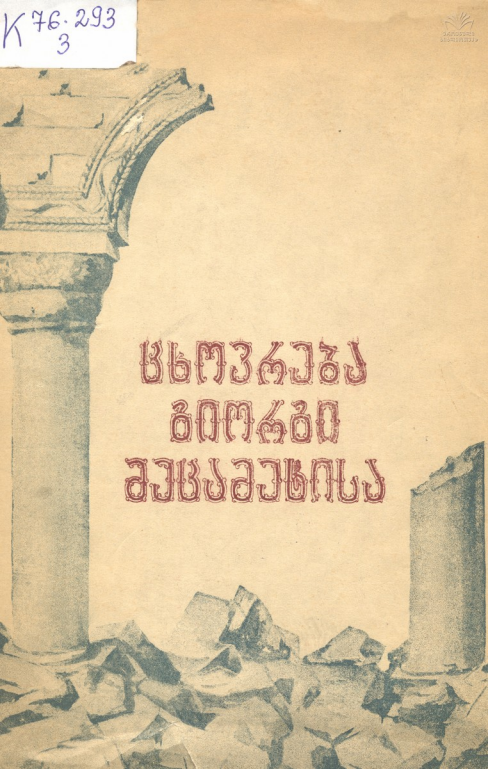


K 76.293
3



სტეფანოს
ბიბლიკოს
დასახელები





9(022.2)/17"

კვანთონ იოსელიანი

სსიპ

ბიოგრაფიული მემორიალი

K 76.293
36

აკაკი ბაყრაძის
მსახური წერილებით, რედაქციითა
და შენიშვნებით

თბილისი
1936

საქართველოს ენციკლოპედია
საქართველო



ვლასტონ იოსელიანი

წინასიტყვაობა

პლატონ იოსელიანს მხოლოდ ერთი მონოგრაფია აქვს დაწერილი ქართულ ენაზე. აქტუალური მნიშვნელობის მქონე სხვა ნაშრომი (ქართულად) მას არ მოეპოვება. ამიტომ მონოგრაფიის ტექსტთან ერთად ამ წიგნში თავმოყრილია პლ. იოსელიანის მოღვაწეობის დამახასიათებელი მასალებიც. ეს საინტერესო ისტორიკოსი ღირსია თანამედროვეთა მოგონებისა.

ქართული ლიტერატურის ისტორიაში პლ. იოსელიანის როლის შესახებ ჩვენ ვწერთ ქვევით, გამოკვლევაში, რომელიც ამ წერილს მისდევს. დამოუკიდებელი თემაა: პლ. იოსელიანი, როგორც—ისტორიკოსი, არქეოლოგი, თეოლოგი და ხელოვნების ისტორიკოსი (მხედველობაში გვაქვს მისი „აღწერანი“ ქართული ტაძრებისა და სხვ.). ეს სამუშაო არ შეიძლება ერთი პირის მიერ იქნეს შესრულებული და მოელის თავის სპეციალისტს. ჩვენ აქ მოკლედ ვეხებით მხოლოდ „ცხოვრება“-ს: ეს ნაშრომი დამახასიათებელია პლ. იოსელიანის მსოფლმხედველობისა, შეთოდოლოგიისა და ისტორიული კვლევის სტილისათვის.



პლ. იოსელიანის შრომამ „ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა“ თავის დროზე დიდი ყურადღება მიიქცია. ის დაიწერა 60-ან წლებში, იმ პერიოდში, როცა მწვავე ბრძოლა სწარმოებდა „მამათა და შვილთა“ შორის. პლ. იოსელიანი, როგორც ცნობილია, ლიტერატურულად და პოლიტიკურად არხი-რეაქციონერთა ბანაკს ეკუთვნოდა. ჩვენის ფიქრით, სწორედ ამ ბრძოლამ შეუშალა ხელი მას მონოგრაფიის გამოკვეყნების საქმეში. რასაკვირველია, მატერიალური ხალვათობა ამის მიზეზად ვერ ჩაითვლება და ანგარიშგასაწევია უფრო იდეოლოგიური მომენტები.

„ცხოვრება“ ამართლებს გიორგი მეთორმეტის¹ პოლიტიკას საქართველოს დამოუკიდებლობის საკითხში. ამ პოლიტიკის დაცვა არ უნდა ყოფილიყო ადვილი 60-ან წლებში. სწორედ ამ პერიოდში ფეო-

¹ მონოგრაფიის საბეჭდოაღებების შესახებ იხ. „მნიშვნები“ (წერილი „ტექსტისათვის“).

დალური წოდების ახალი, შედარებით რადიკალური თაობა თავის ლიტერატურულ და პოლიტიკურ პროგრამას იცავდა. ეს თაობა ბრძოლას უცხადებდა ქართული არისტოკრატის იმ ნაწილს, რომელსაც ბიუროკრატში და სამხედრო კარიერისათვის ზრუნვა ახასიათებდა და რომელიც მონარქიული რუსეთის საიმედო ძალას წარმოადგენდა საქართველოში. აკი სწერდა რუსეთის ერთ-ერთი მოღვაწე (სენატორი მენჩიკოვი) 1831 წელს: „მემამულენი საქართველოში წარმოადგენენ... საიმედო დამხმარე ძალას ჩვენი მთავრობისათვის“. მაგრამ თვით ამ ბიუროკრატულ ნაწილშიაც მოიპოვებოდნენ ანტირუსოფილები, რომლებიც აღმაცერად უცქეროდნენ პლ. იოსელიანის შეხედულებებს. კერძოდ ალ. ორბელიანი, 1832 წლის შეთქმულების მონაწილე, მტრულად იყო განწყობილი პლატონ იოსელიანისადმი. თავის პოლიტიკურ წერილში „პლატონ იესელიანს“ (იხ. წ. კ. საზ-ის № 1646) ის საექვოდ მიიჩნევს იმ ფაქტებსა და ეპიზოდებს, რომელნიც პ. იოსელიანს მოუსმენია საქართველოდან გადასახლებულ ბატონიშვილებისაგან ქ. პეტერბურგში. მისი აზრით, ეს ბატონიშვილები პ. იოსელიანთან სერიოზულ საუბარს გაუბრძოდნენ. მკაცრი კრიტიკა იქამდე მიდის, რომ ალ. ორბელიანი ცნობილ ღვთისმეტყველს მორალური მხრითაც ცუდად ახასიათებს (გვ. 11).

ალ. ორბელიანის მსოფლმხედველობა პოლიტიკური რომანტიზმის ყველაზე თვალსაჩინო გამოხატულება იყო მე-19 საუკუნის პირველ ნახევარში. ის ბოლომდე დარჩა ბაგრატიონთა დინასტიის წარსულ დიდებაზე მეოცნებე არისტოკრატად (ალ. ორბელიანი ენათესავებოდა ბაგრატიონებს: დედამისი, თეკლე ბატონიშვილი, ერეკლე მე-II-ის ასული იყო). პლ. იოსელიანს კი არა ერთხელ გამოუთქვამს ხოტბა რუსეთის მმართველობისადმი და, როგორც ჩანს, უარყოფითად უცქეროდა 1832 წლის შეთქმულებას. მაგ. ს. დოდაშვილზე ის სწერს მარი ბროსეს: „გაზეთსა (იგულისხმება „სალიტერატურონი ნაწილნი ტფილისის უწყებათა. 1832“. ა. გ.) აბეჭდვინებდა ს. დოდავევი და უბედურსა ამას მოუხდა ცუდად, რომ თურმე საამბოხოდ ერისა ყოფილა“ (წ. კ. ს. № 4797). კერძო ბარათში ავტორი არ მალავს თავის უარყოფით დამოკიდებულებას იმ მოძრაობისადმი, რომელსაც, ბატონიშვილებთან ერთად, ალექსანდრე ორბელიანიც ედგა სათავეში. ამიტომ სრულიად ბუნებრივია ის ფაქტი, რომ ალექსანდრე ორბელიანი მკაცრად მოეკიდა პ. იოსელიანს ნაშრომს, რომლის მიზანია გიორგი მეთორმეტის პოლიტიკის გამართლება ისტორიული და იდეოლოგიური თვალსაზრისით.

პლ. იოსელიანის სიმპათია მთლიანად მეფისკენაა, თუმცა ეს არ უშლის ხელს მას—პანეგირიკული სტრიქონები უძღვნას ისეთ ოპოზი-

ციონერს ერეკლე II-ისა და გიორგი XII კარზე, როგორც იყო სოლომონ ლეონიძე. პოლიტიკური მსოფლმხედველობის მხრით, პლ. იოსელიანი ეკუთვნოდა იმ ჯგუფს, რომელიც მთავრამეტე საუკუნის საქართველოსათვის ერთადერთ გამოსავლად რუსეთთან შეერთებას სთვლიდა. ამ წრისათვის პლ. იოსელიანის მონოგრაფიის იდეა მისაღები იყო. სწორედ ამიტომ პლ. იოსელიანის მონოგრაფიაშიც იჩინა თავი იმ უარყოფითმა მხარეებმა, რომლებსაც რუსოფილ ქართული არისტოკრატის ლიტერატურულ ტრადიციებში ვხედავთ. ეს წოდება ახალ სისტემასთან შეგუებულ საზოგადოებრივ ფენას წარმოადგენდა. ბოლოს ის ისტორიულადაც ამართლებდა მეფის რუსეთთან საქართველოს დაკავშირების ფაქტს. მონარქიული რუსეთის ექსპანსიას პლ. იოსელიანი გულუბრყვილოდ ხსნიდა. მკითხველს უსათუოდ მოგვრის დიმილს მისი სიტყვები: „დიდად სწყალობდა ქართველთა იმპერატორი პავლეო“ (გვ. 115).

პლ. იოსელიანი, რა თქმა უნდა, არ იცავს ისტორიულ პერსპექტივას თავის მონოგრაფიაში. ეს ნაშრომი ტენდენციურია თუნდაც მარტო იმიტომ, რომ ავტორი ყველაფერში ამართლებს მეფეს. პლ. იოსელიანის ისტორიულ ნაშრომებს საერთოდ ახასიათებს ერთგვარი სუბიექტივიზმი მოვლენების შეფასებისა. ალ. ორბელიანის ცნობით, ამას არც ავტორი მალავდა: „ბოლო დროს,—სწერს ალ. ორბელიანი,—როდესაც აქა იქ კითხუა გაათავა თავის თხზულებაში (იგულისხმება „ცხოვრება“), მე უთხარ:

— მეფეს ერეკლებედ და დედოფალს დარეჯანხედ რასაცა სწერ მაგ ურიგობებს, წმინდა ტყუილია.

იმან ამ სიტყვაზედ, უნებურად წამოროშა როხროხისა ხმითა, მაგრამ შეკდიმებით:

— მაშ როგორ იქნება, ყოველი ისტორია ტყუილია!— ამასთანვე ჩაითუთქა და გაჩუმდა“ („პლატონ იესელიანს“, გვ. 16).

როგორც ამონაწერიდან ჩანს, ნამდვილი ისტორიული სურათის აღდგენის ყოველგვარ ცდას ავტორი ირონიულად უცქეროდა. მიუხედავად ამისა, პ. იოსელიანს ბევრი ენერჯია დაუხარჯავს ისტორიული ფონის, სახელმწიფო პირთა ურთიერთ დამოკიდებულებისა და ეპოქის საერთო კოლორიტის აღსადგენად. ამ მხრით პლ. იოსელიანის შრომა ბევრ შემთხვევაში სასურველ შედეგებს აღწევს. კავკასიისაკენ რუსეთის ლტოლვის მამოძრავებელი ძალები კი ავტორს ბუნდოვანად ჰქონდა წარმოდგენილი.

მე-18 საუკუნის მიწურულსა და მე-19 საუკუნის პირველ ნახევარში რუსეთის წინაშე ისახება აღმოსავლეთის ბაზრის დაპყრობის გეგმა. განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ევროპის (კერძოდ ინგლი-



სის) კაპიტალთან კონკურენციას, რომლის ასპარეზი აღმოსავლეთი უნდა ყოფილიყო. ამ მიზნის მიღწევა რუსეთს გაუადვილა საქართველოს „შეერთებამ“, რომელიც დააჩქარა თვით საქართველოში გამწვავებულმა შინაურმა ბრძოლამ მეფესა და სასახლის დანარჩენ წევრთა შორის, სხვადასხვა პოლიტიკურ დაჯგუფებათა ურთიერთ ბრძოლამ, ეკონომიურმა დაქვეითებამ და ქვეყნის საგარეო მდგომარეობამ (ირანის, თურქეთისა და დაღესტნის მტრულმა დამოკიდებულებამ საქართველოსთან).

რა თქმა უნდა: პოლიტიკური საკითხების გადაჭრაში მონაწილეობას იღებდა მარტო ფეოდალური წოდება და მეფის სასახლე. საქართველოს ფართო ფენების ინტერესები ამ ბრძოლების დროს საგნებით მიჩქმალული იყო. შემდეგში საქართველოს რუსი მმართველები მონარქიული რუსეთის, ამ „საერთაშორისო ჟანდარმის“ დაპყრობით პოლიტიკას ამართლებდნენ იმ მოსაზრებით, თითქოს ამ პოლიტიკის წყალობით საქართველოში საგარეო მშვიდობიანობასთან ერთად მოსახლეობის ფართო ფენების მდგომარეობაც მტკიცდებოდა. ისტორიულ ლიტერატურაში ეს მოსაზრება ოფიციალურად გამოსთქვანა. დუბროვინმა. ის სწერს: „Одна Россия, по своему единоверию и бескорыстию, могла явиться избавительницею Грузии; одна она могла помочь горькой доле грузин, разоряемых соседями и собственными князьями...“ (Георгий XII, последний царь Грузии... Изд. II, СПб. 1897, გვ. 69). რა თქმა უნდა, ეს მოსაზრება ვერ უძლებს კრიტიკას. მე-19 საუკუნის პირველ ნახევარში საქართველოში ცნობილია რამდენიმე დიდი აჯანყება, რომელიც მკაცრი რეპრესიებით ჩააქრო რუსის მხედრობამ. ამ აჯანყებების დროს დაზარალდა უმთავრესად ფართო მოსახლეობა, რადგან დამპყრობელ ძალას გვერდით უდგა საქართველოს ფეოდალური წოდება.

პლ. იოსელიანი კი საქართველოს მეფის რუსეთთან „შეერთების“ ფაქტში თავისი ქვეყნის ხსნას ხედავდა. მიუხედავად ამისა, მონოგრაფიის მთელ რიგ ადგილებში თითქოს გამოსკვივის სინანული იმ მოვლენის გამო, რომელიც რუსეთის მიერ საქართველოს ანექსიაში გამოიხატა. ავტორისათვის უცხო არ არის ნაციონალიზმიც და მისი ცუდი მხარეები.

ეს ორმაგი თვალსაზრისი—ნაციონალისტური და რუსოფილური—დამახასიათებელია მე-XIX საუკუნის ფეოდალური არისტოკრატის მსოფლმხედველობისათვის, რომელიც მშვენივრად ათავსებდა ერთმანეთთან „პატრიოტიზმსა“ და პოლიტიკურ რენევატობას.

აქ ჩვენ არ გამოვეკიდებით მონოგრაფიის ცალკე ადგილების შეფასებას, ამა თუ იმ ისტორიული ფაქტის ავტორისეულ გაგების კრი-

ტიკას და ზოგიერთი ქრონოლოგიური თუ ბიოგრაფიული ცნობების შემოწმებას. დაგვრჩენია რამდენიმე სიტყვის თქმა მონოგრაფიის საერთო ხასიათისა და მისი ლიტერატურული ღირსებების შესახებ.

„ცხოვრება მეფის გიორგი მეცამეტისა“ დაწერილია ღვთისმეტყველისა და ე. წ. საეკლესიო მწერლობის დიდი მცოდნის მიერ. ამიტომ გასაგებია დეტალიზაცია ღვდელმსახურების მოყვარულ ქრისტიან მეფის ბიოგრაფიის მოთხრობისას. წიგნში აღნიშნულია ზოგიერთი „სასწაულის“ მსგავსი შემთხვევა, რომელთაც პ. იოსელიანი სიმბოლიურ მნიშვნელობას ანიჭებს. ეს არც არის მოულოდნელი პ. იოსელიანის რელიგიური მსოფლმხედველობისათვის, რომლითაც გამსჭვალულია მისი სხვა ნაშრომებიც.

ავტორის მიერ მოცემული პორტრეტი მეფისა მეტწილად ტენდენციურობას ააშკარავებს: ბიოგრაფი ყველგან არბილებს მეფის სისასტიკის მამხილებელ ეპიზოდებს, მას შეგნებულად სურს მეფის პიროვნებაში ეძიოს ფილოსოფიურად მოაზროვნე მმართველი. გიორგი მეთორმეტე იოანე ოქროპირის სიტყვებით ლაპარაკობს, მაგრამ სრულიად უნებლიედ, ავტორი—რეალურ ისტორიულ სურათის ნაცვლად,—თავის ერუდიციას გვიჩვენებს.

მაგრამ მონოგრაფიას იშვიათი ლიტერატურული ღირსებებიც მოეპოვება.

არქაისტი-ისტორიკოსის ეს ნაშრომი დაწერილია გემოვნებით. პ. იოსელიანი აბლოს გვაგრძნობინებს გადასულ დროთა ფერებსა და კოლორიტს. თბრობის დროს ავტორი სცილდება ეპიზოდების გადმოცემის ვიწრო ქრონოლოგიურ ჩარჩოებს—ის არა მარტო ისტორიკოსია, არამედ ბიოგრაფი-მწერალიც.

პლ. იოსელიანმა ბევრი ისწავლა დასავლეთის ავტორებისაგან ამ ეანრში. მონოგრაფიის საერთო სტილი და გეგმა ცხადყოფს, რომ ავტორი კარგად იცნობს ბერძენ და რომაელ მემატრიანეთ, მიშლეს, გიზოსა და რენანის შრომებს, დასასრულ—„ქართლის-ცხოვრების“ ქრონიკებს. ამიტომ მონოგრაფია იკითხება დიდი ინტერესით.

„ცხოვრება“ ლიტერატურულ თხზულებადაც უნდა ჩაითვალოს. მონოგრაფიაში კარგად არის გამოხატული მე-18 საუკუნის საქართველო—თავისი ზნეჩვეულებებით, საერთო კულტურით, ადმინისტრაციული და საეკლესიო იერარქიით. მოქმედი პირები ხორცშესხმულია. მონოგრაფიის ლექსიკონი, და თვითონ თხრობის არქაული ტონიც კი, შეეფერება ეპოქის კოლორიტს.

ამ მხრით „ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა“ საქირო მასალას იძლევა მე-18 და მე-19 საუკუნეთა მიჯნაზე მიმდინარე ამბების გასათვალისწინებლად. ახალი ისტორიის შედგენის დროს (რომლის საქიროება ამჟამად დიდია) პ. იოსელიანის მონოგრაფიას შეუძლია

საკმაო ფაქტიური მასალის მოცემა. მით უმეტეს, რომ ისტორიის სწავლების დროს ამიერიდან უარყოფილია სქემატიზმი ძველი სახელმძღვანელოებისა. ის უმნიშვნელოვანესი კრიტიკა, რომელიც მოცემულია სახ. კომ. საბჭოსა და საკ. კ. პ. (ბ) ც. კ-ის დადგენილებაში სამოქალაქო ისტორიის სწავლებასთან დაკავშირებით, უნდა გაითვალისწინოს საკ. ახალი ისტორიის კურსის შემდგენელმაც. ამ დადგენილებაში ვკითხულობთ:

„ნაცვლად იმისა, რომ სამოქალაქო ისტორია ასწავლონ ცოცხალი, მიმზიდველი ფორმით, გააშუქონ უმნიშვნელოვანესი ამბები და ფაქტები მათი ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით, ისტორიულ მოღვაწეთა დახასიათებით,—მოსწავლეებს აწვდიან საზოგადოებრივ-ეკონომიური ფორმაციების აბსტრაქტულ განმარტებებს და, ამრიგად, სამოქალაქო ისტორიის გაშუქებას სცვლიან განყენებული სოციოლოგიური სქემებით“. ან კიდევ: „მოსწავლეების მიერ ისტორიის კურსის მტკიცედ შეთვისების გადამწყვეტ პირობას წარმოადგენს ისტორიულ-ქრონოლოგიური თანმიმდევრობის დაცვა ისტორიული ამბების გადმოცემაში, მასთან აუცილებელი აღბეჭდვა მოსწავლეთა მეხსიერებაში უმნიშვნელოვანესი ისტორიული მოვლენებისა და ქრონოლოგიური თარიღებისა. ისტორიის მხოლოდ ასეთ კურსს შეუძლია უზრუნველჰყოს ის, რომ ისტორიული მასალა იყოს მისაწვდომი, თვალსაჩინო და კონკრეტული, რაც მოსწავლეთათვის აუცილებელია“.

ამ უაღრესად აქტუალური და გადაუღებელი ამოცანის კარგად შესრულება, სხვათა შორის, მოითხოვს ძველი ძეგლების ხელახალ, კრიტიკულ, გამოცემასაც. ახალი ისტორიის ზოგადი კურსის გამომუშავება შეუძლებელი იქნება, თუ ხელთ არ გვექნა უმნიშვნელოვანესი ანალები, მათიანეები და მონოგრაფიები.

კერძოდ პ. იოსელიანის შრომა, მისდამი მკაცრი კრიტიკული დამოკიდებულების შემდეგ, გამოყენებული იქნება საკ. ახალი ისტორიის დამუშავების პროცესში, როგორც ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი წყარო. ამიტომ მისი გამოცემა გამართლებულად უნდა ჩაითვალოს.

პლატონ იოსელიანი

ბიოგრაფიული ქარგა. გრამატიკული არქაიზმი და „გაყრა“-ს ლიტერატურული რეპუტაცია. ტივებით მოგზაურობა. დაღისტანი. 60-ანი წლები და ეჟურ. „ცისკარი.“ უკიდურესნი, საშუალონი და რადიკალები. პლ. იოსელიანის პოეტიკა. პლ. იოსელიანი და გრ. ორბელიანი. „შოთა რუსთაველი“. პლ. იოსელიანი—ლამარტინის მთარგმნელი. გარდაცვალება. დამატებითი შენიშვნები.

1

ბიოგრაფიული ქარგა ასეთია:

პლატონ იოსელიანი დაიბადა 1809 წელს¹.

პლატონის მამა, ეგნატე იოსელიანი, საქართველოს უკანასკნელი მეფის გიორგი მეთორმეტის სასახლესთან დაახლოვებული პირი იყო. სასულიერო წოდების წარმომადგენელი ხშირად უყვებოდა თავის ახალგაზრდა ვაჟს იმ ამბების შესახებ, რომელიც საქართველოს პოლიტიკურ ცხოვრებაში მოხდა მეთვრამეტე-მეცხრამეტე საუკუნეთა მიჯნაზე. მომავალმა ისტორიკოსმა შემდეგში ისარგებლა მამისაგან მოსმენილ ეპიზოდებით და მის კაპიტალურ ნაშრომში—„ცხოვრება მეფე გიორგი მეცამეტისა“,—ეგნატე იოსელიანი გვევლინება, როგორც მოწმე და მონაწილე სამეფო სასახლის აგონიისა².

¹ ზოგიერთი წყაროს ცნობით (მაგ. Словарь Кавказских деятелей, 1890. გვ. 40) პლ. იოსელიანი დაბადებულია 1810 წელს, მაგრამ ეს არ არის მართალი. საქ. მუზ.-ში დაცულია პ. იოსელიანის ხელთნაწერი (უ-ის სერია № 1793): Введение в историю философскую (ორი რეეული), რომლის წინა ფურცელს ასეთი წარწერა აქვს: „Сия история философская принадлежит ученику философии Платона Иоселианову 1824-го года, Декабря 11-го числа, был я 15-ти лет в сие время. Обучал, Преображенскаго Монастыря, Ректор Архимандрит Ириней“. ამ მინაწერიდან ჩანს, რომ პლ. იოსელიანი დაბადებულია 1809 წელს იხ. აგრეთვე: ხ. ჭ. „პლატონ იოსელიანი“. ტფ. 1893. გვ. 7.

² ალექსანდრე ორბელიანი წერს (წ. რ. კ. ს. ხელნაწ. № 1646: „პლატონ იოსელიანს“—გვ. 5. (წერილი): „პლატონის პაპა მღვდელი ონისიმე მეფე გიორგის ახლდა და მამა პლატონისა მღვდელი ეგნატეც მეფეს გიორგისვე, არამც თუ ერთისა, მთელი საქართველოს სამეფოს ოჯახისა თავშეწირული ერთგული იყო და უნამეტნავესად თავის მშობლის მამულისა, დიდი გონიერი კაცი იყო ეს ეგნატე და დიდი მადლიანი წმინდა“. ის გარდაცვლილა 1843 წელს. ხელმოწერედ პეტერბურგს წასულ პლატონ იოსელიანს (1841 წ.) დაბრუნებისას ცოცხალი არ დახვედრია (იქვე, გვ. 3,5. შენიშვნები). ახალგაზრდობისას ეგნატე იოსელიანი დაახლოვებული ყოფილა ერეკლე მეორესთანაც (№ 1646—გ. აღ. ორბელიანი: „დებროვინისა მიმართ პასუხი“).

პლატონ იოსელიანი სწავლობდა გამოჩენილ კალიგრაფ დავით რექტორთან. დაასრულა ტფილისის სასულიერო სემინარია. სემინარიის დასრულების შემდეგ მიემგზავრება პეტერბურგს და შედის სასულიერო აკადემიაში. პეტერბურგში ის ახლო ეცნობა საქართველოდან გადასახლებულ ბატონიშვილებს, მარიამ დედოფალს და ახლო ურთიერთობაშია მათთან.

აკადემიაში პლატონ იოსელიანი სწავლობდა ფილოსოფიას, ისტორიას და ლეთისმეტყველების დარგებს. აკადემია დაამთავრა ლეთისმეტყველების მაგისტრის ხარისხით.

საქართველოში პლ. იოსელიანი დაბრუნდა 1835 წელს და სემინარიაში შევიდა ფიზიკისა და ფილოსოფიის მასწავლებლად. ტფილისშივე მიჰყო ხელი მან საისტორიო-საგამოკვლევო მუშაობას, გრამატიკულ სახელმძღვანელოთა გამოცემასა და სარედაქტორო საქმიანობას¹.

ორმოციან წლებში და შემდგომ პლატონ იოსელიანი ტფილისის სალონების საპატიო წევრი იყო. ის პირადად მეგობრობდა ალექსანდრე კვავკავაძის ოჯახს და ხშირი სტუმარი უნდა ყოფილიყო მანანა ორბელიანის ცნობილი სალონისა, სადაც თავს იყრიდნენ ტფილისის მაღალი საზოგადოების წარმომადგენელი².

¹ 1837—8 წ. წ. ტფილისში დაბეჭდა ჩაბრუნებისა და შავთელის ქებანი. 1840 წელს: „პირველ დაწყებითი კანონი ქართულისა ღრამატიკისანი“ (მეორე გამოცემა 1851; მესამე—1863 წელს). შრომები რუსულ ენაზე: „ქართული ეკლესიის მოკლე ისტორია“ (პეტ. 1843.) „ცხოვრება დიდი მოწარვის გიორგი სააკაძისა“ (1849), რუსულ ჟურნალ-გაზეთებში დაიბეჭდა მისი ქართული ტარების „აღწერები“, ისტორიულ-არქეოლოგიური წერილები. 1850—1870 წლების მანძილზე ბეჭდავს მრავალრიცხოვან შრომებს და წერილებს, მეტწილად ქალაქების (დუშეთის, ტფილისის) „აღწერებს“, გამოაქვეყნა მგზავრობის დღიურები (ტფილისიდან აზტალამდე. 1850; დაღესტანს მგზავრობის სურათები. 1861; „ტფილისიდან მცხეთამდე მგზავრობის წერილები“. 1871 წ.) და მრავალი სხვა (დაწერ. იხ. ბიბლიოგრაფიაში).

1845 წლიდან რედაქტორობდა „ხაკავასესი ვესტნიკ“-ს. გამოსცა იონა—რუისის მიტროპოლიტიისა და ტომითე გაბაშვილის მოგზაურობანი, არჩილის „თემურას მეფის ცხოვრება“, ანტონ კათოლიკოსის „წყობილისიტყვაობა“ და იოსებ ტფილელის „დიდმოწარვაინი“ (1852 წ.)

თანამშრომლობდა: „ცისკარში“, „კავკაზში“, „სახალხო განათლების სამინისტროს ჟურნალში“ და სხვ.

² გრ. ორბელიანი სწერდა მანანას 1846 წელს 18 თებ. „თქვენი გაბრწყინებული სალონი საესეა ანგლიჩანებით, ჭრანტუხებით, ჰინდოელებით; ქვეშარტიად მშურს მათი ბედნიერება და ვამბობ: ნეტავი მათ რიცხვში მეც ვიყო“.

სალონის შთაგონებას, თუ ვიტყვით ძველი ლექსიკონით, თვითონ მანანა ორბელიანი წარმოადგენდა. „ცისკარში“ (1871, იანვარი) დაბეჭდილია ეკატერიენე ერისთავის შემდეგი ხოტბა მანანასადმი:

როგორც ჩანს, ამ სალონებში პლატონ იოსელიანის ბაკენბარდები ფარული გაკილვის საგნად იყო მიჩნეული. „აუჩქარებელი რიტორი“, რომლის საუბარს მუდამ ახასიათებდა ანალოგიები ანტიური ისტორიიდან და ლიტერატურიდან, მსხვერპლი ხდებოდა მანანა ორბელიანის სალონის წევრის—ნიკო ბარათაშვილის ენამახვილობისა. ეს უკანასკნელი კიდევაც სწერდა გრ. ორბელიანს 1841 წელს:

„ჩვენს დიდს პლატონს ძილში კატა დაჰსწოლოდა ბაკენბარდზე და ასე გაეთელა, რომ ვეღარას გზით ვერ გაუსწორებია. ეს ერთი ბაკენბარდი ასე გათელილი დარჩა: ვფრჩხვთ რომ მოიპარსოს, მაგრამ არ გვიჯერებს. ეს აკლდა ამის ფილოსოფოსურს სახეს“¹.

ამ ორი მწერლის პირადი დამოკიდებულების სხვა ფაქტებიც არის ცნობილი. იონა მეუნარგიას ჩაწერილი აქვს ნ. ბარათაშვილის ენამახვილობის ერთი შემთხვევა, რომელიც მას ლევან მელიქიშვილისა და ნიკო ერისთავისაგან (ნ. ბარათაშვილის მეგობრები) მოუხსენია:

„მეორეჯერ თავისი მახვილი სიტყვა სტყორცნა ბარათაშვილმა პლატონ იოსელიანს. ერთს საზოგადოებაში ვიდაცამ თურმე იკითხა:

— ე, ბერძენ - რომაელებს რომ ყველაფრის ღმერთი ჰყავდათ, ნეტა ვიცოდებ, ვირების ღმერთიცა ჰყავდათ?

— ეს პლატონს უნდა ვკითხოთ, ის არის ბოდ-ასლოვიო, — მიუგო ღრუსული ხმით ბარათაშვილმა და მიუშვირა ხელი იოსელიანს“².

პლ. იოსელიანის ახირებული გარეგნობა თანამედროვეების საერთო ყურადღებას იქცევდა³. თვითონ სახელიც—პლატონ—საბედისწერო გამოდგა: მისმა „ცრუკლასიციზმმა“ საბაბი მისცა მაშინდელი საზოგადოების წარმომადგენელთ ბერძენი ფილოსოფოსის, პლატონის,

სატრფოს პორტრეტსა,
 ეპერეტ ვითა მზესა
 მკუქუნვარეს გულის განმანათლებლად.
 მხატვრობა ესე
 მშვენებით საესე,
 მსგავსი თუ ოდენ ყოფილ არს ძველად.
 ოდესცა ვნახე
 მის ტურფა საზე,
 მყის განკვირვებით ვიქენ მოცული;
 და ვით მშვენიერს,
 პლანეტსა ციერს
 ესჭერეტი, შვიქენ აღტაცებული
 იზიდავს გულსა,
 მსხვერპლად გძღვნი სულსა,
 ნუ თუ მადნიტი გქონან თულალებში!

და მისთვის მარად
 მყვე მონად მყარად,
 მალალ გონებით მჯობმა ქალებში.
 უმანკო გული,
 კეთილით სრული,
 აღატრფობს ყოველთ შენდა საქებრად,
 გაქუს შესადერი
 ეგ ნაზი ფერი,
 მოგნიჭებებს განსაშვენებლად.
 ხარ სრული გრძნობით,
 განსჯით და ცნობით
 სამაგალითოდ წარმოდგენილი.
 ქცევა კებული,
 გაჭუ დიდებული,
 გშვენის ქალთ მეფად გყონ დადგენილი“.

¹ ნ. ბარათაშვილი, ლექსები... ტფ. 1922 წ. გვ. 95.

² იქვე, გვ. XXXI. შდრ. М. Туманов. Хар. и восп., გვ. 159.

³ ამის შესახებ იხ. აგრეთვე ზ. ჭ. „პლ. იოს.“ გვ. 20.

გასახსენებლად. ჩქარა მის გეარს შეენაცვლა ეპითეტი— ფილოსოფოსი და აქედან მოდის პლატონ იოსელიანის— პლატონ ფილოსოფოსად მოხსენიების ტრადიცია. მთელი ცხოვრების მანძილზე ის ამ ზედმეტი სახელით არის ცნობილი.

ეგრედწოდებული „ახალი თაობის“ წარმომადგენელი პლ. იოსელიანის ამ ზედმეტ სახელს ირონიული ტონით ხმარობდნენ¹.

1849 წელს პლატონ იოსელიანმა სამეცნიერო მიზნით იმოგზაურა ათონის მთასა და სტამბულში², დაბრუნების შემდეგ ის მუდმივად საქართველოში (ტფილისსა და დუშეთში) ცხოვრობს.

2

პლ. იოსელიანის „ღრამატიკა“ მეტყველების არქაული ნორმების დაკანონების ცდად უნდა ჩაითვალოს. ის ანტონ კათოლიკოზის გრამატიკის ანალოგიური ზოვლენაა მეცხრამეტე საუკუნის პირველ ნახევარში. ასეთივე არქაიზმით ხასიათდება მის მიერ შედგენილი „ქართული ანბანი“³ და კალენდარი.

გრამატიკა პრაქტიკული მიზნებისათვის გამოუყენებელი გამოდგა და პოპულარობა მან ვერ მოიპოვა⁴.

გრამატიკის გამოქვეყნების შემდეგ პლ. იოსელიანი უმთავრესად რუსულ ენაზე სცემს თავის გამოკვლევებს. 50-ან წლებიდან კი ის კვლავ უბრუნდება ქართულ მწერლობას: 1850 წელს გამოდის

¹ ეს ირონიული ტონი ისმის გ. წერეთლის სიტყვებში, როცა ის „ცისკრის“ მწერლების დახასიათებას დასძენს: „ერთი მოლაყბე გამოჩენილა და მართალია ლაყბობას კი ეძახის თავის სტატიებს, მაგრამ იმას უფრო სარგებლობა მოაქვს იმის ლაყბობით, როგორც თვითონ უწოდებს, ვიდრე იმ ფილოსოფოსებს, რომელნიც ხან-იხანით ჯდებიან გორს და ხან ათინა, რომი და ევროპა შეხსრეს თავისის ფილოსოფიით, რომელიც დააფუძნა საქართველოში პლატონ ფილოსოფოსმა. ბერძნების პლატონზედ არ მოგახსენებთ, არა, მე მოგახსენებთ ჩვენს პლატონს ფილოსოფოსზედ“ (იხ. გ. წერეთელი: თხზულ. სრული კრებული, სიმ. ზუნდაძის რედაქციით, 1931 წ., ტ. I გვ. 382. მოლაყბე—ფსევდონიმი „ცისკრის“ რედაქტორის—ივ. კერესელიძისა. იქვე, გვ. 449 შენიშვნ. გ. წერეთლის ზემოთ მოყვანილი სიტყვები ეკუთვნის 1862 წელს).

² ამ მოგზავრობის აღწერა იხ. პლ. იოსელიანის ზეღნაწერებში: Из путешествия на Афон (წ. რ. კ. ს. № 3055). იქვეა მასთან დაკავშირებული მიმოწერა (შდრ. „ცხოვრება“... გვ. 200).

³ აღსანიშნავია ეოსტოკოვის გრამატიკის გავლენაც. ეს ფაქტი პლ. იოსელიანის თანამედროვეებმაც აღნიშნეს. იხ. ცისკარი, 1857, № 5, გვ. 59: „უფ. იოსელიანის გრამატიკა არის თითქმის ეოსტოკოვისგან ნათარგმნი“. რასაკვირველია, ასეთი შეფასება გადაჭარბებაა, მაგრამ გავლენის სათავეზე ის სწორად მიუთითებს.

გ. ერისთავის „გაყრა“, რომელსაც წინ უძღვის პლ. იოსელიანის შემდეგი წინასიტყვაობა:

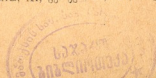
ყოველმან ქართველმან იცის რა არის წიგნი „ვეფხვის-ტყაოსანი“. დიდად მცირენი არიან, რომელთაც არა წაეციოთხოს ძველთა მწერალთა წიგნები შავთელისა, ჩახრუბაძისა, მოსე ხონელიისა; ახალთ დროებში „ქაცვია მწყემსი“, „სიბრძნე სიცრუე“, „ქილილა და მანა“, და სხვანი. ვარდა ამათსა ჩვენ ქართველთა გვაქვს ბრავალთა მწერალთა სხვადასხვა გვარნი თხუხულებანი ლექსად და პროზად, საფილოსოფოსონი, ღვთის მეტყველებითნი, ისტორიულნი, ზნეობითნი;— მიხედვით სხვათა ხალხთა ვეროპისა და აზიისა, ვიტყვი გაბედვით, მეთვრამეტე საუკუნემდე, ქართველნიცა მდიდარი იყვნენ მწერლობითა. — მაგრამ მწერლობა ძველთა, ვარდა რუსთაველისა და მცირეთა სხვათა, არა იყო ჩვეულებითის საუბარისა უნითა, რომელიც არის და უნდა იყოს ქვეშაირი ენა ხალხისა. დამწერმან ამა პირველისა, ქართულსა ენაზედა, კომედიისა, თავადმან გიორგი დავითის ძემან ერისთავმან, დაბადა ენა ქართული ახლისა გვარისა მწერლობისათვის. სახელმან მისმან ქართველთათვის ესრეთივე მიიღო ღირსება, რომლისათვისცა ეკვირვებთან ბერძენთა და რომაელთა კომიკთა არისტოფანეს, კრატინს, პლაგტსა, ტერენციოსს, მენანდრსა და სხვათა.

მაქვს იმედი, რომ ესრეთსა ჩემგანს ახლისა გვარისა მწერლობისა მოწონებასა, არ ვინ მიიღებს პირმოთხევით თქმულად და თვითოვეული კეთილგანმზრახი ქართველი სიხარულით და სიამოვნებით წაიკითხავს ამ კომედიასა და სხვანიცა ახალნი მწერალნი გაბედვით შეუდგებიან ნაგაღიოსსა მისსა.

პლატონ იოსელიანი ¹.

როგორც ამ წერილიდან ჩანს (და ჩვენ მიერ ხაზგასმული სიტყვებით ამასვე ადასტურებენ), წინასიტყვაობის ავტორის არქანისტული პოზიცია საერთოდ ცნობილი ყოფილა. რეაქციონერი ენის საკითხში, პლატონ იოსელიანი, ძალაუვნებურად ანგარიშს უწევს ახალი მეტყველების ისეთ ფაქტს, რომელიც მის გრამატიკულ ნორმებს არსებითად ეწინააღმდეგება. ერთის მხრით ამ წერილში პირდაპირ გვხვდება მოწოდება „ახალი გვარის მწერლობისადმი“ მიბაძვისა, ხოლო მეორე მხრით— თვითონ მოწოდების, წინასიტყვაობის ენა ლაპარაკობს გამოთქმული თვალსაზრისის საწინააღმდეგოდ. ამ კომპრომისს არსებითად არაფერი შეუცვლია პლ. იოსელიანის შეგნებაში. პირიქით — ეს წერილი ქრონოლოგიურად წინ უსწრებს იმ სარედაქციო მუშაობას,

¹ იმავე წელს (1850) მანეის თეატრში (და არა თამამშოვის ქარვასლაში, როგორც ი. მეუნარგიას აქვს აღნიშნული, — იხ. თ. გიორგი დავითის ძის ერისთავის თხულები, 1884, გვ. XLII. ამაზე შენიშვნა — *Акты*, 1888 ტ. XI, გვ. 915: თამამშოვის ქარვასლაში თეატრა გაიხსნა 1851 წელს) 3 შაის დაიდვა გ. ერისთავის მეორე კომედია — „დავა“ — სადაც მოხუც ონოფრენ როლს ასრულებდა პლ. იოსელიანი (აფიშის სია მოყვანალია ი. მეუნარგიას დასახელებულ გამოცემის წინასიტყვაობაში. იხ. აგრეთვე *Акты*, XI). ვორონცოვმა მიანდო აგრეთვე პლ. იოსელიანს ქართული პიესების ცენზურობა (*Акты*, XI, გვ. გვ. 917, 934, თ. გ. ერისთავის თხზ., გვ. XLI).



რომელმაც ქართული ლიტერატურა—მეცხრამეტე საუკუნის პირველ ნახევარში—უაღრესად არქაული თხზულებებით გაავსო.

„გაყრა“-სთვის ასე საჯაროდ რეპუტაციის გაკეთებას, როგორც ჩანს, არქაისტების გარკვეულ ჯგუფში უკმაყოფილება გამოუწვევია. 1857 წელს, როცა ჟურ. „ცისკრის“ გამოცემა განახლდა (სხვა ლიტერატურული ორგანო კი 1852—1857 წლებს შორის არ არსებობდა), ალ. ორბელიანი ბეჭდავს წერილს: „რამდენიმე სიტყვა გაყრის კამედიანზე“, სადაც უარყოფს პლ. იოსელიანის აზრს, თითქოს გ. ერისთავს „დაებადოს ახალი ენა“ და დასძენს:

„პლატონ იოსელიანი სხვებს რომ ურჩევს იმ კამედიის წინასიტყვაობაში „შეუღმეკით მაგალითსა მისსაო“, რატომ თავის წინასიტყვაობას ერისთ-თავის წერას არ ამხგავსებს და სხუებს კი ურჩევს? გავს, ვერ მოუხერხებია ამოსთვის, რომ იოსელიანის წერა სწორე წერა არის და ერისთ-თავის კამედია დაკუწვილი ლაპარაკი, კითხვა-მიგების მგზავსი“¹.

1853 წლიდან პლ. იოსელიანი დიდი ხნით ანებებს თავს ქართული წიგნებისა და გამოკვლევების ბეჭდვას. ამ პერიოდის შესახებ ის უფრო გვიან აღნიშნავდა:

„მშრომელი მივიწყებული, ვითარცა მფრინველი ფრთა შეკვეცილი, მივჩნდი: შედეგა ბეჭდუა წიგნთა ქართულთაო“².

რაც შეეხება პ. იოსელიანის რუსულ შრომებს, ისინი მხატვრულ მონოგრაფიებად არიან მოფიქრებული. ავტორი ალაგ-ალაგ დალატობს ფაქტების აკადემიურ დალაგებას და მათ დასაბუთებას იქვემოტანელი მაგალითებით. მოტტოდ და ებიგრაფებად ხშირია: პლატონის, ვირგილის, ოვიდის, კატულის, დანტეს, ლამარტინის, ბაირონის, შატობრიანისა და სხვათა ლექსები და ნაწყვეტები. როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, ეს გადაქარბებული „კლასიციზმი“ იყო მიზეზი მასზე თანამედროვეთა ფარული დაცინვისა, რომელიც ბოლოს ამჟამა მხილებაში გადავიდა. მალე ის ლიტერატურული პაროდის მასალად იქცა. ჯერ კიდევ მეორმოცდაათე წლებში ვოდვეილისტმა ზ. ანტონოვმა დასწერა კომედია „ტივეებით მოგზაურობა ლიტერატორებისა“, რომელშიაც დაცინვის მასალად აღებული იყო პლ. იოსელიანისა და მხატვარ გაგარინის მგზავრობა მტკვარზე. ეს კომედია დაიდგა 1852 წელს ტფილისში.

აუდიტორიას უცენია ცნობილი არქაისტი, რასაც გამოუწვევია მაშინდელ მთავარმართებელთან (ვორონცოვთან) პლ. იოსელიანის მისვლა: ამ უკანასკნელს მოუთხოვია პიესის აკრძალვა. ინცინდენტი და-

¹ იხ. ცისკარი, 1857 წ. №9. გვ. 47.

² ცისკარი, 1869. მარტი. გვ. 4.

მთავრებულა ვოდვეილისტისა და პლ. იოსელიანის შერიგებით (ზ. ანტონოვს გამოცხარჩლა თვითონ მ. ვორონცოვი).

ზ. ანტონოვი ერთი იმ მწერალთაგანი იყო, რომელიც გ. ერისთავის „მაგალითს შეუდგა“. როგორც ვხედავთ, პლ. იოსელიანს ძვირად დაუჯდა „გაყრა“-სთვის ლიტერატურული რეპუტაციის გაკეთება.

ტივებით მოგზაურობას თვითონ პლ. იოსელიანი ასე გადმოგვცემს:

„ტკბილია ტივხედ ჯდომა და სიარული მტკვრისა გზითა. კნიაზმან გიორგი გაგარინმან აწ ლოქმესტერმან, მოინდომა წამოსვლა გორიდამ თფილისს და ვიარეთ ამ გზით მე და მან 1851 წელსა სეკტემბრის თვეში — დილით წამოსული მოვედით ს. გომს და მეორესა დღესა 8 რიცხესა, ქალაქსა თფილისსა. ტივხედ მჯდომელნი თავისუფლად და დაუბრკოლებლად ვიკითხავდით წიგნთა და ვჰსწერდით. ესე კმნა მან, რათა შეაჩვიოს ქართველნი ტივითა ჩამოსვლასა ქართლით თფილისად, მაგალითითა მით, რომელ ტიროლში მდინარითა აზარ, მოვლენან ესრეთ ტივითავე მუნხენში; ესრეთმან მგზავრობამან მიჰსცა საგანი კომედიისა მწერალსა ანტონოვსა და დაჰსწერა ტივით სიარული. მ. ვორონცოვმან, დამბადებელმან ქართულისა თეატრისა, დააჯილდოვა მწერალი და მიიღო ყოველივე დასაბეჭდავად წასაგებელი“¹.

ცნობილია გრ. ორბელიანის ტივებით მგზავრობაც. მათი მეგობრობის ფონზე ბიოგრაფიული დეტალების ასეთი შეხვედრა საგულღისხმოა.

3

1861 წელს პლატონ იოსელიანმა იმგზავრა დალისტანს. წიგნი: „Путевыя записки по Дагестану в 1861 году“ — (ტფ. 1862) ასე იწყება:

„Человек, по падении своем, осужден на странствование. Он именуется у священных писателей и у философов пришлецем, странником на земле“. (გვ. 5. აქ მოყვანილ ამონაწერებს პ. იოსელიანის რუსულ შრომებიდან ჩვენ არ ვთარგმნით: მის მეორე ენას ახასიათებს საკმაო ორიგინალობა, რომლის გაცნობა არ უნდა იყვეს ინტერესს მოკლებული მკითხველისათვის).

დალისტანს გამგზავრების არჩევანი ისტორიული თვალსაზრისითაც არის საინტერესო.

ჯერ კიდევ „ზაკავაზსკი ვესტნიკ“-ის რედაქტორობისას (1845—50 წ. წ.) პლ. იოსელიანი ბეჭდავს ცნობებს დალისტანზე. ეს ის დროა, როცა ჩინეთში და დალისტანში მურიდიზმი მძვინვარებს. რუსის მოხელის კოსტუმს ამოფარებული არქაისტი განსაკუთრებული ყურადღებით ადევნებდა თვალს იმ დიდ ნაციონალურ-რელიგიურ

¹ ცხოვრება მეფე გიორგი მეცამეტისა, ტფ. 1893. გვ. 103.

მოძრაობას, რომელმაც რუსული მილიტარიზმის მსვლელობას გზა გადაუჭრა მთელი 40 წლის განმავლობაში. პლ. იოსელიანის უფროსი მეგობრის, გრ. ორბელიანის დიდი სამხედრო კარიერა დაღისტანში დაიწყო. ეს უკანასკნელი გამანადგურებელ ძალას წარმოადგენდა ავარიის და შამილი მას თავის მოსისხარ მტრად რაცბდა. ბედის მადიბელი თავადი სიამაყით სწერდა თავის ნათესაეებს ათასწლოვანი ტყეების გაჩეხვას, და ადამიანების უამრავ მსხვერპლზე. პოეტი-მხედრის ბატალიონები დიდი სიძნელეების გადალახვით იკაფავენენ გზებს და მთიელის ტყვია ათეული წლების განმავლობაში აჩერებდა მათ მოქმედებას.

1858 წლის დამდეგს გრიგოლ ორბელიანი დაღისტინიდან გადმოყვანილ იქნა ტფილისში. გრ. ორბელიანის დაბრუნებას ავარიიდან ჟურ. „ცისკარი“ მიესალმა თვითონ რედაქტორის, ივ. კერესელიძის ლექსით.

საინტერესოა პირველი სტროფი:

მომესმა მოსვლა ტფილისს ქალაქსა თქვენი, გრიგორი!
განშორდი კავკასს, მისთა საფრთხეთა სად გმირთ ესწორი,
მუსრე შამილის მწყობრი და რაზმი, მთანი და გორი,
სიმართლით ვეტყვი ამათ ყოველთა, არ არის კორი. და სხვ. ¹

შამილი დაატყვევეს 1859 წელს გუნიბში. 1861 წელს კი პლატონ იოსელიანი თვითონ დაათვალიერა ის ადგილი, სადაც კავკასიური ომების ეპილოგი შესრულდა.

რამდენიმე წლის წინათ თუ მისი ამხანაგი ტყვეით მიიკვლევდა ბილიკებს დაღისტინის მთებში, ახლა ეს წიგნების ჩრჩილი თავისუფლად ათვალიერებდა ავარიის ლანდშაფტებს რუსული მილიტარიზმის მიერ გაკაფულ გზებიდან. ამ შემთხვევამ გამოიწვია გრ. ორბელიანის ჰუმორული შენიშვნა:

„Что даже стыдно для Дагестана!“.

„სამგზავრო წერილები“ განსხვავდება ბერეზინის, ადოლფ ბერეს, ზისერმანის და სხვათა სამგზავრო აღწერებიდან. ის მოფიქრებულია, როგორც მხატვრული ნარკვევი. ჩვეულებრივ: მას ჰორაციის კუბლეტი უძღვის წინ.

ამ „წერილებში“ რუსული მილიტარიზმის ხოტბასთან ერთად გვხვდება შამილის პიროვნების აპოლოგიაც. შამილის სამფლობელოს ის უწოდებს „დაღისტინის თავისუფლების სამეფოს“ (გვ. 24), დაღისტანს — „უან-ეაკ რუსსოს სამყაროს“ (გვ. 47), შამილს — „კავკასიის პრომეთეს“ (გვ. 34. იხ. აგრეთვე გვ. 57 და შემდეგ).

¹ იხ. ცისკარი; 1858 წ. მაისი, გვ. 3-4.

ჰაჯი მურადის პანეგირიკი ასე თავდება:

„Очень жалъ, если не соберутся великия имена свободы Дагестанской, свободы Галлов до Кессаря, свободы азчатской Швейцарии, для потомства и истории“ (გვ. 63).

ასეთი შეხედულება ეწინააღმდეგება პლ. იოსელიანის თანამედროვე ისტორიკოსთა თვალსაზრისს.

დალისტანში პლ. იოსელიანი მგზავრობს შამილის ყოფილ ნაიბებთან ერთად. გუნიბიდან თემირხანშურისკენ მიმავალს სალთის ხილამდე (გუნიბის ახლოა) მიაცილებს ომარ დებირი; ხუნძახის გავლის შემდეგ, აულ ტილიტლში ესაუბრება ცნობილი ნაიბი ყიბიტ-მაჰმადი (გვ. 71). რელიგიური ფანატიკოსი და სამხედრო მოღვაწე თვითონ უყვება პლატონ იოსელიანს უახლოესი წარსულის ამბებს.

დალისტნის შესახებ არსებულ ლიტერატურაში ძნელად თუ მოიპოვება ასე კარგად დაწერილი წიგნი, მიუხედავად ზოგიერთი ადგილის მჭერმეტყველურად შეფერილი სტილისა.

1861 წელს დაიწყო ამყარა ბრძოლა არქაისტებსა და რადიკალ მწერალთა შორის. ამ ბრძოლაში პლ. იოსელიანის როლი ფარულია, მაგრამ ისტორიულ მნიშვნელობას იგი მოკლებული არ არის. ამ მნიშვნელობის გასათვალისწინებლად აუცილებელია მესამოცე წლების ლიტერატურული მოძრაობის სურათის აღდგენა, რასაკვირველია, ზოგად ხაზებში.

4

როგორც ცნობილია. ილ. ჭავჭავაძის წერილმა რევან ერისთავის თარგმანზე (ცისქარი, 1861, № 4) არქაისტებს შორის დიდი მითქმამოთქმა გამოიწვია. იმავე ჟურნალის ფურცლებზე დაიბეჭდა გ. ბარა-

¹ თანამედროვე ოფიციალმა ამ წიგნს აღფრთოვანებული ბიბლიოგრაფია უძღვნა. ავტორი (რეცენზია ხელმოუწერელია) „სამგზავრო წერილებს“ პლ. იოსელიანის შემოქმედების აპოკეად სთვლის და აღნიშნავს: Имена Шота Руставели и Платона Иоселиани суть два крайние фазиса обширной грузинской цивилизации. Будущий историк картульской литературы, конечно, найдет еще несколько славных имен, этих спутников гениев“. ან: „Воспитанный чтением древних ораторов, П. Иоселиани и до сих пор сохранил эту свежесть языка Демосфена и Цицерона, которые увлекали своих современников простотою и силою“ (Кавказ, 1862, № 45). ფელეტონის გაგრძელება საესეა ამონაწერებით პლ. იოსელიანის წიგნიდან. ბიბლიოგრაფი განსაკუთრებით იწონებს ავტორის ენას და დასასრულ წერს: „Как Руставель стал на рубеже, отделяющем миф и предание от летописных сказаний истории, так и Иоселиани стоит на рубеже отжившаго мира Грузии при вступлении ея в новый фазис гражданственности“. ეს სიტყვები ცხადყოფენ იმ შთაბეჭდილებას, რომელიც პლ. იოსელიანის წიგნს მოუხდენია თანამედროვეებზე. რასაკვირველია, იგრძნობა გაზვიადებაც.

თაშვილის, ალექსიევ-მესხიევის, ბარ. ჯორჯაძის, თვით რევაზ ერისთავისა და სხვათა წერილები. ილ. ჭავჭავაძემ მათ საერთო „პასუხი“ გასცა (ცისკარი, 1861. ივნისი. გვ. გვ. 181 — 251), რასაც ხელახლა მოჰყვა სამაგიერო პასუხები.

„ახალი თაობა“ მოითხოვდა:

ა. ძველი ორთოგრაფიული ნიშნების უკუგდებას. ბ. „მაღალფარდოვანი“ მეტყველების შეცვლას შედარებით დაბალი ლიტერატურული სტილით და ფორმებით. გ. გრამატიკული არქაიზმის უარყოფას (ანტონ კათოლიკოსის ავტორიტეტის მოხსნა ამაზე მიუთითებდა).

არქაისტები კი იცავდნენ: როგორც ძველ ორთოგრაფიას, ისე მეტყველების „მაღალ“ სტილსა და ოდის რიტორიზმს.

რადიკალი მწერლების („თერგდალეულთა“) პოზიცია ცნობილია ილია ჭავჭავაძის წერილებით. რასაკვირველია, ეს ბრძოლა შემდეგ წლებში ვალრმავდა, მაგრამ ამჟამად ჩვენ გვაინტერესებს ბრძოლის ჩასახვა და არა მისი დასასრული. გამარჯვებული თაობის აზრი მეტწილად თავის სასარგებლოდ განმარტავს გავლილი ბრძოლების ბუნიებას.

საინტერესოა არქაისტების ლიტერატურული მოსაზრებების გაცნობა.

„ძველ თაობას“ არ შეეძლო მიეღო ჩახრუხადის „ლიზლობით ხსენება“, რომელიც რიტორიული ჟანრების უარყოფას აღნიშნავდა. მიუღებელი იყო მისთვის აგრეთვე ახალი ორთოგრაფიის შემოღების ცდები. მათ კარგად ესმოდათ, რომ სტილის საკითხების ამგვარი გადაჭრა „მაღალფარდოვანი“ მეტყველების წინააღმდეგ წასვლას ნიშნავდა. თვითონ ილ. ჭავჭავაძის წერილის ენაც იწვევდა არქაისტების პროტესტს¹.

1874 წელს „ძველი სემინარისტი“ (გრ. ორბელიანი) ერთ-ერთი თერგდალეულის მოთხოვნის განხილვაში სწერდა:

¹ იხ. ცისკარი, 1861, ივნისი, გვ. 252: „რასაკვირველია, კარგათ იცით, რომ წერა არი სამგვარი: მაღალი, საშუალო და მდაბალი. არ ვიცი ამ სამში რომელს მივთვინებთ თქუენი კალამი? ჩუენში, სადაცა იხმარება ნაცვალსახელი „იგი“ ამ მაღალს სიტყუას ზმნისხედა შეეფერება „ოდეს“ და არა სრულიად მდაბიური ლექსი „როცა“, რომლითაც იწყება პირველივე სიტყვა, ან თქუენითავე სიტყვით ვჰსთქუათ, „ბაირაბტარი თქუენის კრიტიკისა“ (სარდიონ ალექსიევ-მესხიევი: უსტარი ანტიკრიტიკული). („ლექსი“ აქ ნახმარია სიტყვა-ს (Слово, Wort) მნიშვნელობით. ამ მნიშვნელობით იხმარება იგი „კალმასობაში“, საერთოდ მე-19 საუკუნის პირველი ნახევრის მწერალთა მიერ, ცისკრის არქაისტების ჩათვლით). იგივე ავტორი „მაღალი“ და „დაბალი“ წერის დაპირისპირების შემდეგ იცავს მეტყველების რიტორიულ სტილს და ჩახრუხადეს (იქვე, გვ. 160-161).



„მე არ ვეხებები ავტორის იდეასა, არცა მის მიმართუასა. მე ვეძიებ ქართულს მოთხრობასში მხოლოდ ქართულის ენის სიწმინდესა“¹.

„ენის სიწმინდის“ პრობლემა კი სტილის საკითხშია მოქცეული. ბრძოლაც ამ საკითხების ირგვლივ-გაიშალა.

მაგრამ თერგდალეულები არ შებმინან ერთ მთლიან ბანაკს. „ძველი თაობა“ თავის შიგნით კიდევ იყოფოდა რამდენიმე ჯგუფად და არქაისტებს შორის ლიტერატურის საკითხების შესახებ არსებობდა აზრთა სხვადასხვაობა.

5

„ძველი თაობა“ არ იჩენდა ერთსულოვნობას სტილისა და ენის საკითხებში. იყვნენ უკიდურესნი, რომლებიც მოითხოვდნენ „ეკლესიური“, მწიგნობრული ენის ნორმათა დაკანონებას და მაღალი ოდების ენარს. ისინი ქართულ ლიტერატურაში ხედავდნენ ტრადიციის უწყვეტელ ჯაქეს: თვით „საერო მწერლობის“ ზოგიერთ თხზულებებს (მაგ. ვეფხის-ტყაოსანს) უკავშირებდნენ „საღვთო წერილის“ ენის სათავეებს. „საშვალო“ და „დაბალი“ ენა კი მიაჩნდათ გადასამუშავებელ მასალად ლიტერატურისათვის.

მოკლედ: მათი მიდგომა ლიტერატურის საკითხებისადმი ატარებდა უკიდურესი კონსერვატიზმის სახეს.

სხვაგვარად წყვეტდნენ ამვე საკითხებს საშუალონი, რომელნიც „დარბაისლურ“ ანუ „საშვალო“ ენას იცავდნენ და ეს უკანასკნელი მიაჩნდაო კაზმული მეტყველების საფუძვლად. ისინი უარყოფდნენ არა მარტო „ხალხურ“ (აღ. ორბელიანის გამოთქმით — „გლეხურ“) ენას, არამედ „ეკლესიურ“, უკიდურესად არქაულ ენასაც. საშუალონი მიჯნავდნენ „საერო“ და „ეკლესიურ მწერლობას“ ერთმანეთისაგან: რუსთაველის პოემა, მაგალითად, მიაჩნდათ „დარბაისლური ენის“ დოკუმენტად, ხოლო საეკლესიო ენა — მარტოოდენ ბიბლიური წიგნებისა და ჰაგიოგრაფების მეტყველებად.

უკიდურესთა წარმომადგენლები არიან: გრ. ორბელიანი და პლ. იოსელიანი, საშუალოთა — აღ. ორბელიანი, ალექსიევი-მესხიევი, ბარბარე ჯორჯაძე, გ. ბარათაშვილი და სხვ. დავიწყოთ ამათგან.

არქაისტებისა და თერგდალეულთა ბრძოლის წელს (1861) აღ. ორბელიანი სწერდა „ცისკარში“:

„ქართულის ენის თვისებას რომ ერთიც ხედ დაუმატოთ, სამათ გაიყოფა: საღმრთო წერილად ანუ ეკლესიურად, მეორე მდაბიურად ანუ დარბაისელთ უბნობად და მესამე გლეხ-კაცების ენად; ვნახოთ, გავარჩიოთ ესენი... ვიცით, მეტი

¹ იხ. ცისკარი, 1874. სექტ. ოქტ.

ქარგი ენა არის ქართული საღმთო წერილი. მაგრამ, რა უყოთ, აბა როგორ იქნება ამისი შემოღება? თუ შეიძლება და მართლა შემოიღებენ, საკვირველება იქნება... ჩვენი ერთი საღმთო წერილის ენაში, მე ძნელად მეჩვენება! ¹.

აღ. ორბელიანს იქვე მოყავს დავითის ფსალმუნიდან ერთი ადგილი და სთარგმნის ჯერ „დარბაისლურ“, შემდეგ კი „გლეხურ“ ენაზე. ავტორი ცალ-ცალკე არჩევს მეტყველების ამ ნიმუშებს და ასკვნის:

„ჩვენ ქართველებს, თუმცა ამ სამში ერთი უნდა ამოგვეჩია ქართული სიტყვიერებიდან, იმისთვის მიგვებაძა, იმ ენაზე დაგვეწყო ლაპარაკი და წერა, მაგრამ ეკლესიურის წესისათვის ზეით ითქვა: ძნელი შემოსაღებია მეთქი, ახლა თუ მეორეს ჩემზედ მოაგდებთ და ამომარჩევენბთ, მე საშუალო ენას ამოვირჩევ, დარბაისელთ ენას, ამისათვის რომ უფროსი ერთი უწინდელი საერთო წიგნები დარბაისელთ ენაზე უწერიათ და იმათის ვნითვე ულაპარაკნიათ ვითარცა რუსუდანიანი, ვისრამიანი, დავრიშიანი, სიბრძნე-სიცრუე, ყარამანიანი, სხვანიდასხვანი და ბოლოს ვიტყვი - ვეფხვის ტყაოსანი“ ².

ადვილი შესამჩნევია, რომ ენის საკითხის გარშემო აზრთა ასეთი სხვადასხვაობა სტილის პრობლემებსაც შეიცავდა. ჩანს — შესაფერი დაჯგუფებანიც არსებულან და ამას თვითონ აღ. ორბელიანის სიტყვებიც ადასტურებენ:

„ვიცი, ამ საგანზე მაინც თავისი აზრი აქვთ ყველას, ერთნი ირჩევენ საეკლესიო სიტყვებით წერას, მეორენი დარბაისელთა ენაზე და მესამენი უფრო დაშვებულს ენაზედ“ ³.

ალექსანდრე ორბელიანის გარდა საშუალო ენის დამკვიდრებელ გამოდიან: გ. ბარათაშვილი, რომელიც 1861 წელს არჩევდა ილ. ქიქავაძის „არა დარბაისლურ“ ლექსიკონს და ეპითეტებს ⁴. ბარბარე ჯოჯაძე, რომელიც პირდაპირ აღნიშნავდა:

¹ „ქართული უბნობა ანუ წერა“. იხ. თ. ალექსანდრე ჯამბაყურიან ორბელიანის ნაწერი, ტფ. 1879. გვ. 174-175 (ცისკარი, 1861, № 6).

² იქვე, გვ. 177-178. ყურადღებას იქცევს აგრეთვე ენობრივი კატეგორიების კლასიფიკაცია წოდებრთა თვალსაზრისით: „... ჩვენს საშვალს ქართულს ენას, როგორც ვნებჭეთ ისე მიმოზრით, ისე მიმოაქცევთ და გამოთქმას ხომ რბილად გაიგონებს ყური, მეტი საამო იყოს სმენისათვის, მაშინ, როდესაც გლეხკაცების ენაზედ ეს არ შეიძლება. მართალია, გლეხკაცების ლაპარაკი მარტივი ენა არის და ადვილი გასაგონი, მაგრამ მაღალი საგანი ვერ გამოვა რიგიანად, არა ყურის საამოც“ (გვ. 179). ყველა ამ მოსაზრებებს აღ. ორბელიანი იმეორებს 1865 წელს იმავე ჟურნალის ფურცლებზე (ნ. „ზოგიერთი შეზნება“. ნაწერი—გვ. გვ. 240, 248, 252.)

³ იქვე, გვ. 183.
⁴ იხ. წერალი რედაქტორთან შესახებ თ. ილ. ჰაბუ. კრიტიკისა (ცისკარი, 1861. მაისი გვ. 70—81).

-ლიტერატურა უნდა შეიცავდეს პატიოსნურს და დარბაისლურს ენას და არა უშვერობას. ის გვიწერს, რომ ვითომც ჩუენ ვახდენდეთ ენას, არამც თუ ვაკეთებდეთ. თუ უკაცრაჲად არ ვიქნებით, მგონია, თითონ უფრო ახდენს* 1.

ამასვე იმეორებს მწერალი ქალი თავის „პასუხის-პასუხში“:

„ენას, ჩვენს მამაპაპათ, დარბაისლურს ენას არც ამაღლება, არც დამდაბლება ექირება. ჩუენი ენა დიდი ხანია სისრულეშია მოყვანილი, მხოლოდ გზა ახნევია ამ ენას თქუენებრ მწერალთ წყალობით, რომელსაცა დაფუძნება უნდა და მიმართულება“ 2.

მაგრამ არქაისტების ორივე ბანაკი ერთხმად უარყოფდა ილ. ჭავჭავაძის მიერ ჩახრუხაძის დეკანოზიზაციას. გ. ბარათაშვილი ილიას ანტონ კათოლიკოსის ავტორიტეტული შეფასებით უპირისპირდება. იმავე დროს ვრცლად არჩევს მის ლექსებს და ასკენის (ბარბარე ჯორჯაძის შეხედულებანი ცნობილია და აქ ისინი არ მოგვეყავს):

„უფ. ჭავჭავაძის ლექსები არაან უგარმონით, უფურული, უნდელი და ისეთი მძიმე, რომ ვერა თავის მუცელი ვერ მოინელებდა“ 3.

ამ პოლემიკაში უკიდურესთა წერალების რიცხვი საკმაოდ მცირეა და ძითქმის მარტოოდენ პლ. იოსელიანისა და გრ. ორბელიანის შენიშვნებით ამოიწურება. მათი ავტორები მოწინააღმდეგეთა მიერ ჩარიცხულ იქნენ საერთოდ „ძველი თაობის“ რიცგებში. ნამდვილად კი ამ ავტორებს განსხვავებული პოზიცია ექირათ და ხშირად საშუალონიც კი აღმაცერად უცქეოოდნენ უკიდურეს კონსერვატიზმს ენისა და ფორმების საკითხში 4.

6

1869 წელს პლ. იოსელიანი სწერდა:

„ქართულთა მწერლობა ძველი, წინათ ქრისტესა წყობილი და ქრისტიანობისა შემდგომად გააქრკელებული, არ არის დასკარგავი. ენა ქართულთა, ვაკლე-

1 იხ. ილ. ჭავჭავაძის კრიტიკაზე (იქვე, გვ. 34).

2 ცისკარი, 1851, სექტ. გვ. 98.

3 იხ. ცისკარი, 1861, ივნისი, გვ. 155-156.

4 პლ. იოსელიანის გრამატიკული წესების არქაიზმს, რომელიც ანტონ კათოლიკოსისა და რუსული გრამატიკოსების (ვოსტოკოვის და სხვათა) სისტემათა კონგლომერატს შეიცავდა, მაინცადამაინც არ იზიარებდნენ ს. ა. შუალონი. ადვილი მისახეედრია, თუ ვის გულისხმობს ალ. ორბელიანი, როცა სწერს: „როგორც არის ჩვენი ქართულის ენის თვისება, ისეც დაიწერა სამრიგად: საეკლესიო, დარბაისლური და გლეხური; ეს არის მარტივი და მტკიცება და არა ისეთი გარჩევა, რომ ქართულს ენას უპირებენ ჯარ... მითამ გარკვეონ, მაგრამ კი ჯადანათლონ, არამც მონათლონ, რომელიცა არც ღვთისათვის კარგი იყოს და არც ჩვენი კაცისათვის“ (ნაწერი, გვ. 249. ნაწილაკი „გაარ...“ აქ ნიშნავს სიტყვას: „გაარუსონ“ და ნაგულისხმეეია პლ. იოსელიანის გრამატიკა). ორთოგრაფიის მხრითაც მათ ნაწერებს ეტყობა მეტი გამარტივება (ს. ა. შუალონთა პოეტის წარმომადგენელი აგრეთვე — ნიკოლოზ ბარათაშვილი, მაგრამ ეს საკითხი ცალკე წერილის თემას წარმოადგენს).

სიისათვის კრისტესა შემზადებული უმეტეს და უკეთესად რომაელთა ანუ ლათინთა ენისა, არის ღირსი გაფრთხილებით დაცვისა. ენამან ამან დაბადა ენაჲ რუსთაველისა, შავთელისა, ჩახრუხაძისა და ქართველთა წმინდათა მამათა ცხოვრებისა აღმწერელთა. ვითარცა მცოდნე ვიტყვი გაბედვით, ლათინთა ენისა, ბერძელისა და რუსულისა, ვითარცა მთავართა ენათა, ერთთა დიდთა ეკლესიათათვის შემზადებულთა, რომელ ენა ქართველთა მრავალით უმცირესი ბერძელისა, არის მრავლით უმაღლესი ერთა სხვათა, მხოლოდ ეკლესიურიისა მწერლობისა გამო, სხვანი საერონი მწერლობისა წიგნნი, იწერებოდენ არა ეგოდენ ძლიერითა და ტკბილითა ენითა¹.

პლ. იოსელიანი აქ პირდაპირ იცავს მწიგნობრულ, უაღრესად არქაულ („საეკლესიო“) ენის დამკვიდრების აზრს. აშკარად ჩანს რადიკალური განსხვავება საშუალოთა (აღ. ორბელიანის და სხვ.) და უკიდურესთა მოსაზრებებს შორის. პლ. იოსელიანის აზრით, ნაწილობრივი დეკადანსი აჩნია „საერო მწერლობის წიგნებს“, საშუალოთა ტერმინოლოგიით — „დარბაისლური ენის“ დოკუმენტებს („საერონი მწერლობისა წიგნნი იწერებოდენ არა ეგოდენ ძლიერითა და ტკბილი ენითა“); თვით რუსთაველს, შავთელს და ჩახრუხაძეს პლ. იოსელიანი უკავშირებს „საეკლესიო ენის“ სათავეებს მაშინ, როცა აღ. ორბელიანი მათ შორის გარკვეულ ზღვარს ხედავს.

ქართული ბიბლიის ენის პანეგირიკი, რომელიც იმავე დროს მწიგნობრული ენის ხოტბას აღნიშნავს, უფრო მკაფიოდ გამოთქმული აქვს პლ. იოსელიანს ერთს თავის რუსულს ბროშურაში შემდეგი სიტყვებით:

„Ни славянский перевод, ни латинский Вулгата, ни немецкий Лютера, ни французский De-Saci, ни итальянский Giovanni Диодати псалмов, не могут оспаривать права превосходства и изящества у перевода грузинского. Это я говорю насчет тех мест, которые остались неизменными при издании псалмов в Москве 1743 году. Это торжество языка, торжество духа пистического, отражающагося на словах, столь ясных, величественных, вполне воплощающих великия мысли величайшаго поэта. Искатели поэзии грузинскаго слова, как в псалмах, так вообще в церковных книгах, найдут лучшие и богатые образцы выражений поэтических. В них целое море красот слова, и не устаревшаго, как думают некоторые, а языка установившагося окончательно, современнаго, и пока еще неисчезшаго, в устах народа, конечно, книжнаго *lettré*, как выражаются французские писатели.

¹ „სიტყუა, საყოველთაოდ საუწყებელი წიგნთა ქართულად ბეჭუდისა გამო“ (იხ. ცისკარი 1869, მარტი. გვ. 1-2. ძველი წიგნების გამოცემა პლ. იოსელიანს მიანდო გრ. ორბელიანმა. იხ. ჟ. „მნათობი“, ტფ. 1869, ნომბ.-დეკ. გვ. 214).



Язык массы, всегда и у всех народов, были и будет не литературным¹.

აქაც ჩანს თარული ნიშნება მესამოცე წლების იმ მწერლებზე, რომელნიც უარყოფდნენ „მწიგნობრულ letter“-ს. ან შესაძლოა ავტორის საშუალონი ჰყავდეს ნაგულისხმევი („როგორც ზოგიერთები იტყობენ!“); ესენი ხომ ექვის თვალთ უყურებდნენ „საეკლესიო წიგნებზე“ დამყარების შესაძლებლობას; რაც შეეხება „მასების ენის“ უარყოფას, ამ საკითხში უკიდურესნი და საშუალონი ერთს თვალსაზრისს იცავენ („მასების ენა იყო და იქნება არალიტერატურული“. შედრ. ალ. ორბელიანის მიერ „მოშვებული“ ენის უარყოფა).

უკიდურესთა ეს შეხედულება, რომელიც პლ. იოსელიანის ზემოთ მოყვანილ ამონაწერებშია გამოთქმული, როდი წარმოადგენდა ვიწრო ფილოლოგიურ პრობლემას. ეს იყო გარკვეული პოეტიკა, რომელიც დაუპირისპირდა თერგდალეულთა მხატვრულ კოდექსებს. პლ. იოსელიანის სხვა შენიშვნები უშუალოდ ქანრისა და სტილის საკითხებს ეხებოდა.

უკიდურესნი სამოციანი წლების შემდეგ მხატვრული პრაქტიკითაც უპირდაპირდებოდნენ რადიკალური მწერლობის წარმომადგენელთ. 1871 წელს გრ. ორბელიანი აქვეყნებს პოემა „სადღეგრძელო“-ს (ამ დროისთვის ჯერ კიდევ არ არის დაწერილი ცნობილი „პასუხი“); პოემა ყურადღებას იქცევს, როგორც არქაისტული პოეტიკის ნიმუში. იმავე წელს პლ. იოსელიანი გაზ. „კავკას“-ში ათავსებს შემდეგ რეცენზიას ამ ნაწარმოებზე:

„Библиографическая заметка. На днях вышла из печати на грузинском языке брошюра под заглавием: „Заздравный тост“ „სადღეგრძელო“, сочинение князя Григория Димитриевича Орбелиани. Эта поэма в стихах—есть подражание поэмы, известной на русском языке „Песнь в стане русских воинов“, Жуковского. Автор грузинской поэмы, как поэт, известен в грузинской словесности. Предмет поэмы—военные подвиги царей грузинских и героев в борьбе с врагами их веры и отчины.“

Такое явление литературное—воскресило славу литературы грузинской. Оно резко отделило эпоху падения от эпохи высоты ее стояния. Оно дало ключ открывать сокровищницу и находить словане в смеси наречий грузинского народа и не в их порче от напыления от ломков народных, представляющих от себя сеннаарское смешение языков в обиталище его. Замечательна самостоятельность языка или словесности его, как в алфавите его, из всех алфавитов языков древних и ко-

¹ Путевые записки от Тифлиса до Мцхеты, ტფ. 1871. გვ. 53-54.

ვხვს სამომადიანოზე და აღმშენებლობაზე, რომელიც უფრო მეტად უკავშირდება ჩვენს დღეს. ვხვს მათ, ვინც უფრო მეტად უკავშირდება ჩვენს დღეს. ვხვს მათ, ვინც უფრო მეტად უკავშირდება ჩვენს დღეს.

Слова есть символы мыслей: оне воплощают мысль. Как же совершается это, так сказать, оформление мыслей? Здравым суждением или здравым смыслом (логика); правильным произношением или установкою слов в устах и на бумаге (грамматика); красивым, плавным, мерным, текущим, гармоническим изложением (риторика). Так, по требованию новейших писателей и сама о орла красноречия Цицерона: Verborum apta et quasi rotunda constructio. Так, и по указанию великаго законодателя вкуса литературнаго Лонгина: „В трактате о высоком“ (Περὶ ὑψηλοῦ) выражаясь возбуждать удивление и потрясать сердца: Μεταλεσθηριεὺς καὶ παθησος.

Таковы мои невольные впечатления от чтения появившейся брошюры. Отраден язык грузинский в следующей строфе поэта:

ვითარცა ცეცხლი მარტოდა მსჩანს ველსა ზედა მშთომილი,
რომლისა კუამლი ჰაერში კარის შებერვით არს მჭრალი,
ეგრეთ იქნების აღზოცულ ამ სოფლით მისი სახელი,
გზა ცხოვრებისა ვინც განელო, და არ აღბეჭდა ნაველი.

Попытаюсь передать на русский язык прозою смысл строфы поэтической, рифмованной:

Как виден огонь одинокий, еще на поле не потушенный,
И дым его дуновением ветра в воздухе исчезающий;
Так пропадает с лица земли имя того,
Кто на поприще жизни не оставил следа печати стопов своих.

ვინ გვითხრას, ვინა გვიტუნოს, სადა მსცხოვრებდნენ ძუელ-გმირნი.
დრომან შემუსრა, აღგავა მიწით მათინცა საფლავნი,
მაგრამ ცოცხალან ჯერეთაც დიდების მათ მოედანი,
მათი სახელი, მათ ხმალი, საქმენი სახელოვანი!

Кто скажет нам, кто нам покажет, где жили древние исполины?
Время сокрушило, подняло с лица земли могилы их;
Но живы еще поля их славы, их имя, их меч, их славные дела.

აწ სად არიან იგინი, მას ჟამსა ლხინში ვინც იყუნენ,
მანი და ტოლნი ვაჯაკანი, რომელნი ხილვით გუალხუნდნენ?
განგუშორდნენ გულის ნაცობნი, ვინცა გულითა გვიყუარდნენ,
თუალთ მიგუფუარდნენ... წარვიდნენ... ძუელთაგან დავმშითი მე და შენი

Где теперь они, свидетели времек пира,
Братья, сверстники-бойцы, которых взор нас веселил?
Удагились от нас знакомые сердца; любимые сердцами
Скрылись от глаз... ушли... От стерых остались—я и ты!

Понимание достоинства стихов как распеваемого, певучаго слова (*La parole chanté*) дополняется общим, внутренним, человеку природенным чувством. Оно понимается тем языком души человеческой, который определяет и разумеет Данте в своем научном стихе:

„Il parlar, che nell' anima si sente“.
„ენითა მით, რომლითა სული საუბრობს“.

Я коснулся анализа стихов поэмы с целью дать некоторое понятие о их достоинстве. Будет ли разбор этот краткий тем дуновением ветерка, который касаясь листьев розы, разносит запах от нея? Такова нежная, милая фраза (*Molle dicendi genus.—Ovidius*) полустишия строфы поэта (стр. 15).

მიხედეთ ვარდსა,—მაშინ ჰფენს უმეტეს სურნელებათა,
ოდეს ნიავე შეხებით შეარყევს მისსა რტობებთა.

Взгляните на розу: тогда она благоволия обилием разнесется.
Когда воздуха дуновение прутьев ея коснется.

П. Иосселиани ¹.

პლატონ იოსელიანი ამ საინტერესო „ბიბლიოგრაფიულ შენიშვნაშიც“ ასაბუთებს მწიგნობრული ენის დაკანონების აზრს, იმ ენის, რომლის „მოქალაქეობრივი უფლებების ცილობის“ საგნად გადაქცევა მას „ავადმყოფურ“ მოვლენად მიაჩნია. განმეორებით აცხადებს, რომ „მასების თუ ხალხის ენა—არ არის ენა ლიტერატურის“. ბიბლიოგრაფიის აღფრთოვანებული ტონი გამოწვეულია იმით, რომ გრ. ორბელიანის პოემას „დაუმტკიცებია შესაძლებლობა მწერლების ენით წერისა“—ერთის მხრით და რიტორიული ოდის ყველა წესის გამოყენება—მეორეს მხრით.

როგორც ვხედავთ, პლ. იოსელიანი პოულობს თავისი ესთეტიკური კოდექსის კონკრეტულ გამართლებას გრ. ორბელიანის შემოქმედებაში. ამ ორი არქაისტის პირადი ურთიერთობა ზემოდაც გვეჩვენა აღნიშნული. ცხადი ხდება მათი ლიტერატურული გზების ერთიანობაც: არქაისტების ბანაკში ისინი განცალკევებით იდგნენ და, როგორც ირკვევა, გრ. ორბელიანის პოლემიკას „შვილთა“ წინააღმდეგ მთავარ ტონს აძლევდნენ პლ. იოსელიანის თეორიული მოსაზრებანი.

¹ იბ. Кавказ, 1871, № 22.

1874 წელს „ცისკარში“ დაიბეჭდა „ძველი სემინარიისტი“ (გრ. ორბელიანის) „პასუხი უღირსთა შვილებთა“¹. უწინარეს ყოვლისა, აღსანიშნავია ის, რომ გრ. ორბელიანი ქართულ პატრიოტიზმად სთვლიდა თავის მოღვაწეობას დალისტანში. „პასუხში“ ასეთი ადგილი გვხვდება:

მამანი თქუენნი,
თავის დროს ძენი,
თავის დროს იყუნენ სახელოვანნი!
ოსმალ-სპარსები,
და ოთისტანის მთები
ჭებით გეტყვიან დიდთა მათ საქმეთს.. (გვ. 2).

იმ ბრძოლაში, რომელსაც მეფის რუსეთი აწარმოებდა დალისტანის წინააღმდეგ, დამპყრობთა შორის გრ. ორბელიანი ერთი პირველთაგანი იყო. თავის ამგვარ ნაბიჯებს ის „ლექებზე შურისძიების“ მოტივით ამართლებდა. ასეთსავე შეხედულებას იცავდა პლ. იოსელიანიც. „შვილებმა“ კი არ ჩაუთვალეს ეს ღვაწლი „მამებს“ დიდ დამსახურებად. მაგრამ ბრძოლის ნამდვილი მიზეზი ამაში როდი მდგომარეობდა. „ძველი სემინარიისტი“ აცხადებდა:

აღზდენ მწერლები,
ქურნალისტები²,
ვაი საბრალოს... ვაი ჩუენს ენას
მათ უსწავლელთა,
ცრუ-რუსთაველთა,
სულ წაგვიბილწეს ენა მდიდარი!
ენა მაღალი,
მის ძალი, მადლი,
უწყალოდ წახდა უწმინდურთ ხელში“ (გვ. 4).

„ქურნალისტების“ მიერ „მდიდარი“ (ე. ი. ტრადიციის მქონე) და „მაღალი“ ენის „წახდენა“ წარმოადგენდა ბრძოლის მთავარ მიზეზს. ისინი ვერ ითმენდნენ, რომ ქართულ ლიტერატურას „დაეხელ მწიფნენ ცრუ-პოეტები“ (გვ. 8).

¹ ცისკარი, 1874, ივლისი და აგვისტო. გვ. 1—8.

² სამოცდაათიან წლებში ქართულ პრესაში გახშირდა კამათი „ქურნალის დანიშნულებაზე“. გრ. ორბელიანს, როგორც ქართული ლიტერატურის დიდი ტრადიციის გამგრძელებელს, არ შეეძლო მწერლობის ცენტრში დაეყენებია შედარებით „დაბალი“ საქმიანობა—„ქურნალისტობა“. ამრიგად, აღნიშნული ფაქტის გათვალისწინებით ლექსის ტაეპი კონკრეტული შინაარსით იყვება.

იმავე წლის „ცისკრის“ შემდეგ ნომერში „ძველი სემინარისტი“ (გრ. ორბელიანი) არჩევს გ. წ-ს (გ. წერეთლის) „კიკოლიკს“¹. ავტორი აღნიშნავს: „მე არ შეეებები ავტორის იდეასა, არცა მის მიმართვას! მე ვეძიებ ქართულს მოთხრობასში მხოლოდ ქართულის ენის სიწმინდესა“—და განაგრძობს (თითქოს პლ. იოსელიანი უკარნახებდა ავტორს ამ სტრიქონებს):

„ახლანდელთა მწერალთა მიეწერებათ მართლად დიდი ქება მისთვის, რომ ესრეთის მეცადინეობით, ესრეთის ერთგულად მსახურებით, შეუდგნენ იგინი გულმხურვალედ აღდგენასა ჩუენისა დავრდომილისა ენისა, და არა არიან ეგენი ბრალეულ. თუ ზოგიერთის წერასში მოსჩანს მრავალი შეცდომილება, როგორც პირისპირ ერისა თვისებისა, ეგრეცა მართლწერისა. მათ არა ჰქონიათ შემთხვევა ღრმად შესწავებისათვის ქართულის ენისა, და ამა მიზეზითავე არ არიან ჩუეულნიცა საღმრთოს წერილისა, რომელიცა არის, მართლად, გამოუღეველი საუნჯე ჩუენისა ენისა, და რომელშიაცა მალაღნი და ღრმანი ჰაზრნი არიან გამოთქმულნი ადვილად და მეტად მშუენიერის ფორმითა“ (გვ. 192-193).

გრ. ორბელიანი უფრო გვიან (1874 წელს) იმეორებს იმ შეხედულებას, რომელიც პლ. იოსელიანს ადრე აქვს გამოთქმული „ცისკარში“, თავის რუსულ ბროშურასა და „ბიბლიოგრაფიულ შენიშვნაში“ (1869—1871 წ. წ.). აქ მოყვანილი ამონაწერის ენაც ამხელს პლ. იოსელიანის გრამატიკული წესების გავლენას. „ძველი სემინარისტი“ პირდაპირ ასახელებს თავის მეტრს:

„მეტადრე მაწუხებს ის ჰაზრი, რომ, ვაი თუ, არ მოეწონოთ ჩუენთა ქალებთა, რომელნიცა ყოველსა დროსა ყოფილან და აწცა არიან უკეთესნი ენისა დამთესებლნი. ისინი აქა ვერა ჰპოებენ ვერცა პრეტიკურად აღწერილსა ვარდის სუნელსა, ვერცა მარგარიტ-ცრემლსა დატანჯულისა სიყუარულისაგან და ვერცა სიცილსა მახვილ-გონიერის მოთხრობისაგან. რა ვქნა, არცა მე მაქვს ამაში ბრალი. ეს გახლავთ მხოლოდ ერთი ნამცეცია ნაწილი პლატონის ღრამმატიკისა, და კარგად მოგხსენებათ, რომ ფილოსოფოსის ლაპარაკი მოითხოვს წარბ-შეკრუებით მოთმინებასა. პლატონი არის დამნაშავე თქუენს წინაშე და არა მე, მარადის თქუენი, ერთგული, მშუენიერო, თქუენგან და თქუენ-თვის დამწვარი! პლატონს რომ არ დაეწერა ღრამმატიკა, არც ეს ჩემი სტატია დაიბადებოდა თქუენს შესაწუხებლად! (გვ. 194-195).

გრ. ორბელიანის ეს სიტყვები ირონიულ ელფერს არ ატარებენ, მათ მხოლოდ ჰუმორი გასდევთ. გრ. ორბელიანი ქართველ ქალებს მართლაც სთვლიდა „ენის სიწმინდის“ დამცველებად და შემნახველებად (იხ. იქვე, გვ. 28). მწერლის პირადი ბარათებიც ამასვე გადმოგვცემენ. რაც შეეება ეპითეტს: „ფილოსოფოსი“, რომელსაც

¹ იხ. „მგზავრობა სენათისაკენ. გ. წ. განხილვა“, ცისკარი, 1874, სექტემბ.-ოქტომბ. (ყველგან ნაჩვენები გვაქვს ჟურნალის გვერდები).

გრიგოლ ორბელიანი ხმარობს პლ. იოსელიანის შესახებ, მოკლებულია იმ პაროდულ შეფერვას, რომლითაც მას „შვილები“ ხმარობდნენ. ეს ზედმეტი სახელი სხვადასხვანაირად ესმოდა მაშინდელი არქაისტიკისა და თერგდალეულის სმენაში (მაგ. ერთ-ერთი მწიგნობარი პლ. იოსელიანს პირდაპირ „ფილოსოფოსის“ სახელწოდებით მიმართავს. წ.-რ. კ. ს. ხელნაწ. № 3055).

ამის შემდეგ ვასაგებია თითქმის უშუალო განმეორებანი პლ. იოსელიანის შეხედულებათა:

ა. ქართული აღფაბეტიკისა და ორთოგრაფიის შესახებ გრ. ორბელიანი სწერს:

„იშვიადსა ენასა აქეს ისეთი სრული ანაბანა, როგორცა ქართულსა“ (გვ. 195. შდრ. პლ. იოსელიანის შეხედულება ამავე საკითხზე, რომელიც მას „ბიბლ. შენიშენაში“ აქვს გამოთქმული).

ბ. უკიდურესი ენობრივი კონსერვატიზმის დაცვა, მწიგნობრული („საეკლესიო“) ენის უპირატესობის აღიარება „საერო“ მწერლობაზე და რუსთველის დაკავშირება პირველის ტრადიციებთან:

„ჩვენ, დიდად უკოდინართა ქართულისა ენისა, ვინ მოგუცა ის უფლება, რომ ესრეთის გაბედვით, ესრეთის კადნიერებით, უარ-ვყოთ, გადავადგოთ და შეგვსცულოთ ის წესი, ის კანონი, რომელიცა დაჰსდუეს ჩუენისა ენისა-თვის დიდად მეცნიერთა ღრამატიკოსთა, თვით ენის თვისებისავე გამოკულევითა; რომელთაგან საბერძნეთიდამ ძუელად გადმოტანილი ჰსწავლა და ხელოვნება ჩუენსა მზარესში ღრმად იყო დანერგილი და გარდაფენილი მთლად საქართველოსზე; რომელთაცა სირიის და ბერძულის ენით გადმოიღეს ქართულად საღმრთო წერილი ესრეთის მშუენიერ-სიტყუაობითა და ძლიერებითა; და რომელთაგან დაწეებულნი კანონნი ვერა შესცულეს ვერცა შავთელმა, ვერცა ჩაბრუბაძემ და ვერც თვით რუსთაველმა? ანტონ კათალიკოსმა, დიდად მცოდნემ ქართულისა ენისა. არათუ დააკლო, არამედ მიუმატა ასო ჭ. ახლა, ნუთუ მართლად, ჩუენ უნდა დავივიწყოთ იგინი, რომელთა სახელნი გვიბრწყინუენ ჩუენს ისტორიასა ესოდენთა საუკუნეთა განმავლობასში და შუუდგეთ გ. წ-ის კუალსა და მის მიმდევართა, რომელნიცა ესრეთ უწყალოდ ჰრყუნიან ჩუენსა მართლ-წერასა? ჯერ აღვიდეთ იმ სიმაღლესზედ, რომელზედაც იდგნენ ძუელნი მსწავლულნი ქართულის ენის ცოდნაში, შუუთანწორდეთ მათ, და მერე... იყავნ ნება შენი“ (გვ. 11, 12).

„ახალი სტილი ვერ შესცულს ენის ბუნებითსა თვისებასა. მართალია, დროთა განმავლობასში ზოგიერთი სიტყუა, უვარგისობისა გამო ძუელდება და აღარ იხმარება, მაგრამ ენის თვისება მყოფობს მარადის შეურყეველად. ენა არ არის მოვანებული ერთისა ვისგანმე, რომ მეორესა შეეძლოს ძირიანად შეცელა მისი!“ (გვ. 23).

„ხშირად ამბობენ აწინდელნი მწერალნი: „ხალხის ენაზე ვჰსწერთო“. მაშ რა ენაზე უნდა დაჰსწერონ? მაგრამ ეს კი უნდა ახსოვდეთ, რომ ხალხის ენა არის მხოლოდ მასალა შეუმუშავებელი; ვიდრე დახელოვნებული მწერალი მასალასა მას არ გადაარჩევს კარგსა უვარგისისაგან, არ გაჰს-

წმენდს, არ გაამშუენიერებს და დიდებულებითა აღიყუანს სალიტერატუროს სამფლობელოსში;... არხიტექტორი თავის ხელოვნებით თუ არ შეეწია შენობასა, ტალახი დაჭმთება ისევე ტალახად. მწერლობაშიაცა ჰსწორედ ასე არი“ (გვ. 24). (შდრ. პლ. იოსელიანის მიერ „ბიბ. შენ-ში“ მოყვანილი ფუტკრისა და ყვავილის მაგალითი, მისი აზრი სალიტერატურო ენისა და „ხალხურ“ მეტყველებას შორის არსებულ განსხვავებაზე და სხვ. იხ. აგრეთვე გვ. გვ. 23, 25, 31—32, 26).

ხშირად „ძველი სემინარისტის“ დაკვირვება ქართული ენის გრამატიკულ ბუნებაზე იმეორებს პლ. იოსელიანის აზრს.

პლ. იოსელიანი:

„Язык (იგულისხმება — ქართული ენა, ა. გ.) богат созвучным окончанием рифм, и он легко находит чрезвычайное обилие даже в целых словах по оборотам грамматическим, другое значение в себе заключающих. Язык по гибкости своей может переводить почти все слова из одной области части речи в другую. Почти все наречия, предлоги могут обращаться в существительные имена и глаголы, напр.: *ოდეს, одесობა* *когда? სადა, სადობა* *где? (Ubi, ubitas)*. И этим совсем не делается насилия языку, особенно в стихах“¹.

გრ. ორბელიანი:

„ქართულსა ენასა აქვს ერთი დიდად მოსაწონი თვისება, რომლისა მსგავსი იშვიათად იპოება სხუათა ენათა შორის, თვისება ესე არის შემოკლება სიტყვასა ნათესაობითსა და მიცემითსა ბრუნვაში, მოსაბობითა უკანასკნელის მარცვლისა, მაგ. „*არსებისა, არსებასა*“, ითქმის: „*არსების, არსებას*“. თანდებულნი, *ზედა, შინა*, შემოკლებიან და გამოითქმიან: *ზე, ში*, მაგალ.: „*ქუეყანასა ზედა, საზღსა შინა*“; ვიტყვი: „*ქუეყანასზე, საზღში*“; ამის გარდა, აქ მოდი, ვამბობთ: „*აქმო*“; „*შენი არის, შენია*“ და *სხუანი!* ესრეთი თვისება ენისა; რომელიცა სიტყვის შემოკლებითა — რასაკვირველია კანონიერად — არ შეჰსცვლის სიტყვის მნიშვნელობასა, აძღვეს დიდსა სიადვილესა, მეტადრე ლექსის წერასში“ (გვ. 15—16, ბოლო კურსივი ჩვენია, ა. გ.).

აზრების ასეთი იდენტური შეხვედრა და თვითონ გრ. ორბელიანის მითითება თავის ავტორიტეტზე, გარკვევით ლაპარაკობს პლ. იოსელიანის ადგილის შესახებ „მამებისა“ და „შვილების“ ბრძოლაში. „ძველი თაობის“ იმ ბანაკს, რომელსაც ჩვენ უკიდურესნი ვუწოდეთ, ჰყავდა ორი წარმომადგენელი: გრ. ორბელიანი და პლ. იოსელიანი. ისინი ურთიერთის პოზიციას ამაგრებენ და განცალკევებულ ლიტერატურულ მოვლენას წარმოადგენენ არქაისტებს შორის².

¹ Путевые записки от Тифлиса до Мцхеты, 1871, გვ. 47—48. ხახვასმა ჩვენ გვეუთვნის.

² 1873 წელს გახ. „დროებაში“ ნ. სკანდელი (ნ. ნიკოლაძე) ათავსებს პარადიულ ფელეტონს „ჯანდაბა“-ს სახელწოდებით, რომელიც ნათლად გადმოგვცემს ამ ორი არქაისტის ლიტერატურულ განმარტობას. ფელეტონში აღწე-

პლ. იოსელიანის წერილი „შოთა რუსთაველი“ (იხ. *Кавказ*, 1870, № 13, — აღგილები გაზეთებიდან მოგვეყავს) — საყურადღებო დოკუმენტია: ანტონ კათოლიკოსის სქოლასტიკური აზროვნების აპოლოგეტი მაინც ითვალისწინებს უდიდესი პოეტის ღირსებებს. მეტიც: ასეთი აღფრთოვანებით მას არ უწერია არც ერთს ჰაგიოგ-

რილია „წლიური სხდომა ქართულის მწერლობის მოყვარულთა“, რომელზედაც დამახასიათებელი სიტყვებით (ლექსებისა და რეპლიკების ფორმებში) მონაწილეობენ: გრ. ორბელიანი („მოხუცი თავმჯდომარე“), პლ. იოსელიანი („პლატონ ფილოსოფოსი“), ილ. ჭავჭავაძე, ანტონ ფურცელაძე, პ. უმიკაშვილი, დ. ერისთავი (გლუხარჩი II) და სხვები. პლ. იოსელიანისა და გრ. ორბელიანის ურთიერთობის დასახასიათებლად საინტერესოა ამ ფელეტონის შესავალი:

„სცენა წარმოადგენს ბნელ დარბაზს. შუაგულ, ამალღებულ ადგილზე, წითელი და მოაქრული მაუდით შემკულ ტახტზე ზის მოხუცი თავმჯდომარე. ირგვლივ სამფეხებზე სხედნან მწერლები და ვითომ-მწერლები, ზოგი ჩანგით, ზოგი ისრით, ზოგი კალმით დაიარაღებული. გარშემო ორიოდვე მკითხველი დგას. გარედამ ისმის გამწარებული წვიმისა და ქარიშხლის ხმა.“

პირველი გამოსვლა.

თავმჯდომარე.

აწ სად არიან იგინი, მას ეამსა სჯაში ვინც იყუნენ, ძმანი და ტოლნი მწერალნი, რომელნი ცქერით გუალზენდენ?
გვიან მოდიან ნაცნობნი. ვინცა ადრევე გვიწუგვდენ...

(მიუბრუნდება პლატონ ფილოსოფოსს):
კვლავ მიგუფინის; წარვიდეთ, ზომ ხედავ დავესით მე და შენ...

პლატონ ფილოსოფოსი

ქაში მრავალნი უხილულელ გარბიან ვითა machina.
Tempora ჩუენი მიილტვის, გუელის ალაპი ჩუენ შინა.
წარვიდეთ, ვითა გამოთქვა ძუელთაგან ძუელმა ჰომერმა,
Ελικρινέσθε γυναίκες არ წარიტაცოს იმერმა! *

* სიტყვანი ესე: „ელიკოპიდეს გინაიკეს“, მოყვანილნი თხუზულებასა შინა ჰომერისა, „ილიადად“ წოდებულსა, ქართულსა ენასა ზედა ძნელად ითარგმანებიან. გარნა მოასწავებენ ქალსა, რომელსა აქუს თვალნი მოძრავნი, მრბიელნი, ადვებულნი სიტკბობებითა, ეშხითა და ნარნართა მზაკვარებითა. ესე ყოველივე გამოითქმის ორითა მით ელლინურითა სიტყვითა. ხოლო რასა მოასწავებს ხსენება „იმერისა“ — არა ძალმიძს გამოთქმად, ვინაიდგან თხუზულებათა შინა ჰეზიოდისა, პლაგატისა და ტიტუს ლივიისასა ერთგვისაც არა ხმარებულ არს სიტყვა ვეგ (შენიშენა თვით პლატონ ფილოსოფოსისა)“.

სხვა მწერლების კამათის ფონზე გრ. ორბელიანისა და პლ. იოსელიანის დიპლომატიკური დებულებას იქცევს არქაული სტილისა და ორთოგრაფიის მხრით. თავ-

რაფხე. როგორ ათავსებდა პლ. იოსელიანი ბიბლიის ქართული თარგმანის ხოტბას შედარებით „დაბალი“ მეტყველების ასეთ აპოლოგიასთან?

როგორც ზემოთაც იყო აღნიშნული — პლ. იოსელიანი იცავდა რუსთველის დაკავშირებას ქართული ლიტერატურის ტრადიციებთან. თავის ეტიუდში რუსთველის შესახებ ის სწერს:

„XIV. Откуда возникло это светило первой величины в грузинской литературе? Руставели не мог быть Минервой, родившеюся из головы Юпитера, как символ ума Божия. Без сомнения, он имел предшественников и образцы, стал на почве литературы, имевшейся в переводах сирийского и халдейского пророков. В X веке мы уже видим стихи величайшего поэта Давида в его псалмах и новый завет, донныне неизменный в оборотах и идиоме языка греческаго“...

ამის შემდეგ სავსებით გასაგებია მისი წერილის პანეგირიკული ტონი:

„VIII. В стихах его образцовых, донныне неподражаемых, является эпопея рыцарства востока, война и любовь. Прелести его рассказа трогательнее пастушеских рассказов Твюкрита. В нем больше элегии и нежностей, чем в Тибуле. Рассказы приключений выше и интереснее, чем Амалида.“

XI. Европа, уже христианская, справедливо гордится именами трех поэтов эпических, которые в средние века были тем же, чем Гомер для греческого Олимпа. Это Данте, Тассо и Мильтон, но они были подражателями друг-друга: один у другого предшественника занимал способ изложения. Руставели раньше их запел свою песнь и был ее творцом, прославил язык и обесмертил его для потомства.

Не боюсь осуждения, если со всюю смелостью скажу, что язык Руставели выше, чем язык Данте, Тассо и Мильтона. Течение слов и мыслей в парении поэта не видит препятствия ни в рифмах, ни в предметах рассказа, ни в эпизодах. Поэт одинаково и равно парит. Гораций сказал о Гомере *quandodoguidem et divus Homerus dormiat* (иногда и божественный Гомер спит). О Руставели сказать этого нельзя“...

„XVII. Итак с л о в о под пером и кистью Руставели сделалось сильным и могучим. Могущество этого слова произвело то, что имя Руставели в грузинской литературе есть не имя поэта, а имя поэзии“.

მჯდომარის სიტყვებში ნაგულისხმევია სწორედ ის ადგილი „სადღეგრძელოდან“, რომელსაც პლ. იოსელიანმა აღფრთოვანებული ქება უძღვნა. პლ. იოსელიანის სიტყვებში კი ხაზგასმულია „მაღალფარდოვანება“ ლათინური და ბერძნული ფრაზეოლოგიით. ეს დიალოგი მესამოცე წლების მოღვაწეთა (ილ. ჭავჭავაძის, უმიკაშვილის, ნ. ავალიშვილის და სხვ.) სიტყვებს შორის პაროდიულ ელფერს ატარებს. ხაზგასასმელია აგრეთვე „თავმჯდომარის“ ის სიტყვები, რომლითაც „პლატონ ფილოსოფოსს“ მიმართავს:

...წარვიდეთ, ხომ ხედავ დავშთით მე და შენ!..

მართოდ „დაშთენილნი“ მართლაც უნდა წასულიყვნენ ლიტერატურის სცენიდან.

პოეზიის პლ. იოსელიანი აცხადებს საზოგადოებრივი შემოქმედების ყველა ფორმაზე (მეცნიერება, პოლიტიკა და სხვა) მაღლა მდგომ მოვლენად. სიტყვის კულტი აშკარად და მკაფიოდ აქვს აღიარებული:

„XV... Слово только, как мысль души воплощенная, есть машина истинны—полна света, религии, нравственности, прекрасного и всего лучшего. Словом, как выражением души, только и измеряется и определяется степень развития гражданственности“... (ხაზგასმა ავტორისა).

ალსანიშნავია, რომ გრ. ორბელიანი და პლ. იოსელიანი აქაც ხედებიან ერთმანეთს. „ძველი სემინარისტი“ სწერს:

„სიტყვა გამომთქმელი ჰეშმარტებისა, არის უკუდავი და მოქმედი მარად-ყამს... დაირღუნენ ვგვიპტისა პირამიდები. ბაბილონი შთანთვა მიწამ. მაგრამ სიტყვა, თქული მოსესაგან ჯგერეთაცა არს ეოცხალ და ჰმფლობელობს ქუეყანასზე, ვითარცა ჰსჯული. სიტყვამ დააყენა კაცი მას დიდებისა მაღალსა ხარისხსზედ“¹.

სიტყვის კულტმა პლ. იოსელიანი პირდაპირ მიიყვანა სიტყვა-აზომული მწერლობის პრაქტიკასთან.

9

1872 წელს, „ცისკარში“ (მაისი, გვ. 273—274) დაიბეჭდა პლ. იოსელიანის თარგმანი: „ბრძოლა ბერძენთა პირისპირ ოსმალთა (1826 წელსა), თქული ლამარტინისგან. ნათარგმნი პროზად“.

ეს თარგმანი წარმოადგენს პლ. იოსელიანის გრამატიკული ნორმებისა და პოეტიკის გამართლების ცდას. იმდენად დამძიმებულია ის

¹ იხ. ცისკარი, 1874, სექტ.—ოქტ. გვ. 15. საერთოდ: ორივენი დიდად აფასებდნენ რუსთველს. ალსანიშნავია ისიც, რომ პლ. იოსელიანმა ჯერ კიდევ სამოცი წლის წინ მიუთითა პოემის მოსალოდნელ საფრთხეზე: „დრო, უმძველია, გაწმენდს ამ ნარევს და აღადგენს ძველ ტექსტს. ამით გამოსწორდება შეცდომა პოემისა და პოეტის გამომცემელთა და შემსწორებელთა. მაგრამ ჩვენ არ ვუსურვებთ რუსთველს იმ ხვედრს, რომელიც წილად ერგო ჰომეროს სიმღერებს ათინაში ლიტერატურული გემოვნების დაცემის ხანს. ათინაში გემოვნების დაჭევივებისას გამოჩნდა ილიადა და ოდისეას ორი ტექსტი. დედნის შემსწორებელი იმავე დროს იყო წიგნის გამყიდველიც. პოეტი ილიარზი შედის წიგნის გამყიდველთან და ეკითხება: არის თუ არა ჰომეროს თხზულება? წიგნის გამყიდველი შეკითხვაზე: რომელი ტექსტი გნებათ? ილიარზი (ასე იწოდება ქართულ წიგნებში და არა პლუტარხში) მიუგებს: „ნუ თუ მოიპოვება სხვა ტექსტი ჰომეროსა?“—„არის, ნამდვილ დედნად მიჩნეული და ჩემგან შესწორებული“. „ამ შრომისათვის მიიღეთ თუ არა რაიმე ჯილდო ათინალებისაგან?“—ეკითხება ილიარზი. „არავითარი“,—მიუგებს წიგნის გამყიდველი. ახალგაზრდა პოეტი გააწინებს მას სილას და ეუბნება: „აი თქვენი ჯილდოც!“ (Кавказ, 1870, № 13).

ძველი ორთოგრაფიითა და გართულებული სინტაქსით, რომ აქ მისი მოყვანა თითქმის შეუძლებელია. მთარგმნელისთვის უყურადღებოდ ჩაუვლია მის წინააღმდეგ მიმართულ ბრძოლებს: სამწერლო სარბიელზე პრაქტიკული მუშაობისადმი ფარულმა მიდრეკილებამ მაინც იჩინა თავი არქაული მეტყველების ფორმებში.

„ცისკრის“ რედაქტორმა, ივ. კერესელიძემ, პლ. იოსელიანის თარგმანის გვერდით დაბეჭდა მის მიერ „გალექსილი“ იგივე ნაწარმოები — არქაული სტილის Vers libre-ს დაუპირისპირა რითმიანი, მეტრული აგებულების ლექსი.

ცხადია, უაღრესად არქაული ენა პლ. იოსელიანის თარგმანისა ნაკლებ ეფექტს გამოიწვევდა. მარტივი, დაბალი და ყოველგვარ სტილიზაციას აცილებული (თავისთავად — ძალიან სუსტი) კერესელიძის „გალექსილი“ წინააღმდეგობაში ჩაუდგა პლ. იოსელიანის თარგმანს. ამას გამოუწვევია პლ. იოსელიანის საბოლოო ჩამოცილება ჟურნალიდან.

ლექსიკური და სინტაქსური წყობის უკიდურესმა არქაულმა ატმოსფერამ ცხადყო პლ. იოსელიანის პოეტიკის კონსერვატიზმი — მიუღებელი ახალი ლიტერატურისათვის. მან ამხილა მთარგმნელის ნორმების უსარგებლობა.

* * *

განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია პლ. იოსელიანის მონოგრაფია „ცხოვრება მეფე გიორგი მეცამეტისა“. ეს გამოკვლევა შეიძლება ჩაითვალოს ნახევრად მხატვრულ ნაწარმოებად. წიგნის სიუჟეტი იშლება ისტორიული ხასიათის დეტალებისა და მოტივების ფორმებში იმრიგად, რომ თხრობის მანერაც კი სცილდება აკადემიური გამოკვლევისათვის დამახასიათებელ ფარგლებს.

ეს ნაშრომი ავტორის სიცოცხლეში არ გამოქვეყნებულა და არ უთამაშნია გარკვეული როლი იმ ბრძოლაში, რომლის სურათის აღდგენაც წარმოადგენდა ჩვენს მიზანს¹.

¹ ამ შრომის წერა პლ. იოსელიანმა ადრე დაიწყო. 1867 წელს ის „ცხოვრებას“ აღ. ორბელიანს უკითხავს (იხ. აღ. ორბელიანის წერილი: „პლატონ იოსელიანს“. წ. რ. კ. ს. ხელნაწ. № 1646, გვ. 1). იმავე წელს ხარი ბროსესა და იოანე ბატონიშვილს უგზავნის ხელნაწერის ერთ ცალს (იხ. პლ. იოსელიანის წერილები ბროსესადმი, წ. რ. კ. ს. № 4797).

რატომ აყოვნებდა პლ. იოსელიანი „ცხოვრება“-ს გამოქვეყნებას? რასაკვირველია, მატერიალური ხელდათობა ვერ ჩაითვლება ამის მიზეზად. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ შესამოცე წლების ბრძოლამ შეუშალა ხელი მიზნის სისრულეში მოყვანისას

ამრიგად, პლ. იოსელიანის მოღვაწეობის უკანასკნელი პერიოდ — არქეოლოგიისა და ისტორიკოსის მუშაობის ნაცვლად — არქაისტის ლიტერატურულ ცდებს შეიცავს. ეს ცდები მარცხით დამთავრდნენ — მეტყველების დამორებას აუდიტორიისგან მოჰყვა პლ. იოსელიანის ლიტერატურული სიკვდილი: ლამარტინის თარგმანის შემდეგ მას არაფერი დაუსტამბავს.

10

პლატონ იოსელიანი გარდაიცვალა 1875 წლის 15 ნოემბერს.

„დროების“ რედაქტორი, გამარჯვებული თაობის წარმომადგენელი, სერგეი მესხი სწერდა მეთაურ წერილში:

„...ზოგიერთებს გაუკვირდათ, ზოგიერთებმა თითქოს ვერ გაიგეს ია, რომ გამოვალთ რაცხვეში თითქმის ყველა წარმონადგენელა ჩვენის ახალის თაობისა ვრიგენენ.

„დროების“ რედაქციამ თავის გაზეთის მკითხველები დაპატიჟა, რომ დასწრებოდნენ მიცვალებულის გასვენებაზე და ამნაირად უკანასკნელი პატივი ეცათ იმის ხსენებისათვის.

ეს გარემოება კიდევ უფრო გაუგებარი შეიქნა ზოგიერთებისათვის. ამბობდნენ: „რა იყო საერთო მიცვალებულ პლატონ იოსელიანსა და ახალგაზრდობას შუა?“...

„ცხოვრება“ ამართლებს გიორგი მეთორმეტის პოლიტიკას საქართველოს რუსეთთან „დაკავშირების“ საკითხში. ამ აზრის დაცვა არ უნდა ყოფილიყო ადვილი: თერგდალეულნი ხომ სწორედ ასეთ პოლიტიკას არ იზიარებდნენ? თვით ს. ა. შ. უ. ა. ლ. ო. ნ. ი. ც. აღმაცერად უცქეროდნენ პლ. იოსელიანის რუსოფილურ პოლიტიკას. კერძოდ ალ. ორბელიანი, 1832 წლის შეთქმულების მონაწილე, მტრულად იყო განწყობილი პლ. იოსელიანის ბიუროკრატიზმისადმი. ალ. ორბელიანი ზემოთ დასახელებულ წერილში საეჭვოდ მიიჩნევს იმ ფაქტებსა და ეპიზოდებს, რომელიც პლატონ იოსელიანს ზეპირად მოუსმენია პეტერბურგს გადასახლებულ ბატონიშვილებისაგან. მისი აზრით, ეს ბატონიშვილები პლ. იოსელიანთან საუბარსაც კი გაუბრუნდნენ. მკაცრი დახასიათება იქამდის მიდის, რომ ალ. ორბელიანი ცნობილი ღვთისმეტყველის ეროტიულ მხარეებსაც („საძაგელ სწეულებას“) ეხება. მ. ვორონცოვთან ერთად, პლ. იოსელიანი თურმე მსუბუქი ყოფაქცევის ჭალებთან ერთობოდა, ხოლო შემდეგ, როცა „აქედამ ვარანცოვი წავიდა და იმის მოადგილედ რიადი დააგდეს აქ, მაშინ იმისი მახლობელი სხუა არავინ იყო პლატონ იოსელიანის მეტი, რომლებიცა ორივე ერთად დროებს ატარებდნენ უბრალო დედაკაცებთან და ამით შეექცეოდნენ... პლატონ იოსელიანი, ვარანცოვის და რიადის დროებში თავის სრულს სფერაში იყო“ (გვ. 11).

თავის მხრით პლ. იოსელიანს არა ერთხელ გამოუთქვამს ზოტბა რუსული მართებლობისადმი. უნდა ვივარაუდოთ, რომ უარყოფითად უცქეროდა 1832 წლის შეთქმულებას. მაგ. ს. დოდავილზე ის სწერს (კერძო ბარათში ბროსეს): „გაზეთსა (იგულისხმება „სალიტერატურონი ნაწილინი ტფილისის უწყებათა. 1832“. ა. გ.) აბეჭდვინებდა ს. დოდავი და უბედურსა ამას მოუხდა ცუდათ, რომ თურმე საამბოხოდ ერისა ყოფილა“ (წ. რ. კ. ს. № 4797).

„...მართალია, ახალ-თაობისა და პლატონ იოსელიანის რწმუნებათა და აზრებს შუა დიდი საზღვარია, დიდი განსხვავება“... „მიცვალებულს ბევრი ისეთი რამ ჩაუდენია თავის პიცოცხლეში, რომელსაც ის („აწალი თაობა“ ა. გ.) ვერ თანაუგრძნობს“... (მაგრამ) — „ქართული ლიტერატურას სიყვარულმა ორი საობა შეაერთა მიცვალებულის საფლავზე“¹.

„ახალი თაობა“ სწორად აფასებდა პლ. იოსელიანის ლიტერატურულ მოღვაწეობას საკუთარი პოზიციებიდან, თავისი ბატონობის ხანაში. ამჟამად კი, როცა სამოციანი და სამოცდაათიანი წლების ლიტერატურულ რადიკალიზმსაც ისტორიული მნიშვნელობა აქვს ჩვენთვის, უნდა დადგეს დრო პლ. იოსელიანის გასახსენებლად.

ა. ბაწირაძე

1932

დამატებითი შენიშვნები:

ეს გამოკვლევა არ ისახავს მიზნად პლ. იოსელიანის სრული ბიოგრაფიის აღდგენას. არც მის შეხედულებებს ვარჩევთ აქ დაწვრილებით. დამატებით აღვნიშნავთ მხოლოდ შემდეგს:

სტილისა და მჭერმეტყველების საკითხებში პლ. იოსელიანი გამოდის ჭეინტილიანის, ციციერონისა და დიონისი ლონგინის ტრაქტატებიდან. კერძოდ ტერმინი „ჰარმონია“, რომელსაც ის ხშირად ხმარობს პოეტური თხზულების დახასიათებისას — აღებულია ლონგინის ცნობილი ტრაქტატიდან: „უმაღლესის შესახებ“ („პერი იფსუს“, du Sublime; არსებობს რუსული თარგმანი: О высоком, творение Дионисия Лонгина. Перевод Ивана Мартынова. Пет. 1826). პლ. იოსელიანი ამ შრომას ბერძნულ დედანში იცნობდა („ბიბლ. შენიშვნაში“ მოყვანილია ფრაზა ტრაქტატიდან). ლონგინის თხზულება დიდი გემოვნებით არჩევს ანტიური ლიტერატურის ძეგლებს სტილის მხრით და არისტოტელეს „პოეტიკის“ შემდეგ ითვლება შესანიშნავ დოკუმენტად პოეზიის თეორიაში.

პლ. იოსელიანი ახლო იდგა იმ ავტორებთან, რომელთა დაკვირვებანი განსაკუთრებით კონსტრუქციის საკითხებს ეხებიან. არისტოტელეს „პოეტიკა“, ლონგინის „პერი იფსუს“, პორაციის

¹ იხ. დროება, 1875, № 134.

„წერილი მელექსეობაზე“, ბუალოს „L'art poétique, ლაპარპის
„Le Lycée ou cours de Littérature Ancienne et Moderne.
1799 (რუს. თარგ. 1810—1814. I—II...) და სხვა.

მის დაკვირვებებს ქართულ ვერსიფიკაციაზე (იხ. Опис. гор.
Душета, ტფ. 1861. გვ. 32—34; Путевые записки от Тифли-
са до Мцхеты, გვ. 56—75) ვებებით სპეციალურ გამო-
კვლევაში: „რიტმი და სიტყვა“. მისი არქეოლოგიური და
ისტორიული შრომების დაფასება კი ჩვენს მიზანს არც შეად-
გენდა¹.

ბ. გ.

¹ პირველად დაიბეჭდა ჟურ. „მნათობში“, 1933 წ. № 6-7.

ც ხ ო ვ რ ე ბ ე
გეუისა გიორგი მათსაგევისა

აღწეობა

კლავტონ მგნაშის კის იოსელიანისაგან

თ ფ ი ლ ი ს ი
1 8 6 7

I

გიორგი, პირმო ძე მეფისა ირაკლი II-ისა, დაიბადა ქალაქ თფილისსა 1746 წელსა, ნოემბრის 10 დღესა, რომელსაცა ქართველთა ეკლესია დღესასწაულობს წმინდისა გიორგისა სასწაულთა.

დედა მისი იყო ანნა, ასული თავადის ზაალ აბაშიძისა, რომელიცა შეირთო მეფემან ირაკლი 1745 წელსა, შემდეგ განდევნისა პირველისა ცოლისა ქეთევან, ვახტანგ ყაფლანიშვილისა ასულისა¹. ანნასაგან დედოფლისა ჰყვანდნენ ირაკლისა ძე გიორგი და ასული თამარ. 6 დეკ., 1749 წელსა გარდაიცვალა დედოფალი ანნა და დასაფლავდა მცხეთას.

II

პაპამან მისმან თეიმურაზ, დღე შობისა მისისა გარდაიხადა დღესასწაულობითა: აუწყა ეპისტოლეებითა იმერეთისა მეფესა და მთავართა; კახეთისა და ქართლისა თავადთა, კათოლიკოსთა და მღვდელმთავართა; შიანიჭა საჩუქარნი მრავალნი გლახაკთა, ობოლთა და ქვრივთა; მიეცა მრავალთა პყრობილთა მიტევება ბრალთა; მეუღაბნოეთა წარუგზავნეს ნუგეში[ნის]-ცემითნი სამძოლ ბოძებანი; მეგობა-

¹ საფლავზედა მისსა სწერია შემდეგი: „ქ. უბმოთა ღმობითა გექენებით ყოველთა და მკვრეტელთა შენდობისა ყოფად არარა ესე, რომელი ოდესმე ვიყავ ანნა, ასული აბაშიძისა, ხოლო სძალი ქართველთა მეფისა ცხებულის თეიმურაზისა და სატრფო ფერცხალი ირაკლი კაზთა მეფისა. არამედ ჩემთვის დიდება ესე ყოველივე აქა დაშრტა. დეკემბერსა ვ. ქრისტეს აქეთ ქორონიკოსა ჩღმთ“.

ვიეთნიმე ანნასა ამას, რომელიცა იყო ასული ზაალისა, უწოდებდენ ფხეიძე და ვიეთნიმე მხეიძე. საფლავსა ზედა პირველისა ცოლისა, განდევნისა მეფისა ირაკლისაგან და დასაფლავებულისა ალავერდსა სწერია ესე:

„ კაზთ მეფის ერეკლეს თანა-მემცხედრე დედოფალი ქეთევან, მდებარე ვიქმენ მეფეთა სამარხოსა ამას შინა, რათა საცნაურად იზილვებოდეს ტაგრუცი ესე, და მრავალთა მიერ შენდობა წარმოითხრობოდეს ქორონიკოსა ულჳ“. ქორონიკონი ესე არს 1744 ქრისტესიღვან. იტყვიან მისთვის, მონოზონად ღარდაცვალებასა, სახლისა მისისა წვირნი.

რი თვისი და მახლობელი საბა ნინოწმინდელი მოუწოდა თფილსად, რათა ექმნას მიმქმელად წმინდისა ემბაზიდამ მეფისა ყრმასა გიორგის. მასვე დროს აცნობეს მეზობელთა ხანთა და წარუვლინეს სპარსეთისა ყაენსა ნადირ-შაჰს დესპანად თურქისტანიშვილი დავით და იბრაიმ ალა ჰორჩალოელი სულთანი, ერთგული თეიმურაზისა. გარნა პასუხი და საჩუქარი მოართვეს არა ნადირ-შაჰისა, რომელიცა მომკვდარიყო, არამედ გაყაენებულისა შემდეგ მისა ალიყული-ხან ადილ-შაჰისა. ესრეთნივე ეპისტოლენი და ძღვენი წარუვლინეს ოთბთა მართლმადიდებელთა პატრიარქთა, სინასა და ათონისა მთათა წინამძღვართა. ენა ხალხისა განმხიარულებულისა შეიქმნა საწერელი მწიგნობრისა ხელოვნისა. დროთა ჩვეულობისა გამო მოღვესენი უძღვნიდენ ლექსთა ქებითთა; მეცნიერნი სიტყვათა წყობითთა კატელორიისათამებთა ზედა აღშენებულთა სხოლასტიკოსთა წესითა; მქადაგებელნი ქადაგებთა; მეუღაბნონი ლოცვათა; მემხოლოენი კურთხევითა ქარტათა.

III

შემდეგ ცხრისა დღისა, ე. ი. 19 ნოემბერსა, დღესა წმ. ილარიონ ქართველისა, ნათელ-სცა მას კათოლიკოსმან ანტონი I და მიმქმელად იყო არქიეპისკოპოსი საბა ნინოწმინდელი, ამასავე დღესა აღყვანილი მეფისაგან მიტროპოლიტობისა ხარისხსა.

წესი ემბაზიდგან აღმოშობისა აღსრულდა არა სასახლესა შინა, არც სახლის წმინდის კვართისა ეკკლესიასა შინა, არამედ მცირედსა ეკკლესიასა წმინდისა გიორგისა, აღშენებულსა სვიმონ ზანიშინისაგან, რომელიცა იყო ძმა ვახტანგ მეფისა და რომელმანცა დასდვა სასახლისა თვისისა ეკკლესიად და უკანასკნელთა მეფისა დროებაში იყო სასახლისა ეკკლესიად თვით მეფისა გიორგი XIII.

ცხოვრებისა მისისა წელსა მეოთხესა მიუჩინეს მას ლალად თავადი კახეთისა სვიმონ მაყაშვილი და ქართლიდამ როინ ბარათაშვილი, რომელიცა მალე გარდაიცვალა და გარდა სვიმონ მაყაშვილისა არღვინ დაუშთა ყრმასა ჯერეთ გიორგის.

ქართულისა ანბანის მასწავლებლად ჰყვა ისაკ მწიგნობარი, რომელიცა იყო შემდეგ კანდელაკი სიონისა საუფლოჲსა ეკკლესიისა და აღმწერელი ხუცურად მრავალთა წერილთა, მეცნიერი და მკოდნე ძველისა, ვითარცა იტყოდენ, ფილოსოფიისა. თათრული ენა ისწავა კარის მოხელეთაგან და სომხური სომეხთა მღვდლის ტერ-დავითის შვილისაგან შაიკოვისა და ყაითმაზნაშვილისაგან. ბერძულისა ენისა



ბ ა გ რ ა ტ V XII

მასწავლებელად იყო თეოდორე ეპისკოპოსი ბერძენი მცხეთას ყოფილი კათოლიკოსისა კარზედ; გარნა ვერ სრულჰყო სიკვდილისა გამო მასწავლებელისა და დროთა გარემოებათაგამო. მასწავლებელად ქართულისა ენისა მიუჩინეს მეფის ძესა მეშვიდესა ცხოვრებისა მისისა წელსა დეკანოზი იოანე. 1751 წელსა მოვიდა იერუსალიმით დროებით მუნ წარსული დეკანოზი ესე იოანე, ძე გარსევანისა დეკანოზისავე მოძღვრიშვილად გვარ-წოდებული. ესე იყო კაცი განსწავლული, დიდი მწიგნობარი, მწერალი წიგნთა და მცოდნე დროთა მათ, ფილოსოფიისა და ღვთისმეტყველებისა ძველადგან ქართველთა შორის ნაქონთა. პატრიარქისაგან იერუსალიმისა ქებითისა წერილითა მოსრული ევედრა კათოლიკოსსა ანტონის პირველსა რათა მიუბოძოს მას აღგილი დეკანოზობისა ჯვარის ეკკლესიასა, იერუსალიმისა ჯვარის-მამათა საღვურსა. კათოლიკოსმან ანტონი ამისთვის უბოძა მას გრამატა შემდეგი:



ჩვენ ყოვლისა საქართველოჲსამ დიდმან მწყემს-მთავარმან, მალალთა მეფეთა შარავანდედმან, კათოლიკოსმან პატრიარქმან, ძემან ქართველთა მეფისამან იესესმან, პატრონმან ანტონიმ, ესე უკუნისამდე ეამთა, ხანთა და დროთა გამოსადეგი სამკვიდრო და საბოლოო წყალობის წიგნი და სიგელი შეგიწყალებთ და გიბოძეთ თქვენ ჯვარის-მამის მონასტრის დეკანოზს იოანეს, ასე და ამა პირსაზედან. შენ უსარჩობასა და უსამწყსოობასა სჩიოდით. მოხვედით კარსა, დარბაზ-პალატისა ჩვენისასა და სამწყსოს ბოძებასა დაგვეაჯენით; აწ ვისმინეთ აჯა და მოხსენება თქვენი, ვიგულეთ და ვიგულსმოდგინეთ. ვითაც უსარჩოვო და უსამწყსოვო იყავ, ჩვენც შეგიწყალებთ და გიბოძეთ. ქალაქში ვინცა ვინ უხუცო, ეული და მოსული კაცი იყოს, ან უხუცო რომ სხვას მღვდელს არ ეხუცებინოს და მისსა არა გაეცლოს, შენთვის წყალობა გვიქმნია და გვიბოძებია, სჯულიერის წესით მწყსიდე და ასწავებდე. და ამას გარდა შენის სახლის ხუცობაც შენთვინვე გვიბოძებია, და წყალობა გვიქმნია. არაოდეს ამის მოცილე და მოდავე არავინა გვეყანდენ, თვინიერ ღვთის მეტი. აწ ესე ჩვენგან ბოძე-

ბული წყალობა გქონდეს და გიბედნიეროს ღმერთიან ჩვენსა დიდათ ერთგულობასა შინა. არ მოგეშალოს არცა სხვათა მეპატრონეთაგან, არცა მეფეთა, დედოფალთა და უფლის-წულთაგან, არცა დიდათა და არცა მცირეთაგან. და რომელმანცა იმისი დაშლად და დაქცევად ხელ-ჰყოს, ჩვენთა კანონთა ქვეშე განიკანონოს. ხოლო დამამტკიცებელნი ამისნი ღმერთიან აკურთხოს. აწ შემდგომად ჩვენისა თქვენცა, ყოვლად სანატრელნი კათოლიკოს-პატრიარქნი, თქვენცა ასევე დაუმტკიცეთ და გაურიგეთ, რათა, თქვენგანცა გაგებული და გარიგებული ღმერთიან ყოველივე მტკიცე და უნაკლულო ჰყოს. არიან ამისი მოწამენი და მხედველნი, და ნების დამრთველნი ერთობით მცხეთელნი. დაიწერა ინდიკტიონსა კათოლიკოს-პატრიარქობისა ჩვენისა თ. ქრისტეს განხორციელებიდან ვიდრე აქამომდე წელნი გარდასრულ იყვნეს ჩ დ ნ ბ. ქორონიკოსა უ მ. თვესა დეკენბერსა ი ა. ხელის კარისა ჩვენისა მღვდელ-მდივან-ქადაგ მალალაძის ნიკოლოზისათა. დასაბამიდან ვიდრე აქამომდე წელნი გარდასრულ-იყვნენ შვიდ-ათას ორას-სამოცი კსა“*.

ესე იოანე პირველ სხვათა იყო მოძღვარი მეფისა ირაკლისა და დედოფლისა დარეჯანისა. ამას ჰყვანდა ქალი ერთი და რადგანაც ძმისწულნი ჰყვანდნენ მრავლად, დედოფალი ექმნებოდა მომნათველი შვილთა მისთა; კათოლიკოსი ანტონი I იყოლიებდა მას ვითარცა მეგობარსა და თვისთანა მარადის თანა-მზრახველად.

ამა დღიდან იყო პატივცემულად მიღებული ყოველგან და მოძღვრად თვით კათოლიკოსისა და მისისა კრებულისა ქ. თფილისსა მყოფობისა მათისა დროსა. ვითარცა მღვდელი განკრძალული ცხოვრებითა და მოხუცი, ბრძენი და მხნე გონებითა, ექმნა მოძღვრად კათოლიკოსსა იოსებსა და მთავარ ეპისკოპოსსა კირილეს. მეფის ძე გიორგი დიდად პატივს სცემდა მას, და ვითარცა მორწმუნე სასოებით ავედრებდა თავსა თვისსა ლოცვათა მისთა. გარდაიცვალა ღრმ ად ო ხ უ ც ი 1782 წელსა და დასაფლავდა მასვე ჯვარისა ეკლესიასა.

IV

ჯერეთ ყრმისა მეფის ძესა უყვარდა დიდად და ტრფიალებით კითხვა მსოფლიოთა მამათა ცხოვრებისა; იცოდა ზეპირად საქმენი

* ხელნაწერ საისტ.-საეთნ. № 2301-ში სიგელის ასლის აშინაზე მიწერილია „ქ. ჩვენ საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქნი იოსებ ვამტკიცებ წიგნსა ამას. ქ. ჩვენ თფილელი მიტროპოლიტი ამ წმინდათა პატრიარქთ ნაბოძებთ წიგნს ვა-მოწმებთ“.

და ღვაწლნი წმინდათა მარტვილთა, მეუდაბნოეთა, მღვდელმთავართა და ესე ვითართა დიდთა ეკკლესიისა სვეტთა. დიდის დაწვლილებითა ესმოდა ღვთისმეტყველება მართლმადიდებლობისა, ისტორია ქართველთა, ე. ი. ქართლის-ცხოვრება უწყოდა რეცა ზებირად.

დიდად ეტრფოდა მოღვექსეთა ძველთა და ახალთა. ცხოვრებითა ნაზი, განკრძალული, ქეშმარიტი, უტყვევლი, სიტყვა დაკული; ზნეობითა ზრდილი მაღლად მეფურად, მოწყალე, უხვი, მდაბალი, ობოლთა და გლახაკთა შემწყალებელი, პურადი; არა წმინდებისა მოძულე; სიწმინდისა დამცველი, ვითარცა მეუდაბნოე, ქრისტეს მოყვარე, ეკკლესიათა მოყვარე, სამღვდლოთა პატივისმცემელი, უცბოთა შემწყნარებელი, მეტადრე ბერძენთა მართლმადიდებელთა, თურქთაგან დამონებულთა და შეიწროებულთა; დღე ყოველ ცისკრისა, წირვისა და მწუხრისა მომსმენი დაუხარებელი. უკურთხებელ სუფრისა არა მიმრთმევი არცა სადილისა, არცა ვახშმისა.

ჯერეთ რვისა წლისა, ძველთა დროთა ჩვეულებისა გამო, დანიშნეს ჩერქეზ ბატონის გირეი ოძისა (?) ქალზედ, რომელიცა ახლდა მეფეს ირაკლის თვისთან, ვითარცა მეგობარი. განსასწავლებელად ქალისა წარუვლინეს მას თავადი შარიდან შალიკაშვილი, 6 მოახლე ქალი და აზნაურშვილის ქვლივიძისა ქერიეი ნინო სოფლისა კავთიბევიდამ, დედაკაცი მწიგნობარი, ძლიერი სიტყვითა და ბრძენი ჭკუითა. დიდი ცხენოსანი იყოო, ბრძანებდა სადმე თვით მეფე გიორგი, და გულოვნობისათვის მისისა დიდად პატივსცემდნენ მას სასახლეშიაო.

ქალი ესე ჩერქეზთა, დანიშნული გიორგიზედ, შემდგომად ოთხისა დღისა მზადებისა, ჯერეთ მოუნათლავი, მოკვდა ყვავილისა სენითა სამშობლოსა თვისსა სახლსა და უკუქცეული ნინო შედგა მონაზონად და მწუხარე თვითცა მოკვდა სამღვდელმთავროსა მრავლისა ეკკლესიისა კარზედ სოფელს რუისს.

V

14 წლისამ მიმოვლო საქართველო: ქართლი, კახეთი, სომხითი, ფშავი, ხევსურეთი, თუშეთი და იხილა მას დროს განმგე სომეხთა ეკკლესიისა ორქვეატორი ანუ კათოლიკოსი იაკობ V (1759—1763), ეგრეთვე, მეფეთა ამასავე დროსა მოხარკენი განჯისა და ერევნისა ხანნი.

განყოფილი ძველად საქართველო ორ სამეფოდ ე. ი. ქართლად და კახეთად დროთაგან ნადირ-შაჰისა, იქმნა რეცა შეერთებულად,

ოღეს გამეფდენ კახეთსა ირაკლი და ქართლსა მამა მისი თეიმურაზ² გარნა კახეთისა ირაკლი იწოდებოდა არა მეფედ, არამედ კახ ბატონად და ქართლისა მეფედ. ოღეს, დროთა გარემოებათა გამო, წარვიდა რუსეთად (1760 წელსა) მეფე თეიმურაზ, მაშინ მეფისა ძესა გიორგის, ვითარცა შვილისშვილსა უბოძა სკიპტრა ქართლისა მეფობისა, გარემოსდგა მას თვისი სამეფო ხრმალი, დაჰკიდა მას ძალი მორწმუნეთა ჯვარი ძელ-ქეშმარიტითა ცმული, ოქროს ჯაჭვითა საკიდარი და თვალ-მარგალიტითა შემკული, მცხეთის ეკკლესიასა შინა, თანა დასწრებითა იოსებ კათოლიკოსისა და ეპისკოპოსთა, თავადთა, აზნაურთა და კარისკაცთა. აკურთხა იგი ღვთისმშობლის მცირედითა შემკულითა ხატითა (ღღეს მე მაქვს ესე) და კურთხევითითა სიტყვითა და ცრემლითა გამოეთხოვა შვილსა ირაკლის, შვილისშვილსა გიორგის და სხვათაცა სახლისა თვისისა წევრთა და წარვიდა ღუშეთისა აწინდელისა გზით რუსეთად.

[სანაქტ-პეტერბურლის] არქივიდამ (1760 წლისა საქმე, № 202) სჩანს, რომელ მეფესა თეიმურაზსა II მიჰყვა რუსეთსა ეპისკოპოსი იოანე რუსთველი და ამისსა ამაღაში (სვიტაში) იყვნენ დეკანოზნი დიმიტრი და სვიმონი, მღვდელი ამბროსი, იერო-დიაკონნი პართენი და შიო; და მორჩილი აბრაამ.—მასვე დროსა მივიდა მასთანავე წილკნელი მიტროპოლიტი ქრისტეფორე, რომელსა თანა ჰყვა ბოდორინისა არქიმანდრიტი ფილიპე.—მეფე და ეპისკოპოსნი დასადგურდნენ ნეესკისა მონასტრისა ქვეთვირისა პალატებში. ოღეს იქმნა კრება, იღუმალ განლათინებულისა კათოლიკოს პატრიარქისა ანტონისა, სამსჯავროდ მიცემულისა, მაშინ კრებისა განჩინებასა ზედა დასდგეს ბეჰედიცა 9 წლის ყრმისა მეფის ძის გიორგისა. ჯერეთ ყრმამან დღიდგან განდევნისა მისისა რუსეთად (1756 წ. 4 აპრილსა) და დანიშენისა მოადგილედ მისა იოსებ მროველისა², — შეიძაგა ანტონი I, და თუმცა მამისა მისისა ნებითა უკუ-მოქცეულცა იქმნა თვისსა ქვეყნად და პატივად, გარნა არა უყვარდა იგი, ვერ იყო კეთილ-განწყობილი მისთან დღედმდე გარდაცვალებისა მისისა.

VI

1767 წელსა შეირთო ცოლად ქეთევან, ქალი პაპუნა ქიზიყის მოურავისა ანდრონიკაშვილისა 13 წლისა. ქორწილი გადაიხადეს ქალაქსა

² სხვანი ჰგონებენ მას რუსთველად და იტყვიან მისთვის იყოო გვარით ჯანდიერიშვილი.

თფილისსა დიდისა დღესასწაულობითა ენკენისთვის 20. იტყვიან ჭალისა ამისთვის რომელ, ოდეს მეფის ძე მოვიდა კახეთსა და ეწვია სოფელსა ვეჯინსა ანდრონიკაშვილს რევაზსა, მაშინ მოხდა დევნა ლეკთა, რომელნიცა გამოჩნდნენ ალაზნისა ვალმა. რევაზ და სხვანი თანა დამსწრენი ომისა ლეკებთა თანა, ესრეთ მხნეთ გამოჩნდნენ, რომელ მეფის ძე თვით, მუნ დამსწრე, გაჰკვირდა ოდეს იხილა რევაზ ანდრონიკაშვილი მუხლსა მძიმედ დაპრილი, მოვიდა რა სახლსა, მაშინ გამოაცხადა დაპრილობა თვისი. ვანკვირებულმა მეფის ძემან გამოუცხადა მას გმირსა რევაზს სურვილი დისა მისისა ქეთევანისა შერთვა ცოლად. დროსა ამას, ჭალსა ამას არლა ჰყვანდა მამა ცოცხლად. ამბავსა ამას მოუთხრობდა ხშირად აზნაური ბერო პავლიაშვილი, რომლიათვისცა დავსწერე და დავბეჭდეცა სიტყვა გარდაცვალებისა გამო მისისა, ვითარცა რედაკტორმან ვაზეთისა³.

18 წლიდამ ცხოვრებისა თანა-ჰყვის მამასა თვისსა სადაცა წარვიდის ანუ საომრად ანუ მოსახილველად სამძღვართა. 1770 წ. იყო ასპინძის ომში და დიდად უსიამოვნოდ მოექცა რუსეთისა ლენერალსა ტოტლებენსა, ოდეს არა ინება შებმორდა ოსმალისა ჯარსა, და გაიმარჯვა ომსა ამას თვით მეფემან ირაკლი თავისისა ჯარითა.

„ლენერალო! სირცხვილია ამისთანა დროსა დალატი მეფისა, —ჰრქვა მეფის ძემან. —„არა მაქვს ბრძანება, —უპასუხა ლენერალმან, —იმპერატრიცისასა რომ შევება ჯარითა ესრეთ მცირითა მტერსა დიდსა უსარგებლოდ“. —„მაგითი, ლენერალო, არცხვენ რუსეთისა ჯარსა, —ეტყოდა მეფის ძე გიორგი, —და უტებ სახელსა დიდსა რუსეთსა. ღმერთი ჩვენკენ იქმნება, ჩვენ შევებმით, გავიმარჯვებთ და მოვახსენებთ იმპერატრიცასა შენსა სიმბდალესა“.

მამასა ირაკლის მოახსენეს ესე საუბარი მეფის ძისა ლენერალისადმი; არ მოიწონა ზდილობითა ესე, და უმეტეს გამოცდილი საქმეთა შინა საომართა ერიდებოდა რუსეთისა წყენასა, კვალადცა საიმედოს ქრისტიანობისა გამო. იტყვიან მტერნი მეფის ძისა გიორგისა, არ მიაშველა ჯარი 900 კაცისა მამასაო. რაზედ აფუძნებენ თქმულობასა ამას? არ ვიცი. დროსა ამას ასპინძის ომისსა, ჯერეთ არ იყო შფოთი მეფისა ირაკლისა სახლში და არცა ძმანი მისნი, დედისნაცვლისაგან შობილნი, იყვნენ სრულსა ჰასაკსა მოსულნი. ერთობა მეფისა სახლისა იყო მტკიცედ დამყარებული სიყვარულისა ერთისა მეორისადმი, ერთობითა.

³ ესე ბერო პავლიაშვილი, მწლებელი მეფის რძლისა და მზითვეში მოყოლებული, გარდაიცვალა ქ. თფილისს 15 აგვისტოს 1845 წელსა 107 წლისა. მისთვის დავბეჭდე მასვე წელსა ვითარცა რედაკტორმან ჟურნალსა შინა: „Закавказский Вестник“ 1845 год. № 18, часть неоффиц.

მეორესა დღესა, მიმავალმან საქართველოდამ იმერეთსა ბაღდა-
დისა გზით ღენერალმან ტოტლებენმან სცნო დიდი გამარჯვება ირაკ-
ლისა ოსმალისა ჯარზედ, და მართლად სირცხვილეული, დაეშურა
და მალე გარდავლო მთა, და გარდავიდა იმერეთსა. მეფის ძემან
თვით ითხოვა მეფისაგან ნება, რათა წარავლინოს რუსეთად და მი-
სისა ელჩობითა მოახსენოს ყოველივე საქმე საქართველოჲსა დიდსა
იმპერატორიკასა. მეფემან არ ინება და ნაცვლად მისსა წარავლინა
სხვანი.

VII

ვიტყვი კვალად ქეთევანისათვის. ესე ქეთევან იყო თვით იგი, რო-
მელიცა მიმავალმან ქართლად 300 ცხენოსნითა ღართის კარისა ვიწ-
როებაში, ჰქმნა სახელოვანი ძლევა ლეკთა ზედა, რომელნიცა იყე-
ნენ ხუთასნი. თვით მიუძღვა ჯარსა და გატეხა სამგზის გამაგრებულ-
ნი ლეკნი. უკუტყეული, შემდგომად თვისა ერთისა, მუბრანთა, მ-
ილო ირაკლიმან გმირი რძალი თვისი ქ. თფილისს დიდისა დღესას-
წაულობითა, ზარბაზანთა ციხიდამ სროლითა და ჩირალითა. ესე იყო
1778 წელსა.

მეფის რძალსა ამას ეშვნეს შვილნი:

ძენი: დავით, იოანე, ბაგრატ, თეიმურაზ.

ასულნი: ბარბარე, სოფიო, ნინო, რიფსიმე, გაიანე.

3 ივნისსა 1782 წელსა მშობიარობისა გამო თეიმურაზზედ, მეფის
რძალი ქეთევან, გარდაიცვალა და დასაფლავდა დავით გარესჯისა
მონასტერსა იოანე მახარებელისა დიდსა ეკლესიაში წინაშე აღსავ-
ლისა კარისა, მუნ სადაცა მარხია ალექსანდრე, მეფე კახეთისა¹.

¹ საფლავი ესე არის დიდსა და ვრცელსა გამოკვეთილსა კლდესა შინა იოანე
ღვთისმეტყველის ეკლესიასა. დღესა არღა მუნ წირვა. თაღი 1830 წლიდამ
ჩაიკედა და დიდნი კლდისა დანახეთქნი ღორღად აწევს საფლავსა ამას და კახთა
მეფისაცა ალექსანდრესა, გარდაცვლილსა მუნ. ზედა წარწერა პირველისა არ ვი-
ცი რა იყო, და მეორისა არის შემდეგი, ადრიდვე ჩემსა ქალადღებსა შინა შენა-
ხული:

ჩვენ აღექსანდრე მეფემან, სახელსა ზედა ღვთისასა.

აქა შევეარდი საფლავსა, ღირსისა დავითისასა.

სიყვარულითა შევამეკე, მსგავსადვე სამოთხისა.

და მეოზ-გვეყოს და მფარველ, წინაშე მეუფისა².

საქართველოსა შინა მყოფი 1772 წელსა მეცნიერი გულდენშტეტი სწერს:
„გიორგი 1772 წელსა იყო 28 წლისა. მეუღლე მისი არის ქეთევან ქიზიყის მოლ-
რავისა, თავადის პაპუა ანდრონიკაშვილის ასული, შვილი მისი დავით 4 წლისა;

მუნვე მონასტერსა ბერად ანუ მონაზონად შემდგარი და გარდაცვა-
ლებული. მეფემან ირაკლი, მწუხარემან სიკვდილისა გამო რძლისა
თვისისა, წარსტყვა ოხვრითა შემდეგი სიტყვა: „ახლა დაიღუპა
ჩემი ოჯახიო“. გამიგონია თვით მეფის ძის თეიმურაზისაგან: „მო-
მაკვლავმან დედამან ჩემმან ჰქმნა სიტყვითა ანდერძი, ვეცხლეური წა-
რუვლინონ იერუსალიმისა პატრიარქსა მოსახსენებელად და აღასრუ-
ლესცა ესე“. — ესრეთ მტკიცედ იყო და განთესული საყოველთაოდ,
სასოება იერუსალიმსა-ზედა ქართველთა შორის! შუქი ნათლისა ღვთი-
სა ქალაქით, მნათობდა მეფეთა სახლსა შინა და გლეხთა ფაცხათა.
ლექსი „იერუსალიმი“ მზეობდა ქართველთა ერისა გულთა და გონე-
ბათა შინა.

VIII

დიდად დღესასწაულებითა იყო დასაფლავება გვამისა ამის ღირ-
სისა, სანატრელისა სამეფოჲსა სახლისათვის და სასიქადულო ქართ-
ველთა ერისათვის. — მეფის ძემან ინება დასაფლავება გვამისა დავით
გარესჯისა მონასტერსა. თვე იყო ივნისისა, მწუხარებისა ხმამან შეს-
ძრა თეზიდა ქართველთა. ნინოწმინდელი საბა ბავრაცითა თვისითა
და დროშითა, დავით რუსთველი და დანიილ ბოდბელი მიტროპო-
ლიტნი შეერთდნენ და მიეგებნენ ლოცვითა და ვედრებითა ღვთისად-

იონან 2 წლისა და ჰყვანან ორნი ქალნიო“ (Reisen durch Russland und in
Caucasischen Georgie, S. P. B. 1787, часть I, стр. 337.)

აქვე იტყვის, რომელ დროსა ამას მეორე შვილი ირაკლისა ღვინ ანუ ლევან
იყო 20 წლისაო, რომელსაცა ჰყვანდა ცოლად ქალი დიამბევისა ქაიხოსრო ანდრო-
ნიკაშვილისაო. იულონ იყო 12 წლისა, ვახტანგ 10 წლისა, თეიმურაზ იგივე შე-
მდგომად კათოლიკოსი ანტონი მეორე 8 წლისა; მირიან 7 წლისა; ალექსანდრე 2
წლისა და ლუარსაბ ექვსის თვისაო.

ქალნი ირაკლისა:

- 1) თამარ, ცოლი საღთხუცისა ორბელიანისა.
- 2) ელენე, ცოლი არჩილისა, რომელიცა იყო მის სოლომონ მეფისა დედისა;
- 3) მარიამ, ცოლი ქალაქის მოურავისა დავით ციციშვილისა;
- 4) ქეთევან, ცოლი მუხრანის-ბატონისა;
- 5) ხორეშან 4 წლისა და
- 6) ანასტასია 3 წლისა.

ამასვე დროსა ცხოვრებდაო დედინაცვალი ირაკლისა და ქვრივი თეიმურა-
ზისა მეფისა ანახანუმ თაქალთოიანი. ამისი ასული მოკვდა ვითარცა მეუღლე მე-
გრელთა დადიანისაო.

დაჲ ირაკლისა არს ქვრივი ეშვიკას—ბაშის დიმიტრი ორბელიანისა. დაიბადა
1722 წელსა.

ში წინარუს (აწ თაქლა), სადაცა იწყება სივრცე და სიგანე თებაი-
დისა ანუ გარესჯის უდაბნოთა სადგური. 1,000 ცხენოსანი და 500
ქვერთნი მიუძღოდენ მიცვალებულსა: ხაშში, ნინოწმინდა და ბოდბე
ეკკლესიისა სოფელნი და ყმანი უმასპინძლებდენ მიმავალთა უდაბ-
ნოდ პურითა, ღვინითა, საკლავითა, თევზითა და ესე ვითარითა მო-
სახმარითა. — ნათლისმცემლისა უდაბნოსა და დავით გარესჯისა ლავ-
რისა წინამძღვარნი ონოფრე და სერაპიონ მოეგებნენ შორს მრავალ
მთისა ამის კალთებთა, სადაცა ძველად იყვნენ სამხოლოონი მამათა
მეუღდაბნოეთა (სკიტნი). ხმა ტირილისა, ხმა გოდებისა, ვითარცა ხმა
ლოცვისა ისმოდეს ველთა ზედა უხმოთა კაცთათვის და ხმოვანთა მხო-
ლოდ ქურციკთა* (ჯეირანი) და პირუტყვეთათვის. ნეშტნი სიკვდილისა
და სოფლისა ამის ხრწნილებისა, — მეტყველებდენ ადგილთა ამათ არა
მეტყველთათვის დანიშნულთა. ენა მეტყველი აქა, იყო ენა სოფლისა
მის მერმისა. მეუღდაბნოენი არმნახავნი სიყრმიდგან ქალაქისა და სო-
ფელთა, იხილვიდენ აქა მოქალაქობისა მათისა ჩვეულებათა, მათთვის
საოცართა, გაუგებელთა, განუმარტებელთა. სხვაობა სანოვაგეთა მი-
ლებისა, სხვაობა ძილისა მოიყვანდნენ განცვიფრებასა შინა მემხოლო-
ეთა მოსულთა აქა, რათა წარიკითხონ წიგნი იგი ამაოებისა; და სიკვ-
დილისა ხედვითა, შეისწავონ სიკვდილი, რომელიცა მოელის თვითო-
ეულსა მოსაპოებელად უკვდავებისა გარეთ სოფლისა ამის ხრწნილე-
ბადისა.

შემდეგ ათისა დღისა, დადუმდა ხმა სოფლისა მეშფოთისა, უდაბ-
ნოთა ზედა დაწყნარებულთა. ყოველნივე უკუ-იქცნენ თვისთა სადგურ-
თა და დაშთა მუნ მხოლოდ ნეშტი მეფის რძლისა სახსენებელად
საუკუნოდ.

IX

მასვე 1782 წელსა მეფის ძემან შეირთო ცოლად ციციშვილის
გიორგის ქალი 14 წლისა მარიამ, მშვენიერებითა ქალთა შორის
ბრწყინვალე. მეფისა ირაკლისა კურთხევითა დასწერეს ჯვარი არა
დღესასწაულობითა იოანე ნათლისმცემლისა ეკკლესიაში, რომელიცა
იყო მეტოქე უდაბნოასა თფილისში. ჯვარისწერა იქმნა შემდგომად
40 დღისა და ამისთვის დიდად ზრახვიდენ მეფის ძესა ესრეთისა და-
შურებისა და აჩქარებისათვის. ყოველგნით ჰგმობდენ უგრძნობელო-
ბისათვის, რომელ დაკარგა ცოლი პირველი მხნე და გონიერი, და
დამტყვებელი ძეთა და ასულთა, და არა იგლოვდა საკმაოდ; სხვანი
ამართლებდნენ და იტყოდნენ: „მეფემანცა თეიმურაზმან, პაპამან მის-

* ხელნაწ. „ქურწიქთა“.



მარია დედოფალი

მან ჰქმნა ესრეთო, ოდესცა შეირთო შემდეგ თამარისა ცოლად ანა-
ხანუმ დედოფალი“.

ამა ქორწინებიდამ ესენენ მას —

ძენი: მიხაილ, ჯიბრაილ, ილია, სფირიდონ (ეს ორნი მოკვდნენ
ყრხად), ოქხოპიხი, სვიმეონ (მოკვდა ყრხად), ირაკლი.

ასულნი: თამარ, ანა (7 წლისა მიიცვალა), ანა მეორე.

X

სიმრავლე ძეთა და ასულთა მეფის ძისა გიორგისა და ესრეთივე
სიმრავლე სამთა ცოლთაგან ძეთა და ასულთა ირაკლისა, იყო მიზე-
ზი სამეფოასა სახლისათვის კეთილისა და ბოროტისა. ნაყოფი კეთი-
ლი ესრეთისა შეილთა სიმრავლისა იყო ესე, რომელ დაშორებული
ძველად ქართლი და კახეთი შეერთდა უფრო მტკიცედ. სასახლემან
მეფისმან მოითხოვა ქართლიდამ, რომელიცა უწოდებდა აქამდე მე-
ფესა ირაკლის კახთ-ბატონსა, და არა მეფესა, სასძლონი და
მეფისა ასულნი მოიძიებდენ თვისდა საქრმოთა ქართლისა თავადთა
სახლთაგან. დაჲ მეფისა ირაკლისა ანა, იყო ცოლი დიმიტრისა ყაფ-
ლანიშვილისა; მეფის ასული, დაჲ გიორგისა თამარ, მიათხოვეს სარ-
დალსა დავით ორბელიანსა; ქეთევან მეფის ირაკლის ასული მუხრან-
ის-ბატონსა იოანეს; მეფის ირაკლის ასული მარიამ დავით ციცი-
შვილსა; მეფის ძის გიორგის ასული სოფიო თარხნიშვილსა ლუარ-
საბსა; მისივე ქალი რიფსიმე ჩოლაყაშვილსა დიმიტრის. ესრეთვე მი-
იყვანეს მეფის ძეთა ცოლად: თეიმურაზმან ოთარ ამილახვრისა ქალი
ელენე; ფარნაოზმან ელიზბარ ერისთავის ასული ანა.

ესრეთ დაკავშირდა ქართლი და კახეთი ერთობითა თავადთა და
სამეფოასა სახლისა მძახლობითა და მოყვრობითა. ამან კავშირმან
დაავიწყა ქართლისა მეფისა გვარი, დაშთენილი რუსეთსა 1724 წლი-
დამ; ამან ერთობამან ნათესაობითმან მოსპო თქმულობა ქართლისა
ერისა: ირაკლი მამა კახეთისა და მამინაცვალი ქარ-
თლისა. მეორის მხრითა სიმრავლემან ძეთა და ასულთა დაბადეს
შური და მტერობა ურთიერთისადმი. დაჰყვეს ოჯახები და დაბადეს
ურჩება და მედიდურობა სახლსა მწევრთა შორის, სადაცა იყოფოდა
მეფის ასული რძლად და ანუ რომლისაგანცა წარიყვანდნენ მეფის ძენი
ქალთა სასძლოდ თვისად. თავადნი ესენი, დამოკიდებულნი მოყვარეო-
ბითა მეფეთა თანა, არღა ემორჩილებოდენ მეფისა მოხელეთა, რომ-
ელნიცა იყვნენ მდივან-ბეგად, მდივანად, მოურავად, ციხეთა-მცვე-
ლად და სხვად სამეფოასა საქმეთა განმგედ. დასუსტდა ჰაზრი და

მნიშვნელობა პირშრობისა; ეცილოდენ მემკვიდროებასა; არა პატივსცემდენ პირველობასა და თვითეული წევრი სამეფოჲსა სახლისა გონებდა თავსა თვისსა მეფობისათვის განმზადებულად. სჯული არა სჯულებდა სამეფოში, სადაცა უფლებდენ მეფის-ძენი და კარისკაცი მათნი.

განმრავლებულთა ძეთა თვისთა დაუნიშნა საცხოვრებელად და განსაგებელად ადგილნი და თემნი: მეფის ძეს გიორგის ბორჩალო და ყაზახისა ნაწილი; იულონსა ქსნის ადგილები (რადგანაც ერისთვიანთ მიელოთ ქსანი); ვახტანგსა ანუ აღმასახანსა არაგვი და სხვათა სხვანი ადგილნი. თვით მიზეზი მეფის ძისა ალექსანდრესი ლტოლვისა სპარსეთად, ჯერეთ პირველად მამისავე თვისსა დროსა, იყო ესე, რომელ არა უბოძა მამამან ირაკლი საკმაო საცხოვრებელად საუფლისწულო.

ესრეთსა უსწოროსა განწილვასა შეუდგნენ უწესობანი, შფოთნი და დიდნი აღრეულობანი. მეფის ძე გიორგი, ვითარცა მემკვიდრე, მორიდებული შფოთთა, მიენდობოდა მამისა ნებასა და შორით ხედვიდა ძმათა სისუსტესა მიტაცებისათვის მემკვიდრობისა და აღრეულობათა მათ, რომელნიცა ამწარებდნენ მოხუცსა მამასა; თვით ირაკლი მოხუცებისა გამო და დედოფლისა გამო დედინაცვლისა პირშრომსა გიორგისათვის იყოფებოდა მერყეობასა და აგრილებდენ გულსა მისსა გიორგისადმი. ესრეთსა მდგომარეობასა მყოფი მეფის ძე გიორგი, დაშორებული ძმათა, ცხოვრებდა ცალკედ და მყუდროდ. შთაგონებითა დედოფლისა და ძეთა მისთა, მეფეცა ირაკლი მიიყვანეს მას მდგომარეობასა, რომელ სიძესა მისსა სარდალსა და სალთხუცესსა დავით ყაფლანიშვილსა, თამარსა მეუღლეს, მოულო მეფემან სახლთხუცობა და მიუბოძა ესე სიძესა თვისსა მუხრანის-ბატონს იოანეს *. ესრეთმან მეფისა მოქცევამან მოსწყლო გული მეფის ასულისა თამარისა, რომელიცა მწუხარებისა ელდითა გარდაიცვალა 1786 წელსა.

* მაშინ ისიზი მწიგნობარმან შუა მღვიმელმან უქმნა მუხრან-ბატონსა იოანეს ზედაწერილი ბეჭდისა:

ერთი მრწამს ღმერთი,
ერთი ბატონი.
სარდალ-სალთხუცესი
მუხრან-ბატონი.

XI

ტრაქტატისა ძალითა შორის იმპერატორის ეკატერინა II და ირაკლისა, მეფის ძე გიორგი დამტკიცდა მემკვიდრედ საქართველო-სა; მიიღოცა ორდენი ალექსანდრე ნეველისა. ამან ტრაქტატმან სრულად აღამღვრია გული ძმათა, დედოფლისა და კარისკაცთა, მეფისა ირაკლის მხლებელთა. მტერნი განძლიერდნენ; ირაკლი დღეავდა; დედოფალი სძულობდა. თვით გიორგი იშვიათად ხედვიდა მამასა თვისსა. 1789 წელსა მოვიდა იმერეთით მეფის ძე არჩილ. გიორგი თვით მივიდა და ნახა. არ იამა ესე მეფესა და ეძიებდენ მიზეზსა, რომელმანცა განაღვიძა იგი მისთანა სამეგობროდ.—არჩილმან სასახლიდამ სცა თოფი მოლასა, რომელიცა დაჰკიოდა მეითილამ მოედანსა სამეფოსა, შესწუხნა მეფე დიდად; ხოლო გიორგი არა, და იტყოდა სიტყვათა არჩილისადმი სანუგეშოთა. ამანცა უფრო განარისხა მეფე, და ბრძანებდა სიტყვათა მკვახეთა გიორგისათვის.

XII

შემდგომად გარდაცვალებისა მეფისა სოლომონ პირველისა, ოდეს გამეფდა იმერეთს დავით, მოვიდნენ იმერეთით ვეთიმი გენათელი, დოსითეოს ქუთათელი, სარდალი ქაიხოსრო წერეთელი, პაატა მიქელაძე, სალთხუცესი ზურაბ წერეთელი, სენია წულუკიძე, იოანე აბაშიძე, იოანე აგიაშვილი, ქაიხოსრო ჩიჯავაძე და ფიცისკაცი ლორთქიფანიძე, იოსელიანი, ავალიანი და სხვანი. ესენი ითხოვდენ, რადგანაც არა სურს მეფესა ირაკლის მეფე დავით, მიმტაცებელი ტახტისა, ინებოს და შეიერთოს თვისდა სამეფოდ იმერეთი, ვითარცა იყო ერთ მთავრობისა დროთა. დესპანნი იმერთა არწმუნებდენ მეფესა, რომელ ყოვლადი სამეფო იმერეთისა მოელის სიქადულოთ და მხიარულებით საქმისა ამის დასასრულსა; თვით მთავართა გურიისას და ოდიშისას სურთ და სწყურიანთ ესე. მცხოვრებთა გლეხთაცა იცქიან ესე და უხარისთ ბატონობა თქვენი იმერეთსა, მტერთაგან ჯარისა გაობრებულსა. მეფემან უგდო ყური და ნაცვლად პასუხისა პირად ბრძანა იქმნას რჩევა საქმისა. დანიშნულსა დღესა კათოლიკოსი, მღვდელთმთავარი, თავადნი, სარდალნი, სალთხუცესნი, მდივანბეგნი ქართლ-კახეთისა, შეიკრიბნენ სამეფოსა პალატაში და შევიდნენ განსჯასა. პირველი და ძლიერი ხმა ერთობისათვის იყო ჭაბუა

ორბელიანისა. მას შეუდგნენ კათოლიკოსი ანტონი, სარდალი და ვით ყაფლანიშვილი, სოლომონ ლიონიძე, ზაქარია მოურავი ქიზიყისა, ანდრონიკაშვილი, ჯარდან ჩოლაყაშვილი, იოსებ ბარათაშვილი და სხვანი. მეფე სდუმებდა და ბრძენი ჭაბუა ასმენდა ქუხილისა სიტყვებითა დიდსა საქვეყნოსა სარგებლობასა; აკურთხევედა ჰაზრთა ამით, ზეგარდამო შთაგონებულთა დესპანთადმი და იმერთა ერისა. „ნუ ჰყოვნი, მეფეო!—იტყოდა ჭაბუა,—მეფე ერისათვის და არა ერი მეფისათვის, ერი იმერთა ითხოვდა ერთობასა და კავშირსა. ვითარ ეტყვის მეფე უარსა? რისთვის არ მიიღებს თხოვასა? ვიცა და მესმის ჰაზრი თქვენი, მეფეო: ვითარ მოულო მეფობა შეილისშვილსა ჩემსა? ესრეთი ჰაზრი უმკველად არის უბედურებითი იმერთათვის, უსარგებლო ქვეყნისათვის, დამლუბავი ქვეყანისა.—ვითარ მოელო მეფობა ქართლისა, ქართლისა მეფეთა და რაი დაკარგა საქართველომან დაკავშირებითა ქართლისა და კახეთისა? ვითარ მოელო მემამობეთა არაგვისა ერისთავთა საერისთავო არაგვი? ვითარ მოელო საუკუნოდ ქსანი ქსნისა ერისთავთა? ბედნიერება ერისა ითხოვს ერთობასა, ძლიერება მეფობისა არა ერთა დაკავშირება“. — „ბატონო მეფევე, — მოახსენა ქაიხოსრო წერეთელმან, — უკეთუ ვერ დამტკიცდება ერთობა და შეუდგება უწესობა, სავნო ქართლისათვის და მეფობისა თქვენისათვის, — მაშინ დაუტყვეთ იმერეთისა მეფობა, მაშინ თქვენც უბოძეთ იმერთა ნება იყოლონ თვისად მეფე თვისი. ამითი არა დაშავდება რა. სცადეთ რა შეუდგება, მიიღეთ გვირგვინი ჩვენიცა, განძლიერდით ჩვენი და განგვაძლიერეთ თქვენით. — ირწმუნეთ, მეფევე ბატონო, ხომ სცნობს ამას მტერი და მიეცემა შიშსა და მორიდებასა“. შემდეგ დუმილისა მეფისაგან, მუხრანის-ბატონმან იოანე მოახსენა კრებასა: „დაკავშირება იმერეთისა დიან ძნელია. ჩვენ ქართველთა ვერ მოგვივლია ჩვენთვის, ვითარ მოვუაროთ იმერეთსა? რათ ვეჭმნეთ პატრონად ქვეყანასა, რომელსაც ჰყავს საკუთარი პატრონი, შეილისშვილი მეფისა?“ — სარდალმან და ვით განრისხებულმან წარმოსთქვა სიტყვა: „მართლად აღიარებს მუხრან-ბატონი რომ ვერ მოუვლის იგი დღეს ქვეყანასა თავისის ხრმლითა და ბაირალითა. მოვა დრო და მოსცემს ღმერთი სხვასა მუხრანის-ბატონსა, რომლისა ხრმალი უფრო მკრელი იქმნება.“ — სიტყვამან ამან დაბადა ამბოხი, აწყინა მეფესა და წყინებული მეფე წამოდგა და შევიდა სხვასა ოთახსა. დაიშალა შეკრებილება პირველი.

სცნო დედოფალმან დარეჯან საუბარი ესე ყოველი, განრისხნა და მიაწერა ჰაზრი ესე მეფის ძეს გიორგის, რადგანაც სარდალი და ვით იყო დისწული მისი საყვარელი და მეტოქი მუხრანის-ბატონისა. დაიბარა ჭაბუა და მრისხანედ უბრძანებდა ყვედრებითა სიტყვათა

„არა, ბატონო დედოფალო, ვერ შევიქმნები ორგული, — იტყოდა ჭაბუა, — მეფისა და სამეფოა. ჰაზრი ჩემი დაჰშთება უცვალბელად, მტკიცედ და უკეთუ არ აღსრულდება, შთავიტან თან საფლავსა. რად მიბრძანებთ, არ ვყო ერთგული მეფისა და ქვეყანისა. ვიცი, რასაც ვიტყვი. არ ვხედავ კეთილად საქმესა და ესე ვარჩევ? ვიყო და მერქვას მრჩეველი მეფისა და უფრჩევდე რასმე ბოროტსა? — ვჰგონებ იქმნება საქმე ეშმაკისა, ბოროტისა კაცისა და ქვეყნის მტერისა. მამაბაბათა სისხლი დაუღვრიათ ქვეყნისათვის და მიფეთათვის. ვარ შვილი ქვეყნისა და ერთგული მეფისა. ამისთვის გაბედვით ვიტყვი და უშიშრად მოვახსენებ მეფესა ჩემსა და თქვენ ბატონსა ჩემსა დედოფალსა, სიტყვათა ამით“.

მეფის ძე გიორგი, მორიდებული მამისა და დედინაცვლისა, არ ინახენებდა არცა დესპანთა და არცა კარისკაცთა, რათა არა წარმოსთქვან რაამე სიტყვა და არ მივიდეს ჰაზრი რაამე ახალი მეფისადმი მასზედ გაიჭვიანებულისა.

ქუთათელი და გენათელი, აბაშიძე და სხვანი დესპანნი მიუთხრობდეს დედოფალსა იმერეთისა მდგომარეობასა და სრულიად დალუპვასა, უკეთუ არ მოხდება ერთობა ქართველთა თანა. დედოფალი ბრძანებდა უარსა და იტყოდა ვერ გამოწირვასა იმერეთისა გვირგვინისა შვილისშვილისა ხელთაგან.

დღესა მესამესა, შემდეგ პირველისა, იყო შეკრებილება მეორე. ჭაბუა კვლად იტყოდა მასვე; კათოლიკოსი ანტონი ამტკიცებდა მათსა ჰაზრსა. მაშინ მეფემან უბრძანა მეფის ძეს გიორგის: „რასა იტყვი, გიორგი, შენ?“ — „ხელმწიფეო ჩემო! სიტყვა ჩემი, ვითარცა ჰხედავ, იქმნება მრავალთათვის წინააღმდეგი და მაინც გაგებდავ მოვახსენო: შეერთება იმერეთისა ქართლისადმი არის სიმტკიცე მეფობისა; თუ გნებავსთ უძლეველობა ქვეყანისა ჩვენისა მტერთაგან, უნდა იქმნას ერთობა. რა არს უკეთილეს, რა არს მშვენიერ, ვითარ ერთობა ძმათა, — იტყვის წინასწარმეტყველი დავით. სამეფო ისრაილთა დაეცა მაშინ, როდესაც განსქდა ორად მეფობა სოლომონისა. დაეცა საბერძნეთი, ოდეს განიყო ორად და სამად. მეფობა განყოფილი არა დაადგრეს, — ბრძანებს მაცხოვარი“. — სიტყვანი ესენი მოიწონეს შეკრებულთა მსაჯულთა. ჭაბუამ კვლად აღამაღლა ხმა და მოსთხოვა მდაბლად, რათა თანახმა იქმნეს მეფე ერთობისა ჰაზრისათვის და აღასრულოს თხოვნა იმერეთისა დესპანთა. მაშინ მეფე აღსდგა და ბრძანა: „თხოვასა ამას ვერ მივიღებ; მტერი მადგას კარსა; ვერ გავიხდი ახალსა მტერსა, რომელიცა უნდა იყოს შვილისშვილი ჩემი იმერთა ტახტისათვის განმზადებული. — დესპანო! წარვედით და იმერთა ურსა გამოუტხადეთ, რომ დაესვამ იმერეთისა ტახტზედ შვილის-



შვილსა ჩემსა და ესრეთისა კავშირითა თავით-თვისით იქმნება ერთობა იმერეთისა ქართლისა თანა⁶. ესრეთ დაბოლოვდა დესპანობა და ჰაზრი ერთობისა.

მასვე წელსა 1790 წარავლინეს ჯარი ქართველთა 4.000 და თანა-ჰყვა სარდლად მუხრანის ბატონი იოანე, ქიზიყის მოურავი ზაქარია ანდრონიკაშვილი, ჯარდან ემიკალას-ბაში ჩოლაყაშვილი; ანდრონიკა-შვილი რევაზ (კოლისძმა მეფის ძის გიორგისა), და მეფის ძე იულონ; გარდაადღეს მეფე დავით და განამეფეს სოლომონ მეორე ქუთაისს.

XIII

ესრეთ დაბოლოებულსა საქმესა ამას შეუდგა 1790 წელსა მხოლოდ დაკავშირებითი ტრაქტატი შორის ქართლისა და კახეთისა, იმერთა და მთავართა ოდიშისა და გურიისა. აჰა ნამდვილი ესე პირობებითი მათ შორის წესდება⁶.

1.

„ტრაქტატი ივერიელთა მეფეთა და მთავართაგან დამტკიცებულნი ქართლისა, კახეთისა, იმერთა, ოდიშისა და გურიისა, აღწერილი სამეფოსა ქალაქსა თფილისს 1790 წელსა.

ვინაიდგან ყოველთავე ივერიელთა მსახლობელთა სამეფოსა შინა ქართლისა, კახეთისა, ოდიშისა და გურიისათა აქვსთ ერთ-მორწმუნება, არიან ძენი ერთისა კათოლიკე ეკკლესიისაგან შობილნი და ერთისა ენისა მქონებელნი, აქვსთ მავასხელობითი ცა სიყვარული ვითარცა სისხლით ნათესავთა და მოყვრობით შეკრულთა ურთიერთთა შორის.

ამისთვის ჩვენ ზემოხსენებულად ქვეყანათა ივერიისა და მეფენი და მთავარნი დამამტკიცებელნი საუკუნოსა ამის პირობისა სახელით ყოვლად ძლიერისა ღვთისათა აღუვსთქვამთ მტკიცესა ამას ერთობასა, რომელიცა თვითოეულად შემდგომთა შინა ჰაზრთა ცხად იქმნების.

უფლისა იესო ქრისტეს მონა მეფე ქართლისა, კახეთისა და სხვათა, ირაკლი მეორე ქრისტიანებრითა თანამდებობითა გარწმუნებთ ყოვლისა საიმერეთოსა მეფესა შვილისშვილსა ჩემსა სოლომონს და

⁶ ესე ვაჰოვე აღუქსანდრე ონიკოვისა ქალაღდებში, რომლისაცა მამა ნიკოლოზ კიკოლა დიაკვნად წოდებულნი, ახლდა მწერლად მეფესა გიორგის. იყო, მერეთ დებუტატად რუსეთშიაც და აღწერაცა მოგზაურობა თვისი, არა მოწვეწული დროთა ჩვეთაღმე, ვითარცა მიამბო შვილმან მისმან აღუქსანდრე.

მთავარსა ოდიშისა და სხვათა სამთავროთა დადიანს გრიგოლს, და მთავარსა გურიისას სვიმეონს და ერთობით თავადთა, აზნაურთა და ერთა ქვემოხსა ივერიისა ესრეთ:

მ უ ხ ლ ი პ ი რ ვ ე ლ ი.

შევრაცხო ყოველი მტერი თქვენი მტერად ჩემდა და ყოველისა სამეფოხსა ჩემისა, და ვიყო მტერი მტერისა თქვენისა და მოყვარე მოყვარისა.

მ უ ხ ლ ი მ ე ო რ ე.

მაქვნიდეს ზრუნვა დამშვიდებისათვის ქვეყანისა თქვენისა, და ყოველისა შეძლებისა ჩემისამებრ ვიყო შემწე თქვენდა წინააღდგომად მტერთა თქვენთა.

მ უ ხ ლ ი მ ე ს ა მ ე.

ვიყო მწადნელი ბედნიერებისა თქვენისათვის და დაცვად ძეთა იმერეთისათა, ვითარცა მამა საზოგადო მათი.

მ უ ხ ლ ი მ ე ო თ ხ ე.

უკეთუ აღდგეს მტერი ვინმე თქვენზედა, დიდი ანუ მცირე, მხედრობითა ჩემითა ანუ სხვითა ძალითა, სიტყვითა და საქმითა შეძლებისა შემისამებრ მზა ვიყო შემწედ თქვენდა.

მ უ ხ ლ ი მ ე ხ უ თ ე.

უზენაესისა მიმართ მფარველობისა საიმპერატოროსა უმაღლესისა კარისადმი, ვითარცა მაქვნიდეს შეკრულება, ვიყო მწადნელი თქვენდაცა უბედნიერესსა შინა მდგომარეობასა მოყვანებად მფარველობითა ერთბამად ერთისა უავლუსტესისა კარისათა.

მ უ ხ ლ ი მ ე ე ქ ვ ს ე.

აღთქმათა ამათ შინა ჩემთა ქრისტიანებრითა შევიკვრი თანამდებობითა თვით ძეთა ჩემთა, თავადთა საქართველოსათა და საზოგადოდ ერთა სჯულ უღებ, საუკუნოდ ერთგვამად შეერთებასა ამას ქვემოხსა ივერისათანა და ვამცნებ ყოველთავე რათა მტკიცედ ექმნენ ზემო აღწერილთა აღთქმათა შინა, ვითარცა სჯულთა ზედა ეკკლემ-

სიურთა, იყავნ ესრეთ, ვიცი ვითარია თანამდებობა ჩემი და ვჭგიე მტკიცედ ხელმოწერისა ამისა ჩემისამებრ.

მეფე ქართლისა, კახეთისა და სხვათა ერეკლე.

დედოფალი ქართლისა, კახეთისა და სხვათა დარეჯან.

საქართველოს კათოლიკოსი ანტონი.

ვიცე-კანცლერი სოლომონ ლიონიძე⁷.

2.

ტ რ ა ძ ტ ა ბ ტ ი მ ე ო რ ე ნ ა ც ვ ლ ა დ პ ი რ ვ ე ლ ი ს ა .

უფლისა იესო ქრისტეს მონა მეფე ყოვლისა საიერეთოჲსა შვილისშვილი თქვენი სოლომონ ქრისტიანებრითა აღთქმითა ვარწმუნებთ უმაღლესსა მეფესა ქართლისა, კახეთისა და სხვათა, მეორესა ირაკლის, უგანათლებულესთა ძეთა თქვენთა, თავადთა, კეთილშობილთა და ერთა ზემოჲსა ივერიისათა ესრეთ:

მ უ ხ ლ ი პ ი რ ვ ე ლ ი .

შევრაცხო ყოველი მტერი თქვენი მტერად ჩემდა და ყოვლისა სამეფოჲსა ჩემისა და [ვიყო]* მტერი მტერისა თქვენისა და მოყვარე მოყვრისა.

მ უ ხ ლ ი მ ე ო რ ე .

მაქენდეს ყოველივე შეძლება ჩემი დაუზოგავად დაშვიდებისათვის ქვეყანისა თქვენისა და ვიყო მზა ნიადაგ წინააღმდეგომად მტერთა თქვენთა.

მ უ ხ ლ ი მ ე ს ა მ ე .

ვიყო მწადნელი ბედნიერებისა თქვენისათვის და უგანათლებულესთა ძეთა თქვენთა, ვითარცა თანამდები მეფე დისწული მათი.

მ უ ხ ლ ი მ ე ო თ ხ ე .

უკეთუ აღდგეს მტერი ვინმე თქვენზედა, დიდი ანუ მცირე, მხედრობითა ჩემითა ანუ სხვითა ძალითა, სიტყვითა და საქმითა შეძლებისა ჩემისამებრ მზა ვიყო შემწედ თქვენდა.

მ უ ხ ლ ი მ ე ხ უ თ ე .

უზენაესისა მიმართ მფარველობისა საიმპერატოროსა უმაღლესისა კარისადმი, ვითარცა აქენდეს უმაღლესობასა თქვენსა შეკრულება,

⁷ ტიტული ესე მიიღო მიბაძვით რუსთა დესპანთა მინისტრობისა, 1785 წელსა ამავე ტიტულით იწოდა თვით მეფისა ირაკლისაგან სულხან ბეგთაბეგი-შვილი, მამა ისაკ მდივნისა.

* ხელნაწ. „ყოველი“.

ვიყო თქვენთანა მჭონებელი, თანახმობისა უბედნიერებისა მდგომარეობისა ჩვენისათვის, მფარველობითა ერთბამად ერთისა უავლუსტესისა კარისათა.

მ უ ხ ლ ი მ ე ე ქ ვ ს ე .

აღთქმათა ამით შინა ჩემთა ქრისტიანებრითა შვეიკვრი თანამდებობითა თვით თავადთა ყოვლისა იმერეთისათა, კეთილშობილთა და საზოგადოთა ერთა სჯულუფლებ საუკუნოდ ერთგულებად შვერთებასა ამას ზემოასა ივერიისა თანა და ვამცნებ, რათა მტკიცედ ეგნენ ზემო აღწერილთა აღთქმათა შინა, ვითარცა სჯულთა ზედა ეკკლესიურთა, იყავნ ესრეთ. ვიცი ვითარია თანამდებობა ჩემი, და ჯპვიე მტკიცედ ხელმოწერისა ამის ჩემისამებრ.

მეფე ყოვლისა საიმერეთოასა
სოლომონ.

დედოფალი ყოვლისა საიმერეთოასა
მარია მ.

ვიცე-კანცლერი სოლომონ ლიონიძე.

3.

ტ რ ა შ ტ ა ტ ი მ მ ს ა მ ე ნ ა ც ვ ლ ა დ პ ი რ ვ ე ლ ი ს ა .

უფლისა იესო ქრისტეს მონა მე, მთავარი ოდიშისა და სხვათა სამთავროთა დადიანი გრიგოლ, ქრისტიანებრითა აღთქმითა გარწმუნებთ უმაღლესსა მეფესა ქართლისა, კახეთისა და სხვათასა, მეორესა ირაკლის, უგანათლებულესთა ძეთა თქვენთა, თავადთა, კეთილშობილთა და ერთა ზემოასა ივერიისათა ესრეთ:

მ უ ხ ლ ი პ ი რ ვ ე ლ ი .

შევრაცხო ყოველი მტერი თქვენი მტერად ჩემდა და ყოვლისა სამთავროასა ჩემისა და ვიყო მტერი მტერისა თქვენისა და მოყვარე მოყვრისა.

მ უ ხ ლ ი მ ე ო რ ე .

მაქვნიდეს ყოველივე შეძლება ჩემი დაუზოგავად დამშვიდებისათვის ქვეყანისა თქვენისა და ვიყო ნიადაგ მზა წინააღმდეგომად მტერთა თქვენთა.

მ უ ხ ლ ი მ ე ს ა მ ე .

ვიყო მწადნელი ბედნიერებისა თქვენისათვის და ძეთა თქვენთა, ვითარ ნათესაობით თანამდები უგანათლებულესობათა მათთა.

მუხლი მეოთხე.

უკეთეს ალდგეს მტერი ვინმე თქვენზედა, დიდი ანუ მცირე მხედრობითა ჩემითა ანუ სხვითა ძალითა, სიტყვით და საქმით შეძლებისა ჩემისამებრ მზა ვარ შემწედ თქვენდა.

მუხლი მეხუთე.

უზენაესისა მიმართ მფარველობისა უმაღლესისა საიმპერატოროსა კარისადმი, ვითარიცა აქვდეს შეკრულობა უმაღლესობასა თქვენსა, ვიყო თქვენთანა მქონებელი თანხმობისა მფარველობათა თქვენთანა ერთბამად ერთისა უავლუსტესის კარისათა.

მუხლი მეექვსე.

აღთქმათა ამათჳინა ჩემთა ქრისტიანებრითა შევიკერი თანამდებობითა თვით სახლისწულთა ჩემთა და თავადთა სამთავროასა ჩემისათა, კეთილშობილთა და ერთა სჯულეულებ შაუკუნოდ ერთ-გვამად შეერთებასა მას ზემოასა ივერიისათანა და ვამცნებ, რათა მტკიცედ ეგნენ ზემო აღწერილთა აღთქმათა შინა, ვითარცა სჯულთა ზედა ეკკლესიურთა. იყავნ ესრეთ. ვიცი ვითარია თანამდებობა ჩემი და ვჰგვი მტკიცედ ხელმოწერისა ამას ჩემისამებრ.

4.

ტრატატი მერთხე ნაცვლად პირველისა.

მე მთავარი გურიისა სიმეონ ქრისტიანებრითა აღთქმითა გარწმუნებთ უმაღლესსა მეფესა ქართლისა, კახეთისა და სხვათასა, მეორესა ირაკლის, უგანათლებულესთა ძეთა თქვენთა, თავადთა, კეთილშობილთა და ერთა ზემოასა ივერიისათა ესრეთ:

მუხლი პირველი.

შეგრაცხო ყოველი მტერი თქვენი მტერად ჩემდა და ქვეყანისა ჩემისა და ვიყო მტერი მტერისა თქვენისა და მოყვარე მოყვარისა.

მუხლი მეორე.

მაქვდეს ყოველივე შეძლება ჩემი დაუზოგავად სახმარყოფისათვის სამეფო[ა]სა თქვენისა და ვიყო ნიადაგ მზა წინააღმდეგომად მტერთა თქვენთა.

მუხლი მესამე.

ვიყო მწადნელი ბედნიერებისა თქვენისათვის და ძეთა თქვენთა, ვითარ ნათესაობითა, თანამდები უგანათლებულესობათა მათთა.

მუხლი მეოთხე.

უკეთუ აღსდგეს მტერი ვინმე თქვენზედა, დიდი ანუ მცირე, მხედრობითა ჩემითა ანუ სხვითა ძალითა, სიტყვითა და საქმითა შეძლებისა ჩემისამებრ მზა ვიყო სახმრად თქვენდა.

მუხლი მეხუთე.

უზენაესისა მიმართ მფარველობისა უმაღლესისა საიმპერატოროსა კარისადმი, სადაცა და ვითარცა აქვნდეს შეკრულება უმაღლესობასა თქვენსა, ვიყო თქვენთანა მჭონებელი თანახმობისა უბედნიერესისა მდგომარეობისა ჩემისათვის მფარველობითა თქვენთანა ერთბამად ერთისა უაფლუსტესისა კარისათა.

მუხლი მეექვსე.

აღთქმათა ამათ შინა ჩემთა ქრისტიანებრითა შევეკვრი თანამდებობითა თვით ხალხისწულთა ჩემთა, თავადთა, აზნაურთა და ერთა სამთავროახსა ჩემისათა, სჯულფულებ საუკუნოდ ერთგვამად შეერთებასა ამას ზემოაჲს ივერიისათანა და ვამცნებ, რათა მტკიცედ ეგნენ ზემო აღწერილთა აღთქმათა შინა, ვითარცა სჯულთა ზედა ეკლესიურთა. იყავნ ესრეთ. ვიცი ვითარია თანამდებობა ჩემი და ვპვიე მტკიცედ ხელმოწერისა ამის ჩემისამებრ“.

ოთხად დაწერილნი პირობანი ესენი, ხელმოწერილნი და ბეჭდსმულნი მეფეთა და მთავართაგან, მღვდელმთავართა და მოხელეთაგან, განცხადნენ ყოველგან.—კობიონი მათნი წარუდგინეს იმპერატორცას ეკატერინას მეორესა. თვით სოლომონ ლიონიძე მისრული კართაზედა იმერთა მეფისა და მთავართა დადიანისა გრიგორისა და გურიელის სვიმონისა, მრავლად დაშვრა, რათა მოეყვანა ერთობასა მტკიცესა ერთნათესაობა ქართველთა, მეცადინებდა შინაკავშირითა, გაეუჭმებინა გარეკავშირი. ერი, დაცული გარეთითა უცხოთა ნათესავთაგან მფარველობითა, არის მარადის დამდაბლებული. ერი სხვათა მფლობელობასა შინა ქვეშე შესული არის მონა და მონა მზაკვარი, დაცილებული, მასხარად აგდებული. ვითარცა დამკარგველი თვითმყოფობისა, კარგავს სულისა თვისისა საკუთარსა ძალასა და ღირსებასა. უძლური სულითა, კარგავს სხეულისაცა ძალასა: ენა და მეტყვე-

ლება მისი, მწერლობა და მწიგნობრობა მოედება ერსა დამონებულსა უცხოსა ნათესავისა ენითა და ჩვეულებითა.

ოთხასითა წლითა განმტკიცებულნი კერძობითსა უფლებასა ზედა სამთავრონი, მოისმენდნენ ლიონიძისა სიტყვათა ერთობისათვის. გარნა სადღა იყო ძალი დამაკავშირებელი მათი? ოდეს მეფემან ირაკლი მეორემან დაკარგა ერთმეფობისა იმერთა ერისა თხოვა, დაკარგავა ძალი კავშირისა. ხმა ლიონიძისა იყო ხმა ლაღადებისა უდაბნოსა, ენითა ცემა ჰაერისა და ამაო ბგერა ბაგეთა. იზილა ესე ლიონიძემან აღრვეე და შორსმხედველმან ვერლა ჰპოვა ღონე სხვა დაცვისათვის მეფობისა, რომლისათვისცა, გამიგონია მამისა ჩემისაგან, იტანჯებოდა იგი. ესევე იყო მიზეზი, რომელ შემდგომად მეფისა გიორგისა, წარვიდა იმერთსა და მუნით სპარსეთსა და მოკვდაცა მუნ დამტირებელი ქვეყანისა და მრავლად დატირებული სომეხთა კათალიკოსისა ეფრემისაგან, რომელთანაცა ცხოვრებდა რავდენსამე დროსა. სიკვდილი მისი იყო ვგონებ 1810 წელსა ანუ მცირედ შემდეგ.

XIV

მეფის ძე გიორგი, დროთაგან ყმაწვილობისა, ვიდრე 40 წლამდე ცხოვრებისა თვისისა, იყო ტანით წვრილი, მალალი და ბრვე. 1785 წელიწადიდან შევიდა სიმსუქნეში, განსქელდა დიდად და თუმცა ესრეთმა სიმსუქნემან უფრო ახოვანჰყო იგი, გარნა ველარ ჯდებოდა ცხენსა თავისუფლად და ვერცა იქმნებოდა მარდი, ვითარცა პირველ. შემდეგ შეეჩვია შინა ყოფნასა, და მოთხოვნილებისა გამო დიდისა გვამისა მიიღებდა სანოვაგესა მრავლად და მადიანად მარადის. ჩვეულებასა ამას შეუდგა მდიდრად სადილისამზადება და ხანგრძლივ მირთმევა სადილისა მეჯლიშისა წესითა. პური სადილისა მისთვის იყო გამტკიცული თეთრი და ყოველ დღე ცხვებოდა სახაბაზოსა. ბრძანებისამებრ მისისა აქვნდათ ნება ყოველთა ქალაქისა მცხოვრებთა მხოლოდ სნეულთათვის და ავამყოფთა წარელოთ პური სახლად თვისად. ყოველ დღე ხსნილისა დღეთა, მცნებისამებრ მართლმადიდებელისა ეკლესიისა, იკვლოდა ძროხა, ფლავი ქათმითა და ზირიშკითა შემზადებული, მიერთმოდა ყოველ დღე; ეგრეთვე შემწვარი და აფხაზური. დიდად უყვარდა ზაქი წლეული ანუ უფრო მოდილო, სილბილისა, სითეთრისა, გემოვნებისათვის მისისა ხორცისა; უმეცარნი და მეშურნენი და მტერნი მისნი ჩუმნი და ფარულნი ეცინოდნენ მას ამისათვის და იტყოდნენ სიცრუით: „მრთელსა ზაქსა სკამსო“. წესისამებრ სადილობისა ძველისა და ახლისა, პირველ მეფეს მიერთ-

მეოღა კერძი და რადგანაც ზაქისა და საუკეთესოჲსა საჰმლისა ნაჰერნი მიერთმეოდენ მას მრავლად აქედამ, შედგა ცილისწამებაცა: მრთელსა ზაქსა შეჰამდაო. აქენდა მას ჩვეულება, ვითარცა დადიანისა კარზედაც მინახავს, რომელ მიიღებდა ნაჰერსა დიდსა თვით, და სხვათა თვითვე დასახელებითა სტუმართა, უბოძებდა, ნიშნად პატივისცემისა და სიყვარულისა. ნაცვლად ხბოჲსა მიერთმევედა ზაქისა წლეულისა ანუ მეტისა ხორცსა. ზაქის ხორცი არის დიდად ლბილი, ფრიად გემოვანი და ფერით დიდად თეთრი, მრავლით უკეთესი ხბოს ხორცისა.

ღვინო უყვარდა წითელი და აქენდა უკლეველი ხოღაშნური და ყვარული, რომელსაცა ცალკედ დიდად განმწმუნდილსა ქვევრში შეამზადებდენ საწელიწოდ კარისათვის მეფისა. თვით მიერთმევედა არა უმეტეს ერთისა ჩარექისა ანუ თუნგისა მეოთხედისა. დათრობა მას სძაგდა ვითარცა სიბილწე, და ხუმრობით და სიცილითა დაუწუნებდა სადილსა მისისა მენახეთა, უკეთუ ვინმე გაურკვედა წყალსა და წყალსხმულსა დაღევდა ღვინოსა. „გაიგონე რა გიამბო, — იტყოდა განგრძელებულისა ხმისა კილოთი: — თუ გინდა ღვინო წყლიანი, მდაბალი სვი ღვინოო; კარგი ღვინო არ უნდა წახდეს წყლისა შერევითა“. არაყი არ იყო ჯერეთ დიდსა ხმარებაში, გარნა ურჩევდა არა სვან ვითარცა მაწყინებელი აგებულებისა და არცა სასარგებლო, თუმცა მტკბარი თაფლითა, მურაბისა მირთმევის დროს, — ჭართველთა ჩვეულებისა წესითა. ორაგული უყვარდა დიდად და სწყინდა მარადის. მკურნალნიცა აყენებდენ ორაგულისა მირთმევისაგან და არა ერთგზის განკურნესცა წყინებისაგან ორაგულისა. აქაცა შექცევისათვის და ხუმრობითა წარმოიტყოდა სიტყვასა: „ოთახისათვის დარბაზის დაუქცევიანო?“

სადილი მისი არ იქმნებოდა თვინიერ მღვდლისა, რომელიც მარადის მიამო ჩვენოსა თქმითა, აკურთხევდა დაგებულსა სუფრასა, და რადგან იცოდა მცირედ ბერძულიცა, ამისათვის ხშირად თვით იტყოდა ბერძულად „მიამო ჩვენოსა“ და აკურთხევიებდა სუფრასა მღვდელსა. ჩვეულებრივ მენახენი სადილისა მისისა, იქმნებოდენ ოცი და ოცდახუთამდე კაცი დღე-ყოველ.

დიდოს ლეკნი თთვე ყოველ მისიდამ და კვალად ზამთრამდე მოგვრიდენ თვისთა ცხვართა და თოხლთა, ვითარცა გემოვანთა დიდად და მრავალით უგემრიელესთა სხვათა მათთა ზედა ნაკვებთა ცხოვართა. მეფე დასაჩუქრებდა მათ ცხვრებითავე სამეფულად; უბოძებდა სამოსთა მათ და ცოლთა მათათვის. ოდესმე ზაფხულსა მოსძებნიდენ მეფესა ლილოზედ, ოდესმე ქვემო ავჭალასა, სადაც ხშირად განატარებდა სახლობითა ზაფხულისა თვეთა. აქა ჰქონდა სა-

დგურად გურამიშვილის ზაალის სახლი ციხე გალავანიანი მტკვრისა პირსა ნაშენი, სიყრმიდგანვე არ უყვარდა ნადირობა. მონადირეთა დიდ-კაცთა უწოდებდა „კაცთა უსაქმოთა, მოცლილთა“. — „დევნა მხეცთა და პირუტყვეთა შეაჩვევს მტერობასა და მესისხლეობასაო, განაბოროტებს გულსაო“. შვილთაცა თვისთა არ ურჩევდა ნადირობისა შეჩვევასა და მართლად არცა ერთი მათგანი, რომელთაცა მე ვიცნობდი, არ იყვნენ მონადირენი, გარდა მეფის ძისა ილიასი, და ესეცა შეჩვეოდა ნადირობასა რუსეთში.

არ უყვარდა ჯირითობაცა, რომელსაცა უწოდებდა „საგანსაცდელისა რასამე“, და ამისთვის მხდალად ხადოდენ მიმალულნი მეტოქნი მისნი.

დლითა, შემდგომად ცისკრისა დღე-ყოველ მოსმენისა, მიირთმევდა ჩაისა ილით და დარიჩინით მოდუღებულსა; ჩინეთისა ჩაისა, რომელიც მოერთმოდა რუსეთიდან, მიიღებდნენ სნეულებისა დროსა სამკურნალოდ, და იშვიათად, ყავა თურქთა წესითა, სტუმართათვის იხმარებოდა ხშირად.

შაქარი დროთა ამათ იხმარებოდა ყანდისა, რომელიცა მოაქვნიდათ ვაქართა სპარსეთიდან და მისირადამ.—ევროპისა შაქარსა იშვიათად მოუტანდნენ, რადგან უძვირეს სპარსულისა იყიდებოდა. ესრეთი ევროპისა შაქარი შემოვიდა საგაქროდ ახალციხისა გზით, ეგრეთვე ყავა და თამბაქო, თალათინის ტყაეები, საპონი მარანდული (ზეთისა) და სხვანი ესე ვითარნი.

XV

მეფემან ქართლისა თეიმურაზ მეორემან, ჯერეთ შვიდისა წლისა მეფის ძესა გიორგის, შვილისშვილსა თვისსა 23 აპრილისა დღისათვის ე. ი. სახელწოდებისა მისისა, ბრძანა მოუშხადონ დროშა საუფლისწულო. მისისავე ბრძანებითა მოიღეს ყვითელი ატლასი და მასზედ მოქსოვეს ხატი მეტებთა ღვთისმშობლისა ფერადებითა და კილიტებითა. მომქსოვი მისი იყო ამირეჯიბისა როინისა ასული და ქვრივი როსტომ ციციშვილისა ანასტასია, რომელიცა ახლდა დედოფალსა ანა-ხანუმს, თეიმურაზ მეფისა მეუღლესა და არღა შორდებოდა მეფისა სასახლესა, და რომელიცა იყო საყვარელი და დაახლოვებული დედოფალისა თამარისა, პირველისა ცოლისა თვით თეიმურაზ მეფისა.

კათოლიკოსმან ანტონი უკუერთხა დროშა ესე და მიართვა მეფის ძესა მეტებისა ეკკლესიასა შინა, პარაკლისისა გარდახდითა. დღესა

ამას იყო დიდი პატივობა სტუმართა სასახლისა პალატებში, ქალთა და კაცთა. ამასვე დღესა აღსაზრდელად მეფის ძისა, შესწირეს მეტეხისა ეკკლესიასა, ვითარცა კარისა ძველად საყდარსა და კათოლიკოსისა მეტოქსა, ძვირფასი ბარძიმ-ფეშხუმი, რომელიცა დაიკარგა 1795 წელსა, სამი კომლი კაცი და ერთი ხელი შესამოსელი, და მიუბოძეს წინამძღვართა მისთა ოქმი შეწირულობისა.

ხატი ესე ძველი თვით ნამდვილი დაიკარგა თფილისის აღებისა დღესა 1795 წელსა სპარსთაგან; ხოლო დროშა დღესაცა არის სახლსა შინა ჩემსა დაცული. ბუშტი ვეცხლისა და თვით ძელი, რომელზედაც იყო დამყარებული სახე ღვთისმშობლისა, განაჭარვა მამამან ჩემმან 1830 წელსა შიშისათვის რუსთა მთავრობისა: ეშინოდა, არა ჰკითხონ, რად გაქვს დროშა ესეო. ძმაცა მამისა ჩემისა მარადის შფოთის ეამსა აშინებდა და ეტყოდა: ორგულობისათვის რუსეთისა გაქვს დროშა ეგეო.

მაშინ შეშინებულმან დასწვა ხე, რომელზედაცა იყო ბმული თვით ხატი. ხისა ამის თავზედ ნაკეთი ვეცხლისა ბუშტი გაყიდა და ფასითა ამით უქმნა კიოტი ფიცრისა, დაეკეცა დროშასა ამას სამსხივად გრძელი ფრთები და ჩასდვა კიოტსა შინა შინითა დაფარული; დაისვენა თაყვანის საცემლად სახლსა შინა თვისსა. ამა დროდმდე დროშა ესე იყო ბუდეში ჩადებული, და კრძალვიდა კარის წმინდის გიორგის ეკლესიისა შინა, დღითგან მეფის გარდაცვალებისა.

ხატისა ამის კოპიოსა ანუ პირისაგან სჩანს, რომელ თვით ნამდვილი იყო შემზადებული დომენტი კათოლიკოსისაგან, ამისთვის რომელ, ქვე ხატისა ღვთისა დედისა ხატია თვით დომენტი მუხლმოდრეკით და ხელთა განპყრობითა ღვთისა დედისადმი მეედრებელი.

XVI

1790 წელსა, ჯერეთ მეფის ძეს გიორგის, დადიანმან კაცია მოუგზავნა დესპანად ქყონდიდელი ანტონი და თავადი ბეჟან დადიანი, რათა მოსცეს შვილსა მისსა გრიგორის, მეგრელთა სამთავროსა მემკვიდრესა, ცოლად ქალი ნინა. მეფის ძემან არა სთქვა უარი და აუწყა მეფესა ირაკლის, რომელმანცა ბრძანა თანახმობა. აპრილისა თთვესა, შემდეგ ათისა დღისა პასექიდამ მოვიდა თფილისს თვით საქრმო გრიგორი 50 სულითა თავადთა, აზნაურთა და გლეხთაგან ხლებული. დიდითა დიდებითა სადმე მობრძანდა დადიანი თფილისს. არცერთი არ დარჩა დიდთა კაცთაგანი, რომელსაც არ უბოძა საჩუქარი ვეცხლისა ნივთთა. ორმოცი და მეტიცა გასცა ქარვისა და მარჯ-

ნისა კრიანესული ფასოვანი. მეფესა და დედოფალსა მოართვა ორი ოქროს თასი, თუმცა მუნ მეგრელიაში, გარნა დიან მშვენიერად ნაკეთი, მეფის ძეს გიორგის — ექესი ჯორი დიდ-ტანოვანი, კათოლიკოსსა — ომფორი ძვირფასი.

დასწერეს ჯვარი სასახლისა ეკკლესიასა შინა და დიდითა მშვიდითა წარიყვანეს მეფის ასული, მშვენიერებითა სავსე ნინა, მენგრელთა ზუგდიდს. სიხარულისა გამო, რომელიცა მიიღეს ესრეთისა დაკავშირებისათვის საქართველოჲსა მეფესთან დადიანთა, დადიანმა კაცია შესწირა საყოველწელოწადო ძღვენი მონასტერთა დავითგარესჯისა, ნათლისმცემელისა, შუამთისა და სხვათა ეკკლესიათა, მოსახსენებელად მათდა. ძველთა დროთა ჩვეულებისამებრ, წარუვლინეს ფულად და ვეცხლეულად ოთხთავე მართლმადიდებელთა პატრიარქთა და განამგზავრეს მათდა არქიმანდრიტი ხოფისა მონასტრისა ილარიონ და მას დროს მეგრელიაში მყოფი ბერძენთა მღვდელმონაზონი მიტროფანე, განმგე იერუსალიმისადმი შეწირულთა მეგრელიაში ყმათა და მამულთა. ესრეთითა წესითა მარადის მოითხოვდნენ ქორწინებისათვის კურთხევასა და ეპისტოლესა ნუგეზად სასახლისა. ესე მიაშბო თვით მეფის ასულმან და დედოფალმან მეგრელიისა, ვითარცა იწოდებოდა იგი თვისსა ქვეყანასა, ნინამ, დროსა ჩემისა ყოფნისა მასთანა დაახლოებულად ს.-პეტერბურღს 1844 წელსა. წინათ ამისა წელიწადისა მიათხოვა ქალი ბარბარე სვიმონ ანდრონიკაშვილსა, კაცსა მდიდარსა ყმითა და მამულითა, მეფისა ირაკლისა საყვარელსა

• ვექილად მჯდომსა განჯას, რომელიცა აძლევდა მეფესა მას ხარკსა (ყოველწლივ 3.000 თუმანსა). მესამესა წელსა მიათხოვა ქალი თვისი სოფიო თარხნიშვილსა ლუარსაბსა. დიდი იყო ლხინი და შექცევა ქორწილისა გამო მეფის ასულისა ნინასსა. მეგრელთა თავადთა უკვირდათ წესი ღვინისსმისა, და მეტადრე, როდესაც ერთი მეორესთან მივიდოდა სხვითა და სხვითა სასმელისათვის მომზადებულებითათა ჭურჭელითა და არა ეტყოდენ „ალავერდი და იანშიოლ“, ნაცვლად ლექსთა ამათ ჭყონდიდელსა ანტონის, კაცსა ფრთხილსა ცხოვრებითა, მიაგებებდა ჭაბუა მდივან-ბეგი, კაცი მეცნიერი ჭურთასსა სავსესა ღვინითა და ეტყოდა: „შეუდგები, ქრისტესა?“ ესე სიტყვა და თქმა, ჯერეთ უცნობი იმერეთსა და მეგრელთა შორის, შემოიტანეს მეგრელიაში და ამ დროდგან ხმარობდნენ ლხინისა დროსა, ესე მიაშბო მანვე მეფისა ასულმან ნინა.

XVII

სხვათა და სხვათა ქურქელთათვის, ღვინისათვის სახმართა საქართველოს დაწერა ლექსად შაირი მღვდელმან ეფრემ ალექსიევმან, მეფისა გიორგისა სახლობისა მოძღვრისა შვილმან. დაუკარგველობისათვის დაფურთავ მას აქა:

(„მიველ და ვნახე“ — ამ ხმაზედ ითქმის სიმღერა ესე):

ბახუსმა რანიც ¹ მოგვცა სასმური,
 ეს არს აწ ნახე, ლიტლიტად ² ქური,
 ზენათ ქვე ვრიცხოთ ³ ნოეს დასტური,
 ცრუმ ბილწმა ⁴ მახმედ, რას დროს ჰყო შური,
 არსო ბოროტი კივის ⁵ მაცთური,
 უმანკო კარგსა ⁶ არქვა საცთური,
 ჩვენ გვრჩა ფიალი ⁷ სმა საამური,
 ხმობს დიდო, ქისტი ⁸, ფშავი, ხევსური
 თუ დაგვახელა დავრთოთ ⁹ ზედ პური.
 მუნჯი ხეიხინებს ¹⁰, სულთ მანიშნურებს,
 აჯა მისმინეთ ¹¹, მეცა ვარ მწყური;
 ჰკრა ბაზარ-ბაზარ ფეშანამ ¹² ყური
 ფერხთა სიმალით ¹³, იქმნა მაშური.
 სთქვა, ესვამ, თუნდ მარტყან წიხლი ¹⁴ კახური,
 მთლივ დასტა ქანჩით ¹⁵, კრულჰყო ნათხზური,
 შესვა, იქმნა დრკუ ლალად ¹⁶ ნახური,
 სმათ არა ¹⁷ სჯერა, ეს უსახური,
 კვლავ მოდრკა, თხარა ¹⁸ ყველა ბახური.

ამისგანვე იქმული, მარანზედ დასაწერი:

ეს ნექტარი წყარო, ყოველთ სასური.
 რას იქმს აწ ნახე, ლიტლიტად ქური
 ამაზედ სჯულმან, მოგვცა დასტური:
 ეგოდენ შესვი, ვინემ ხარ მწყური,
 ეს სჯულია, ქართულ-კახური

¹ მარანი. ² საწნახელი. ³ ქვევრი. ⁴ რუმბი. ⁵ ტიკი. ⁶ კოკა. ⁷ ჩაფი. ⁸ დო-
 ჰი. ⁹ ზელადა. ¹⁰ ჯიხვი. ¹¹ ჯამი. ¹² აზარფეშა.—ფეშანა იყო ქართველთა აზნა-
 ჴური ყანაელი, მეფეთა დროთა კაცი. ¹³ თასი. ¹⁴ ყანწი. ¹⁵ სტაქანი. ¹⁶ კულა.
¹⁷ მათარა. ¹⁸ კათხა.

რა რომ შეიქმნა, მით განახური,
მეტს ნულარ იხმევ, მიუპყარ ყური
რომ არ გაგხადოს მან უსახური.

XVIII

აქა სათქმელია, რააც ვიცი სიმდიდრისათვის, მზითვისა დროთა
გაობრებისა სამეფოასა მტერთაგან. იკითხვენ, სად ჰპოებდენ ესო-
დენტთა ოქროსა, ვეცხლსა და თვალ-მარგალიტსა? დროთაგან ძველთა
მრავლად აქვნდათ ესენი შენახულად. დროდმდე შემოსვლისა რუსე-
თისა მთავრობისა, სამკაულნი განაშვეწებდნენ ქალთა და დედანი
ქალთა და რძალთა უძღვნიდნენ უხვად. მოსვლამდე კ. ვორონცოვი-
სა, მოადგილედ ხელმწიფე იმპერატორისა, მრავალნი ესე გვარნი
ძვირფასნი ნივთნი, ვერ დაფასებულნი რუსთა მოხელეთაგან, უგვანთა
და არა მცოდნეთა მათისა ღირსებისა,— მიეფარნენ. ქართველთა და-
ყიდეს ივინი, სცვალეს რუსთა ხელოვნებისა სამკაულთა ზედა და სა-
ხმარებელად უგულუბელს ჰყვეს. მოსრულმან 1844 წელსა კ. ვორონ-
ცოვმან ვერლა ნახა ქალნი შემკულნი ძველთა წესითა სამკაულითა,
რომელიცა ენახა მას 1803 წელსა, ოდეს ჯერეთ, 23 წლისა ახლდა
აქა კ. ციციანოვსა, დროთა ამათ საქართველოასა განმგესა. შესწუხ-
და დიდად და გამოიკითხა, რად ჰქმნეს ქართველთა ესე? მაშინ მო-
იძიეს კვალად სახლებში, სოფლებში, დიდთა ოჯახთა შინა და სომეხ-
თა შორის ეს გვარნი სამკაულნი. კვალად განშვეწებდნენ, კვალად განა-
ბრწყინეს გულნი, ხელნი, პირი და მკერდი ქალთა. მხლებელნი მისნი
კნიაზი გრიგორი გაგარინი, ღრაფი სოლოღუბი, კნიაზნი კოჩუბენი
და სხვანი, დამფასებელნი სამკაულთა ამათ ღირსებისა, ეკვირვებო-
დენ, მოიძიებდენ თვისდა და სახლობათა თვისთათვის. წარსულსა
არლა ეშველებოდა რა[ა]ქმე. ქართველთა თვით დაინახეს, რაჲ შეუძლიან
ერთსა კაცსა, კაცად ქმნულსა. მისთანა მყოფთაცა შეისწავეს მისგან
მრავალი, და კვალთა მისთა შედგომილი განმგე ქვეყანისა კ. ბარი-
ატინსკი ეხაროდა საზოგადოსა კავკასიის მხარისა განათლებასა, იყ-
ვნენ ნამდვილ პატრონად ქვეყანისა, მოიძიებდენ სიძველეთა, ექმოდენ
კეთილთა, აღამაღლებდენ სულითა, ამზიარულებდენ გულითა, ეწე-
ოდენ მოკლებულთა, ქველისმოქმედებდენ; სცემდენ ნუგეშსა და ზრუნ-
ვიდენ ყოველთათვის, რათა ესრეთ სიყვარულითა, ალერსითა, ღიმი-
ლითა და მათთანა დაახლოებიტა, დაეკავშირათ ქართველი რუს-
თანა... მრავალთა რუსთაგანთა არა მოსწონდათ ესრეთი მათი ჰაზ-
რი. ჰგონებდენ და იტყოდენ—რყვნიან ხალხსაო. უგუნურთა მრავალ-

თა არ ესმოდათ, რომელ შიში მონებისა დაბადებს მონათა და მსახურთა მზაკვართა და არა სიყვარულითა დამოკიდებულთა... აწ საგნისა ამისთვის ვსდუმებ... ვიტყვი პირველსავე სიტყვასა ქალთა მზითვისათვის და მოვიღებ აქა ნამდვილსა მას მზითვისა სიასა, რომელიცა იპოება დღესაცა კ. მანანა ორბელიანისა სახლში. აჰა პირი ნამდვილისა მის სიისა, საცნობელად შემდეგთა დროთათვის:

„..... ვჰგიეთ და აწ.....“

„..... და მეფე ერეკლე⁶ ქართლის გამეფდა.....“

„..... ჟამთა შინა ვინებეთ და დავემძახლენით.....“

ერისთვის ისონის შვილი ბატონი თეიმურაზ... შვილი ჩვენი ერისთავი ბატონი ბაინდურ, ძმა ჩვენი ბატონი ედიშერ, შვილი ჩვენი იასონ, ბიძაშვილი ჩვენი ბატონი ზურაბ, ბატონი ოტია; მდივან-ბეგი: ბატონი პაატა; ჯვარის მამა ბატონი არსენი; ხარჭაშენელი ბატონი გრიგოლ; ბატონი ვამეყ; ბატონი ვახტანგ; და ბატონი ბეჟან; — თქვენ, ორბელიანისშვილებსა საქართველოში უფროსად დადგინებულსა, და დიდად პატივცემულსა, ბატონს ასლან-ბეგს; ძმასა თქვენსა სარდარს ბატონს თამაზს, შვილსა თქვენსა, ჩვენს სიძეს ყულარალას: სარდარს ბატონს ლუარსაბს; ტფილელ მიტროპოლიტს ბატონს დომენტის, ბატონს ქაიხოსროს; ბაზიერთუხუცესს ბატონს ოთარს, მოლარეთუხუცესს ბატონს მანუჩარს; მეჯინბეთუხუცესს ბატონს რევაზს; თქვენს ძმისწულს ბატონს სულხანს; ბატონს პაპუას; ბატონს მამუკას; ბატონს ერასტის; ბატონს გორჯასპის; ბატონს რამაზს; ბატონს ვახუშტის; ბატონს ზურაბს, ყაფლანს, ფირანს, ნიკოლოზს, მშექაბუკს, ზურაბს, რევაზს და დემეტრეს; რადგან ჩვენი მოყვრობა მოინდომეთ, ჩვენც დავემოყვრებით და მოგათხოვეთ ჩვენი საყვარელი და სახაფიფო თვალთა ჩვენთა სინათლე, და გჟლისა ჩვენისა სიმზიარულე, ჩვენი მაპატიოსნებელი და ნუგეშინის მცემელი, სამოთხის მსგავსად განშვენებული, ჩვენი ბატონი ანნა და გამოვატანეთ მზითვად: პირველად ხატი წმინდისა სამებისა მის[ის] ნაქსოვის ბუდითა და პირ-სახურავითა; კიდევ ხატი ერთი ყოვლად წმინდისა მისის ნაქსოვი ბუდითა და პირ-სახურავითა; კიდევ ხატი ერთი წმინდისა მარინისა მისის ბუდითა და პირ-სახურავითა, მისის ერთი ზარბაბის ფარდითა; ერთი კარგი ჟამნი მისის ზარბაბის ბოლჩითა; კიდევ ერთი დაუჯდომელი მისის ლოცვებითა, ერთი იელქანი ოთხი ათასი ხოშორის მარგალიტითა, მისის პატიოსნის თვალითა, იავუნდითა, ზურმუხტითა და ფირუშითა; კიდევ ქუდი კარგი და პატიოსანი; თალფაქი თხუთმეტი ათასის ხოშორის მარგალიტითა; ერთის პატიოსნის დიდის ზურმუხ-

⁶ ესე ირაკლი იყო პირველი, წოდებული ნახარალი-ხანად.

ტითა, მისის შეფერებულისა ლალითა და ზურმუხტითა და სამი ათასის კილიტითა; პირის მარგალიტი კარგი და პატიოსანი ოთხმოცდასამი მარცვალი; კიდევ ერთი პატიოსანი საყური ბადახშანის ლალისა, ორის მარგალიტითა, მისის ორის ნიშაბურის ფირუზითა, მისის პატიოსნის ჯინჯილითა; ორმოცის ფრანგი-ფარსანგის იაგუნდითა, მისის ფირუზ-ქარითა, ოთხის კავითა, მისის ოთხის ნიშაბურის ფირუზითა; ერთი ყელსაბამი კარგი და პატიოსანი ასორმოცის მარგალიტითა, თორმეტის ფრანგი-ფარსანგის იაგუნდითა, ცხრამეტის ზურმუხტითა, თოთხმეტის ნიშაბურის მისის ხუთის ფირუზ-ქარის თითრმითა, მისის ხუთის იაგუნდითა; მისის ოცის ოქროს თითრმითა; ერთი მაქარა მარგალიტისა; ყელის ჯაჭვი ოცდათხუთმეტის ნიშაბურის ფირუზითა და თვალითა; სამოცის მსხვილის მარგალიტი-თა; მისის მუშაბახის ოქროს ამბარჩითა და მისის პატიოსნის თვალე-ბითა; კიდევ ოქროს ყელის ჯაჭვი, მისის მურასა მინანქრის ამბარჩითა; სამის პატიოსნის დიდროვანის ყვითლისა ფრანგი-ფარსანგის თეთ-რის იაგუნდითა; ერთის პატიოსნის ბადახშანის ლალითა; კიდევ ყე-ლის ჯაჭვი ოქროსი მისის ფირუზ-ქარისა ამბარჩითა; ცხრამეტის ბა-დაღჩანის ლალითა; თერთმეტის ზურმუხტითა; კიდევ კარგი და პა-ტიოსანი ბეჭედი ალმასისა; კიდევ ოთხი ფრანგი-ფარსანგისა ყირმი-ზის იაგუნდის ბეჭედი; კიდევ ერთი კარგი ბეჭედი ფრანგი-ფარსან-გისა ლურჯი იაგუნდისა; კიდევ კარგი და პატიოსანი ბადახშანის ლალისა; კიდევ ბეჭედი სამი ზურმუხტისა; კიდევ ბეჭედი უმრუშულის მარგალიტისა; კიდევ ბეჭედი ყვითლის იაგუნდისა ღუნჯისა; გულის პირის ჩამოსავლები სამი ათასი ხოშორის მარგალიტითა; თხუთმეტის ფრანგი-ფარსანგის იაგუნდითა; თხუთმეტის ნიშაბურის ფირუზითა; პერანგის ღილი ცხრა კარგი და პატიოსანი ფირუზ-ქარისა; კაბის ღილი ათი მურასა ორასის იაგუნდითა; კიდევ კაბის ღილი ცხრა მუ-შაბახისა; დანა პატიოსანი მურასად მოჭედილი სამოცის იაგუნდითა და ფირუზითა და მინანქრის ტარითა; კიდევ ერთი პატიოსანი დანა მინანქრისა; კირიელეისონი ერთი ლალის ცილისა თორმეტის ოქროს ბირკითა; კიდევ კირიელეისონი გიშრისა ოცდაექვსის ოქროს ბირკი-თა, თხუთმეტის მსხვილის მარგალიტითა, სამის მარგალიტის გოგრი-თა, ერთის ფოჩითა; კიდევ კირიელეისონი ქარვისა; ერთი კირიელეი-სონი მარჯნისა; ერთი კიდევ კირიელეისონი ქარვისა; ერთი თმისა-ტანი მურასა, კარგი და პატიოსანი ორი ათასის ხოშორის მარგალი-ტითა; სამოცის ოქროს მილებითა; თავსაკრავებისაგან: ხუთი თავსა-კრავი მუყააშისა; ხუთი თავსაკრავი ფერად-ფერადი; კიდევ ერთი თავსაკრავი ოქროს კილიტისა; საპირის-ფარეშოსაგან: ერთი ვერც-ხლით მოჭედილი გოდორი; ერთი ვერცხლით მოჭედილი სადაფი მი-

სის ბროლის გასალესავითა, მისის ზარბაზის ბოხჩითა; ვერცხლის სა-
 ჩხირე მისის სამის ვერცხლის ჩხირებითა; სასურმე ოქროსი; კიდევ
 ერთი თმისა საყოფი; ერთი ჩქიფა; ერთი ჩოფი; ერთი ვერცხლის
 ლანბაქი; ერთი სადა თასი ვერცხლისა; კიდევ ერთი დიდი ჯამ-თასი;
 ერთი ფეხის ქვა მოქედელი; ერთი კიდევ დიდი ჯამ-თასი; ერთი
 ავანი და ავანდასტი; ერთი აბანოს პერანგი; ერთი ყალამქარის ყა-
 დიფა; ერთი დარაიის ფუტა; ერთი პირსახოცი; სამი აბანოს ზინარ-
 ნდოზი; ერთი სუხანი; მიჭვრიტანებისაგან: ერთი მიჭვრიტანი მურა-
 სად მოქედელი; ერთი კიდევ ვერცხლით მოქედელი და ოქროთ და-
 ფერილი; ერთი კიდევ მიჭვრიტანი სალამანდროსი; სკივრებისაგან:
 სკივრი ერთი სათაბანდისა, მისის წვრილმანითა და ხალასად შეკერი-
 ლისა ბოლჩებითა; კიდევ სკივრი ერთი მოქედელი დიდის მიჭვრიტა-
 ნითა; კიდევ კოლოფი ერთი სადაფ-ქარისა; საწერელი ერთი კარგი
 და პატიოსანი თევზის კბილისა, ოქროს რაზეებითა და მისის იარა-
 ღითა და მაკრატლითა და ყალამ-თრაშითა; სუფრის იარაღისაგან:
 ერთი ოქროს თასი სამოცდა ათის ფლურისა; კიდევ ერთი ფილა
 ვერცხლისა; ერთი კულა ოქროთი მოქედელი; ერთი თეფში ვერც-
 ხლისა; ერთი ჯამი ვერცხლისა; ერთი სამარილე ვერცხლისა; სურა
 ვერცხლისა; ერთი გულაბანდი ვერცხლისა ოქროთი დაფერილი; ერ-
 თი ტაშტი-წუნწუმე ვერცხლისა; ერთი სასანთლე ვერცხლისა; ერთი
 თასების ზირანდაზი; ქვეშავებისაგან: საბანი ორი ზარბაზისა; ორი
 ნაზბალიში ყურისა, ზარბაზი აკრავს; ორი ყურის ბალიში, ფერადი
 ზარბაზი აკრავს; ორი სასთაული ხვეერდისა, ზარბაზი აკრავს; დო-
 შაქი ერთი, ხვეერდი აკრავს; ზეწარი ორი; ჩარჩამი ერთი დარაიისა;
 ტანისამოსისაგან: ერთი ყირმიზის ხარას ტყავი, შავს სიასამურს აკ-
 რავს, მისის მსხვილის მარგალიტის ქურთ-ბაღებითა და სირმის ზორ-
 ნითა და ფოჩითა; კიდევ ერთი ტყავი თეთრის დიბისა, შავს სია-
 სამურს აკრავს მისის ხოშორის მარგალიტითა, ოთხის გოზრითა და
 ოთხის მარჯნის ფოჩითა და თითორიითა; კიდევ ერთი ზარბაზის ტყა-
 ვი, კურდღელს აკრავს; ტყავ-კაბა ერთი, ხალასად შეკერილი, შავს
 სიასამურს აკრავს; ერთი ქათიბი, ხალასად შეკერილი, შავს სია-
 სამურს აკრავს მისის სამის ოქროს ხრიკითა; კიდევ ერთი ქათიბი დი-
 ბისა, კურდღელსა აკრავს; ერთი ქარა-ქალი საიისა მისის ვერცხლის
 ხრიკითა; ერთი თეთრის დარაიბაბთის კაბა მისის ცხრისა ოქროს
 ჩაფრასტითა და ხუთის ჯუფთის ოქროს სახელის ხრიკითა; კიდევ
 ერთი ნარინჯისა დარაიბაბთის კაბა; კიდევ ერთი თუსტუხის დარაი-
 ბაბთის კაბა; კიდევ ერთი ზარბაზი შალის კაბა; კიდევ ერთი მწვანე
 დარაიბაბთისა; კიდევ ერთი ყვითელი დარაიბაბთის კაბა; კიდევ ერ-
 თი მწვანე დარაიბაბთის კაბა; კიდევ ერთი ნარინჯი დარაიისა კაბა;

კიდევ ერთი იისფერის დარაიის კაბა; კიდევ ერთი ყვითელი დარაი-
 ის კაბა; საგულე ერთი ზარბაზისა იისფერი; კიდევ ერთი დოლბან-
 დის ზარბაზი; კიდევ საგულე დოლბანდისა ალისფერი; კიდევ საგუ-
 ლე მწვანე ზარბაზისა; ახალუხებისაგან: ახალუხი ერთი დარაიბაბთი-
 სა მისის ოქროს ჯაჭვის თვალეებითა; კიდევ ერთი ახალუხი ყალამ-
 ქრისა მისის ნაქსოვის სახეებითა და დარაიის ბოლჩითა; სარტყლე-
 ბისაგან: სარტყელი ერთი ფათისა; კიდევ სარტყელი ერთი ზარბაზი-
 სა; კიდევ სარტყელი ერთი შალისა; პერანგებისაგან: პერანგი ცხრა
 ფერად-ფერადი; ცხრა მისის ამხანაგითა და მისის ბოლჩითა; ჯორა-
 ბებისაგან: ჯორაბი ხალასად შეკერილი ორი; კიდევ ჩიგინით შეკე-
 რილი ერთი; მაშია ცხრა; ჩაქმა ერთი; კიდევ ხალასად შეკერილი
 ერთი ოქრომკედით; ხელსაგდები სამუხეური ერთი ოქრომკედით ნა-
 კერი; კიდევ რუფაკი ზარბაზისა ერთი; კიდევ გამოგვიტანებია: პატი-
 ოსანი გამდელი მისის საყბურითა, ოქრო ყელის ჯაჭვითა, ცხრა ოქ-
 როს ღიღითა, რვის ბეჭდითა, ზურმუხტითა, იაგუნდითა, და ფირუ-
 ზითა და მარგალიტითა, ტყავითა, ტყავ-კაბითა და შვიდის ხელის ტა-
 ნისამოსითა; ერთის ორხოვითა; ერთის ხალიჩითა, ერთის ჯუფთის
 ფარეშითა, ერთის ზანდუკითა, ვერცხლის თასითა; ცხრის სპილენძის
 ჯამითა და თეფშითა; ერთის სპილენძის სურითა, ერთის სათბობის
 თუნგითა; ქვაბითა, ტაშტითა და ალთაფითა და ფისაოსითა; კიდევ
 პირის ფარეში პატიოსანი, ხუთის ხელის ტანისამოსითა, ტყავითა,
 ტყავ-კაბითა, ცალის მაფრაშითა, ზანდუკითა და ზანდუხითა და სა-
 მის ჯამითა და თეფშითა; გამოგვიტანებია კიდევ პატიოსანი მოლა-
 რე ხუთის ხელის ტანისამოსითა, ტყავითა და ტყავ-კაბითა და ერთის
 მაფრაშითა და ზანდუკითა; კიდევ მედოშაკე პატიოსანი ოთხის ხელის
 ტანისამოსითა, ტყავითა და ტყავ-კაბითა, ცალის მაფრაშითა და ზან-
 დუკითა; კიდევ პირის ფარეში სამის ხელის ტანისამოსითა, ტყავები-
 თა და ტყავ-კაბებითა; კიდევ ერთი გამდელის გოგო; მერიქიფე გურ-
 მი-შვილი (?); სუფრაჯი მტერიშვილი გიორგი; საფარეშოს იარაღი-
 საგან: ორხოვა ჯუფთი ერთი; თაქნაბადი ჯუფთი ერთი; გაბასეხანი
 ერთი; ფარდა დიბა-ზარბაზისა ერთი; ზანდუკი სამი; მაფრაშა თალა-
 თინისა; ჯუფთი ერთი; სუფრა ყალამქრისა ჯუფთი ერთი; კიდევ
 სუფრა-ბაერაჯის ჩითისა, ჯუფთი ერთი; ფანარი ერთი; ფისოსი ერ-
 თი; ფიდანო მისის კოვზითა ერთი; მანღალი ერთი; სათბობი თუნგი
 ერთი; სააბანოე ქვაბი ერთი; კიდევ დიდი ქვაბი ერთი; ტაფა ერთი;
 ლანგარი მისის ზარფუშითა ორი; სუფრა ყაშული ერთი; ცხრა თეფ-
 ში; ცხრა ჯამი; ცხრა ლანბაქი; ერთი სააბანოე ტაშტი; კიდევ ერთი
 მომცრო ტაშტი; ერთი ფარეში; ერთი კარგი ცხენი რახტით შეკმა-

ზული ოზბეგურის უნაგირითა; ერთი მისი შათირი“
(ბოლო წერილისა ამის არღა იყო).

მითხრეს, რომ ესე გვარნი მზითვისა სიანი აქუსთ სახლებში შენა-
ხულნი დიდისა გვართა საქართველომასა კაცთა⁹.

XIX

მოხუცმან 75 წლისა მღვდელ-მონოზონმან ათანასი შიო მღვიმელ-
მან, გვართა ამილახვარმან, 1846 წელსა მომითხრო ამბავი მეფის
გიორგისათვის შემდეგი:

მეფის ძე გიორგი ექვსის წლისა წინათ ქალაქის წახდენისა (1789
წელსა) მობრძანდა შიო-მღვიმეს და თანჴყვენ კათოლიკოსი ანტონი,
მთავარ ეპისკოპოსი ბესარიონ გარსევანაშვილი (მ თთვე იყო კათედ-
რასა) და თეოდორე ბერძენი, წინამძღვარი მთავარ-ანგელოსისა ეკვდე-
რისა, მცხეთისა ეკკლესიისადმი მიდგმულისა.— მიეგებნენ მთილამ ჩა-
სავალსა ბილიკსა შემოსილნი მანტიითა წინამძღვარნი უდაბნომასა და
მონოზონნი ხატითა, ჯვართა და საიაზმითა. მისრული უდაბნოსა,
შევიდა და თაყვანი სცა წმინდისა შიოს საფლავსა და წმინდათა მის-
თა ნაწილთა. იწყეს მწუხრი დიდი გალობითა იოანე ნათლისმცემლი-
სა ეკკლესიასა შინა, და მერეთ შებრძანდა განმზადებულსა მისთვის
სენაკსა. აქა მიირთვა ვახშამი საყველიერო და უბოძა შეკრებულთა
მლოცველთა ღვინო თვითოსა, მეკომლესა თვითო ხელადა.— მხიარულ-
მან მეფის ძემან მოუთხრა ცხოვრება წმინდისა შიოსი ესრეთისა და-
წვლილებითა, ესრეთითა ტკბილითა ხმითა და მოთქმითა, რომელ
მოიყვანა განცვიფრებასა ბერნი, მსმენელნი და თვით ბატონი კათო-
ლიკოსი და მრავლისა არა მცოდნე მთავარ-ეპისკოპოსი. წინამძღვა-
რი თეოდორე მოხუცი და ოდესმე მასწავლებელი ბერძულად გიორ-
გისა, ბერძულისა კილოთი ხშირად დაუმატებდა მეფის ძისა საუბარ-
სა სიტყვასა: „გაკურთხოს ღმერთმან!“ გიორგი განმზადებოდა და
ესიამოვნებოდა ტრფიალებასა მას, რომელსაცა გამოაცხადებდა თეო-
დორე, და თვით დროთი და დროთი დაამატებდა კვალად აღტაცე-

⁹ თვისსა დროსა ესე ვითართაცა შეეგროვებ დაუკარგველობისათვის.

[შენი შენა: ზ. ჰ-ის გამოცემაში მზითვის წიგნს მისდევს სტრიქონი: „ამი-
ლახვიანთში არის ამათზე უფრო მდიდარი მზითვის წიგნი მეფის ასულის ბანგუ-
ასი“; რომლის ნაცვლად ჩვენ ხელნაწერიდან შევიტანეთ სხვა სტრიქონი („მით-
ხრეს, რომ...“). ჰიკინაძის გამოცემის ფრაზა პ. იოსელიანს არ უნდა ეკუთვნოდეს,
რადგან ავტორის კომენტარიები (№ 9) მას არ შეეფერება. ხელნაწერში ის არც
მოიპოვება.

ბისა გრძობასა ლექსითა ბერძულითა: კირიელეისონ. — დღესა ხუთშაბათსა თვით შებრძანდა ეკკლესიასა ცისკრად და წირვისა ქამსა თვით წარიკითხა სამოციქულო. თანამწირველი თეოდორე იტყოდა ასამაღლებელსა ბერძულად. წირვის შემდეგ სადილისა ქამსა მგალობელთა თანა კათოლიკოსისა, რომელნიცა უგალობდნენ სძილისპირთა, დღისა კონდაკთა და ტროპართა და წმინდისა საგალობლისა მუხლთა, თვითცა გალობდა მეფის ძე. მერეთ მოითხოვა საგალობელნი, რომელნიც ენაბა მას სიყრმისა თვისისა დროსა, ოდეს იყო იგი 18 წლისა, თვით ამას მონასტერსა შინა ქმნილი და თხზული არსენი მღვდელ-მონოზონისაგან დაყუდებულისა, რომელიცა ცხოვრებდა როსტომ მეფის დროსა და ახლდა სიყრმით დედოფალსა მარიაჲს, მეფისა მის მეუღლესა. იყო გურული. ეძიეს და ვერ ჰპოვეს. რავდენიმე მუხლნი თვით მას ახსოვდნენ და წარმოსთქვა, და რავდენიმე ახსოვდა ზეპირად მღვდელ მონოზონსა დომენტის, მოხუცსავე 70 წლისა, გვარით გურამიშვილსა, კაცსა რუსეთშიაც ყოფილსა და განსწავლულსა. — „სადაა ესე საგალობელი და ვითარ მიეთარა, არ ვიცი“, — მეტყოდა ათანასი. მასვე დღესა მწუხრისა წინათ, გამოეთხოვა მეფისა ძე გიორგი მეუღაბნოეთა და წარვიდა მცხეთად. დროსა მას იყვნენ კრებულად 28 მამანი, 4 მწირნი ბერნი, 10 საბერონი, ოცდაოთხნი მსახურნი და 30 მეთოფენი მცველნი. ლეკნი ერეოდნენ გარემოთა მცხოვრებთა, და ვერ უძლო უღაბნომან. ამისთვის მეორესავე წელსა დაიცალა უღაბნო. ბერნი წარვიდნენ სხვათა მონასტრებში და ხატნი და ჯვარი წარიღეს ამილახვარიანთა ქალასა დასაცველად. დღესაცა მისნი ძველნი ხატნი და ჯვარი მუნ იპოვებიან, თუმცა უღაბნო კვალად გაშენდა და შევიდნენ ბერები 1802 წელსა.

XX

მოსრული სრულსა ჰასაკსა მოისურვებდა ფილოსოფოსთა ძველთა სწავლისა მოსმენასა. კათოლიკოსი ანტონი, გარდმომღები რუსულით ქართულსა ენასა ბაუმეისტრისა ფილოსოფოსისა, განუმარტებდა ჰაზრთა და ლექსთა მნიშვნელობათა. მეფის ძესა უნებდა გაგება მათი და ვერა რაი გამოსწერა თქმათაგან მათთა მაღალთა, საგანთათვის მაღალთა. — დაუტევა სწავლა ესე და იტყოდა: „არა მესმის ესე; ვნაყავ წყალსა“. „სწავლასა და სიბრძნესა, საჭიროსა სახმარსა, სასარგებლოსა და ტკბილსა ვჰპოვებთ ქრისტეს მცნებათა შინა ნამდვილთა და განსვენებისადმი გულისა და გონებისა მიმყვანთა და სულისა დამატკობელთა. — შეეუდგეთ მცნებათა ამათ და გვეკმავება“. — ესე ვითა-

რი მისი პაზრი იყო მიზეზი, რომელ არა უყვარდნენ მას არცა ფილოსოფოსად წოდებულნი, დროთა მისთა ზაქარია გაბაშვილი, ამბროსინეკრესელი, იოანე ოსეს ძე და სხვანი სისტემისა მათისა კაცნი, დაღალულნი კატილორიითა, დიალექტიკითა, ტოპიკებითა და სილლოგიზმებითა. „სწავლა ესე თქვენი“—უბრძანებდა მათ ხშირათ სიცილითა,—„ვითარცა ყინული, ხელში დნება, და გასდის, ვითარცა ფლავის საწურავსა წყალი“. ესრეთსა მეფისა ამის თქმასა შვილნი მისნი და ძმანი მოიგონებდიან და მეტყუდიან პეტერბურლსა, სადაცა ვსწავლობდი მეცა ფილოსოფიასა, მეფის ძმანი მირიან, ფარნაოზ, და ძენი მეფისა ბავრატ, თეიმურაზ და მიხაილ.

XXI

ოთახი საწოლისა მისისა იყო მაღალი და გრძელი და ვრცელი. აღმოსავლეთით დიდსა თახჩაში ესვენენ ხატნი შემკობილნი ძველად მდიდრად, წმიდანი ნაწილნი, ხელი იოანე მოწყალისა და წინაშე მათსა სამნი ოქროსსა შანდანნი. ამათგან ერთი მეცა მინახავს მეფის ძეს მიხაილთან ს. პ. ბ., რომელთანაც ვსადგურებდი 1843 და 1844 წელთა. ესე შანდანი ანუ სასანთლე იყო 48 მისხალისა წონისა; ზედა წარწერილი ძელისადმი ქეშმარიტისა შეწირულობისა ესრეთ: „შენ, ძელო ქეშმარიტო, შემოგწირე სასანთლე ესე: ეს ძელი ქეშმარიტი გივმა ამილახვარმან მიართვა დედოფალსა თამარს და მისმა სიმღლემ მეფემან ირაკლიმ მე ძესა თვისსა გიორგის მიბოძა წელსა 1778. მისხალი არის 48“. სამხრეთისა მხრით ეკიდნენ სახენი ანუ პორტრეტნი პეტრე დიდისა, იმპერატრიცა ეკატერინა II, პავლე ხელმწიფისა, თეიმურაზ მეფისა, თვისისა პაპისა, მამისა ირაკლისა პერლამენტზედ ნახატი. ესე მაჩუქა მე თვით მეფის ძემან მიხაილ და მე მივართვი კნიავსა მ. ს. ვორონცოვსა. ბუხრისა თავსა აღმოსავლეთითვე იდგა ზარიისა საათი, მორთმეული რუსეთით კოვალენსკისაგან.

ჩრდილოეთით იდგა საწოლისა მისისა ტახტი ვრცელი და გრძელი, მდიდრად მორთული და წითელის ხავერდით მოდებული; კედლის სიგრძეზედ იყო მიკრული ხავერდივე. წინარე ტახტისა საწოლისა იდგა გრძელი სტოლი ხავერდ-ფენილი და იდვენენ მას ზედა საწერელი და ქალაღები და შუაზედ ყუთი, რომელშიაც იდგა ბეჭედი თვისი ოქმთა საბეჭედი, ფული სახარჯო, ლაქა და საიდუმლონი მიწერმოწერისა ქალაღნი. გასაღები ამა ყუთისა ექმნებოდა თვით მას მარადის ჯიბეში. დასავლეთით იყო გრძელივე ტახტი ხალიჩა და ქეჩა ფენილი, მუთაქებით მოდებული, მშვენიერ ნაქსოვისა ფარჩებითა გა-

დაკრულნი. იატაკი იყო დაფენილი ერთისა მრთელისა, თვით ოთახისა ზომისა, მშვენიერისა ორზოხათა.

სნეულეებისა გამო აქა მიიღებდა მახლობელთა საქმისა და მომხსენებელთა. აქვე ულოცავდენ ცისკარსა და მწუხრსა. მეორესა დიდსა ოთახში, რომელსაცა აქვდა სიგრძე 6 საყენი და იყო მდიდრათვე დაფენილი, მიირთმევდა სადილსა.

დღეღაფლისა სადგომნი უმეტეს იყვნენ მორთულნი მშვენიერად და ძვირფასად. გარემო ოთახებისა, თახჩებისა, იღვნენ მრავალნი სხვათა და სხვათა ნაკვეთთა ჩინურნი ჭურჭელნი და ვერცხლეულნი მრავლად.

ზემოასა სახლისა ნაჭერნი სადგურნი იყვნენ 22 და ქვემოასა სახლისა, სადგურად მსახურთა და მხლებელთა პირთა, 22-ვე. ქეშიქთა ანუ მეფის მცველთათვის (კალკედ ნაშენსა სახლში იყო დანიშნული ექვსი ოთახი. მეფისა ქეშიქნი ყოველ დღე იყოფოდნენ 25, მეფის კარის ხარჯითა და ულუფითა;

გარდა სასახლის მხლებელთა, გარე სასახლისა სასახლისავე ოჯახნი დღე-ყოველ მიიღებდენ ხორცსა, პურსა და ღვინოსა, და მარხვისა დღეთა ნაცვლად ხორცისა, ლობიოსა, სისირსა და სხვათა სამარხოთა.—სახლსა ჩემსა აქვდა დანიშნული დღე-ყოველ ერთი ლიტრა ხორცი, ერთი თუნგი ღვინო, 4 ჯიგანა და 3 ლავაში.—ესე იყო მიზეზი, რომელ შემდგომად მეფობისა პაპასა ჩემსა მღვდელსა ონისიმეს დაუნიშნა იმპერატორმან ალექსანდრე პირველმან ციციანოვისა წარდგენითა 200 მანეთი და იღებდა მას დღემდღე გარდაცვალებისა 1817 წელსა¹⁰.

¹⁰ აქა ნამდვილი მოწმობისა პირი:

ჩვენ, ქვემოხელთა მოწმობისა ზელისა თხოვნისამებრ მოხუცებულისა საქართველოს სამეფოს კარის ეკლესიისა მღვდლის ონისიმესა, ვმოწმობთ, რომ ესე ხსენებული მღვდელი პირველად ხლებია განსვენებულსა მეფესა თეიმურაზ მეორესა და შემდგომად განსვენებულსა მეფესა ირაკლი მეორესა და უშემდგომესად განსვენებულსა მეფესა გიორგის, და ნიდაჯ ჰქონდა ამას მეფეთაგან წელიწადში პური კოდი ორმოცი, და ფული ვეცხლისა თუმანი[ი] ოცი, რომელსაცა დანიშნული ესე რიცხვი პურისა და ფულისა მიეცემოდა მიუტოლებელად: პური საფლებზედ და ფული თვით მეფეთაგან ზელდახელ, გარდა სხვათა შესაწყენელთა ნივთთა. 2 იანვარს 1804.

კათოლიკოს-პატრიარქი ყოვლისა საქართველოასა ანტონი.

არქიმანდრიტი ლოდბარი გერასიმე.

არქიმანდრიტი და წევრი დიკასტერიისა ტრიფილე.

თავადი ორბელიანი იოანე.

თავადი ბარათოვი ზაალ.

თავადი იოანე ჩოლაყავეცი.

თავადი ორბელიანი გიორგი.

თავადი ევსტატი ციციანოვი.

თავადი სულხან თუმანოვი.

მოწმობისა ამის ძალითა და კნიაზის ციციანოვის წარდგინებითა მიეცა მას ონისიმეს 20 თუმანი წელიწადში პენსია.

XXII

აღზრდილსა სიყრმით მართლმადიდებლობისა მჭადავთაგან უყვარდა ტრფიალებითა ეკკლესიისა დღესასწაულნი, დღეთა რომელთამე, ვითარცა თვით იტყოდა, ქვეყანისა ცად გარდამაქცეველნი. ესრეთ ქრისტეს სიყვარულითა დამთავრალი მეფე იხარებდა და იშვებდა სულითა, ოდეს დაესწრებოდა თვით ეკკლესიისა ტაძრისა დღესასწაულთა. ესევე ტრფიალი სულისა წმინდათადმი ხატთა, მოღვაწეთა მათთა გამომაცხადებელთა და პირველ-სახისადმი აღმაწვენელთა იყო მიზეზი, რომელ შემდგომად წირვისა თაყვანსა სცემდა ხატთა, ამბორსა უყოფდა მათ ღიდებით მათ ზედა, ღვთისა მადლისა შეჭონთა, შუბლსა და თვალთა და ოდესმე მალლად დასვენებულთა ხატთა, ერთსა წვერსა ყავარჯენისა გრძელისა, რომელსაცა მიართმევდენ მეფესა დასაყრდნობელათ, ემთხვევოდა თვით, და მეორესა წვერსა შეახებდა კრძალვითა თვით ხატსა წმინდასა.

ესე მრავალთა, არა განმგეთა სარწმუნოებითისა მისისა მხურვალეებასა, ეჩვენებოდათ საქმედ უშვერად. ესრეთსავე მაგალითსა შეუღვა შვილიცა მისი მიხაილ და დღე ყოველ ვხედვდი ესრეთ მლოცველად და ამბორისა მყოფელად წმინდათა ხატთა.

დღეთა ამათთვის დღესასწაულითთა, ზედაშედ ღვინო მეფისა და სახაბაზოდამ მეფისა სეფისკვერი მიერთმეოდა მღვდელთა და მწირველთა ეკკლესიათა მათ, სადაცა იქმნებოდა თვით მეფე მედღესასწაულეთა შორის მლოცველი; ეგრეთვე სანთელი და საკმელიცა,—ძველისა აქამომდე ადგილ-ადგილ დაშთენილისა ქართველთა ჩვეულებისა გამო.

XXIII

განმაახლებელმან წმინდის გიორგის ეკკლესიისა, აღშენებულისა სვიმონ ზანიშინისაგან, დასდვა იგი კარის ეკკლესიად; მას შინა დაასვენა დროშა თვისი და შესწირა ბარძიმ-ფეშაუმი ვეცხლისა შემდეგისა ზედა წარწერითა:

„ქ. შენ მოწამეთა შორის მხნესა და ღვაწლითა შემოსილსა, უძლველს მთავარ-მოწამესა წმინდასა გიორგის შემოგწირე მცირე ესე შესაწირავი ბარძიმი ესე მე ყოვლად უღირსმან და ცოდვილმან ბატონიშვილმან გიორგიმ, რათა ნეობ ნეტენა საშინელსა მას მეორედ

მოსვლასა ქრისტესა მეუფისასა. ამინ. 1768. ქრისტეს აქეთ ჩლატ, მისხალი ტ.“

ესრეთივე ზედა წარწერა არის ფეშხუმზედ, რომლისაცა წონა არის დანიშნული: „რა მისხალი“.

ბარძიმ-ფეშხუმი ესე დღესაცა ჰგიეს ეკკლესიასა ამას შინა, წოდებულსა დღედმდე კარის საყდრად.

კვირასა და დღესასწაულისა დღეთა შინა, მოსმენადმდე საღმრთოასა ლიტურგიისა, არა რასა მიირთმევდა. შემდგომად წირვისა მოართმევდენ ეკკლესიასა მასვე სეფისკვერსა და ზედაშესა. ესრეთი იყო ჩვეულება ძველთა ქართველთა და მრავალთა შორის ჰგიეს ესევე დღემდემცა მრავალთათვის. ვიტყვი „მრავალთათვის“ ამისთვის, რომელ შესრულთა რეცა ევროპიისა ჩვეულებათა და განათლებულად საგონებელთა, არლა დაიცვეს კანონი ესე შერყეობისა გამო სარწმუნოებასა ზედა.

XXIV

არიან განკვირვებასა, რად დასუსტდა მორწმუნოება ესე რუსეთისა მართლმადიდებელთა შორის და რად მოედვა სენი ესე ქართველთა ყრმათა. გონებისა განკვირვებასა მათსა ვეცინი. ნუშე ვერ ხედვენ მიზეზსა? მთავრობა რუსეთისა აღირჩევს ზედამხედველად და მასწავლებლად მართლმადიდებელთა სასწავლოთათვის კაცთა არა მართლმადიდებელისა სარწმუნოებისა, მერყევთა ქრისტიანობასა ზედა, არცა ღიზოთა, არცა შატობრიანთა, რომელნიცა ფილოსოფიითა არა ქრისტიანობენ ანუ ქრისტიანობითა არა ფილოსოფოსობენ, და გონებისა მაღლისა მოარულობითა ისტორიითა შინა მსოფლიოთა და ეკკლესიისა დაწვლილებითა პირუთნელებითა ძიებითა არა ხედვენ სარწმუნოებისა ნათელსა.—ესენი და მათთაგან აღზრდილნი ყრმანი, წარმკითხველნი ბუნებითის ისტორიისა, ჰგონებენ საღმრთოასა წერილსა არა რაობასა. არა ჰყავსთ ჩამგონებელნი და მთქმელნი, რომელ მეცნიერებისა ნამდვილ თვალთა მხედველთა არა რაჲ უთქვამსთ (კუფიესა, სტეფანესა და ესე ვითართა) წინააღმდეგი არცა მოსეს წერილთა ზედა და არცა სახარებისა მცნებათა და დოღმატთა ზედა. ვასილი დიდი და ორიგენი და გრიგორი ნაზიანზელი და სხვანიცა ღრმად იყვნენ მცოდნენი ბუნებისა ღრთა მიხედვით. მეცა ვარ წარმკითხველი ახალთა წერილთა ბუნებისა გამომეძიებელთა და ვერსად ვერ ვჰპოვე რაჲმე ჰაზრი ყოვლადი და მტკიცე, დამარღვეველი სახარებისა.—რენანიო? იტყვიან. ესე რენანი დიდად სუსტი მტერია ქრის-

ტესი.—სხვანი ნემეტა მწერალნი, ვითარცა შლეიერმახერი და შემდგომელნი მისნი, უმეტეს ღირსნი არიან ყურადღებისა. გარნა გონიერად და აუჩქარებულად გამომეძიებელნი წერილთა მათთა შესწუბდება, რად სთქვა ესე და ესეო.

გარნა ესე ყოველი სათნო და არა სათნო გონებისა და მეცნიერებისა, ღვთისა შემოქმედისა და ღვთისა სოფლისა მხსნელისა საკიროა სიმტკიცისათვის თვით სარწმუნოებისა. უფრორე ნათლად განბრწყინდება ქრისტიანობა, უმეტეს დამტკიცდება იგი კაცთა ნათესავისათვის, ვითარცა იყო შემდგომად არიოსისა, შემდგომად ივლიანესა მდევნელისა, შემდგომად მეფეთა ხატთა მბრძოლთა, შემდგომად ფრანკუზთა მწერალთა ქრისტეს სახარებისა და ჯვარისა რეცა კაცთა გონებისათვის დასაკდემელთა რათამე, რომესპიერისაგან დამარბულთა მიწასა შინა. ნუ ივიწყებენ იოანე მახარებელისა სიტყვას: „ნათელი ბნელსა შინა სჩანს და ბნელი იგი მას ვერ ეწია“.

XXV

დიდად დატკბებოდის მეფის ძე მამათცხოვრებისა კითხვითა უღაბნოთა შინა სადილისა და ვაზშამისა ჟამსა ძმათა სატრაპეზოსა. „რაოდენჯერმე განმამეორებინა სიტყვა ანტონი დაღსა მეგვიპტელისა, — მეტყოდა მოძღვარი ჩემი, მღვდელ-მონოზონი გაიოს, მოხუცი (გარდაიცვალა თფილისს 1864 წელსა) — „თევზი მიიძინებს, ოდეს აღმოიყვან მას წყლიდამ: ესრეთვე მეუღაბნოე უძღურებს, ოდეს შევალს სოფელსა და ჰვიებს ქალაქთა შინა: ვისწრაფოთ და ვრბიოდეთ მათადაში ჩვენთა სამონოზონოთა, ვითარცა თევზნი წყალთადმი“. — მეფე განამხმევებდა თვით მეუღაბნოეთა კეთილმსახურებითა თვისითა. მარბულობითა თვისითა აჩვენებდა მარბულობისა სიმტკიცესა; ლოცვითა თვისითა ამრჩობლებდა ლოცვასა და ვედრებასა მათსა ღვთისადმი; ცრემლსა თვისსა შეაერთებდა ცრემლსა მათსა და სარწმუნოებითა თვისითა განამტკიცებდა მორწმუნოებასა მათსა. ვითარცა მერცხალი უღაბნოსი, შესრული ბუდეა შინა თვისსა, გალობდა ღვთისა გალობასა. ვინ იტყვის უცოდველად ბოროტსა მეუღაბნოეთათვის: არიანო უსარგებლონი. ყრმანი ჩვენნი, თავადთა, აზნაურთა და გლეხთა, სწავლობენ აქა წერასა, კითხვასა, გალობასა, ღრამმატიკასა, რიტორებასა, ფილოსოფიასა და ღვთისმეტყველებასა; აქა ინახებიან ობოლნი და გლახაკნი; აქა იკურნებიან სნეულნი; აქა იკვებებიან მშიერნი; აქა სნეულნი სულითა მიიღებიან სიმრთელესა; აქა მწუხარენი, ვითარცა



სასწრაფოსა, ნუგეშ იცემებიან და ჰპოვებენ სიხარულსა და შვებასა, რომელსაცა ხშირად დაენატრით სოფლისა მდიდარნი და ნეტარად საგონებელნი. ბრძოლისა ეამსა, სიტყვითა და ჯარითა შველიან ქვეყანასა; სიმშლიისა დროსა გვიძღვნიან პურსა და ღვინოსა, საკლავსა და ცხენსა, ურემსა და მეურმეთა.—ნუღმე კვლად იტყვის ვინმე უსარგებლობასა მათსა ქვეყანისათვის. მეუღაბნოენი სძულთ მხოლოდ არა წმინდათა, მრუშთა, მპარავთა, მტაცებელთა, მეშფოთეთთა, რომელთაცა სდევნიან იგინი თვისითა ცხოვრებითა, ებისტოლეებითა და ქადაგებითა. ეშინის ბოროტთა მათი, ვითარცა ეშმაკსა ღვთისა; ვითარცა ცუდთა მონათა უფლისა თვისისა კეთილისა; ვითარცა სჯულისა გარდამავალსა მსაჯულისა ქვეშაირტისა. მეუღაბნოეთა შეყენებულთა სამხოლოოთა შინა, არა რაჲ აქვსთ საკუთრებად. სიმდიდრე მათი არა არის დაფარული ჩვენგან; საუნჯე მათი არა არის ჩვენთვის უხილავი. ესე ყოველი შემოდის ჩვენკენ, ვითარცა ნაკადი წყარონი, ყოველგან მიმომდინარე. ნათელი სწავლისა მათისა, მოიფინების ჩვენდა, ვითარცა შუქი მზისა. ნაყოფი ნაშრომთა მათთა ჩვენთვის არის უშურველი. რომელი არა განასწავლეს მათ? რომელი არ განაძღვს? ვინ არა განკურნეს, მისრული მათდა სამკურნალოდ? რომელსა დაუხშეს კარი სტუმართ-მოყვარებისა, უცხოთ შეწყნარებისა, მტერთა სიყვარულისა? მოძულენო ქრისტესნო და ეკკლესიისა წესდებისა სდუმენით; იკდმდით და ირცხვენდით კადნიერად მოუბარნო წინააღმდეგ ქრისტეს სახარებისა ¹¹.

¹¹ დროთა ამით იყვნენ გამოჩენილად და ბრწყინავდნენ ვითარცა მნათობნი უღაბნოთა:

ს ა ბ ა, ბერი მწირი, მოსული დავით გარესჯას იმერეთით, საყვარელი მეფის ძისა გიორგისა, მხენ სულითა და ხორციითა. ესე იყო ნათლია ანუ მიმქმელი მეფის ძის მიხაილისა.

ს ე რ ა პ ი ო ნ, ნათესავით იმერელი. 22 წლისამ დაუტევა სოფელი და ისწავა მორჩილმან უღაბნოასა ნათლისმცემელისა წერა და კითხვა. მეფემან თეიმურაზ უბოძა წინამძღვრობა და 120 წლისა გარდაიცვალა 1762 წელსა. მოღვაწებასა მისსა ამსგავსებდნენ ძველთა თეზაიდისა და პალესტინისა მეუღაბნოეთა.

დღესა ერთსა ბერი სწეული მიიცივლებოდა და მოსიურვებდა წინამძღვრისა თვისისა ნახვასა. მოახსენეს ესე სერაპიონს, და ამან არა გაწყვიტა კითხვა ლოცვანთა და ბერი გარდაიცვალა. იქმნა დრტენვა ძმათა, მაშინ შვეიდა სენაკსა მას გარდაცვლილისა ბერისა და ზნამაღლად უბრძანა ბერსა: „ს ა ხ ე ლ ი თ ა უ ფ ლ ი ს ა თ ა ა ლ ს დ გ ე ს“. აღდგენილსა მკვდრეთით, აღუთქვა, კვლად სიცოცხლე ერთსა წელსა. ესე მომითხრა მე მოხუცმან მღვდელმან ლაზარემ საგარეჯოელმანო,—მეტყოდა მე მეფის ძე მიხაილ.

გ ა ბ რ ი ო ლ ნათლისმცემლისა უღაბნოასა მოღვაწე. ამან 1779 წელსა უანდერძა მეფის ძეს გიორგის ხატი სასწაულთმოქმედი ღვთისმშობლისა, ოქროთ მოჭედილი. ესე ხატი შემდგომად მეფისა გიორგისა აქვნდა მეფის ძეს მიხაილს. ვის დარჩა ესე შემდგომად მიხაილისა. არ ვიცი.

ბერძენთ სინა-მთისა წინამძღვარნი ძველადვე ეაჯებოდენ მეფესა, მისცენ და შთაბარონ ეკკლესია გუმბეთიანი აბანოჲსა თფილისს გზასა ზედა დაფუძნებული და სომეხთაგან თურქთა დროსა 1728 მიტაცებული ფაშისაგან და მისთა კარისკაცთა მოსყიდვითა. მეფემან ირაკლი მეორემან ვერ აღასრულა ესე, რათა არა აწყენინოს სომეხთა მომავალთა თფილისად, საჭიროთა ვაჭრობისათვის. მეფე გიორგისა ჟამსა დანიშნეს, როგორცა სჩანს საქმიდამ მეფისა გიორგისა, ეშიკა-ლაბაშ ასლან ყაფლანიშვილი და სხვანი მდივანბეგნი განსახილველად საქმისა. საქმისა განხილვისა დროსა ცნობილმან კათოლიკოსმან სომეხთა ლუკა და ეჩმიაწინისა კრებულთა, მოსწერეს მეფესა წერილი და თხოვა ვედრებითი, არა მოელოსთ სომეხთა ეკკლესია, რომელსაცა ფლობენ ადრიდგან სომეხნი, შესწუხდა მეფე და უნებდა რათამე და როგორმე დააკმაყოფილონ ბერძენთა წინამძღვარი. გარნა საქმე ესე ცხადად აღმოჩნდა სასარგებლოდ ბერძენთა, რომელ მეფემან ბრძანა წარუვლინოს საქმე და მოხსენება მდივან-ბეგთა მარქარ ვარდაპეტის ხელითა და ინებოს თვით კათოლიკოსმან ლუკამ ქმნას განჩინება სამართლიერი. მისრულმან მარქარ ვარტაპეტმან განუმარტა დავა ბერძენთა. დაგვიანდა პასუხი და გარდაწყვეტა კათოლიკოსისა; მეფე გიორგი გარდაიცვალა და დაშთა ეკკლესია დღემდე სომეხთა.

გ ე ნ ნ ა დ ი 140 წლისა მწირი ბერი ნათლისმცემლისა, გვარით თულაშვილი, დიდი მოღვაწე. კვირისკვირადმდე მმარხველი, სახლთხუცეს ყოფილი დავით ერისთავისა. 60 წელი არ ენაბა სოფელი, არც არავის ეჩვენებოდა მოსრულთა მონასტერსა შინა, გარდა ოდესმე ეპისკოპოსთა და მეფეთა მუნ მისრულთა. გარდაიცვალა 1721 წელსა.

ი ლ ა რ ი ო ნ ხევსურელი, კაცი მართალი და წრფელი, მღვდელ-მონაზონი. 80 წლისა მიიცვალა დავით გარესჯას.

და ნ ი ი ლ ბერი, მოწაფე სერაპიონისა, 4 წლიდამ უდაბნოსა შესრული.

გ ა ბ რ ი ი ლ ბერი, მოწაფე სერაპიონისავე, 120 წლისა, პირველად დოდოს მონასტერსა ყოფილი. მოკლეს ლეკთა 1802 წელსა; ამან იმარხვა 40 დღე, რათა ჰპოვოს ხატი ღვთაებისა წმინდის ანტონის მარტომყოფის მონასტერსა.

ვ ე მ ე დ ი კ ტ ე ფავლენიშვილი. მოკლული ოსთაგან 1822 წ.

თ ო მ ა გარსევანიშვილი, წინამძღვარი დავით გარესჯისა; ამას წაართო წინამძღვრობა დავით ბატონიშვილმან, და მისცა ილარიონ ბებურიშვილსა, და გარდაიცვალა 1802 წელსა 120 წლისა; მასწავლებელი მრავალთა თავადთა და აზნაურთა.

XXVII

ამავე დროსა წინათ გარდაცვალებისა მეფისა იყო დაწყობილი დავა ათონისა მთისა წინამძღვართაგან დაქცეულისა შააბაზისა დროდგან 40 მოწამეთა ეკკლესიისა. ეკკლესია ესე იყო თვით იგი, რომელსაც მოიხსენებს ცხოვრება წმინდისა მოწამისა აბოსი. ეკკლესიისა ადგილსა დანაქცევთა ამათ, ედავებოდა თფილისელი თათარივეზიროვი. მეფესა უნებდა მიცემა მათი ათონისა მთისა მამათათვის; გარნა სიკვდილმან უსწრო მეფესა და ვერ გარდაწყდა საქმე და საჩივარი. რუსთა მთავრობისა დროსა 1840 წელსა სენატისა უქაზითა ჩაბარდა ვეზიროვთა და ესენი ფლობენ ადგილსა მას და აღშენებულთა მასზედა სავაჭროთა დუქანთა დღედმდე.

XXVIII

ყაენის მოსვლისა წინათ თფილისს მეფის ძესა გიორგის მიენდვა ქიზიყის ჯარისა შეყრა. წარგზავნილმან სიღნაღს, სცნო დაბარება იმერეთიდან იმერთა ჯარისა. დედოფალსა დარეჯანს არა ენება, რათა მეფის ძისა გიორგისა დროშა პირველობდეს სამეფოში. მეფის ძეს თანა ახლდეს ჟამთა ამათ ქიზიყისა მოურავი ზაქარია ანდრონიკაშვილი და ცოლის ძმა მეფის ძისა რევაზ ანდრონიკაშვილი, რომელსაცა მეფემან ირაკლი, დედოფლისა დარეჯანისა რჩევითა, ადრევე მოულო ქიზიყისა მოურაობა და მიუბოძა ზაქარიასა, რომელსაცა ჰყვანდა ცოლად ასული მეფისა ირაკლისა ელენე. ესრეთ არა კმაყოფილმან რევაზ და მარადის მდრტვინავემან მეფეზედ, თუმცა შეჰყარა ჯარი ქიზიყისა, გარნა არა სურდა შეერთებულიყო მეფისა ჯართან, თფილისსა შეგროვილისა. — „უშველოს ზაქარია მოურავმან, — იტყოდა რევაზ, — ქვეყანასა: როცა გაუქირდათ მაშინ მომიგონეს?“ მეფის ძეს გიორგის არა ჰქონდა ბრძანება ირაკლისა არცა ჯარისა შეგროვებისა და არცა მოსვლისა თფილისად. ესე ნამდვილი არის და არცა საეჭვოა. იონანე მალხაზის ძე ანდრონიკოვი (ღენერალ-ლეიტენანტი დღესცა ცოცხალი) ხშირად მოიგონებს საქმესა ამას და ვიცი ესე მისგანაც პირუთნობელლობით. რევაზ განვიდა მტკვარსა პირისპირ აღსტაფისა და დაუხვდა ყარაბაღისა და შამშადილისა საქონელსა, რომელნიცა მოყვანდათ ქართლსა დასახიზნავად; მოსტაცა იგი და წარიყვანა კახეთსა და ვითარცა იავარი განუწილა ქიზიყელთა. მეფემან სცნო ესე

და იწყინა, გარნა არ იყო დრო საქმისა განხილვისა. სპარსთა განვლეს ხიდი გატეხილი და მიახლოდებოდნენ თფილისსა. ზაქარია მოურავიან, კაციმან მხნემან და არა ეგოდენ ძლიერმან ხმითა და ღირსებითა ვითარცა რევაზ, მარტყოფისა სოფლიდამ ქიზიყადმდე შეგროვილითა ჯარითა 600 კაცითა მოვიდა თფილისს. რევაზ და მეფის ძე გიორგი დარჩნენ ქიზიყსა, — და სცნეს მხოლოდ დამარცხება იმერთა ჯარისა, უნიჰოება ზაქარია მოურავისა, ალება სპარსთაგან თფილისისა და გაქცევა მეფისა კაიშაურსა.

მეფის ძე გიორგი მწუხარებდა უფრო ამისთვის, რომელ აბრალებდნენ მას მოღალატობასა და ვერცა გამოაცხადებდა მამისა თვისისა რიღითა მას, რომელ არა ჰქონდა უფლება ჯარის შეყრისა უბრძანებოდ. ეგონათ რომელ იმერთისა ჯარი და ქართლისა ეკმაოდა სპარსთა დასამარცხებელად. ესევე იყო მიზეზი, რომელ დღეინდელად დღემდე ქიზიყელნი ვერ მოიხსენებენ კეთილად მეფესა გიორგის, რომელსაცა სწამობენ, მტრობით ვითამც მამისა, ესრეთ სუსტად მოქცევისა გაჭირვებისა დღეებში.

XXIX

1786 წელსა აგვისტოს 8, ვითარცა სჩანს ოქმიდამ აზნაურის მიქელოვისა, იყო დუშეთს. აქა ესტუმრა არაგვისა განმგესა მეფის ძეს აღმასხანს ანუ ვახტანგსა და აღვიდა ალევისა მთასა დღესა 16 აგვისტოს დღესასწაულობისათვის დღისა ღვთისა დედისა მიძინებისა. აქვე დიდისა მზადებითა, ვითარცა ქრისტიანე მიიღო მან წმინდა საიდუმლო, და შესწირა ვეცხლისა დიდი თასი ზედა წარწერითა: „მეფის ძის გიორგისა ვარ მისხ. ნე“. დაჰყო აქა მთასა მალალსა დღე სამი. აქედამ მიიწვიეს ერისთავთა და იყო კორინთასა, ქარჩობისა მთასა ლომისას, სადაცა შესწირა ძველად აღშენებულსა წმინდისა გიორგისა საბელზედ ეკკლესიასა ჩარეჟა ვეცხლისა და დასდვა მუნ თაყვანისსაცემლად ჯვარი ვეცხლისა ზედა წარწერითა: „ჯვარო პატიოსანო, იყავ მფარველ მეფის ძისა გიორგისა“. მუნით სთხოვეს კაიშაურისა მათათა შინა ძველად მკვიდრთა საქონლითა და ძველადვე დეკანოზთა და სამღვდელთა მის ეკკლესიისა, არაგვისა მხრით, ბურღულთა. ესრეთ არაგვისა ხეობითა მოვიდა აზნაურს და აქედამ შევიდა ჟინვანისა გზითა ფშავსა და ხევსურეთსა. ხევსურეთისა სამზღვარზედ მოვეგბნენ ქისტნი მრავლად. ძღვნითა. ლაშას ჯვარსა მიართვა ვეცხლითა მოჭედილი ხატი წმინდის გიორგისა. აქედამ გარდავლო მთა ბორბალისა და მივიდა თიანეთს, მერეთ ერწოსა, სადაცა უმასპინძლეს მას

თავადთა ტუსიანთა, ვითარცა ადგილთა მათ მებატონეთა; განვლო ღამე ერთი ნიკორნას და სიონისა ეკკლესიისა ზღუდეთა შინა მოილოცა საფლავი წმინდისა მოწამისა მეფისა არჩილისა პირველისა. ამა გზით წარმოვლო ბოდავსა და შესწირა ხატი წმინდისავე გიორგისა ბოდავისა ეკკლესიასა ძველად აღშენებულსა მაღალსა მთასა ზედა. მუნით მოვიდა ბულაჩაურსა და მიიღეს თავადთა ხიმშიანთა. აქედამ გამოვლო მდინარე არაგვისა და მოვიდა მცხეთას. აქა გამოეთხოვა ძმათა თვისთა მეორისა დედითგან აღმასხანს და კათოლიკოსსა ანტონის და მივიდა თფილისად.

XXX

1788 წელსა მოვიდა მეორედ მეფის ძე გიორგი დუშეთსა და თანა ჰყვა მას წილკნელი ამბროსი, კაცი სათნო და კეთილი, არა დახელოვნებული სწავლათა შინა, გარნა ყოვლად ტკბილი, დუმილისა მოყვარე და მშვიდი. მეფის ძესა, მამისა თვისისა თანახმობითა და მინდობითა უნებდა, ქრისტიანობისა გამო მთათა შინა, გარდასვლა კობსა და ვიღრე დარიალადმდე, სადაცა იყო სამზღვარი ქართველთა. მას ახლდნენ აქა ლალა თვისი სვიმონ მაყაშვილი, სასახლისა მღვდელი ონისიმე იოსელიანი, დავით ზუცესი ნათლისმცემლისა თფილისის ეკკლესიისა, თავადი ბარათაშვილი, თავადი ბარძიმ ხიმშიაშვილი, მამა მის ხიმშიაშვილისა, რომელმანცა სცა ხანჯალი და მოჰკლა ღენერალი ლაზარევი, თავადი იოანე ანდრონიკაშვილი.

დუშეთიდან დარიალადმდე სლვა მეფის ძისა, იყო სლვა მოციქულთა. ყოველთა ნიშთა და წმინდათა ხატთა თაყვანის საცემლათა ადგილთა ზედა, მოვიდოდნენ და გალობდნენ პარაკლისსა, და დაასვენებდნენ ჯვართა, მიუბოძებდნენ ბავრაცთა და აღიდებდნენ მაცხოვრისა სახელსა. სადაცა იყოფოდა ეკკლესია შერყეული, აკურთხევდნენ, და არა შერყეულთა შინა შესწირვიდნენ უსისხლოსა მსხვერპლსა. მარჯვნივ და მარცხნივ დიდისა არაგვისა და თერგისა ხეობითა ხეობაებთა შინა, შვეიდოდნენ და ისადგურებდნენ მუხრ, სადაცა ძველადვე აქვდათ მემკვიდრეთა მუნ ხატნი ანუ ნიშნებნი ანუ ხატისა ტყეებნი. მეფის ძე უძღვნიდა ხატთა და ჯვართა ადგილთა ამათ, პატივცემულთა ერისაგან. წილკნელი ამბროსი უკურთხევდა ბავრაცთა და სხურებითა აიაზმისა განსწმენდდა ადგილთა და მკვიდრთა დასახლებულთა გარემო თაყვანისცემულთა მათგან ადგილთა. თვით მკვიდრნი ადგილთა ამათ შინა მცხოვრებნი, უძღვნიდნენ ცხვართა, ძროხათა და თხათა, ერბოსა და ყველსა სამასპინძლოდ ქრისტეს სახელისა მქადაგებულთა. მგალო-

ბელნი იტყოდენ გალობათა ძილისპირთაგან და სტუმრობისა დროსა თვით მცხოვრებნი იმღერდენ სიმღერათა თვისთა მათითა წესითა. დეკანოზთა ერისა მათგან დადგენილთა, მიეცემოდა მათგან უფლება, რათა იცვიდენ ადგილსა პატივითა, ხატთა, ჯვართა, ბავრაყთა, და სხვათა შეწირულობათა. მეფის ძე მზიარულობდა განთესვისა გამო ქრისტიანობისა ნიშანთა, ძველადგან არა შერყეულთა. ეპისკოპოსი ამბროსი იხარებდა სულისა მზიარულებითა ქრისტეს მიერ. მკვიდრნი მთიულნი დღესასწაულობენ დღესა ამას დღისა ხატთა თვისთა ენკენობასა. მხლებელნი მათნი ეკვირვებოდენ ესრეთითა ადგილითა გზითა და ღონითა და საშუალობითა ქრისტიანობისა დამკვიდრებასა თავთა შინა მათთა და გულთა შინა მათთა. დღესა ერთსა განისწავებოდნენ მცხოვრებნი ადგილთა ამათ ქრისტეს მიერ ზნეობითა, ესრეთ მსუმბუქად და ადვილად, განსაკვირვებლად დიდთა სოფლისა ამის მეცნთა პლატონთა, სოკრატთა, და არისტოტელთა. ესრეთ შეიტანეს მათთა ამათ სწავლა მაცხოვრისა მეფეთა მირიან, ვახტანგ, არჩილ, დავით აღმაშენებელმან, დედოფალმან თამარ, ლაშამან გიორგი და შემდგომთა მათთა.

უკუქცეული მუნით მეფის ძე მოვიდა ღუშეთისა გზით მუხრანს; მუნ ეწვია წილქნელსა ამბროსის და აქედამ წარვიდა თფილისს.

გომპარ კობიაშვილი, მოხუცი, 112 წლისა გარდაცვლილი 1864 წელსა, იტყობდა: „მახსოვს დღე ესე მეფის ძის გიორგის მობრძანებისა არაგვზედ; ყმაწვილი ვიყავ და მამსახურებდენ მათ თავადთა, რომელნიც ახლდნენ მას ბოდორნისა დღესასწაულსა. ამბროსი წილქნელი ბრძანდებოდა მუნ მწირველიო და იტყოდენ კაცნი და ქალნი მრავლად, არ იამა ბატონიშვილს აღმასხანს მეფის ძის გიორგის არაგვზედ მოსვლაო. ყმაწვილობისა გამო ჩემისა, მათი შინაური ამბავი ჯერ არა ვიცოდირაო; ეს კი კარგად და ცოცხლად მახსოვსო, რომ ათამდინ ყმაწვილნი კაცნი მოვედით არაგვისა ქალასა ბოდორნისა ძირში და დავიჭირეთ თოფით მოკლულნი ხოხობნი და მივართვით ბატონსაო. დროთა ამათ მრავლად იყო ხოხობი ქალებში ვალმა და გამოღმა არაგვისა. იმ დროს, როდესაც გულხეთქებით ავედით ბოდორნასა და მივართვით ხოხებშიო, მამათავარმან ბოდორნისა მოხუცმან ბესარიონ... მიართვა ცოცხალი ორაგული აქვე არაგვში ბოდორნისა ძირში დაჭერილი და მეფის ძემან უბოძა ფული, საჩუქარი, და ჩვენ ყმაწვილებს გვეწყინა, რადგანაც არა გამოგვივიდა წყალობა რამე“.

XXXI

ოდეს მეფემან ირაკლი დაადგინა შვილნი თვისნი სხვათა და სხვათა ადგილთა ზედა საქართველოსა სამეფოსა, და მისცა განსაგებელად არაგვი—შვილსა თვისსა აღმასხანს,—მაშინ უმცროსი ძე ირაკლისა ფარნაოზ ჯერეთ 15 წლისა დარჩა უადგილოდ. მეფემან ბრძანა, რათა დროდმდე იყოს და სცხოვრებდეს ესეც ღუშეთს ძმისა მისისა აღმასხანისათანა. ესრეთითა ბრძანებითა წარვიდა იგი ღუშეთს და აღმასხან ადრევე ცნობილი ესრეთისა მეფისა განჩინებისა გამო, შესწუხდა და ოდეს მივიდა ღუშეთს ფარნაოზ, მან ძმამან იგი არ მიიღო. თანამხლებელთა უქადეს თობისა გავარდნა და აზნაურნი არაგვისა, შთაგონებულნი აღმასხანისაგან, იტყოდენ სიტყვათა მკვახეთა. ამისთვის მასვე დღესა უკუმოიქცა ფარნაოზ და მივიდა ტინის გზით მქადის-ჯვარს და ისადგურა რავდენსამე კვირასა სახლსა დისა თვისისა მეფის ასულის ქეთევანისა, მეუღლისა თავადის იოანე მუხრანის ბატონისა.

მეფემ ირაკლიმ სცნო ესე და დიდად შესწუხნა. დედოფალი დარეჯან მრისხანებდა შვილზედ და უნებდათ მეფესა და დედოფალსა გამოდევნა არაგვიდამ აღმასხანისა; მაშინ ჭაბუა ორბელიანისა რჩევითა შევიდნენ შუამდგომელობასა კათოლიკოსი ანტონი და თვით მეფის ძე მემკვიდრე გიორგი და მათთან მახლობელი დეკანოზი სიონისა იოანე ოსეს ძე. ორნივე ესენი წარვიდენ მუხრანისა გზით ღუშეთს, წარიყვანეს თვისთანა მეფის ძე ფარნაოზ და დროებით დაასადგურეს აღმასხანთან. ექვსსა დღეს შექცევითა განატარეს მუნ დრო სიყვარულისა. აზნაურთა დამშვიდებისათვის და ნიშნად ქეშმარიტისა კავშირისა შეჰფიცეს ყოველთა ბოდორნისა ეკკლესიასა შინა დღესა 8 სექტემბერს, რომელსაცა არის დღესასწაულიცა თვით ტაძრისა ამის გუმბეთიანისა, მაღალსა ბორძესა ზედა. აქა სწირა თვით კათოლიკოსმან ანტონი და გარემო ეკკლესიისა დიდისა სერისა დაგებითა თავადთა და აზნაურთა არაგვისაგან მხიარულებდენ მემკვიდრე გიორგი და ძმანი მისნი.—გარნა ფარნაოზმან თვით შემდგომად 6 თთვისა არა ინება მუნ დგომა და მივიდა მამისა სახლსა თფილისადვე.

XXXII

წინათ ალა-მაჰმად-ხანისა მოსვლისა თფილისს, მოვიდა ელჩად ზი-ათ-ხანი ხოელი (?), რომელმანცა მოითხოვა მეფის ირაკლისაგან, რათა წარუვლინოს თვალი ძვირფასი ნადირშაჰისაგან ნაქონი, უკუდღეს რუსეთსა, აღიაროს მფარველად, ვითარცა ძველად, სპარსეთი და მისცეს მზეველები. შესწუხნა მეფე ირაკლი მოხუცი. ქმნა რჩევა და გამოკითხვა მხლებელთა კარისკაცთა. მეფის ძე გიორგი, ვითარცა მემკვიდრე, წარდგა წინაშე მეფისა და მოახსენა წარავლინოს მზეველად ძე მისი დავით და თვითცა წარვალს შვილითა უკეთეს სურს; წარდგება ყაენთანა, გამოსთხოვს წყალობასა, რათა არა წარახდინოს ქვეყანა. დაუტყვევებს შვილსა თვისსა მუნ მასთან მზეველად და თვით უკუ იქცევა. ესრეთი ჰაზრი მისი იწყინა დიდად დედოფალმან დარეჯანმან, რომელსაცა ეშინოდა, არა მოვიდეს სპარსთა ჯარითა და არ გამეფდეს სპარსთა ძალითა ჯერეთ სიცოცხლისავე მისისა მამისა დროსა. მეფემან უბრძანა უარი და სხვათაცა არ მოიწონეს ჰაზრი ესე მეფისა ძისა გიორგისა, ვითარცა წინააღმდეგი რუსეთისა თანა შეკრულისა ტრაქტატისა 1783 წელსა.

მეფემან ბრძანა უარი მასზედა, რაიცა მოახსენა ელჩმან ყაენისა, და მიუგეს პასუხად მას ყაენისა ელჩსა: „მრავალ-ჯერ ვართ მოტყუებული სპარსთაგან, მრავლად მათგან ტანჯულნი; სარწმუნოება ჩვენი ვერ დაგვაკავშირებს სპარსეთსა; მიმიცია სიტყვა და წერილითი პირობა ვიყო კავშირითა მტკიცითა შეკრული რუსეთისა ხელმწიფესთან, რომელიც არის ერთისა სარწმუნოებისა ჩემთან მექონი, ერთისა ეკლესიისა შვილი, ერთისა ხმითა მადიდებელი ღვთისა. თვით სპარსეთმაც იცის ესე აღრითვე და წინა მოადგილეთა ვეჟილთა (ყაენთა მმართველთა, რომელნიცა ნადირშაჰისა შემდეგ იტაცებდენ ხმლითა სპარსეთისა ტახტსა და არა ნამდვილთა ყაენთა) სპარსეთისა. მე მჰყავს გვერდით ჯარი ჩემი და ჯარი რუსეთისა. მანამ ერევილამ აქ მოვა ჯარი ყაენისა, ჯარი რუსეთისა უფრო აღრე შემოვა თფილისს“. — ესრეთი იყო რჩევა და პასუხი მეფისა ელჩისადმი ალა-მაჰმად-ხანისა.

XXXIII

ოდეს განჯახედ გაილაშქრა მეფემან ირაკლი, მაშინ მეფის ძე გიორგი განაგებდა სამეფოსა. დიდად ბეჯითად აშველებდა ურმებსა, ტყვია-წამალსა და კაცთა ცხენოსანთა. იტყვიან დამსწრენი, — განა-

კვირვა სარდალნი და თვით მეფეო. აქვდა მიწერ-მოწერა ვალერიან ზუბოვთან, რომლისა თხოვნითა წერილითა 30 სექტემბრისა 1796 წელსა № 367 (ბანაკით ფერსალათის მდინარეზედ) მოუშადა რუსთა ჯარისათვის პური და საკლავი. დაბრუნებულმან განჯით მეფემ მიუძღვნა სახალხო დიდი მადლობა და ბრძანა: „შვილი ჩემი გიორგი დიდი მეფე იქმნებო“.

ამასვე წელსა, გარდაცვალებისა გამო 6 ნოემბერს იმპერატორ-ცასი ეკატერინასი, ბრძანებითა მეფისა ირაკლისა 23 დეკემბრით ჩაიცივა თვით შავი და დასდვა გლოვა 40 დღით საუფლისწულოთა თვისთა და სამეფოსა თვისსა.

XXXIV

გარდაიცვალა მეფე ირაკლი თელავსა 11 იანვარს 1798 წელსა. დროსა ამას მემკვიდრესა პირშოსა ძესა მისსა გიორგის აცნობეს ესე ბორჩალოს და ყაზახსა, სადაცა იყო წასრული თათრებისა ელჩისა საჩივართა გამო. აქვე მიულოცეს მას მეფობა დიდთა თავადთა და მოხელეთა ქართლისა და კახეთისა. 22 ფებერვალსა მიბრძანდა მეფე თელავს და თან ახლდა 130 თავადი და აზნაური ქართლისა და კახეთისა. იტირა მეფე-მამა; გარდაახდევინა პანაშვიდი მღვდელმთავართა მუნ მყოფთა ბოდბელს იოანეს, რუსთველსა სტეფანეს და ნინოწმინდელსა მიხაილს. შემდეგ შევიდა დედოფალთან დარეჯანთან, თვისსა დედინაცვალთან და მოახსენა სიტყვანი გლოვისა; მერეთ უბრძანა მღვდელმთავართ და კარისკაცთა, დასდვან ეკლესიაში საწიგნე და მასზედ ჯვარი, სახარება და ფიცისა ფურცელი (აქვე ეკლესიისა შინა ესვენა ჯვამი ირაკლისა) და შეჰფიცონ მას წერილითა ვითარცა მეფესა და სჯულიერსა მემკვიდრესა, დამტკიცებულსა პირშოობითა და რუსეთისაგანცა: „ძალითა არა,—იტყოდა მეფე,—ვისაც სურს ჰფიცონ ერთგულად და აღმიარონ მეფედ“. მეფის ძე ბაგრატ განაგებდა საქმეს ამას. ჰფიცეს მღვდელმთავართა და თავადთა და აზნაურთა. დარეჯან დედოფალი, ცხადად არ აღიარებდა მას მეფედ: „მე მინდა,—იტყოდა იგი,—მეფობა, ვითარცა ეკატერინა იყო დედოფლად რუსეთში“. მეფემ სცნო ესე და არ ათხოვა ყური. ფარნაოზ, ძე მეფისა ირაკლისა, აპირებდა ხლმითა მიხდომასა, გარნა მეფემან შეუთვალა ტუქსვა და უბრძანა დუმილი. მივიდა მეფესთან ამბავი, რეცა ამილახვარი დედოფლისა ყორღანაშვილი გაბედვითა იტყოდა უჯეროთა სიტყვათა მეფისათვის. განრისხდა მეფე აინება



ერეკლე II

შეპყრობა მისი. აცნობეს ყორღანაშვილსა ოსეთას და დაიმალა დედოფალთან. მოახსენა მეფესა მიმალვა მისი მუნ. მაშინ ბრძანა: „რა ვქმნა, გამოვათრევირო დედოფლისა სადგომიდან მყრალი ყორღანაშვილი, შესწუხდება დედაჩემი, მოხუცი განიგმირება და იტყვიან, მეფე გიორგი ნერონი არისო: დედა შეურაცხყოო. უტევით, იყოს მუნ ჰყრობილად“. დედოფალმან მიუგზავნა მეფესა ელევთერი სიტყვითა: ეკკლესიაში მოხსენებითა შემდეგ მეფისა მე მომიხსენონო. შესწუხდა მეფე და ბრძანა მოახსენონ დედოფალსა: „მეწაღე და ცოლი მისი, მექუდე და ცოლი მისი ერთნი არიან ქორწინებითა. არა შეიძლება მათი დაშორება, და ნუ აშფოთებს ერსა მას და თვისსა თავსა უსამართლოდთა თხოვითა“. სდუმნა დედოფალმან და დაწყნარდენ. დროთა შფოთისა დღეთა ამით იყო ჭირი დიდი ქალაქსა თფილისსა და გარემო სოფლებთა.

XXXV

მეფის ძენი იულონ, ვახტანგ და მირიან მარტისა თთვესა მივიდნენ თელავსავე და შეპფიცეს არა სიწრფელით. თვით დედოფალიცა დარეჯან, კათოლიკოსისა ჩაგონებითა, ველარას ბედავდა. ჭირი დასცხრა და ამისთვის შემდგომად 40 დღისა წაასვენეს გვამი მცხეთას დასასაფლავებლად და თვით მეფე მობრძანდა ქალაქსა თფილისსა, სადაცა არღა იყო ჭირი, და დაბინავდა მუნ. შემდგომად ერთისა კვირისა მობრძანდა დედოფალიცა დარეჯან და დასდგა ავლაბრისა სასახლესა, რომელსაცა აწ ეწოდების ფერისცვალებისა მონასტერი.

დედოფალი დარეჯან და შვილნი მისნი, არა მოსურნენი მეფისა გიორგისა, მეცადინებდენ იდუმალ, რათა სიტყვითა და საქმითა აღაფუონ შფოთი, ამბოხი, ურჩება და უწესოება და გარემოსდვან მეფისა გიორგისა ტახტსა ცეცხლი და სისხლი განსაფიცებელად მეფისა, გარნა ბუნებით და სიბრძნით აუჩქარებელისა. გამოსთქვეს სიმღერანი, რომელსაცა შინა ცრემლითა და გოდებითა იქებოდა ირაკლი და იგლოვებოდა მეფობა ახალი, არღა რეცა მექონისა ძალისა, კჳუსისა და გონებისა. ესრეთისავე ჰაზრითა დედოფლისა დარეჯანისა და შვილთა მისთა სურვილითა დაიწერა და განითესა ქართლისა ღა კახეთსა მრავლად გადაწერილი, გლოვისა ესე სიტყვა, არა საწყენად მეფისა გიორგისა დაწერილი.

მეფემან გიორგი სცნო ესე და, რათა არცხვინოს მოხარულნი მწერლობისა ამის, თვით იწება ჭონვა მისი და ავქსონსა მისსა სოლომან ლიონიძეს უბოძა საკაბე მაუღისა და საახალუხე ფარჩისა.

მაშინ ქალაქისა ქუჩებსა, სამწუხაროდ მეფისა მტერთა, იწყეს შემდეგი სიმღერა ორ მუხლიანი:

„ვისთვისაც ვსწერე, ისი მტერად მომექცა;
ვინცა ვლანძღე, ის მეგობრად მომექცა“.

აჰა თვით გლოვისა სიტყვა:

„მოთქმით ტირილი საქართველოს მეფის, ღერკულეს ღირსისა.“

დღეს ქვეყანა აღსრული გულის წყრომისა ტახტსა ზედა, ცხებულის სისხლითა ცესარიისა დიდისა ეკატერინასითა, დღესვე იცხებს კვალად უფასოსა სისხლსა, სახსარსა ივერიელთა გვარისასა.

დღეს ციურთა საკვირველება მოშურნე ექმნა ქვეყანისა საკვირველსა. ცამან მისტაცა ქვეყანასა სიმდიდრე, ძლიერთა ძალი, ბრძენთა გონიერება, ერთა გვირგვინი, მხედართმთავართ სარდლობა და თვითმპყრობელთა სახელმწიფო ზრდილობა.

დიდნო მფლობელნო, დიდნო იმპერატორნო! სტიროდეთ ახლად ქვეყანისა დიდებასა, სტიროდეთ სახლსა უავლუსტესსა თქვენსა, შერაცხდეთ ცუდად სოფლისა დიდება. ისმინეთ ესე სახსოვრად სასმინარი: მოკვდა ღერკულეს, უძლეველი მეფეთა და მზესა ქვეშე, და იხილეთ, და ყოველი ამაო.

და თქვენ მტირალნო, ნათესავნო ქართლოსიანნო, სარკინოზთაგან უძლეველნო მხედარნო!

გიძლოდათ მეფე მოსებრ ისრაელთა, გესმოდათ ხმაი პატრონისა თქვენისა. მახარობლად თქვენდა იყო ბიბლია: არ მოაკლდესო მთავარი იუდასაგან.

იუდას ლომი სახლსა სადავითოსა ზარის სახელად მტერთა თქვენთა მყვირალი დღემდე ლაშქრვიდა სამთა იმპერიათა: ოსმანთა, სპარსთა და კავკასიისა ერთა.

დღეს გაილაშქრა ციურთ ურიცხვთა ზედა, ერთმან მარტომან უძლეველმან რაინდმან.

ძველი ღერკულეს ძველის ახილესითურთ იყვნენ ძლიერნა ქვეყანისანი. მოკვდა ესე უკვდავი მეფე, პატრონი თქვენი. ციურთა ძალთა, უკვდავითა ძალითა სძლედა და განვლო სამყარონი ცათანი. თუმცა დააკლდით საზოგადოსა მამასა, და სახსოვარსა მეფესა და პატრონსა, გარნა კმა იყო ესე დიდებად თქვენდა, ვიდრემდის იყო იგი და საიგაოდ აქა აღიდა სახელი, აღიდა გვარი თვისი, აღიდა სიმხნე თქვენი ქართველთა ცათამდე და აღვიდა ანღელთა ღვთისა თანა; გარნა აქაცა და მუნ ცოცხალ არს იგი. რად სტირით, ძენო, ობოლნო, მამისაგან?

და შენ შესაკრებლო სახლო ივერიელთა ნათესავთაო, ტაძარო ათორმეტისა სკიპტრისაო, რად სტირი სადავითოვ სახლო?

დიდის მეფის ალექსანდრესაგან დიდებულო სახლო, თეიმურაზ პირველისაგან ამალღებულო სახლო, წმინდის ქეთევან დედოფლის სისხლით ცხებულო სახლო! სადაც კმა იყო სიხარულისა და ცხოვრებისა და იყავ საყოფელი მართალთა, რომელშიაც სანატრელი მეფე თეიმურაზ, და დედოფალი თამარ მეფის ირაკლის შობაზედ იხარებდენ: რომლისაც საწოლში მეფის ერეკლის სადღესასწაულო შობა იდიდებოდა; და სადა სახსრად ქართველთა ნათესავთა მეფე ერეკლე, ლომი იუდასი, დავითის სახლში იზრდებოდა, რომელშიაც ჩვეულება იყო ტაძრობისა, სადაც ხმა ისმოდა დავითის ქნარისა. აქამდის შენს მეჯლიშში მეფის ირაკლის სახსოვარი ყმაწვილ-კაცობდა, ქვეყანასა აკვირვებდა; რომლისაც სიჭაბუკე ქვეყნის ძლიერთა სჩაგრავდა. აქამდის შენს მეჯლიშში მეფის ერეკლეს ტახტზედ ჯდომა იხილვებოდა, იმისი ხელწიფური, დარბაისელთ ხუმრობა მიმოითქმოდა, მეფე ერეკლეს მრავალ-საგალობელი სადღეგრძელო ისმოდა.

რად სტირი სადავითოვ სახლო?

თუ ოსმანთ დაიპყრეს საყდარი მეფობისა შენისა საკურთხეველი წმინდა ღვთისა, მეფე ერეკლე—სიმრთელით ბრძანდებოდეს, რომელმანც ხერთვისის დამპყრობელისა და ასპინძას მტრის სისხლში გამოწრთობილისა ხლმით ხვანთქარს სპარსეთის ხელმწიფეს ქარიზ-ხანთან საჩივარი მიაწერიან: „მეფე ერეკლე სარათის ქვეყნებს მართმევს და შენ დაუშალეო“. ქარიზ-ხან იტყოდა: „მეფე ერეკლე ასეთი რამ ბრძანდებდა, რომ ხვანთქარი ჩემთან საჩივლელად დაამუხლაო“,—მაშინვე უძღვევლობის ნიშნად სახელმწიფო ხრმალი მოართვა!

რად სტირი სადავითოვო სახლო?

თუ სპარსთ დაიპყრეს შენი უმაღლესი ტახტი, შენგან წინაპართ შობილთ მეფე შარავანდედ—მეფე ერეკლე—ცოცხლებდინ საუკუნოდ! რომელმანც საქართველო ნადირშაისგან გამოიხსნა და ფათალიხან, ავშარის მეფე აზათხან ათასი ერთით წარიქცია, რომლისაც დიდება მეორემ ალექსანდრემ, პრუსიის მეფემ ფრიდერიკოს მეორემ თეთრზე დაწერა: „ევროპაში მე ვარო და აზიაში ღერკულეს უძღვევლი, საქართველოს—გიორგიანთ მეფეო“.

რად სტირი სადავითოვ სახლო?

ვინემდის ახალი მოსე, ისრაელთა მეფე, ერეკლე, საქართველოს მხედრობას წინა უძღვის და საქართველოს (რად ვამბობ ამ სახელოვანს სახელს?) დიდის როსიიდან გამოჰყავს ლაშქარი, ციმბირიდან მოჰყავს სამხედრო გუნდი,—ვის შეუძლიან შენი დამდაბლება?

როდესაც მეფის ერეკლეს ბედნიერი დროშა გაიშლება, დაღის-ტენელი ლაშქრად მორბიან, ოვსნი და ჩერქეზნი მეფის ერეკლეს წინ სისხლის დათხევას ხალისობენ.

რად სტირი სადავითოვ სახლო?

როდესაც მეფის ერეკლეს ბედნიერ ტახტზე ჯდომა გელირსა, ყველას წინა საუკუნეზე უფრო იდიდე, ამალღდი, უფრო გაბედნიერ-დი; ცანი ქუხილით გრგვინვიდენ ძალსა შენსა, სფერა ქვეყნისა გერ-წოდა ფერხთა ქვეშე.

მაგრამ ვაი თუ დიდება ესე შენი ღერკულეს მეფეს საფლავად მი-ეცვალოს!

ვაი თუ საქართველოს საფარველად გადახურვილი მეფის ერეკლეს ბედნიერი დროშის კალთები აგვეხადა! ვაი თუ ის უმაღლესი თავი, რომელიც იაკობის კიბედ ზეცას მისდგომოდა და მზესა ქვეშე ქვეყა-ნაზედ არ ეტეოდა, საფლავისა სიღრმეში დაეფაროს.

ეს ძლიერი თვალები, რომლისაც ზევით ახედვა ცებს აჰკეცდა, და ღვთაების საყდარს მიედგმოდა; რომელიც სამსხვერპლოსა ზედა აბრამისსა განკვირვებით მდგომარე, მუხასა ქვეშე სამებასა ისტუმრებ-და და, რომლისაც დახედვა ქვეყანას გახსნიდა და უფსკრულში ღვთის საკვირველებას უყურებდა; სფერა ქვეყნისა, ერთს გუგაში გარეშე-ეცვა და ცასა და ქვეყანას ორს ფურცლად კითხულობდა,—ვაი თუ საკვდავად დაერულოს!

ვაი თუ უძლვეელი ხელები, რომლისაც ხლმის ვადაზედ დადება სიკვდილს მახარობლობდა, ტრფიალთ სატკივრად გულზედ დაკრე-ფილ იყოს!

ვაი თუ ის მაღალი და ზეცას ანგელოზთაგან სამწიგნობრო სახე-ლი—მეფე ერეკლე—რომელიც ცისა კალთებზედ იწერებოდა და ქვეყა-ნის მპყრობელთა ხელმწიფეთა ფხიზლად აძინებდა და მიძინარეთ სა-შიშრად ესიზრმებოდა, ამ საღღესასწაულოს სახელის მოხსენებას სა-ქართველოს ეკლესიები მოჰკლებოდეს!

მაგრამ ცა და ქვეყანა მეფის ერეკლეს მსოვარნი არიან. მზე და მთოვარე იმის ბედნიერს ლაშქრობაში ხანდაზმულნი არიან. დღისით მზე იყო მეწინავე სარდალი და ღამით მთოვარე, ესენი მეფის ერეკ-ლის გამარჯვებულს დროშას წინა უძლოდენ; სისხლის მტერთათა შეღებილი მთა და მინდორი მეფესა ერეკლეს მოუთხრობენ. ვის შე-უძლიან დავიწყება? ვის მოსვლია კეისართაგან ტახტი, გვირგვინი, პორფირი და ბავრაყი?

მაგრამ, ხელმწიფევე, რად გვიხაროდა შენი ხელმწიფედ ცხებულე-ბა, თუ კი სამკვდროსა ზეთს იცხებდი?

რად გინდოდა სახელმწიფო პორფირი, თუ კი დასამიწებელს სუ-
დარს გარს მოიხვევდი?

რად გინდოდა განსაგებელი სკიპტრა, თუ კი სკიპტრის მპყრო-
ბელს ხელებს გულზე დაიკრეფდი?

რად გინდოდა ქვეყნის მაჩრდილებელი დროშა, თუ კი მტერზედ
გარდახურვილს შენის შიშის ფარდას აპხდილი?

რად გინდოდა სახელმწიფო ტახტი, თუ კი დასამიწებელს საფლავს
იშენებდი?

იგლოვდი ქვეყანავ, რომელიცა უძვირფასესითა სპეკალითა ამდიდ-
რებ სიტყვიერთა, გარნა სიმდიდრე გრძნობადთა და საცნაურთა —
მეფე ერეკლე—შენს სიღრმეში დაჰფარე:—განკრთი, განკვირდი!

სტიროდღე ცაო, რომ შენის სითაღბისა და ვარსკვლავთაცა აბრა-
ამისებრ განკვირვებით მხედველი, მეფის ერეკლეს უმაღლესი თვა-
ლები საუკუნოდ დაბნელდა.

დაბნელდი მზეო, რომელსაც გაქვს მოსწავებული დაბნელებით ჭი-
რისუფლობა, რომ მზე მიწიერი ღამიანის ქართლისა, — მეფე ერეკლე,
შენს ბრწყინვალეებას ველარა ხედავს.

ზეციერნო ძალნო! აქამდის თქვენს დღესასწაულობით მასპინძელი,
ახლა თქვენ სამღრთო სტუმარი, მეფე ერეკლე—გესტუმრათ. თუმცა
სამეფოს დიდებით ველარ ნახავთ—საფლავის ტუსალი გვედრებათ,
მარამ თქვენ, როგორც თავისის ქეთევან დედოფლის სისხლი, ისე
შეიწყნარეთ, ისე ისტუმრეთ. როგორც დიდს კონსტანტინეს, ისე
მოეგებენით.

მაღალო და ძლიერო ღმერთო!

დავაკლდით ერნი ქრისტიანენი მემკვიდრესა პატრონსა და საზო-
გადოსა მამასა; ძლიერსა და მხნესა მამაკაცსა ჩვენ ვსტირით. და მეფე
ერეკლე—თავი, განმგებელი ერისა; ხელი, მზრდელი ობოლთა; მკლავი,
მომგერებელი მტერთა და გვამი, შრომისა მოყვარე მისი, —საფლავ-
ში ირღვევა. შენ გვედრებით, იესოს სისხლით ცხებულს მეფის ერეკ-
ლეს კაცთმოყვარეს სულს ნუ შეაწუხებ, და იმისგან დაობლებულსა
საქართველოს მოხედე.

სად დაპხედ, მზეო, სამეფოთა სირათა და პანკრატით გვართაო,
რომლისა დისკოსა ნათელს ილებდნენ გონიერნი? სად არის, ხელმწი-
ფევ, შენი ხელმწიფური განგება? რად შემოიხსენ ხრმალი, რომლისა-
ცა სადღესასწაულო გამარჯვება რიცხვით ხსოვნას ასცილდა? რად
შემოსწყერ სახელოვანს დროშას, რომლისაც პაერში მომცურავე კალ-
თები ქვეყანას აჩრდილებდა და, სამესისხლოდ განჭიმულის ზორტე-
ბით ცის კალთებს ეჩხებებოდა?—სადა ღერკულესის მეფის უძლევე-
ლობის სტამბა ზეცას იბეჭდებოდა.

რად აღიდე სახლი, თუ კი საუკუნოდ დასცლიდი? რად მიეც სიამაყე დედოფლობისა შენს უმაღლესს ფერცხალს, თუ ასე დასჩაგრავდი? რა გაწყინა დედოფლის დარეჯანის დიდებულმა სამშობლომ? რად მოსტაცე დიდება დადიანის ოჯახს? რად აღიდე შენს უმაღლესს ტახტზე? თუ აღიდე, რადლა დაამიწე? რად უღალატე ხელმწიფეს ქმრითა და შვილებით ბედნიერს? რად ატირებ? რად დააქვრივე?—უწყალოვ! რად მოუკალ ხელმწიფე ქმარი? უწყალოვ! სად ამიწებ კეისართაგან გვირგვინოსანს შენს უმაღლესს თავს? სად გიწყვია უქმად ეგ ძლიერი ხელები, რომლითაც თავეთს შემადლებულს კამარაში მფრინველთ სიცოცხლეს მისტაცებდი? რად ასწავლე საყვარელს ქალებს საქალო კრძალულება, თუ კი თავმოხდილი ატირებდი? რად გაათამამე გული ლომებრთა მემკვიდრეთა, თუ კი სიმყარე უძლეველი მოეშლებოდი? რად გვასწავლე ზრდილობა მხედრობისა ვაჟკაცობითურთ, თუ კი შენს წინ სისხლსა არ დაგვაქცევინებდი?

ჩემს უღირსად, შენგან მოწყალებით გაზრდილი, შენის კარგის ბატონ-ყმობის ტრფიალი სოლომონ, აქამდის რად მაცოცხლე, თუ ასე ოხრად დამაგდებდი?

ხელმწიფე! რად დაგიკარგავს ხელმწიფეთაგან საშურველი ზრდილობა?

ამ დუმლით პატივსაცემელს სასახლეში რა ამბავია? უჩვეველი ხმის შემადლება.

რას ნიშნავს ამისთანა უბედური საღამი? გარდმოხედე ხელმწიფურად შენს მეჯლიშში მდინახეთ დარბაისელთ, სახელოვანს სარდლებს.

ხელმწიფე! ვიცი, რომ საქართველოს ხალხი მეფის ერეკლეს ტახტზედ აღსვლით გულამაყნი არიან.

ქვეყანას უკვირდა: „სოლომონის გული მწუხარებამ ვერ შესცვალაო, არ დაიჩაგრაო ჩემი სიამაყე“. პირველად სიმართლე იყო და მეორედ მეფის ერეკლეს სიმართლე; მეფეს ერეკლეს ცოცხალს უყურებდი—მტერი და განსაცდელი სათამაშოდ მიმაჩნდა. ახლა იმისის მტრის გული დაიჩაგროს, როგორც მეფის ერეკლეს სიკვდილით სოლომონის გული დაიჩაგრა. იმისი ტკბილი ბატონ-ყმობა ვიტირო, თუ თავის უნებურად ჩემის შეწუხების შენანება, რომელიც თავისის უმაღლესის ხელით მომწერა და სოფელმან აღარ დააცალა.

ხელმწიფე, დედოფალო და მეფის ძენო! გაფიცებთ მეფის ერეკლეს დღეგრძელობას, სიმართლეს და გამარჯვებას,—ორში ერთი მოწყალება მოიღეთ: ან მომაკვლევინეთ [თავი] და მეფის ერეკლეს უმაღლესის ცხედრის ფიცრად დამდევით, რომ იმისი სანატრელი კუბო ჩემს გულზედ იდგეს, მეფის ერეკლეს ძლიერი ტანი ჩემს გულზედ

ირღვევოდეს; ჩემთვის ის დღე იქნება, რომ დღე და ღამე ათი და თხუთმეტი საათი სახსოვარს მეფეს ნიადაგ მარტოკა ვახლდი ხოლმე. იქ ბატონ-ყმობა სადღა იყო, იქ ბატონ-ყმობის სიკეთე როგორღა დარჩებოდა? უღრმესად იფიქრეთ უმაღლესნო და ისე შემიბრალეთ: ან ამ ქვეყნიდგან დამკარგეთ, რომ სადაც მეფის ერეკლეს რაინდობაზედ თვალი დამრჩომია, სადაც იმისის გამარჯვებული დროშისათვის მიმსახურნია, თუ სადმე იმის წინ სისხლი დამიქცევია, სადაც მეფის ირაკლის ბედნიერი სალამი შემეყარებია, და იმის სახსოვარს მეჯლიშში, ჩემთვის უღირსის ხელმწიფურის ალერსით, ჩემგან ხუმრობა ჰყვარებია და თუ სადმე სახელმწიფოს მასლაათით, მიმსახურნია, ის ადგილები აღარა ვნახო, ამ ცეცხლებით აღარ დავიწვა.

ხელმწიფევე მფლობელო, საზოგადოო მამავე, მეფევე ერეკლე! ვის მივსცე შენის უმაღლესის თავისა და უძლეველის ტანისა უზომო ტრფიალება? ვის დროშას ვემსახურო? ვინ შევიყვარო? ვისთვის მოგჰკვდებ? ვისთვის ვიცოცხლო, შენს უკან სიცოცხლე საზრახავად გამწარებულმან!“.

XXXVI

თვესა მეოთხესა შემდგომად გამეფებისა მოხდა ამბოხი ძმათაგან მეფისა გიორგისა მეორისა დედიდან. იულონ, გამეფებული ქართლსა, აღიარებდა უფლებასა თვისსა მეფობისა ტახტისათვის, ანდერძისა გამო მეფისა ირაკლისა. ვახტანგ ანუ ალმასხან (ორ სახელოვანი) არაგვისა განმგე, ჰგონებდა თავსა თვისსა არა დამოკიდებულად მეფისაგან, ვითარცა ბატონი და ერისთავი, ძველთა წესითა, არაგვისა. მირიან გაბატონდა მარტყოფსა და ფარნაოზ სურამსა. ალექსანდრე ივლტოდა სპარსეთსა და შეეგედრა ყენსა, რეცა მტერი რუსეთისა. ანდერძისა ძალითა ნამდვილ ხელმოწერილითა მეფისა ირაკლისაგან ოთხისა დღითა წინათ სიკვდილისა, თხოვისამებრ დედოფლისა, —ჯერ იყო, რათა ემეფა პირველად პირმშოსა ძესა მისსა გიორგის, შემდეგ ძმასა მისსა იულონს, შემდეგ ამისა ძმასა მისსა მირიანს, მერეთ ვახტანგსა, მერეთ ალექსანდრესა და მერეთვე ფარნაოზსა. შემდგომ ფარნაოზისა მეფობითი უფლება გარდავიდოდა მეფის გიორგისა შვილზედ დავითზედ, მერეთ იოანეზედ, ბაგრატზედ, თეიმურაზზედ, მიხაილ და სხვა. შემდეგ ამათისა მოვიდოდა ჯერი მეფობისა იულონისა შვილზედ და შვილთა ზედა შექდგომთა მისთა ძმათა და სხვანი. — ესრეთმან უგვანმან ანდერძმან, დაწერილმან ყორღანაშვილისა ოსეფისაგან, აღსძრა შფოთი ძმათა შორის. მეფე გიორგი იძულებულიყო

მოსვლადმდე რუსეთისა ჯარისა, მიელო ლონე დამწვიდებისათვის ქვეყანისა. ძლიერა ხელითა განაგებდა საქმეთა კეთილად მინდობითა ღვთისადმი, ვითარცა ხშირად იტყოდა თვით. მოითხოვა ავარიისა ხანიდამ 3.000 ლეკი ფასითა ნაჭირავნი. ესენი დააყენა მცველად ქალაქისა ავლაბარსა და მეტეხისა ხიდისა გარეთ. დღესა ერთსა ბელადი მათი მურად, მარადის მეფესთან მყოფი და ერთგული, ეტყოდა მეფესა: „ბატონო მეფევე, თქვენნი ძმები მეცადინებენ მომისყიდონ მეცა და ჯარიცა და გილალატოთ თქვენ“. განრისხნა მეფე და დიდისა ხმითა ბრძანა შებყრობა ტუსალად დედოფლისა დედინაცვლისა თვისისა, სადაცა იქმნებოდა რჩევა ესე ლალატობისა. ხმამან მეფისა მჭუხავისა შეაძრწუნნა თვით მსლებელნი მეფისა. გარნა ღვთის მოშიში მეფე შედგა და შეაყენა მსჯავრი თვისი. მაშინ ბრძანა მეფემან: „კმარა! მოახსენეთ დედოფალსა დააწყნაროს ლელვა შფოთისა!— შეჰკივლა მეფემან:—წარვედ ელევთერ! და თფილელსა არსენის აუწყე სიტყვა ჩემი და ერთად მასთან მოახსენეთ დედასა ჩემსა, ნუ გამომიყვანს მოთმინებიდამ; შეიბრალოს ქვეყანა, ქრისტიანობა და ვებრალეზოდე მეცა, ვითარცა მეფე და პატრონი ქვეყანისა, რომელსაცა მაქვს ვალი ზრუნვისა და სამართლისა მეფობისა გამო, ზეგარდამო მონიჭებულისა ჩემდა“. წარვიდენ და მოახსენეს დედოფალსა, რომელმანცა მოიხადა ზოდისში, ვითარცა შემინებულმან ნამდვილ, და ითხოვა მხოლოდ, რათა შვილთა მისთა და ძმათა თვისთა განუსყენოს და დააკმაყოფილოს სარჩოთი და პატივცემითა ღირსებითითა. მოისმინა მეფემან ესე ყოველი და ბრძანა: „მადლობა ღმერთსა, რომ დამაცხრო სიტყვამან დედისა ჩემისა. ახლა ვიზრუნოთ ძმათათვის ჩემთა“,—სთქვა მეფემან. დაიბარა შვილნი თვისნი დავით და იოანე. უბრძანა მათ რათა—„ქართლისა ჯარითა ზვალევე წარვედით სურამისაკენ და გამაგრებულსა სურამისა ციხეში ფარნაოზს, გამოუცხადეთ გამოვიდეს და იყოს მორჩილებით,—და თუ არა ჰქმნას, აიღეთ უთუოთ ციხე, გამოიყვანეთ და დასთხარეთ თვალეზი“.—ესრეთ სურამისა ციხესა შემოადგენენ მაისის 20 და შეუგზავნეს ამირეჯიბი დავით მოციქულად. ფარნაოზ შემინებული გამოვიდა ციხიდან და წარვიდა ქსანზედ ცოლეულებთან, მიმცემი სიტყვისა არღა შფოთობისა პირისპირ მეფისა და მოსვლისა მეფესთან მალე ქალაქსა თფილისს. სამ თვეს ტრიალებდა ფარნაოზ სურამისა გარეშემო და აქა შეიგროებდა ჯარსა და ლეკთაცა მიიწოდებდა ახალციხისა მხარეთაგან. მე თვით მინახავს მცირე ოქმი, სურამს ნაბოძები ფარნაოზისაგან, სადაცა იწოდებოდა ბეჭედითა სმულითა: მეფე ფარნაოზ და სხვა ბეჭედი შემდეგითა წარწერთა: დედოფალი ანნა. ესე ამბავი ბეჭედისა მოვახსენე ფარნაოზს 1844 წელსა ს. პ. ბ. და იცინოდა კურთხეული

ამისთვის: „ჩემო პლატონ, — მიბრძანა მან, — დროება მრავალს რასმე აქმნენებს კაცსა!“

1803 ანგლიისა სასახლეში პეტერლოფს შეყრილნი მეფის ძენი და მეფეთა ასულნი მიუთხრობდენ სადამე წარსრულთა დროთა შემთხვევათა. მუნ იყო დროსა ამას სიმამრი მეფისა გიორგისა გიორგი ციციშვილი (ხათა გოგიად წოდებული), და ოდეს იტყოდენ ამბოხისა და მეფობისა დაცემისა მიზეზთა, მაშინ ვიეთნიმე ბრალსა დიდსა მიაწერდნენ ფარნაოზსაცა მეფის ძესა, ძმათა შორის უმცროსსა, რომელიცა ეძებდავე ტახტსა და მეფობასა საუბედუროდ ქვეყანისა. მაშინ გიორგი ციციშვილი იტყოდა: „რას ჩააცივდით თქვენ კურთხეულნო ფარნაოზსა? რას ბრალს სდებთ მას? ფარნაოზი იტყოდა ამას: „მამისა ჩემისა ანდერძითა, ხომ უნდა ვიმეფოო ოდესმე, — მე ჩემი წილი ეხლა მინდა ვიმეფოო!“ — ესრეთ სიცილით მოიგონებდენ საქმეთა წარსრულთა ქართველნი და მხიარულებითა განაზავებდენ მეფობისა ღირსებათა თვისთა და პატივისა დაკარგვისა სიმწარესა!

XXXVII

შფოთისა დღეთა ამათ მიგვარეს და მიულოცეს მეფესა გიორგის თელავსა 8 წლისა მოზრდილი შვილიშვილი მეფის ძისა იოანესი გრიგორი 12 მარტსა. მიმყვანებელად იყო გაგზავნილი თვით მეფის ძის იოანესაგან, რომელიცა იყო დროთა ამათ არა საჩხერესა თვისსა სიმამრთან ზურაბ წერეთელთან, არამედ იცავდა ქ. თფილისს, — აზნაური გიორგი ფიცხელაური (ქეთევან მეუღლე მეფის ძის იოანესი გარდაიცვალა ს. პ. ბ. 10 მარტსა 1823 წ.) მაშინ მეფემან ინება და განუახლა ჩამორთმეული ადრევე ერისთავთაგან ქსანზედ ისროლის ხევისა მოურავისა საშვილიშვილოდ, ბოძებული ოქმი 13 აპრილსა 1798 წელსა, დღესაცა აქვსთ მემკვიდრეთა მისთა. ოქმსა ამას შინა მოიხსენებს მეფე შვილისშვილსა გიორგის: „წყალობითა ღვთისათა ჩვენ მეფე ქართლისა და კახეთისა და სხვათა გიორგი, და შვილნი ჩემნი დავით, იოანე, ბაგრატ, თეიმურაზ, მიხალ, ჯიბრაილ, ილია, ოქროპირ და შვილისშვილი გრიგორი...“ — რადგანაც დიდად უყვარდა წიგნი „გრიგორი ნოსელისა“, ამისთვის ბრძანა უწოდონ სახელად ახალშობილსა „გრიგორი“ და ისურვა რათა მიიქმეულად წმინდისა ემბაზიდამ, ექმნას გამალიელი წინამძღვარი იკორთისა. — ესე ყოველი მიამბო თვით გაბრიელ ფიცხელაურმან (მოკვდა 1837 წელსა,

თფილისს), რომელიც იყო ძმა არქიეპისკოპოსისა დოსითეოსისა (ერის კაცობაში დიმიტრი).

ლექთა ჯარმან დაჰყო თფილისსა 4 თთვესა. მათ ეძლეოდათ ულუფად პური, არაყი, თვითო ხელი ტანსაცმელი და მეექვსესა თთვესა, მოსალოდინებელსა რუსისა ჯარისა დაბარებულისა მოსვლისა დროსა უნდა მისცემოდათ თვითოსა კაცსა თთვეში 30 მანეთი. იტყვიან მოხუცნი, მახსოვარნი დროთა ამათ, რომელ ლეკნი სტაკებდნენ ქალაქისა მცხოვრებთა ქუდთა, ოდესმე იღუმალ და ოდესმე ცხადად;—გარნა იყენენ მორჩილნი ბელადისა და ეშინოდათ მისისა სამართლისა.

უკანასკნელთა დროთა ზაფხულისა თთვეებსა, გიორგი ციციშვილმან მეფისა ბრძანებითა წარიყვანა 500 ლეკი ყარსისაკენ მოსახილველად ვითამცა სამძღვართა. სცნეს ესე თათართა ოსმალთა და განემზადნენ საომრად, მოეგებნენ ჯარსა ჯართა. ოდეს შვეიდა ყარსისა სოფლებში, ბრძანა აკლება სოფლისა აჯალღუსი, სადაცა იყენენ 200 მეკომური მცხოვრებნი და ვაჭარნი უფროსი ერთი თათარნი და მცირედ სომეხნი.—ღამესა ერთსა აიკლო სოფელი. სპილენძეულნი, ოქროდ და ვეცხლად იშოვეს ათასისა თუმნისა; ცხენი და ჯორი მრავლად, ცხვარი და ძროხა მრავლადვე. დღესა მესამესა დაბრუნებულსა ლეკისა ჯარსა და მათსა სარდალსა გიორგი ციციშვილსა მოეწივნენ 700 ოსმალო, და დაესხნენ მძინარეთა და ქმნეს დიდი მუსრვა ლეკთა. გიორგი ციციშვილი ჯერეთ ფიზიელი გამოიქცა და თან მიჰყვნენ ქართველნი. ლეკნი სხვად ბანაკად დაბანაკებულნი დაშთნენ თურქთა ტყვედ და მათ სჭრეს მრავლად თავნი. გიორგისა ოსმალნი ველარ მოეწივნენ და დააყრვეინეს იავარი მათი, გარდა ფულისა და ნივთთა, რომელნიცა ეშოვნა სარდალსა. მეფემ სცნო ესე, დიდად შესწუხნა. „გოგიაჲ! რა მიყავ ესე?“—უბრძანა განგრძელებულითა ხმითა მეფემან.—„შე კურთხეულო,—მოახსენა—თვითოს ლეკის თავში უბოძებ თვითოს ოქროსა და მე 500 ლეკსა ერთს დღეს მოვაჭრევინე თავი. რა დაშავდა ამითი? ჯილდოც მერგება“.

მაშინ უბრძანა მასვე სარდალსა გაისტუმრონ ლეკთა დანარჩენი ჯარნი. ამას მისცა თვითოეულსა პირობისამებრ კუთვნილი ჯამაგირი და ბელადსა მურადას უბოძა თოფი კეთილი, წყვილი დამბაჩა, ხმალი, ათი თუმანი ფულად, ტანსაცმელი და ერთიცა ცხენი იაბო. რუსთა ჯარი მოსულიყო დუშეთსა, ვითარცა აცნობეს ესე მეფესა და არლა ეშინოდათ მტერთავან, რომელთაცა აღერებდნენ იღუმალ განფანტულნი მეფისა ძმანი ქართლისა და კახეთისა მხრით.

XXXVIII

აღსაგესხათ მოთხოვნათა ამათ მეფისა გიორგისათვის, ვსთხოვე მოხუცსა ბარბარე ოთარ ქობულთაშვილის მეუღლესა და ომან ხერხეულიძისა ქალსა, მაცნობოს წერილით, რაჟცა იცის. დამსწრე დროთა მისთა, ქალი ომან ხერხეულიძისა მდივნისა, რომელმანცა აღსწერა ცხოვრება მეფისა ირაკლისა (ციციანოვისა თხოვნითა 1804 წელსა) და თვით გასწავლული ქართულად მრავალთა წიგნთა წარკითხვითა, მწერს შემდეგსა...

[1] „მეფე გიორგი და თამარ ბატონის“* შვილი მეფისა ირაკლისა შვილები იყვნენ, აბაშიძის ქალის ანნას ნაშობნი. გარდაიცვალა ქალბატონი რძლობაში და შემდგომ შეირთო დადიანის ქალი დარეჯან. ამისგან მრავალი შვილი მიეცა მეფესა, მაგრამ გიორგისთანა არცერთი იყვნენ. სახით მშვენიერი და ტანადი, მაღალი და ბრგე სანახავი. ჭკუით და სახით საკებელი. კაცობით ცნობილი. ბევრგან სწერია იმის გამარჯვებები ოსმალთზედა. იყო ღიდი მლოცავი და მარხვის შემნახავი და მემარხულე. ყოვლის ბიწიერებისა [მოშორებული]. უყვარდა მდიდარი სადილი, თუმცა სძრახამდნენ, რომ ვითამ ბევრს საქმელს მიირთმევსო, მაგრამ ჩემი ქმარი ფიცით ანბობდა, რომელიც სადილად სულ იმა სახლშია (sic), რომ რაც ერთის კაცის სამყოფია, მეტს არ მიირთმევსო; მაგრამ გრძლად უყვარს რომ სადილი ეშალოსო და ღვინოს უფრო მომეტებულსაო (?). მაგრამ ისეთს ღვინოს მიირთმევდა, რომ ეხლა სადღა იშობა იმისთანა ღვინო. იმათი სასმელი ღვინოს ვენახი უნდა აბეჩხარი ყოფილიყო, ესე იგი დაუბარავი და პატივი დაუყრელი, ამისთვის რომ ძალიან ცოტა გამოვიდოდა და კარგი. უცხვებოდა ხუთი რიგი პური: მურასა, საგარეჯო, შოთი, პირგაქრილი პური და კაკალა პური. ამ პურის ხორბალი იყო მოტანილი ბაიდრიდამ, სადაც უკეთესია ყველაზედ. შაქარა ახნაური შიშნიაშვილი იყო მეგოდრე და იმას ებარა ხორბალიცა და ხაბაზებიცა და გამომცხვარიცა პურიცა. ამ შაქარას ხიზანი ისხდნენ და თითოთ არჩევდნენ ხორბალსა; მერე დაღერდნენ და ქერქს გადააძრობდნენ და ისე დაიფქოდა. მეც ბევრჯელ მიქამია ეს პური, რომ ეხლაც მახსოვს

* კვადრატულ ფრჩხილებში ჩასმული ასოები და სიტყვები პ. იოსელიანს ეკუთვნის. წერილი შედარებულია ორიგინალთან და დაცულია მისივე მართლწერა. ტექსტის საერთო ხასიათის შესახებ იხ. „შენიშვნებში“ („ტექსტისათვის“).

იმისი სიკეთე. მე მყვანდა დედიდა, გლახა შალიკოვის ცოლი. ეს იყო ნაზირი მეფის გიორგისა. როდესაც ნაზირის თავდგომით სადილს მიერთმევდა მეფე, მერე ყოვლისა საქმლიდამ და ყველა პურიდამ ნაზირის სახლში მოიტანდნენ. მაგრამ რა ქება ვთქვა იმ საქმელებისა. მართალია, ბლამანქები არ იყო, მაგრამ ჩინებულათ მასალებით და გემრიელათ გაკეთებულები იყო და არ შეიძლებოდა იმათი სადილი, რომ შემწვარი ხბო არ ყოფილიყო. ეს ხბოც განგებ გასუქებული უნდა ყოფილიყო. გააგრძელებდა სადილს, და, რომ არ გაციებულყო, ყველას ლავაში ეფარა, მერე ლავაშქვეშ შეჰყოფდა ხელსა და ყველა საქმლიდგან თითოს ან ორს ლუკმას აიღებდა და ვინც სუფრაზედ დარბაისელნი უხსდნენ თითო-თითოთ უბოძებდა, ვისაც უფრო სწყალობდა. და ეს იყო დიდი მოწყალება და იამებოდათ. მერე მოისვენებდა და როდესაც გაიღვიძებდა, სამეფო საქმეს განაგებდა და ვახშამს არ მიერთმევდა. ეს იყო დიდი ფაქიზაობისმოყვარული, ასე რომ ზომაზე მომეტებული. საფენს და სახლს აწვალებდა ბევრის ბერტყითა და გვითა. ყულუხჩებს დღეში ათჯერ ხელს დააბანინებდა. როდის ფული შემოვიდოდა სამეფოდამ, ვინ გაუბედავდა რომ გაურეცხელი მიერთმევინათ. ხაზინადარი მეფისა იყო ქაიხოსრო სუმბათოვი. ის სულ იმ საქმეში იყო, რომ ჯერ თეთრს მიწით გახებდა და მერე საპნით და ისე მიაერთმევდა. ჩემა ქმარმა მითხრა: ბატონმა მაინდომა აბანოში წასვლაო. ფარეშებმა ჩაალაგეს აბანოს იარაღიო და მე და იოსებ მელიქოვსაც გვიბრძანა წაყოლაო. და ეს დიდი წყალობა იყო. შევყვეითო, მაგრამ როგორ მივეკარებოდითო. მეაბანოემ რამდენ რიგად აბანაო და ის ემსახურებოდაო. ბატონის გამოსვლის დროს იოსებ მელიქოვი ადრე გამოვიდაო, ეგონა რომ იმსახურებდაო. გაბძანდა ბატონი და თვითონ ჩაიცვა, სარტყელი უნდა შემოერთყაო, მივიდა ეს იოსებ და სარტყელი ხელში აიღო რომ მიართვასო. უბძანა: რომ შენი ტანისამოსი შენ ჩაიცვი ყველაო და ახლა ჩემი სარტყელი აიღე მაგ ხელებითაო. დაუძახა ფარეშსაო, წაიღე ეხლავ, ქვა მოაბი და მტკვარში გადაავდეო. თუ არ გადაგივდია, უთოოდ თავს მოგჭრიო. ეს იყო მშვენიერი ნარგიზი თირმა შალი. თავსაც დავსწერე და ახლაც ვწერ—დიდი მლოცავი იყო და ამისთვის დიდად ეწუხებოდა, რომ დავით ბატონიშვილი არ იქცეოდა ისე, როგორც მამას იამებოდა. რადგანაც დავით მემკვიდრე რუსეთში იყო გაზდილი, მარხვას სჭამდა და სარწმუნოებაზედ სუსტად იყო. გაუგზავნა მეფემ მოციქულად ელიაშარ მდივანი ფალავანდოვი [და ელევთერი] ¹²

¹² ელევთერი გვარით ხუკაკიშვილი ანუ მერე ზურაბაშვილად წოდებული, იყო მღვდელი ქაშა მეფისა გიორგისა, რომელმანცა გაახუნაურაცა. შვილი მისი

და შეუთვალა თუ ჩემი სიამოვნება გინდაო, მარხვის ქამაზედ ხელი აიღეო, და ეკკლესიაშიც ხშირათ იარეო. იმან შემოუთვალა: რაც მე მწამს, ის შენ გაგიწყრესო და შენ რაცა გწამს მე გამიწყრესო. ამ სიტყვას ვერ უბედავდა ელიაზარ მეფესა, მაგრამ ძალით ათქმევინა. მაშინ ბრძანა ფსალმუნნი ესე: „დადგა იგი ყოველსა გზასა არა კეთილსა და ბოროტი მას არა მოეწყინაო“ *; დაჩუმდა და აღარაფერი ბძანა. დილის რვა საათილამ მოყვებოდა და ორს საათს ილოცამდა; რომელსაცა ხატს სამთხვევლად ვერ შეტსწედებოდა, ჯოხის თავს მიაღებდა, იმას ემთხვეოდა. ათს საათზედ პირის ბანას მოყვებოდა. დაიბანდა ხელებს ათის კვერცხის გულით, მასუკან სურნელის საპნით. არშიყი იყო თავის ხელებისა, რადგანაც მშვენიერი ხელები ჰქონდა. თორმეტს საათზედ გაბძანდებოდა და შემოეხვეოდნენ დარბაისელნი და აგრეთვე მოარზენი და საქმობდა სამ საათამდინ. მეოთხეზედ სადილს მიირთმევდა. სამი საათი ბძანდებოდა სადილზედ და ვახშამს არ მიირთმევდა. ღვთის მშობლის მიცვალების დღეს წირვაზედ ბძანდებოდა მეტეხში და მეტეხის დეკანოზმან იასე სულხანოვმა სთხოვა სადილზედ იმის სახლში მიბძანება. მეფემაც აღუთქვა და ესეც უბძანა: დღეს შენი სადილის მოტანა ისე უნდა იყოსო, ბოლოდამ მოყეო საქმლების მოტანაო. ისეც აღასრულეს: პირველად მიიტანეს ყველი, მერმე შემწვარი და ფლავით გაათავეს. — როდესაც მეფე ირაკლი გარდაიცვალა, მაშინვე უბძანა მეფემ გიორგიმ თავის საყვარელს ალექსანდრე ემიკალაბაშს მაყაშვილსა: სტოლი დადგი, ქალაღი და საწერ-კალამი გვერთ მოუდგეო, და ყველამ ხელი მოაწეროსო ჩემს მეფობაზედაო, და მერმე მრისხანედ შეუძახა: ვინც არ მოაწეროსო კარგად დაისწავლე და ან არ დამალოო. ყველამ ხელი მოაწერა, არ ვიცი, შიშით თუ სიყვარულით. ბევრი შეშინდა, რომ არ იამათ ამისი მეფობა და ამისთვის მეფის ირაკლის ნაახლი მოხელენი თითონ აღარ იახლა და ზოგს ძმა, ზოგს შვილი გამოართო და ისინი ახლდნენ. ვისაც რაც წყალობა ჰქონდა განწესებული ულუფა თუ ჯამაგირი არავისთვის არ მოუშლია და დიახ რიგიანად მეფობდა, თუ სნეული არ ყოფილიყო. ძმები მტრობდნენ, რადგანაც რომ ერთის დედის შვილები არ იყვნენ. ამისთვის მირიან ბატონ[ის]შვილმან მოინდომა, რომ მეფე გიორგი მეფობილამ გამოიყვანოს და თავისი ძმა იულონ დასვას

მღვდელი არის მონათლული მეფის ძის მიხაილისაგან, იყო საყვარელი მეფისა ირაკლისაცა სიტყვა-ნიჭიერებისა გამო. მოკვდა 1825 წელსა.

[კვ. ფრჩხილებში მოთავსებული სიტყვები: „და ელევთერი“ კლ. იოსელიანს აუმატებია გადაწერისას დაკუმენტში. რ ვ დ.]

* ქობულთისეილის წერილში ეს სიტყვები ფრჩხილებშია შეტანილი. რ ვ დ.

მეფეთა; დარეჯან დედოფალს სთხოვა შვილმა მირიანმა, რომ კახეთში უნდა წამოხდნენ, იქ უნდა გაემეფოთ იულონ და გიორგი დავითხოვით. დედოფალი არ ეთანხმა და არ წაყვა. ეს შეიტყო მეფემ და ბძანა: მე რომ ძმა ვარო და ასე მტრობენო, ჩემს შვილებს სულ დახოცვენო. დაწერა პავლე ხელმწიფესთან და მიართო ქართლი და კახეთი და როგორც ეწერა ეს ყველას ცნობილი აქვს. გაატანა ეს წიგნი გარსევან ქაეკავაძეს, ელიაზარ ფალავანდოვს და გიორგი ავალოვს. მაინც სამეფო არავე იყო და ჩემს ყმაწვილობაში გამიგონია დარბაისელთაგან, რომ მეფობა არავეს არ შეუძლიან იოანე ბატონიშვილის მეტსაო; ამისთვის რომ კაი ვაქვაცი იყო და ბუნებითი კჳუაც ღიდი ქონდა, ისე რომ არც ძმებს და არც ბიძებს იმდენი სამეფო საქმე და ქვეყნის მოვლა არ შეეძლოთ.

პლატონი! ეს დავსწერე, ამის მეტი არა ვიცოდი რა და შენ გაასწორე, თორემ წინ და უკან არის დაწერილი. მამა ჩემი იყო ლაშქარნივისი * მეფის ირაკლისა, მაგრამ რადგანაც კაი მწერალი იყო, წერაში იხმარებოდნენ მეფეები. როდესაც ყენი მოვიდა და ქართლში გადავსახლდით, ჩვენს მამულში, იქ იულონ ბატონიშვილს ახლდა ერთი წელიწადი. იულონ საერისთოში იყო. მეფემ ერისთვიანთ წაართვა და შვილს მისცა. იულონ არაფერს სარჩოს გვაძლევდა და წამოვიდა მეფეს გიორგისთან. პირველს ნახვაშივე უბძანა: ომან მდივანო, შენ მოახსენე ჩემს ძმას იულონსაო, რომ ქართლის გორის ციხე დავიკიროთო: ქართლი ჩვენი შეიქმნებაო. არა შენი კირიმე, მოახსენა, ეგ მტრის ენა გახლავსო: თორემ ქართლში ბევრი გორის ციხეზედ უკეთესი ციხეებიანო. მაშ კარგი, და წერილით მომახსენე მამის ჩემისაგან რაც წყალობა გქონდაო. დაწერა და მიართო. ყველა უბოძა, ჯამაგირიც და ულუფაც. ექვსი ლიტრა ხორცის ბარათიცა ყასაბაბაშს რიზაულიაზედ.

მეფის სასახლის ღვინის ქება რა დავსწერე, ის ღვინო იყო ზემო ხოდაშნისა ზვრისა, რომელიც რუსებმა ვაჰყიდეს და ერთმა გამყრელიძემ იყიდა. თუ გნებავს ესეც დაწერე, რომ მეფეს ერეკლეს პირველს ცოლთან გიორგი და თამარი ყვანდა ორივე მშვენიერები. მე გამიგონია თეკლა ბატონიშვილისაგან: ჩემს დას თამარს ისეთი მშვე-

* ავტოგრაფში (ქობულთაშვილის წერილში) ამ სიტყვას მიჰყვება სიტყვა „მაგრა“, რომელიც დამწერის უნებლიე შეცთომას წარმოადგენს. რედ.

ნიერი თვალეზი ჰქონდაო, რომ ადამის გარდა ღმერთს იმისთანა თვა-
ლები არავისათვის გამოუმეტნიაო და მიუციაო *.

[მ ე ო რ ე ბ ა რ ა თ ი]:

[2] „პლატონ! ჩემი ქმრისაც ეს უნდა დაწერო, რომ ქობულანთ
ჰქონიათ მამა-პაპით კახეთის მდივნობა. ჩემი მამამთილი დავით მდი-
ვანი იყო, მთელი კახეთის განმგე და საყვარელი მეფის ირაკლისა, და
იჭაც ხომ დაეწერე რომ მამის ნახლები აღარავინ იახლა მეფემა. ამის-
თვის ებძანა: დავით მდივანო! შენ შინ მოისვენეო და შენი შვილი
მაახლე და ახლად დაგიმტკიცებ მდივნობასაო. იმანაც აახლა უნცრო-
სი შვილი ჩემი ქმარი ოთარ. ისიც ნუ დაგავიწყდება, რომ კახეთის
მდივნობა რა იყო. რუსებს სეკლატრობა ჰგონიათ ¹³, მაგრამ მარტო
არა. კახეთიდან რაც სამეფო შემოსავალი იყო, ათის თავი მდივნები-
სა იყო. და სამეფო სოფლებიდან თითო მსახური უნდა ხლებოდათ“.

XXXIX

განჯის ხანი ** და მეფის ძე გიორგი იყვნენ მეგობარნი. განჯის
ხანი, აღზრდილი თფილისსა, ხშირად მყოფი სასახლეში, არ ივიწყებ-
და მეფისა ძის პურ-მარილსა. ამისთვის მამისავე დროსა აქვნდა მოუ-
წყვეტელი მიწერ-მოწერა მასთან. დროსა მას, როდესაც მოუძღვა
ალა-მაჰმად-ხანს ასალეზად თფილისისა, დაიცვა მან ბოროტმან რეცა
მეგობრობა: და არ გადააწყვეინა სასახლე მცირედი, სადგური მეფი-
სა მის. გამეფებისა დღეებსა, სცნა რა მან სიკვდილი ირაკლისა, მოს-
წერა წერილი ნუგეშის ცემითი, აზიელთა მთავართა ჩეულებრივი.
მეფემან გიორგი მიუგო პასუხი, გარნა არა ეგოდენ ტკბილი, რო-

* წერილის დასასრული დედანში:

პლატონი ახლა შენ იცი, როგორც რიგზედ დასწერ. ძალიან წინა და უკან
არის დაწერილი და შენ გაასწორე. რაც დასაწერი არ არის, მოშალე და თუ გინ-
და ეს ლექსიც დაწერე. მეფის გიორგის ბეჭედზედ ეს ეწერა:

სიდაბლით გარდამოსრულსა
იესოს ვაჭებ ღმერთ კაცსა სრულსა.

თუ სამძიმე არ იყოს თქვენთვის, დღესა მნახე. [იხ. წ.-კ. საზ-ის № 3053].

¹³ მდივანბეგობა იყო ვითარცა რუსთა შორის სენატორობა. მდივანსა აქენ-
და ძალი საქმის გარდაწყვეტისა და სოფლებთა მოვლისა. იქმოდა ყოველსავე და
პასუხებდა მხოლოდ მეფესა. იყო ნამდვილ განმგე სამეფოთა საქმეთა, მცველი
ქვეყნისა ჰაზრითა, რჩევითა და მოქმედებითა; თანამზრახველი მეფისა. იყო ძალი-
თა და მნიშვნელობითა ესევე რუსთა შორის ნამდვილი Государственный совет-
ნიკ და არა Член госуд. совета.

** იგულისხმება ჯ ა ვ ა თ - ხ ა ნ ი, განჯის მფლობელი, მოკლული პ. ციცი-
შვილის მიერ განჯის აღებისას, 1803 წ.

რ ე დ.

მელსაც მოელოდა მისგან ხანრ. — ხანსა ეშინოდა მეფის ძისა მარადის; ელოდა დაცემასა განჯაზედ ჯარითა; ამისთვის ხანმან, მოგებისათვის მეფისა გულისა, საშიშისა მეზობლისა, არა მიხედა წყენასა, კვალად მოსწერა წერილი, წარმოგზავნა ორი შეკაზმული მძიმედ ცხენი, 20 ჯორი, 40 აქლემი, 4 ძვირფასი შალი და ერთი თოფი ინგლისისა მაუდი, — ითხოვა განახლება მეგობრობისა და მიტეევა ბრალისა, დროთა წარსრულთა. — მეფემან მისწერა მადლობა და აუწყა გამოცხადებით, რომელ რუსთა ხელმწიფე მფარველია მისი, და იტყოდა, ვისაც სურს მეგობრობა ჩემი, უნდა ჰსურდეს მას კავშირიცა რუსთა ხელმწიფისა და მფარველობა მისი. ესე იყო უკანასკნელი ხანთან წერილი, მას ხანთან, რომელიც შემდეგ მეფისა მოიკლა რუსთავან თვით განჯის ციხესა 1803 წელსა.

XL

8 აპრილსა 1798 წელსა წარავლინა შვილი თვისი და მემკვიდრე დავით და მეფის ძე შვილივე თვისი იოანე კახეთსა აღსაწერად კომლექსულად მცხოვრებთა სოფლებთა შინა. მათ აახლა დეკანოზი იოანე ოსეს ძე, ეგნატი იოსელიანი და დავით დიაკონი მარტყოფისა, ვითარცა მწერალნი. აღწერეს ამათ და მოართვეს სია მკვიდრთა რიცხვისა, სახასოთა, საეკლესიოთა და საბატონოთა ყმათა. მასვე დროსა წარგზავნა აღსაწერად სომხითისა მოოხრებულისა ესავ ბეგთაბეგიშვილი, სულხან და დიმიტრი თუმანიშვილნი (პირველი სომეხი და მეორე ქართველი) და ეშიკალასბაში ასლან ყაფლანიშვილი. იენისის თთვესა მოერთო მეფესა სიანი და აღმოჩნდა 42.000 კომლი კახეთისა და თათრებისა ელითა; 2.600 სომხითისა; — მაშინ ბრძანა მეფემან: შესწერდეს კომლზედ ექვსი შაური ფულად აღსაშენებლად სასახლისა, მეფის სადგურად თფილისს. — რიცხვითა ამით შეგროვდებოდა საკმარო ფული. იეფობისა გამო შენობისა მასალათა ქართლი დაშთა აღუწერელად და რადგან მეფესა მოერია უძღურება და განუმრავლდა შფოთი ძმათაგან და იქმნა აღრეულობა, ვერლა მოიყვანა ესე ჰაზრი აღსრულებასა. მოკრეფილი კახეთსა და სომხითსა ფული ბრძანა მოხმარდეს ეკლესიათა. ჯერ ვაშენოთ სახლი ღვთისა, ბრძანებდა მეფე, მერეთ ვიზრუნოთ სადგურისათვის ჩვენთა. მაშინ დააკეთეს მრავლად ბარძიშნი და ფეშხუშნი და მიანიჭეს მათ სოფლისა ეკლესიათა, სადაცა არლა იყენენ ესრეთნი სახმარნი ნივთნი. — მოჰედეს მეორედ გაძრკვილნი წმინდანი ხატნი; შეამზადეს შესამოსელნი საეკლესიონი და მოისყიდეს წიგნნი დაბეჰდილნი, სადაცა აგულეზდნენ მათ სახლთა

შინა კერძოთა. ელევთერი, იოსებ სასახლის დეკანოზი, სოლომონ დეკანოზი ანჩისხატისა, ალექსიშვილი იერომონახი იოსტოს და სხვანი იყვნენ განსაგებელად საქმეთა ამათ დანიშნულნი. დედოფალი და მეფის რძალი და ქალნი სასახლისა, მხლებელნი მათნი გამდელნი და გამდელთა მოახლენი კერვიდენ დღე და ღამე შესამოსელთა. მეფე ამხნევებდა მათ და მღვდელნი, მომლოდნენი მეფისა წყალობისა, მზიარულებდენ და აკურთხევდენ ქრისტეს მოყვარებასა მისსა. თფილისსა შინა არა დარჩა სახლი არცა სომხისა, სადაცა არა იკერებოდენ ოლარნი, საბუხრები, დაფარნანი, ფილონნი და სტიხარნი ფარჩათა მაღალისა ფასისა და დაბალთა სოფელთა შინა მოსახმართა. ოქრომქედელნი თფილისისა და თავად მათთა სიონის გაბრიელ ბასხაროვი და შერებოდენ ბარძიშ-ფეშხუმისა და ჯვართა კეთებაზედ. — მრავალნი ეკმაებოდენ მეფისა კარისა ულუფასა ღვინითა, ხორციითა და პურიითა, და მრავალნი არა მიიღებდენ ფულითა სასყიდელსა. ქრისტეს ეკლესიისა დიდებამან, ესრეთ აღსძრა გულნი ხელოსანთა, რომელთავადნი და აზნაურნი შეუდგნენ მეფისა მაგალითისა და აღსასრულებელად მეფისა სურვილისა თვით თვისთა ეკლესიისათა განამშვენებდენ სამკაულითა და აღავსებდენ მათთა ნაკლებულებათა. რვა თთვეს იყო ესრეთი მუშავობა. „დაფაცურდაო, — მეტყოდა დეკანოზი ანჩისხატისა დიმიტრი ალექსიშვილი მესხივეი, — მრთელი სამეფო, ამაღვთივ მოსაწონსა საქმეზედ. დიდი მეფე იყო გიორგი, მამაშვილობავ, — მეტყოდა იგი მრისხანედ, — ტყუიან და სცოდვენ მგიობელნი მისნი. მეორე დავით აღმაშენებელი იქმნებოდა იგი, უკეთუ მისცემოდა მას სიცოცხლე. სიკვდილი მისი უბედურება იყო ქვეყანისა. მისისა ლოცვითა და ცრემლითა პურსა სჭამს დღეს ქვეყანა. ასე იცოდე და ასე იცოდნენ ყოველთა“, — კვალად იტყოდა მრისხანისა სახითა. — ნამდვილ ვიტყვი მეცა მიხედვით მის ცხოვრებისა, რომელ შეიქმნა იგი ძირად ნედლისა ხისა, რომელმანცა დაკარგა შტონი, გარნა კვალად აღმოაცენნა ახლად და განახლდა იგი საამოდ თვალთა და ნაყოფისა მომცემად. ხმა მისი იყო ხმა ეკლესიისა და კვერთხი მისი — კვერთხი მოსესი განედლებულისა, აღყვავებულისა და ნაყოფისა გამომცემისა.

XLI

მეფესა გიორგის ბორჩალოსა ყირიულოში ესტუმრა და ემასპინძლა განჯისა მოლა, აჯი-მაჰმად-ალი, მცოდნე არაბთა წერილისა და მაჰმადის სარწმუნოებისა. შეიქმნა ბაასი მასზედ, ვითარ იტყვიან ქრის-

ტიანენი უშვერსა თქმასა: „ღმერთი იშუა მუკლისაგან ქალწულისა“. მეფის ძემან უბასუხა: „ადვილად და მსუბუქად ვგონებ თქმასა ამას მაღალსა, და რეცა მიუწთომელისა გონებისათვის. კაცთა გვაქვს თვალი. მიხედვ ადმოსავლეთსა და იხილვ რაოდენ შორის არს მთა იგი პირისპირი; — და ვგონებ იყოს აქედამ დღის სავალი; მიხედვ დასავლეთსა, სამხრეთსა და ჩრდილოეთსა — ვითარ შორს ხედავს თვალი მინდორთა ვრცელთა და მთათა გარემოდებულთა. აღიხილვ ზეცად და განიცადვ სივრცე ვარსკვლავთა სადგურისა. თვალმან შენმან მცირედმან დაიტიო სიდიდე და არ გიკვირს. რად გიკვირს ესე რომელ ღმერთმან ინება და ვერ ჰპოვნა შესაძლებელად დატევენილიყო მუცელსა შინა ქალწულისა? ყოვლისა შემძლებელსა, ცისა და ქვეყანისა შემოკმედსა, ნუჟმე არ შეეძლო ექმნა მუცელი ქალწულისა უვრცელეს ცისა? სადაცა ინებებს ღმერთი სცვლის და სძლევს ბუნებისა წესსა, ვითარცა მისგანვე დაწესებულსა და დამტკიცებულსა“. მსმენელმან მოლამან სდუმნა. ესრეთი იყო ღმერთგანაკებულისა საიდუმლოჲსა ამის განმარტება, და რაჲცა შეიძლება ადვილ ვაგონება დაახლოებით ჰაზრისა ესრეთ მაღლისა გონებისათვის კაცისა.

XLII

უკვდავებისათვის სულისა იტყოდა ტკბილისა მოთხრობითა შემდეგსა: „მიხედვ სხეულისა ჩვენისა უძლებობასა და შეამსგავსე გონებასა, რომელიცა არის თვალი სულისა. სხეული არის მდებარე ანუ მოძრავი ერთსავე და მასვე ადგილსა სულისავე შეწევნითა, ხოლო თვით სული ერთსავე და მასვე წამსა არის აქა, მივა ინდოეთს, მოივლის საფრანგეთსა, განელის ჩინეთსა, ფრინავს ცისა სამყაროსა და არს ერთსა და მასვე დროსა აქაცა და იქაცა. რომელსა დაბადებულსა აქვს ძალი ესე მიმოსვლითი? მხოლოდ სული კაცისა ღვთისაგან ჩაბერვილი იქმს ამასა; მას მხოლოდ აქვს მიცემული ნიჭი ესე ყოველგან მყოფობისა, მას ვერ იქერს ვერცა სიზრქე ზღუდეთა და კედელთა, ვერცა სიმაღლე ცისა სივრცისა, ვერცა სიღრმე მიწისა, ვერცა გარესკნელი უკანასკნელთა ქვეყანისა სამძღვართა. შეზღუდვილი თვით სხეულისა ბადითა, ვითარცა ტყვე პყრობილი, არის თავისუფალი ბუნებითა და ფრინავს გონებითა, ვითარცა სურს. ესრეთისა ძალისა მექონი განქარდება? არა, იგი განძლიერდება, შეიქნება უმეტეს მორბინალი, უადვილეს მფრინავი, უმზნესად ცხოველი, უმეტეს ნათლად მხედველი და განმსჯელი, როდესაც განშორდება სხეულსა, შემაჯიწროებელსა მისსა და დამაბრკოლებელსა. ეს არის ერთი და დიდი

დამტკიცება სულისა უკვდავებისა. მაცხოვარმან თვით გვიჩვენა აღდგომისა შემდეგ თვისისა მკედრეთით, რაჲ არს სული, ოდეს არღა ამა სოფლისა სხეულისა და სულისა, ესე იგი კაცისა სხეულისა და სულისა მექონი, აღვიდოდა ცად და შთავიდოდა ქვესკნელთა ქვეყანისა, და განვიდა კართა ხშულთა და ეჩვენებოდა მოწაფეთა და სხვათაცა მრავალთა“.

XLIII

დროსა ამას მოახსენეს მეფესა, მეფის ძენი დავით და იოანე დიდად დაახლოვდნენ იულონსა და აღმასხანსაო, ძმათა მეფისა და მეტოქეთა მისთა. უწყოდა მეფემან, რომელ ესრეთი მათი მათთანა დაახლოვება არის საენო თვით შვილთათვის თვისთა. „შვილსა ჩემსა დავითს შეაცთენენ გულარძნილნი ძმანი ჩემნი, — იტყოდა მეფე, — და ვერცა იგი, და ვერცა შვილი ჩემი იოანე ნაყოფსა კეთილსა ვერ იხილვენ შეგობრობითა მათთან. — მტერნი მათისა მამისა, როგორ შვიქმნებიან შვილთა მისთა მყვარებელნი. ავი ნიშანია ეს, — იტყოდა კვალად მეფე, — ოდეს ღმერთი სჯის მამასა ვითარცა მე, მაშინ წინააღმდეგნს შვილთაცა მისთა. ჩემსა სახლსა დაცემენ ეგენი ესრეთითა მამისადმი მოქცევითა“. მეფის ძე იოანე ოდესმე ეახლებოდა მამასა და იამებოდაცა მას მისი ნახვა. გარნა მეფის ძე დავით მემკვიდრე არცა ერთგზის არ ნახავდა მამასა, გარდა დროთა მათ, როდესაც თვით მეფე დაიბარებდა მას საქმეთათვის. — მეფე, განრისხებული მასზედ ხსნილისა ჭამისათვის მარხვის დღეთა და არა მომსმენი ხშირად წირვისა და ლოცვისა წესისამებრ მართლმადიდებელისა ეკლესიისა, სთხოვდა ხშირად საიდუმლოდ შთააგონონ დავითს სიყვარული ქრისტესი და ეკლესიისა. მეფესა დიდად უყვარდა შვილი თვისი დავით, ყოველთა შვილთა და ძმათა შორის უუგონიერესი, ცქვიტი, ფხიზელი და მარჯვე სიტყვითა და საქმითა. მეფის ძენი ორნივე დავით და იოანე იყვნენ გონიერნი, მზნენი და საქმისა კაცნი; თვით მეფე ირაქლისთან დიდად თამამად და თავისუფლად შევიდოდნენ და დიდად უყვარდნენ ესენი პაპასა მათსა. ყოველთვის ორთავეს გვერდით მოისვამდა, თუმცა დავით მამასა მათსა გიორგის არ ნახავდა ხოლმე. სხვანი შვილნი მეფისა იყვნენ არა ეგოდნენ ვარგისნი და არც სამეფოდ აღზრდილნი, ვითარცა ორნი ზემორე თქმულნი.

დამტკიცება სულისა უკვდავებისა. მაცხოვარმან თვით გვიჩვენა აღდგომისა შემდეგ თვისისა მკვდრეთით, რაჲ არს სული, ოდეს არღა ამა სოფლისა სხეულისა და სულისა, ესე იგი კაცისა სხეულისა და სულისა მეჭონი, აღვიდოდა ცად და შთავიდოდა ქვესკნელთა ქვეყანისა, და განვიდა კართა ხშულთა და ეჩვენებოდა მოწაფეთა და სხვათაცა მრავალთა“.

XLIII

დროსა ამას მოახსენეს მეფესა, მეფის ძენი დავით და იოანე დიდად დაახლოდნენ იულონსა და აღმასახანსაო, ძმათა მეფისა და მეტოქთა მისთა. უწყოდა მეფემან, რომელ ესრეთი მათი მათთანა დაახლოვება არის საენო თვით შვილთათვის თვისთა. „შვილსა ჩემსა დავითს შეაცთენენ გულარძნილნი ძმანი ჩემნი, — იტყოდა მეფე, — და ვერცა იგი, და ვერცა შვილი ჩემი იოანე ნაყოფსა კეთილსა ვერ იხილვენ მეგობრობითა მათთან. — მტერნი მათისა მამისა, როგორ შეიქმნებიან შვილთა მისთა მყვარებელნი. ავი ნიშანია ეს, — იტყოდა კვალად მეფე, — ოდეს ღმერთი სჯის მამასა ვითარცა მე, მაშინ წინააღმდეგენ შვილთაცა მისთა. ჩემსა სახლსა დაცემენ ეგენი ესრეთითა მამისადმი მოქცევითა“. მეფის ძე იოანე ოდესმე ეახლებოდა მამასა და იამებოდაცა მას მისი ნახვა. გარნა მეფის ძე დავით მემკვიდრე არცა ერთგზის არ ნახავდა მამასა, გარდა დროთა მათ, როდესაც თვით მეფე დაიბარებდა მას საქმეთათვის. — მეფე, განრისხებული მასზედ ხსნილისა ჭამისათვის მარხვის დღეთა და არა მომსმენი ხშირად წირვისა და ლოცვისა წესისამებრ მართლმადიდებელისა ეკკლესიისა, სთხოვდა ხშირად საიდუმლოდ შთააგონონ დავითს სიყვარული ქრისტესი და ეკკლესიისა. მეფესა დიდად უყვარდა შვილი თვისი დავით, ყოველთა შვილთა და ძმათა შორის უუგონიერესი, ცქვიტი, ფხიზელი და მარჯვე სიტყვითა და საქმითა. მეფის ძენი ორნივე დავით და იოანე იყვნენ გონიერნი, მხნენი და საქმისა კაცნი; თვით მეფე ირაკლისთან დიდად თამამად და თავისუფლად შევიდოდნენ და დიდად უყვარდენ ესენი პაპასა მათსა. ყოველთვის ორთავეს გვერდით მოისვამდა, თუმცა დავით მამასა მათსა გიორგის არ ნახავდა ხოლმე. სხვანი შვილნი მეფისა იყვნენ არა ეგოდენ ვარგისნი და არც სამეფოდ აღზრდილნი, ვითარცა ორნი ზემორე თქმულნი.

XLIV

დავით მოსრული რუსეთით, ვერ იქცეოდა სურვილისამებრ მამისა. ამისთვის სწუხდა ურწმუნოებისათვის მისისა წესისამებრ წმინდისა ეკკლესიისა. აჰა საუბარი მისთვის მეფისა პატრთან, რომელიცა ახლდა მას ვითარცა მეგობარი და მახლობელი:

— პატრონიკოლა! სადაა ეხლა დიდი სარდალი ბონაპარტე?

— ებრძვის რუსთა და კეისარსა, — მოახსენა პატრმან, — ესენი ცდილობენ დაიცვან ფრანგისტანში ქრისტიანობა. არაა მუნ აგერ მრავალი წელიწადია არცა წირვა, არცა ლოცვა, არცა ქორწინება, არცა მღვდელი და ეპისკოპოსი; 25 მილიონი წარმართად არიან გარდაქცეულნი. ვინ ჰქმნა ესე? უკეთურთა მწერალთა ვოლტერმან და სხვათა, მეფევე!

მეფე: ვოლტერი! მეგობარი ჩემის შვილისა დავითისა, ჩემის მემკვიდრისა. ვაჟ შენ[სა] გიორგის! რუსეთში მყოფმან ჩემმან შვილმან შეისწავა მისი უსჯულო სწავლა; მოიტანა აქა მისი სახე, რომელიცა სამართლად დავსწვი ცეცხლსა. ღმერთი წარუმართებს რუსთა და კეისარსაცა. თვით მაცხოვარი ჩემი შეეწევა მათ. ქრისტეს გარეთ რაღაა კაცი? უკეთესსა ვინ გვასწავებს. მეორე არიოს ყოფილა, უნდა იყოს ის შეჩვენებული.

პატრი: წმინდისა პაპისა ლოცვითა ვერ გაიმარჯვებს მტერი.

მეფე: ეკკლესიასა ქრისტესსა, ჩემო პატრო, ვერა სძლევს ბჭე ჯოჯოხეთისა.

პატრი: მრავალი უნახავსთ დევნა ქრისტიანეთა.

მეფე: დიოკლეტეანემან, ნერონმან, ივლიანემ ან და სხვათა ვერ სძლიეს ქრისტესსა, რას იქმს ვოლტერი ბოროტითა სიტყვებითა! თუა ბონაპარტე რაღაა, პატრო?

პატრი: დიდად მორწმუნე კათოლიკე, გარნა აღზრდილი ფრანგისტანში, კორსიკანელი, თუ არ ქრისტიანე არ იქმნება. ფიქრობს აღადგინოს ტრაპეზი ქრისტესი. პატივსცემს დიდად პაპასა წმინდასა.

მეფე: ღმერთმან წარუმართოს და დაუთრგუნოს მტერნი და განუბნოს იგინი. ჩვენ ელოცულობთ მათთვის.

პატრი: აგერ 8 წელია, რაც უკეთურთა ფრანგისტანელთა დაფლეს მიწაში ჯვარი და სახარება ქრისტესი.

მეფე: წყუთლიმც არის მათი სახელი. ღმერთო და მაცხოვარო ჩემო, შენ აპატიე შვილსა ჩემსა დავითს დანაშაული მისი. ნუ ჰკით-



დავით ბატონიშვილი

ხავ მას. შენ მოაქციე ქეშმარიტსა გზაზედ და დაამკვიდრე შენსა სიყვარულზედ. ამინ, ამინ. — რა იქმნება მეფე არა მორწმუნე ქრისტიანი, მოძულე ღვთისა დედისა, წმინდათა და წამებულთა. ვაჟ შენსა მეფესა გიორგის. მამაშვილობასა, პატრო, შეაყვარე ქრისტე ჩემსა შვილსა, გამოიყვანე ცოდვიდამ; ამცენ, შენ უფრო დაგიჯერებს. — თუ არა ვერ იმეფებს, დაკარგავს ტახტსა და სამეფოსა ღვთისმშობლისა წილხდომილსა. ქრისტიანობითა გვაქვს პატივი და დიდება ესრეთ, ჩემო პატრო, ჩემო მეგობარო. ვალიცა ვაქვს, ქრისტესთვის სიტყვასა იტყოდე. განმანევი. მეც მამე და მცნებაცა ქრისტესი აღასრულე. მოიძიე ცხოვარი წყმენდული და შეაერთე ქრისტეს სამწყსოსა.

პატრი საყვარელი იყო დავითისაცა მემკვიდრისა. უამბო ესე ყოველი დავითს? ნამდვილი ვერ ესცან კაცთა მედროვეთაგან. „მეფეთათანა საუბარი სიფთხილითა უნდაო, — მეტყოდა ხშირად მეფისავე ექიმი იოანე იოსების ძე ყარაევი, მომთხრობი ამბავთა ამათ და თვით სარწმუნოებით კათოლიკე. — თვით მამა შენი ეგნატი, მიჩნეული მეფისაგან, მამაო ჩვენოს თქმით შევიდოდა მასთანაო“.

XLV

1800 წელსა აღდგომისა დღეს, წაბრძანდა მეფე სიონისა საკათედრო ეკლესიასა. მუნ იყვნენ შეკრებილნი [შულამესა] ლენერალები რუსთა ლაზარევი და სხვანიცა, კავალენსკი მინისტრი რეზიდენტი რუსეთისა და მეფისა მოხელენი. ცისკრისა წესი და წირვა დღისა ამის გარდხადა კათოლიკოსმან ანტონი, რომელსაცა ჰყვანდნენ თანამწირველად არსენი თფილელი და მიხაილ ნინოწმინდელი, დროთა ამათ თფილისსა მცხოვრები, და სხვანიცა სამღვდელონი.

ოდეს შემბრძანდა მეფე ეკლესიად, და მოიკითხა რუსთა ჯარისა უფროსნი, წინათ ცისკრის დაწყებისა, — ჩვეულებისამებრ თვით აღანთო სანთელი კელეპტარი ყვითლისა სანთლისა წინაშე სიონის ღვთისმშობლისა ხატისა და მაშინ მოულოდინებელად ერთაგანი ხმა ჰყო ძლიერად: ღვთისმშობელო, ქრისტე აღსდგა! — ესრეთი აქვნდა ტრფილება ქრისტეს სიყვარულისა მორწმუნესა მეფესა, და ესრეთმან მისმან ხნისა ბგერამან, რეცა ზეგარდმო მოღებულმან, შეარყივნა ჭონება და სხეული მუნ მყოფთა. ჰგონებდნენ, — მეტყოდა მუნ მყოფი დროთა ამათ ბიძა ჩემი ლენერალ-მაიორი ზაქარია იოსელიანი 86 წლისა ს. პ. ბ. გარდაცვლილი 1865 წელსა, — თვით ხმა ისმა ღვთისაო? შეძრწუნებელი, ვითარცა საყვირისა ხმითა, დღესაც ვძრწი და

ვლმობიერებ დღესასწაულთათვის ქრისტეს ეკლესიისა, ესრეთ ბრწყინვალედ თვით მეფისაგან გარდახდილთა.

დღეს ამას მრავალი სატრაპეზო დარიგდა ქალაქისა მცხოვრებთა უძლებთათვის, ქვრივთა და ობოლთა. წირვისა შემდგომად კათოლიკოსი და თანამწირველნი მიბრძანდენ მეფისა საღვურსა და მუნ ეკურთხნა ეკლოგიად დაგებულთა ტრაპეზი სტოლზედ რუსთა წესითა და მუნ განიხსნილეს ერთად ქალთა და კაცთა, მეფემან, დედოფალმან მარიამ, მეფის ძეთა და რუსისა ღენერალთა და ძლებელთა მათთა.

XLVI

თთვეში ერთგვის უყვარდა აბანოში წასვლა, სახელდობ სიონის აბანოსა, რომელსაცა მაშინ ეწოდებოდა სამშაბათისა, — რადგანაც დედაკაცთათვის იყო დღე ესე დანიშნული. — მოემზადებოდნენ დიდისა მზადებითა და ჩრდილოეთის მხრით პატარა აუზი დღედმდე მყოფი, იყო მისთვის დანიშნული. — ბანვისა დროსა ერთსა საათსა განატარებდა ღუმლისა ლოცვითა დედისადმი ღვთისა, რომლისადცა იყო ძველად მეფეთაგან შეწირული. მეაბანოე თათარი მაშადი, დღესაცა ცოცხალი 98 წლისა, ახლდა მას და უყვარდა მეფესა აღერსითა მასთან თათრულად საუბარი.

აბანოსა შემდგომად, ჩაცმულსა მეფეს მიერთმეოდა შაქრიანი წყალღვინო; ეს სიყრმითგანვე აქენდა მას ჩვეულებად და ბრძანებდა: „ნადირ-შაჰ-ყაენმა ასწავლა ესე პაპასა ჩემსა თეიმურაზსა და მე მისგან მაქვს გაგონილიო. ესრეთ იტყოდა მაშადი, მადიდებელი მეფისა და კურთხევით მომხსენებელი მისი.

მეფობისა პირველსა ორსა წელიწადსა მიბრძანდებოდა აბანოსა ცხენითა და მესამესა წელსა, ვითარცა სნეულსა, მიიყვანდნენ ტრაბტევანითა. ტრაბტევანითვე მიბრძანდებოდა ხარებისა ეკლესიისა, სადაცა ხშირად უყვარდა მოსმენა წირვისა და თაყვანისცემა და ჭერეტა წმინდისა ხარებისა ხატისა, — რომისა ქალაქსა ნახატისა, და მუნით მოსვენებულისა ტაძრისა ხატად თფილისსა ლათინთა ეკლესიისა. ხატსა ამას ეწერა ჭვემით ლათინურად წელიწადი ეკლესიისა მის აღშენებისა და გამოძიებით დღესაცა დაშთენილისა ქვასა ზედა წარწერიითა სჩანს 1714 წელი.

XLVII

მეფესა არა უყვარდა სიარული და შექცევა ბაღებში. — მხოლოდ პატრიისცემისათვის ძისა თვისისა დავითისა, სამეფოჲსა თვისისა მემკვიდრისა, — ეწვია მას ბაღში, სადაცა ქართველთა და რუსთა წესითა ჰქმნა სადილი დიდი და მიიწვია რუსისა ლენერალნი, ჯარისა თფილისს მოსულისა აფიცურნი და ჩინებულნი ჯარისა და ქალაქისა. მუზიკა რუსული და ქართული და მომღერალნი ამხიარულებდენ შეკრებილთა. კათოლიკოსი და ეპისკოპოსნი და სამღვდელონიკა იყვნენ მუნ მიწვეულნი, — ქალნი არა.

ბაღი ესე იყო ორთაქალას. შემდგომად მეფის ძისა რუსეთისა წასვლისა მიეცა იგი დოსითეოზს არქიეპისკოპოსსა გვარითა ფიცხელაურსა, და შემდგომად ამისცა შეისყიდა იგი სომეხმან თფილისელმან, მოქალაქემან ტერშიმოვანოვმა; — დღესაც მემკვიდრეთა მისთა უპყრიესთ იგი სავაჭროდ და არა საღვინოდ; ესრეთი ცვალებადი არის სოფელი ესე და ყოველივე სოფლისა.

XLVIII

მუხრანისა მოხილვისა დროსა, მტკვრისა ციხიდამ ეკვირებოდა ადგილთა მშენიერებასა, ქსნისა ერთის მხრით და არაგვისა მეორით მდინარეობასა ვენახთა სიმრავლესა, მინდორთა მოსავალითა სავსეთა, ეკლესიითა და კოშკთა და ნაშენობათა ძველთა და ახალთა ადგილადგილ თვალსაჩინად მდებარეთა. დიდად დამტკბარსა ესრეთითა ხილვითა მეფის ძესა, მუხრანის-ბატონმან იოანე, სიძემან თვისმან, გარნა არასაყვარელმან, მოახსენა: „ეს, რასაც ხედაეთ ქსნიდამ არაგვამდინ და მთიდამ იმა მთამდე ჩემიო“. მაშინ, სწრაფლ უბრძანა მეფის ძემან: „ნუ, ნუ, მუხრანის-ბატონო, ნუ ბრძანებ მაგას, ეგე გვარი თქმა სატანამ მოახსენა მაცხოვარსა: „ესე ყოველი ჩემიო, მოგცემ შენ სამეფოსა მას, უკეთუ თაყვანსაცემო. ნუ ვიქადით სახელითა ჩვენითა. არა ჩვენ, არა ჩვენ, არამედ სახელსა შენსა ეც პატივი“. მხლებელთა გაელიმათ, მუხრანის-ბატონმა სდუმა და სხვათა მცნთა კაცთა და წილქნელმან ამბროსი განიკვირვეს მარჯვე პასუხი წმინდისა საბარებიდამ მარჯვედვე და თვისსა დროსა სათქმელად მოღებული.

დასატკბობელად მუხრანის-ბატონისა, თვით ბრძანა ქებიტი სიტყვა მუხრანისათვის სამთავროსა: „დიდი საუფლისწულო შეხვდით მუხრანის-ბატონთა, მეფეთა ტომთა, — იტყოდა მეფე, — მუხრანის-ბატონი ქვემარტად არის მთავარი მდიდრად მექონი პურისა, ლენისა, საკლავისა, ტყისა და ნადირთა. მეტადრე ორაგულთა, მცურავთა მარჯვნივ და მარცხნივ მისისა სახლისა. არაგვი და ქსანი, — ორნი აქენან ორაგულისა, თევზთა ბატონისა, მდინარენი მუხრანის-ბატონსა, 1.200 კომლისა ბატონსა და ვითარცა მემარჯვენესა ემორჩილებს 6.000 მეომარი. ებისკოპოსი წილკნელი და წინამძღვარი შიო მღვიმისა მისთვის ილოცვენ. ძვალნი წმინდისა შიოსი და საფლავი წმინდისა იესე წილკნელისა, აქენან მას საფარველად. აი, ბატონო მუხრანის-ბატონო, სიმდიდრე თქვენი, სიქადული და სასოება მტკიცე. — ორნივე ესენი არიან ეკკლესიისა სვეტი და მეფეთა გვირგვინისა სამკაულნი.

ამასავე დროსა პირველსა წელიწადსა მეორედ ქორწინებისა მეფის ძისა, და მან მისმან მეფის ასულმან ქეთევან მიიპატიჟა მუხრანსა რძალი თვისი მარიამ. მიღებული დიდისა პატივითა და თექვსმეტითა ქალითა დიდთა გვართავან, დახედებოდა, ვითარცა მათ, ეგრეთვე მეფის ძესა გიორგის, ცოლის ძმასა თვისსა. მომთხრობი ამბავთა ამთ ზაალ გურამიშვილის ცოლი ნინა, დღესაც ცოცხალი, თვით იყო დამსწრე წვეულებისა და დასახელა შვილნი ქალნი საჩენად მორთულნი, მშვენიერებითა ბრწყინავნი, ტკბილად მოუბარნი, საოცრად მროკველნი. ესენი იყვნენ: პაატა ციციშვილის ქალი სოფიო, გასათხოვარი 13 წლისა; თუმანიშვილის ცოლი ქეთევან, დიდად კეთლუცი; მახაშვილია ქალი ნინო, 14 წლისა დანიშნული... ანდრონიკაშვილზედ, გარნა გათხოვებამდე გარდაცვლილი, საყვარელი მეფის ძისა გიორგისა, რომელსაცა დიდად ეალერსებოდა თვით მეფე ირაკლი; თინათინ, ქალი ამილახერისა ამირინდოსი, გასათხოვარი და დედამისი თამარ მშვენიერი და მეფეთა ალერსი; ელენე დაჲ მისივე თინათინისა, ცოლი ასლან ჯვარდაწერილისა მასზედ აბაშიძისა დავითისა; ბარბარე ყაფლანიშვილი; ელისაბედ ბარათაშვილისა ცოლი, სიტყვა მარჯვე, მოხუცარი და ზმანთა მოქმელი შესაქცევად მრავალთა.—

ათი დღე დაჰყვეს მუნ; — კარვებითა იყო სავსე მუხრანისა გარემონი. 300 კაცი შექურვილი ახლდნენ სტუმართა. წვეულება ესე იყო ენკენისთვისა 8 რიცხვსა თთვესა ამას, რომელსაცა არის დღესასწაული წილკნისა ტაძრისა აღშენებულისა ღვთისმშობლისა შობისა სახელზედ; დაჰპატიჟა თვით წილკნელმან, ჰქმნა სახელოვანი სტუმრობა და მუნითგან, კურთხევითა მღვდელმთავრისა ამბროსისა, წარვიდნენ

მცხეთისა გზით ქვემო ავჭალას და მივიდნენ მეფის ძე გიორგი და მე-
 ულლე მისი მარიამ, ქალნი და კაცნი მზღებელნი მათნი და ისადგუ-
 რეს მუნ 4 დღე და, აქა მასპინძლობდა მათ ზაალ გურამიშვილი,
 მეფის ძისა ჯანსაყუთრებით ერთგული და ცოლი მისი ნინო ანდრო-
 ნიკაანთ ქალი, ნათესავი პირველისა მეფის ძის ცოლისა ქეთევანისა
 და მომთხრობი ამბავთა ამათ. ამისაგანვე ვსცან მრავალნი ამბავნი, აქ
 მოხსენებულნი მეფისათვის. თვით მოხუცი 103 წლისა ვერ მიგებდა
 პასუხსა უსმენელობისა გამო ყურთა მისთა შეკითხვათა ჩემთა; ამის-
 თვის გარდასცემდა მას, შვილიშვილი მისი კნეინა ოლგა ქავეკავაძისა,
 ქალი კ. თადეოზ გურამოვისა და ცოლი თ. ილიასი ქართველთა პოე-
 ტისა, — ჩაბერვითა მაღლად მოხუცისა ყურთა და ესრეთ მეტყუდა
 პასუხსა და მომითხრობდა ძლიერად, გონიერად და სრულითა მეხსი-
 ერებითა. „არ არიო წერასა შინა ამბავი ჩემგან ნახულისა, — იტყო-
 და მოხუცი, — და ამბავი გაგონილისა ჩემგანვე. მეისტორიე ფრთხი-
 ლად უნდა სწერდესო“.

XLIX

მოგზაურობისა ამის დროსა შემდგომად ოთხისა თთვისა 1784
 წელსა ვიხილე ერთი მისგან მეფის ძისა მიწერილი ბრძანება მთიულე-
 თის მოხელეთადმი; ბრძანებითა ამით უბრძანებს რომ, საამ კობია-
 შვილსა მოურავსა მთიულეთისასა, გამოდევნილსა მათგან, დამორჩილ-
 დნენ; — მხოლოდ საამს სანამ ცოცხალი იყოს და მისსა ძმათა და სა-
 ხლის კაცთა ხელი არ ჰქონდესთ თქვენთანაო. ოქმი ესე იწყება: „ბა-
 ტონიშვილი გიორგი, ლეონ, იულონ, ვახტანგ და თეიმურაზ (ეს სა-
 ხელი კათალიკოსისა ანტონისა ერის კაცობაში) გიბრძანებთ მთიულ-
 ლეთისა მოხელენო და ერთობით მთიულნო დიდნო და მცირენო*
 და სხვანი; იანვარს 21, ქკს უოდ (1784 წელსა).

ავჭალასა ზოახსენეს გლებთა მკისა დროსა მწობხარებით, წვითა და
 დაგვითა პურის ჭამისათვის მათგან. მეფემან უპასუხა: „პური თქვე-
 ნი, რომელსაც სჭამთო, არის პური ნამდვილი. კაცი ერთითა შრომი-
 თა უნდა იკვებებოდესო. ძილი თქვენი უფრო ტკბილია, მხიარულე-
 ბაცა უფრო შვებითი და სხეული უფრო მტკიცე. ადვილად ქვეყანა-
 ზედ ნაშოვნე და მოპოებული, არის უგემო, ვითარცა საჭმელი უმა-
 რილო“.

L

დროსა ამას ლეკთა აქვდათ შეკრული ზედაძნისა მთა-ტყვიანი. მეფემან მოუწოდა ქიზიყელნი, რათა მიუხდენ მუნ მთისა წვერსა და მოუშალონ მათ ბინა-სადგური მათი. 300 კაცი და ქიზიყისა მოურავი ზაქარია ენდრონიკაშვილი წარვიდენ და იხილეს სიმაგრე მათი ციხესა და გალავანი კოშკიანსა ზედაძნისა აღრევე გაუქმებულსა უდაბნოსა. სცნეს ესე ლეკთა 600 კაცთა მუნ მარადის დაბუღებულთა და გადმოუდგნენ ციხისა და გალავნებისა კერძოთაგან. ქიზიყელთა ვაჟკაცთა ვერ გაბედეს მისვლა იერიშითა: იყვნენ უცნობნი აღვილისა და არა ჰგონებდენ ესრეთ მისავალად. სირცხვილეულნი უკუ იქცნენ და წარვიდენ თვის-თვისად. მაშინ შეწუხებულმან მეფემან ამოიოხრა და უბრძანა ზაალ გურამიშვილსა და მაყაშვილსა ოხვრითა: „მეუბნებთან, ნუ მოიშვილებ რუსთაო!“

ეს მთა ზედაძნისა არაგვისა პირზედა დამყარებული პირისპირ მცხეთისა და ღართის-კარისა ანუ ძველად კანონიერად ქართლისა კარისა, იყო კლდედ და კარად დაღესტანისა, და აქედამ დაეცემოდინ ლეკნი ღართის-კარსა და დატაცებით ტყვეთა, — განვლიდენ ქართლსა და ავიდოდნენ ახალციხეს. დაბრუნებული მუნით, აქავე მოვიდინ და დაბინავდებიან უშომრად. — ესრეთ მდგომარეობასა შინა იყო საქართველო დროთაგან მეფისა ვახტანგისა 1710-გან, როგორცა სჩანს წერილითგანცა, და ვიდრე 1817-დმდე. ამა წელიწადიდანა შეწუხდა ლეკი და შევიდა თვისთა კლდეთა შინა და ხეობათა, სადაცა ეწია მას ძალი რუსეთისა და შემდგომად გრძელ-ჟამითისა ბრძოლისა და ამორჩილა და დაამშვიდა, დაიმონა და შეართა კვალად ქართველთა ვაჭრობითა, მათთანა მუშაკობითა და არს საიმედო, რომელ იქმს ერთობასაცა სარწმუნოებითსა დანერგვითა მათ შორის ქრისტიანობისა, გარე რომლისა არა არს არცა სარწმუნოება, არცა მოქალაქობა და არცა კაცობრიობა.

LI

მოახსენეს მეფის ძესა წიგნისათვის ამილახვარისა, დაბეჭდილისა რუსეთსა*. ინება მეფის ძემან თარგმნილისა ქართულად წარკითხვა.

* იგულისხმება წიგნი: История георгианская о юноше князе Амилахорове с кратким прибавлением истории тамошней земли от начала до нынешняго

სთხოვა მთარგმნელსა მისსა, წარუკითხოს მას იგი. მთარგმნელმან პეტრე ყიზლარელმან კოტიევმან მოახსენა, არა ქონვა მისი ქართულად: თარგმნილი მივართვი მეფესაო. მეფის ძემან ვერ გაბედა თხოვნა მისი და უბრძანა პეტრესა, ხელახლად სთარგმნოს ქართულად. მაშინ გარდმოიღო ქართულად არა მრთელი წიგნი, არამედ 14 ადგილისაგობელი მეფის ირაკლისა და სხვანი ქებითნი სიტყვანი მეფის ძისა გიორგისათვის. უბრძანა მადლობა მას, გარნა ირაკლი მცნობმან, რომელ დაარღვია ბრძანება მისი, რათა არა ვისთვისმე ეჩვენებინა იგი, გაუწყრა მას და განაძია თფილისით. ესრეთი იყო კავშირი შორის მამისა და შვილისა. მტერთა განიხარეს და განძლიერდენ წანაღმდგენი და მეტოქნი გიორგისა! — ესენი რავდენნიმე წიგნისა ამის ფურცელნი ცუდათ ნათარგმნი და სომეხთა ენისად მიქცეული მეცა მინახვიან (სჩანს იყო მთარგმნელი სომეხი), ვნახე და წარვიკითხე ნიკოლოზ დავითის ძეს ჩუბინოვისა წიგნთა საცავსა. ვგონებ გამოსთხოვა შემდეგ იგი ამას მთავარმან მეგრელიისა დავით ლეონის ძემან დადიანმან, — დიდათ მოყვარემან ქართველთა მწიგნობრობისა.

ამას შინა რვეულსა იღვა სხვაცა ფურცელი ლურჯ ქალღმღებდ ნაწერი, რომლითაცა სთხოვა მეფესა, მისცეს ნება ორისა თვითა წარვიდეს ერშიაწინსა სანახავად დროთა ამათ სომეხთა კათოლიკოსისა ლუკასი. მეფე ირაკლი უწერს მას ფურცელზედა უარსა დროთა გარემოებათა გამო: ოქმივით დაწერილსა, უარის პასუხსა უზის პატარა ბეჟედი მეფისა ირაკლისა.

LII

ოდეს ქსნისა ერისთავთა დაჰკარგეს რწმუნება მეფისა და არღა მიენდობოდა ერთგულობითსა მათსა სიტყვასა, და აქენდათ მარადის დაახლოება ლეკთა ბელადთა თანა, დაღესტანით ახალციხედ მიმავალთა და ახალციხით დაღესტანსავე უკუქცეულთა, — მაშინ მეფემან ირაკლი განიხრაბა მოღება მათგან ქსნის ხეობისა და სრულად აღხოცვა ქსნის საერისთავოსი. ესე უნებდა მას ერთობისათვის მეფობისა და სიმტკიცისათვის ერთმთავრობისა დაასუსტოს თემთა მთავარნი ანუ სრულიად აღფხვრას ივინი, მაგალითითა მით, რომელიცა დიდისა სიბრძნით ჰქმნა მეფემან თეიმურაზ, ოდეს განაქარვა სამუდა-

века, которую рассказывает Усим, купец Анатолийский сотоварищам своим между разными известиями. 1 часть. Переведена на русский язык И. С. Спб. 1772 г. Типогр. Х. Ф. Клезна (წარმოადგენს სამფლეტს ერეკლე მეორეზე).

რ ე დ ა ქ ტ ო რ ი

მოდ ერისთავობა არაგვისა. შვეგროვილთა მეფისა სასახლეშია შინა მდივანბეგთა განიხილეს საქმე და ორგულება, რომელთაცა შესწამებდნენ ერისთავთა. ჭაბუა ორბელიანმან და იოსებ თუმანიშვილმან და სხვათა სძლეს სხვათა და განაჩინეს სრულიად უკუნითი უკუნისამდე მოელოს მათ საერისთაო. სიმტკიცისათვის და შეუცვალელობისათვის ესრეთისა განჩინებისა იქმნა კრება, დაიწერა ძეგლის წერა, და მოსწერდა ხელი დაესვათ ბეჭედნი მეფისა და სამეფოასა სახლისა წევრთა, კათოლიკოსისა და მღვდელმთავართა რვათა. კირილე მთავარ ეპისკოპოსმან მისცა ხმა მიემატოს ძეგლის წერას ესეცა: „იყავნ კრული თვით მეფეცა, რომელმანცა გახსნას შეკრულება ესე და სცვალოს განჩინება“.

მეფის ძესა გიორგის არ უნებდა არც ხელის მოწერა, არცა ბეჭედის დასმა. აქედამ სცნეს პირველად ჰაზრი მეფის ძისა, რათა ჰყვანდეს შემდეგთა დროთათვის განდევნილნი ერისთავნი თანაშემწედ პირისპირ მეროისა დედისაგან ძმათა, რომელნიცა სძულობდნენ მას. იწყინა მეფემან; დაიბარა შვილი თვისი, ჰყვედრა მას ურჩება გამოცხადებული და უბრძანა დასვას ბეჭედი. მეფის ძე მორჩილ ექმნა მამასა, გარნა გაიშეგობრა ერისთავნი და მთისა მკვიდრნი, რომელთაცა სურდათ ერისთავნი თვისნი, გალაღებულნი მათგან. ესე სიყვარული მათ შორის დასცბრა და განქარდა მაშინ, ოდესცა ერისთავმან რევან 1800 წელსა შეირთო ცოლად ანასტასია, ქალი ირაკლისა და ოდეს ფარნაოზ მეფის ძემან იღუმალვე მამისა თვისისა მიიყვანა ცოლად ანნა ქალი ყულარაღასისა ერისთავისა.

LIII

ესრეთივე იყო მოქცევა მის მეფის ძისა გიორგისა, ოდეს მეფემან ირაკლი დასწვა მოლაღატენი მისნი პაატა ბაგრატიონი, თაქთაქიშვილი და დააქრნა ფერხთა ძარღენი ამილახვარსა ალექსანდრესა. მეფის ძეს გიორგის არ უნებდა ასრულება ესე ვითარისა სასტიკისა განჩინებისა. მოქმედებითა ამით აჩვენა ქართველთა ერსა გულჩვილობა თვისი და ესე იყო მიზეზი, რომელ თვით ალექსანდრე ამილახვარმან რუსეთსა წარსულმან დაბეჭდა წიგნი რუსულად....* და მას შინა მგებელი მეფისა ირაკლისა, აღიდებდა მეფის ძესა გიორგისა და აღსწერდა მას კაცად კეთილად, ბრძნად და სათნოებათა მრავალ მექონად. — მეფესა მოახსენეს წიგნისა ამისთვის დაბეჭდილისა და მან

* იხ. სათანადო შენიშვნა ხემოთ.

მისწერა იმპერატრიცასა ცუდკაცობა დასჯილისა ამილახვარისა. რუსეთმან სურვილისამებრ მეფისა აღკრძალა წიგნი, იგი და აცნობა მეფეს, რათა მით განუსვენოს მას. იგი იყო ნათესავი ათანასი თფილელისა და ესევე იყო მიზეზი არა მოსვლისა საქართველოდ ათანასისა, დაწოთომილისა რუსეთსა და მუნ მოსკოვს გარდაცვლილისა.

LIV

1783 წელსა იწყეს საეკლესიოთა წერილთა ბეჭედა ქ. თფილისს, მაშინ მოახსენეს მეფესა, რათა რუსთა წესითა შემდგომად სიტყვათა: „დროსა კეთილმორწმუნისა მეფისა ირაკლი მეორისა და დედოფლისა დარეჯანისა“ დამატოს ესეცა „და მემკვიდრისა მათისა მეფის ძის გიორგისა“, სურვილისამებრ თვით მეფის ძისა და განსასვენებელად ძმათა, რომელნიცა მარადის განიზრახვიდენ მეფობისა მიტაცებასა. იწყინა ესე მეფემან და უბრძანა სტამბისა ზედამხედველსა... არღა მოახსენებდეს მას ესრეთსა უშვერსა მოხსენებასა. კათოლიკოსმან ანტონი სტუქსა კეჭერაშვილი მღვდელი და აბრამ ურიათ-ყოფილი და... მღვდელივე... მბეჭდავნი წიგნთა. დაბეჭდილნი რავედნენიმე დაწყებითი ფურცელნი, მოითხოვა და ბძანა მისცენ ცეცხლსა და არღა იქმნეს ესე. ტრიფილე არქიდიაკონსა ებრძანა კათოლიკოსისა პირითა საყვედური დიდი და მოძღვარმან მეფისა ზაქარია სულხანიშვილმან მბეჭდავმანვე გამოუცხადა მას ტრიფილეს ბრალისა მიტევება გაბედვისათვის ბეჭდისა და დასტამბვისა რისამე, — არ ნებართულისა მეფისაგან და თვით კათოლიკოსისა. ერთი ესრეთი ფურცელი ვნახე დავით რექტორისა წიგნებში; მომსყიდავი რავედნთამე მისთა წიგნთა. — არ ვიცი სადა მიეფარა ეს ფურცელი, დასამტკიცებელად ესრეთისა ჩემისა მოთხრობისა.

LV

დღესა მესამესა შემდგომად შერთვისა მეფის ძისაგან მარიამ გიორგი ციციშვილის ქალისა, წარვიდა მეფე ირაკლი და ნახა რძალი თვისი სავე მშვენიერებითა, ჯერეთ ყმაწვილი 14 წლისა. მეფემან მიართვა პირის სანახავად ხატი ღვთისმშობლისა, ამბარჯა ძვირფასი, თვალებითა, მარგარიტითა და იაგუნდებითა მორთული, რომელიცა ფასობდა იტყვიან ას თუმნათა, ქარხანა ზეთის სახდელი მტკვრის ხიდის ვალმა, მეტეხისა ძირში ავლაბრისა გზისა მარჯვნივ. მასვე დღე-

სა, მეფისავე მუნ ყოფნასა მიბრძანდა დედინაცვალი და დედოფალი დარეჯან, და ამანცა პირის სანახავად უბოძა რძალსა თვისსა ძეწვეი ოქროსი და გულსაკიდი ამბარჯა, საკაბე მძიმისა ფარჩისა, შალი ინდოეთისა, კრიანოსული 70 მარგარიტისა ასხმული და 30 იაგუნდისა თვალი.

არა გამოჩენილი ქორწილი მეფის ძისა მოითხოვდა, რათა არა გამოჩენილადცა ყოფილიყო მიღება სასახლესა შინა ახალისა რძალისა. ამისთვის თვითოეულად მივიდოდნენ და წარდგებოდნენ სასახლისა კაცნი, თავადნი და აზნაურნი და თვით კათოლიკოსი და სამღვდელონი თფილისელი. დროთა ამით თფილელი ათანასი მივიდა და მიართვა მყოზადსა თვისსა დედოფალსა ხატი ღვთისმშობლისა ვეცხლით მოქსოვილი, დაუჯდომელი, დაბეკდილი ქაიხოსრო მეფისა დროსა 1709 წელსა თფილისს, დალოცა და აკურთხა იგი პარაკლისისა გარდაბნითა მუნვე სახლსა. ესრეთი იყო ძველადვე ჩვეულება თფილელთაგან, რადგანაცა თფილელი და მროველი თვისითა ეპარქიებითა იყვნენ ძველადვე სადედოფლოთ დანიშნულნი. მაშინ შესწირა თვით დედოფალმან სიონისა ეკკლესიასა ბარძიმფეშხუმი, რომელსაცა აქვნდა შთასმული სამი დიდი აღმასი გარემო გამოკვეთილისა მაცხოვრისა ხატისა. ესე დაიკარგა თფილისისა აღებისა დღესა 1795 წელსა. ისაკ კანდელაკმან სიონისა, კაცმან მრავალთა საეკკლესიოთა წიგნთა და გულანთა აღმწერელმან მიართვა თვისგან დაწერილი მშვენიერად ხუცურად დაუჯდომელი და პარაკლისი ღვთისა დედისა. თავსა ხატია ღვთისმშობლისა ხატი და შთაურთო მუნ 18 სახე ღვთისავე დედისა ქებათა გამომეტყველი, თანახმად 9 ხმისა დაუჯდომელისა საგალობელთა და ესოდენისავე ხმისა პარაკლისისა საგალობელთა; დასასრულ წიგნსა ეწერა ესე: „მე ისაკ ხუცესმან სიონისა, მივართვი წიგნი ესე მეფის რძალსა მარიაშსა, მეუღლესა პირმშოასა მეფის ძისა გიორგისა. ღმერთმან მშვიდობაში მოახმაროს. ქპს (ქორონიკონსა) 1783“.

მხატვრობაები მუნ მშვენიერად ნახატნი ოქროსა და ვეცხლისა ვარაყითა განაბრწყინებდენ თვით წიგნსა, სალოცავად მეფის რძლისათვის მომზადებულსა. დასასრულსვე წიგნისა ეწერა ესე: „ღვთისა დედო მადიდე სულითა მხატვარი სახეტა შენტა ნიკოლოზ“. — გამოვიძიე ვინაობა მხატვრისა ამის და ვსცან, რომელ იყო იგი თავადი ნიკოლოზ აფხაზი, კნიაზად ხმობილი, რუსეთსაც მეფისაგან სხვათა თანა დესპანთა წარგზავნილი, მამა ბრძნისა და მხნეობითა გამოჩენილისა ღენერალ-მაიორისა ივან ნიკოლაიჩისა (გარდაიცვალა ხოლერითა ღროდნენის ლუბერნიასა მიმავალი კნიაზისა პასკევიჩისა მიწოდებითა ვარშავას 1831 წელსა) და ორთა სხვათა, ძმათა უშვილოდ ამო-

წყვეტილთა. — ესე ნიკოლოზ მარხია სიონისა საკათედროს ეკლესიასა, ვითარცა მიაშრო თვით შვილნიან მისმან ივანე ნიკოლოზის ძემან, რომელმაცა პირველად გამამგზავრა რუსეთად სწავლისათვის.

ხატი ესე აქვნდა მეფის ძესა მიხაილსა, ხოლო დაუჯდომელი თვით დედოფალსა მარიამს, რომელმანცა თვით მიჩვენა მე მოსკოვს 1835 წელსა. დაბრუნებულსა რუსეთიდამ საქართველოს, მასვე დროსა მასთანავე გარდმოვსწერე ზედა წარწერა წიგნისა. ვის აქვნან აწ ესენი და რომელთა მემკვიდრეთაგანთა მისთა, არა ვუწყი.

LVI

თბილელი მიტროპოლიტი გერმანე, მოხუცი და ღირსი კაცი აღზრდილი სიყრმიდგან იოანე მანგლელისაგან შეიქმნა ავად. მეფის ძე გიორგი მიბრძანდა და ნახა მწოლარე სიკვდილისა საწოლსა. თანაჰყვა მას იკონომოსი და დეკანოზი სიონისა იოანე ოსეს ძე¹⁴, რომელიცა მოხუცებისა გამო და უძლურებისა თვით გერმანესსა, განაგებდა ეპარქიასა მისსა. ნახვამან მეფის ძისა და საუბარმან მისმან წმინდანათვის ეკლესიისა და თვით წმინდისა გერმანესსა, რომლისაცა სახელლითა იწოდებოდა იგი, მოიყვანა სხეული ესრეთსა მდგომარეობასა, რომელ შვიქმნა უკეთ და განმზნობილი იტყოდა: „ბატონიშვილო! სიტყვა თქვენი ზეცით მეტყველი, შენგენნა მე სამკურნალოდ; ვხედავ თავსა ჩემსა ცოდვილსა კვალად მოსრულად სოფელსა ამას, რათა სინანული ბრალთა ჩემთათვის განგრძელდეს და ვეღირსო დიდებასა მას ქრისტესსა, რომელსაცა თქვენ მომითხრობთ. ცოდვილითა ჩემითა პირითა, მადლობასა მოგახსენებ და კურთხევასა მოგართმევ: მადლი იესოსი, ყოვლისა სოფლისა ცოდვათაგან მხსნელისა, იყოს თქვენზედა და თქვენსა სახლსა ზედა. ამინ, ამინ“.

მეფის ძემან იტერა, ემთხვია მოხუცისა ხელსა. „დამწერე ჯვარი, ეკლესიისა ქრისტესისა მწყემსო“, — რქვა მეფის ძემან. მაშინ წარწოსთქვა: „სახელითა მიმისათა და ძისათა და სჯლისა წმიდისათა“...

მეორესა დღესა დილით წარავლინა კაცი მოკითხვისა, მოუღიდა პასუხად სრულიად უკეთესობისა მისისა და სიმრთელისა ამბავი; განიხარა და კვალად წირვისა შემდგომად მიბრძანდა და წარიყვანა შვილი თვისი მიხაილ ჯერეთ ათამდინ წლისა. მოახსენეს გერმანეს მიბრძანება მეფის ძისა და მეფის ძის ძისა; აღდგა თვით საწოლით და ქურქ-მოდებული, მიეგება სენაკისა კარსა. განკვირდა მეფე და მა-

¹⁴ ოდესმე ოსეშვილად წოდებული.

ლალისა ხმითა ბრძანა: „კურთხეულ არს ღმერთი მამათა ჩვენთა“ (ესრეთი თქმა ხშირად იცოდა მეფის ძემან ქრისტეს მოყვარემან). იოანე დეკანოზმან პასუხ უგო: „მადლი უფლისა თანა უვის მარადის მადლითა ქრისტესითა საესე კაცსა. მაშინ მეფის ძემან მიიყვანა შვილი თვისი მიხაილ და სთხოვა აკურთხოს იგი. გერმანემან დასდვა ხელი თავზედ და ოდესაც აპირებდა კურთხევისა სიტყვისა წარმოთქმასა, უბრძანა მეფემან მამამან დაიჩოქოს; მსწრაფლ დაიჩოქა და მაშინ სთქვა: „წმინდამან სამებამან გაკურთხოს შენ. მადლი უფლისა და ღვთისა ჩვენისა იესო ქრისტესი იყოს, შენთანა. ჯვარი მისი საქურველად გექმნას შენ; იხილვიდე კეთილსა მარადის ქრისტეს სიყვარულითა; დღე გრძელი მოგენიქოს“. — ესე ამბავი თვით მიხაილმან მიაზბო ს. პ. ბ., ოდეს ვსადგურობდი მასთან² წელიწადსა (1843 და 1844) და იცოდა ქრისტეს მოყვარე და მოხუცი მაშინ 64 წლისა: „მე კიდევ ვიცოცხლებ: გერმანესაგან ღირსისა კაცისა, ვარ ნაკურთხი“. მომავონდა ესე მისი თქმულობა, ოდეს წარვიკითხე წერილი მოწერილი ჩემდა გარდაცვალებულისათვის მიხაილისა, რომელსაცა აქენდა 82 წელი 1861 წელსა, 21 აპრილსა და უმეტესად დღედმდე ვარ შეგერთომილი, ოდეს გამოვიძიე წერილიდგან, რომელ თვით გერმანეცა, მაკურთხებელი მისი, იყო 82 წლისა, გარდასრული ამიერ სოფლით სამყოფოსა საუკუნოსა.

LVI

1778 წელსა წარვიდა ზაფხულისა თთვეთათვის თრიალეთისაკენ და აქედამ გარდავიდა 300 კაცითა, და დაიბანაკა თაფარაევანის ტბისა პირზედ. — სწო ესე ფაშამან ახალქალაქისა, მივიდა და არა ესტუმრა მეფის ძესა გიორგის. „მე ვიახელ გიშასპინძლო ჩემსა ქვეყანასა“, — რქვა ფაშამან. ესრეთ დიდისა პატივითა მიღებული გიორგი იყო წვეული თთვესა ერთსა თურქთა წესითა. თანა ახლდა მას თავადი იოანე ანდრონიკაშვილი, ეგნატი იოსელიანი, თურქისტანიშვილი დავით, ბარათაშვილი იასონ და სხვანი. მღვდელნი დღე ყოველ ულოცავდენ სასახლისა ჩვეულებითა ცისკარსა და მწუხრსა და ოდესმე აღასრულებდენ წირვასაცა ნაკურთხსა კარავში, რომელსაცა არა მოიშორებდა თვისაგან გიორგი მოგზაურობისა დროსაცა. — ძველნი სამესხოფსა ქართველნი დროთა ამათ გათათრებულნი, ქალნი და კაცნი, — დიდისა ღმობიერებითა ისმენდნენ ლოცვასა და ვედრებასა სიტყვათა მათსა ენასა ზედა, მათგან არ დაეწყებულთა ვიდრე დღეინდელად დღედ. ერთი მათ შორის იპოებოდა ყმაწვილი ლეკი, რო-

მელსაცა მეფის ძე უაღერსებდა; მოახსენეს, რომელ არა უფის მას არცა მამა და არცა დედა და არს ობლად დარჩომილი და გამოიკვებება სამადლოდ სხვათაგან. მეფის ძემან ითხოვა იგი, მისცენ მას, უბოძა ცხენი და წამოიყვანა 10 წლისა თვისდა. შემდეგ 20 წლისა მონათლეს იგი; იყო მიმქმელად თვით მეფის რძალი ქლენე, მეუღლე მეფის ძისა და მემკვიდრისა, და სცხოვრებდა მასთან ს. პ. ბ. და მუნ გარდაიცვალა 1845 წელსა დამტოვებელი შვილთა. მას ერქვა სახელად სვიმონ. გვარი მისი არა მახსოვს.

ესე მიაშბო თვით მეფის ასულმან ელენე, ემბაზით მიმქმელმან ჩემმან 1809 წელსა, ოდეს მისულმან პირველად რუსეთსა, ვიხილე იგი 1831 წელსა.

თათარავანით გადმოვლო მთა საციციანო და მოვიდა ქარელსა; აქედამ მიიწვია მროველმან ეპისკოპოსმან რუისისა; განვლო მტკვარი ტივით, დაჰყო მასთან სამი დღე. აქედამ ამილახვარმან ოთარ ისტუმრა ტივით ოთარშენსა, მისგან დადგინებულსა სოფელსა და სასახლესა; მოსრული გორსა მანვე მიიწვია ამილახვარმან, ვითარცა გორის მოურავმან. აქედამ ღამისთევითა განატარა გორისჯვრის ეკკლესიაში მწუხრი, ცისკარი და წირვა. — ამასვე დღესა დაწინდეს მისსა ქალსა ელენეზედ მეფის ძე თეიმურაზ, რომელსაცა არა სურდა იგი ცოლად მიხეზისათვის მის, რომელ იყო პირველ დანიშნული მის ძმაზედ მემკვიდრეზედ დავით, რომელმანც მამისა არა უთანხმოებით შვირთო ცოლად სომეხთა აბიმელიქის სვიმონისა ქალი. — შემდეგ ორის დღისა მთაზედ ყოფნისა, მეფე შეიქმნა ავად, და წარმოვიდა მუნით არა ცხენით, დასვეს ტივზედ და ესე მოიყვანეს ქალაქს თფილისსა.

ტკბილია ტივზედ ჯდომა და სიარული მტკვრისა გზითა. კნიაზმან გიორგი გაგარინმან აწ ლოჭმეისტერმან, მოინდომა წამოსვლა გორიდან თფილისს და ვიარეთ ამ გზით მე და მან 1851 წელსა სექტემბრის თთვეში. — დილით წამოსული მოვედით ს. გომსა, და მეორესა დღესა 8 რიცხვსა, ქალაქსა თფილისსა. ტივზედ მჯდომელნი თავისუფლად და დაუბრკოლებლივ ვიკითხავდით წიგნთა და ვსწერდით. ესე ჰქმნა მან, რათა შეაჩვიოს ქართველნი ტივითა ჩამოსვლასა ქართლით თფილისად, მაგალითითა მით, რომელ ტიროლში მდინარითა იზარ, მოვლენან ესრეთ ტივითავე მუნხენში. ესრეთმან ჩვენმა მგზავრობამან მისცა საგანი კომედიისა მწერალსა ანტონოვსა და დასწერა ტივით სიარული. კ. ვორანცოვმან, დამზადებელმან ქართლისა თეატრასა, დააჯილდოა მწერალი და მიიღო თვისდა ყოველივე დასაბეჭდავად წარსაგებელი.

LVIII

ამბოხთა დიდთა დამაცხრომელი მეფე, არა დასცხრებოდა მიწერ-
მოწერითა ყოველგან. დესპანსა თვისსა თავადს გარსევან ჭავჭავაძეს
უბრძანა წერილთა აცნობებდეს მხოლოდ მას და არა სხვათა მოქმე-
დებათა თვისთა რუსეთისა კარზედ. აჰა ერთი ესე ვითართა წე-
რილთაგანი საცნობელად რუსეთისა გარემოებათათვის სპარსეთისა
მხრით.

„მის ბრწყინვალეობას თავადს, ჩვენს სარწმუნო მეგობარს.

როდესაც ჩვენს სჯულიერს სამეფო ტახტზედ აღვედით, მაშინვე
მაგათს დიდებულებასაც მოვახსენეთ და უგანათლებულეს კნიახსაც¹⁵
და შენც მოგწერეთ და ბრწყინვალეს ღრატს ლუდოვიჩს გამოვუგზავ-
ნეთ ლინიაზედ, მარამ იქ აღარ ბრძანებულყო და არ ვიცით ის წე-
რილები რა იქმნა და შემდგომად მისსა კვალად მაგათ დიდებულება-
საც მოვახსენეთ და უგანათლებულეს კნიახსაც და შენც მოგწერეთ
და ჩვენს შვილს დავითთან გამოვუგზავნეთ წიგნები და გზაზედ ასცდე-
ნოდა ისიცა და არ ვიცით რა იქნა¹⁶. ახლა ამას გწერთ კიდევ და
აქაური ამბავიც ასე სცან, რომ ბაბახანის ბიძა სულეიმან სარდარი
თაფრიზს მოვიდა და თითონ ბაბახანც წამოსულა ზემოთ ადრი-ბეჯა-
ნისაკენ და იმისი კაციც ჩვენთან გამოგზავნილი ნასახიბაში თფილის
ჭალაქში მოვიდა და დღეს რომ ამ თთვის კზ, კვირა დღე არის კაც-
ნი გამოგზავნეთ, დავიბარეთ ქიზიყს, ჩვენც აქ ჩავალთ და ვნახეთ
ამას და რაც ამბავი იქნება იმის სრულის ამბავითაც და სხვა ამბავი-
თაც შენს მოყვარეს კნიაზ ავალოვს¹⁷ გიორგის გამოვისტუმრებთ
მსწრაფლის სიარულით და ყველას მაშინ სცნობთ და თქვენა ღონას-
ძიება რაც არის, ახლავ უნდა ეცადოთ. გიორგი“¹⁸.

¹⁵ ესე უგანათლებულესი უნდა იყოს, მგონი, ბეზბოროდკო კანცლერი.

¹⁶ ლევით შემკვიდრე ლინიაზედ იყო ამ დროს სამსახურში.

¹⁷ ესე იყო თვით გიორგი ავალოვი მოსკოვს გარდაცვლილი დეისტვიტელის
სტატსკის სოვეტნიკის ჩინითა, და ცოლის ძმა გარსევან ჭავჭავაძისა.

¹⁸ ნამდვილსა ამას მეფის ქაღალდსა არ ჰქონდა რიცხვი წლისა და თვისა.
მხოლოდ ჭავჭავაძის ხელითა არის დანიშნული რიცხვი დროისა, ოდეს მისვლია
მას პეტერბურღს, ე. ი. 5 აგვისტ. 1798 წელსა.

ჯერეთ მეფისა ირაკლისავე დროსა 1787 წელსა კათოლიკოსმან ანტონი მეორემან, რჩევითა და საზოგადოებასა ბერთა და მღვდელთა თხოვითა, იწება შეგროება, განხილვა და დამოწმება გრამატათა და ოქმებთა დაძველებულთა. ტრიფილე არქიმანდრიტი, ისაკ მწერალი და მწიგნობარი სიონის საკათედროასა თფილისის ტაძრისა, სოლომონ დეკანოზი ანჩისხატისა და მამა მისი ალექსი დაინიშნენ განსახილველად პირველად მცხეთის ეკლესიისა გუჯრებისა. — ძველნი და დროთაგან გამჭრალისა მელნითა ნაწერნი და ძნელად წარსაკითხნი შეწირულობათა ყმისა და მამულისა გუჯარნი, წარიკითხეს და გარდაწერეს კერძო წიგნად ხუცურად, უმეტნაკლებოდ და გარკვევით. კათოლიკოსმან ანტონი მიართვა ესე მამასა თვისსა და სთხოვა იწებოს და განსახლებელად დაძველებულთა ასევე თვითეულსა სამეფო თვისი ბეჭედი. მეფემან ირაკლი, განმხილველმან წიგნისა ამის, არა იწება დამტკიცება მათი ბეჭდითა თვისითა; მრავალი მათთაგანთა გუჯრებთა ყმანი და მამულნი დროთი დროთ ანუ იყვნენ სხვათადმი გარდაცემულნი, ანუ სრულიად დაკარგულნი და სხვათა მფლობელობაში შესულნი, ხოლო სხვანი საიკონი და სადაოდ მისაღებელნი. დასაცხრომელად კათოლიკოსისა თხოვითა, ბრძანა სახალხოდ და ყოველთათვის გასაგონად: „როგორც ყორანსა არ დავამტკიცებ, ისე ამათ ბეჭედსა ჩემსა არ დაუსვამ“. ესრეთ დაშთა მიუღებელად და შეუწყნარებელად წიგნი ესე, რომელსაცა უწოდეს სახელად და დღესაც ეწოდებინ: „რაორტაგი“¹⁹. კათოლიკოსმან ანტონი განუმეორა თხოვნა ესე მეფესა გიორგის ძმასა თვისსა. მეფემან უბრძანა დაუტევოს მას წიგნი იგი წარსაკითხავად. მამაჩემი ეგნატი, მიწოდებული მეფისაგან, სამსა დღესა უკითხავდა მას და დიდის ყურისგდებითა მოისმენდა ძველთა წერილთა. 300-დმდე მათგანი წარუკითხა მეფეს და ბრძანა: „მიერთოს ბატონს კათოლიკოსსა და მოხსენდეს, რომ კურთხეულისა მამისა ჩემისა სწორესა ჰაზრსა ამა წიგნზედ მე ვერ შევსცვლი და ნურცა ეწყინება, რომ ბეჭედს ჩემსა ვერ იხილვენ წიგნისა ამისა მუხლნი“.

ესრეთ დაბოლოვდა მეცადინება კეთილი თავით თვისით კათოლიკოსისა, შეკრებისათვის ერთად გრამატათა და გუჯართა, გარნა უაზრო და საენოდ მართლად დავათა გამო, რომელნიცა აღდგებოდენ. უკეთუ დამტკიცდებოდა წიგნი ესე.

¹⁹ სომხურის ენისა ლექსითა.

მასვე დროსა კათოლიკოსსა უნებდა საკათოლიკოსო. მასა მცხეთას პალატისა განახლება და ოდეს გამოსთხოვდა მისთვის ნებასა და ბრძანებასა, მეფემან უბრძანა აშენდეს სახლი მეორისა შესავალისა დიდსა კართან. დაშთესო შეუხებელად ძველთა მეფეთა და კათოლიკოსთა და პალატნი დაქცეულნი. „ვეცდებიო, — ბრძანა მეფემან, — ორივე ერთად და ერთს დროსა განვაახლო ეგრეთ, ვითარცა იყვნენო“.

მაშინ კათოლიკოსმან ანტონი აღაშენა თვისად სახლი აგურითა ქვითკირისა, რომელიცა დღესაცა ჰგეის; ხოლო პალატნი სამეფონი და საკათოლიკოსონი დაშთენ განუახლებელად გარდაცვალებისა გამო მეფისა. შენობანი ესენი თლილისა ქვითა ნაგებნი წინათ ალექსანდრე მეფისა, მცხეთის განმაახლებელისა დასცა სრულიად, ექსარხოსად ყოფილმან და აწ პეტერბურღისა მიტროპოლიტად ისიდორემან. მათთან იყო მარანი ჩაკირულისა ქვეყრები. ამათგანიცა რომელნიმე ამოიღეს და გარდიტანეს, რომელნიმე დაიმტვრა და რომელნიმე დაშთენ მიწასა. სასახლეთა ადგილი შემატა გალაფანსა და თვით კედელნი წინა პირნი ქვით ნაშენნი, დაშთენ ზღუდედ გალაფანისა: მოუდგეს მხოლოდ თავთა მათთა რიყის ქვითა ნაშენთა სათოფურნი, ვითარცა აქნდათ სხვათაცა ზღუდეთა. რად არა ესთქვი თვისა დროსა ესე? მოგახსენე 1858 წელსა არა ერთგზის და მერეც შფოთითაცა მას, ისტორიისა და ქვეყნის სიძულეთა უმეცარსა და არა მიიღო პაზრი ჩემი. იყო კაცი თვითნება და იდუმალ არა მოყვარე ქართველთა, პირმოთნე დროდმდე და მექონი თვისებათა მათ, რომლითაც იტყვიან ქოსათათვის: იყო ქოსაო.

ესრეთ მიეფარა პალატთა მათ კვალი სიძველისა. მხოლოდ ერთისა კუთხისა დასავლეთისა მხარეს, ფასადი დანაშთენი ზედ წარწერილებით ხუცურად, რომელსა შინა მოიხსენების ქრისტეფორე კათოლიკოსი, გადმოხატა და დასტამბა ფრანკუზთა მოგზაურმან დუბუოამან. ამან კაცმან, მოსრულმან შორით, ვითარცა სამართელმან, გადმოხატვითა ამით, დაიცვა დაუკარგველობა შემდეგთა ჟამთათვის საკათალიკოსო. მასა პალატისა, დანაშთენისა მცირედისა ზემო. მასა სადგომისა ფანჯრისა მშვენიერად ნაკვეთისა, და ექმნა მოწამედ სიტყვასა ჩემსა მოკლესა პალატისათვის ძველისა მცხეთას.



საქართველოს
საქართველოს

LXI

1798 წელსა უბრძანა შვილსა თვისსა ბაგრატს, ისადგუროს თელავს და აქედამ განაგებდეს ზემო კახეთისა საქმეთა. მიანდო მას მასვე დროსა გამაგრება ციხისა შილდისა, ლალის ყურისა და სხვათა ლეკთათვის დაღესტანით გამოსავლელთა ხეობათა. წარუვლინა ამისთვის მუნ 600 ლიტრა თოფის წამალი და ჩამოსხმული სათოფე და სადამბაჩე ტყვია 300 ლიტრა. ოქმითა, მიწერილითა მისდა მეფისაგან, მიეცა მეფის ძესა ბაგრატს სრული ნება თავადთა შურითა შეპყრობისა და ჟუკეთუ არ დამორჩილდეს ვინმე და შეეხიზნოს ლეკთა, ვითარცა ორგულსა მოექცეს; — ესრეთმან ბრძანებამან ძლიერმან მეფისა, დაუმორჩილნა ძლიერნი, გამოცხადებულნი და არა გამოცხადებულნი მტერნი. ვერცა ერთმან თავადთაგან ვერ ჰბედა მიდგომა მეფისა ძმათა განზრახვათა, მოსურნეთა რათა აუშფოთონ თავადნი მეფესა. — მეფისა ბრძანებითა, თთვე ყოველ, მოხსენდებოდა მისგან მდგომარეობა კახეთისა დაწვლილებით საქმეთა, ვითარცა ლეკთა მისთა, ეგრეთვე თავადთა გამო, რომელთაცა ჰგონებდა არა სრულიად ერთგულად.

ელევთერი გამოგზავნილი თელავსა მეფისაგან, მოძღვრიდა ეპისკოპოსთა და წინამძღვართა სიფრთხილითა ყოფნასა; თავადთა და სოფლისა მოთავეთა კაცთა მშვიდობით ყოფნასა და არა გარეყვასა არა რომელსამე მეფისა წინააღმდეგსა საქმესა.

ესრეთ ძმათა მეფისა, კახეთისა თავადთა თანა მოყვრობითა დაკავშირებულთა, ვერ ჰპოვეს ვერც ერთი თვისისა ჰაზრისა კაცი. დიდად შეშინებული იყო თვით საუბრისაგანცა მეფესა ზედა და მისსა განმგეობასა ზედა.

LXII

დროთა ამათ თელავსავე ყოფნისა მეფემან* გიორგი მისწერა გარსევანს შემდეგი წერილი:

„ბრწყინვალეო თავადო,
მანდატურთ-უხუცესო გარსევან!

ამას წინად ერთი ჩვენი ყმა მოქალაქე ილიასკარ ასტრახანს მომკვდარა და იმას ასტრახანში ერთი ქარვასლა და ზოგიერთი რამ საქონელი დარჩომია და იმას თავისი მემკვიდრე ჰყავს და არც კურთხეულმან მეფემ მამაჩვენმა ინება მისის მემკვიდრისაგან იმისი გამო

* ხელნაწერში ეს ტიტული გამოორებულია მეორედ.

რთმევა და ახლა ამ საქმეზედ მისს მალალ-მსვლელობას ლენერალ-მა-
იორს სერგეი ლაზარიჩსაც მოვსწერეთ და შენც ამა საქმეზედ ბეჯი-
თად გაისარჯე, რომ ერთი ბრძანება მოაწერინოთ ასტრახანში, ის
ქარვასლა და მისი საქონელიც სრულიად იმას მიაბარონ, რომ რო-
დესაც იმისი მემკვიდრე გამოვგზავნოთ; ამაზედ შენს გარჯას ნუ და-
აყენებ და ასრე აღასრულე და შემდგომად შენსა ამბავსა და წიგნს
ნუ დაგეაკლებ.

სრულიად ქართლისა, კახეთისა და სხვათა მეფე
გიორგი.

წელს ჩღკ
აგვისტოს ლ.
თელავს.

LXIII

გამეფებისა შემდგომად მეფესა მოერთვა წერილი რუსეთით გარ-
სევან ჭავჭავაძისა. წერილითა ამით აცნობებს სამეფოასა რეგალიათა
წარმოვლენასა იმპერატორისა პავლესაგან. მაშინ მეფემან მისწერა მას
გარსევანს თელავიდან შემდეგი წერილი:

„ბრწყინვალეო თავადო მინდატურთ-უხუცესო გარსევან!

შენის ბრწყინვალეებისაგან მოწერილი წიგნი მოგვივიდა და რო-
მელიც უმაღლესის კარიდამ ჩვენზედ მოსასვლელი მოწყალებები გი-
ბრძანებდა, ყოველივე შენის წერილით ვსცანიით და შემდგომი რაც
მაგათის დიდებულების წინაშე ჩვენი მოხსენება არის, ყოველივე წე-
რილით მოგვიხსენებია და შენთვისაც თითოეულად მოგვიწერია და
რომელიც შენს წინაპართა და შენს აქამომდე ნამსახურობასა და ერთ-
გულებასა შეეფერებოდეს, ყოველს საქმეზედ ისე გაისარჯე ჩვენთვისა
და ქვეყანისა ჩვენისათვის და მოიმედენიც ასე ვართ, რომ რასაც აქა-
მომდე გარჯილხარ ჩვენის ერთგულობისა და შენის მშობლის ქვეყნი-
სათვის, ახლა ერთისა წილ ათას წილ გაირჯები. ვიცით, რომ ყოვ-
ლის სასიკეთოსა და ჩვენისა და ჩვენის ქვეყნის წარსამატებელს საქ-
მეს ეცდები. ამაზედ ჩვენგან განმხნობა აღარ გეჭირება და ახლა შენ
იცი, როგორც ყოვლის საქმის აღრე და მალე დაუყოვნებლად სი-

სრულეს ეცდები და ყოველსავე საქმისა სრულსა პასუხს ადრე გვაც-
ნობებ და შემდგომად ყოველისავე შენის მშვიდობის ამბავსაც.

მეფე სრულიად ქაოთლისა და ქაბეთისა და სხვა-
თა გიორგი²⁰.

ოქტომბრის ია,

წელს ჩლკპ.

თელავს.

LXIV

1800 წელსა ჩამოვიდა დაღესტნილამ ნურ მაჰმად 2000 კაცი-
თა; — მარტყოფის მთის ხეობითა განელო საგურანო, გავიდა არაგვ-
სა და შევიდა ტირიფონისა გზითა ქართლსა და დაეცა სოფელსა
საქაშეთსა დილით წირვისა ჟამსა კვირა დღეს. მებატონენი სოფლი-
სა ამის თაჲდნი დიასამიძენი და გლეხნი, მტრის მოულოდებელნი
იყენენ ეკლესიაში. ესრეთითა დაცემითა წარიტაცეს ტყვენი კაცი
და ქალნი და მათთან ცოლი დიმიტრისა და დიასამიძისა თინათინ
(შემდეგ იყო ესე ცოლი მუხრანის-ბატონისა ბაგრატიისა) და დედა
ქაიხოსროსი გარდაცვალებულისა 1862 წელსა; — ბარბარე ამილახე-
რის გიორგის ცოლი და მღვდელი ილარიონ. — პურითა, ქერითა,
ერბოთი და საგზლით აბარგებული ნურ მაჰმად წარვიდა და დადგა
მტკვრისა პირსა დოღლაურისა ზოლოს. მღვეარი ქართველი წინ და-
უხვდა და შეაყენა. 300 კაცი, რუსთა ჯარისა ქვევითისა, სურამს მყო-
ფი, გამოუდგა და მისცეს ცეცხლი; მრავალი დახოცეს, ტყვენი გა-
მოიხსნეს და მრავლად იგდეს თოფი და ხრმალი; თვით მღვდელი
ილარიონ ლეკისა ცხენისა და თოფის მშოვნელი უკუ იქცა თვისსა
ბინაზედ. „ლეკი, რომელსაცა ვუჯეგ მე ზურგით ცხენსა, — იტყოდა
ილარიონ, — მოკლა შტიკითა სალდათმან მას დროსა, როდესაც შე-
აგდო ცხენი მტკვარსაო. ცხენი შედგა, ლეკი წყალმა წაიღო და თო-
ფი წყალისა ნაპირს ჩავარდაო; სალდათმან შტიკით მოძებნა და ამო-
იღო თოფი ლეკისა და მომცა მეო. — მივევარდი მხიარულმან ხელ-
თა საკოცნელად, გარნა სალდათმა არ მიმიშვა და გამაგონა ლეკისა
ცხენითა და თოფითა წასვლა შინა სახლად ჩემდა“.

²⁰ ესე ნამდვილი წერილი მეფისა აქვს დღეს უგანათლებულესსა კნიაზსა ირაკ-
ლის, მეფის ძის ალექსანდრეს შვილსა.

იტყოდა ილარიონ: დროთა ამით მხნე იყო სალდათი რუსისაო, უშიშარი მტრისა; მცირედითა რიცხვითა ადვილ დამამარცხებელი მრავალთა. გუნდად და წესდებით მისრული მტერზედ, დასცემდა ზარსა თვით უმხნესთა და გულოვანთა გუნდთა. დიდათ პატრეს სცენდნენ სალდათნი და ოფიცერნი მათნი ქართველთა ვაჟაკობისათვის. თუმცა მცირედნი იქმნებოდნენ ქართველნი მტერთა ობრებისა გამო ქვეყანისა, გარნა გამირულად იბრძოდენ და უხაროდათ რუსთა ჯარსა, ოდეს გვერდით მარჯვნივ და მარცხნივ მიუძლოდენ მას. ესრეთი იყო დევნა მტერთაგან ქრისტეს სახელისა ქართველთა ქვეყანისა, რომელსაცა უწოდებდა მამა ჩემი ეგნატი ქალაქად ღვთისა გარემოდ ზღუდვილად ქრისტესისა სახელითა. დაფუძნებულსა კლდესა ზედა, ვითარ შეარყევდა მას მტერი? მცველნი ზღუდისა ამის იყვნენ მართლმადიდებელნი ქართველნი და ერთ სარწმუნოებისა მათისა რუსნი, მოსრულნი ჩრდილოეთით დასაცველად სამხრეთისა, სადაცა ჰყვოდა ხე იგი მართლმადიდებლობისა, დანერგული ძველადვე. მონასტერნი ქართველთა, ვითარცა სასწავლებელნი, მოჰყენდენ სწავლისა ნათელსა, მისცემდენ სათნოებათა ნაყოფსა, სიშვიდესა, სიწმინდესა, მტერთა სიყვარულსა; ყოვლად სამეთო ქართველთა ვითარცა მამრძოლი სარწმუნოებისათვის და ქვეყანისათვის ქრისტეს მოსახელისა თვით უდაბნოთა შინა ჰპოებდა ვაჟაკთა მწერლობითა, რჩევითა, გამირთა გონებითა და ხმლითა, გვართა და ტომობითა; განელეს საუკუნეთა და გამოიცადნეს მხნეობა მტერთა თანა მარადის ბრძოლითა. ვინ იყო მეუდაბნოეთაგანი დიდი ანუ მცირე, რომელსაცა არა ჰყოლოდა მოკლული სარწმუნოებისათვის მახლობელი? მოწამეობისა გვირგვინი განაშვენებდენ მამა-პაპის სახლთა მათთა; სისხლი დანთხეული მათთა ძმათა, მამათა და დედათა, შვილთა და რძალთა, ვითარცა აიაზმა ესხურებოდა მინდორთა და მათთა მათთა. ესრეთ ძველთა ზედა წამებულთა, ვითარცა ეკკლესიათა ზედა სადგურობდენ თვითოეულნი. ესე არის მიზეზი, რომელ ღმერთმან დაიცვა ქვეყანა დაღუპვისაგან, მოვლენითა დროთა ამით უკანასკნელთა რუსთა ჯარისა ერთ მორწმუნისა და მეფისა გიორგისა ყოვლად მორწმუნისა, რომლისა ხელითა მისითა წმინდითა გარდასცეს მოწამეთა სისხლითა განწმენდილი სამეთო და ერი თვისი შემდეგთა დროთათვის. — აქა ვიტყვი თქმულსა სიტყვასა სომეხთა კათოლიკოსისა ნერსესისა. 1809 წელსა, მივიდა იგი ვითარცა არქიეპისკოპოსი სო-

მეხთა საქართველოსა შინა განთესილთა და ისტუმრა ელიზბარმან ერისთვისშვილმან ყულარალასმან. შესჩივლა ამან მას მდგომარეობა თვისი ჩამორთმევისა გამო საერისთაოსი ქსნისა მეფისა ირაკლისაგან და შემდეგ რუსთა მთავრობისაგანცა. საქებელად სახლისა თვისისა მიუთხრა ნერსესსა გმირობა და მხნეობა მრავალთა და სამსახური მათი საქვეყნოდ და დანთხევა სისხლისა მეფეთათვის და მოუთხრა ამბავი ოხითა ერისთავსა სასახლისა მოწამეთა შალვასი და ელიზბარისა, რომელნიცა აღიარა ეკკლესიამან მოწამედ, დაუნიშნა დღე დღესასწაულად და მარხიან იკორთისა მონასტერსა. ნერსესმან, მცნობელმან ესრეთისა მოთხრობისა, უპასუხა ელიზბარსა: „ნუ გეშინის! წამებულთა გამო არ მოგვლებათ ქსანი და ქვეყანა თქვენი. ამიერიდგან იყვენით დარწმუნებულნი, რომელ თქვენია ბინა მამა-პაპისა. იტყვის წინასწარმეტყველი: ღმერთმან გარდამოიხილა ზეციით და იხილა ძენი მოკლულთანი. — და სხვასა ადგილსა იტყვის: არა ვიხილე მართალი დაგდებული, არცა შვილი მისი, მთხოველი პურისა“.

LXVI

შემდგომად სამისა თთვისსა, ნურ-მაჰმად გამოვიდა ახალციხიდან, გამოვლო მტკვარსა კასპისა სოფლისა პირდაპირ. მდევარი საკმაო ვერ შეჰკრიბეს ქართველთა; ამისთვის უშიშრად მთა-მთა მავალი მუხრანისა გვერდზედ, მივიდა საგურამოს და აქედამ აპირებდა დაღესტანში მისვლასა. აცნობეს კახთა და დევნა უყვეს ცხენოსანითა ჯარიითა. 1200 ქართველი დაუხვდა ივრისა პირსა და მეტად მამაცად მოექცნენ ქართველნი, დააყრვიენეს ტყვეები, დაუხოცეს ცხენები და მოკლეს 64 ლეკი. თვით ნურ-მაჰმად გადარჩა და გაქცეული სირცხვილუული შევიდა დაღესტანსა და ამიერითვან ველარ ბედავდა მოსვლასა და არცა ლეკები უჯერებდენ. მეფის ძე მირიან, ძმა გიორგი მეფისა იყო თავად და წინამძღვრად ქართველთა მდევარისა. მეტყოდა თვით მირიან: „ასამდინ თოფი ლეკისა ვაშოვნინე ქართველთაო, 30 სპილენძისა ალთაფა მარტყოფელთა წაიღესო; დიდი დავლა გვქონდაო და დიდი მხიარულება გავწიეთ მარტყოფშიაო, ორი კაცი მოგვიკლეს და ექვსნი დაიქრნენო მსუბუქად; მეტათ ქალაქუნათ იყვნენ ლეკნი[ო]“.

ოდეს მოხსენდა მეფესა გამარჯვება ესე, მასვე დღესა მივიდა კაცი ქართლიდამ და მოახსენეს სხვაცა დამარცხება ლეკისა. 300 ლეკი, ახალციხიდან მოსრული მთა-მთა, დაეცა ქარელში სოფლისა ნახირსა. მეფის ძემან იოანე, ღროსა ამას მუნ მყოფმან, სდევნა, მოეწია

საკიციანოს ხეობაში ხვედურეთისა ახლოს, და მძინარეთა შემოერთყა. იპრიანა ლმერთმანო, — და ასი ლეკი წაგვივიდაო: სხვანი დაიჟლიტნო, — მიამბო ესე მეფის ასულის მარიამის შვილმან თავადმან ნიკოლოზ ციციშვილმან, თვით სოფლისა ქარელისა მებატონემან და აწ არღა ცოცხალმან.

LXVII

ძმათაგან და გარეთა მტერთაგან შეწუხებული მეფე არღა ჰხედავდა ჭვეყანასა მტკიცედ დაბინავებულად. ამისთვის მოინდომა და თუმცა დიდის ლელვითა, გარნა გაბედა და მისწერა დესპანთა თვისთა, რუსეთისაგან განმზადებულთა შემდგომი წერილითი დარიგება და ჰაზრი თვისი უკანასკნელი და გარდაწყვეტილებითი:

„წელსა ჩ ლ ყ თ, სეკტემბრის ზ ჩვენ მიერ მიცემულნი მათისა იმპერატორების დიდებულების წინაშე წარსაყენებულნი ჰაზრნი მოხსენებანი, რომელიცა ჩვენგან წარვლინებულთა ჩვენს ერთგულთა ყმათა უფალთა დესპანთა მოგეცათ:

უმსხვერპლეთ ყოველი სამეფო და სამფლობელოი ჩემი უზაკველითა და ქრისტიანებრითა ჭეშმარიტებითა მსხვერპლებითა და დაუღვეით არა. თუ მფარველობასა ჭვეშე უდიდებულესსა დიდსა რუსეთისა საიმპერატოროსა ტახტსა, არამედ დანებეთ სრულსა ნებასა და მზრუნველობასა მათსა, რათა ამიერითგან დაიდვას სამეფო ქართლოსიანთა საიმპერიოდ რუსეთისად წესითა მით, ვითარცა სხვანი იგი რუსეთსა შინა პერობილნი პროვინციანი სარგებლობენ.

შემდგომად მსხვერპლებისა ყოვლად უმდაბლესად წარუდგინეთ იმპერატორსა დიდსა რუსეთისას, რათა ეამსა მისგან საქართველოსა სრულსა ძალსა და ნებასა შინა თვისსა მიღებისასა განამხნოს პუნქტსა ამას შინა თხოვილი ჩემი ყოვლად უმოწყალესითა აღთქმითითა წერილითა ვითარმედ სახლსა შინა ჩემსა არა აღაყენოს მეფენი, გარნა ოდენ სამეფოს მემკვიდრითი მემკვიდრე ვითარცა წინაპარნი ჩემნი.

ისეთივე ითხოვეთ ყოვლად მოწყალისა ხელმწიფისაგან ყოვლად უმდაბლესად თქვენ მიერ მირთმეულითა წერილითა ყოვლისა რუსეთისა იმპერიასა შინა საშესაბამო აგარაკნი ჩემთვის და ძეთა ჩემთათვის საბოლოოდ და სამკვიდროდ, რომლისაცა ბოძება იქმნების ჩემთვის უმწვერვალესის შეკრულობის ნიშნად.

ესრეთვე ითხოვეთ ჯამაგირიცა ჩვენთვის, საშესაბამოსა სახითა. უკეთუ ჰაზრი ესე არ მიღებულ იქმნას, მაშინ ყოველი დამოკიდებუ-

ლება ჩვენი იქმნების დახსნილი თვინიერ ურთიერთისადმი მეზობლურისა ქცევისა. მეფე სრულიად საქართველომასა გიორგი²¹.

წერილისა ამის ძალითა, იმპერატორმან პავლე დაუნიშნაო მეფეთა და მეფის ძეთა სოფელნი და ყმანი და მამულნი რუსეთისა გუბერნიათა შინა. თვით დესპანსა გარსევან ჭავჭავაძესაც უბოძა მამულები. გარნა აქტი ესრეთი, ხელმოწერილი თვით იმპერატორისაგან არ აღსრულდა და არცა ბოძებამან ამან მოიღო ძალი აღსრულებისა, გარდაცვალებისაგამო თვით იმპერატორისა. ესე მოამბეს შვილმან გარსევანისა ლენერალ-ლეიტენანტმან ალექსანდრე ჭავჭავაძემან და მეფის ძეთა.

დიდად სწყალობდა ქართველთა იმპერატორი პავლე. აქ თფილისის არხივში მინახავს მისგან კნორრინგთან მთავარმართველთან მოწერილი წერილი ნამდვილი, რომლითაცა უბრძანებს წარუვლინოს სია დიდთა ქართველთა გვამთა და ღირსთა, რათა უბოძოს მათ ღრაფობა, ბარონობა და რომელთამე ორდენიცა ანდროისა.

LXVIII

დესპანთა ამათ მეცადინებითა შესდგა და დამტკიცდა ტრაქტატი, მიღებული იმპერატორისა პავლესაგან.

აჰა თვით პაზრნი და მუხლნი ტრაქტატისა ამას, რომელიცა იპოება დაბეჭდილსა ფრანციზულად წიგნსა შინა როტაჟისა:²²

„1799 წელსა, 23 ნოემბერსა, შედგა ახალი ტრაქტატი ზორის პავლე იმპერატორისა და გიორგი მეუისა შემდეგი:

1.

მისი დიდებულება იმპერატორი ყოვლისა რუსეთისა მიიღებს ტიტულსა „მეფე საქართველომასა და შემდეგნი მიწნი და შემკვიდრენი“.

²¹ თვით ნამდვილხედ არის მიწერილი მეფისავე ხელითა: თავადს გარსევან ჭავჭავაძეს.

დესპანნი ამა წერილისა აღმასრულებლნი იყვნენ: თავადნი გარსევან ჭავჭავაძე, ელვაზარ ფალავანჯიშვილი და გიორგი ავალოვი.

ელვაზარ ძე იესუსი იყო სტატსკი სოვეტნიკი; მოკვდა 65 წლისა უშვილოდ თფილისს 1821 წელსა და დასაფლავდა ქაშვოთისა ეკლესიასა. ლენერალი ერმოლოვი იტყოდა მისთვის: Его портрет надо посадить в золотую раму. Он был человек редких достоинств.

²² Inténaire de Tiflis à Constantinople (Bruxelles, 1829) pag. 68.

2.

ძე მეფისა გიორგისა დავით ტიტულსა „განმგე საქართველოასა“ და გარდავალს ესე შთამამავლობითა პირშოდამ პირშოდმდის.

3.

საქართველოასა ერი და მუნ მსახლობელნი 12 წლისა განგრძობასა, არ გაილიბებენ არასა ხარჯსა, რათა დაეწყვნენ თვისსა მდგომარეობასა შემდეგ ესოდენტა ბრძოლათა. განმგე საქართველოასა მიიღებს რუსეთიდან 12 წელსა მისთვის და სამეფოსა სახლისა წესთათვის 20.000 თუმანს (200.000).

4.

მოდანი ოქროასა და ვეცხლისა აბტალას და მისხანს (მიშხანსა), შვეა რუსთა განმგებაში და იმითი აივსება ზემო თქმული ჯამი ფულისა.

5.

6.000 რუსისა ქვევითი ჯარი სრულისა კომპლექტითა იდგება საქართველოში. ქართველნი გამოვლენ ცხენოსნად ამა ქვევითისა ჯარისათვის.

6.

ქართველნივე მოაგროვებენ ჯარსა ესოდენსა, რაოდენიცა საჭირო იქმნების დასაცველად სამზღვრებისა.

7.

რუსნი წარგზავნიან ინჟენერთა თვისთა აღსაშენებელად და განსაახლებელად ციხეთა მათ ადგილთა ზედა, სადაცა დაინახება საჭიროდ.

8.

ფულსა, მოჭრილსა თფილისში ექმნება ერთსა მხარეს ღერბი რუსეთისა და მეორეს საქართველოასა.

9.

საზრდო რუსეთისა ჯარისათვის მოიყიდება იმავე ფასითა, რომელიცა იქმნება დანიშნული ადგილობრივითა მცხოვრებთათვის.

როდესაც მოხდება აღწერა ხალხისა, უნდა იქმნას კომლექურად და არა თვითო სულად²³.

[ხელმოწერილია]:
რუსეთისა მხრით

როსტოფჩინი (ლრაფი).

საქართველომასა მხრით

ავალოვი.

ფალავანდოვი.

LXIX

ტრაქტატსა ამას შეუდგნენ განმარტებაებანი ვრცლად, რომელთაცა ეწოდება დიპლომატიისა ევროპისა ენითა ნოტანი და დაიწერა ესენი თვით ღესპანთაგან, შემდგომად გარდაცვალებისა მეფისა გიორგისა. აჰა თვით ნოტანი ესე ნამდვილნი:

1

პყრობილებისამებრ ჰაზრისა პირველისა მის პუნქტისა, რომელიცა მიცემულ იქმნა ჩვენგან ვიდრე სიკვდილადმდე მისისა სიმაღლისა მეფისა საქართველომასა ხელმოწიფისა ჩვენისა სახელითავე მისითა მალლისა მინისტრისადმი, რომელიცა ბრძანებისამებრ მისისა²⁴ იმპერატორობისა დიდებულებისაგან წარგზავნილ იქმნა საქართველომასა შინა წერილებითა. ამისთვის გვაქვს ჩვენ პატივად ქვეშევრდომობით მოხსენება ამისი, რომელ დიდ შემძლებელნი საქართველომასანი, სამღვდელონი, და სერონი ერნი, ყოველნივე მოსწრაფე არიან და სურსთ ყოფად ერთა ამითა მოქმედებითა სამარადისოსა შინა მონებასა მალლად-განდიდებულისა იმპერიისა რუსეთისასა, და შეკრულჰყოფენ თავსა თვისსა ამით, რომელ წმინდათა აღასრულონ ყოველივე იგი, რაივესაცა აღასრულებენ მონანი მისნი, და არა უარ-ჰყონ არა რომელიმე სჯული, და ბრძანება რაოდენცა სამეფოსა მისგან იქმნების შესაძლო, და მცნობელცა იყვნენ ყოველისა რუსეთისა იმპერატორისა

²³ წიგნი დაბადებისა, პირველი ნუსტთა თავი 21. მეორე მეფეთა თავი 24. ქართველთა მეფენი, მოშიშნი ღვთისა ბრძანებისა, ვრიდებოდნენ სულობით მცხოვრებთა აღწერასა.

²⁴ აჰა თვით ჭავჭავაძეს დაურთავს ლექსი: სანატრელისა.

თვისად შთამომავლობითად ხელმწიფედ, და თვითმპყრობელად; და ესრეთ ვინაიდგან ზემო დანიშნულნი ნოტანი იგი, და სხვანიცა პუნქტნი ყოველნი მისის იმპერატორობისა დიდებულებისაგან პირველივე მაღალ-მნებებელობით განზილულ იქმნა, და სამეფო იგი საუკუნო ყაზობით მონად ყოვლისა რუსეთისა საიმპერატოროსა ტახტისად მიღებულ იქმნა, ამისთვის ამის შედგომილებისამებრ ყოვლად უმონებრივერად ვითხოვთ მისის დიდებულებისა ყოვლად მოწყალისა ბელმწიფისა ჩვენისაგან, რათა დამტკიცებულპყოს მიღება სამეფოსა მის დღესასწაულობითთა დამტკიცებითა ორითავე მხრით საიმპერატოროსა აქტსა შინა, რომელსაცა შინა ყამსა იქმნენ იგინი იმედოვანად ამისა, რომელ ვითარცა თვით ეგრეთვე შემდგომნი ამისნი მემკვიდრენი იპყრობენ მათ მარადის მამობრივს კეთილმხედველობასა შინა, და საკუთრად იქმნებიანცა მღწველ კეთილდღეობათათვის მათ ერთასა, რომელთაცა ნებით თვისით მისცეს თავი თვისი საუკუნოსა მონებასა, და ესრეთვე მიენიჭოსთ მათ ყოველივე წესი, სარგებლობა და ჩინებულება ესე ვითარი, რომლითაცა ძველნი ყმანი მისის იმპერატორებისა დიდებულებისანი სარგებლობენ, და დაუცველ იქმნას, ვითარცა სამეფო, ეგრეთვე საზღვარნი მისნი ყოველთა მეზობელთა მათ მტერთ თავდასხმისაგან, და ვნებისა, და ყოველთა მათთა წინააღმდეგომობათაგან და განუწყესებს ყოველსა მას მსახურებასა ესე გვარსა, რომელსაცა შემძლებელიქმნენ ახლისამებრ მონებისა თვისისა ტვირთად, დაცვად და აღსრულებად.

2

პუნქტსა ამას შინა კვალადცა აწ დამტკიცებულ ვპყოფთ, და ყოვლითურთ განვრცელებით მივიღებთ ამას, რომელ რომელიცა კეთილნებებულ იქმნას მისის იმპერატორობითის დიდებულებისაგან, და დანიშნულ მმართველად საქართველოასა სამეფოსად ერთად რომელიმე მეფისა ძეთაგანი, იგი იწოდებოდეს იმპერატოროსა მოადგილედ ²⁶, და იხსენიებოდეს მეფეთ საქართველოასად, და მიეცეს მას თანაშემწედ მარადის მუნ მყოფად ერთი, რომელიმე დიდის რუსეთის დიდ-შემძლებელთაგანი, რათა მან მმართველობასა შინა მისსა განუმარტოს მას

²⁶ თანახმად ტრაქტატისა, და წერილისაცა მეფისა გიორგისა, დესპანთადმი ნაწერიისა: რათა სახლსა შინა ჩემსა არა აღაყენოს მეფობა ე. ი. რათა არა გაუქმდეს მეფობა ანუ მოადგილეობა ხელმწიფე იმპერატორისა მეფეთა გვარშია,—ესე უნებდა იმა წესითა ვითარცა ძველადცა იწოდებოდა საქართველო ვადლისტანად სპარსთა ყაენებისა და თვით მეფესა საქართველოასას უწოდებდენ ყაენნი—უაღიგლრჯისტანისა.

მისდამი მიცემული იმპერატორებითი სჯულნი ბრძანებანი, და სხვა-ნიცა ესე გვარნი, და რათა თვინიერ თანახმობისა მისისა, მან იმპერატორის მოადგილემან, და მუნ მეფედ წოდებულმან არა რომელი-თამე სახითა თვით თავით თვისით არა კანდიერ იქმნეს განწესებათა რომელისანე სჯულისა, ბრძანებისა და რიგთა. და რათა არა მოაწეროს ხელი მან მხოლოდ თვინიერ ხელმოწერისა მისდამი განწესებულისა მის თანაშემწისა, ამისთვის ჯერ არს რათა თვითოეულთა მათ ბრძანებათა ანუ თუ განწესებასა ზედა სჯულიერისა ძალისა მეტონ-თასა პირველად მოაწეროს ხელი დიდის რუსეთის დიდშემძღვებელმან, რომელმანვე დაავდოს ზემორე ადგილი ხელმოწერისათვის მეფისა მის, და ამას მოხსენებასა ვიკანდიერებთ ყოველად უმონებრივეთითა სახითა, — ამისთვის, რომელ პირველსა ამას შეხდომილებასა შინა მიუცილებელად საჭირო არს, რათა ამით განმზიარულბელ, და განმზნობილ იქმნენ ერნი იგი, ვიდრე პირველ განჩევვადმდე. და მას მეფესა აქენდეს მხოლოდ სახელი მეფობისა, და სხვებრ ყოველსა ჩვენ, ვითარცა სარწმუნონი მონანი მივანდობთ უდიდებულესობისა კეთილმნებებელობასა, და ვითხოვთ, რათა მოგვეტეოს უკეთუ ვჰყავთ მეტნი და უადგილონი წინადადებანი ვითარცა ახლად და სრულობით იმპერატორსა სრულიად რუსეთისა ტახტისა ქვეშევერდომილებისა ჩვენი-სათვის კანდიერ ქმნილთა.

ესე კვალადვე განხილვებასა შინა საჭიროდ იჩვენების, რათა სხვა-ნიცა მუნებურნი თავადნი და აზნაურნი მნებებელობითა ყოველად უდი-დებულესისათა განწესებულ იქმნეს სხვადასხვათა სასამართლოთა შინა ადგილთა და მათ შორის ივინი იყენენ პირველნი, და მეორენი იყენენ შემდგომნი მათნი რუსეთისა მოხელეთაგანნი თანამდებობითი-თა ამით შეკრულებითა, და ყოველსავე მას რაოდენგზის სათანადო იქმნების მათ სასამართლოთა ადგილთაგან, მოხსენებად არა ჯერ არს, რათა მხოლოდ ერთისა იმპერატორისა მოადგილესა მას, და მე-ფესა მოახსენებდენ, არამედ ორთავე ზემოთქმულთა მათ გვამთა, რომელთადმიცა ჯერ არსვე, რათა ყოველსავე მოახსენებდენ უმცირეს-ნი ადგილნი უპირველესთა, და ყოველნი თანამდებ არიან მოხსენებად სრულისადმი შეკრულებისა.

ხოლო სიმცირისათვის ადგილთა საქართველოჲსათა დავსდებთ ესრეთ, რომელ საკმაო იქმნების ხუთნი სასამართლონი ადგილნი, რომელთაგანცა პირველი იწოდებოდის ესრეთ ვითარცა კეთილ მნე-ბებელ იქმნების სოვეტად, ანუ დეპარტამენტად სენათისა, სადაცა ჯერ არს, რათა იმყოფებოდეს ზემოხსენებული იგი მოადგილე, ანუ მეფე, და შემდგომად მიცემული მისდა თანაშემწე დიდის რუსეთისა დიდშემძღვებელთაგანი, და სამნი მუნებურთა თავადთა და აზნაურთა-

განი. მუნვე სათანადო არს, რათა იმყოფებოდეს უპირველესი შეფი რუსეთისა მუნ მყოფთაგანისა მხედრობისა, რომელიცა შეკრულ არს უფრორე მათა კერძოთა ღვწისადმი და სხვანიცა მოხელენი, ვითარცა ქართველნი, ეგრეთვე დიდისა რუსეთისაგანი წერილთა მცოდნენი განწესებულ იქმნენ ეგოდენნი, რაოდენიცა განხილვისამებრ საჭირო იქმნების.

მეორე ადგილი, რომელიც სათანადო არს, რათა იყოს ბრძანებასა ქვეშე პირველისასა, ჯერ არს, რათა იწოდებოდეს სამეფოსა მართველობად, რომლისაგანცა სხვანი იგი სამთა მათ პროვინციათა შინა მყოფნი განიყოფებიან თვითოეულად, და მათ ყოველთავე ეწოდებოდეს უფლნი, — ანუ თუ ვითარცა კეთილმზნებელ იქმნეს, ვინაიდან სიმცირობისათვის სამპყრობელოსა სამეფოსა მის საქართველოსა. ესენი ყოვლითურთ საკმაო იქმნებიან, ამაღ რომელ უკეთუ რომლისადმიცა მაცხოვრებისა გარეგან სატახტოსა მის ქალაქისა მოუწოდეს დამჭირნეობა მიუცილებელად, და წარმოვიდეს რომელთაჲმე საჩივრითა სატახტოსა მას ქალაქსა შინა თფილისსა, ამისთვის არა არს ადგილი ესე ვითარი, რომელიცა განშორებით მდებარე იყოს უფროსოთხისა დღისა სავალისა.

3

ქალაქსა შინა თფილისს ჯერ არს, რათა განწესდეს წესი პოლიციისა, და განიწესოს ერთი მუნებურთა ჩინებულთაგანი ობერ-პოლიცმაისტრად, და მას მიეცეს თანაშემწედ ერთი დიდის რუსეთისა ხარისხისა მქონებელთაგანი ვინმე, ამაღ რომელ მუნებურთა მათ ერთათვის დიდად საჭირო არს ესე, რათა მით ღარიბნი მუნ მოსახლენი შემძლებელ იყვნენ ქალაქსა მას შინა განსვენებით ცხოვრებად, და რათა გლეხთა მათ მააქვნიდესთ სახმარნი ნივთნი ქალაქთათვის თვინიერ ყოვლისა სხვათაგან შევიწროებისა, და რათავე იმოქმედონ თვითოეულმან თავისუფლებით ხელოვნება თვისი, და არა ესრეთ, ვითარცა არს აზიის ჩვეულება, რომელ რომელიცა არს ძლიერ, მას აქვს სავაჭროსა მას შინა ყოველივე მძლავრება, და მოსახელეთადმი ჰყოფს შეიწროებასა.

თვით მასვე ქალაქსა შინა თფილისს სათანადო არს, რათა განწესდეს კვალადცა ერთი სასამართლო, და იწოდებოდეს სლოვესნად, სადაცა ჯერ არს, რათა იყოს პირველად მსაჯულად ერთი ქართველთა აზნაურთაგანი, და მეორე მუნებურთა ვაჭართაგანი, და მესამე ასნაფთაგანი ვინმე, რათა მათ, ოდესცა შეხვდეთ საქმე სიტყვით საჩივარი, მაშინ განარჩიონ, განსამართლონ და გარდასწყვიტონ, თვით მასვე დღესა, რომელსაცა შინა მოჩივარი მივალს საჩივრითა თვისი-

თა და უკეთუ არ ექმნების მათ ძალი, რათა განასამართლონ, და სიყვარულითა შიარიგონ, მაშინ წარიგზავნონ ორნივე იგი სამეფოსა შმართველობასა, ანუ თუ პოლიციასა შინა განხილვისამებრ საქმეთასა.

მქონებელთა საქართველთა შინა ვაჭრობისათა მეზობელთა მათ ერთადმი განეწესოს სახელმწიფოსა შემოსავალთა სარგებლობისათვის ბაჟნი, რომელსაცა შინა პირველ დელეგატორად ჯერ არს, რათა იყოს შთამამავლობით საქართველოსა თავადთაგანი, და ორნი შემდგომნი მისნი იყვნენ ერთი მუნებურთა აზნაურთაგანი, და ერთი დიდისა რუსეთისაგანი, და ესე საბაჟო იყოს თფილისსა შინა და მათთაგან სამშღვართა ზედა მთის ერთა სპარსთა, და თურქთასა დაინიშნოდეს სამყოფად თვითოეულნი ქართველთა მოხელეთაგანი, და თვითოეულნი რუსთაგანი, და თუ რომელთა სამშღვართა ზედა ჯერ არს დადგენა მათი და აგრეთვე იმერეთის მხრით, ვიდრემდისცა არ იქმნების უკანასკნელისა დესპანისა წარგზავნა პორტისადმი, და სახელობით განწესება ფორპოსტთა, მანდამდის ჩვენ აწ თქმად არა ძალგვიძს მათ განწესებათათვის. და ესრეთ ოდესცა მივიწვიეთ ჩვენ მუნ, სათანადო არს რათა ესრეთგზის დამტკიცებით იქმნეს საუკუნოდ თანხმობით განწესება ადგილთა მათ სადაცა ჯერ არს დაყენება, რათა არა ვლონ მუნ ვაჭართა საქონლითა თვისითა, და სადაცა ჯერ არს რათა მუნ აქვდეს თავისუფლებითი სვლა, რომელ ამით სახით მიეცნენ ერთგზის სამშღვართა ზედა ბაჟი, და მიიღონ ბილეთი, და მიიტანონ იგი თფილისსა, ანუ თუ რომელსამე უეზდის სასამართლოსა შინა, რომელ მეორეთ აღარ გარდაიხადონ ბაჟი იგი. ხოლო უკეთუ როგორმე მოულოდნელად, და უმეცრებით გამოატარებეს, რომელსამე საქონელსა მათ ადგილთა ზედა, და სამშღვართა, სადაცა დაყენებულ იქმნების სვლა ვაჭართა, მაშინ ვიდრემდისცა დაეჩვეოდენ, თუ რომელთა ადგილთა ჯერ არს სვლა საქონლითა ამის პირველისა შეხდომისამებრ, არა მიადგეს მათ არა რომელიმე დასჯა, და გამოერთვას ბაჟი იგი თფილისს შინა, ხოლო ვინაიდგან სამეფო საქართველოსი აწ შეერთებულ იქმნა იმპერიისათანა ყოვლისა რუსეთისა და მუნებრივნი მცხოვრებნი იქმნენ ყმათა ყოვლად უავლუსტესისა მონარქისად, მაშინსაღამე, ამის შედგომისამებრ უბრძანოს ვისადმიცა ჯერ არს, რათა მომტანელთა საქონლისათა მოზდოკსა შინა ქართველთა და სხვათაცა ვაჭართა საქართველოზე მოსულთა, და მუნ საქართველოსა შინა გარდამხდელთა განწესებულისა ბაჟისათა, მეორედ მოზდოკსა შინა არლა გამოერთვას და ეგრეთვე მოზდოკით საქართველოსა შინა მისრულთა, ვინაიდგან თანამდებ არიან განსრულნი თფილისით.

და ესრეთვე მრავალნი ვაჭარნი მისის დიდებულებისა, და აწ ჩვენის ყოვლად მოწყალის ხელმწიფისა მონანი რუსნი, ქართველნი, სომეხნი და სხვანი, რომელნიცა გამოვლიან რა ყიზლარსა, მოზდოკსა და სხვათაცა ადგილთა, და მოიწევიან რა ოვსთა შორის, მაშინ არა თუ მხოლოდ აძლევენ მათ განწესებულთა მათთა მისაცემელთა საქონელთა ზედა, არამედ ესეცა ფრიად ხშირად იქმნების, რომელ ისინი მომწყურნობითა ნივთ მოყვარებისათა, მოაკლებენ მათ ყოველსავე ნაქონებსა თვისსა და ამისთვის ვრაცხ თანამდებად ჩვენდა მოხსენებასა ამას, რომელ პირველსა ამას წარმოსვლასა რომელსამე დიდ შემძლებლისასა, რომელიცა რაოდენსამე ჟამსა დაინიშნვის სამყოფად საქართველოსა შინა მუნებურთა განწესებულებათათვის, მისდამი სახმარ არს, რათა მუნ განვლასა შინა ჰქმნას მათდამი, ესე იგი, ოვსთადმი მტკიცე განწესებულება ამა საქმეთათვის, და შემდგომად ამისა მცირესა შინა ჟამსა შესაძლო არს, რათა იგი მცირედ სარაცხნი ერნი ძველთაგან დამონებულნი საქართველოთა მეფეთაგან ფრიად სუბუქად მოყვანილ იქმნენ კვალადცა თანამდებობითა მორჩილებასა და მონებასა შინა და რათავე საშვალ მოზდოკისა და საქართველოსა, სადაცა არს საქირო, განწესდეს რაოდენიმე ფორპოსტნი, და დაიყენოს სამყოფნი კამანდნი.

არა მცირედრე ვრაცხთ თანამდებობადრე ჩვენდა ყოვლად ქვეშევრდომობითსა ამას მოხსენებასა, რომელ თვითოეულნი მეფის ძეთაგანნი, თავადნი, აზნაურნი და სამღვდელონი ართმევენ გამოსაღებთა განმგლეთა მათ, რომელნიცა ვაჭარნი გაივლიან სამფლობელოთა მათთა ზედა ანუ ადგილის ფასთა მსგავსად ბაჟთა და ესე სათანადო არს რათა იქმნეს დაყენებულ, ამაღ რომელ ვაჭარი გარდამხდელი ერთგვის ბაჟისა საქართველოსა შინა შემდგომად, სადაცა განვრცელებულებასა სამპყრობელო ჩვენისა ყოვლად უავლუსტესისა ხელმწიფისა სათანადო არს, რათა მუნ იყენენ თავისუფლად მეორედ გამოსაღებთაგან ბაჟთასა; კვალად მათ სრულყოფისათვის კანდიერ ვიქმნებით შეერთებად მოხსენებისა ამის, რომელ საზოგადოდ მობირებისათვის ვითარცა ქართველთა ეგრეთვე მეზობელთა მათთა ვაჭართაცა განვრცელებისადმი ბაჟთასა, და განმხნობისათვის მათისა, არა კეთილნებებულ იქმნების განწესება ამისა, რათა დებულებათამებრ ათამანის პორტიისათა აღიღებდეს სამი ასსა ზედა, დაფასებისამებრ საქონლისა; და უკეთუ რომელიმე ვაჭართაგანი დაფარვისა სახითა იქმნების მომტანელ რომლისამე ნივთისა საქართველოსა შინა, რომლისა ნივთისა დამფარველთა, მაშინ ვადახდესთ ესრეთ, რომელ გამოერთვას მას ორი წილი ნაცვლად ერთისა, რათა ამით სუბუქითა დასჯითა უმეტეს აღრე მოიქცეს ერი ახლად შემოსრული მალლისა

მის იმპერატორებითისა დიდებულებისა მონებასა შინა, და თვით ესევე ჰყოს ამას, რომელ მოიქცნენ მამულსავე შინა მოსახელეთადმი, და შესაძლო იქმნებისცა რათა მომგონებლობითა თვისითა განაჯრ-ცელონ ვაჭრობა თვისი ბასრას, ბალდადს და უშორეს ინდიასა შინა.

5

აწ ჩვენ სუსტითა ჩვენითა განზრახვითა კადნიერ ვიქმნებით ყოვ-ლად უმონებრივესად წინ წარმოდგინებად ამისა, რომელ ადგილნი ანუ სამპყრობელონი საკუთარნი მეფის ძეთა, თავადთა და აზნაურ-თანი ყოველივე იგი შემდგომაცა მათდამი იქმნენ დაშთომილ, ვი-თარცა სჯულიერნი მათი საკუთარი, ხოლო უკეთუ რომელსამე მათ-განსა ძალითა, ანუ თუ სხვათა რომელთამე უჯეროთა სახით, ადგილ-ნი მიუძღავრებიესთ, მაშინ იგი სამართლით სათანადო არს, რათა განრჩეულ იქმნეს და მიეცეს იგინი პატრონთა თვისთა, რომელთად-მიცა ეშესაბამების სწორედრე მიცემა.

და ესრეთ მრავალნი ადგილნი მდებარენი სამზღვართა ზედა მთის ერთასა სპარსეთისა, თურქთა და სხვათასა, რომელიცა არიან მპყრო-ბელობასა ქვეშე მეფისა ძეთა, თავადთა და აზნაურთა, და სამღვდე-ლოთა ერთასა, გვეჩვენების ჩვენ დაცვისათვის სახელმწიფოსათა უშიშ-რობასა შინა უმჯობესად, რათა ესე ვითარნი ადგილნი მათგან გა-შორთმეულ იქმნენ და ნაცვლად მათსა მიეცესთ მათ სხვა შინაგან სა-ქართველოსა, ანუ რუსეთსა შინა, და იგი ადგილნი დაშთეს სახელ-მწიფოდ, სადაცა კეთილ განხილულებით იქმნეს აღშენებულ სიმაგრე-ნი გაფრთხილებისათვის მეზობელთასა და ამითიცა განერებიან მრავალნი ტყუილსა ცილისწამებასა, და შესმენასა ვითამცა-ლა მათ აქვ-დესთ დაფარული შეერთებულემა ორგულთათანა; ხოლმე რომელნიმე თქმულთა მათ ადგილთ-მქონებელთაგანი შესაძლო არს, რათა დაშთეს მასვე ადგილსა თვისსა ჩინებულისა მოქმედებისა მათისა, და შესაბა-მად დაფიცებისათვის და დამორჩილებისათვის თვისისა სჯულიერისა ხელმწიფისადმი, და განეწყესოსცა წელიწდობით ჯამაგირი. რათა ამით მყოფნი მუნ, ვითარცა მცოდნენი ძალისა და მდგომარეობისა თვისთა მეზობელთასა, შემძლებელ იყვნენ რათა აჩვენონ სარგებ-ლობა.

6

ქვრივთა დედოფალთა, ეგრეთვე ქვრივთაცა მეფის რძალთაცა, და მეფის ასულთა, რომელნიცა არა არიან გათხოვილ და წელთა თვისთა შემსგავსებით არა ძალუძსთ განქორწინებად, ყოვლად მო-

წყალებით ებოძოსთ შესაბამი გვარისა თვისისა უფლება რუსეთს, ანუ ქვეყანასა შინა თვისსა, და მათნი საკუთარნი ადგილნი ჩვეულებისად იქაურთა წესთასა სოფელნი და სხვანიცა შემოსავალნი მიღებულ იქმნეს სასარგებლოდ უდიდებულესისა კარისადმი, ხოლო მამაკაცთა მათ მეფის ძეთა, ძმისწულთა, და მის ძეთა მეფისა სახლისათა, ყოველთა მათ, რომელთაცა სუსტსა თვისისა სიმრთელისა ძალით, ანუ მოხუცებულებისა გამო დაშთებიან ქვეყანასა შინა თვისსა ისარგებლონ საკუთართა თვისითა ადგილითა. ხოლო ივინი, რომელნიცა თვინიერ იქვისა მიღებენ სურვილსა, და მოიწყვიან და შევარდებიან ფერხთა ესე ვითარისა თვისისა ყოვლად მოწყალისა ხელმწიფისათა მიღებულ იქმნენ, მსახურებასა შინა და ნაცვლად მუნებურთა მათ ნაქონებთა თვისთასა მიენიჭოსთ რაივეცა კეთილნებებულ იქმნეს, და იქაურნი აღირიცხოს სახელმწიფოდ.

7

სამღვდელოთათვის ვითარცა არს უპირველესე აწ საქართველოსა შინა სამღვდელოთა ერთა შორის ძე მეფისა ირაკლისა ანტონი, რომელსაცა აქვსთ ძველისა იქაურთა განწესებისამებრ ტიტულად კათოლიკოსობა, კურთხეულ არს ხელმწიფობასა შინა ნეტარ ხსენებულისა იმპერატორისა პატივისა შინა არქიეპისკოპოსისა ცარსკისელოს და ზუნ წარგზავნილ იქმნა განრიგებისათვის მუნებურთა სამღვდელოთა წესთასა, ეგრეთვე დაშთეს იგი მასვე თანამდებობასა, და სიხელსა შინა, — თანასწორადვე სხვანიცა ეპარქიათა შინა თვისთა მყოფნი მიტროპოლიტნი, არქიეპისკოპოსნი, და ილუმენნი, პროტოპოპნი, მღვდელნი და დიაკონნი და სხვანიცა ეკკლესიისა მოსამსახურენი თვითოეულნი წოდებისამებრ თვისისა და ადგილთა მათთა სახელდობით, თუ ვითარნი, და რაოდენი არიან ივინი მიუცილებელად მუნ მიწვევისა ჩვენისამებრ, ყოვლად ზონებრივთა სახითა ჰყოფთ მოხსენებასა და ვინაიდგან განსვენებულნი იგი უგანათლებულესი მეფე, და სამეფო მისი ითხოვდენ, რათა მიეღოთ სამოქალაქონი, და პოლიტიკებრნი სჯულნი, ამისთვის ჩვენცა მივიღებთ კადნიერებასა, და ამისთვისვე ვითხოვოთ დიდისა ჩვენისა ხელმწიფისაგან, რათა მიეცეს ბრძანება უდიდებულესისა უწმინდესსა სინოდსა, რომელ წარმოგზავნოს ჩვენთანა, ანუ შემდგომად ჩვენსა ერთი სამღვდელო ვინმე რუსეთისა საიმპერატორობისგან მცირეს ჟამობით არქიმანდრიტი ანუ ილუმენი, კაცი მდაბალი და მყუდრო, რათა აჩვენოსთ მათ განწესებულებანი აქაურნი საკუთარნი დღესასწაულობათათვის საუქმოთა, და სხვათაცა სახელმწიფოთა დღესასწაულობითა დღეთა.

ხოლო მიტროპოლიტნი, არქიეპისკოპოსნი და ეპისკოპოსნი, არა მკონებელნი ეპარქიისანი, უკეთუ გამოჩნდეს ადგილი მათთვის, არამედ დაშ:ომილად, და უქმად, მაშინ მოხსენებისამებრ მუნებურთა მათ სამღვდელოთა, და ჩვენგან კეთილნებებულ იქმნების. რათა იგი დაიდგინოს მუნ ეგრეთვე არქიმანდრიტი და ილუმენი, ოდესაცა მათგან თხოვილ იქმნების, ეგრეთვე მიტროპოლიტთა, არქიეპისკოპოსთა და ეპისკოპოსთა, რომელნიც ეგებიან უადგილოდ, ყოვლად მოწყალეებით ებოდოსთ მცირედი ულუფა საზრდოდ განსადიდებელად ყოვლად უავლუსტესისა სახელისა. და ვითხოვთ რომელ ყოველნივე იგი სამღვდელოთა წესნი იყვნენ შეწყნარებულ, და პატივცემულ ღირსებისამებრ ხარისხისა მათისა თანასწორად სხვათა ხარისხისა მექონთარუსეთისათა, ვინათგან ქვეშევრდომილ ქმნილი იგი სამეფო თვისისა ნებითა შეერთდა საიმპერატოროსა.

8

და მათთანავე წინა წარმოგიდგენთ ძველთა ჩვეულებათა საქართველოსათა, რომელიცა მუნ ჰვიეს თვით დაწყებითგან მათით ესე რომე უფროსლა თვითოეულთა მეფის ძეთა, და თავადთა ყოვლად სამღვდელოთა საქართველოსათა ჰყავთ აზნაურნი საკუთრად, რომელთაგანცა მათ აქვს მიწა მიცემული, რომელსაცა ზედა არიან გლეხნი დასახლებულნი, და მუნ ცხოვრებენ ივინი და არა რომელსამე შეიწროებასა მიმღებლობენ მათთა ვადადთაგან; ხოლო ჟამსა ბრძოლისასა წინააღდგომად მტერთა ყოველძვე სრულებით თვითოეულად მასთან წარვლენ ბრძოლასა შინა და ესრეთვე ჟამსა ნადირობისასა, და ანუ თუ ჟამსა მასპინძლობისასა მათთანავე იმყოფებიან სრულებით, და სახლთა შინა მათთა ვითარცა აზნაურნი ერთბამად მათთანა ერთსა ზედა ტრაპეზსა განსცხრებიან და ოდეს რომელიმე მათგანი არღა ინებებს უმეტეს ყოვლად უფალთა მათთანა, მაშინ ვითარცა აზნაური დაუტევებს მიწასა მათსა და სოფელსა და წარვალს თვისით სახლეთლობით სხვისადმი, რომელიცა თვინიერ ყოვლისა ნაკულუქიანებისა თვისადმი მიიღებს და მისცემს მასვე უპირატესობასა ვითარიცა აქვდა პირველ მისსა ჟამადმდე, და ამისთვის ყოვლად უმონებრივესად წინ წარმოდგომილ ვჰყოფთ მათ აზნაურთა, რომელნიცა ყოვლისავე შინა საზოგადოდ გამოსადეგნი არიან და უფროსად სამხედროსა შინა სამსახურსა, რომელსაცა შინა არიან დაჩვეულ და ესე არა კეთილნებებულ იქმნებისა, რათა ყოველივე იგი ჩამოერთვათ ყოველთა მათ მებატონეთა და აღირაცხნენ ივინი საეროთა აზნაურთა

წესთა შინა, და სანაცვლოდ ჩამორთმეულთა მათ მიეცესთ თანასწორივე სამკვიდრებელი, ივინი ხმარებულ იქმნენ ღწევასა შინა უდიდებულესისა მსახურებისასა.

9

ხოლო რაივეცა შეეხების თქმად მადანთათვის საქართველოსა შინა მყოფთა, რომელიცა არს ოქროსა, ვერცხლისა და სხვათა ნივთთა ესე არს რომელ წინა წარუდგენთ ნებასა ქვეშე მისის იმპერატორების დიდებულებისასა, რათა გამოცხადებით მუშაკობისათვის მათისა ებრძანოსთ წარმოსვლა განსწავლულთა კაცთა, და მუშანი გამოცდილნი იპოებიან სამეფოსა მას შინა საკმაო რიცხვნი, რომელნიცა შესაძლო არს, რათა მოიხმარებოდენ სამუშაოდ თეთრისა მიცეზითა.

10

ვითარცა მეოთხესა პუნქტსა შინა მორთმეულსა ჩვენგან სახელსა ზედა მეფისა და ყოვლისა საქართველოსა სამეფოსა უმაღლესის მისის იმპერატორობის მინისტრისადმი ნოტი, იყო ესე რომელ ვითხოვთ ჩვენ სამყოფად საქართველოსა შინა ექვსი ათასი კაცი მაღალ დიდებულის რუსეთის იმპერატორის მხედრობა, ესრეთვე აწცა კადნიერი ვიქმნებით ყოლად უმონებრივესად მოხსენებად, რომელ აწინდელისა ამის მდგომარეობისამებრ პირველსა ამას შეხლომილებასა შინა რიცხვი მხედრობისა საჭირო არს²⁶, ვითარცა საზოგადოსა განსვენებისათვის, ეგრეთვე დამყუდროებისათვის აღშფოთებულებათა ჩვენთა მეზობელთასა, ხოლო შემდგომად, ოდესცა განწესებულ იქმნების მუნ შესაბამი მყუდროება, და ყოველივე მოიყვანების რა შესაბამობასა შინა, მაშინ თუ რაოდენიცა რიცხვი მხედრობათა ჯერ არს, ამას მივანდობთ სრულებით განხილულობასა მისის იმპერატორების დიდებულებისასა, რომელიცა შესაძლო იქმნებისცა, რათა სახელდებით საიმპერატოროსა აქტსა შინა, დაინიშნოს, და უკეთუ კეთილნებებულ იქმნების, რათა ზემოხსენებულისა ამის მდგომარეობისათვის აწ მყოფსა მას საქართველოსა შინა მხედრობასა მოემატოს, მაშინ ყოვლად ქვეშევრდომობით ვითხოვთ, რათა უკუნქვევისათვის სიძვირეთასა მოსყიდვასა შინა პრავიანტისასა, ებრძანოს მუნ მყოფსა რუსეთისა მხედართმთავარსა განმზადება მათი კეთილტამიერად მუნ მყოფისა ბაზრის ფასისამებრ.

²⁶ ი გ ი ვ ე ნ უ უ მ ე ტ ე ს ი, მიუწერია თვით გარსევან ჭავჭავაძეს, რათა არა დაუძძიმონ რუსთა მფარველობითი კავშირი.

რაოდენიცა შეეხების დაწყებასა განსწავლულისა მხედრობისასა საქართველოსათა ერთასა, რომელნიცა შეკრებად შესაძლო არს ესე, არს რომელ ჩვენ მოხსენებად არა რა ძალგვიძს, და ოდესცა წარიგზავნების უდიდებულისისა მისის იმპერატორების უჩაღლესის კარისაგან რომელიმე გვამი საქართველოსა შინა, და იგი ჰყოფს მუნებურისა ერისა სამხედროსა აღწერასა, მაშინ დროსა მას წოდებული მეფედ ითხოვს, რაოდენცა სახმარ არს მოხმარებასა შინა მსახურებისასა ერთბამად რუსეთისა ძლევა შემოსილისა მხედრობისათა, და სადაცა იგინი თანამდებ იქმნებიან წარსვლად, და მსახურებად მისის იმპერატორების დიდებულებისა, თვისისა ყოვლად მოწყალისა, და შთამამავლობით ბელმწიფისადმი უმწვერვალესითა ძალითა მსახურებისა თვისისათა, ეგრეთვე განუსწავლებელისაცა ჯარისაცა შესაძლო არს ოდესმე აღმსუბუქებისათვის რუსეთის საიმპერატოროსა მხედრობასა მოხმარება მარტოდ, განხილულ იქმნების საკმაოდ აღსრულებისათვის საქმისა და ეგრეთვე საშლევართა ზედა მოსახლეეთა არა ძვირად შეხედების თავდასხმა და ობრება მტერთაგან სხვადასხვათა; და ამის დაყენებისათვის არა კეთილნებებულ იქმნებისცა, რათა მუნ უფროსად მყოფად დანიშნულსა ებრძანოს, რომელ ყოველთა მათ, რომელთაცა ძალუძსთ მსახურება საჭურველითა აიძულოსთ მათ, რათა იქონიონ იგინი, და ამით საკუთრად თვისთა დაცვათა თავს იყვნენ შემძლებელ მარადის მზაყოფად.

აწ ჩვენ ჩვენითა სუსტითა განზრახვითა კადნიერ ვიქმნებით ყოვლად უმონებრივესად წინ წარდგინებად ამისა, რომელ მყოფნი გლებნი სხვადასხვა სამფლობელოსა ტყვედ წარყვანილნი, ანუ განშენებულნი სხვადასხვა მიზეზით სპარსეთს, ანუ თუ თურქს, თვისავე მამულსა მოქცეულ არა სათნო იქმნებისა, რათა საკუთრითა მალლისა მონარქობითისა მოწყალებისათა ებრძანოსთ სახალბოდ გამოცხადება ამისი საქართველოსა შინა, რომელ ყოველნი, რომელნიცა მოიქცვიან პირველსავე თვისსა სამკვიდრებელსა აქამდე განშორებულნი, იგინი დაშთენ თავისუფლად, და აღირჩიონ წადილისამებრ თავისისა საცხოვრებელი ადგილი, რომელსადმიცა ენებოს აღრიცხვა თავისა თვისისა სახელსა ზედა სახელმწიფოსა, ანუ სხვისა უფლებისა ქვეშე და რომელიცა მსგავსიერითა სურვილითა თვისითა, სადაცა იქმნების აღწერილი საცხოვრებელად იგინი მუნ სამარადისოდ დაშთებიან თე-

ნიერ უცხოს ქვეყნის კაცთა, რომელთადმიცა თავისუფლად მყოფობა ესე არ შეხებისტ, რომელნიცა დაშთებიან პირველისამებრ თავისუფლად, მას ეამამდის ყოველივე აღიწერებოდნენ, და ეს არა მიეხდებისტ ესე ვითარისა მოწყალებისათა, რომელ არცა ერთი მათგანი არ დაშთებიან, და ყოველივე კვალაცა მოსურნე იქმნებიან, რათა მოიწვიენენ სამკვიდრებელსა შინა თვისსა, და მისგან ექმნების სამეფოსა მას არა მცირე სარგებლობა.

ესრეთვე ყოვლად ქვეშევრდომებით წინადადებულ ვყოფთ გლეხთათვის საქართველოსათა, რომელნიცა იმყოფებიან სამფლობელოსა შინა თვისსა მებატონეთასა, რომელთადმიცა გლეხნი იგი ძველადვე მუნებურიტა სჯულიტა ვერ განშორდებიან ესრეთ, რათა ივინი აიყარნენ, მისგან და მივიდნენ მეორისადმი. და ეგრეთვე მებატონენი ივინი ვერ მიიღებენ მათ, და ვპვონებთ ესე იქმნების შემსგავსებული წესთადმი მალაღდიდებულისა ყოვლისა რუსეთისა საიმპერატოროსათა, რათა ვითარცა აწ სამეფო საქართველოსი შეერთებულ იქმნება ამის იმპერიისათანა და ამისთვისცა კანდიერ ვიქმნებით ყოვლად უმდაბლესად თხოვნად ამისა, რომელ მიეცესთ ბრძანება უდიდებულესობისა, ვითარცა აღწერადმდე, ეგრეთვე შემდგომადცა იგი გლეხნი, და ვაჰარნი, რომელნიცა იხვენებიან მიწერილად, რომლისადმი მებატონისად, ანუ თუ ქალაქისად, მუნვე სამყოფსა შინა დარჩეს და დააყენოს, რათა მუნიდგან არა წარსულ იქმნას თვისისა სურვილისამებრ სხვისადმი და რათა არცა გადმოსახლებულად შემძლებელ იყვნენ რუსეთსა შინა, ესრეთვე მსგავსად ამისა დაყენებულ იქმნეს, რათა გლეხნი რუსეთისანიცა არა ვიდოდნენ, და ესე დაეშალოსთ მათ აღთქმითა საშინელისა, და ფიცხელისა დასჯისათა.

ესრეთვე ვიდრე ამ დრომდე იყო საქართველოსა შინა ჩვეულება, რომელ მუნებურნი მებატონენი გლებთათვის ჰყიდნენ ვინ როგორ რაოდენსაცა ინებებდა, და ამისთვის არ კეთილნებებულ იქმნებისა, რომელ ესე ვითარი მსყიდველობა აწ დაყენებულ იქმნეს და ებრძანოსთ, რათა განყიდონ არა სხვა გვარ, არამედ ერთბამად სახელეულობით, და უძრავით მამულით თვისით, უკეთუ აქვსთ მათ; და ეგრეთვე არ მიჰყიდონ თუ არ ქართველთა და დიდის რუსეთის მებატონეთა და ეგრეთვე ტყვენი ქართველთანი, რომელნიცა თურქთა, სპარსთა და სხვათაგან ერთა საქურველიტა სახელმწიფოსათა ბრძოლასა შინა გამოხსნილ იქმნებიან, მათადმი მოიქცნენ ესრეთ, ვითარცა ესე გვარსა შემთხვევასა შინა იქცევიან რუსეთისა ტყვეთადმი, და რომელიცა ესე გვართაგან გამოხსნილ იქმნების ვისგანმე, და პირველი იგი მებატონე მისი ინებებს მისა თვისადმი კვალად მიღებასა, მაშინ იგი თანამდებ იქმნების, რათა უკუნ ზღოს დახარჯული იგი თეთ-

რი გამოხსნასა ზედა, და ამის წინააღმდეგომსა შემთხვევასა შინა სა-
თანადო არს, რათა დაშთეს უფლებასა ქვეშე მისსა, რომელმანცა გა-
მოიხსნა, და ექმნესცა ნება მისყიდვად ამისა სხვათადმი შინაგან სამე-
ფოსა შინა, და არა მეზობელთა უცხო ქვეყნისა კაცთადმი.

13

ვითარცა მეფის ძეთა და ძის ძეთა მეფის ფამილიისათა, რომე-
ლიც მდგომარეობასა შინა თვისსა პირველისამებრ დაშთებთან ეგრე-
თვე თავადნი და აზნაურნი, ექმნესთ სარგებლობა ყოვლითა ამით
პატივითა და ჩინებულებითა, რომლითაცა სარგებლობენ აზნაურნი
რუსეთისა იმპერიისანი, და მიიღონ ეგე ვითარივე სახელსა ზედა
თვისსა ღრამატა და ღირსებისათვის დიპლომი, და იმპერატორისა
მსახურებასა შინა მიღებულსა ჩინისათვის პატენტი, ეგრეთვე სამ-
ღვდელოთა წესთა მექონთა ეპარქიისა და მონასტერთა აქვნდეს იგი-
ვე პატივი, ვითარილათაცა სარგებლობენ რუსეთისა სამღვდელონი
ერნი.

14

ვაჭართა, მეღუქნეთა და ხელოსანთა ერთა აქვნდეს იგივე სარ-
გებლობა კომერციასა შინა, ესე იგი სრულსა ვაჭრობასა შინა, და
შემატება მოძრავითა და უძრავითა საქონლითა თვისითა, თვით რა-
იცალა აქვსთ სარგებლობა მით სხვათა ამით იმპერიითა შინა მყოფ-
თა; ხოლო ძველთაგან მოყვანილნი შეიწროებისაგან მტერთა მათ
მეზობელთასა სიღარიბესა შინა, რომელთაცა არა მცირედი მიუღიეს,
შეიწრება, მათგან მათ პირველსა შეხდომილებასა შორის აემსუბუქოს
რომელსამე განწესებულებასა პირისპირ ზემოხსენებულისა მის რუსე-
თის შემკვიდრეთა.

15

ყოველივე სახელმწიფონი სათხოვარნი აწინდელნი ანუ თუ შემ-
დგომნი, და ეგრეთვე სხვათა მებატონეთა გლებთა გამოსაღებნი სხვა-
დასხვანი სახელმწიფოდ თვინიერ რომელისამე საჭიროსა სახმარისა
მხედრობათასა წარუდგენთ დიდსა მონარქობასა განხილულებასა, და
ყოვლად მოწყალებისა მნებებელობასა ჩვენისა ხელმწიფისა იმპერა-
ტორისასა, რათა მიეცესთ თავისუფლება, რაოდენცა დროსა კეთილ-
ნებებულ იქმნების, და ესრეთვე ებრძანოსთ მებატონეთა უძნებისამებრ
ყოვლისა რუსეთისა იმპერიისა სჯულთა ზედა განიწესების რიცხვი

მათ მხედრობათა, რომელთაგანიცა შესაძლო არს, რათა განსწავლულთა აფიცართაგან, და რიადოვისაგანთა ისწავლონ სამხედრო ეგზერციცია, და დისციპლინი, გარნა ჩვენ კადნიერ ვიქმნებით თხოვნად მისის იმპერატორების დიდებულებისაგან სახელსა ზედა ყოვლისა საქართველოსა ერთასა, რომელთაცა თვისის ნებით შთავრდომილ ჰყვეს თავი თვისი მონებასა მას, რათა ყოვლად მოწყალებით თავისუფლად ეგნენ იგინი მსუბუქ გონებისამებრ მათის რეკრუტისა მოკრებისაგან და ეგრეთვე არა იხმარებოდენ იგინი მსახურებასა შინა ამას მხარესა აქეთ კავკასიისა მთისასა, ესე იგი შვეიცარიასა, პრუსიასა სამზღვართა ზედა, სადაცა დაუჩვეველის ჰაერის ძლით თვინიერ დიდისა შრომისა იგინი მსახურებისა განგრძობად არა შემძლებელ არიან, და იხმარებოდენ იგი მხედრობანი შეერთებით მათთანა, რომელნიცა იმყოფებოდენ საქართველოსა შინა რუსეთის პოლკთა თანა უდიდებულესისა მსახურებასა შინა მხარესა მას წინააღმდეგომად ყოველთა შეზობელთა მათ მტერთა სამყრობელოთა, ესე იგი წინააღმდეგომად ყოველთა მეზობელთა მათ მტერთა თათართა, სპარსთა და მთის ერთა და ეგრეთვე გამოზრდათათვის შინაგან სამეფოსა პიკეტთა და ყარაულთა და ეგრეთვე ყოვლად უმონებრივესად კადნიერ ვიქმნებით თხოვად ამისა, რომელ შემოსრულნი ამას ახლად მოკრებულსა მხედრობასა შინა თავადთა, და აზნაურთა ძენი ყოვლად მოწყალებით მიღებულ იქმნენ ობერ და უნდერ ოფიცრობის ჩინით და უკეთუ რომელიმე მეფის ფამილისაგანი მამაკაცისა ანუ დედათაგანისა ძენი მასვე რიცხვსა შინა მსახურებისასა მოსურნე იქმნებთან შემოსვლად, და უიჟოცა ჰყოფენ ამას, მაშინ იგინი ყოვლად მოწყალებით პატივისცემისათვის გვართა მათთასა მიღებულ იქმნენ შტაბ-აფიცრობისა ჩინით, და მიღებისამებრ შტაბ-ობერ-უნდერ ოფიცარნი ქართველთაგანი, რომელნიცა მხედრობასა შინა იქმნებიან მსახურად, მათ მოემატებოდეს ჩინი განწესებისამებრ იმპერიისა ამის, ხოლო ჯარისკაცთა ყოვლად მაღლისა მონარქობითისა მოწყალებისაგან დაენიშნოს, რაოდენიმე დრო მსახურებისა, რათა მათ კეთილქამიერად იცოდნენ, რომელ მსახურონ რა 10 ანუ 15 წელსა მისის იმპერატორების დიდებულებასა წინააღმდეგომად მტერთა რუსეთისა, და ქრისტიანობისა სახელისათა, ესე იგი პირისპირ სპარსთა, თურქთა, ლეკთა და სხვათა ესე ვითართა, შემდგომ შემძლებელ იქმნებიან, რათა მოიქცნენ სახლად თვისად, და წინაშე ერთ ჭკვეყნიერთა ერთა თვისთა თანა განადიდონ ქება მისის უმაღლესის დიდებულების მსახურებითა, ესე ვითარი მოწყალება აღაგზნებს გულსა მათსა მხურვალეებითა ერთგულებისათა, და აღავსებს მათ მონებრივისა ჭკვემვრდომობითა ტახტისადმი ყოვლისა რუსეთისა, და ამით არა თუ მხოლოდ შემძლებელ

იქმნებიან ჟამისამებრ, რათა განამრავლონ რიცხვი კაცთა სამხედრო-თა, არამედ ესე დაადგინებს მათ მზიარულებით წარსვლად უკეთუ ებრძანების თვით ვიდრე სამზღვარამდე ინდიისა.

ხოლო უკეთუ მდგომარეობა საქმისა მოითხოვს, რომელ შემდგომად მოკრებისა საქართველოსა რეგულის ჯარისა, ანუ კვალადვე თუ შემდგომად დამკვირნობასა კვალადცა შემოკრებისა რაოდენთამე ქართველთა განუსწავლელთა ჯართასა, მაშინ შესაძლო არს, რათა მუნ მყოფმან მეფემან აუწყოს ესე ხელმწიფისა მოადგილესა და სამღვდელთა, რათა ემსგავსონ ამას შინა დიდისა მონარქიასა სიმდაბლით მოქცევასა, და სამზღვარ უღონ მოკრებასა მას თვისთაგან გამოსაღებთასა, და მუშაკობასა მსახურებისა მათისასა, რათა ამით მოწყალებითა მოყვანებულ იქმნენ ივინთ სრულს გლეხკაცობისა მდგომარეობასა შინა.

16

ყოველთა სასამართლოთა პირველთა და უკანასკნელთა ადგილთა შინა გამგეთა და მოხელეთა ქართველთა, და რუსთა ღირსებისა და თანამდებობისამებრ მათისა განეწყოსთ შესაბამი უღუფა მუნ მოკრეფილისა სახელმწიფოსა შემოსავლისაგან, ხოლო ესრეთვე უმცირესთა მოხელეთაცა მიეცეს უღუფა მასვე შემოსავლისაგან განწყისებულისა სამეფოსა მისგან და განსრულთა სახელოსა მისგან, და ნებით თვისით მუნ დაშთომილთა.

17

ვითარცა მრავალნი გვარნი კნიაზთა, და აზნაურთაგანი საქართველოსათა იმყოფებოდენ აქამდე მსახურებასა შინა კართა ზედა მეფისათა და სხვათაცა ადგილსა შინა სამეფოთასა, და აქენდათ სხვა და სხვანი ადგილნი სამოხელონი, რომელთაცა სარგებლობენ თანამდებობითა პატივითა, და მსახურებდენ მეფესა და ქვეყანასა თვისსა გულსმოდგინებით და ერთგულობით, ამისთვის უკეთუ მათგანთა რომელთა აწ მოხუცებისა გამო წელთასა და ანუ სხვათარე მიზეზითა კვალადცა მსახურებასა შინა არა ინებონ შესვლა, არა კეთილნებებულ იქმნებისა, რათა პატივ ეცესთ პირველთა მათთა მსახურებათა, და მოხუცებულებასა, და რათა დაშთენ პირველსავე მას პატივსა შინა, და მიეცესთ მათ პატივი თანადსწორად მათ თავადთა, და აზნაურთადმი, რომელნიცა დიდებულებისა მისის იმპერატორების მსახურებასა შინა იმყოფებიან.

მოყვანებისათვის მყოფთა მუნ უშიშოებისა მდგომარეობასა შინა, პირველ საქმედ ვრაცხავთ ამას, რათა მივიღოთ სახმარი გაბთხილება მეზობელთა მათ ქარელთაგან, რომელნიცა შთამამავლობით თვისით არიან ძველნი კახეთისაგანნი და ადგილი იგი, რომელთაცა ზედა დაშენებულ არს აწცა კახეთისა, გარნა მათ შეურაცხჳყვეს სჯული ქრისტიანობისა, და ემორჩილებიან მახმადის სჯულსა, და საშვალ მათსა არს დასახლებულნი ლეკნიცა; ესე ერნი არცალა მცირედ არიან საშიში და არც რიცხვითა არიან უმეტეს სამი ათასიდგან ვიდრე ოთხი ათასადმდე; გარნა ვნება მათგან არს ესე პირველისამებრ, რომელ კახეთსა ზედა არიან დიდად მახლობელ და ცხოვრებენ პირისპირ თვით კახეთისა სამფლობელოსა ქალაქისა ქისიყისა, და საშვალ მათსა არს მდინარე ალაზანი, რომელსაცა შინა გამოდიან ცხენიანნი და ქვევითნი, მარადის მდგომარეობენ ერთი მეორისაგან ქვევითისაგან ერთის დღის სავალსა და ადგილსა მას შინა თვინიერ მოხსენებულისა მის წყლისა არა რომელიმე მთა და ბორცვი არ იპოვების ესრეთ, რომელ თვით მძიშითა ურმითა მსუბუჴად შეიძლების სვლა. ესე ქარელნი არა არიან ესრეთნი, რათა იყონ საშინელ საქართველოსათვის, არამედ წარმოდგომილ არიან შესავედრებელად, და სადგურად ყოველთა ლეკთა ავაზაკთა და თვით ომარხან ავარისისაცა ესრეთ, რომელ ოდესცა იგინი განიზრახვენ მორბევასა საქართველოსა მიწათასა, მაშინ მოიწვევიან ქარელთადმი და მიიღებენ თვისადმი მოსყიდვით მათგან სავალთა, და ყოველთავე სახმართთა ნივთთა, და თვით მათცა თვისთან შეიერთებენ, და ამით განიმრავლებენ ჯართა თვისთა, და წარიყვანენ მათგან გზისმცოდნთა, და ყველა უფნდთა*, რომელთაცა მახლობელად მოსახელებითა უწყიან, სადა ანუ თუ რომელსაცა ადგილსა სცხოვრებენ ქართველნი გაუფრთხილებელად, და მოულოდებელად თავდასხმისა მის მტერთასა, და ესე არა უცნაურ არს, რომელ უკანასკნელი იგი შემოსვლა ომარხანისა საქართველოსა შინა იყო იმათზედ გამოვლით, და მხედრობაცა მათი იყო მასთან. ესე თვით მცირე სამყოფი ქარელთა მოქმედებს უმეტეს ამასცა, რომელ შემწყნარებლობას ორგულთა ქართველთა სამართლით სასიკვდილოდ დასასჯელთა და სხვათაცა, და ეგრეთვე ყოველნი იგი ლეკნი, რომელნიცა წარმოვლენ საქართველოსა შინა მორბევისა, და აოხრებისათვის ოსმალოს მხარედგან, მაშინ იგინი პირველად მოიწვევიან ქარელთადმი, და მუნიდგან სწორედ მივლენ ახალციხეს.

* ხელნაწ. „ყოლაუხთა“. რ ე დ.

ხსნისათვის ამის სუსტიცა და უპატიოსა ერისაგან ვითხოვთ ყოვლად მოწყალისაგან, რათა მოგვეცეს ნება ჩვენ, რომელ წარვიდეთ სამკვიდროსა შინა მათთა და ავყაროთ იგინი, და დაეპყოთ სხვადასხვათა შინა ადგილთა საქართველოსა მოსახლეეთა შორის, დარწმუნებულევყოფთ, რომელ შეერთებით ერთად უძლეველთა იმისის იმპერატორების მხედრობათა თანა ამას აღვასრულებთ მსუბუქად დროსა ზამთრისასა, და ადვილთა მათთა დავასახლებთ ქრისტიანეთა ნებით თვისით მოსურნეთა, რომელთაგანიცა თვინიერ იქვისა მოიპოვების მრავალნი მოსურნენი, ამის მიზეზისათვის, რომელ ადგილი იგი არს ნაყოფიერი, სადაცა მოდის პური მრავალ გვარი და უმჯობესნი სხვათაგან, და ბრინჯი, და ესრეთვე ხილი, და აბრეშუმის ხე, რომლისაგანცა ხელოსანნი საქმაონნი რიცხვით აკეთებენ აბრეშუმსა, და ესეცა შესაძლო არს, რათა თვით მათ ქარელთა აღვირესხათ და დაწყნარებულ იქმნენ, გარნა ვინაიღვან დიდი ხნიღვან შთაცვივდენ მახმადისა სჯულსა შინა, ამისთვის ვრაცხთ უმჯობეს, ვითარცა ზემო ვსთქვით, რათა განიყენენ სხვადასხვათა შინა ადგილთა, რომელ ენება რაიმე მათგან ყოფად შეუძლო იყოს, არა არს იქვი ამას შინა, რომელ, ოდესცა მიიწვევის მათდამი ზამთარისა დროსა შინა რუსეთისა და საქართველოსა მხედრობა, რაოდენიც წარივლინების კეთილგანჯისამებრ, მაშინ იგი ყოველივე და თვით უპირატესნიცა მათნი არა დაუტევებენ ამას, რომელ არა ჰყონ აღთქმა ფიცისა ამისთვის, რომელ იქმნენ იგინი მონად ქართველთა უკეთუ მხოლოდ მიეცესთ მათ ნება, რათა დაშთენ იგინი ადგილთა შინა თვისთა. გარნა ესე პირობა, რომელიცა არა ერთგზის მათგან ქმნილ არს, არამედ დიახ მცირედ აღუსრულებიათ, და უფროსლა ყოველთათვის გარდახდომილან რჩევისადმებრ ზემო თქმულთა მეზობელთასა, თურქთა და სხვათასა და ამისთვის ვითარცა არა მისანდობელთა არს საჭირო, რათა გამოყვანილ იქმნენ და დაესახლენ სხვადასხვასა შინა ადგილსა; ხოლო რომელნიმე უმეტესნი მათ ერთა კეთილნებებულ იქმნეს წარმოგზავნად უმაღლესისა კარისადმი, ესრეთ რომელ გამოვლონ მათ მოზდოკსა და ყიზლარსა ზედა, და განიხილონ მდებარენი იგი ადგილნი, და უკეთუ მოეწონოსთ მათ იგი ერი თვისით დასახლდენ მუნ, და ამასზედა უკეთუ თანახმა იქმნებიან იგინი, ჩვენ ვითარცა მონანი იმისის იმპერატორების დიდებულებისანი ნოტსა ამას ვპყოფთ მოხსენებასა, რომელ შემძლებელ იქმნებიან ფრიად მცირესა ქამსა, რათა ჰქმნა კეთილი, ზაოდი აბრეშუმისა, ვინაღვან ჩვენ რომელ ერი ესე ამის საქმისადმი უფროსლა გამოსადეგი არიან ვიდრეღა სხვანი.

ხოლო ჩვენ, ვითარცა ახლად შემოსრულნი დიდისა იმისის იმპერატორებითის დიდებულის მონებასა შინა, შესაძლო არს, რომელ უცნობელობითა რუსეთისა განწყესებულებისა და ჩვეულებისათა საკუთრად ქვეშევრდომობითა ჩვენით ვსთქვათ რაიმე ნამეტნავი და უშესაბამო ამას ყოვლად უმონებრივესად ვითხოვთ შთამამავლობით ჩვენისა დიდისა ხელმწიფისა იმპერატორისაგან, რათა მოგვეტეოს ჩვენ მისთა სარწმუნოთა მონათა, რომელნიცა შემოსრულნი აღსრულებასა შინა ყოვლად მოწყალებით აღთქმულისა მმართველობისა უდიდებულესისა სჯულთა ყოვლითთურთ ვრაცხთ საქმედ, რათა ვაჩვენოთ მოსწრაფება ჩვენი თვით საქმით. ხოლო პირველსა ამას შეხედომილებასა შინა არავისგან არს შესაძლო ყოველივე განრჩევით გამოცხადებად, და უფროსდა ჩვენგან თქმად, თუ ვითარ არს სარგებლობა სახელმწიფოსა, და ესე გვარივე ყოველთათვის სახმართა სამეფოსა საქართველოსათა აწ ქვეშე კურთხეულისა იმისის იმპერატორების დიდებულების მპყრობელობისა შეერთებულნი იმპერიისათანა ყოვლისა რუსეთისა. წალო ოდეს მივიწვევით ადგილთა მათ მისის დიდებულების კარისაგან წარმოგზავნილითურთ, მაშინ უცილებელად ნაკლულევანებათა ჩვენთაგან მოხსენებულთასა შევასრულებთ, დაშთომილსა მუნ ნამესნიკისა ანუ მეფისათა რუსეთისა უფროსად მყოფისადმი არა დაუტევებთ ყოველთა მათ ნაკლულევანებათა; ვინადგან მყოფნი ადგილთა მათ შინა უფროს სუბუქად შესაძლო არს დანიშნად მისიცა რაივეცა იქმნების ნაკლულევანება, და სხვებრ ვითხოვთ, რათა ყოველივე ესე ღირს იქმნეს მალისა მონარქობითისა მისის იმპერატორობითის დიდებულებისაგან კეთილგანხილვასა²⁷.

ესეთი იყო დაწყობილება ქვეყანისა სურვილისამებრ თვით მეფისა. მეფის ძეთა დავით და იოანე განიხილეს და დაამტკიცეს წესდებანი ესენი. თავადთა, ვითარცა თანამზრახველთა მეფისა (უღმათოთ არა რასა საქმესა საქვეყნოსა არა იქერდენ მეფენი, რეცა ფედერატთა მთავარნი), მიიღეს და დაინახეს კეთილად მფარველობა რუსეთისა, კანონთა ზედა ამათ დაფუძნებული. მხოლოდ მეფისა ირაკლისა ძენი იულონ, ვახტანგ, ანუ იგივე აღმასხან, მირიან და ფარნაოზ, — მრისხანებდენ მათთვის, ვითარცა დასაღუბავთათვის ქვეყანისა. მეფის ძე ალექსანდრე ადრევე იყო ლტოლვილი სპარსეთსა და მუნით ექადოდა, სპარსთა ძალითა, კანონთა მათ დარღვევასა.

²⁷ ნოტანი ესენი, ელფაზარ ფალავანდიშვილის ნაწერნი, აქენან დღეს უგანათლებულესსა კნიაზსა ირაკლის, მეფის ძის ალექსანდრეს ძესა.

პირი ესრეთისა წესდებისა წარუვლინეს იმერეთისა მეფესა და მთავართა, კათოლიკოსსა ანტონის და რავდენტამე მღვდელმთავართა. ამათ ესე ვერ მიიღეს სიამოვნით, თუმცა პასუხი ქალღმერთი არ აცნობეს, გარნა მოესმათ მაშინვე სიტყვით უსაფუძვლობა საქმისა. ვიეთნიმე იტყოდენ — „ქართველნი სტყუვდებიანო“; ვიეთნიმე — „ერთმანეთსა ღალატობენო“ და სხვანი იტყოდენ: „ვითარცა წყალწაღებულნი ხავსსა ეჭიდებიანო“.

ძმათა მეფისა აცნობეს ესე ქსნისა, არაგვისა და კახეთისა მცხოვრებთა. განთესეს ყოველგან ჰაზრი ესე, რომელ დასაღუპავად მეფისა ირაკლისა ოჯახისაო, ჰქმნეს ესეო; განსყიდეს ვითარცა გაცემულთა, ქვეყანაო და მეფობაო და მოეღიანო სასყიდელსა განსყიდულისასაო; — სახარებისა სიტყვიდან იტყოდენ ესრეთ მტერნი მეფისა გიორგისა და მოხელეთა მისთა მდივანთა და დესპანთა!

LXX

მოვიდეთ პირველისადმი საგნისა:

სცნო პეტერბურღსა იმპერატორმან პავლე აღსლვა საქართველოასა ტახტსა ზედა მეფისა გიორგისა. გარსევან ჰავჰავაძემან აუწყა მინისტრსა, რომელ გვირგვინი სამეფო, ბოძებული იმპერატრიცისა ეკატერინა მეორისაგან ირაკლისადმი, დაიკარგა თფილისისა გაოხრებისა დროსა სპარსთაგან. მაშინ ბრძანა იმპერატორმან პავლე უქმნან სხვა გვირგვინი და წარმოუვლინეს კოვალენსკისა²⁸ ხელითა და თვით ჰავჰავაძისა თან მოსვლითა თფილისსა საგეფონი ნიშანნი. აჰა წერილიცა ვიქტორ კოჩუბეისა მეფისადმი 22 აპრილს 1799 წელსა წამოგზავნილი:

„უგანათლებულესო მეფეო

ჩემო პატივის-საცემო კეთილმოსურნევ!

განსაკუთრებითითა სიამოვნითა ვჰგზავნი უმაღლესობისადმი თქვენისა, ყოვლად უმაღლესსა მისის იმპერატორებითს დიდებულებისა, ჩემისა ყოვლად მოწყალისა ხელმწიფისა გრამატასა სხვათა თანა

²⁸ ესე კოვალენსკი 1803 წელსა კნიაზმან ციციანოვმან დიდისა შუურაცხებითა განდევნა თფილისიდან რუსეთად.

ინტენსიტიტურისა ნიშნებითა დასამყარებელად თქვენისა ტახტსა ზედა სამეფოსა და შემდეგ თქვენსა უგანათლებულესისა მემკვიდრისა თქვენისა. ნიშანი ესენი მოერთმევათ უმაღლესობასა თქვენსა დანიშნულისა კარსა ზედა თქვენსა მინისტრისა მიერ მისის იმპერატორებითის დიდებულებისა უფლისა სტატსკის სოვეტნიკის კოვალენსკისა, რომლისა დასწრებითა აღსრულდება ყოველივე სიწმინდით წესდება მეფობასა ზედა დამტკიცებისა. მასთანავე ერთად მომზავრობს სრულისა უფლებისა მექონი მინისტრი თქვენი თავადი გარსევან ჭავჭავაძე, რომელმანცა ისურვა, რათა იქმნეს თანაზიარი ესრეთისა მხიარულებითისა თქვენთვის შემთხვევისა. ამასთან მოვალეობად ჩემდა მივიღებ, წერილთა გამო თქვენთა მისის უგანათლებულებისადმი განსვენებულისა კანცლერისა კნიაზის ბეზბოროდცისადმი, მოგერთვათ პასუხი, რომელ ყოველთა თხოვათა თქვენთა ზედა სიკვდილადმდე თვისისა გამოითხოვა მისის იმპერატორებითის დიდებულებისა კეთილნებობა. ამათ გამო ვაცნობეცა ნოტა მინისტრსა თქვენსა და მე არღა ვრაცხ საჭიროდ განვაგეორო. გულის სიწირფელითა მოგილოცავ თქვენო უმაღლესობავ, მიღებისა გამო მათ, მისის დიდებულებისა ყოვლად მოწყალებისა ხელმწიფისა მოწყალებათა, გარწმუნებ, რომელ განსაკუთრებითისა მისის დიდებულებისა ყოვლად მოწყალებისა ხელმწიფისა, მოწყალებათა, გარწმუნებ, რომელ განსაკუთრებითისა მისის დიდებულებისა თქვენდამი განწყობილებისა გამო შემდეგცა არა მოკლდებით მოწყალებათა. დასამტკიცებელად ამისა საჭიროდ ვხედავ მოვასენო უმაღლესობასა თქვენსა, რომელ ყოვლად ქვეშევრდომობითითა ჰაზრისა თქვენისა წარმოდგენითა, რათა არღა განაგრძობდეთ შემდეგთა დროთათვის თქვენ მიერსა პირად მიწერ-მოწერაჲა შესამზღვრეთა მეზობელთა ზედა დადგინებულთა მოხელეთადმი, მისი იმპერატორებითი დიდებულება მოანდობს თქვენსა ნებასა, უფრორე ამისთვის, რომელ ყოველნივე მიწერ-მოწერანი თქვენი შეიძლება იქმნებოდეს მინისტრისა მიერ მისის დიდებულებისა, რომელიცა იმყოფება თქვენთან. — უკანასკნელ სურვილითა ვმოწმობ საუწყებელად თქვენისა უმაღლესობისა, რომელ დესპანი თქვენი კნიაზი გარსევან ჭავჭავაძე ყოველსავე დროსა ყოფნისა მისისა აქა, იქცეოდა სახითა მით, რომლისათვისცა მისის იმპერატორისა დიდებულებისა იქმნა

ლირსი პატივისცემისა. ამასთან დამმატებელი სიისა, ნივთთა წარმო-
ვლენილთა მისისა იმპერატორებისა დიდებულებისა ბრძანებითა, —
ვკვიე უმაღლესობისა თქვენისა მარადის კეთილმოსურნე და მზა
მსახურებისა,

ღრაფი ვიკტორ კოჩუბეი²⁹

ს.-პეტერბურლით,
აპრილსა 22 დღესა.
1799 წელსა.

აგვისტოსა 10-ს, 1799 წელსა, შემოვიდნენ თფილისსა კოვალენსკი
და თვით გარსევან ჰავჭავაძე; წარდგნენ წინაშე მეფისა, მიულოცეს
წყალობაები და დანიშნეს დღე დაფიცებისა და წყალობითა გამო-
ცხადებისა 1 დეკემბერი. სასახლიდამ ანჩის-ხატისა ეკკლესიადმდე
იყო დადგენილი ჯარი ორპირად და შუა მათსა განვლეს მეფემან,
დედოფალმან და ყოველთა. ლენერალი ლაზარევი განაგებდა ჯარსა.
კათოლიკოსი ანტონი, მთავარ ეპისკოპოსი იუსტინე, არსენი თფი-
ლელი, იოანე ბოდბელი, სტეფანე რუსთველი იყვნენ ერთსა დღესა
ანჩის-ხატის ეკკლესიასა შინა მწირველნი. აქა დაესწრენ ყოველნივე
კარისკაცი, სარდალნი და მოხელენი, თვით დედოფალი მარიამ,
მეფის სახლისა ძენი, რძალნი და ასულნი, რომელნიცა, გარდა დედოფ-
ლისა დარეჯანისა, იმყოფებოდნენ თფილისსა. თვით მეფე გიორგი
და დედოფალი მარიამ თბოვითა კოვალენსკისა წარდგენ წინაშე სა-
წიგნისა, წარიკითხეს ფიცითი აღთქმა რუსეთისა იმპერატორისა ერთ-
გულეზასა ზედა, მოაწერეს ხელი, მაშინ კათოლიკოსმან ანტონი და-
ადგა მეფესა გვირგვინი, გარდაიკიდა თვით მეფემან ლენტი წმინდისა
ანდრეისა, იპყრა ხელსა სკიპტრა, შემოირტყა ხმალი, გარემოიდგა
პორფირი გორნოსტიისა და დასჯდა ტახტსა მორთულსა. თვით
დედოფალმან დაიკიდა ორდენი პირველისა ხარისხისა ეკატერინასი
და ვარსკვლავი ორდენისა ამის; ჩაიცვა კაბა ძვირფასი გორნოსტიითა
გარემოდებული, დაიდგა თავსა ჯილა გვირგვინისა ძვირფასი. მასვე
დროსა შემკვიდრემან დავით მიიღო 1-ლი ხარისხი ანნას ორდენისა.

²⁹ აქა პირი წერილისა ამის რუსულად, რომლისაცა ნამდვილი აქვს დღეს
ირაკლი მეფის ძის ალექსანდრეს ძეს:

[ხელნაწერში ამ შენიშვნას მისდევს პ. იოსელიანის წარწერა: „აქ ადგილი დას-
ტოვებ დასაწერად“. მთელი ერთი გვერდი შეუვსებელია: — წერილის პირი არაა
მოყვანილი. რ ე დ.]

ოდეს არქიდიაკონზმან დომენტი და მგალობელთა იწყეს ზელ-მწიფე იმპერატორისა და მეფისა გიორგისა მრავალჲამიერისა გალობა, მაშინ იქმნა ნარიყალიდამ სროლა ზარბაზანთა. ესრეთ დამტკიცებული რუსეთისაგან მეფედ საქართველოჲსა მეფე გიორგი, და მემკვიდრე დავით წარვიდენ სასახლესა ქვევითად; ეკლესიილამ სასახლედმდე ორპირად იდგა ჯარი რუსისა და იკვროდა მუზიკა. მცხოვრებნი თფილისისა უძლოდენ ზურნითა, დაფითა და საყვირითა. ყოველნივე ეხაროდენ მეფესა განმზიარულებულსა რუსთა ძალითა. მეფე ქრისტიანე აღიდებდა მეფესა ერთ მორწმუნესა, მართლმადიდებლობისა მისაყრდნობელსა. „აწ განისვენა გულმან ჩემმან,—უბრძანა მეფემან ევთიმის მოძღვარსა თვისსა,— მიეის მცველად მეფობისა, იმპერატორი მართლმადიდებელიო“. მისრულთა სასახლესა, ულოცვიდენ სარდალნი და მოხელენი. ტრიფილემან მწიგნობარმან წარსთქვა იამბიკო ქებითი³⁰. ზელ-ჯოზიანმან თავადმან გიორგი ერისთომან მოახსენა სიტყვავე ქებითი³¹. მეფემან გიორგიმ უბოძა თვითოს სალდათსა ორი აბაზი და მასვე დღესა თვითვე უბოძა სადილად, მარხვისადღეთა გამო, ერთი ურემი დოში და ზურგეილი და ერთი ურემი ღვინო; ათი კოდი სისირი და მრავლად წნაილი კომბოსტოსი.

მეორესა დღესა მინისტრმან რუსეთისა კოვალენსკიმ მოითხოვა, რათა თფიცითსა აღთქმასა ზედა მოაწერონ ზელი სარდალთა და კარისკაცთა, კათოლიკოსმან და მღვდელთმთავართა. ჰქმნეს ესე ყოველთა თანახმად მეფისა ბრძანებისა, ჯერეთ 26 ნოემბერსა ამავე წელსა. შესული თფილისს ჯარი რუსისა და ლენარალი ლაზარევი იყვნენ მცველად მეფისა და სატახტოჲსა ქალაქისა. ვჰგონებ ამავე დროსა იმპერატორმან პავლე უბოძა კათოლიკოსსა ანტონის თეთრი ბარტყულა ანუ კუნკულა შემკული ძვირფასად სერაბიმ-ქერუბინებითა.

³⁰ ტ რ ი ფ ი ლ ე, დიდი მწიგნობარი, გარდამწერავი მრავალთა წიგნთა, მეგობარი გერასიმე ლოდბარისა, რომელიცა ანიშნავს „სრული მგალობელი“; მოკვდა 1808 წელსა და დაასაფლავა დომენტიმ ნათლისმცემლისა მონასტერსა.

თვით გ ე რ ა ს ი მ ე იყო გურული, გვართ ანთაძე. ამან და ძმამან მისმან ოთარ და შვილმან მისმან გიორგი, შემოიტანეს იმერული ეკლესიური გალობა საქართველოს; ესენი მეფემან ირაკლი მოიხმო თფილისად და კათოლიკოსმან ანტონი პირველმან უბოძა მათ მამული სოფელსა აღაიანში და ესრეთ დაასახლა იგინი აქა. გერასიმე გარდაიცვალა 1805 წელსა.

³¹ ესე სიტყვა ქართულად ვერ დაიბეჭდა თვისსა დროსა და მე ვსთარგმნე რუსულად და დაებეჭდე 1846 წელსა (Закавк. Вестник № 1 за 1846 год, რომლისაცა რედაქტორად ვიყავ მე). ესევექ დაებეჭდე მეორედ იკორთისა მონასტრისა აღწერაში, დაბეჭდილსა ცალკე წიგნად: Описание Икортскаго в карталинск. монастыря, Тифлис, 1865 год, და ჟურნალში: საქართველოჲსა მახარებელი, წელიწადი 18... თთვე...

LXXI

მტერი მიჰუმდნენ და იღუმალ დრტვინვიდენ; მაშინ გაიქცა ალექსანდრე მეორედ სპარსეთსა და ეახლა ყარაბაღს ბაბა-ხანისა შვილსა აბაზ მირზას და სარდარსა მისსა სულეიმანს. აქა იდგა ჯარი სპარსეთისა და ერევნის ხანისა მაჰმად-ხანისა, დასაპურობად საქართველოჲსა. მეფემან აცნობა ესე რუსეთსა და ესე იყო მიზეზი, რომელ მოვიდა თფილისს სხვადა პოლკი რუსეთისა, რომელსაცა განაგებდა ლენერალი გულიაკოვი. ხოლო თავად და განმგედ ყოველთავე საქმეთა, შემდგომად მეფისა განმზნევებულისა რუსთა ჯარისა მასთან ყოფნითა, ნაცვლად მოწოდებულისა რუსეთად კოვალენსკისა, იყო ლენერალი ლაზარევი.

სპარსთა, დროთა ამათ, აღრეულთა თვისსა ქვეყანასა შინა, ვერ ივდეს დრო საქართველოდ შემოსვლისა, და რუსთა განდევნისა, ბაბა-ხანი განმზადებული ჯარებითა უკუ-იქცა ხოით და ნახჩევნით, რათა სძლიოს მეამბოხესა ძმასა თვისსა ჰუსეინსა, გაყაენებულსა ქვემო სპარსეთსა. ესრეთ უკუქცეულმან შეაპყრა ძმა თვისი, დასთხარა მას თვალნი და საქართველოსა მიეცა დრო განმტკიცებისა რუსთა ჯარისა მფარველობითა.

LXXII

ამასვე დროსა მოვიდა იბრაიმ ბეგი ახალციხის ფაშისაგან გამოგზავნილი თხოვითა, რათა მეფე შევიდეს ხონთქარის სელიმის მფარველობასა და აღუთქმიდა ახალციხისა და სრულიად სამცხისაცა შეერთებასა სამეფოჲსათანა მეფისა, ვითარცა იყო ძველად. მეფემან იწყინა და უბრძანა სრულიად იუარი. რუსთათვის გზისა გასაკეთებლად დარიალიდამ იყვნენ გაგზავნილნი შანშე ერისთვისშვილი, გლაზა ბაბანაშვილი და ნაცვალი ქალაქისა მიკირტუმს სურგუნაშვილი. მაშინ ჩერქეზიშვილმან დავით, კაცმან სიტყვამარჯვემან და ახალციხისა ფაშისა მახლობელმან, მოახსენა მეფეს: ბატონო მეფე და კარისკაცნო დარბაისელნო: რომ აღებთ კავკასიის კარსა, შეიძლებთა თვისსა დროსა დახშვასა მისსა? — „დახშვა კარისა ამის, — უბრძანა მეფე-

მან, — იქმნება დახშვა ქრისტიანობისა კარისა; ამისთვის ჯვარი ქრისტესი, რომელსაცა ვესაგთ, იქმნება თვით მცველად კარისა, რომელსაცა თვით ჯვარცმული მისზედ დახშავს და განალებს დასაცველად მეფობისა და მეფეთა, ოდეს თვით ჯერ იჩენს საჭიროდ“.

LXXIII

რუსეთისა ჯარსა მოუძღვა ღენერალ-მაიორი ლაზარევი სახელით ივან პეტროვიჩი. ოდეს იხილა მან მინისტრი რუსეთისა კოვალენსკი დაახლოვებულად მეფისა, შესწუხდა შურიტა და არ აღასრულებდა არა რომელსამე მისსა ბრძანებასა და არცა თვით მეფისა სურვილსა. სულგრძელებითა სავსე მეფე მეცადინებდა ჰქმნას ყოველივე სათნოდ მისა: უგზავნიდა საჩუქართა მას და დედოფალიცა მარიამ ყმაწვილსა 20 წლისა ცოლსა მისსა ქსენია სტეფანოვნას და ორსულსა. მეფის ასულნი მივიდოდნენ სანახავად და დროჲსა გასატარებელად მისისა ცოლისა, და ესე გულგრილად მოექცეოდა მათ. 24 ნოემბერსა ეყოლა ცოლსა ქალი. მეფემან თვით ინება ექმნას მას მიმქმელად. უბრძანა განუცხადონ სურვილი ესე მეფისა თვით ლაზარევსა და ცოლსა მისსა. გარნა ცოლი მისი 1 დეკემბერსა გარდაიცვალა და ქალსა ახალშობილსა ექმნა მიმქმელად არა მეფე, არამედ დედოფალი მარიამ და უწოდეს სახელად ალექსანდრა, რომელიცა საუბედუროდ მამისა, ხასიათით დაუწყნარებელისა, მოკვდა 7 დეკემბერს.

მრავლად მეცადინებდა მეფე მისსა პატივისცემასა. ბრძანა დაასაფლავონ გვამი ცოლისა და ქალისა მისისა სიონისა ეკკლესიასა; აღასრულონ ყოველივე სათხოვარი მისი მსწრაფლ და დაუყოვნებლივ. რაოდენცა მეფე მეცადინებდა მისსა დაკმაებასა, ეგოდენ ღენარალი უჩვენებდა უსიამოვნებასა მეფესა და მხლებელთა მისთა. გამოიყვანა მოთმინებიდამ მხლებელნი მეფისა დარჩია მელიქი, სულხან თუმანიშვილი, ქალაქის მოურავი და თვით მინისტრი კოვალენსკი. ვერ ააჩქარა ვერავინ სულგრძელი მეფე გიორგი.

მეფესა უნებდა წარვლენა რუსისა ჯარიდამ 400 კაცისა გორსა, დასასუსტებელად მუნ მეფის ძისა იულონის განძლიერებულისა. ურჩება მან ლაზარევისა ვერ მოიყვანა აღსრულებასა ესრეთი ჰაზრი მეფისა დასამშვიდებელად აღრეულებისა. უნებდა მეფესა ჩამორთმევა საუფლისწულოებისა, რომლითაცა იყო დაგლეჯილი სამეფო.

თვით სალდათნი ჯარისა სწუხდენ ღენერლისა თვისისა უგვანობასა და სიფიცხლესა და რადგანცა ექცეოდენ სალდათნი, ამისთვის

გამოსცა მეფემან ბრძანება ფიცხელი, ყოველგან შეუკრან გზა გაქცეულთა სალდათთა.

მემარხულე მეფე ურმობითა უგზავნიდა ჯარსა მართმადიდებელსა დოშსა, ზურგიელსა და ლეინოსა; ლაზარევი ყოველსავე იწუნებდა. მხოლოდ მეფე ყოველსავე მოითმენდა და უბრძანებდა: „არა რაჲ აწყენონ გულფიცხელსა, გარნა საჭიროსა ლენერალსა: არამც წყენითა მისითა, ვაწყენინოთ ლინიაზედ კნორრინგსა და ამისით თვით უმაღლესსა იმპერატორისა კარსა“. — მომღურავესა ლენერალსა მიუჩინა შვილი თვისი მეფის ძე იოანე, და ვერცა ამან დააშვიდა ამბოხი და მეშფოთე და მოუსვენებელი გული მისი.

ესოდენი აქვდა სულგძელება მეფესა, რომელ არ მიხედა ლაზარევისა აღშფოთებასა და თვით დაესწრო ცოლისა მისისა დასაფლავებაზედ, თვით სიონის ეკკლესიასა შინა და უბრძანა სასახლის კაცთა ცა პატივისცენ და ნუგეშად მისსა მივიდნენ და დაესწრნენ მუნ. დღისა ამისთვისცა კვალად უბოძა სალდათთა მისისა ჯარისა თევზითა და პურიითა ხორაგი მარხვისა დღეთა გამო დეკემბრისა თთვეში. — მეფისა თხოვითა თვით კათოლიკოსმან ანტონი აუგო ანდერძი გარდაცვალებულსა ცოლსა მისსა ქსენიას. ვერცა ამით, ვერცა მრავალგვარითა აღერსითა, ვერ მოიგო მეფემან გული განფიცებულისა ლაზარევისა.

ესე მისი გულფიცხელობა იყო მიზეზი, რომელ 1803 წელსა, მოიკლა უბედურად ლენერალი ესე დედოფლისა მარიამისა მხლებელისა ნიკოლოზ ხიმშიაშვილისაგან.

ეს ლაზარევი მოიკლა არა დედოფლისაგან, რომელსაცა მიაწერეს ესე, და არც ჯიბრაილისაგან. დროსა მას, როდესაც ლაზარევემან კ. ციციანოვისა ბრძანებითა შემოარტყა ჯარი დედოფლისა სასახლესა და შევიდა თვით ლაზარევი გამოსაყვანად მისსა, იყო დილა და მსაათი დილისა, დედოფალმან მოსთხოვა დრო და მოთმინება: „შვილებსა წვრილებსა სძინავთო“. ლაზარევემან ესე თხოვა არ მიიღო, გაბედა და სტაცა ხელსა და მრისხანედ უთხრა: „ებლავ გამოდითო! ჯარი ვერ მოვიცდისთ დიდხანსაო“. მაშინ, მუნ მყოფმან თავადმან ნიკოლოზ ხიმშიაშვილმან მსწრაფლ ამოიღო ხანჯალი, დასცა ლაზარევეს მუცელში. ლაზარევი წაიქცა, და თვით ხიმშიაშვილი მეორის ეზოს ბალკონით გავიდა ქალაქიდან და გაიქცა ახალციხეს და მუნ მოკვდა 1807 წელსა.

შეესივნენ ჯარისა კაცნი და გამოიტანეს მოკლულისა ლენერლისა გვამი. თვით დედოფალი დასკრა ხმლითა მკლავში სომეხმან... კაქკა-კაშვილმან, პოლიციის კვარტალნიმან. ჩასვეს ტრახტრევანსა იგი

და შვილი მისი მეფის ძე ხუთის წლისა ირაკლი და წარიყვანეს რუსეთად, და დაასადგურეს ბელგოროდს.

მოკვლა ლაზარევისა ხიმშიაშვილისაგან ცნობილი სხვათაგანცა მრავალთა, თვით მიამბო დედოფალმან მარიამ.

LXXIV

1797 წელსა გაჩნდა ქირი თფილისისა ქალაქსა. მცხოვრებნი გაიხიზნენ და მოედნენ სოფლებსა. განსრულთა სოფლებად, განთესეს მომსვრელი სენი ქართლსა და კახეთსა. მეფე ირაკლი, დედოფალი დარეჯან წარვიდენ კახეთსა; მეფის ძე გიორგი და მეფის რძალნი განვიდენ ავქალასა და შეჰკრეს იგი ყოვლისა მხრით. ესე დრო იყო სეკედემბრის თთვისა და განსრულთა ქალაქიდან მცხოვრებთა ადვილათ ჰპოვეს ბინა ტყეთა შინა, მთის ძირთა და ხეობებთა ახლოს თფილისისა. დიდი იყო დროთა ამათ ტყეება და ვაება დიდთა და მცირეთა, ობოლთა და ქვრივთა, შონასტერნი და უდაბნონი, რომელთაცა წინა უძლოდა ევთიმი მოძღვარი მეფისა³² მოეშველნენ განბნე-

³² ე ვ თ ი მ ი, შემდგომად სერაპიონისა წინამძღვარი ნათლისმცემლისა მონასტრისა, გვარით მჭედელაშვილი, ყმა თავადის გარსევან ჰაგვაძისა, ანუ მისის მამის სულხანისა, წინანდლისა სოფლიდამ. შევიდა ბერობასა მეფისა ირაკლისა დროსავე და იყო საყვარელი თვით ირაკლისა მეფისა; გარდაიცვალა შემდგომად მეფისა გიორგისა. ევთიმი იყო დიდი მოღვაწე მეუღაბნოე, სიწმინდითა საესე. გამოსრული მონასტრით მისასვლელად, ზაშმისა სოფელსა, წარიტაცეს ლეკთა ტყეედ. მასთანავე წარიყვანეს სხვაცა ბერი ამფილოქე. ესე ამფილოქე ტანით მალაღლი, გრძელწვერი და მხნე სხეულითა, ლეკთა მიიღეს პატივითა: ჰგონებდენ მას თავად მონასტერისა და ძვირფასად საგონებულად. ამისთვის შესვეს იგი ცხენსა და პატივითა მიჰყვანდათ, ევთიმი ტანით მცირედი, არა სახიერი და სუსტი, მიჰყვანდათ ჭვეთად და იტყოდენ მისთვის უპატიოდ: მაგისთვის რას მოგვეცემენ? შემდგომად ერთისა თთვისა სცნეს ლეკთა, რომელ ევთიმის *გამოსახსნელად წარუვლინა მეფემან გიორგი ოცდაათი თუმანი და მეორისა ბერისათვის ოთხი თუმანი. ლეკთა მოიხადეს ბოდიში და ესრეთ პატივით მოიყვანეს თვისსა უდაბნოსა.

შემდგომად ევთიმისა იქმნა წინამძღვრად დომენტი შანშეს შვილი, გვარით დავითისშვილი-ბაგრატიონი. იყო არქიმანდრიად კათოლიკოსისა, ოდეს მეფემან გიორგი მიიღო სამეფო რეგალია.

წინათ ამისა და ამის დროსაცა, იტყვის დღესცა ცოცხალი ნათლისმცემლის წინამძღვრად ყოფილი არქიმანდრიტი იოანე ჯორჯაძე (78 წლისა) იყო ნათლისმცემლისა უდაბნოში 8 ვადამდგარი არქიმანდრიტი, 18 მღვდელ-მონაზონი, 6 არქიმანდრიტი და 30 წსახურნი და მორჩილნი.

თვით დავით გარესჯისა მონასტერში, რომელსაცა ეწოდებოდა ლავრა, იყვნენ 1799 წელსა 3 ვადამდგარი მოხუცებისა გამო ებისკოპოსნი: დანიელ მანგლელი, ტიმოთე ნეკრესელი და ეონიფანტე მოკველი იმერელი; 6 არქიმანდრიტი;

ულთა პურითა და ღვინითა, საქმელითა და საქონლითა. მეუღაბნო-
ეთა ხელნი გარდაიქცნენ ხელად ღვთისა და განგებულებისა მისისა.
მეუღაბნოენი და მემხოლოენი, შთამოსრულნი მათათაგან თვისთა
უყაყთა, გამოსრულნი კლდეთა ნაპრალოთაგან, ვითარცა მერცხალნი
ბუდეთაგან თვისთა, ექმნებოდენ მსახურად და ნუგეზინისმცემელად
ლტოლვილთა სახლთაგან თვისთა, ვითარცა ანგელოსნი მფარველნი,
ეჩვენებოდენ იგინი მათ, მოვლენილად ღვთისაგან. ლოცვა და ვედ-
რება მათი, განწმედდა ქრისტიანეთა გონებასა და განამხნევებდა მას,
რათა უძლოს განსაცდელსა. ესე მიაზბო დედამან ჩემმან, ლტოლვილ-
მან სახლობითა დროთა ამით კახეთად; სადაცა მიმართეს საფარველსა
მეფის ასულისა ბარბარესა მეუღლისა კახთა თავადისა სვიმონ ანდრო-
ნიკაშვილისა სოფელსა ვეჯინსა, კაცისა გარდამატებულად მდიდა-
რისა ყმითა და მამულითა, მებატონისა 400 კომლისა კაცისა.

23 მღვდელ-მონაზონნი; 14 არქიდიაკონნი და 60-მდინ მსახურნი. წმინდის დოდოს
უღაბნო, თუმცა იყო დროსა ამას ცარიელი, გარნა წირვა-ლოცვა იყო ხოლმე
სიახლოსა გამო გარესჯისა ლავრასთან. 1811 დასუსტდა გარესჯა, თუმცა მოღვა-
წენი ღირსნი არ აკლდა და არცა მწიგნობარნი. აჰა ერთი წერილთაგანი, რომ-
ლისაცა ნამდვილი მე მაქვს, მოწერილი მემკვიდრისა მეუღლისა ელენესთან.

„უგანათლებულესა საქართველოს მეფის სძალს

უმოწყალესა ხელმწიფასა,

მდაბლად თავყანისმცემელნი და მმადლობელნი და მლოცველნი ღვთისადმი
დღეგრძელობისა თქვენისანი. ვინადგან ჩვეულხარო მოწყალეებასა უღონოთა და
გლახაკათასა კეთილ გონიერებით, აწ ჩვენ მდაბალთა და უღირსთადაცა განცხადნა
მოწყალეება უგანათლებულებობისა თქვენისა, მცნებისათვის საუფლოისა და ბრძა-
ნებისა ძველსა და ახალსა თეატრსა: ვითარმედ „მიეცით მოწყალეება და აჰა ყოვე-
ლივე თქვენი წმინდა არს“; და კვალად „რომელი სწყალობდეს ლახაკსა, აფა-
სებს ღმერთსა“, და კვალად იტყვის: „წყალობა მნებავეს და არა მსხვერპლი“. ამათსა აღმასრულებელსა, ღმერთმან აღგისრულოსთ თქვენც აღნათქვამი თვისი,
თქვენებრთა გვამთავის განმზადებული სიხარული წმინდათა თანა. ამინ. და ამას
საწუთოსა შინაცა აღგისრულოსთ ყოველი სათხოველი გულისა ნებისამებრ თქვე-
ნისა. ესე ვეწუყით დამტკიცებით ნამდვილ, რომელ ყოველივე საწადი თქვენი
ნებაცა ღვთისა იქმნების.

თქვენი მოწყალეება ფილონი და ერთი თუმანი თეთრი გვებოძა, რომლისა-
თვისცა კვალადცა ფრიაღსა მადლობასა აღგიარებთ.

თქვენის უგანათლებულებობის მარად მლოცველნი, მდაბალნი და
უღირსნი ერთობით წმინდისა დავით გარესჯის მონასტრის ძმთა
სავსება.

აპრილს კვ.
წელსა ჩყია.“

ოდეს მეფე ირაკლი მწუხარე გარდაიცვალა თელავსა, ქირი ესე იყო მიზეზი, რომელ მცირედითა კაცითა და არა დღესასწაულებით გარდაიტანეს გვამი მეფისა მცხეთასა დასასაფლავებელად. არავისა პირსა დადებული კუბო მეფისა მიიღეს მცხეთელთა და დასაფლავეს და კახნი, არღა გასრულნი არაგვსა, უკუიქცნენ კახეთად. გამეფებულმან მეფემან გიორგი 1798 წელსა მოინება, რათა ძველთა ჩვეულებათა გამო მოსთხოვონ სომეხთა კათოლიკოსსა ლუკას მოსვენება ლახვრისა. წარგზავნეს კაცი და მოსცეს იგი გარნა სიფრთხილითა დიდითა და შიშითა, რათა ქარიველთა მეფემან არ მიითვისოს თვისად საუნჯე ესე ეჩმიაწინისა. ვართაპეტმან გრიგორი ოშაკანმან და ათთა სხვათა მოასვენეს და დაასვენეს იგი პირველ სიონისა საკათედროსა ეკკლესიასა ნუგეზად ერისა. დღისით დაშთებოდა აქა და ღამით მიასვენებდენ ვანქისა სომეხთა ეკკლესიაში. ინება ღმერთმან და განქარდა ქირი. მეფე ვერ ბედავდა შესვლას ქალაქად და ლახვრისა მომტანნი ექარებოდენ წასვლასა. მოვიდა ბრძანება მეფისა, რათა დაშთეს იგი თფილისსა მოსვლადმდე მისისა. სომეხნი სთხოვდენ ქალაქისა მელიქსა დარჩიას უშველოს მათ ესრეთსა გაქირვებაში. ამან დააღონა მელიქი, მოქალაქენი, სომეხნი თფილისელნი და თვით ვართაპეტი მათი თფილისისა, დროთა ამათ აბისკოპოსი ოჰანეზ, თვით წარვიდა მეფესთან და ევედრებოდა რათა ინებოს დაუბრუნოს ლახვარი ეჩმიაწინსა. მეფემან დაარწმუნა იგი, რომელ არარაჲ აქვს ბოროტი გულსა შინა განზრახვა ლახვრისათვის წმიდისა და უბრძანებს პატივითა ჯეროვანითა, საჩუქრისა ბოძებითა და მადლობისა წერილისა მიწერთა კათოლიკოსისადმი წარუვლინოს თვისსა ადგილსა, მაშინ, ოდესცა თვით და სახლობა მისი ნახვენ მას, ილოცვენ და ემთხვევიან. ეპისკოპოსმან ოჰანეზ მოსულმან მოიტანა ესრეთი ამბავი სამწუხარო სომეხთათვის, რომელნიცა დიდად ამბობებდნენ, თუმცა ვერა ჰბედავდნენ ცხადად თავისა გამოდებისა მეფისა რიდითა. დღედა და ღამე სწუხდა მელიქი, შესრული თვითცა დიდსა ექვსა, თუმცა არწმუნებდა ყოველთა, რომელ მეფე არა ინებებს ლახვრისა მიტაცებასა. კათოლიკოსი ანტონი, თხოვილი სომეხთაგან, რათა ინებოს და მოსთხოვონ მეფესა ძმასა თვისსა დათხოვნა მათი ლახვრისა, უარჰყოფთა შუამდგომლობასა, რათა არა აწყენინოს მეფესა; ამისთვის მიმართეს არსენი თფილელსა და მანცა ვერ ჰბედა მისვლა მეფესთან, რომელიცა მას ვერ სწყალობდა. დაღონებულთა და მოთ-

მინებისაგან დალაღულთა მიმართეს ევთიმის, მეფისა მოძღვარსა და ესე მოქალაქეთა თხოვნითა განღვიძებული წარვიდა და მოახსენა ეედრება ეჩმიაწინელთა მამათა, ლახვრისა მომსვენებელთა. მეფე განრისხდა და უბრძანა ევთიმის: უბრძანოს მელიქსა შთაგონება ვართაპეტისა, რათა შეიცადონ ერთიცა კვირა. შეძრწუნებულმან მელიქმან ²³ მისწერა მეფესა წერილი თავისა თვისისა განსამართლებელი, აღუწერა ეჩმიაწინელთა მოუთმენლობა და სულსწრაფობა მათი, და დაარწმუნა მეფე, რომელ მარადის ეცინის მათ მათსა მიუნდობელობასა, რომელსაცა შეაჩვიეს სომეხნი მზაკვართა და მატყუართა სპარსთა.

მსწრაფლ განვიდა ხმა ყოველგან, რომელ მეფე გიორგი იგდებს თვისდა ლახვარსა. შეიპირეს ექვსნი მარჯვენი კაცი სომეხთაგანნი და ორი ერევნელი თათარი ვაჭარი და შეითქვენ იღუმალ წარიღონ ლახვარი ეჩმიაწინსა. მელიქმან დარჩიამ სცნო ესე, შესწუხდა ფრიად; მისცა საპყრობილესა შეთქმულნი მეამბოხენი და უჩინა მცველად ლახვრისა ქართველნი და სომეხნი აზნაურშვილნი, და მასვე დროსა აცნობა მეფესაცა გიორგის ამბავი ესე. ესე იწყინა მეფემან, მეორესა დღესა ქალაქისაკენ განმზადებულმან ტივითა, რომელიცა ელოდდა მას მტკვრისა პირსა ავქალას და უბრძანა თვით დასაჯოს მეამბოხენი ქალაქისა ლახვრისა გამო, ვითარცა სურს და ელოდდეს მას. 15 აგვისტოს დღესა მიცვალებისა ღვთისა დედისა დღესასწაულსა, მობძანდა თფილისს სახლობით, შევიდა პირდაპირ სიონისა ეკლესიასა და მოისმინა საღმრთო ლიტურგია მუნ, სადაც ესვენა ლახვარიცა საშუალ ეკლესიისა წინაშე ამბიონისა. შემდგომად წირვისა, მივიდა ლახვართან, თაყვანი სცა, ემთხვია დიდისა ლმობიერებითა, ილოცა მხურვალეებითა და მასვე დროსა სთქვა ქადაგება დეკანოზმა სიონისა იოანე ოსეს ძემან, მცოდნემან სომხურისაცა ენისა ვწიგნობრობათა.

მეორესა დღესა უნებდა განემგზავრებინა, ლახვარი სომეხთა კათოლიკოსისადმი საჩუქრებითა, გარნა მოახსენეს ქირისა გამოჩენა ახლო თფილისსა. მეფემან ბძანა შეაყენონ ლახვრის წარვლენა. მხოლოდ მისწერა წერილი ოქტევატერს ეჩმიაწინსა, გაუგზავნა იავუნდისა ბექედი და აღუთქმიდა ლახვარსა. დროსა მას მოერთვა მეფესა გიორგის ეჩმიაწინიდან წერილი შემდეგი, რომლისა ნამდვილი მაქვს მე სომხურად, დაწერილი 29 იანვარს 1800 წელსა ²⁴:

²³ მელიქსა ამას დარჩია ბებუთაშვილსა კუხიან მელიქად უწოდებდენ დიდისა კუხისა გამო. მოკვდა 1836 წელსა.

²⁴ „[ვამომცემელი აქ შენიშნავს: „35 (sic) აკლია“ (საკომენტარიო ციფრები დაბეჭდილ ტექსტში არეულია. იხ. „რედაქტორის შენიშვნებში“ წერილი „ტექსტ-

„ბატონო მეფევ! თქვენმა უმაღლესობამ 1798 წელს ითხოვა წმინდა ლახვარი განსაკურნებლად ჭირისა და უწმინდესმან პატრიარქმან ჩვენმან აღიღეს იგი საშინელისა მის ადგილისაგან ნოემბრისა თთვისა დაწყებითსა რიცხვებში ხელითა საყვარელისა ძმისა ჩენისა იოანე არქიეპისკოპოსისა და ოდეს მოაწია მან თქვენამდე, ქრისტეს მოწყალებითა განქარდაცა ჭირი. წარსრულთა დროთა ეამსა სულგანათლებულისა მეფისა მამისა თქვენისაცა რავდენჯერმე იყო წარმოვლენილი იგი და შემდგომად ჭირისა განქარვებისაცა, უკუქცეულიცა მსწრაფლ ჩვენკენ. ამისთვის თქვენისა უმაღლესობისადმი ჯერ იყო რათა ენება დაბრუნება მის ლახვრისა შემდგომად განქარვებისა მის ჭირისა. თუმც რავდენჯერმე მოიწერა თქვენისა უმაღლესობისადმი სულგანათლებულმან პატრიარქმან, და თქვენ აღუთქმით და არა უგზავნიდით ესრეთ, რომელ აღსრულდაცა თვით კათოლიკოსი. ჩვენ, დაშთომილნი ობლად, მწუხარედ და შემუსრილნი გულითა, — გვეჭირებთან, ვითარცა წმინდა ლახვარა, ეგრეთვე მცველი მისი ძმა ჩენი იოანე არქიეპისკოპოსი, რომელმანცა ჩინებულად იცის უცხოთა ქვეყანათა ენები და სიტყვა ნიჭებული დიდ სახმარია წმინდისა ამის საღვურისათვის და ჩვენთვისაცა გაჭირებულთა დროთა ამათ გამო. აგერ წელიწადი და სამი თთვეა, რაც მოდიან მლოცველნი შორის ქვეყნებიდამ და ვერ მხედველნი წმინდისა ლახვრისა ტირიან და უკუიქცევიან. დლითი დღედ განიფინების ხმა ყოველგან, რომელ წმინდა ლახვარი დატყვევდა თფილისსა. ესრეთისა ამბავისა მიზეზად არ ხართ თქვენ, თქვენო უმაღლესობავ: ამისთვის, რომელ არა ეთანხმება მეგობრობასა და მფარველობასა თქვენსა, რომელნიცა მამაპაპათაგან თქვენთა გაქვსთ მოცემულნი ერთადმი ჰაოსიანთა და წმინდისა ეჩმიაწინისა. ამისთვის მე მწუხარე მოხუცი მინას ეპისკოპოსი და კრება სულიერი წმინდის მონასტრისა ეპისკოპოსნი, ბერნი, და სხვანი ძმანი ვედრებითა და ცრემლითა გთხოვთ თქვენ ჯვარ-გვირგვინოსანსა, სიყვარულისათვის ქრისტესისა, ნუ დაგვიტევენბთ ნურცა ჩვენ, ნურცა სახლსა ჩვენსა უნუგეზოდ. სასიხარულოდ ჩვენდა გვიბრუნეთ წმინდა ლახვარი იოანე ეპისკოპოსითურთ, რომელნიცა ესოდენესა დროსა ტყვეობასა შინა არიან. ესრეთ აღსრულებითა თხოვისა ჩენისა, ყოვლად ძლიერი ღმერთი წყალობითა აღასრულებს თქვენსაცა თხოვნასა და დაგიცვამსთ თქვენ და შვილთა თქვენთა

ტისათვის). ხელნაწერ 2301-ის „სბოლიო“ № 34-ში მოყვანილია სომხური წერილის პირი, რომელიც მქრალი ფანქრით არის გადახაზული. როგორც გამოირკვა, ის არ წარმოადგენს ეჩმიაწინიდან მოწერილ ბარათის დედანს და არც ჩვენ შემოგვაქვს აქ. რ ე დ ა ქ ტ ო რ ი].

მშვიდობითა და კეთილცხოვრებითითა მფარველობითა. იყენით სიმრთელით, დიდებულო მეფევ. სადიდებელად მეფეთ მეფისა ქრისტესსა და სასიხარულოდ მორწმუნეთა, და ნუგეშად გულისა კეთილად მავედრებელისა თქვენისა ღვთისადმი, უმდაბლესი მინას არქიეპისკოპოსი, მსახური ნათელმოსილისა წმ. ეჰმიაწინისა ტაბტისა 1800 წელსა, 29 იანვარსა“.

ლახვარი ვერ წარუვლინეს; წარუვლინეს იმედისა წერილი დაუკარგველობისა საუნჯისა ამის წმინდისა ეჰმიაწინისათვის წმინდისა.

ესრეთ დასცხრა დროებით ყოველივე ამბოხი ლახვრისა გამო, რომლითაცა, ჰკონებენ, განიგმარა უფალი ჯვარსა ზედა. ხოლო მე ვიტყვი მისთვის მასვე, რასაც იტყვიან სომეხთა მეისტორიენი და თვით ჩამჩიანი თვისისა წიგნისა ტომსა მეორესა, გვერდსა 344. წერილთა ამათთაგან სჩანს, რომელ ლახვარი ესე იყო თვით იგი, რომლითაცა განიგმირა დავით დვინელი 693 წელსა და არა ქრისტესი. ვრცლად დავსწერე მას ზედა რუსულად წიგნსა ჩემსა Жизнь-святых Грузинской церкви. Тифлис, 1850 года.

შეიმეცნონ ესეცა მათ, რომელნიცა ზღაპრობით უწოდებენ მას ლახვრად ქრისტესსა. ოდეს ჰპოვეს ჯვარი ქრისტესი და ლურსმანნი იერუსალიმსა, მწერალთა მედროეთა და თვალთ მხილველთა, აღირიცხესცა ნივთნი ნაპოვნი მიწისა ქვეშე და რიცხბთა ამათ შორის არა არს მოხსენებული ლახვარი, და, გარდა ამისა, არცა ერთი ძველთა მწერალთაგანი არა მოიხსენებენ ლახვარსა ამას ლახვრად ქრისტესსა. ხოლო მწერალნი სომეხთა და თვით ჩამჩიანი აღწერენ ლახვარსა ამას ვითარცა მას, რომლითაცა განიგმირა და მოიკლა წმინდა დავით დვინელი და არა თვით ქრისტე.

მრავალი რამე აქვსთ სომეხთა ეკკლესიასა, მიღებული წესდება და არა ქეშმარიტი წმინდათათვის მოთხრობა, არა არის განსაკვირველი! ესრეთ განბნეულთა სომეხთა არ შეუძლიანთ სხვად მყოფობა. ეძიებენ საგანთა მრავალთა დამტკიცებასა და ვერ დაუკავშირებიათ, რადგანაც არ არის მათ შორის ერთობა არცა ეკკლესიისა, — ერთისა მეორისაგან დაშორებულისა, არცა ხალხთა ერთობისა, რადგანაც არა აქვსთ დგომა ერთსა სამეფოსა და ანუ ქვეყანასა. დაკავშირებისათვის ქართველთა თანა სომეხთა მეფემან გიორგიმ მისცა ნება ვართაპეტსა მათსა, რათა იორდანეზედ განსვლა მათი იყოს ერთობითი ქართველთა თანა. ესე იყო მეფობისა მისისა ორსა წელსა. შემდგომადცა 1803 წლამდე. კნიაზმან ციციანოვმან, განმგემან საქართველოჲსა, სომეხთა მოძულემან, ბრძანა, რათა სომეხნი არა აღირეოდენ ქართველთა მართლმადიდებელთა თანა და ამისთვის სრულიად განაშორა იგინი.

LXXVI

ამავე დროსა გარდაიკვალა სომეხთა კათოლიკოსი ლუკა. აცნობეს ესე მეფესა გიორგის იოსებ მიშქარბაშისა ხელითა, რომელიცა იყო მამა ვასილისა ბებუთოვისა, ლენერალ ოტინფანტერისა ჩინითა გარდაცვალებულისა 1859 წელსა*. ამავე წერილითა უბრძანებდა მეფე სომეხთა ეჩმიაწინისა კრებასა (ძველთა მეფეთა ჩვეულებითა ქართველნი დაამტკიცებდენ მათსა კათოლიკოსსა) აღირჩიონ იოსებ არღუთაშვილი რუსეთსა მყოფი. აჰა ნამდვილი წერილი სომხურად და თვით თარგმნილი ქართულად, ვითარცა წარუკითხეს მეფესა გიორგის. ესე თვით მამისა ჩემისაგან იყო თარგმნილი და მისგანვე დაწერილი ქართულად:

„ნათელ აღგებულისა სასწაულ აღდგმულისა საყდრისა წმინდისა ამის ეჩმიაწინისა მსახურთა, სამღვდლოთა მოწყესეთა, კრებულთა ძმათა, ესე იგი ეპისკოპოსთა, მოძღვართა და მოწყესეთაგან დიდისა წადილითა ქრისტეს მიერ ლოცვა და კურთხევა უხვი მოწყალება და დამცველობითი მადლი, და წმინდათა ამათ ნაწილთა შეწყენა მოგხსენდესთ, ყოვლად უპატიოსნესო, უმაღლესო მეფეო ყოვლისა საქართველოსაო გიორგი! იყავნ კურთხევა წმინდისა ამის საყდრისა ძეთა, ასულთა და ყოველთა სახლეულთა თქვენთა ზედა. იცოდეს კეთილ მსახურებამან თქვენმან, რომელ დასწერს ბრძენი სოლომონ: „ვითარმედ გულნი მეფეთანი ხელთა შინა ლვთისათა და რომლისა მიერ კერძოსა ენებოს, მიერ მისდრიკოს“. ვგრეთვე თქვენისა უმაღლესობისა გული მნებებელობას ჩვენ მტირალთა და მგლოვართათვის ნუგეშინისცემასა; ვინადგან უმაღლესობა თქვენი დამდაბლებულა ჩვენდამდე და გებოძებინათ ჩვენ უმეცართა მონათათვის წერილი სიყვარულისა და მოწყალებისა, ხელითა სარწმუნოთა თქვენისა მარიშქარბაშისა იოსებისათა და ტერ-არაქილ დეკანოზისათა, რომელიცა ჩვენ წერილი იგი თავსა ზედა ჩვენსა მივიღეთ და სიყვარულით წარვიკითხეთ და ნუგეშინის ცემა იგი მიცვალებისათვის სანატრელისა მამათმთავრისა ჩვენისა უფლისა ლუკა უწმინდესისა კათოლიკოსისა, და ფრიად ნუგეშინის ცემულ ვიქმენით, და ვითარმედ ნიშნათ ჩვენისა სიყვარულისა და ნიშნად თქვენისა მწუხარებისა გებოძებინათ მშვენიერი ნათხზი გარდასახურავი, რომელიცა დიდისა მადლობითა მივიღეთ, და მისთვის საკრებულოდ წავსთქვით კურთხევა თქვენიისათვის

* ვენ. ვასილი ბებუთოვი გარდაიკვალა 1858 წ. 10 მარტს. რ ე დ.

უმაღლესობისა; რომლისათვის ვსთხოვეთ და კვალად ვთხოვთ, რათა მეუფემან მეუფეთამან, და უფალმან უფლებათამან მოვანიჭოს თქვენ ცხოვრება გრძელი და ნაცკლად ამა ჩვენდამო ბოძებულისა ნიჭისა, მოვანიჭოს ნიჭი საუკუნო, მარადის კურთხევეთა და განძლიერებითა თქვენითა, და გყოსთ საშინელ მტერთა ზედა ჯვარისა თვისისათა. ხოლო რომელიც სულიერისა მამისა ჩვენისა იოსებ არქიეპისკოპოსისათვის გებრძანათ კათოლიკოსად წმინდისა ამის საყდრისა, ეგრეთ ვითარცა მამათმთავრისა საყვარელისა არქიეპისკოპოსისა მინასისა თვისცა მოგეწერათ, სამართლად ფრიად კეთილარს ბრძანება თქვენი და თან კმაობა არს ნებისა ჩვენისა. ვინადგან ორგზის ვქმენით ჩვენ კრება წმინდასა ამას შინა ტაძარსა გამორჩევისათვის კათოლიკოსისა, და მას შინა აღვრიცხეთ დიდპატივით იოსებ არქიეპისკოპოსი და ღირსად ვსაჯეთ საკეთმზყრობელად წმინდისა ამის საყდრისა. გარნა შემდგომად შეშინებულთა რაოდენთამე საშინელთა მიზეზთათჳ ვერ-ღარა ვიკადნიერეთ ჩაწერად მუჯალამასშინა; მაგრამ შემდგომად თქვენისა ბრძანებისა, შევშაღეთ მუჯალამა იოსებ არქიეპისკოპოსისათვისცა და კონსტანტინოპოლისა პატრიარქისა დანიელისათანა. ესეცა ჩავსწერეთ, ვითარცა დაგვეწერა მინას ვართაპეტისათვისცა; აწ ქეშმარიტებით ჯერ არს თქმა, რომ იოსებ არქიეპისკოპოსი არს კრებული წმინდისა ამის საყდრისა, და ეჩმიაწინისათვის მრავალსა შინა წელსა მრავალგზის შემმატებელი და ყოველთაგან აქ მოსაწონებელი არის მაგისი კათოლიკოსობა, რომ არა აქვს ყოველითურთ ნაკლებობა რაამე არცა კეთილის მოქმედებითა, არცა ჰასაკითა და არცა გვაროვნებითა; მაშა კურთხეულმან გვარმან ჩვენმან მოუწოდონ მას და დაპატიეონ კათოლიკოსობა უკეთუ მასცა არა აქენდეს შიში რაამე განსაცდელი მიზეზად, მოვიდეს, ინებოს, მობრძანდეს; მიილოს ჩაენი საკურჩინებო და სანებებელი და შესაწყნარებელი არის.

უკანასკნელ გვედრებით, რომ ქრისტეს შემხები წმინდა ლახვარი ეგე ოპანეს ვართაპეტითურთ გვიბოძოთ.

მლოცველნი თქვენი ქვემო აღმბეჭდველნი:

მინას არქიეპ.	გრიჭურ	სიმეონ ათურაკალ	ალექსანდრე ლოცვის დამწყები
იოაკიმ არქიეპისკოპოსი	სტეფან არქიეპისკოპოსი	ასტეაწათურ	ანდრია
	შარსილ	თაღვის	

წელსა 1800, იანერის კთ, ეჩმიაწინს ²².

²² ...[ხელნაწერის (საისტ. საეთნ. 2301) „სხოლიოებში“ ეს საკომენტ. ციფრი და წერილის სომხური დედნის პირი არ არის მოყვანილი. რ ე დ.].

პასუხად ესრეთისა თხოვისა ლახვრისათვის, აცნობა მეფემან რომელ წარიღებს მას ახლად დანიშნული ოქვეარტერი იოსებ ეჩმიაწინს, რომელსაცა ელოდდენ ქალაქსა თფილისს, რუსეთისა გზით. ვერცა ამან იოსებ, არ მნახავმან თვისისა ტახტისა, ვერცა სხვათა. — ვერ წაიღეს ლახვარი იგი. მხოლოდ შემდეგ გარდაცვალებისა მეფისა, მინისტრმან რუსეთისა კოვალენსკიმ სომეხთა თხოვითა უბრძანა ანუ ურჩივა წარვლენა მისი ეჩმიაწინად.

LXXVII

ვითარცა მეფეთა ტომი და მეფის ძე და მეფე, — იყო მეფე გიორგი ღირსებითა აღსავსე; მრისხანე ბოროტათვის, მძლავრი ამაყათვის და მეშფოთთა, მდევნელი მდევნელთა, მცემელი მცემელთა; მასვე დროსა ტკბილი კაცთადმი ტკბილთა, მშვიდი მშვიდობისა მოყვარეთადმი, აუჩქარებელი მყუდროთადმი, ნუგეშინისმცემელი მწუხარეთადმი, ობოლთა და ქვრივთა შემწყალებელი; მცირედთა თანა იყო მცირე, მდაბალთა თანა მდაბალი; მღვდელთა პატივისმცემელი, დიდთა კაცთა თანა ყოვლად დიდებული, მეტადრე მაშინ, როდესაცა როგორმე განარისხებდენ მას ანუ მომატებულთა და განუზომელად თქმულთა სიტყვითა ანუ უკადრისითა ლექსითა, ანუ უზღვლობითა. მოკლედ და ძრიელად უბრძანებდა სიტყვასა მდაბალთა კაცთა მოჩივართა; ღიმილითა მოისმენდა მათთა თქმათა ოდესმე უჯეროთა და უგვანად მოხსენებულთა. რისხვასა მისსა ესე ვითართა თვის შეამეცნებინებდა მათ დაფიქრებულისა და უპასუხოხსა დუმილითა. იყო ვითარცა ლომი, რომელიცა არაოდეს არა იცვლის პირისა სახესა თვისსა საპატიოსა, მეფურსა და დიდებულსა. დიდთა საგანთა ზედასაღმთოთა და საქვეყნოთა მათბარი, ხშირად გარდავიდოდა შესაქცევთა, ვარნა არა უშვერთა, საქმეთა ზედა და ოდეს სრულყოფდა თქმასა და მოთხრობასა, თვითვე ბრძანებდა ლექსად ძველადვე თქმულსა სიტყვასა: „აი ჩემო მანასეო, ხან ასე და ხან ისეო“. მეფის ძე მიხაილ, შვილი მისი, ხშირად მეტყოდა ამასვე და მიბრძანა ძალი მისი: თეიმურაზ მეფესა მეორესა ახლდა ბერი მანასე სახელით და მას სადმე უბრძანებდა ამასაო ლექსად, ვითარცა თვით მოლექსე.

მკოდნე ზებირად ექვსთა დღისა, რომელიცა აღწერა ვასილი დიდმან და გარდამოიღეს ქართულად IX საუკუნესა, და ეგრეთვე ეპისტოლეთა მისთა, — რომლისა სრული თარგმანი გვაქვს გაიოზისა ასტრახანისა არქივისკოპოსისა, — ხშირად მოიგონებდა მაღალთა და დიდთა ვასილისა თქმულობათა: „ყოველივე მოვალსო თვისსა დრო-

საო, — (ესე მისწერა ოლიმპიას ვასილმან) ²⁶, — ყვეელი გაზაფხულსა, ეკალი ზაფხულსა, ნაყოფი ხილისა შემოდგომას; ხოლო ნაყოფი ზამთრისა არს საუბარი“ მასვე დროსაო, — ბრძანებდა მეფე, — მისწერა ვასილმან ხუმრობითი, დაცინებითი და შექცევითი სიტყვა (ეპისტ. 267) კომპოსტოსათვის, რომლისა სადმე ჰამითა განიკურნა სნეულეზისაგან, გარყვნილი ცხოვრებითა და არაწმინდებითა განმგე (ვგონებ, პონტოას) ანტიპატრე.

დიდად ხშირად ეტყოდა და განუმარტებდა განმარტებითსა ფსალმუნიდგან იოანე ოქროპირისა სიტყვასა: „აღმოსთქვას გულმან ჩემმან სიტყვა კეთილი“, — აღმოსთქვას გულმან სიტყვა ე. ი. რათა იცოხვნიდეს ვითარცა საკმელსა სიტყვასა კეთილსა ოდეს ვსკამთ, ვხარშამთ საკმელსა და რომელიცა სკამს ანუ მიიღებს საზრდოდ სულსა საღმრთოსა, მასვე ამოიცოხნის, ე. ი. აღმოსთქვას ²⁷. ესე ვპოვე ლათინურსა ენასა ზედა დაბეჭდილი და მუნ სწერია: (in Psalmos tom, V. hom. 44). Eructamus quod comedimus; at qui comedit spiritum divinum: hunc ergo eructat*, ნუ ვიქმნებით უმაღლონი ღვთისა, ეტყოდა მონოზონთა და კარისკაცთა, — რათა არა მივიღოთ ყვედრებითი სიტყვა მოსე წინასწარმეტყველისა: „ისრაილმან სკამა, განძღა, განსუქდა და ჰკრა წიხლი მას, რომელსაცა უყვარდა“ (მეორე სჯა 32. 15). ზეპირად, ტკბილად და ნელიად ესაუბრებოდა უდაბნოასა მემხოლოეთა და ეტყოდა წმინდათათვის, მოწამეთათვის, მემარხულეთათვის, წერილთაგან, რომელნიცა წარეკითხა ყურადღებითა და ახსოვდა მეხსიერებითა ძლიერითა. კასიანე მწერლისა თქმათა, მაქსიმე აღსაარებელისა და იოანე კლემაქსისა სინაიტელისა მოძღვრებათა, წარმოსთქვამდა ესრეთითა ძალითა და ესოდენ მადლიანად, რომელ მსმენელთა ალატირებდა და აღინებდა ცრემლთა. თვით მოძღვარი მისი და მეგობარი, წინამძღვარი ნათლისმცემლისა უდაბნოასა ევთიმი, უწოდებდა სულიერსა თვისსა მოწაფესა მეფის ძეს გიორგის, მოძღვრად თვისსა. განკვირვებასა შინა შეყვანილი ევთიმი ღირსი, მოახსენებდა პატივად მეფისა მოძღვრე-

²⁶ ეპისტოლე 13.

²⁷ ფსალმუნთა განმარტება 145.

* ზ. კიკინაძის გამოცემაში ეს ადგილი არ იყო მოყვანილი. ამ სტრიქონის ნაცვლად დაბეჭდილ ტექსტში ცარიელი ადგილია დატოვებული და გამომცემელი ქვემოთ შენიშნავს: „აქ დედანში აკლიაო“. ხარვეზი ჩვენ შევაესეთ ხელნაწერიდან (№ 2301).

ლათინური ფრაზის თარგმანი: „აღმოვიცოხნით რასაცა ვკამთ, მაგრამ ვინც სკამს სულსა ღმრთისასა, მაშასადამე მასაც აღმოიცოხნის“ (თარგმნისა და ზოგიერთი მითითებისათვის ვმადლობ პრაფ. ს. ყაუხჩიშვილს). რ ე დ.

ბათა, სიტყვასა მოხსენებულსა იესოსადმი იოანე წინამორბედისაგან: მე შენგან ველი ნათლისღებასა, და შენ მთხოვ, რათა ნათელ გცე შენ?

ვითარცა მიწა წვიმითა დამთვრალი და განპოხილი, ეგრეთ იყო მეფე გიორგი, — იტყოდა მამა ჩემი ეგნატი, — სამღრთოთა წერილებითა დაუნჯებული და ვითარცა რიტორი მათთა ჰაზრთა და თქმათა წარმომტყმელი.

LXXVIII

სტეფანესა რუსთველსა (არქიეპისკოპოსსა) ახსოვდა წარმომტყმული მეფისა გიორგისაგან სიტყვა ოქროპირისა ღირსებისათვის კაცთა გონებისა. მე მოვიძიე ნამდვილ თქმა ესე ოქროპირისა წერილისაგან, მიწერილისა ანტიოქელთა მცხოვრებთადმი (სწავლა 2) და ჰაზრთა მიხედვითა, თვით სტეფანესაგან თქმულთა, დაესწერე აქა მკითხველთა საცნობელად:

„მრავალნი პირუტყვთაგანი სჩანან უმეტეს კაცისა: ლომი ძლიერებითა, ცხენი სიმსწრაფლითა, არწივი ფრინვეითა. გარნა კაცმან დამორჩილა ცხენი თვისდა მოსახმარად. ხოლო არწივი? კაცმან მოიძია საშუალობა და ღონე შესაყენებელად მფრინველთა*. კაცთა აქვსთ თვისნი ფრთენი. დიახ! მე მაქვს ფრთა ერთი უმსწრაფლესი არწივთა ფრთისა, რომლითაცა აღვიწევი არა ათსა სტადიონსა, არცა ოცსა სტადიონსა, არცა ცადმდე მხოლოდ, არამედ უმაღლეს ცისა, ადგილადმდე, სადაცა სუფევს ქრისტე მარჯვენით ღვთისა“.

„ერთსა და მასვე უკეთუ ვიტყვი ორგზის და სამგზის, — იტყოდა მეფე, — საჭიროებისათვის, რათა არა დამავიწყდეს ჰაზრი და იყოს უმეტეს სრულად და მტკიცედ გონებასა ზედა დანერგულად. იტყვის ოქროპირიო: კაცისა ანუ გვამისა სხეულსა ჯერ არს რათა აქვდეს თავი, ხესა ძირი, მდინარესა წყარონი, საუბარსა დაწყებითი რამეი საგანი.

თქვენ ხართო, — იტყოდა მეფის ძე გიორგი ოქროპირისა სიტყვასა, — მიკრულნი რეცა ბაგეთადმი ჩემდა და ვითარცა მერცხალთა ბარტყნი, მიაგებებთ ბუდიდგან ნისკარტთა, რათა მიიღოთ მსწრაფლ მისგან საზრდელი.

დღესა ერთსა, საუბრისა ღროსა მათთვის, რომელთაცა სურდათ სიკედელი მეფისა ანუ მოკვლა მისი, ღიმილითა წარმოიტყოდა იოანე ოქროპირისავე სიტყვასა: „დღესაცა იპოებიან იეზაბელისა გვარისანი. იროლიადა კვლად განცოფდა; როკავს და მოითხოვს თავსა

* ხელნაწ. „მფრინველთა“.

იოანესსა“. ესე სიტყვა იყო თქმული არა დარეჯან დედოფალზედ, დედინაცვლისა თვისისა. ბრძანებდა მას მეფისეულისათვის³⁸ დედოფლისაგან მიჩნეულისა, და თითქმის სასახლისა მბრძანებელისა, — მიბრძანა ესე არა ერთ გზის მეფის ძემან მიხაილ.

³⁸ მეფისეული და დედოფლისეული, სასახლისა გამდელნი, ესრეთ იყვნენ ძლიერნი, რომელ მეფესა და დედოფალსა ჰხადოდენ ტყვედ მათ ხელთა შინა. თვით მეფის ძენი და მეფის ასულნი და მეფის რძალნი ძრწოლადენ მათგან. მღვდელთაგართა ეშინოდათ მათი. მათითა სიტყვითა შეაძულეს მეფესა ირაკლის ანასტასია, დაჰ ანახანუმ დედოფლისა, — ცოლისა თეიმურაზ მეორისა. განსწავლულისა სწავლათა შინა და მოლექსეობასა და მზიარულეობასა იყო ზნეობით მაღალი, მორწმუნე და კეთილმსახურებითა შემკული. აქენდა მიწერ-მოწერა მზე-ტაბუჯ მდივანბეგთან. წერილნი ამათნი ვერღა ეჭპოვე. აჰა ერთი მისთა ლექსთაგანი, ოდეს მზეტაბუჯ უჭებდა მას შესხმასა შინა ხუმრობითსა გულსა თეთრსა, თუმცა იყო შავგვრემანი დიდად სახითა:

ვით მიქე მე გული ქალღადად,
ინდთაგან უფრო შავია.

სხვაცა ლექსი:

ოდეს დაჰკრავ სიბრძნის ტალსა,
ფილოსოფოსთ მისცემ ალსა,
მე ვითა მთხოვ პასუხს ქალსა
თუ ამა წიგნსა უჩვენებ სხვასა
ვეღარ მიწოდებ შენდა დასა.

ესე მითხოვილი თავადის ბარათოვისადმი და მერეთ ქვრივი გარდაიცვალა 1787 წელსა.

ამასვე ანახანუმს და ანასტასიას ჰყვანდა დაჰ მიხაი, ქალი ბარათაშვილისა.

16 წლისა იყო, როდესაც მითხოვეს ნადირ-შაის ძმას ადელშაის. ესე შემდგომად ქმრისა თვისისა, მოვიდა თფილისს სპარსეთიდან მას დროს, როდესაც იყო მშობიერად მარიამ ბატონიშვილზედ და წარვიდა რუსეთსა. ქალაქსა მოსკოვს შეიერთო ქმარი ბარათაშვილივე და ამოუწყდა ყოველნივე. როდესაც დედოფალი დარეჯან მიიყვანეს მოსკოვს, იხილა იგი მუნ მიხაიამან და გაიკვირვა, რომ ლენაქი ეზურა დარეჯანს თავზედ შეკეცილი. გარდაიცვალა მოსკოვს 129 წლისა შემდგომად მოსკოვისა აღებისა ნაპოლეონისაგან. მიმქმელი მისი იყო, სიტყვისამებრ მისისა, თფილელი — მიტროპოლიტი ონოფრე, კაცი 79 წლისა და არ ახსოვდა სახე მისი, რადგანაც მცირეწლოვანობაში გარდაიცვალა, ესე მიამბო მეფის ძემან მიხაილ და დაუმატა იყოო შევთავალწარბა, მაღალტანოვანი, გონიერი და დიდად ზრდილი. რუსეთში ჩაეცვა მას ტანისამოსი რუსული.

მეფისეულისა და დედოფლისეულისა მტერი იყო ნიკოლოზ არქიმანდრიტი, რომელსაცა მიუბრძა მღვდელმთაერთობა მეფემან გიორგი და ესე იყო უკანასკნელი ხარკაშნელი, გარდაცვლილი რუსეთისა მმართველობასა. გარდა ამისა მეფისა გიორგისა მეფობაში არეინ კურთხეულა ეპისკოპოსად, რადგანც იყვნენ ყოველნივე ცოცხალნი. მასვე მეფის ძეს ახსოვდენ ხარკაშნელად:

1) ვ ი კ ტ ო რ ი, გარდაცვლილი 1787 წელსა.

2) გ რ ი გ ო რ ი ზახაშვილი ორს წელს ყოფილი ალავერდელად. ესე იყო მიმქმელი ემბახით მეგვიდორისა დავითისა.

3) ნიკოლოზ, ზემორე თქმული.

[ეს შენიშვნა (პნ 38) წინა გამოცემაში არ მოიპოვება. რ ე დ.]

LXXIX

მეფის ძემან თეიმურაზ მომიტხრა, მეფისაგან გიორგისა მამისა თვისისა არა ერთგზის გაგონილი თქმითა, და არა წარკითხვითა სიტყვა იოანე ოქროპირისავე ღამითისა ლოცვისათვის და სიტყვა ესე მაღალი ვაპოვე საქმე მოციქულთა განმარტებაში (სწავლა 26) და მოვიღებ აქა საცნობელად მკითხველთა: „ღამე არა არს დაწესებული, რათა განატარებდენ მას სრულიად ძილითა და განსვენებითა; ხელოსანნი, ვაჭარნი და მსყიდველნი და თვით ეკკლესია ღვთისა, განიღვიძებენო შულამესა. განიღვიძე შენცა, ვითარცა ეკკლესია ღვთისა; განიხილე წყობა ვარსკვლავთა, დუმილი ყოვლადი ჰაერისა და წესი ქმნულებათა. ღამისა ჟამსა სული კაცისა არს უმეტეს განწმენდილი, მსუბუქი და მოცლილი; აღიწევის მაღლად გონებითა თავისუფლად. სიბნელე ღამისა და სიღრმე დუმილისა შეიყვანს ფიქრსა და მსჯობასა. უკეთუ აღიხილავ ცად, ვარსკვლავებითა მორთულად, ვარსკვლავებითა, რომელნიცა არიან ცისა თვალნი, მიეცემი დიდსა სიხარულსა და დატკბები შევებითა, ოდეს აღიწევა აზრი შენი და გონება ღვთისადმი. მიხედე კაცთა, რომელნიცა დღისით კვიიან, როკვენ, იცინიან, ბოროტობენ, მტაცებლობენ და იქმონენ მრავალთა უგვანთა და უკეთურებათა, — არა რაჟთა არა განირჩევიან მათგან, რომელნიცა მდებარებენ საფლავთა შინა; და მაშინ შეურაცხყოფ სოფლისა ამას ამოასა ამბობებასა. მოვალს ძალი და ესე მათ [მო]აგონებს[თ] რაჟ არიან: ძილი სახეა სიკვდილისა, სახე და მსგავსება არარაჟსა. — განვედ ქუჩასა და იხილე რომელ არღა ისმის არავისი ხმა. მიიხედე სახლსა შენსა; ყოველნივე მწოლარებენ, ვითარცა საფლავთა შინა. ესე ყოველი განაღვიძებს სულსა და მოაგონებს სოფლისა ამის არარაობასა... ღამისა ჟამსა მღვიძარებენ მცენარენი: და ესრეთვე სული შენი, უმეტეს მცენარეთა რეცა მფშვინავთა, მიიღებს ზეცისა ცვარსა“.

სოფრონ არქიმანდრიტი, არაგვისა ერისთვისშვილი, აღზრდილი ნათლისმცემლისა მონასტერსა, მოიგონებდა მეფისა სიტყვათაგან ვასილი დიდისა ბრძანებასა ევთიმესთვის წინამძღვარისა, რომელიცა იყო მდაბალთა გვართაგანი, გარნა მაღლად მაღალთა ზედა გვაროვანთა მღვდმარე მონოზონების სიწმინდითა და ღირსებითა: „კაცი დიდებული და გამოჩენილი, გარნა არა მექონი ჩინებულთა მამა-პაპათა არა ემსგავსების წყლისა ნაკადთა, რომელნიცა განდიდდებიან მაშინ, ოდეს შეიერთებენ სხვათა წყლისა ნაკადთა; ესრეთი კაცი

მიემსგავსების წყაროსა, რომელიც თავით თვისით სდის და თვით არის კეთილგემოვანი და სასმელი... იტყვიანო, არა ხარ დიდისა გვარისაო და არცა დიდებული; მიუგე: შენ ხარ ნაცარი და მტვერი; არა ხარ უმეტესი აბრაამისა მამისა ჩვენისა, რომელიცა ესრეთ იწოდებოდა“. ამა სოფრონისა თანა მყოფი, დროსა ამბავისა ამის მოთხრობისა, ბერმან სერაპიონ (მოკლული ლეკთაგან 1855 წელსა მონასტერსა) დავით გარესჯისა უდაბნოჲსა კაცმან მცოდნემან ძველისა და ახლისა ფილოსოფიისაცა დაუმატა ესე: „მე ვიყავ 18 წლისაო ჯერეთ მორჩილად, ოდეს მეფე მობრძანდა დავით გარესჯას დიდისა ამალითა და ინება, რათა სატრაპეზოსა სადილსა ეამსა წარკეითხათ ექვსთა დღისა რაჲმე. წინამძღვარმან მიბრძანა გამორჩევა წიგნიდამ, ვითარცა მე თვით დავინახავდი ღირსად, რათა მოესმინა მეფესა. აღვედ მკითხველთა სადგურსა და წარვიკითხე სრულიად მეცხრე სწავლა ვასილისა დაბადებისათვის ქვეყანისა ცხოველთა და თვით კაცისა. ოდეს დავასრულებდი კითხვასა, შევსცვალე ხმა ჩემი და ვიტყოდი წიგნისა ამისა დასასრულსა ამას: „ესრეთ მწუხრი ესე და დრო მზისა დასვლისა გვიბრძანებს დუმილსა. შევსდგეთ და მივცეთ შესვენებასა საუბარი ჩვენი... წარვედით აწ სიხარულითა, აქა შეკრებილნო, მეგობარნო ქრისტესნო, და ნაცვლად საზრდოთა მდიდართა, და საჭმელთა მრავალგვართა, განაშვენეთ და განწმიდეთ ტრაპეზი თქვენი სიტყვათა ჩემთა მოხსენებითა“. ესე იყო, ვკონებო, 1794 წელსა, წინათ ალა-მაჰმად ხანისაგან თფილისის აოხრებისა, დღესა ხუთშაბათსა, დღესასწაულსა თვით დავით გარესჯელისა ამაღლებისა სწორსა. მეორესა დღესა შემდგომად წირვისა დილითისა და პარაკლისისა გამოეთხოვა ძმათა და წარვიდა მტკვრისა მხრით ბორჩალოსა და თანა უძლოდენ ყაზახისა და ბორჩალოსა თათარნი.

პირველი იყოო ჩემგან მეფის ძისა ნახვაო და ქეშმარიტად ვიტყვი, დღემდე მომხსენებელი მისი, ვეკვირვები მისსა ღრმად სწავლასა სამღთოთა წიგნთა შინა, წმიდათა მამათა წერილთა დახელოვნებასა მისსა, ბრძნად მსჯელსა. ტკბილად და რიტორულეზ მოუბარსა, ნამდვილ მეფესა, ტანითა ახოვანითა, კჳუითა, ზრდილობითა, მოთმინებითა, აუჩქარებლობითა, დიდსა მორწმუნესა, ქრისტეს ეკკლესიისა მოყვარესა და ვიტყვი მონაზონთათვის მაგალითსა.

კითხვა ჩემი დიდად მოეწონა მეფესაო; — გამომკითხა ვინაობა ჩემი, სადაობა, წელი ცხოვრებისა და წელი უდაბნოსა შინა შესვლისა. ერთისა კვირისა შემდეგ შემაყენეს ბერად; მიკურთხეს ჩოხაო და მიწოდეს სახელად ნაცვლად სვიმონისა სერაპიონი. სახელი წინამძღვრისა ჩემისაო, რომელმანცა მალალითა სიწმინდითა განატარა ქვეყნიერი ესე ცხოვრებისა სარბიელი.

LXXX

დროსა გამეფებისა, მეფე გიორგი მწუხარე ქალაქისა თფილისისა გაოხრებისა გამო სპარსთაგან და მცხოვრებთათვის, რომელნიცა კვალად შემოვიდოდნენ თვისთა სახლთა გარდამწვართა, მისწერა თხოვითა წერილი სომეხთა კათოლიკოსსა ლუკას, რათა ასესხოს მას ფული. კათოლიკოსმან მოართვა სესხად ათასი თუმანი, და ფული ესე განანაწილა მათხედ, რომელნიცა იყვნენ მოკლებულნი ღონეზედ აღშენებისათვის ანუ განახლებისათვის სახლთა თვისთა: — ქალაქი თფილისი, მეცადინებითა მელიქის დარჩიასითა აძლედა ამა დროსა, სამეფოდ დღეში 18 მანეთსა, ვითარცა შიამბო ღენერალმან ვასილი იოსების ძემ ბებუთოვმან. დიდი მოღვაწე ქალაქისა განახლებაზედ, არა ზოგავდა არარასა ობოლთა, ქვრივთა და შეუძლებელთათვის. ჯიბე მისი, იტყოდენ მხლებელნი მისნი, არის შიოს მარანიო.

დღესა ერთსა მეფე ბრძანდებოდა ჩარდახზედ სასახლისა თვისისა წმინდისა გიორგისა ეკლესიის გვერდზედ და იხილა მუნ ყმაწვილი 15 წლისა, რომელიცა სდგას შორს და უმხერის მეფესა, მეფემან მალალისა ხმითა ჰკითხა მას: „ვინა ხარ ყმაწვილო?“ იგი წარსდგა მსწრაფლ და მოახსენა: „ვარ შვილი სიონის კანდელაკისა იოანესი“... „ოჰ — ბრძანა მეფემან, — მოკლულისა სპარსთაგან, წამებულისა ქრისტესთვის. შენ ხარ შვილი ჩემისა ნათლის-დედასა. მოდი, მოდი, რაგქვიან სახელი? გაბრიელ, შენი ჰირიმე! — მოდი დაჯეგ, დაჯეგ. სადა დგებარ ეხლა?“ — „მეზობლისა სახლში“; — მაშინ შევიდა ოთახში, გამოიტანა თვით პატარა თალათინისა ყუთი, ამოიღო ჯიბიდან გასაღები, გააღო ყუთი და ლურჯის ქისიდან თვით თავის ხელითა იწყო თვლა აბაზებისა, „ოცდაათისა მანეთის აბაზი მიბოძა და რადგანაც არ მქონდა ხელსახოცი, თვით ამოიღო მისისავე ყუთიდან ქალაღლი ლურჯი და ნახევარ თაბახში გახვია და მიბრძანა: „მიუტანე ესე ფული ჩემსა ნათლი-დედასა, დედასა შენსა და უთხარ ეხლავე გაიახლოს სახლი სადგურად ობოლთა“. — ამა ფულითა დროთა მათ, — მეტყოდა სიონის დეკანოზი გაბრიელ ქართველოვი, გარდაცვლილი 1866 წელსა, — აღვაშენეთ სახლიო, რადგანაცა იყო დიდი იეფობა მასალისა, მღშისა, კალატოზისა და აგურისა“.

მეფის ძემან და მემკვიდრემან დავით რუსეთსა ყოფნისა დროსა გაიცნა და მოინება შერთვა ცოლად რომლისაღაცა ტატისჩევის ქალისა. მობრუნებულმან საქართველოდ, იწყო მიწერ-მოწერა წერილთა გარსევან ჭავჭავაძის ძესთან და ვარლამ მიტროპოლიტთან (ერისთვისვილთან), დროთა ამათ ს. პ. ბ. ჩლენად სინოდისა მცხოვრებთან. მეფესა გიორგის დიდად სურდა შერთვა ქალისა მის რუსთა გვარისა და აჩქარებდა საქმისა ამის დაბოლოებასა, რათა მაგალითითა ამით დაკავშირდეს რუსეთთან თვით და ერიცა მისი და რათა მოაშროს არაწმინდებით ცხოვრებასა — ბაყალ ავეტიქას ქალთან დაუმალველად. ერთი ესე ვითართა წერილთაგანი ნამდვილი, რომელიცა მე მაქვს, არის მოწერილი მეფის ძეს დავითთან ვარლაამისა; აჰა პირი ნამდვილიდამ ამ 1-ლისა ამის წერილისა.

„მათს უგანათლებულესობას, მეფის ძეს და საქართველოს მემკვიდრეს [დავითს] *,

ჩემს მოწყალე ხელმწიფეს!

ქვეშვარდომით თაყვანისმცემელი მათს მშვიდობას ღმერთსა ესთხოვ.

ხელმწიფეო ჩემო! თქვენი წიგნი მებოძა, და როგორც მმართვედა ისე ვიხარე თქვენის მშვიდობის ამბის სმენისათვის. ბატონს მეფეს წიგნი მივართვი, და მათს უმალღესობას მოვახსენე, და თქვენც მოვახსენებ: ტატიაჩოები ქეშმარიტს პასუხს ითხოვენ, ამისთვის რომ ბევრნი თხოულობენ, და გათხოება უნდათ, და თქვენ ბრძანებას ელიან.

აქაური ამბავი ეს არის, ევროპაში დიდი ბრძოლაა. სუაროვს ** შვეიცარიაში საშინელს მთაში უღალსა და უფალს ადგილებში, რომის იმპერატორის ღენარალთ ცხენები დაუგვიანეს და ოთხი დღე იქ მოუხდა დგომა. იმ დღეებში საშინელი ქუხილი და ელვა, მძაფრი წვიმა თურმე იყო, და იმ დროს ფრანკუსნი განეწყვენენ, და დი[დი]ს სიმხნით და ძლიერებით იმ საშინელის ადგილიდამ გამოვიდა სუაროვ[ი]. მოკლედ მოვახსენებ, სუაროვი ასე სწერს ხელმწიფეს, ახლა რომ *** მოვიგონებთ იმ დღეს, ჩვენი სული შეძრწუნდება ხოლმეო.

* ეს სახელი პლ. იოსელიანს შეუტანია წერილში. დედნის პირში კი ის არ მოიპოვება (იხ. წ.-ჯ. სახ.-ის 3053). რ ე დ.

** იგივე — სუვაროვი. რ ე დ.

*** დედანშია: „რომ ახლა რომ“... რ ე დ.

ხელმწიფის შვილი კოსტანტინე პავლოვიჩიც იქ ყოფილიყო. და ამის-
თვის ხელმწიფემ სუაროვს ლენერალისიმუსობა უბოძა, და თავისი
შვილი ცესარევიჩად გამოაცხადა. კნიაზ პეტრე ბაგრატიონიც დიახ
კარგა გაისარჯა, და კიდეც დასჭრეს. ბუნაპარტემ ჯარი მისირში
დაადლო და თითონ ფრანციაში მივიდა.

სხვებრ გვედრები, მოწყალეო ხელმწიფეო, არ დამივიწყო, მონა
ერთგული.

თქვენის უკანათლებულების მონა ერთგული, არქიერი ვარლამ.

ნოემბრის 18

წელს 1799

LXXXII

რავდენისამე წლითა წინათ წერილისა ამის ვარლამ მიტროპო-
ლიტისა (რომელიცა იქმნა 1811 ექსარხად საქართველოჲსა) გარსე-
ვან ჭავჭავაძემან აცნობა მეფესა მიწერილი პეტერბურლსა ამბავი დავი-
თისათვის მემკვიდრისა, დანიშნულისა ოთარ ამილახვარისა ქალზედ
ელენეზედ. მეფე, მოსურნე რძლად ტატიშჩევისა ქალისა, სწერს, სხვა-
თა შორის, შემდეგსა პასუხსა. ჯერეთ მეფის ძეობაში და მემკვი-
დროობაში:

„მათს ბრწყინვალებას

ჩემს საკუთარს მეგობარს,

რა აქედგან თქვენი ბრწყინვალება წავიდა, მას უკან თქვენი წიგ-
ნი არ მოგვსელია და თქვენი ამბავი გარჩევით არ გვსმენია და
თქვენმა გონებამ უწყის, რომ თქვენის წიგნის დავიანება და ამბავის
უცნობელობა დიდად მოგვაწყენს, და ვინც წამოვიდეს თქვენს წიგნსა
და ამბავს არ უნდა დაგვაკლებდეთ ხოლმე. მშვიდობა არის, ლეთის
მოწყალებით. პეტერბურლს რომ მიხვიდეთ, იქ დიახ კარგისაგან ურჩე-
ულესი იზოგება თეთრი კაპლი, რომელსაც ანადირო ჰქვიან. ამისი
სამი ანუ ოთხი სტილის (?) ოდენი უნდა გვიშოვნოთ და კაის ჭურჭლით
და თქვენის ბეჭდით დაბეჭდილი უნდა ფოშტით გამოგვიგზავნოთ,
ან ასეთის კაცის ხელით, რომ აქ ჩვენ მოგვივიდეს, მაგრამ დიახ
კარგისაგან პირველი და ურჩეულესი უნდა იყოს, რომ ცუდი არ
იყოს და ვიცით ცუდს არ გამოგვიგზავნით და ამას გარდა, სიცოც-
ხლის წამალი რომ ჰქვიან იმ წამლისაც თორმეტი მინა გვიშოვნეთ
და ესეც თქვენის ბეჭდით დაბეჭდილები და კაის კაცის ხელით გამო-
გვიგზავნეთ, რომ შეუძველად აქ ჩვენ მოგვივიდეს და ის ორივე კი

ჩვენთვის საჭირო არის, და ამისთვისა გთხოვთ და ვიცით თქვენც გამოიმეტებთ და კიდევ იშოვნით და მაგიერს თქვენს რგებას და სრამოვნებას ჩვენც ვეცდებით; ჩვენთვის დოხტურსაც გამოგზავნა, ცხოვრება არსებისა ჰქვიან, რომელიცა რომ მათს დიდებულებას უთარგმნინებია ის წამალი და იმისი ორი რიგი თურმე იქმნება; ერთი დიახ კარგისაგან და მეორე ცუდი და ეცადენით, რომ ცუდი არ იყოს და იმ პირველისა კარგისაგან გვიშოვნოთ იმ ცხოვრება არსების წამალისა და თორმეტი წვრილის მინებით იქმნება და ესეცა და ეს ზემოხსენებული თეთრი კაპლიცა ოთხი სტილი გვიშოვნოთ და გამოგვიგზავნოთ და ასეთს კაცს გამოუგზავნეთ ამ ჩვენი მბრისაკენ, რომ საეჭვო არა იყოს რა და აქ ჩვენ მშვიდობით და უნაკლულოდ მოგვივიდეს და შემდგომად თქვენს სიკეთეს, ამბავს და წიგნს ნუ დაგვაკლებთ, რომელიც ჩვენთვის ნიადაგ სასიამოვნო სასმენელი არის. დავითის ცოლის შერთვა და ქორწილის ამბავი გეკითხათ: იოანე ფეტიაშვილმა გვიანბო და თქვენი გული ამაზედ სარწმუნო ბრძანდებოდეს, რომ დავითს არც ცოლი შეერთოს, არც ქორწილი ექმნას და ვიზედაც დავითისაგან შერთვის ეჭვი არის, არც დავითისაგან იმისი შერთვა იქმნეს და დიდი სიცრუვე და ტყუილიც არის და დაჯერებულიც ბრძანდებოდეთ, ამაზედ ასე შორს არის და თვით აქედგან პეტერბურლი როგორც შორს არის ისე ის საქმე. და უჩვენოთ ხომ ვერ დაიპერდა დავით ამ საქმესა და ჩვენგან სარწმუნო იქმენ, რომ სიცრუვისა და ქორის ამბავის მეტი არაფერი არ არის რა, და თქვენვე დიახ კარგათ იცით, რომ ტყუილის მეტი არა არის რა და გთხოვთ შენგან დაუვიწყებულნი ვიყვნეთ ყოველს საქმეში.

თქვენის ბრწყინვალეების საკუთარი მეგობარი საქართველოს მეფის ირაკლის პირმშო ძე გიორგი

წელსა ჩლჟდ,
მარტის კვ.

თ ფ ი ლ ი ს ს.

იმერეთის საქმისას რალა გეხვეწო ამის მეტი; ახლა შენ იცი, რომ ის საქონელი არ დაგვეკარგოს. შენი ალალი თეთრი რომ მომცე შენის ჯიბიდან, ისრე იქმნება“.

LXXXIII

1799 წელსა მეფის ძე და შემკვიდრე დავით, ურჩი მამისა, თვით-
ნება და მგონებელი ბრძნად თავისა თვისისა, უმეტეს მამისა, ვითარცა
მხილველი რუსეთისა, — შევიდა განსაცდელსა ძნელსა. სიხარბემან
ფულისა და ნივთთა და მოლოდებამან, სნეულებისა გამო მამისა თვი-
სისა უკურნებელისა, მეფობისა, რომლისა ძალითა ადვილად დახს-
ნიდა ქორწინებასა, — აქმნევინა ესე, რომ არღა ინება შერთვა დანიშ-
ნულისა მასზედა ელენეს ამილახვრის სარდლის ოთარის ქალისა,
არცა ტატიშჩევის ქალისა რუსეთს, და შეირთო სურვილისამებრ
მამისა სვიმონ, აღად წოდებულისა აბი მელიქის ქალი ხამფერვან,
რომელსაცა ნათელსკეს მართლმადიდებელისა ეკკლესიისა წესითა *
და უწოდეს სახელად ელენე. — ქალსა ამას აქვნდა ფულად 8.000
მანეთი ფული დროთა ამით დიდძალი და ესოდენისავე ფულისა ნივ-
თნი და სამკაულნი. მეფე თვით დაესწრა რძლისა თვისისა მირონ-
ცხებასა სასახლისა წმინდის გიორგის ეკკლესიასა შინა. თანაშემწეთა
აღსრულებისათვის ესრეთისა საქმისა იოანე ანდრონიკაშვილსა, დუცალ
ბარათაშვილსა და ეგნატი იოსელიანსა, რომელიცა ასწავებდა მას
ქალსა ადრევე ქართულსა, წერასა და საუბარსა, უბრძანებდა მეფე
იღუმალ დაახლოვონ მისდა შვილი მისი დავით.

დღესა მესამესა შემდგომად ქორწილისა მეფემან, რათა მტერთა
არა მისცეს მეტად მიზეზი დღესასწაულობისა, დასუსტებისათვის
მეფობითისა ღირსებისა, — თვით წარვიდა, ნახა რძალი თვისი, ამ-
ბოროსუყო, და აკურთხა და უბოძა პირის სანახავად ქარვასლა სახა-
სო ქ. თფილისს ძველად როსტომ მეფისაგან აშენებული და სოფელი
გურჯაანი სახასო ყმებითა და მამულითა და ოქმისა ბოძებითა, მასვე
დღესა მეფისაგან დამტკიცებულითა. ჰგონებდა მეფე, რომელ ესრე-
თითა ქორწინებითა ძე მისი დავით გამოვიდოდა ცოდვიდამ და განუ-
ტევებდა ბაყალ ავეტიქას ქალსა, შეყვარებულსა ადრითვე, რომელიცა
შემდეგ წარიყვანა რუსეთსაცა და მუნ მოკვდა. მტერთა სდუმენს.
გარნა, თვით დავით მოსული გონებასა, შევიდა სინანულსა. არცა

* მონათლვა კანონისამებრ ანტიოქიისა კრებისა სომეხთა და მირონცხება
იყო წმ. გიორგის სასახლის ეკკლესიაში. თვით მეფე სკამზედ მჯდომი დაესწრო
მუნ. ნათლიად ანუ მიმქმელად იყო თავადი დავით თარხნიშვილი, მიმბაში. ესე
ამბავი მითხრა შვილმან მისმან, ვითარცა მამისაგან გაგონილი ღენ-ლეიტენანტ-
მან იოსებ თარხანოვმან. პ ლ. ი ო ს.

გვარი თავადობისა, არცა სიძველე და ჩინებულება გვარისავე, არცა კავშირი რაჲმე დიდკაცობათა ქვეყანისა, არცა მეფობითი აღზრდა ჰაზრითა და ქცევითა, — არა აქენდა მეფის რძალსა და მემკვიდრისა ცოლსა სადედოფლოდ ბაგრატიონის ტახტისათვის მომზადებულსა. მეფემან, განსადიდებელად გვარისა მისისა, მიუბოძა მისსა გვარსა თავადობისა ღირსება³⁹, გარნა რასა ეკამებოდა ესე სომეხთა ქალსა, რომლისა მოყვარენი და ნათესავნი იყვნენ ვაჭარნი და დაბლისა ხელობისანი. დაჲცა ერთი მისივე მეფის რძლისა, სახელად მათა, სომხადვე დაშთენილი, ჰყვანდა ცოლად მოქალაქესა თფილისელსა... გულასპოვსა ვაჭარსა. ამილახვარი ოთარ, ეცინოდა მეფისა სახლსა დაწუნებისათვის მისისა ქალისა. შეიძულა ოთარმან იუსტინე მთავარ ეპისკოპოსი, რომელსაცა პატივს სცემდა მეფის რძალი ელენე და სწყალობდაცა დიდად⁴⁰. ამისთვის მეფემან ინება და შერთო უმცროსსა პირველისა ცოლიდამ, შვილსა თვისსა თეიმურაზს. თვით მეფის რძალი ელენე იყოფოდა გარდაცვალებადმდე მეფისა თვისსა ქმართან არა პატივცემულად მისგან და შემდეგ გარდაცვალებისა განაძიაცა თვისგან და ჰგონებდა გაშვებასა. იწყო საქმემან დეკასტერიაში და არღარა გამეფებულმან მიიღო საქართველოსა კონსისტორიიდან, კათოლიკოსის გარდაწყვეტილებითი უარი დახსნისათვის ქორწინებისა. დავით წარვიდა რუსეთს 1803 წელსა და მეფის რძალი ელენე,

³⁹ მამა მისი ალა ანუ სვიმონ ცხოვრებდა ასტრახანსა და ვაჭრობდა შვილთა შეწვევითა. შვილნი ესენი იყვნენ ზურაბ, სვიმონ, დავით და იოანე, თუმცა უხაროდ[ა]თ მეფისათანა მოყვრობა და გვარის შოვნა, გარნა შესწუბდენ ოდეს მდიდრად გათხოვებისა გამო დისა თვისისა, შევარდნენ ვალში და დასუსტდნენ ქონებითა. აჰა ერთი წერილთაგანი სვიმონისაგან მამისა ჩენისადმი მოწერილი 19 მარტსა 1800 წელსა, შემდეგ ჯვარის წერისა, რომელიცა იქმნა 1799 წელსა:

...[წერილი არ არის მოყვანილი და ცარიელი ადგილია დატოვებული. რ ე დ.]

⁴⁰ აქა ვიტყვი რავდენთამე მთავარეპისკოპოსთათვის, რაჲცა გავიგონე მეფის ძის მიხაილისაგან.

1) კ ი რ ი ლ ე, გვართ ციციშვილი, ბიძა გიორგი სარდლისა სინამრისა თვით მეფისა გიორგისა, დროსა დომენტის ტყვეობისა ოსმალსა, მიანდევს მას კათოლიკოსობა. ოდეს მოვიდნენ ოსმალნი ასაკლებელად მცხეთისა და სხვათა ეკკლესიისა საუნჯეთა, სცემეს მას მრავლად, რათა აჩვენოს მას სამკაულნი და თაბალითა დააყრვეინეს ფერხთა ფრჩხილები. შემდგომად დაბრუნებისა დომენტისა სტამბოლიდამ ჩააბარა მას კათოლიკოსობა და თვით იწყო ცხოვრება მარტივისა ბერისა. იყო მცოდნე სპარსულისა და თათრულისა, საყვარელი მეფისა, ნასწავლი მჭერმეთქვი და სიტყვა მარჯვე; მიწერ-მოწერა მისი ანასტასიასთან (წიგნმან ამან არ მოაწია ჩვენადმდე) მეფისა ირაკლისა დედინაცვალთან, მოწმობს მისსა სიბრძენსა. იტყოდა სადმე, მეფისა ვახტანგისა დაჲ ნათესავი მისი მასწავებდა დიაკონობისა დროსა კმევასო. რავდენჯერმე აღიყვანეს ხარისხსა და გამოძიესო დროთა ამბოხისა გამო. გარდაიცვალა 90 წლისა 1774 წელსა. მის შემდეგ იყვნენ:

ბრძანებითა იმპერატორისა ალექსანდრესისა, მივიდა პეტერბურღსა 1810 წელსა და გარდაიცვალა მუნ 1836 წელსა.

თვით ელენე მეფის რძალი და მემკვიდრისა ცოლი იყო ემბაზით მიმქმელი ჩემი. ამისთვის ვიცნობდი მოკლედ მას, მოარული მასთან 4 წელსა ს. პ. ბ. (1831 — 1835); იყო პატიოსნებითა საესე, მოშიში ღვთისა, მორწმუნე ქრისტიანე, გარნა არა დამტევებელი სრულიად სომეხთა სარწმუნოებისა: საუბარი მისი, მიქცეული სომხურად, არა იყო დიდკაცური ქართული; ქცევა არა ქართველთა დიდთა გვარისა ქალთა ჩვეულებრივი; არა მოყვარე მეფისა სახლისა წევრთა და არცა მათგან ყვარებული; — უნებდა მას დასაფლავება თვისი... სოფელსა *... მდებარესა პეტერბურღით ცარსკის სელოსა მიმავალთათვის, აღშენებულსა ეკკლესიასა და არა თვისსა ქმართან ნეესკისა მონასტერსა. ამისთვის მოჰქედა მან მკვრუვისა ოქროთი ხატი ღვთისმშობლისა და ამკობინებდა მას მრავლითა თვალითა და მარგალიტითა და ნებაჲდა დადებულყო ხატი იგი თვით მასვე ეკკლესიასა საძვალედ მისდა დანიშნულსა. მიბრძანა და გაუუკეთე რუსულად და ქართულად ზედაწარწერა. წარმოსულმან რუსეთიდან, ვერ ესცან, სადა დაიდვა ხატი ესე, რადგანაცა თვით დასაფლავდა ნეესკის მონასტერსა.

2) ტ ი მ თ ე.

3) ი ო ს ა ფ ყ ა ფ ლ ა ნ ი შ ვ ი ლ ი, ძმა დავით სარდლისა.

4) ბ ე ს ა რ ი ო ნ გ ო ს ტ ა შ ა ბ ი შ ვ ი ლ ი, აღმასხან ბატონიშვილის ნათლია რომელიცა კიტრისა ჰამითა დაირჩო და განითქო: ე შ მ ა კ ე ბ მ ა დ ა ა რ ჩ ე ს ო .

[ამ სიტყვას ზ. ჭ-ის გამოცემაში მისდევს ფრზილებში ჩასმული სიტყვები: „ძმა დავით სარდლისა“, რაიც რედაქციულ შეცდომას უნდა წარმოადგენდეს. „ცხოვრებას“ ზელნაწერში (საისტ. საფონ. № 2301) ის არ მოიპოვება და არც შეიძლებოდა ყოფილიყო, რადგან გოსტაშაბიშვილი დავით სარდლის (ორბელიანის) ძმა ვერ იქნებოდა. რ ე დ.]

5) პ ა ი ს ი ო ს გ ა რ ს ე ვ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი, ნამღვდელოე, რომელსაცა, სწამებდენ ფრანგობასა; — შეფე გიორგი არ მიენდებოდა მას ფრანგობისათვის.

6) ი ო ა ნ ე ქ ა რ უ მ ი ძ ე, ონოფრე ბერისშვილი, კაცისა დიდად წმიდისა და მოღვაწისა. გარესჯას ჯარდაიყვანეს წილკნიდამ.

7) ი უ ს ტ ი ნ ე მ ა ლ ა ლ ა შ ვ ი ლ ი, უკანასკნელი, გადიყვანეს რუისიდან.

* მგონია პულკოვო ერქვა სოფელსა ამას. მუნ არის ეკკლესია ბორცვსა ზედა. აქა უნებდა დასაფლავება [პ. ი.].

აპა ორიცა მისი წერილი, მოწერილი მამისა ჩემისადმი:

[1]

წელსა ჩყივ.
 ღვინობისთვის კვ-სა.
 პეტერბურხით.

„მაღალ-ღირსო უფალო ეგნატი,
 ჩემო სულისა მამავ!

მერმეთ ჩემს მაკურთხეველ მარჯვენას ანბორს მოვახსენებ და თქვენ მშვიდობას და თქვენის ცოლშვილის ღმერთსა ვთხოვ. ვიციით რომ ჩემს ამბავს იკითხავთ, ესრეთ იცოდე ჩემი ანბავი. მარიამობის თოთხმეტს აქეთ, მე ჩემს ძმა დავითთან ვარ. თავისის ხასების რჩევით ისრე ინება ჩემქმა ქმარმა. ახლა კი დიდად წუხს და დიდათაც მეხვეწება, რომ შეურიგდე, მაგრამ მე არ ურიგდები. ამ დღით მოციქულების გზავნით და წიგნების წერით ილაჯი აღარა მაქვს, მაგრამ მე არ ურიგდები; ღვთითაც, თუ ხელმწიფე მშვიდობით მობძანდება, ღვთით ჩემი საქმე ყველა კარგათ მოხდება. იმას კი თავისი ხასები ველარას უშველიან. ესრედ იცოდე ჩემი ანბავი. ამაზედ მეტს ვერას მოგწერ. მერმეთ გთხოვ, ჩემო ეგნატი, დიდათაც დაგიმადლებ: ეგ ჩემი ოცი თუმანი ბატონისშვილს თეკლეს გამოართვი, და ღუქნების ქირა. ის ფული ვანელ გეურქას მიეცი მანდ და იმას აქ ფული აქვს არტემ ბულდანიჩთან, ის მე აქ მომცემს, თავისის ანგარიშით. როგორც მანეთი გადის ხომ იცი და მომიწერია კიდევ მე, რომ აქ ვალი მქონდა ოთხასი თუმანი, ზოგი მივეცი და ზოგი კიდევაც დამრჩა მისაცემი. კიდევაც ამას გეხვეწები, რომ ღუქნების ქირა და ეგ ოცი თუმანი გამოართო და გეურქას მისცე და საჩქაროდ მოაწერინო, რომ მე აქ არტემ ბულდანიჩისაგან მამზარდეს. ამას მაგისი თეთრი აქვს აქ და მალეც მომცემს. ამას გარდა კიდევ ამას გეხვეწები, რომ გურგინ ბეგასშვილს სტეფანეს ეგ ჩემი თამასუქი და გიორგის თამასუქი გამოართო და გამოგზავნო. ორკეცი ფასი მიეც ფოშტისა და არ დაიკარგება. არტემ ბულდანიჩის სახელზედ ნევსკის ფიშებტზედ სომხის საყდარში. ესრეთ მოაწერე და არ დაიკარგება. თუ სტეფანე სახლში დგას, გავლილის თვეების ქირაც გამოართვი, ისიც გამოგზავნე. ახლა შენ იცი, როგორც გაირჯები ჩემს მამულებზედა გურჯაანზედ, ან ქარვასლაზედ როგორც კანის ფასათ გასცემთ. ამ იანვარში უნდა ეცადოთ რომ კანის ფასათ მიიციეს, რომ არ დავი-

ლუბო. ჩემი სიცოცხლე მაგაზედ ჰკიდია; თუ ცოტად გაიცემა, აქაც, ისე იფიქრე, იმ ანგარიშით მომეცემა და თუ მეტად მიეცემა, იმის ანგარიშით მომეცემა, ესრეთ იფიქრე, ამაზედ მეტს ვერას მოგწერ. მაგაზედ ეცადეთ, რომ სამასამდინ ეგება ავიდეს მაგისი იჯარა, რომ არ დამლუბოთ. თუ ესრეთ არა,—საუკუნოდ დავილუბები. მინისტრი მისწერს ვასილიევს გურჯაანისთვის და ქარვასლისთვის, ახლა თქვენ იცით, როგორც კარგათ მოსწერთ და ან მოაწერინებ ვასილიევს. იმის ცოლს ჩემ მაგიერ შეეხვეწე რომ კარგათ მოაწერინოს თავის ქმარს. მასუკან მე ვიცი როგორც ვემსახურები. ხსრე არწმუნე, ეგ რომ ეცადოს კარგათ მოწერას. ახლა შენ იცი, როგორც გაირჯები მეტადრე ქარვასლაზედ, რომ ცოტას ფასით არ გაცეთ და არ დამლუბოთ საუკუნოდ. თქვენი ქრისტეს გულისთვის ჩემი სიცოცხლე ხომ იცი მაგაზედ ჰკიდია; ახლა შენ იცი, ამაზედ მეტს ველარას მოგწერ ახლა და ამის იქით სხვას წერილით მოგწერ ჩემს ანბავს.

თქვენი მშვიდობის მოსურნე მეფის რძალი ელენე“.

[2]

„მაღალ ღირსო უფალო მღვდლო ეგნატი ონისიმოვიჩი,
ჩემო სულის მამავ!

მერმეთ დიდი ხანია თქვენი ამბავი არა შემიტყვია. მგონია რომ შემდღურებით. ჯვარი გეთხოვნა, არ გამოგიგზავნეთ. შენც იცი, რომ ერთი დღე შესვენება არა მქონია მწუხარებისა გამო ჩემის მეუღლისაგან: ცოცხალი იყო მტანჯავდა; მკვდარი უარესად მტანჯავს. მგონია, რომ შენც შეიტყობდი კაქკაქოვის ჩივილსა, აქ მინისტრისათვის მოეწერა ერმალოვს, რომელიც იმის პასუხი მოუთა. ახლა იქნება კიდევ სასამართლოდ შეიქნას. ჩემთვის დიდად საჭიროა, რომელს წელიწადში დაიკარგა ან რომელს ჩისლოში. ერთ თითს ქალაღზედ დანიშნე და გამომიგზავნე, რომ ჩემთვის დიდად საჭირო არის, მინდა ლითვინოვისაგან მოწმობა მოვატანიო. საჩქაროდ მომწერე. ამათ გარდა, კაქკაქოვმა რომ წიგნი მომცა, ის წიგნიც გამომიგზავნე. მე რომ ასი თუმნის თამასუქზედ ხელი მოვუწერე თავდებობისა მანამ იმან ხელწერილი არ მოგცა, მე ხომ არ ვუწერდი. მას უკან იმან ერთი წიგნი მომცა, რომ თუ იმ ასი თუმნის თამასუქის თეთრს მე ვინმე მთხოვდა, იმის ყიზლარის ვენახი უნდა გაყიდულიყო და იმ თამასუქის ფული იქიდან უნდა მისცემოდა. თუმცა იმ წიგნის პირიც მე აქა მაქვს, მაგრამ ახალი სჯობს რომ მე აქა მქონდეს. ის რომ შენ გედა-

ვებოდა შენს საჭიროთ გამოვიგზავნე, იმისი ასლი, ვინც ის გადილო, თარიღი დაეიწყებია. თუ ქრისტიანი ხარ, ეს ჩემი თხოვნა საჩქაროთ ფოშტით მიბოძე; რომ მალე ლითვიწიანისაგან მოწმობა მოვიტანო. ის ციხეში დასმას უპირობდა და მე დაეიხსენ და ახლა იმის მაგიერია რომ მიჩივის. ლეთის ძალით მაგის სიმტყუნეს მალე გამოაჩენს. სხვა რაღა გეხვეწო, ჩემი სათხოვარი შეისმინე; სხვა იყავ მშვიდობით. თქვენის მშვიდობის ამბის მოსურნე მეფის რძალი ელენე. დიდათ ავათა ვარ. ეს წიგნი ავანტყოფმა დავსწერე. ამ საჭიროებისთვის, თორემ არ შემეძლო წერა.

დეკემბრის ი-ს, წელსა ჩყე-ს—“.

LXXXIV

თვით მეფის ძე დავით ესრეთისა ქორწინებითა ჰკონებდა დაკავშირებასა სომეხთა მდიდართა, ქართველთა-თანა და მოყვანასა მათსა ერთობისადმი ეკკლესიისა. გარნა შესცდა. სომეხნი განზნეულნი სპარსეთისა, ოსმალისა და სხვათა ადგილთა არიან ყოვლად დაცემულნი ზდილობითა; — უქონელნი მამულისა არიან, უქონელნი სიყვარულისა თვით კეთილისა მოქმედთადმი მათისა; დამეიწყებელნი თვისისა ენისა და მოსაუბრენი სხვათა ზედა ენასა, რომელთა იგინი ემორჩილებიან, ვერ სცნობენ რასათვის არს მშვენიერება ლექსთა და ჰაზრთა გამოხატვისა; არა უწყიან რა უყვარდეს, ვინ უყვარდეს, სად უყვარდეს, რას ეტრფოდეს. განვარდნილნი ერთობისაგან სარწმუნოებისა აღმოსავლეთისა და კვლად შეზიზნული ლათინთა — ეკკლესიასა, არა უწყიან თვითცა რასა შინა მდგომარებს მათი ეკკლესიისა ღირსება. მილიონიდან განზნეულისა სომეხთაგან ერისა კნინლა ნახევარი წართაცეს ლათინთა; დანაშთენი ერთ-ნახევარი დაცინებულნი ყოველგან, გინებულნი სპარსთა და თურქთაგან, არიან სრულად ცივად მხედველნი გულგრილნი. სახლი მათი სხვათა ადგილზედ, ვაჭრობა მათი უცხოთა ნათესავთან, მეგობრობა სიცრუითი — შესაძინებელად რისამე! — ვერსაღა განიზრახვენ მეფობასა თვისსა, ვერვისთან იტყვიან მეფეთა თვისთა ტახტისათვის; თვით მწერლობა მათი, ლათინთა მოძღვართაგან ნამუშავევი, არის მათთვის ანუ ვერ გასაგონი, ანუ საწინოდ მათისა ეკკლესიისა მისაღები. სომეხთა ეკკლესიისათვის იტყოდა ბესარიონ კათოლიკოსი, — სირცხვილიც არის ვისაუბროთ და სადაა ეკკლესია ესე და რა ღირსება უნდა აქვდეს მას, სადაცა ორი დიდი ეკკლესია აღმოსავლეთისა და დასავლეთისა საუბრობს, და მესამეცა ეკკლესია დიდი ლუტერისა ჰყვავის მეტობითა მათვე

ორთა დიდთა ეკკლესიათა. თვით გონიერნი სომეხნი ხშირად სადამე მოიხსენებდენ ანუ მართლისა გულითა ანუ ცბიერობით თავთა თვისთათვის: ნუ უმე ვინცა საჯინიბოს შინა დაიბადება, არის იგი ცხენი? ესრეთ სძაგთ სხვათა თანა თქმა, რომელ არს იგი სომეხი.

LXXXV

მეფის ძესა გიორგის არ უყვარდა სომეხნი, ვითარცა დამკარგველი ძველადვე მეფობისა, ვითარცა არლა მექონი მამულისა და განბნეული ქვეყანად, ვითარცა ენისა არლა მექონი და სხვათა ენათა ზედა ცუდად მოუბარნი, ვითარცა განვარდნილი აღრითვე მართლ მადიდებელისა ეკკლესიილამ, — ერი ესე ახალ ისრაილად წოდებულ იქმნა. ვაქარი მსყიდავი და გამსყიდავი, ცრუ, მატყუარი, უპირო და უბურო. ერთგული მისი, ვისგანაც აქვს გამოსარჩენი და რომელიცა მას შეისყიდვის ანუ ფულითა, ანუ პატივითა, ანუ სხვითა საჩუქრითა. დავით აღმაშენებელი, რომელმანცა შემოიხიზნა იგინი და დაასახლნა გორსა, თვით ინანოდა, ოდეს იხილა გარყენილი თესლი, მეფობისა დამკარგველი. კრებისა კანონთა შინა, რომელიცა იქმნა ქალაქსა მცხეთას მის ღროს, იტყვის სხვათა შორის: რათა ერი მისი ქრისტიანე იყოს მოძულე ცოდვისა მის სოდომელთა, რომელმანცა წარწყმინა ბაბილონი და რომელმანცა დაუკარგა მეფობა სომეხთა. თამარისაცა ღროსა სძაგდენ იგინი ქართველთა. ამისთვის ჰგონებდენ ერთობითა სარწმუნოებისა, მოეყვანათ სულისა ერთობასაცა ქართველთა თანა.

ჰაზრსა ამას გამოხატავს მოლექსე დედოფლისა თამარისა შავთელი... ოდეს იტყვის:

სომეხთ მეფენი, მტერთ სისხლ-მჩქეფენი,
ღმერთმან არ ღირს-ჰყო უფლებათასა.

(მუხლი 85)

LXXXVI

მეფის ძე გიორგი ხშირად იტყოდა ორგულობითა მოქცევასა ყორღანიშვილისაგან, აღწერილსა ვახუშტისაგან. მწუხარისა ხმითა მოუთხრობდა, ვითარ განსცა მან მეფე სვიმონ და შთააგლო თურქთა ტყვეობასა, და ვითარცა შემკვიდრემან მისმან ამოწყვეტა ყოვლადი გვარი ყორღანაშვილთა დიდით მცირემდინ, და ვითარცა ერთისა

ყრმისაგან, ძიძასთან გაბარებულისა, კვალად გაბევერდა გვარი ყორღანაშვილთა. ყორღანაშვილისა მილახვრისა გამო დარეჯან დედოფალი* იტყოდა შემდეგსა:

გაიგონე რა გაიმბო! დღესა ერთსა გროვამან ათასმან მგელთა მწიერთა, ვერ ჰპოვა საზრდელი. ერთმან მათგანმან ჰპოვა მძორი მინდორსა. — წარვიდა და აცნობა შეშინებულთა მგელთა და ფრთხილთა გაგზავნეს ერთი გამბედავი თვისაგან აცნობოს რა არის ეს მძორი მყრალი უმაგალითოთ, უჩვეულო მათდა. მისულმან მგელმან იხილა მძორი, დასუნა და ნახა მძორი კაცისა მყრალი; უკუმოიქცა და უამბო: ეს მძორი ყორღანაშვილისა არისო. გაექცნენ მგელნი და მოერიდნენ მძორსა (კუღსა).

LXXXVII

სომეხთა შეაწერდა ხარჯსა ოდესმე მიძიმედ; და ოდეს გაახსენებდენ შეუძლებლობასა მათსა, მაშინ ეტყოდა: გაიგონე რა გაიმბო! სომეხსა შეარჩინე ერთი ბისტვი; ერთს თვეზედ გახდის ერთ თუშნად. ერთსა ბისტსა! — როგორ? ბატონო მეფეო? — ჩვენვე, — იტყოდა მეფე, მოგვატყუებს და ჩვენითვე გამდიდრდება.

LXXXVIII

ვითარცა მართლმადიდებლობისა მოყვარე, ერთობისათვის ეკკლესიისა, მრავლად შეცადინებლა მათსა მოქცევასა. არა სძაგდა ეკკლესია მათი, არცა წესი მათისა ეკკლესიისა, არცა ხმა მათისა გალობისა. — მოქცევა მათი, საჭიროა, ეტყოდა რუსეთისაცა ელჩსა კოვალენსკისა, ქვეყანისათვის. ადვილად გამცემი ქვეყანისა სომეხი, ერთს გროშზე გაჰყიდის მეფესა და მეფობასა. აქა და სხვათაცა ქვეყანაში არა აქვს რა შესატკივარი გულისა, არცა კოშკი მამა-პაპათა, არცა ციხე ძველი, არცა ხმალი წინაპართა, არცა დროშა, არცა მატური მეფეთა. — დღესცა მოსაცოტუნებელად სპარსთა და თურქთა, სადაცა არიან განბნეულნი მათნი სომეხნივე, — მარადის მოვისყიდით ჯაშუშად სომეხთა უნებურთა, და თვით სპარსნი და თურქნი მოისყიდიან ჩემთა სომეხთა. ასეა მათი ბუნება. დიდად სავნოა ჩემისა სამეფოსათვის თესლი ესე განბნეული და მოშორებული ჩვენგან სარწმუნო-

*) ხელნაწ. „დედოფლისა“. რ ე დ ა ქ ტ.

ებიტა, ენიტა, ზნეობიტა და უცხოჲთა ნათესაობიტა. — ვითარცა ვაჭარნი, საჭირონი არიან, და ვითარცა ქვეყნისა მცხოვრებნი, დიდად საშიშნი და მოსარიდებელნი; არა მეომარნი, მხდალნი და მაყურებელნი სასწორისა*, სადა და ოდეს დაედვენ და ვისა მიმართონ: ოსმალოსა ანუ ყიზილბაშსა. თვით უპატივეცემულესი მათ შორის ჩემსა კარზედ, პატივსცემს ფულსა და გამოსარჩენსა. ეს არის მათი ღმერთი და მას თაყვანსა სცემს. ეკკლესია სომეხთა არის დანახეთქი რამე ძველად დაწყობილისა შენობისა; ნეშტი გოდლისა დაცემულისა, რომელიცა ჯერეთ არ იყო შესრულებული; — დროთა მათ ოდეს სომეხნი განეარდნენ ერთობისაგან მართლმადიდებლობისა, ე. ი. რომაელთა და ბერძენთა ანუ აღმოსავლეთსა და დასავლეთსა, — დიდნი ეკკლესიისა სვეტნი ვასილი დიდი, იოანე ოქროპირი, გრიგორი ღვთისმეტყველი და სხვანი აწყობდენ ეკკლესიასა 318 წლიდამ განთავისუფლებულსა დევნისაგან იმპერატორთა და წარმართთაგან, — ეკკლესიასა მიეცემოდა წესი და რიგი, მშვენიერება და სამკაული შენობათა გარე და შინაგან; მოიძიებდენ ძველად მოციქულთა დროთაგან მიღებულთა კანონთა და მცნებათა დღესასწაულთათვის; აღიწერებოდენ მოთხრობანი მოწამეთა და ღირსთა და სხვანი. — ესე ყოველი იყო მიზეზი, რომელ სომეხთა ეკკლესია დაშთენილი გარე ერთობისა დიდ ეკკლესიათა თანა ზღუდისა, ვითარცა შვილი უძღები, ჰრბის ველსა ბრმად და უპატრონოდ; — უპყრია წესდება ძველისა დაუფუძნებელისა, დაუწესებელისა ჯერეთ ეკკლესიისა, ე. ი. შობა და ნათლისღება დღესა ერთსა, მარხუათა დღენი ნებსითნი და მოვალეობითნი; და ბექედი მღვდელმთავართა ხელთა ზედა, ვითარცა აქვნდათ არიოზელთა ოდესმე; უცომოთა ზედა შეწირვა, სამწმინდაობისა გალობასა ზედა დამატება: „რომელი ჯვარს ეცვა ჩვენთვის პეტრე მკაწვრალისა (ფულლონისა)“; ლიტურღია არცა ვასილისა, არცა ოქროპირისა, არცა გრიგორისა ღვთისმეტყველისა; დიდსა შაბათსა განსხნილება თევზითა და ერბოთი, ერთის სიტყვითა არლა ესმათ ხმა და სწავლა აღსარებათა, რომლითაცა დაუფუნდა ეკკლესია მსოფლიო, ე. ი. აღმოსავლეთისა და დასავლეთისა.

განწორებულმან ქრისტიანობისა დედა ქალაქთა, — რომსა, კონსტანტინოპოლეს, ანტიოქიას, ალექსანდრიას და იერუსალიმსა, — სომხითმა არლა ისმინა რამე, და ვითარცა ყრუ, დაშთა ბრმად მჯდომი შორის ორთა სამეფოთა სპარსეთისა და საქართველოჲსა. შემდეგ განბნეულმან პირსა ქვეყანისასა, ვითარცა ახალთა ისრაილთა, არლა რა მიიღეს მათი და მხოლოდ დროთი დროდ დასუსტებისა გამო თვით საბერძნეთისა, — წარიტაცეს ლათინთა მისირში, ლიბანსა,

* ხელნაწ. „სასწორისა“. რ ე დ.



ვახტანგ ბატონიშვილი

ტურციასა და თვით ევროპიისა ნაწილებშიაც, სადაცა იგინი შეიხიზნეს პაპისა მოსაეთა.

დღესცა ჰგალობს შარაკანთა შინა თვისთა, ე. ი. საგალობელთა გიობასა და შეურაცხებასა ხალკიდონისა კრებისა კანონთა; — უწოდებს მას მგელთა ხროვად, ფლავიანეს მოწამესა ჰგონებს მწვალებელად; აღიდებს და აღიარებს წმინდანად დიოსკორესა და ევტიქისა და რად? თვით სომეხთა ეკკლესიამან არა უწყის. მაგინებელი ხალკიდონისა კრებისა, აღიარებს სწავლათა და დოღმატთა, მუნ დამტკიცებულთა აღმსარებელი წმინდანად დიოსკორესა და ევტიქიასა, — არა აღიარებს დღეს მათთა წვალებათა, რომელთათვისცა განიდევნენ იგინი და შეჩვენდნენ. — ესე ვითარნი უწესობანი აქვს სომეხთა ეკკლესიასა, — ობლად, გარედ დაშთენილსა და მტერთაგან შინაგანთა (ნახევარ სომეხთა, ე. ი. გაფრანგებულთა) და გარეგანთაგან დაჩაგრულსა და დაცინებულსა სიმციროისა გამო სარწმუნოებისა მათისა აღმსარებელთა. თვით რიცხვი ესე არის განზნეული, მიფანტული სხვათა და სხვათა ქვეყანისა კერძოთა, არა მექონი მამულისა და დედაქალაქისა; არცა კათედრის ერთობისა. სხვა არის კათოლიკოსი ეჩმიაწინისა, სხვა არის კონსტანტინოპოლისა და სხვა მისირიისა ადგილთა, რომელნიცა ერთი მეორესა არა მორჩილებენ და არცა ვისგანმე დამოეკიდებიან. კატეხიზმოცა ანუ სისტემაცა ღვთისმეტყველებისა მათისა ეკკლესიისა, არს კათოლიკეთაგან შედგენილი რომისა ეკკლესიისა წესდებითა, და საკუთარი რაჲცა აქვსთ, ანუ რუსთაგან შედგენილი, ანუ არა სრულად და ნათლად გამომქდებელი მათთა დოღმატთა.

LXXXIX

მეფემან გიორგი გამეფებისა შემდგომად მისწერა წერილი მეფეთა ჩამომავალსა, ვახტანგ მეფისა შვილისშვილსა, გიორგი ალექსანდრეს ძეს გრუზინსკის, რომლითაცა ევედრებოდა მისცეს და დაუბრუნოს ქვეყანასა ჯვარი წმინდისა ნინასი. წერილი ესე იყო მესამე, მიწერილთა შორის მეფეთაგან თეიმურაზისა და ირაკლისა. ვაჰარსა სომეხსა მიმავალსა ასტრახანს, ვაატანა იგი და უბრძანა გარდასცეს მუნით ნიენი ნოვგოროდსა, სადაცა სადგურებდა თვით გიორგი ალექსანდრეს ძე. კობიო წერილისა ამის, დაწერილისა მამისა ჩემისა ხელითა, არის ესე:

„უგანათლებულესო და დიდებულო ძმად და ბიძად საგულბელო გიორგი, თ ა ნ ა - მ ო ს ა ხ ე ლ ე ო ჩ ე მ ო [ესე ლექსი თვით მეფესა ჩაერთო]! ღმერთმან მამათა ჩვენთა, ინება და მომცა ტახტი ქართველთა

მეფობისა. გაოხრებულსა მტერთაგან, აკლია ახალი რაამე წყალობა, სასოება და ნუგეში. პაპისა და მამისა ჩემისა თხოვითა დაფურთავ ვედრებასა ჩემსა: მოანიჭეთ ჯვარი წმინდისა ნინასი, — საუნჯე ქართველთა ქართველთავე; მკმენით სახელი და საჩუქართა ამით დაასაჩუქრეთ ეკკლესია წმინდა ჩვენი. განსვენებულმან გიორგი პაპამან თქვენმან მოსცა ხატი ძვირფასი ღვთისმშობლისა სიონისა და გვაქვს სიქადულად. ნუ მიხედავთ დროთა წარსრულთა და ოჯახისა შფოთსა: თუ ინებებთ და თვით მობრძანდებით, როგორც იწერება გაიოზ ასტრახნიდგან, დიდად მოხარული ვიქმნები, ვეცდები გასიამოვნო და გაამო, ვითარცა ძმასა ძმამან და ბიძასა ძმისწულმან. ინებოს ღმერთმან, ესე აღსრულდეს. მობრძანებადმდე თქვენისა, ინებეთ ბოძება ხატისა, აკურთხეთ მით კვალი გზისა თქვენისა რუსეთით ქვეყანასა ჩვენსა და განუსვენეთ ესრეთ დიდისა დროათ მოლოდინსა. ველით პასუხსა მეცა და სამღვდელო და საერო დასიცა. მოკითხვასა მოვახსენებ სახლობასა თქვენსა, სისხლსა და ხორცსა ჩემსა.

ამბავი ჩვენი ქვეყანისა მტერთაგან შევიწროებულისა, თქვენც მოგეხსენებათ. რუსეთი თუ არ შეგვეწია, უჭირს საქრისტიანოსა. მაქვს მიწერ-მოწერა რუსეთის ხელმწიფესთან. სპარსთა ველარ ვენდობით. თურქნი ავის თვალით გვიყურებენ. ლეკი ვერ დასცხრა ავაზაკობისაგან, შინაურის მტერისა არ მეშინიან. არიან მხავეანნი კატანი.

როინ გედევანიშვილს უბრძანე მოსვენებით იყოს: ნუ კადნიერობს. გაიოზიც უმადური არის სადმე მისი. იმას ნურას ერწმუნებით: თქვენი ერთგული ძმა და მეგობარი გიორგი.

ივნისის 10 დღესა
1798 წელსა!“

მეფე
გიორგი

ეს წერილი იყო უკანასკნელი მეფეთაგან ჯვარისათვის წმინდის, ნინასა. მეფის ძეთა მირიან, ფარნაოზ და სხვათა მიაშვებს, რომელ მეფესა გიორგის სხვაცა აქვდა წერილი პავლე იმპერატორთან მისაწერი, დაწერილი ხელმოუწერელი და ბეჭედ დაუსმელი, რომლითაც ევედრებოდა მას გამოსთხოვოს იგი უსამართლოდ დამპატრონებელთა ჯვარისა. უკეთუ თხოვითა ამითაცა არა ეშველებოდა საქმესა, მაშინ აპირებდა ექმნა კრება სამღვდელთა და კრებისა განაჩენისა ძალითა მოეთხოვნა საუნჯე ქვეყანისა. ექადოდნენ შეჩვენებითისა განჩინებითისა წარვლენასა. ესე და მორიდება რუსთა იყო მიზეზიო, რომელ

გიორგი ალექსანდრეს ძე დაეშურა და წარუდგინა იმპერატორსა პავლეს (ალექსანდრეს) * და ამან შემდგომად გარდაცვალებისა მეფისა გიორგისა, წარმოუვლინა საქართველოსავე 1801 წელსა და დაიდვა საფარველად ერისა სიონისა თფილისს ეკკლესიასა შინა.

თაყვანის საცემლად ჯვარისა ამის წარვიდოდნენ ქართველთა მღვდელთმთავარნი მოსკოვიდამ ნიქნა-ნოვოგოროდსა ს. ლისკოვის: პაფნოტი არქიეპისკოპოსი ხოზიაშვილი ⁴¹ იოანე მიტროპოლიტი მროველ-ყოფელი, ნიკოლოზ თფილელი, ზენონ ალავერდელი და სხვანი. კათოლიკოსი იმერეთისა მაქსიმე დიდად მოსურნე ჯვარისა ხილვისა წარვიდა მოსკოვით და თაყვანისცა მას. „მცირედცა ნაწილი მისი, წარმოიღო, — მითხრა არქიმანდრიტმან გენათისა მოხუცმან სვიმონ წულუკიძემან. — ესე მიაშობო, — მეტყოდა, — ჯერეთ ყმაწვილსა სოფრონიოს ნიკორწმინდელმან წულუკიძემანვე გვარად, არქიეპისკოპოსად იმერეთისა გარდაცვალებულმან 1841 წელსა.

მეფისა გიორგისა ასულისა ნინასაგან, მეუღლისა გრიგორი დადიანისა, ვიცი ესეცა, რომელ მოსკოვისა მიტროპოლიტსა პლატონს, მოეწადინა ხილვა ჯვარისა ამის ღროსა ჯერეთ იმპერატრიცა ეკატერინესსა და ოდეს უჩვენეს იგი მას მოსკოვს, ერჩივა მეპატრონეთათვის წარგზავნა მისი საქართველოდვე. მიეცათ მათცა პირობა და

* ხელნაწერში ეს ორი სახელი ერთად არის დაწერილი პ. იოსელიანის მიერ შავი მელნით. (სიტყვა „ამან“ გულისხმობს ალექსანდრე I-ს), რ ე დ.

⁴¹ პ ა ფ ნ ო ტ ი არქიეპისკოპოსი მოქვისა (სამურძაყანოს ანუ აფხაზიას) გვართთ ხოზიაშვილი, ძე მეკანდახისა და თვითცა იცოდა ხელობა ესე. 24 წლიდამ შედგა ბერად და ახლდა კათოლიკოსსა ანტონის დიაკონად. შემდგომად გარდაცვალებისა გიორგი მეფისა, ბატონიშვილის იოანეს თხოვითა 1802 წელსა, აკურთხეს იგი არქიმანდრიტად თირის მონასტრისა დიდ ლიახვზედ. შემდგომად გარდაეიდა მეგრელიაში დედოფალს ნინასთან, რომლისა ქმარმან დადიანმან გრიგორი წარავლინა დესპანად რუსეთსა. ჯილდოდ ესრეთისა დესპანობისა მიუბოძეს არქიეპისკოპოსობა მოქვისა. 1811 გარდაჰყვა დედოფალს ნინას რუსეთსა და დაშთა რუსეთსავე მოსკოვის ჩუდოვის მონასტერში; აქა გარდაიცვალა 1823 წელსა 50 წლისა და მუნვე დაეფლა. მოსკოვისა არქიეპისკოპოსსა აგვისტინეს დიდად არ უყვარდა იგი მეშურნეობითა, რამეთუ დიდად პატივს სცემდენ მას მოსკოვისა მცხოვრებნი. იყო კაცი მოხუმარი, მზიარული, პურადი და ყოველთადმი სიყვარულითა აღსაესე, მთავარმან საქართველოსა ციციანოვმან წარგზავნა იგი კაიშაურსა მთიულთა დასამშვიდებელად. აქა, — იტყოდა თვით, — 40-დინ ზანჯლითა მჩხვლიტესო და დამიფარაო სიკვდილისაგან და სირცხვილისა მეფის ძემან ფარნაოზ. 1815 მოვიდა დროებით თფილისსა და ექსარხოსმან ვარლამ ქსნის ერისთვისშილმან არ აწირვინა სიონში მტერობითა. ესე იწყინა მან და ჰყვედრიდა მას ესრეთსა მისდამი მოქცევასა, ოდეს მივიდა თვით მოსკოვსა, სადაცა გარდაიცვალაცა, ვითარცა გადაყენებული ექსარხოსობიდან.

შემდეგ. ეს ამბავი ვიცი იონა მროველ მიტროპოლიტისაგანაო, შემდეგ დღეთა დაგვირგვინებისა ალექსანდრე პირველისა. ოდეს წარედევით მიტროპოლიტთან პლატონთან, მე და ძმა ბაგრატი, — მეტყოდა მეფის ძე მიხაილ, — მოგვილოცა ჩვენ ჯვარისა წარგზავნა ხელმწიფისა ალექსანდრესაგან საქართველოდ. დიდად იამა მასცა ესრეთ სიყვარულითი მიხედვა იმპერატორისა ქართველთადმი.

XC

მფარველობა რუსეთისა, 1783 წლიდგან დამტკიცებული ტრაქტატითა, აქვდა იმედით პირისპირ სპარსთა. ამისთვის სწორდა წერილითა ელჩსა თვისსა გარსევან ჭავჭავაძეს და მით არწმუნებდა რუსეთსა თვისსა ერთგულებასა. გარსევან ჭავჭავაძე, სათნო და საიმედო მეფისა ირაკლისა, იყო ერთგულად მიჩნეული მეფისა გორგისაგანცა. სძულობდენ მას, მეშურნეობით რავდენნიმე პირნი კარისკაცი; გარნა ვერ გაბედავდნენ შეფესთან რასმე მასზედ უშვერისა თქმასა. ელიაზარ ფალავანდოვსა სურდა დანიშნულიყო ნაცვლად მისა რუსეთისა კარზედ; მოახსენეს ესე მეფესა და დიდად შორს დაიჭირა. ერთგულობასა ზედა გარსევანისსა სრულიად იყო მეფე დარწმუნებული. და მისისა შვილისა ალექსანდრესაგან ვიცი არა ერთგზის თქმულად, რომელ მამაჩემი გარსევან იყოო შემადგენელი ტრაქტატისა მის, რომლითაცა შეეკრა რუსეთსა მეფე გიორგი 1799 წელსა. „მამასა ჩემსაო, — მეტყოდა ალექსანდრე, — სძავდენ მეფისა ძმანიო და თუმცა არ უყვარდა მეფე გიორგი, სუსტად დროთა ამათვის გასაჭირთა საგონებელი ძმათაგან, გარნა დიდად ესვიდა, ვითარცა კაცსა სვინილისიანსა, ქვეყნისათვის მზრუნველსა და გონიერსა ჰაზრითა და მოქმედებითა. ორმოცამდინ მეფის წერილი, რომელნიცა აქედნდნენ ალექსანდრეს, მიწერილნი მამისა მისისადმი, დიდად მოწმობენ მეფისა გონიერებასა და სამეფოჲსა თვისისა დაწყებასა და განმგებობასა“. წერილნი ესენი არღარა არიან შემდგომად აობრებისა წინანდალს მისისა სახლისა ლეკთაგან, რომელთაცა 1855 წელსა დაუწვევს სახლი და წარასხეს სახლობა ჭავჭავაძისა დავითისა, ძისა მის ალექსანდრესსა. ავალიშვილი გიორგი, ცოლის ძმა გარსევან ჭავჭავაძისა, ხშირად განმხნევედებოდა მეფისაგან, რათა ჰპატრონობდეს მისსა სამკვიდრებელსა კახეთსა დროდმდე შესრულებისა საქმეთა რუსეთისათანა. მეფემან დღესა ერთსა უბრძანა ავალიშვილსა: „ეცადე, იყო ერთგულად სიძისა შენისა გარსევანისაო. შემიწიე მეცა და ნუ დამზოგავ, თუ ვიქმნები საჭირო შენთვის. გარსევან ჩვენთვის ჭინა-

ბუღალბს რუსეთში და ჩვენ მისთვის ვიჭინახულოდ აქა. იმას იქ არა უჭირს რა. შვილი მისი ალექსანდრე, ნათლული იმპერატრიცა ალექსანდრასი და კეთილად აღზრდილი, შვილია ჩემი და გამოსადეგი ქვეყნისათვის. მოუწერია, ვგზავნიო საქართველოდ, დიდად მიამება მისი ნახვა“. — ეს ამბავი მიამბო თვით გიორგი ავალიშვილმან მოსკოვს. იყო მეგობარი მამისა ჩემისა, და აქვდა მასთან მიწერ-მოწერა სიკვდილამდე და იამა ჩემი ნახვა, ჩემთან საუბარი და გაცნობა. იყო თვით მწერალი და გადმომღები რუსულით ქართულად წიგნთა მრავალთა. ამავე დროსა ვნახე პირველად და უკანასკნელად მასთან სანახავად შემოსულნი — გიორგი ალექსანდრეს ძე გრუზინსკი, რომელმანცა მიართვა ჯვარი წმინდის ნინასი იმპერატორსა პავლეს (ალექსანდრეს) და კონსტანტინე ბატონიშვილი, ძე იმერთა მეფისა დავითისა, — მეფისა ირაკლისაგან იმერეთით განდევნილისა.

XCI

მოუთმენელად ელოდდა მეფე გარსევანისა წერილთა. მეფე გიორგი, — იტყოდა დავით მიმბაში თარხნიშვილი, — როდესაც მოვიდოდა მისი წერილი, შეჰყრიდა მდივანბეგთა ეგნატი თუმანიშვილსა, თეიმურაზ ციციშვილსა და მდივანთა, რომელთა შორის იყო ესავე ბეგთა-ბეგიშვილი სომეხი და დიმიტრი (ქართველბ) თუმანიშვილი, მოლექსე. ესრეთმან მოლოდებთვან მარადის მეფისაგან, გარსევანის წერილთა მიღებასა, მიაწერდეს სხვანი მიუნდობელობასა და შიშსა განცემითსა გარსევანისაგან. მეფე ფრთხილი და მღვიძარე საქმეთა შინა, არასა ჰკონებდა ცუდად ელჩისათვის თვისისა და ამისთვის ოდესმე დროთიდროთ შეიყვანდა სირცხვილსა და კდემაში. გარსევანისა მტერთა სურდათ, მეფისა მიმალულთა წინააღმდეგთა, დაეშორებინათ გარსევან მეფისაგან, რომლისაცა გული ვერ გაიგრილეს მასზედ, ვერცა კარისკაცთა, ვერცა ძმათა, ცუდად მისთვის მოსაუბრეთა, ვერც დედოფალმან დარეჯან, რომელიცა სწყალობდა მას წყალობათა გამო მეფისა ირაკლისა და ჰკონებდა, რომელ შერჩებოდა მას და შვილთა მისთა ერთგულად დროთა შფოთისა და ამბოხთა, რომლითაცა ამწარებდენ მეფესა გიორგის. გარსევან, უმეტეს გამოცდილი საქმეთა შინა, მეტისა მნახავი და უკეთ მზრახველი, იყო მტკიცედ და შეურყვევლად თვისსა მოვალეობასა ზედა. ჰაზრი მისი იყო ემსახურნა მამულისათვის, ჰფიქრობდა მეფისათვის და დამშვიდებისათვის აღრეულთა ქართველთა. მოკლედ იცნობდა მეფის ძმათა და შვილთა; ოდესმე ასმენდა მათ და ამხილებდა. თვით დედოფალსა დარეჯანსა, მწყალო-

ბელსა თვისსა, მოსწერა წერილი მკვახე სადამე შფოთთათვის დაუცხრომელთა და დიდად არა მოეწონა არცა ანდერძი მეფის ირაკლისა, არცა მეცადინება თვით დედოფლისა, რათა აღვიდეს ტახტსა და მეფობდეს მაგალითისამებრ ეკატერინასსა. წერილისა ამის პირი თვით გარსევანმა წარუდგინა მეფესა და ოდეს სცნო ესე დედოფალმან, დიდად იწყინა და დააბრალა პირმოთნეობასა. მხლებელნი დედოფლისა ეცინოდნენ გარსევანსა, ჰყვედრიდენ მას და ოდესმე ურიგოდცა მოიხსენებდენ.

დრო და არქივი რუსეთისა გამოაჩენს, რაოდენ მალლად იდგა გარსევან გონიერებითა და საქმითა სხვათა ზედა ქართველთა. რაჲცა მე ვიცი არქივისა საქმეთაგან, — რომელთაცა მე, აღმწერელი მეფისა ცხოვრებისა, არა შეგვხები — ვიტყვი გარსევანისათვის, რომელ დროთა ამათ იყო იგი სვეტად მტკიცედ მეფობისა, ერთგულად მეფისა და მამულისა. მგმობელი მისი სცოდავს.

XCH

გამეფებულმან გიორგი, მრავლად მწუხარემან ძმათაგან შფოთისათვის, სცნო სიტყვა, თქმული მღვდლისა იოსებ თურქისტანიშვილისაგან საცინელად მეფეზედ: ეს აბაზიცი ყალბიაო! — მეფემან მეორეს დღესა დაიბარა მღვდელი, მოიითხა, გამოჰკითხა ამბავი ქალაქისა და უბრძანა მიუტანოს და მიართოს ოქმი რავდენთამე კომლთა კაცთა, ბოძებულთა წინათ მეფეთაგან, რათა დაამტკიცოს მანცა, ვითარცა ახალმან მეფემან, — ჩვეულებითისა წესითა, მეორესა დღესა მიართვა ოქმი, ბილო მეფემან ოქმი და უკუაგლო ცეცხლსა, რომელიცა ენთებოდა ბუხარში, და დაუმატა სიტყვა მისივე მღვდლისაგანვე თქმული: ეს აბაზიცი ყალბიაო!

მრავალნი მრავლად ბოროტად ანუ უშვერად განმარტებენ მეფისა ესრეთსა მოქმედებასა. საქმე ესე იქმნა სასჯელად მღვდლისა, უშვერად მეფისა მომხსენებელისა. რა უწესობაა ესე დროთა მიხედვითა? ნუჟმე სხვებრი, სჯულისამებრ, სასჯელი, განკიცხვისათვის მეფისა იქმნებოდა უმეტეს მსუბუქი? განიხილონ ესე მკითხველთა და მსმენელთა.

შემდეგ რავდენისამე ეამისა, მასვე მეფესა შეეწყალა მღვდელი იგი თურქისტანიშვილი ხუმარი და აღრითვე მეფესთან დაახლოებული და უბოძა ახალისა ოქმითა ყმანი და მამულნი ძველსა წერილში მოხსენებულნი. — მაშინ მღვდელმან გამხიარულებულმან მოახსენა სიტყვა ფსალმუნისა: „წყალობასა და სამართალსა გაქებდენ შენ, უფალო“.

მღვდელი ეს ღრმად მოხუცი გარდაიცვალა 1820 წელსა თფილისს, და მარადის კეთილად მომხსენებელი მეფისა აკურთხედა მეფობასა მისსა და შვილთა მისთა.

XCHH

ოკდომბრის თთვესა სვეტიცხოველობისა დღესასწაულისა გამო მიბრძანდა მეფე ქ. მცხეთას, ჩამოხდა ცხენიდამ და იხილა კაცი ცხენოსანი, რომელიცა მოაქუნებდა შორით მცხეთისაკენ. — მოახსენეს მეფესა, მუხრან-ბატონი მობრძანდებო. შემდგომ სხურებისა აიახმისა შევიდა დიდსა ეკკლესიასა და ხმითა მალლითა წარმოსთქვა: „სვეტო ცხოველო! შენ მიაგე მტერთა ჩემთა; შენდა დამიცე ყოველი სასოება ჩემი“. — იწყეს მწუხრი და შემდგომად მწუხრისა, — მოვიდა კაცი და მოახსენეს: ცხენიდამ გადმოვარდა და გარდაიცვალა მუხრანის ბატონიო! — შესწუხდნენ მეფე და კათოლიკოსი, დაიწერეს პირჯვარნი და ეკვირვებოდნენ ესრეთსა უეცარსა ამბავსა.

კაცთა მოსრულთა და მოამბეთა მოახსენეს: ფონთხელას. რომ გამოსცილდა ბატონი იოანე მუხრანის ბატონი, დაიძახეს მღვეარიო. 50 კაცითა მხლებელითა, გამოუდგნენ ლექთა არაგვის პირზედ მიმალულთა და ოდეს მიახლოვდნენ, დაუწყეს თოფთა სროლა, უკუქცეულთა არაგვისაკენ მდინარისა გზითა. მაშინ დაბრუნებული მუხრანის ბატონი გადმოვარდა ცხენიდამ, წვეთითა ვნებული, და მსწრაფლ განუტევა სული. — მუხრანისა ბატონმა არა იცოდა მიბრძანება მეფისა მცხეთასა და არცა გონებდა ჯერეთ მეფისა ნახვასა, რომელიცა მას არა სწყალობდა. მან სცნო ესე უკუქცეულისა კაცი-საგან, რომელიცა წინათ იყო გამოგზავნილი მოსამზადებელად ბინისა მისთვის მცხეთას. ზოგთა მიაწერეს ესე უმეცარი (sic) და მოულოდებელი სიკვდილი ძლიერსა წყენასა, მოულოდინებელად მეფისა მიბრძანებისა გამო მცხეთას, ზოგთა მეფისაგან წყევითა წართქმულთა სიტყვასა და ზოგთა დაღალვასა დევნისა გამო ლექთა დახისა და ვითარცა ბრგესა, სისხლ ჭარბსა კაცსა, მარადის ეშიროდის საღმე დამბლისა.

მასვე დროსა არღა მოახსენეს მცხეთას გვამი, წაასვენეს იგი მუხრანსა; თვით მეფემან მისწერა სამძიმრისა წერილი დასა თვისსა, მეუღლესა მისსა ქეთევანს და შემდგომად სამისა დღისა მოიტანეს გვამი და დაასაფლავეს მცხეთას, ვითარცა საძვალესა მათსა. მუხრან-ბატონობა უბოძა და დაუმტკიცა შვილსა მისსა კონსტანტინეს.

XCIV

შეწუხებული მეფე სამეფოსათვის დაუწყნარებელისა შინა შფოთ-
თავან და მტერთა ლეკთავან გაქელვისაგან, — ჰტიქრობდა და განიზ-
რახვიდა რუსეთისადმი ქვეყნისა გარდაცემასა. პატრმან ნიკოლა, გვა-
რით „რუტილიანო“ (ესე განაძიეს ქართლით მინისტრის ბრძანები-
თა 22 ნოემბ. 1801 წელსა), მოახსენა მეფესა: „ევროპიისა მეფეთა
ვერ უძლებს სამეფო შენი ტკბილი. წესდება მათი და ჩვეულება იქმ-
ნება სამძიმო თქვენთვის. დამონებული სხვათაგან მეფობა არის უბე-
ღური და მარადის სამწუხარო. სხვათაგან დამოკიდებული ქვეყანა
იქმნება დაცინებული და საკიცხველი. უცხო ნათესავი, პატრონად
ქვეყანისა მოყვანილი, შეექმნება ერსა მტერად და მღვენელად, და
მაწუხებელად. მამაშვილური მთავრობა მეფეთა, — გარდაიქცევა მამი-
ნაცვლისა და დედინაცვლისა სახედ სიყვარულისა უგვანისა და ბუნე-
ბისაგან არაოდეს აღსაარებულისა. რუსნი შემოიტანენ პირველადვე
მძიმესა უღელსა და დასდებენ ქვეყანისა კისერსა; სოითხოვენ დიდთა
ხარკთა, რომელთაცა თქვენ ვერ შესძლებთ. მაშინ თქვენი მამულნი
და ყმანი გაისყიდებიან ბარაბანითა და მკვდარნი თქვენი დაიმარ-
ხებიან მუზიკითა“ (დღესცა სიტყვასა ამას, პატრისაგან თქმულსა,
მოიგონებენ თფილისისა, მცხოვრებნი. ოდეს მუზიკითა უძღვიან საფ-
ლავადმდე მიცვალებულთა).

„— ჩემო პატრო! — უპასუხა მეფემან, — დავსუსტდით, გაქრება
ქრისტიანობა აქ ურუსთო. მეტად მოგვერია მტერი და რა მტერი?
ქრისტესი. თუ არ მკლავი რუსთა ხელმწიფისა, ვერ ვინ დაიცვამს
საქრისტიანოსა. მესმის სიმძიმე რუსთა ჩემზედა ბრძანებლობისა. რა
ექმნა? ვის მიემართო? რა პასუხი გავსცე ქრისტესსა! ვერ წავიწყემდ
სულსა. შევსწირავ ცოლშვილსა და შეუდგები ქრისტესა და ჯვარისა
თაყვანისმცემელთა მოვიყვან მწედ ქვეყანისა. ესე იყო სურვილი
ძველთა მამა-პაპათა ჩემთა; და ესე იყო პაზრი მამისა ჩემისა და მეც
დავადგრები მასზედ. ჩემი პირობაები რუსეთისა მეფესთან, — საკეთი-
ლონი არიან ქვეყანისათვის“.

მაშინ ათანასი ჯვარის მამამან, რომელიცა შემდეგ იქნა პატრიარ-
ქად იერუსალიმისა, დასამატებელად პატრისა რჩევთა, ბრძანა მოიტა-
ნონ დაბადება და წარიკითხონ ისაია წინასწარმეტყველისა თავი 3 და
იხილონ რას იტყვის ღმერთი წინასწარმეტყველისა პირითა ერისათვის,
რომელიცა ესრეთ დამოეკიდება უცხოთა ნათესავისა უფლებასა. ეგნატი
ოსელთანმან, ჯერეთ ერისკაცმან და მამამან ჩემმან, წარიკითხა იგი:

„ეჭა მეფე უფალი საბაოთ მოსპოლაჲს იერუსალიმისაგან და იუდეისაგან ძალსა მისაყრდნობელსა, პურისა ძალსა და წყალისა ძალსა, გმირსა და მძლესა კაცსა მებრძოლსა, და მსაჯულსა, და მდიდარსა, და წინასწარმეტყველსა და მოაზრესა, და მოხუცებულსა, და ერგასის თავსა, და საჩინოსა თანამზრახველსა, და ბრძენსა ხუროთმოძღვარსა და გულის ხმიერსა მოძღვარსა მსპენელსა. დაეადგენ ჭაბუკთა მთავრად მათთა, და ყრმათა უფლად მათთა... ყრმასა დაეუდგენ, რათა ებრძოდეს მოხუცსა და ღრკუსა კაცსა მეწინააღმდეგედ კაცისა პატიოსნისა...“

შეიპყრას კაცმან ძმა თვისი ანუ სახლეული მამისა თვისისა, მეტყველმან. შესამოსელი გაქვს, იყავ ჩვენდა წინამძღვრად და ჭამადი ჩემი განაგე, ვითარცა გენებოს. და პასუხად ჰრქვას დღეთა ამით: არა ვიქმნები თქვენდა წინამძღვარად; არცა არს სახლსა ჩემსა პური, არცა სამოსელი, რამეთუ დატევებული იქმნა იერუსალიმი და იუდეა დაეცა, რამეთუ ენანი მათნი და ქცევა მათი არიან წინააღმდეგ უფლისა და აღაშფოთებენ ღვთისა დიდებისა თვალთა... ერო ჩემო, კაცნი, რომელნიცა მთავრობენ შენზედა, გაცთუნებენ შენ, დაჰკარგვენ გზისა შენისა კვალთა... დროთა ამით უფალი მოუღებს სამკაულთა, და სარკეთა და შემოსავს საგლოველსა სამოსსა; მოხსნის სარტყელთა, მოხდის ქულთა და ქაჩლად სახილველ-ჰყოფს თავისა მათისა თხემთა; განასწორებს მათ მიწასთან“... შეჰსწუხნა მეფე, ამოიოხრა და ბრძანა: „ღმერთო დაგვიფარე; ღმერთო დაგვიცვე; ღვთისა დედაო, ნუ მიგვცემ ჩვენ კაცობრივსა განძრახვისა, არამედ წილხდომილთა შენთა გვექმენ პატრონი და მფარველი“.

ევთიმისა წინამძღვარსა და მოძღვარსა მოახსენეს ესე ამბავი. მოვიდა მონასტრიდამ და კვალად განამხნევებდა მეფესა, რათა არა სკვალოს ჰაზრი თვისი პირველი და მისცეს სამეფო რუსეთისა ხელმწიფეთა მფარველობასა. დამყარდა მეფე მისსა რჩევაზედ და სთქვა: „სხვა პატრონი არა გეყავს ჩვენ გარდა რუსთა ხელმწიფეთა“.

XCV

შემდეგ გარდაცვალებისა მეფისა, რუსთა დაივიწყეს ევთიმი, ჰყვანდათ უპატიოდ და ვერცა დაიციეს დევნათაგან, რომელნიცა აღუდგინეს მას ძმათა. გაგზავნილმან ჩინოვნიკმან საჩივართა გამო მასზედ, მრავლად საგოი და უპატიო ჰყო, სტუქსა უშვერად, მოიხსენა მწარედ და განაჩინა განშორება მისი წინამძღვარობისაგან უდაბნოსა. ევთიმი არა იგლოვდა ესრეთსა განჩინებასა. მოიხსენებდა პატ-

რისა და ათანასისა სიტყვათა და იტყოდა: „ქეშმარიტად ღირსი არს მუშაკი სასყიდლისა; მომეგო მე ჯერისამებრ. სოფელსა შინა მყოფსა, მომხვდა მე სოფლისა მათრაბი, ღმერთო ჩემო! ნუ მიმცემ მე უმეტესსა სასჯელსა; მოქმედება ჩემი და მეცადინება რუსთა მოყვანისა არა იყო ორგულება ქვეყანისა“.

1844 წელსა ს.-პეტერბურლსა ყოფნასა ჩემსა მეფის ძემან ფარნაოზ, არა კმაყოფილმან, რომელ [არ] ვადიდე ჩემგან დაბეჭდილსა მუნ ისტორიასა ეკკლესიასა მეფე გიორგი, — მიმცემი რუსეთისადმი საქართველოჲსა, მიბრძანა: ჩემო პლატონ, მეფე გიორგი და ძმა ჩემი არ არის საგიობელი შენგან. შენ ჰხადი მას გამცემელად ქვეყანისა. არა, იგი ვერ გასცემდა ქვეყანასა; ვერ განსყიდდა მას; ვერ შეექმნებოდა ორგული ტახტსა და სკიპტრასა. შეიმცნე სიტყვანი ესე ჩემნი და თვით დაამატე, ვითარცა მეისტორიემან, პაზრი შენი. — სიტყვათა ამათ ზედა მე ვსდუმნე: ვიხილე რომელ, მრისხანედ მიბრძანა ესე...

XCVI

მეორესა დღესა შემდგომად მეფისა ირაკლისა გარდაცვალებისა, მეფემან გიორგი ბორჩალოდამ მოუწოდა ჩოლაყაშვილსა დავით ჯიმშერისაშვილსა, კაცსა სიტყვა მარჯვესა და კვალად ატტიკურად მწერალსა და უბრძანა ოქმისა ზედა წარწერა ბეჭედსა მისსა მეფობითსა. დღისა მეორისათვის უქმნა მას წარწერა ბეჭდისა ოქმთა და ბრძანებათათვის შემდეგი:

სიმდაბლით გარდამოსრულსა,
იესოს ვაჟებ ღმერთკაცსა სრულსა.

მუნიდგანვე წარმოგზავნა კაცი თფილისს და ოქრომჭედელსა კოსტას... ამოაჭრევინეს ვეცბლზედ. მიერთვა მეფეს თელავს და მოეწონა. ამა ბეჭდით გამოვიდა პირველი ოქმი მეფისა, რომლითაცა მეფემან გიორგი მიართვა ძღვნად თელავისა კარის ეკკლესიასა ორი კომლი კაცი მათის მამულითა და ზვრითა. მასვე დროსა უქმნეს დედოფლობისა ბეჭედი მეუღლესა მისსა მარიაჲს მარტივითა ზედა წარწერითა: „დედოფალი მარიაჲ“.

მტერნი მიეცნენ დუმილსა; მხლებელნი და ერთგულნი მეფისა დღესასწაულობდენ.

XCVII

მოსრულსა ქალაქად თფილისად მეფესა ეახლნენ თფილისისავე მცხოვრებნი თავადნი, აზნაურნი და სამღვდელონი, რომელთაცა მოსვლადმდე მისსა დაეფიცათ ერთგულებასა ზედა სასახლისა ეკკლესიასა, რომელიცა იყო ნაკურთხი კვართისა საუფლოჲსა სახელზედ. დიდად ერთგულად შერჩნენ მეფესა იოანე ჯანდიერიშვილი, რომელსაცა უბოძა მოურაობა კაკაბეთისა და იყო მასთან თან-შეზდილი. — შემდეგ უბოძა მორდალობა დედოფლისა. შემდეგ მისსა იყვნენ ერთგულადვე და თავგამოდებულად პაატა ჭავჭავაძე და სვიმონ ჯანდიერიშვილი, რომელსაცა უბოძა მოურაობა ველისციხისა.

მასვე დროსა თავადთა და მზნაურთა ცოლნი მიულოცავდენ დედოფალსა მარიამსა. მეორესა დღესა წარდგნენ სომეხთა ვარდაპეტი ვანქისა ოპანეზ, სამღვდელოჲთა, მელიქი ქალაქისა და სხვანი მოხელენი ქალაქისავე. კათოლიკოსმან და არსენი თფილელმან და რუსთველმან სტეფანე სწირეს სიონის ეკკლესიასა, თანა დასწრებითა მეფისა, დედოფლისა, სამეფოჲსა სახლისა წევრთა და ქალთა წარჩინებულთა და დიდებულთა; გარდაიხადეს პანაშვიდი გარდაცვალებულისა არაკლისათვის. მეფე სტიროდა და ვითარცა აქვნდა ჩვეულება ცრემლითა მოსმენა წირვისა, იტყოდნენ ვიეთნიმე არა კეთილთა სიტყვათა მეფისათვის, რეცა სახილველად მგლოვარისა. გარნა მეფე იყო ნამდვილ კეთილმსახური და მორწმუნე, მოვიდა ლმობიერებასა და გამოვიდა ეკკლესიიჲმ მწუხარე.

XCVIII

მეორესა დღესა მიბრძანდა მუხრან-ბატონი იოანე, წარსდგა მეფესთან და მეფემან ცნობილმან, რომელ არა არის მისგან კმაყოფილი და არცა მისდა კერძოდ, არამედ ძმათადმი უმეტეს განწყობილი, — უბრძანებდა სიტყვათა ტკბილთა და დიდად დაწყნარებითა, — იყოს მისდა ერთგული მოვალეობისამებრ მისისა მეფისადმი. მუხრანის ბატონმა აღიარა ნამდვილ მოვალეობა თვისი და დაამტკიცა ფიციოთა, რომლითაცა მასვე დღესა თფილისსა მოსვლისა მისცა ფიციოთი ერთგულობა სხვათა შორის. „მეუღლესა მისსა მეფისა ირაკლისა ასულსა ქეთევანსა, აქვნდა დიდი რიდი შიშისაო მეფისაგან მისსა სახლზედ გაიჭვიანებულისაო“, — მეტყოდა მოხუცი გიორგი ერის-

თოვი, — ამისათვის მოჰყვა თანა ქმარსა თვისსა მუხრანის ბატონსა იოანეს; წარვიდა და წარდგენ პირველად დედოფალთან და შეუგზავნა კაცი მოკითხვისა მეფესა. მეფე თვით მიბრძანდა და ნახა დაჲ თვისი, ორნივე სტიროდენ და ორთავე ატირეს მუნ მყოფნი ქალნი და კაცნი.

ესრეთ ამა ღროთავან უკანასკნელადმდე ქმარიცა და ცოლიცა იყენენ მარადის დუმილითა, ფრთხილნი არა აწყინონ რა მეფესა, თუმცა გულითა არ აქვენდათ მეფისა სიყვარულიო, — იტყოდა იგივე გიორგი ერისთოვი.

XCXIX

მასვე დღესა წარგზავნა ეპისტოლენი მონასტერთა და უდაბნოთა, რათა უწირონ გარდაცვალებულსა მეფესა, წესისამებრ ეკლესიისა ორმოცი და წლისა წირვა და აღუთქვაცა სანუგეშოდ ძმათა თვისთა დროსა საწირავე ესრეთი ოქმი, მიწერილი ეპისტოლედ მეუისაგან ბეჭედსმული, სახელსა ზედა ათანასი შიო მღვიმელისა წოდებითა ხოლო და არა ნამდვილ წინამძღვრობითა, მაქვს მეცა. აჰა პირი მისი:

„შიო მღვიმისა წინამძღვარო ათანასი და უდაბნოჲსა მამანო!

ინებეთ გარდაცვალებულისა მეფისა ერაკლისათვის შვიდისა, ორმოცისა, და წლისა წირვა გარდაიხადეთ. თვისსა დროსა ეს ჩვენი ოქმი წარმოგვიდგინეთ, რომ ძმათა სანუგეშო აღვასრულოთ. წელსა 1798 აპრილის 30 დღესა *.

მეფე
გიორგი

ესე ათანასი იქმნა შემდეგ არქიმანდრიტად; იყო კაცი განსწავლული ანტონისაგან პირველისა კათოლიკოსისა; გვართ მიქელის-შვილი კახელი. 1802 კვალად შევიდა შიო მღვიმეში ლექთა შიშითა გაოხრებულსა. 1803 ოდეს მოეგება შემკვიდრესა დავითს ქ. მცხეთას ფებერვლის 19, სთხოვა თანა წარყვეს მას რუსეთსა. ათანასი მასვე დღესა თანა ჰყვა მას და წარიყვანა რუსეთსა კერძო დიაკონად მო-

* ხელნაწ. „წელსა“. რ. ე. დ.

მზადებული შიო მღვიმეს ზაჭარია იოსელიანი, ბიძა ჩემი, გარდაცვა-
ლებული ლენერალ-მაიორის ჩინითა 1865 წელსა ს.-პ. ბურლსა. თვით
ათანასი უკუ მოიქცა მუნით და დასაფლავდა კახეთს.

C

დღესა მას, ოდესცა იქმნა დაფიცება თავადთა და აზნაურთა და
ფიცითსა ფურცელზედ ხელისმოწერა მეფისა ერთგულობაზედ, მაშინ
დავით, რექტორმან თელავისა სემენარიისა, — შემდგომად წირვისა
აღსრულებისა მოახსენა მეფესა იამბიკოდ ლექსი. წარკითხვით თვით
რექტორმან წარსთქვა ესე და მერეთ აგალობა რვათა თვისთა მოწა-
ფეთა თავადთა ჯერეთ ყრმათა. კიდურ წერილობა ანუ აკროსტიხი
იამბიკოთა იყო: „მეფეს გიორგის უგალობს რექტორი დავით“.

მეფემან პატივი სცა მას მადლობითა და ამცნო ერთგულობისა
მოვალეობა მეფისადმი: „ცხებულიაო მეფე ღვთისაგან; პატივმცე-
მელი მეფისა, პატივ-იცემების ღვთისაგანაო. ორგული მეფისა არ
იქმნების არაოდეს ერთგული ღვთისა. — თვალი მეფისა არს თვალი
ღვთისა; გული მეფისა ხელთა შინა უფლისათა; — მეფე, რომელიცა,
ვიტყვი ამას უეჭველად, — მიენდობა ღმერთსა, მტკიცედ იქმნება
თვისსა ტახტზედ და იკურთხევა ღვთისაგან. ვინ უნდა მყვანდეს
ღმერთზედ მეტი პატრონიო და მფარველი, მე მეფესა, რომელზედაც
დამიძს სასოება ჩემი“.

ვიეთთამე ლექსთა ამათთვის წართქმულთა დავით რექტორისა-
გან, ჰგმეს იგი. დედოფლისა დარეჯანისა მხლებელთა და შვილმან
მისმან ფარნაოზ მუნ მყოფმან თელავს აიგდეს მასხარად. მეფემან
სცნო ესე და ბრძანა: „დედოფალი დედაა ჩემი, — ვალი მაქვს ღუმე-
ლისა. ხოლო სხვათა, კადნიერად მოუბართა, პასუხს უგებს მეფე
გიორგი“, — იტყოდა თავისა თვისისათვის.

CI

მასვე დღეს ხოდაშნისა წინამძღვარი იოანიკე ბერძენი, თაზოს
ჭალაკელი და მხნე და მეომარი და ამისთვის პატივცემული გადა-
ცვალებულისა მეფისაგან, მოვიდა თელავსა და მოართვა სეფისკვერი.
განმზიარებულმან მეფემან მიიღო ხელთაგან მისთა კურთხევა და
ჩვეულებისამებრ მეფისა შემდგომად სიტყვათა: სახელითა მამისათა

და ძისათა და სულისა წმინდისათა, — თვით იტყოდა და ბრძანა: „ამინ“ ხმითა დიდითა.

მიიწვია წინამძღვარი სადილად და ესაუბრა მრავლად ბრძოლათათვის მისგან ნახულთა პირისპირ ლექთა. 25 წელიწადსა სადმე იმყოფებოდა კახეთსა და იყო ყოველად ქართველი. „მამაო იოანიკე, — უბრძანა მეფემან, — იყავ ერთგული ჩემცა, ვითარცა იყავ მამისა ჩემისა, არა ვინ გამოგიცვალოს გული ჩემზედა; ნუ მიეტაცინები მტერთა ჩემთა“.

მწუხრისა შემდგომად წარვიდა იოანიკე და იხილა დედოფალი დარეჯან ძაძითა მოსილი და მგლოვარე მეფისათვის. დედოფალმან უბრძანა ყვედრებად საგონებელი სიტყვა, დავიწყებისათვის მეფისა გარდაცვალებულისა წყალობათა; და იგი იმართლებდა თავსა და მოახსენებდა სიტყვათა შესაბამთა: „ერთგული მეფისა ირაკლისა ჩემისა მწყალობელისა, — იტყოდა იოანიკე, — ვარ ერთგული პირ-მშოახსა მისისა შვილისა; ბატონო დედოფალო, ნუ ამღვრევთ მეფობასა, მოგახსენებთ ერთგულობით; მეფობა არის პირმშოახსა შვილისა, — ესრეთ ყოფილა და არის ყოველგან. როგორ გნებაესთ, უმცროსი ძმა იქმნეს მეფედ და უფროსსა წაერთვას. — მტერი გარეგანი კარსა გადგიან და ახლა აპირებ, მტერობა და შფოთი შინაცა დაბადონ; — ესენი მარჩეველნი არიან ცუდნი კაცნი. ინებეთ და დატუქსეთ იგინი. — საუბარსა მისსა ზედა იყო დუმილი ქალთა და კაცთა, დედოფლისა შეინახეთა და თვით დედოფალმან არა ბრძანეს არა რაჲმე წინააღმდეგი მეფისა გიორგისათვის.

CII

1798 წელსა ივლისის თვეში ნიქოზისა ეპისკოპოსმან ათანასი (ვპკონებ იმერელმან) უბრძანა დაუსვენოს ეკკლესიაში ძელი ჭეშმარიტი, — სიდიდით განთქმული ყოველგან, რათა დააფიცონ ამირჯიბნი თავადნი და მოდავენი მათნი იმერეთისა მესაზღვრენი. აღიღეს ტრაპეზიდან ძელი ჭეშმარიტი ესე ოჭროსა ბუღღში ჩადებული მკლავისა სიგრძე და ალავერდისა ძელისა ჭეშმარიტისა მიხედვითა ორგზის დიდი და დაასვენეს გარე ეკკლესიისა საწიგნესა ზედა. შემდგომად ფიცისა და შფოთისა შორის გლებთა და თავადთა დაივიწყეს ეკკლესიისა მცველთა აღება ძელისა ჭეშმარიტისა საწიგნოდამ და დაკრძალვა ტრაპეზსა ზედა. მწუხრისა შემდეგ სცნეს, რომელ საუნჯე ესე არღაა არცა საწიგნეზედა და არცა ტრაპეზზედა. მოახსენეს მღვდელმთავარსა, შეუდგა მრავლად ძიება, გარნა ვერ პოვეს იგი,

სცნო ესე კათოლიკოსმან და ეცნობა მეფესა გიორგის; იწყეს ახლად ძიება; წარგზავნეს კაცი იმერეთად და სთხოვეს წერეთელთა და აბაშიძეთა მოიძიონ მათ ღვთისა პატივისათვის და წმინდისა ეკკლესიისა, რომელმანცა (sic) საუკუნოებითა დაცული აწ მათთა მიზეზთა გამო მიეფარა. სწამებდენ მიტაცებასა მისსა წერეთელისა და აბაშიძისა გლებთა, მუნ ფიცისა დროსა მყოფთა და მათთაგან მოპარვასა. მეფემან მწუხარემან დაკარგვისათვის ესრეთისა ქვეყნისა სიმდიდრისა, ბრძანა გამოდევნონ მღვდელმთავარი კათედრიდამ. გამოიყვანეს მუნით და წარგზავნეს ექსორიად ნათლისმცემელისა უდაბნოსა გარეჟას.

ძვირფასად შემკულსა ჯვარსა აქენდა წარწერა ოქროსა უკანა ფიცარზედ შემდგვისა ჰაზრისა: „მე, დედოფალმან რუსუდან, ავაზაკთაგან გაძრცვილი ძელი ქეშმარიტი კვალად შევამკვე სულისა ჩემისა საოხად“. ესე მიამბო სვიმონ არქიმანდრიტმან წულუკიძემან, გელათისა წინამძღვარმან (1847 წელსა). იტყვიანო დღესაც აბაშიძიანთა აქვსთ მალლად სიწმინდე ესეო; რომელთა იგულისხმებდა აბაშიძიანთა მომთხრობი ამბავისა ამისა არა მახსოვს.

შემდგომად ნიქოზელისა ათანასისა განდევნისა, იშუამდგომლეს მიეცეს მისი ეპარქია დიონოსის ილუმენსა ⁴² გვარით არა აზნაურთაგანსა. მეფემან ბრძანა უარი და განმარტა, რომელ სამეფოჰსათვის მისისა სარგებლობისათვის გვარით განთქმულისა კაცისა [დანიშვნა],

⁴² ესე დიონოსი იყო თავადთა ციციანთა ყმა სოფლისა ხვედურეთიდამ. ახლდა მეფის ძეს იულონს: ამისავე თხოვნითა უბოძა ილუმენობა მას კათოლიკოსმან ანტონი შემდგომად წარსლვისა რუსეთად იულონისა, დაშთა უადგილოდ და იყოფოდა მეფის ასულთან მარიამთან ს. ქარელს. ამან დიონოსიმ მეფის ასულისა მარიამისა თხოვითა დაასაფლავა ყინცივისის წმინდის ნიკოლოზის გაუქმებულსა მონასტერსა მძოვრეთისა ხეობაში მეფის ძის იულონისა ძე ლევან, რომელიცა დარჩა საქართველოს, ებრძოდა რუსთა და მოკლა ზაკვით და მოსყიდვით ოსისაგან, მისდა და მასთანა ყოგილისა. ესე იყო 1810 ანუ 1811 წელსა. ესე ლეონ იყო უფროსი შვილი იულონისი, მხნე, გამბედავი და გულადი; ათსა წელსა მდეგნელი ბედისა და ვერ ღირსებული ბედის მოღალატისა.—

მეფენი არა ადვილად უბიძებდენ გლებთა და აზნაურთაგანსა კათედრათა სამღვდელმთავროთა. მარადის მოიძიებდენ თავადთა სახლთაგან, დამოკიდებულთა დიდოჯახობით დიდთა კაცთა თანა, უფრო პურადთა, უხვთა, გამცემთა და კარისა მეჭონთა გამოჩენილისა პატივად მაღალსა ზარისხისა. ესე იყო მიზეზი, რომელ ძველადვე ითქვა ლექსად სიტყვა ეპისკოპოსთათვის არა ღირსთა გვართაგან და ოდესმე ვერ შეფერებულთა ერისაგან ნაკლულევანობათა გამო მათთა. აბა შირი, თქმული გ. (?) საგინაშვილისაგან.

თქვენც კარგათ მოგვხსენებთ, წინამძღვრიშვილი მროველი, ან გლები კაცი ნიქოზლად, ცოდნა იცოდეს ყოველი, ან ბუხირგანი მდიდარი, ქორელი და გლოველი, ან კარგი დარბაისელი, მაჩაბელ წინწყაროელი.

ინება მიეცეს ეპარქია ესე სხვასა, რომელსაცა ექმნება ხმა დიდი და კავშირი. „სამღვდელოთავრო აღგალი, — ბრძანა მეფემან, — არის ერთი ქვეყანისათვის მისაყრდნობელი სვეტი. დიონოსი არს ღირსი და მეუღაბნოე, და არა მცოდნე საეროთა საქმეთა. ეპისკოპოსი უნდა იყოს სარდალი ქვეყანისა, ძლიერი საქმითა და მორჩილებასა შინა მოწყვანი დიდთა და მცირედთა, ჯერეთ ესრეთი გვინდანან კაცნი და მშვიდობისა დროთათვის მეუღაბნოენი და მოღვაწენიცა ადვილად განაგებენ ეკკლესიათა“.

ამისთვის არა დანიშნა მან ნიქოზელად არაჲინ და ელოდდა, რათა ჰპოვოს კაცი ღირსი მღვდელოთავრობისა; მოვიგონე ბოსუეტი, დიდი საფრანგეთის ორატორი და მქადაგებელი, რომელსაცა დიდმან ლუდოვიკე XIV არ გამოუთხოვა რომისა პაპას კარდინალობა, რადგანც არა აქენდა ღირსება დიდთა გვართავან შთამომავალთა და არცა უბოძა მას პარიჟისა კათედრა, რადგანაც არ იყო დიდთა გვართა შვილი. დროთა მიხედვით განმართლდებიან მეფე და მხლებელნი მისნი, ჰაზრნი და მოქმედებანი მათნი.

შემდგომად მეფისა გიორგისა, ძემან მისმან დაევით 1802 წელსა, უკუაქცია თვისსა კათედრად ათანასი, რომელიცა გარდაიცვალა მუნვე ნიქოზსა და დასაფლავდა მუნვე ეკკლესიასა 1810 წელსა; შემდგომად მისსა კათედრა ესე გაუქმდა და აწ არის სოფლისა ეკკლესიად.

СIII

მეფის ძე ილია იქმნა დიდად შეწუხებული სნეულებისა გამო სახადისა: მკურნალთა გამოაცხადეს სნეული უკურნებელად, მოახსენეს მეფესა და მან ბრძანა: „მივენდოთ ღმერთსა და წმინდასა იოანე მანგლელსა; გახსენით საფლავი მისი და ამთხვიეთ სნეული შვილი ჩემი მეობისა ჩემისა ძვალთა“. — აღასრულეს სურვილი მეფისა შემდგომად პარაკლისისა და ოდეს ამოღებული ლუსკუმიდამ თფილისის სიონის ეკკლესიასა თითითა ძვალი წმინდისა დასდევს პირსა და თვალთა სნეულისა, მასვე ჟამსა, ვასაოცებელად თვით მხილველთა, განიკურნა სნეული იგი. იხარებდა მეფე, დღესასწაულებდენ სამღვდელონი, იშვებდენ კარისა კაცნი, განცვიფრდებოდნენ ქალაქისა მცხოვრებნი, ეკვირვებოდნენ მაჰპადიანნი. დაკრძალული გვამი წმინდისა ლუსკუმასა შინა მდებარე, კვალდცა მეორესა წელიწადსა განაღეს მისვე ბრძანებითა სნეულებისა გამო მეორისა შვილისა მისისა მეფის ასულის თამარისა, რომელმანცა მიიღო კურნება პირველისამებრ მსწრაფლი და საკურ-



ილია ბატონიშვილი

ველი კაცთათვის და თვით მკურნალთათვის არა მართლმადიდებელთა. ესენი იყვნენ ოსეფა ყარაევი ფრანგი, თათულა ექიმი სომეხთა სარწმუნოებისა და პატრნი ნიკოლა და შემდეგი მისი ფილიპე.

ათანასი ჯვარის-მამამან, დროთა ამათ აქა მყოფმან, მახლობელმან მეფისა და შემდეგ პატრთარქად იერუსალიმისა დადგინებულმან, — აღწერა ორივე ესე საოცარი ამბავი და სასიქადულოდ ქრისტეს ეკლესიისა წარუვლინა მოხსენება იერუსალიმისა პატრიარქს. ესე მამამო იორეთეოს თაბორისა მიტროპოლიტმან და აწ დღეს ანტიოქიისა პატრიარქმან 1849 წელსა დროსა ყოფნისა ჩემისა კონსტანტინოპოლეს სტუმრად მასთან მისსა მონასტერსა ხალკისა ქალაქსა. დიდად გამაკვირვა მოთბობამან ათანასისაგან აღწერილმან; ვერ ვპოვე თვით ეპისტოლე ესე მუნ, სახმარი ჩვენ ქართველთა ისტორიისათვის. ხშირად და განცვიფრებით მესმოდა საუბარი ამისა შემთხვევისათვის იოკიმე ეპისკოპოსისაგან აბტალისა, ბერძნისა კვიპრიდამ და ფრიად შეყვარებულისა მეფისაგან გიორგისა, რომლისა დროსაცა იყო იგი არქიმანდრიტად.

დღეისათვის ლუსკუმასა შინა ძვალთ ამათ წმინდისა დაკრძალვისა დეკანოზმან და მეცნიერმან იოანე იოსეშვილმან წარმოსთქვა სიტყვა ქადაგებითი: „საკვირველ არს ღმერთი წმინდათა შორის მისთა“ და უკანასკნელ ჰრქვა მეფესა: „მეფევე კეთილმორწმუნეო, იხარებდე სულთა, განიფრთხვე გონებითა, იშვებდინ გულითა; აჰა ძე შენი, რომელიცა მოგანიჭა შენ წმინდამან. აჰა სასწაული დროთა ჩვენთა, აჰა უღირსებისაგან ჩვენისა ღირსებად მომყვანებელი ნიში სასწაულისა, ვვალობდეთ ვალობათაგან სიონისათა და ვსვამდეთ წყაროსაგან დაბეჭდილისა და ვსვამდეთ მტილისაგან შეღობილისა და მტკიცედ დაცულისა. ჩვენთანა არს ღმერთი, სცანთ წარმართთა და იძლიოდენ, რამეთუ ჩვენთანა არს ღმერთი, აწდა მარადის და უკუნითი უკუნისამდე. ამინ“.

განმხიარულებულმან მეფემან, მხნედ და მალღისა ხმითა ჩვეულებისამებრ მისისა მოხდენილისა სახითა, ვითარცა მარადის იყოფოდა მეფე ბრგე და მალალი ძლიერისა ბაგეთა ბგერითა პასუხ-უგო მქადაგებელისა: „ქეშმარიტად, მამაო, საკვირველ არს ღმერთი წმინდათა შორის მისთა. შევიქმენით ღირსი ღვთისა წყალობისა, ზეგარდამო მოხედვისა და კურთხევისა, იკურთხოს სახელი მისი“. ამა შემთხვევისათვის შესწირა მეფემან ხატი წმინდისა ვეცხლით მოჭედლი და რქოთ ცურვილი ზედა წარწერითა: „განკურნებისათვის შეიღისა ჩემისა... შემოვწირე წმინდა იოანე მანგლელო სულთა ჩვენთა მეოხი ხატი სახისა შენისა, წელსა 1799, თთვესა აპრილსა 8“.—

ხატი ესე დაიკარგა 1804 წელსა სიონისა მხატვრობათა განახლებისა დროსა კნიაზის ციციანოვისა ბრძანებითა, ვითარცა მიამბო დეკანოზმან სიონისა გაბრიელ ქართველოვმან, გარდაცვლილმან 1865 წელსა.

CIV

მეფესა გიორგის დიდად უყვარდა კოვალენსკი, რეზიდენტი და მინისტერი რუსეთისა თფილისში. იყო კაცი ტკბილი, სათნო და ნამდვილ ერთგული მეფისა, შეჩვეული ქართველთა წესთა პყრობისა. ამანვე მოართვა მას სამეფო რეალურ ანუ ნიშანნი მეფობითნი პეტერბურდიდამ თფილისსა წარმოვლენილი პაულე იმპერატორისაგან: გვირგვინი, ხმალი, პორფირი, სკიპტრა, ტრონი, დროშა და I ხარისხი წმინდისა ეკატერინასი დედოფალსა მარიაჲს. ამისთვის აჩუქა და მიუბოძა მას ბალი ყაბახისა თავსა ჩრდილოეთით მდებარე, რომელიცა ძველად ეკუთნოდა იასე მეფესა და რომელსაცა შინა თვით იასე, ვითარცა მაჰმადის სარწმუნოებისა მექონი, ჰმარხია. აწ ბაღსა ამას ეწოდების ბალი ინჯენერთა. ვითარ მოელო მას ესე ციციანოვისა დროთა, რომელმანცა განაძია იგი საქართველოდამ, ვითარცა ბოროტ-მომხმარებელი თვისისა წოდებისა, — არა ვუწყვი. მხოლოდ მახსოვს ცოლი მისი, მოხუცი ქვრივი მოარული ხშირად შემკვიდრისა დავითისა მეუღლესათანა ელენე მეფისა რძალთან 1831 და 1832 წელთა შინა ქ. ს. პ. ბ.

CV

მახსოვს მე სალდათი ერთი სახელით თეოდორე, რომელიცა იყო დანიშნული მეფის კარზედ ყარაულად ანუ ორდინარცად. ესე ესრეთ შეიყვარა მეფემან, რომ ინება ყოველთვის მისი თვისთან ყოფნა. კოვალენსკის სთხოვა, რათა გამოყვანილი პოლკიდამ, ახლდეს მეფესა. ესე ვერ იკისრა თვით მინისტერმან და სთხოვა ლენერალსა ლაზარევსა და რადგან ამანცა ვერ გაბედა დაუკითხავად ლინიაზედ თვისისა შეფისა (მაშინ იყო კნორიჯი), ამისთვის უარი მოახსენეს მეფესა. შემდეგ თვით მეფემან მისწერა წერილი და მან მოსცა ბრძანება აახლონ, ვითარცა სალდათი ორდინარცი და არა ვითარცა კერძო პირი. სურდა მეფესა ებოძებინა მისთვის აზნაურობითი ღირსება, სახლისა ადგილი ქალაქსა და მიზარება საქურჭლისა თვისისა. თეოდორე იყო ყმაწვილი კაცი 29 წლისა, ტამბოველი და მალე შეისწავა ქართულიცა ენა;

იყო ცქვიტი და ფხიზელი. შემდგომად გარდაცვალებისა მეფისა, 1824 წელსა ვხედავდი მას ხშირად ანჩისხატისა ჴუბანში მცხოვრებად მოხუცად; შემოვიდოდა წმინდისა გიორგის კარისა ეკკლესიასა და აღანთებდა სანთელსა ხატისა წინაშე, და მარადის დაუკლებლივ მოახსენებინებდა კვეთისა დროსა შესრული სამკვეთლოსა, მეფესა გიორგის და დაადებინებდა მოხსენებითსა ნაკვეთსა ცრემლით და ვედრებით ღვთისადმი. ქართულიცა იცოდა მიქცევით რუსულის გამოთქმისა.

1831 წელიწდიდამ, დროთაგან წარსვლისა ჩემისა რუსეთად სასწავლებელში, ვეღარსადა ვნახე იგი და ვერცა გამოვიკითხე სადაობა მისი. წყალობასა არა მოაკლებდნენ მას ძველნი კაცნი მეფობისა ნეშტნი დავით მინბაში, სოლომონ მეითარი და დიმიტრი თარხნის-შვილნი, დავით და გიორგი თუმანიშვილნი, შანშე ერისთვიშვილი, მეფის ასული თეკლა, ზურაბ ყაფლანიშვილი, მუხრანის-ბატონი კონსტანტინე, თავადი იოანე აფხაზი⁴³ და სხვანი, მეფობისა ეამსა მცნობნი მისნი. დიდად უყვარდა იოანე ეპისკოპოსსა ავალიანსა, რომელიცა მეფის დროსა იხილვიდა მას ხარებისა ეკკლესიასა, სადაცა

⁴³ თავადსა იოანე აფხაზიშვილსა, კარდანახელსა, მეფისა გიორგისაგან მიჩნეულსა და პატივცემულსა, ხშირად წარმოათქმევიებდა ლექსთა ძველად გოჩასაგან თქმულთა, ოდეს დაესწროლდა თფილისს და ეახლებოდა მეფეს.

1.

ბანთქმულა პირველ ბრძენთაგან, სიღარბაისლე მესხისა,
ომი და შებმა კახელთა, მოსანდომია არ სხვისა,
ჩუქება პირველ კარგობა, ქართველთა არ ეძრახვისა,
არიან ზრდილნი იმერნი, მტერთა მიმცემნი რისხვისა.

2.

მთიულნი ცბენსა მოგპარვენ, თუ თვალი დაიხუტია,
 მიბრძანდი საციციანოს, მოგართვან ბატის კუჭია;
 სამილახერო ბიჭები, მკერდ-ზრქელ[ნი] შიგნით ფუჭია;
 დღოიანთ ბარათიანთა, ხმალხედ აცვდებათ მუჭია.

მეფე ათქმევიებდა ამას გასამხნევებლად კახთა, ომისა და ბრძოლისათვის. „მიამება, როცა შენ წარმოსთქვამ ლექსთა ამათო, — მიბრძანებდა მეფეო, — მსუქნათ იტყვი ხოლმეო და მადიანად“. — ესე მოთხრობა თვით იოანე აფხაზისაგან მაქვს გაგონილი ჩემსა სიყრმეში. იყო მეგობარი და მწყალობელი მამისა ჩემისა და ხშირად ვხედავდი მას თფილისს, მოხუცებულად მავალსა და იყო 78 წლისა და გარდაიცვალა 1829 წლისა შემდეგ. დაესწრო ალამამდ-ხანისა ომში თფილი-

მიჰყვებოდა მეფესა გიორგის წირვისა მოსასმენად, და სადაცა მამა ეპისკოპოსისა ამის ოყო დროთა მათ მღვდელი ხარებისა ეკკლესიისა ფრანგთაგან მოღებულისა მეფის თეიმურაზ მეორისაგან (1755 წელს).

CVI

თფილისისა აოხრებისა დროსა, გაუქმდა სტამბაცა სამეფოასა პალატისა. მეფემან გიორგი ბრძანა განახლება მისი: კვალად იწყეს სახლისა სასტამბოასა შენება, დაიბარეს ქალალდი ოსმალოდამ ახალციხისა გზით და სპარსეთისა სამზღვრიდამ, შეუდგნენ ასოთა ჩამოსხმასა, დაზგებისა კეთებასა, და მბეჭდავთა შეკრებასა. შფოთთა თფილისსა, ქართლსა და კახეთსა შინა აღდგენილთა ძმათაგან მეფისა, დაგვიანებამან ქალალდისა, მოუცლელობამან თვით მეფისა სნეულებისა გამო, რომელიცა მოერია მას და განუძლიერდებოდა დღე ყოველ, დააბრკოლეს საქმე: სტამბა დაშთა უქმად და მბეჭდავნი უსაქმოდ. მეფემან ვერ იგდო დრო, რათა შესდგომოდა საქმესა ამას და სიკვდილმან მეფისა მოულო ბოლო წიგნთა ბეჭდვისა ჰაზრსა მისსა. ამას სტამბაში დაიბეჭდა შემდეგ მხედრულისა ასოთი მოკლე საქართველოასა ისტორია, რომელსა ეწოდა: „ნარკვევი“, კმნილი ბატონიშვილისა დავითისაგან და მერეთ ლენერალისა კნორინგისაგან მეფობისა გაუქმებისა გამო განცხადება ქართველთადმი.

CVII

მეფე, მზრუნველი მონასტერთათვის, მეცადინებდა, რათა ძველთა წესთა ზედა ყოფილიყვნენ მამანი და ძნანი მათნი. 1800 წელსა ფებერვლისა 7 სწერს მეფე შვილსა თვისსა იოანეს შემდეგსა ბრძანებასა: „წინამძღვარი იკორთისა მონასტრისა ჩივის მეზობლებზედ ეკკლესიისა მამულებსა არ გვანებებენო. მიბრძანდი და შეიტყე სადაო: გამამძიებელიც მანდ მობრძანდება და ოქმებსაცა და მეფეთა წერილებსაც განაახლებს. გალავანიცა დაქცეულა. უბრძანე სახასო გლეხთა შენობაზედ გაისარჯნენ, რადგანაც მათი სალოცავი არის. გამალიელ

სის აღებისა დროსა 1795 წელსა. ვითარცა კეთილმორწმუნემან კაცმან 1797 წლიდამ შესწირა ნათლისმცემლისა უდაბნოსა ყოველწლივ ზედაშედ და ნუგეზად ძმათა მოღვაწეთა თვითო ურემი ღვინო. შვილი მისი განაგრძობს შეწირულობასა ამას დღეინდელად დღედმდე.

შეუწუხებიათ და წინამძღვარობაზედ ხელს იღებს. გამოცვლა ამისი არ იქმნება. საჭირო კაცი არის ესე და დიდად მცდელი. ეცადე და-ამშვიდო“. — მეფის ძემან იოანე სრულ ჰყო ესე საქმე და განუსვენა წინამძღვარსა. მადლობითა აღვსილმან გამალიელმან მოართვა მეფეს ხატი ღვთისმშობლისა, შემკული მეფისა ირაკლისა ძის ვახტანგისაგან, შობილისა პირველისა ცოლიდამ და გარდაცვლილისა უშვილოდ⁴⁴.

აქ სათქმელია ესეცა საცნობელად შემდეგათვის. იკორთისა ანუ ვირშისა მონასტერი მთავარ ანგელოსთა, სამარხი წმინდათა მოწამეთა ესრეთ იყო ძველად მიჩნეული, რომელ მეფენი უნიშნავდენ განმგედ წინამძღვარსა, მაშინაც, ოდეს ერისთავთა ეპყრათ ქსანი და ჯერეთ არ ჰქონდათ მათ ჩამორთმეული ერისთავობა ქსნისა. არ არის დიდი ხანი, ესცან, რომელ დავით ჯორჯაძე წინათ გამალიელისა იყო სადმე წინამძღვარად მუნ დანიშნული, თვით იგი დავით, რომელსაც მისცეს შემდგომად ბოდბელობა. ამავე მონასტრისა მამამთავარი განაგებდა ქსანზედ ორთა სხვათა მონასტერთა, ესე იგი ლარგვისისა და ალგვისა. ესე უკანასკნელი დავით აღმაშენებელისა დროთაგან იყო საზღვარი არაგვისა და ქსნისა საერისთავოთა. აქა

⁴⁴ ესე ვახტანგ იყო პირშო ძე მეფისა ირაკლისა, პირველისა ცოლიდამ, განდევნილისა და მომკვდარისა 1744 წელსა. ამას მოგვარეს ცოლად ქეთევან დაჰკოსტანტინე მუხრან-ბატონისა, რომელიცა იყო დანიშნული მესამესა წელსა ცხოვრებისა თვისისა, და ვითარცა მშვენიერსა ზრდიდა თვით თამარ დედოფალა, დედა ირაკლისა. დაწერეს ჯვარი, ოდეს შეიქმნა ქალი 13 წლისა და თვით ვახტანგ იყო 16 წლისა. ამავე წელსა შეეყარა ყვაილი და მორჩენილი სენისაგან, წარიყვანეს აბანოდ შემდგომად 40 დღისა. ესრეთმან გაუფრთხილებელმან ბანგამან, შეაქცია და გარდაიცვალა თფილისს. მეფე ირაკლი მიეცა დიდსა შეწუხებასა და თეიმურაზ მეფე, მამა ირაკლისა, ესრედ შესწუხდა, რომ დაჰკრა თავი კუბოსა და გაიტეხა. დაასაფლავეს მცხეთას. მეშვიდესა დღესა, ოდეს ჩვეულებისამებრ მიუტირეს ცოლსა ქეთევანს, მაშინ იხილა ცხენი ქმრისა და ნტირალი მივიდა ცხენთან და ცხენისა კისერსა შემოახვიდა თმა თავისა თვისისა გრძელი და მშვენიერი. ქეთევან დარჩა ქვრივად და შემდეგ, როდესაც ეყოლა მეფეს ირაკლის შვილი მესამისა ცოლიდამ, უწოდეს თხოვისამებრ ქვრივისა რძლისა ქეთევანისა, სახელი ქმრისა მისისა ვახტანგ აღმაშანად წოდებული. ამან იშვილა იგი და სცხოვრებდა მასთან. — 1803 წელსა გარდაჰყვა რუსეთს და კლერჭობისა სენითა გარდაიცვალა 1808 წელსა ს. პ. ბ.

„ვახტანგ პირშოსა, — მეტყოდა მეფის ძე მიხაილ, — მიუჩინეს ლალად გივი გურამიშვილი, კაცი ზრდილი და ვაჟკაცობითა გამოჩენილი, ოდეს ზრდიდა იგი მას, დღესა ვრთსა შეეშინდა ცოცხალისა თევზისა. გივი განრისხდა და ჰრქვა: „როგორი შვილი ხარ მამისა! აღილე თევზი ეხლავე!“ — ესრეთ შეაჩვია უშიშროებასა და სიყრმიოვანევე გულოვნობასა, მეფეთათვის საჭიროსა“.

ხატი, მისი ნაქონი აქენდა მეფის ძეს მიხაილის და შემდგომად გარდაცვალებისა მისისა ხვდა წილად მეფის ძის ბაგრატის ძეს ალექსანდრეს და აქვსთ სახლობასა მისსა აქა ქ. თფილისს.

ვიტყვი მამამთავრობისა მნიშვნელობასაცა. მამამთავარი მარადის იქმნებოდა ერისკაცთაგანი და მოვალეობა მისი იყო ძველად, — განეგო ყმა და მამული მონასტრისა და ეზრუნვა ეკლესიისა უნჯთათვის. მართებს მწერალსა და მკითხველსა არა აღრიოს მნიშვნელობა ესრეთისა წოდებისა ლექსისა თანა „პატრიარქი“, რომელთაცა ნიშნავს მასვე და ითარგმანების ბერძულიდამ ესრეთვე „მამამთავრად“. მეფემან გიორგი რუსეთისა გზით განღებულ კარი დარიალისა ჩააბარა მეფის ძეს ვახტანგსა და უბრძანა არა ვითარცა მამამან, არამედ ვითარცა მეფემან და მბრძანებელმან, იყოს შხად და ფხიზელად, — რათა არა აწყინონ რუსთა ჯართა გზაზედ და აძლიონ ყოველივე შემწეობა ურმითა, და ცხენითა და კაციითა ყოველთავე მუნით მიმავალთა და მომავალთა, ესრეთი ბრძანება მეფისა მეფის ძისადმი მსწრაფლ განითქვა, და თვით ვახტანგ ანუ აღმასხან, სუსტი სულითა, — დამორჩილდა და მორჩილებითა თვისითა, — დასდვა შიში და დუმილი მხლებელთა თვისთა ზედა. — მეშფოთი არაგვი, დაუცხრომელი და გაუმაძლარი ომითა, ვითარცა დღესცა ძველადგან იმღერის არაგვისა კაცი, — დაჩუმდა, და იყო მოლოდენასა მზაკვარსა იგდოს დრო მარჯვე და მიუდგენენ ერთგულობითა მეფის ძეს იულონსა, რომელიცა იღუმალ არა დასცხრებოდა წინა აღმდევობითა მეფისადმი, და ჰგონებდა გამეფებასა, ვითარცა უფროსი შვილი ირაკლისა მეორისა ცოლიდამ. მაშინ მეფემან მოიწადინა თვით წარსვლა არაგვზედ და ქსანზედ ჰაზრით მით, რათა გამოდევნოს მუნით იულონ და ვახტანგიცა. სნე უბამან არ მისცა დრო თავისუფალი და ვერ შეასრულა ჰაზრი თვისი დასამშვიდებელად სამეფოასა.

CVIII

ვახტანგ მეფის ძე, აღმასრულებელი მეფისა ბრძანებათა, უგზავნიდა შემოდგომას და გაზაფხულს ხევის ბერთა ფშავიდამ, ხევსურნიდამ, თრუსოსა ხეობიდამ, ბევიდამ და მთიულეთიდამ, და მეფე მადლობელი ძღვენთა მათგან მორთმეულთათვის, — მოძღვრებდა იყვნენ ერთგულად მეფისა და არა დაივიწყონ მათ მოვალეობა მათი. მეფე მეცადინებდა რუსთა სიყვარულსა და აკონებდა მათ შეწევნასა, რომელსაცა მოეუოს მათითა მოყვანითა მტერთა ზედა საქრისტიანოთა. ესრეთისა ჰაზრისა განჟენისათვის მათათა შინა ავად რუსთათვის მოსაუბრეთა, — ორგზის წარავლინა მათებთა შორის პაუნოტი არქიმანდრიტი. ესე პაუნოტი იყო თვით იგი, რომელიცა შემდგომად

კნიაზმან ციციანოვმან შეგზავნა მათათა შინა დასამშვიდებელად, და კაიშაურსა აღშფოთებულთა მთიულთა სცეს 40 გზის თუმცა ნელიად ხანჯალი და უბრძანებდნენ მას რუსისა ერთგულსა და ქვეყნისა ორგულსა, შეჯდეს * ვირსა მიგვრილსა მისდა, — საკიცხველად. „ამ დროსა მივედ მე მუნ კაიშაურსაო, — მიბრძანა მეფის ძემან ფარნაოზ, — დევნულმან რუსთავან და ვიხსენ იგი განსაცდელისაგან და დაეაბრუნე ანანურისაკენა“. — ესე პაფნუტი იქმნა შემდეგ არქიეპისკოპოსი და გარდაიცვალა მოსკოვს 1823 წელსა.

CIX

ამავე დროსა მიეწერა მეფისა ბრძანება მეფის ძესა ვახტანგს, რათა დაწესებული 1 იანვარს 1774 წელსა, ირაკლისავე დროსა მორიგეთა კანონნი აღსრულდებოდეს ეგრეთვე ფიცხელად, ვითარცა მამისა მისისა მეფობასა. ამავე ბრძანებითა, დასდვა მას ვალად მეფემან შეჭყაროს, ვითარცა კარისა მისისა მოხელენი სალთ-ხუცესი, მილახვარი **, ბოჭოულთ-ხუცესი, ეგრეთვე მოურავნი, ხვეის-ბერნი და სხვანი, და გამოუცხადოს მათ ესრეთი მოვალეობა მათი. ესრეთმან მეფისა ბრძანებამან დიდად შეაშინა მეფის ძეცა და თვით ჩვენცაო, — იტყოდნენ მოხუცნი დღუშეთში, — ჩემთან დაახლოებულნი გოშპარ კობიაშვილი და იასე ყარანგოზიშვილი, რომელთაგან პირველი გარდაიცვალა 112 წლისა 1862 წელსა და მეორე 87 წლისა 1864 წელსა.

CX

1800 წელსა გაჩნდა კირი ქალაქსა: შემოიტანეს ესე ახალციხისა მხრითა. რუსთა ჯარისა შეფთა და თვით კოვალენსკიმან სთხოვეს მეფესა, მიიღოს ზომა და ღონე კარანტინებისა. მეფემან წერილითა უწყებულმან, წერილითავე აცნობა: ყარანთინსა უნდა ყარაულებიო და ძნელია შოვნა ესოდენტა ყარაულისა რიცხვთა, რომ ვერვინ შემოვიდეს მუნით აქეთ ჩემსა სამეფოშიო. ამისთვის კმარა ეს ზომაო: მე მივსწერე ახალციხისა ფაშასა გამოუცხადოს ვაჭართა ყოველგან აქეთ

* ხელნაწ.: „შევრთდეს“. რ ე დ.

** ხელნაწ.: „ამილახვარი“ (ნამდვილად კი თანამდებობა იგულისხმება. სწორი წაკითხვა დაუცავს წ. კ. ს. ხელნაწ. 3053-ს). რ ე დ.

მავალთა: თუ შემოვა ვინმე ჩემს სამძღვრებში, არავის მივიღებთო, სავაჭროსა წავართმევთო და თვით მასცა თოფსა ჰკერნო. — გაიცი-ნეს შეფთა ესრეთსა პასუხზედ; გარნა მეფემან ჰქმნა ესე; აცნობა ფაშასა ბრძანება თვისი და ნამდვილ აღარავინ შემოვიდა და ექვსსა თვეზედ ღირიკა გაჰქრა და შემდეგ ვაჭრობაცა კვალად გაიშართა. იტყვიან მომსწრენი დღეთა ამათ მწარეთა: მართლად ერთმანცა კაც-მან ვერ გაბედა შემოსვლა სოფლებშიაცაო; მიწერილი ბრძანება ესრეთ აღსრულდა მტკიცედ, რომელ არავინ უნახავთ არავის მის-რული სამძღვრებისა სოფლებში კაცი ოსმალთა ადგილებიდან. გაგზავ-ნილთა ამ სოფლებში კაცთა აზნაურთა მოხელეთა აღსრულებისა-თვის ბრძანებისა, მოახსენეს მეფესა: „გხედავდით მხოლოდ ლეკთა გუნდ-გუნდათ მიმავალთა შორით ტყისა და მთებისა გზებითა ანუ ახალციხეს, ანუ მუნით დაღესტანსა“.

ამასვე დროსა მოართვეს მეფესა და წარმოუდგინეს 4 სალდათი გაქცეული თფალისიდან ახალციხისაკენ. ესენი დაეჭირათ წალკისსა თავსა გარდასავალსა მთაში. მიცემულნი სამჯავროსა, რუსთა წესითა, იპატივა მეფემან და ინება არლა დასჯა მათი. შორჩილ ექმნა ღენე-რალი ლაზარევი და თვით მოახსენა მას მადლობა მათთვის. — მეტად ფიცხელად ეკიდებიან, ეგ კურთხეულნი სალდათთაო. — ბრძანა მეფე-მან და უპასუხა ესრეთისა სიტყვისათვის სიმამრმან მისმან სარდალ-მან გიორგი ციციშვილმან: „ამისთვის იმარჯვებენ რუსნი, რომ ესრეთ დიდსა შორჩილებაში ჰყვანან“.

სასწრაფო ღირიანთათვის გამართეს თვით რუსთა ვერახედ ლურჯ მონასტრისა გვერდით. სახლად აუშენეს 4 წნელის დიდი სახლი, გარედამ და შინიდან ლესულნი გაჯითა და ზევით ქერი ფიცოითა დახურვილი. აპრილიდან ავვისტომდინ იყო ესე. მზრუნველობა სწე-ულთა სანოვავისა და საწოლისა, მიანდგეა ქალაქისა მელიქსა დარ-ჩია ბებუთოვს და ერთსა სომეხსა, ალალო..., ოსმალოდამ მოსულსა, ღირნახადსა.

CXI

მხნე და გულოვანი, გმირი ვაჟკაცობისა და პატივცემული მეფისა ირაკლისაგან ზაალ ყაფლანიშვილი, — ობლად, ვითარცა თვით იტყო-და, დაშთენილი, — შემდეგ მეფისა ირაკლისა, წარვიდა სოფლად და გოდებდა მუნ გვეყანისათვის აღრეულისა. — ოდეს გამეფებული მეფე გიორგი თელავსა, მობრძანდა თფილისსა და მოითხოვა სიო-ნისა ეკკლესიაში ფიცი თავადთა და აზნაურთაგან, მაშინ ერთგული

მამულისა და მეფობისა ზაალ მოვიდა თფილისსა და ჰფიცა მას ერთ-გულობა და წარვიდა მოხუცი 84 წლისა სოფლადვე. ვითარცა მოხუცი და არღა სახმარი ომთათვის და ბრძოლათათვის, ჰგონებდა თავსა თვისსა უსარგებლოდ ქვეყანისათვის და არცალა მოელოდა შემდგომად ირაკლისა ხმალთა ტრიალსა ვისგანმე, სიტყვისამებრ შემდეგ თქმულისა კ. გრიგორი დიმიტრის ძის (ქართულად ნამდვილ „ზურაბის ძისა“) ორბელიანისა:

მამული ვერღა იხილავს ირაკლის ხმალსა მღელვარეს,
დიდება იფერიისა მასთან მარბია სამარეს.

მეფე გიორგი დამფასებელი ზაალის გმირობისა, სწუხდა, მისსა უნახაობასა. მაშინვე წარავლინა ვოგია ბარათაშვილი, ხელჯოხიანი და უბრძანა სთხოვოს ჩამოსვლა ქალაქად. ზაალმან მოსულმან თფილისად, იხილა მეფე და ტირილით მოიგონა გარდაცვალებულისა მეფისა მასთან ალერსი, ვითარცა მეგობრული მასთან. მეფემსა სცანუგეში, აღუთქვა სიყვარული და დაჰპირდა სამსახურთა მისთა დაუვიწყებელობა. დროსა ამას მუნ მყოფმან მეფისათანა* სარდალმან იოანე ორბელიანმან, აღიმალა ხმა და, ვითარცა სარდალმან, ჰრქვა მას: „გმირად გსახვენ ზაალ! და იყავიცა ვიციით ესე; პატივი არ მიგელები არავისგანო“. მაშინ ზაალმან, შინაურთა დავებითა მამულთა გამო დამღურებულმან და ადრევე სიყვარულისა ერთობითა არ შეკრულმან, პასუხ-უგო გმირულად: „ღიახ, ბატონო სარდალო, გმირსა გმირი უნდა აფასებდეს მაშინ ვიქმნები სწორე გმირად სათქმელი. — ჩემი სამსახური მაშინ იყო, როდესაც ხმალი მეფისა წინ მიძლოდა. ეხლა მოხუცი და სნეული, რიდას გამოსადევი ვარ. აბა, სარდალო! მეფეს და ქვეყანასა გვიჩვენე ხმალი შენი ლესული, და გვათქმევინე გმირობაცა შენი“.

სარდალსა იოანეს ეწყინა და მეფესა გაელიმა და იამა: იცოდნენ სარდალისა იოანესი არა ვაჟკაცობა და ნეტარებითა მოიხსენებდენ მამასა მისსა, სარდალსა დავითს, მხნესა და გულოვანსა, ნამდვილ დიდკაცსა და მეფეთათანა შელაღებულსა.

ზაალ გმირთა გმირი, გარდაიცვალა 1808 წელსა და დასაფლავდა სიონისა თფილისის ეკლესიასა. სიკვდილადმდე იყო დაუვიწყებელი ანაზანუმ დედოფალისა და ყოველ წლივ წარვიდოდა მცხეთას და გარდაუხდიდა მას პანაშვიდსა⁴⁵.

⁴⁵ ესე ანაზანუმ იყო მეორე ცოლი თეიმურაზ მეორისა, ასული ბარათა-ანთი, ქვრივი ქაიხოსრო ციციშვილისა. ოდეს მოკვდა ცოლი თამარ, მეექვსესა თთვესა შეირთო იგი მშვენიერებისა გამო. სძულდათ ირაკლის და ანას, ვითარცა დედინაცვალი და არ უნებდათ ხილვა მისი, რადგანც ეცვათ ჯერეთ შავი გლოვისა. შემდგომად რავედენისამე ჯამისა, მივიდა ირაკლი სანაზავად მისისა. დედო-

* ხელნაწ. „მეფემან“.

დღესა ერთსა მეფესთან, გარისხებულსა ძმათაგან თვისთა შფოთ-
თა გამო, შეიყვანეს წვრილნი შვილნი მისნი: ოქროპირ და ირა-
კლი. — გამძლელთა მათთა დაუსევს იგინი ახლოს მეფისა დაფიქრებუ-
ლისა. ლალა მეფის ძის ილიასი დაეით აბაშიძე და გოგია ბარათა-
შვილი უალერსებდენ და ეთამაშებოდენ ყმაწვილთა. ესრეთსა აღერსსა
შეუდგა თქმა წყობითი „იწილო-ბიწილოსი“. საესებისათვის მოთბრო-
ბისა ამის მართლივ დავსწერ ამასაც აქავე:

„იწილო, ბიწილო,
შროშანო გვრიტინო,
ალხო მალხო,
ჩიტმა გნახო,
შენი ფესვი
ფესმანდუკი,
აბდა უბდა
გადასკუბდა,
აჯეგ მაჯეგ,
მეფეგ ჩაჯეგ“.

ჩვეულებისამებრ ქართველთა, იტყოდენ ამას რავდენჯერმე და
დაასწავლიდენ ყრმათა განმახვილებისათვი და დალესვისათვის მეხსი-
ერებისა; ეგრეთვე ძლიერისა, მტკიცისა და წყობითისა ლექსთა და
სიტყვათა, წარმოთქმისათვის.

ფალი ანახანუმ, რათა არა ეჩვენოს მას უზდელად, მოირთო ვითარცა დედოფალი,
ყელსა და თმათა, ხელთა და გულსა მოიფინა თვალი და მარგალიტი, წაშოისხა
ხამი ანუ ფლეფრი ინდოეთისა ნაქსოვი და, ამით, რეცა იფარვიდა და მაღავდა
მათ სამკაულთა. ესრეთ ეჩვენა ირაკლის და ესრეთვე მეფის ასულს ანნას. იყო
დიდი მორწმუნე და ქრისტეს მოყვარე. მრავლად შეამკო ეკკლესიანი ქართლსა
და კახეთსა. დიდად ზრუნვიდა მონასტერთათვის. შემდგომად სიკვდილისა თეი-
მურახისა რუსეთს, სცხოვრებდა თფილისს და უკანასკნელთა, ცხოვრებისა თეი-
სისა, წელთა, იკურთხა ჩოხა სამონოხნო და ატირა მრავლად მუნ მყოფნი და
დამსწრენი კურთხევისა დედოფალი დარეჯან და სასახლისა ქალნი. ჩოხა უკურთხა
კათოლიკოსმან ანტონი პირველმან ნათლისმცემლისა ეკკლესიასა შინა პირისპირ
სასახლისა. გარდაიცვალა შემდგომად რეისა დღისა გარდაცვალებიდაცან თვით
კათოლიკოსისა ანტონისა. სიკვდილი ანტონისა, ჩვეულებისამებრ ქართველთა,
ჩასძახეს მომკვდავსა ანახანუმს. დაასაფლავეს მცხეთისა ეკკლესიასა მეფეთა
სამარხსა.

დროსა ამას, როდესაც მეფე დუმლილთა დაღრმობილი, ტრფია-
ლებდა შვილთა სიყვარულითა, შვიედა მეფესთან მემკვიდრე მისი
დავით. ამას გამოჰკითხა ქვეყანისა საქმენი და რავდენისამე მოხსე-
ნებისა საქმეთათვის უპასუხა დიდად მკვახედ. დავითს არ იამა ესე
და დაფიქრებული გამოეთხოვა მამასა და გამოვიდა. — გამოვიდა
დავით და შვიედა იოანე ძმა მისი. მეფემან შესჩვილა დავითისაგან
უჯერონი მოხსენებამი და უბრძანა სიფრთხილით მოქცევა: „ქვეყ-
ნისა გაოხრებულისა მეფე ვარ. დიდი ჭკუა გვინდა ამისთანა დროება-
შიო. უფროსნი შვილნი ხართო ჩემნი და უნდა მეცა მპატრონებ-
დეთო“. რაჲ იყო საგანი ესე მათის ზებრისა, არლა დახსოვნებოდა
გოგია ბარათაშვილსა, გარდაცვალებულსა 1850 წელსა, რომელმანცა
მომითხრა ამბავი ესე.

მეორესა დღესა განვიდა ხმა ქალაქში: მეფე იწილო-ბიწილოსა
შექცევით. სცნო ესე მეფემან, გარნა არ განრისხდა; შვილებსა და-
სდვა ექვი და სდუმნა. — დედოფალმან მარიამ შეიტყო ესე და შე-
სჩვილა მამასა თვისსა გოგიას. აჩქარებული გოგია დაამშვიდა თვით
მეფემან, სიძემან მისმან და უბრძანა დუმლილი. ამავე დროსა შვიედნენ
მეფესთან სარდალი იოანე, ალექსანდრე მაყაშვილი, ელიაზარ ფალა-
ვანდიშვილი და მელიქი ქალაქისა დარჩია; თან შეჰყუა ამათ წირვისა
შემდგომად მღვდელი ონისიმე იოსელიანი და მიართვა მეფესა სეფის-
კვერი. მაშინ უბრძანა შეიყვანონ მასთან ყმაწვილები ილია, ოქრო-
პირი და ირაკლი. „გოგიავე, — ბრძანა მეფემან, — თუ გიყვარდე, შეაქ-
ციე ყმაწვილები იწილო-ბიწილოთი, დასხედით ონისიმესთან: მაგა-
საც ეცოდინება იწილო-ბიწილო“. — ამითი უნებდა ერგვნებინა, რომელ
მეფობისა საქმეთაცა განვაგებო და აღერსსაც ყმაწვილებთან დროს
უჰპოვნო.

ესრეთითა მოქცევითა ამხილა და არცხვინა დამცინებელნი. გან-
ვიდა კვალად ხმა ყოველგან და მიჩუმდენ ენანი, ბოროტისა მეფეზედ
მეტყველნი.

CXIII

ამბავსა ამას დაურთო ამბავი მანვე გოგია ბარათაშვილმან—
ქალაქი ამ დროს დამშეული იყო და პური ვერ მოდიოდა ადვილად
ამ ქალაქშიაო. მეფესა გაეგზავნა ეშვიკასბაში გიორგი ციციშვილი და
მალხაზ ამირეჯიბი და ნწიირი კათოლიკოსისა ნიკოლოზ ელიოზი-
შვილი მოსაშველებლად პურისა; ეგრეთვე ყაზახ-ბორჩალოში გაეგ-
ზავნა იოსებ კალატოზიშვილი, თარუა არლუთაშვილი და ჰუსეინ-ჰაჯი.

ამათ თითქო განგებ შეთქმითა, ერთს დღეს შემოიტანეს თფილისში 320 ურემი ქართლიდამ და 400 ყაზახ-ბორჩალოდამ. გაიგსო ბაზარი პურიტა, ჩამოვარდა სიაფე და გაიძლო ქალაქმა კუჭი. მცხოვრებნი თფილისელნი აღიდებდენ მეფესა და ჰვიობდენ მაგიებელთა მისთა. — მარილიცა შეძვირებული იყო და ამისთვის წარგზავნა პავლე მელიქიშვილი და ქალაქისა ნაცვალის სურგუნაშვილი ყულფისაკენ, რომელთაცა წარიღეს ბრძანება მეფისა ყაზახისა და ბორჩალოსა სულთნებთან. ესენი წარუძღვენენ და მოიტანეს ერთს თვეზედ 200 ურემი და 700 აქლემებითა მარილი მრავლად. „დიდად ბეჯითად მეფობდა, — იტყოდა იგი გოგია, — შაგრამ ძმები და მხლებელნი მათნი აშფოთებდნენო, ძრწოდენ ყოველნივე. მეფისაგან იშიშოდენ ძლიერ, მაგრამ არ დასცხრებოდენ ხოლმეო. მიკვირს ეხლაცა მოთმინება და სულგრძელობა მეფისაო. ყმაწვილი ვიყავი, ხმა არა მქონდა დიდკაცებშიაო, მაგრამ მესმოდა კარგად ყოველივეო და ბევრჯერ დავფიქრდები ეხლაც და ვიტყვი: რათ სჩადიოდნენ ასეო? რა კაცნი იყვნენო? რას ეძიებდნენო? სამგლე გოქივით ატეხილი იყო დიდი და პატარაო!

მართლად იტყვიანო: ღმერთი რომ კაცსა გაუწყრება, პირველად ჭკვასა წაართმევსო. იმ დროს აღარავინ იყო რიგიანი კაცი, აღარც სარდალი, აღარც სალთხუცესი, აღარც მწერალი, აღარც მდივანბეგი და აღარც მღვდელმთავარი. ჭეშმარიტად ვიტყვი მხოლოდ ამას, რომ მეფე გიორგი თვით იყო სწორეთ ჭკვიანი, თვით სარდალი, თვით მსაჯული და თვით მღვდელმთავარიო.“

ამბავი ესე მიაშბო თვით გოგიაშან — (არა ვუწოდებ გიორგი, რადგან ამა სახელითა „გოგია“ იგი იყო ცნობილი); როდესაც 1847 წელსა მიჩვენა მან ბირთვისისა ციხე დაწვლილებით და ვიყავი მასთან სტუმრად ერთსა ღამესა, ოხვრითა მითხრა მან: „ესრეთისა სიმაგრისა მექონე ქვეყანა, და რამდენი ამისთანა არიან სომხეთისაკენ, როგორ უნდა წამხდარიყო. ჭეშმარიტად ცოდვისა მოგვევლინაო და მტერშან ასე გაგვაქროო!“

ჭეშმარიტია თქმულება მისი ესე უკანასკნელი და აქა მოსმენის მეისტორიე წახდენისა მიზეზსა. წინასწარმეტყველისა პირითა მასვე იტყვის ღმერთი, განმგე მეფეთა და მეფობისა. წარვედი და არქე. — უბრძანა ღმერთშან ისაის, — ერსა ჩემსა ისრაილსა: „არა ვიყო მე წინამძღვრად ერისა ჩემისა: რამეთუ ენანი მისნი უსჯულოებენ და უფლისა მიმართ ურწმუნოებენ“.

ნუ დამცინებენ თქმასა ამას მკითხველნი შრომისა ამის ჩემისა. მიიღონ ჰაზრი ესე ანუ თქმულად ტაციტისაგან, რომელიცა, ვითარცა წარმართი — ესრეთვე ეძიებდა რომელთამე დაცემისა მიზეზთა; ანუ

თქმულად გიბზონისაგან მეისტორიეს დეისტისა, ანუ თქმულად ბოსე-ტისაგან და მიშლესაგან, — ისტორიისა ფილოსოფიურად მწერალთა. მე ვიტყვი წინასწარმეტყველისაგან თქმულსა: მიიღონ სარწმუნოებასა ზედა მერყევთა ანუ ურწმუნოთა ჰაზრი მისი, ვითარცა თქმული კაცი-საგან გონიერისა, მამულისა თვისისა მოყვარისა, შორს მხედველისა, დაწვლილებით ყოველისავე გამომეძიებელისა, მთრთოლარისა სამე-ფოჲსა და მეფეთათვის თავგანწირულისა, რათა არა გამქრალიყო, სარწმუნოება მტკიცე აბრაამისა, ვარსკვლავი ისრაილისა, ძალი და ძლიერება დაეთისა, სიბრძნე და მართლმსაჯულება სოლომონისა. აქა კვალად ვსდუმებ. უძღურებამან და ღუმელმან კალმისა ჩემისა განაღვიძონ და ასაუბრონ სხვანი...

CXIII

1799 წელსა მოვიდა ელჩი ყაენისა და წერილი მისი მეგობრული. სთხოვდა მეფესა — არა დაარღვიოს კავშირი ძველთა საქართველოჲსა მეფეთა ერანის ყაენთანა, რათა არა დაივიწყოს წყალობაები, რომ-ლითაცა სავსე იყო საქართველო, რათა რუსთა არა მიანდონ სვე და ბედი თვისი. ყაენი აღუთქმიდა მთარველობასა თვისსა საქართვე-ლოსა ვალისტანზედა, სარწმუნოებისა მათისა არა დევნასა, უფლე-ბასა სახანოებთა ზედა ერევნისა, განჯისა და ყარაბაღისა, ვითარცა იყო მეფისა ირაკლისა დროსა, და უკეთუ ისაჭიროებს მეფე ჯარი-საცა გამოგზავნასა 6000 კაცისა ყაენისა ხარჯითა დასაცველად გზა-თა, რომელნიცა აქენდნენ სავლელად ლეკთა, ქვეყანისა ამოხრებელ-თა. — მეფემან მიიღო ელჩი პატივითა და მაშინვე მისწერა წერილი, რომლითაცა დაუმალველად და გამოცხადებულად აღიარა საჭიროება ქვეყანისა დასაცველად მინდობით და მიმართვით რუსთა ხელმწიფი-სადმი. მისწერა მეფემან: „ირანი შეგვექმნა მღევნელად და მტერად ჩვენდა; დაივიწყა სისხლი მეფეთა ქართველთა ჯარისა დაღვრილისა ავგანისტანსა. ირანმან აღწყვიტა ერი და გააოხრა სამეფო ჩვენი. ირანმა აღძრა ლეკი ასაკლებად ჩვენდა. ერთიდაიგივე სარწმუნოება რუსთა ხელმწიფეთა თანა, მაიმედებს ქვეყანისა დამშვიდებასა. დარ-ღვევა მათთან კავშირისა, არ შემიძლიან და ვერცა შევირცხვენ პირსა და ვერც ვავტებავ სიტყვასა მიცემულსა. ყოველნივე სასულიერონი და საერონი გვამნი თხოულობენ რუსეთისა ხელმწიფისა მგარევე-ლობასა“.

პასუხითა ამით წერილითითა წარვიდა ელჩი. მაშინ ყაენმან მოს-წერა წერილი ყარაბაღისა, განჯისა და შაქიშირვანისა ხანთა დასაპ-

ყრობად საქართველომაც იქონიონ მზად საგზალი და იყოლიონ ჯარი. მეფის ძე ალექსანდრე დროთა ამათ იყო თავრიზსა და იმედულებდნენ შეწყენითა მისითა, შემოვიდნენ ქართლსა განჯისა გზით და ფულითა ნაჭირავნითა ლეკთა ჯარითა შემოვიდნენ კახეთსა; გარდააგდონ ტახტიდან მეფე გიორგი, შეუკრან და გაამაგრონ გზები რუსეთისა მხრით და გაამეთონ ალექსანდრე, ანუ უფროსი ძმა მისი იულონ. მეფის ძეს ახლდენ ქართველთაგანნი: ზაქარია ხერხეულიძე, ადამ ბებურიშვილი, როსტომ საგინაშვილი, თადია ჩოლაყაშვილი და სხვანი. ხანმან ყარაბაღისა აცნობა ესე მეფესა გიორგის და თვით მეფემან დამყარებულმან რუსთა იმედსა ზედა, არ მიცა პასუხი ხანსა, თუმცა მეგობარსა თვისსა. ჰუსეინ-ბეგი ყარაბაღისა, ელჩად გამოგზავნილი ევედრებოდა მეფესა უბოძოს წერილი ხანსა და მეფე უბრძანებდა სიტყვითა: „რუსთა ჯარი ექვსისა დღისა სავალზედ შორავს, ჩემგან. დაბარება და მოსვლა მათი აქა ადვილია. ესრეთ აცნობე ხანსა. მე წერილსა ვერ მივსწერ; არცა არის რიგი დაუკითხავად რუსთა ხელმწიფისა მქონდეს მიწერ-მოწერა. ზაკვიტისა მოქმედებასა ინანებს ირანი, არ შერჩება ყაენთა თფილისისა აოხრება, და სისხლი მცხოვრებთა დაღვრილი აქა. ირანმან წავგახდინა: რუსეთი გარდაუხდის მაგიერსა ირანსა. უწერილოდ მისულმან ელჩმან, რომელიცა მივიდა უწერილოდ მეფისაგან, განარისხნა ხანი ყარაბაღისა და მოიყვანა განცვიფრებასა ესრეთი მეფისა მასთან მოქცევა. აცნობა ესეცა ყაენსა და აღუთქვა მზა ყოფნა თვისი შეერთებისათვის მისისა ყაენისა ჯართან შესასვლელად საქართველოსა და დასასჯელად გაამაყებულისა მეფისა. ორისა თთვისა შემდეგ, სცნო ყარაბაღისა ხანმან და თვით ყაენმან რუსთა ჯარისა შემოსვლა თფილისსა.

CIV

ამასვე დროსა იგდეს ხელსა თადია ჩოლაყაშვილთან მოწერილი წერილი თვით მეფის ძის ალექსანდრესაგან და ესრეთივე იოანე ბოდბელთან, მაყაშვილთან, რომელმანცა მიმალა, თუმცა სცნო მეფემან. ერთი ესრეთი წერილი მიიღო იდუმალ ორგულმან მეფისა ჩოლაყაშვილმან და ბრძანა მეფემან შეიპყრან იგი და მისცეს სამსჯავროსა. პყრობილმან და შეშინებულმან გამოაცხადა წერილიცა მიწერილი ბოდბელთან და ორთა სხვათა თავადთადმი, და მეფემან, ნაცვლად სასჯელისა (რადგანც ჩოლაყაშვილი იყო სიძე მეფისა ძის ალექსანდრესი), ბრძანა სინანულისათვის მათისა მოსცენ ფიციითი წინაშე კარისა ეკკლესიის ხატისა თელავს, სიტყვა წერილითი ერთგულობი-

სათვის მეფისა გიორგისა და ეკმოსცა მათ ესე. გულტიკენეულმან მეფემან და გულჩილმან, უბრძანა იყენენ დამნაშავენი სიფრთხილით, ებრალეოდესთ ცოლშვილნი თვისნი, ვითარცა ებრალვის თვით მეფესა იგინი, არა ღირსნი სიბრალულისა და შეწყალებისა.

იოანე ბოდბელსა მიეწერა საყვედურითი წერილი ესრეთისა სიტყვებითა, რომელ მოიყვანა ძრწოლასა და შიშსა ყოვლადი კახეთი. „ორგული მეფისა და გამტები ფიცისა, არაღა მწყემსი ეკკლესიისა — მისწერა კათოლიკოსმან ანტონი, სიტყვა და თქმა მეფისა — თვით განიკვეთ ესრეთითა მოქცევითა თავსა შენსა ხირისხილგან შენისა. — ნუ მიმიყვან იქამდინ, აღვასრულო იგივე სასჯელი, რომლითაცა დაიხაჯა ორგული მეფისა როსტომისა კათოლიკოსი დიასამიძე“. — შეერთომილი ბოდბელი, თვით მოვიდა ქალაქსა, წარდგა მეფესთან და მოითხოვა ბოდიში და მიტევება ბრალისა; მიაწერა ბრალი თვით ძმასა მისსა მეფის ძეს ალექსანდრეს, რომელამანცა მოსწერა წერილი უქმად და ყურუგდებულად დარჩენილი. ამით დასცხრა კახეთი და შეშინდა ქართლი. სიმტიკემან მეფისა მიაჩუმა ბორჯვანი მრავალთა, იღუმალ მუშაკთა პირის-პირ მეფისა ესე — ამბავი მიაშმო მეფის ძემან თეიმურაზ ერთსა და მასვე დღეს, ოდეს მესაუბრებოდა ს. პ. ბ. ხატისა გამო კარის ეკლესიისა ღვთისმშობლისა, რომელიცა აქენდა მას ს. პ. ბ. და რომელიცა შემდგომად გარდაცვალებისა მისისა აქენდაცა კვალად მეუღლესა მისსა მეფის რძალს ელენეს; და აწ მეფის ძეს იოანეს შვილისშვილს იოანესვე.

დიდად შინაურად შეჩვეული მასთან მოვახსენებდი ხშირად სიტყვასა: „ბატონიშვილო! ხატი ეგე ტაძრისა, სწუსს ტყვეობასა თვისსა, ტაძრისაგან თვისისა დაშორებასა და უცხოებასა შინა მწირობასა“. „ამის მადლი, — მეტყოდა, — შემეწიოს მე, როგორ მოვიშორებ მას, მანამ ცოცხალი ვარ“. — „ჩემი რჩევა, ბატონიშვილო, წარგზავნოთ თელავსა; არ დაუკარგოთ საუნჯე ქვეყანასა და თვისსა ადგილსა. ფასი ხატისა მაგისა, იცის ქვეყანამან, რომელსაცა იგი ეკუთვნის და რომელმანცა იგი ჰქმნა და შეამზადა“. —

ზედა წარწერა ხატისა ამის არა მაქვს და მახსოვს ზეპირ ნამდვილ, რომელ იყო შემკული კახთა ზეფისა ლეონისაგან. დედოფალიცა თინათინ მეუღლე მისი, იყო მუნ მოხსენებული ⁴⁶.

⁴⁶ ხატი ესე, შემდგომად გარდაცვალებისა მეფის რძლისა ელენესა, მეუღლის მეფის ძის თეიმურაზისა, წარმოიგზავნა თფილისს დასასვენებლად თელავისა მეფეთა კარის ეკკლესიისა 1866 წელსა. იოანე ბატონიშვილის შვილიშვილმან იოანე გრიგორის ძემან გამოითხოვა იგი და მიიღო თვისდა საკუთრებად, ვითარცა სახელისა მისისა საუნჯე. ძვირფასითა შინაქრისა ხელთვნებითა არის ესე შემკული. როგი იყო, ვითარცა ტაძრისა ხატი, ყოფილიყო დასვენებული თელავს, თვისსავე ტაძარსა შინა თავყვანის საცემლად ქრისტიანეთა, კახეთისა მხარისა, ქართველთა.

CXVI

მოთხოობასა ზემორესა დაუმატა მეფის ძემან თეიმურაზმან შემდეგი: „როდესაც მე თვით შემდგომად მეფისა გარდაცვალებისა წარვედი სპარსეთსა, მაშინ მეფის ძე ალექსანდრე დიდად მყვედრიდა მეფისა მამისა ჩემისა ესრეთ მოქცევასა წერილთა შინა მისგან მოწერილთა. მოიხსენებდა მეფესა უშვერად და უკადრისად და სწყევდიდა მას. სიტყვანი ესე მოსწყლვიდენ ჩემსა გულსაო და მაშინ ვსცან მტერობა მისი მამისა ჩემისა სახლისათვის და ბოროტი განზრახვა მისი ძმათათვის ჩემთა. — შემძაგდა მეფის ძე ალექსანდრე და ვნახე თვით სპარსელთა ქცევა, ბილწი ჰაზრი მათი უსათუძლო განმგებლობისათვის და საომრად. ვსცან იგინი არა რაჲსა მცოდნენი, ყაენისაგან დაშორებულნი, ვერ გაბედავნი სიტყვისა თვისისა მეფესთან და სწორისაცა სასარგებლოჲსა ჰაზრისა არ გამოთქმელნი. დიდად მიკვირდა მდგომარეობა ირანისა, მეფეთა კარისა, და მოვიხსენებდი პაპისა ჩემისა კარსა და თვით მამისა ჩემისა, ყოვლად მეფურისა, დიდებულისა, განცხრობითისა, მხიარულებითისა, სამართლიერისა და კარლია ტახტისა მდიდართა, მოკლებულთა, სნეულთა, მშვიერთა, ობოლთა, ქვრივთა და ჰყრობილთათვის. ეხლაც ვეკვირვი, მიზეღვით სპარსეთისა და სხვათაცა ევროპიისა მეფეთა, ჩემგან ნახულთჲ რეინისა პირამდინ, მამისა ჩემისა სიმალღესა და ბრწყინვალეზასა; ეხლაც ვხედავ, რომელ ქრისტიანობა არის სამკაული მეფეთა და მასზედა დაფუძნებული მეფობა და განმგეობა ქვეყანისა არის საჩინო, ტკბილი, სამართლიერი და უცთომელი. — „აი, ჩემო პლატონ, — მიბრძანებდა მეფის ძე, — რითაც იყო დიდი კარი მამისა ჩემისა, — იყო ქრისტეს მოყვარე ყოვლად და ამისთვის იყო მეფე პირველი, თუმცა მტერთაგან გარეულთა და შინაურთა შეიწროებულნი“.

CXVII

დიდად ეხაროდა ქართველთა ერისა ჩვეულებასა, ოდესცა აღდგომისა დღესა მიერთმეოდა ვეცხლისა სინხედ, მილოცვით დღესასწაულისა, სხვათაშორის საპასეჲოდ მომზადებულთა სანოვაგეთა, თავი ღორისა მოუხარშავი და მოსახარშავად განმზადებულნი. — „კურთხეულმან ვასილი, — ბრძანებდა მეფე, — განხსნა ჭამა ღორის ხორცისა, აკურთხა და განსწმიდა, რასაცა მოსე მცნებითა თვისი[თ] უწოდებს



ბილწად. თქმული ესე თუმცა არსად სწერია ბრძენთა და ქართველთა წერილებში, გარნა საზოგადოდ ზეპირ თქმულობით, მიაწერენ დიდსა ვასილს. დიდმან ვასილი შემოიღო ესე, რათა ჭამითა ღორის ხორცისა დააშოროს პურითთა ქრისტიანენი და რათა მოქცეულნი ქრისტიანედ და მიმალულნი ურიაობასა ჰურიანი, ადვილად განირჩეოდნენ. ესრეთი არის სადამე განმარტებული დოსითეოს ნეკრესელისაგან“.

ესე დოსითეოს იყო გვარით ჩერქეზიშვილი, კახელი კაცი, ღვთისმეტყველი და ფილოსოფოსი, მეფესა ირაკლის მეორესა უნებდა ებოძა მისთვის კათოლიკოსობა შემდგომად ანტონისა პირველისა. გარნა არა ჰქმნა მეფის ძემან გიორგი და მიუბოძა შვილსა თვისსა ანტონის. იცოდა კარგად სომხური. იყო კოჭლი დაბადებით. გარდაიცვალა 1789 წელსა. მას დეუდგა ნეკრესლად ამბროსი.

CXVIII

თელავიდამ მოსრულსა დავითს, რექტორსა, თელავისა სემენარქისა შემდგომად გაიოსისა მოძღვრისა, უბრძანა მეფემან დახედოს ქალაქსა თფილისსა სასწავლებელთა, რომელნიც იყვნენ დროსა მას: ნათლისმცემელისა ეკკლესიისა, კალოუზნისა, სიონისა, ქაშვეთისა, მეტეხისა და ანჩისხატისა. ასწავებდენ აქა წერასა, კითხვასა, გალობასა, ღრამმატიკას, კატეხიზმოს ანტონი კათოლიკოსისა სისტემითა, ძველთა სამეფოთა ისტორიასა და სხვ. მოსრულთა ჰასაკსა შინა კერძოდ და არა ყოველგან ასწავებდენ ძველსა და ახალსა ფილოსოფიასა და ღვთისმეტყველებასა ანტონისაგანვე შედგენილსა. მოწაფენი დროთა ამათ იყვნენ ოთხასამდინ, ვითარცა იტყოდენ თვალით მხილველნი მოხუცნი.

მაისის თთვესა მეფე მიბრძანდა კალოუზანსა და იხილა მოწაფენი ეფრემ ღვდლისა კალოუზნელისა: თვით თვითოეულსა უბრძანა წაიკითხოს დავითნი, პარაკლიტონი, ქაში ხუცუურად, აგალობნა იგინი და თვითცა გალობდა წირვისა და მწუხრისა საგალობელთა. დიდად განმზიარულდა მეფე, იხილა რა ყრმანი მადლიანად — ვითარცა სადმე თვით ბრძანა მეფემან, — მკითხველნი. უბოძა თვითო აბაზი და ამცნო ყრმათა, რათმ ეშინოდეს მათ ღვთისაგან და შეიქმნებინან ბრძენნი და შვილნი ეკკლესიისანი. „დასაწყისი სიბრძნისა არს შიში უფლისა“ — ხშირად ბრძანებდა მეფე.

ესე მიაშო თვით მოხუცმან იოანე, ვიკარმან საქართველოჲსა, ეპისკოპოსმან ავალიანმან, მუნ დამსწრემან დროსა ამას. ამასთანავე

დაუმატა ესეცა: „ფული თეთრი, რომელიცა მუშაობდა დროთა ამათ ქალაქსა, და რომელიცა მიერთმეოდა მეფესა, ყოველთვის ჩაპყრიდნენ აღუღებულს ნაცრიანს წყალში და ესრეთ ფულსა განწმენდილსა და ჩირქილამ მოშორებულსა, მიართმევდენ მეფესა; — ჯიბე მისი იყო შიოს მარანიო“ — ე. ი. უხვი და მოწყალე მოკლებულთათვის და მარადის უკლებელი ფულისა. დიდად უყვარდა განსვენებულსა იოანეს მოგონება მეფისა გიორგისა: „— იყო კაცი წმინდა. ფაქიზი და მართალი, მოძულე არა წმინდებისა, არცა ერთი ძმა, არცა ერთი პედილი არ იყო, ეგოდენ წმინდა და ღირსი და გონიერი ვითარცა გიორგი, ვითარცა მზე ბრწყინვედა და ვითარცა მთვარე სიდიდით სჭარბობს ვარსკლავთა, ეგრეთ მანათობელად სჩანდა მეფე გიორგი შორის ძმათა და შვილთა თვისთაო“.

CXIX

დიდად სძაგდა ალთათვისა დანახვა, და ბრძანებდა სადმე: „არ ეკადრება ქრისტიანესა მისი ქონვა, რადგანაც არის ნიშანი მაჰმადანობისა. „სპარსნი ალთათესა ჰხატვენ მაჰმადისა გვერდზედ, — იტყოდა მეფე, — და ცხონებასა თვისსა მოელიან ალთათესაგან განწმენდითა“. — ძმანი მისნი ეცინოდენ ამისთვის მეფესა და ჰგონებდენ უშვერად თქმასა მისგან ალთათესათვის. „დროთა ამათ, თათრობისა დასასუსტებულად, იტყოდა მეფე სიტყვასა ამას. ვერ მხედველნი შორით არა მოიწონებდენ მეფისა ჰაზრსა და გამგენი ოქმულობისა მისისა, ნაცვლად ალთათვისა მაჰმადისა სიმეოლისა, ხმარობდენ სპილენძისა თუნგსა ძველთა ქართველთა ერისა ჩვეულებითა.

CXX

მეფე ყოვლისა ღონისძიებითა მეცადინებდა, დაესუსტებინა და განეჭარვო სპარსთა წესნი და ჩვეულებანი, როსტომ მეფისა დროდგან ქართველთა შორის შემოტანილნი და დამკვიდრებულნი. „განამტკიცეთ კაცნი სარწმუნოებასა ზედა ქრისტესსა, — უბრძანებდა ხშირად მღვდელთ მთავართა და არსენისა თფილელსა, არა დიდად მისგან პატიეცემულსა, — შეაყვარეთ ერსა ჩემსა ქრისტე; განთესეთ მცნებანი მაცხოვრისა, სიმტკიცე სარწმუნოებისა, სიმტკიცეა მეფობისა და ბედნიერება ერისა. მორწმუნე მეფე და მორწმუნე ერი მეგობარნი არიან ღვთისა და შვილნი მალისანი. დამკველხი ქრისტიანობითისა



სიწმინდისა, დაიცვებიან განსაცდელთაგან. მწყემსსა კეთილსა არა წარუწყმედების სამწყსო სულიერი, მოსაეი ჯვარისა არა სადა დაეცემის“. ვიყნეთ მტკიცედ სახარებისა სიტყუათა ზედა; დავემყარნეთ სარწმუნოებისა კლდესა ზედა; ვისასოებდეთ და მივენდოთ ღმერთსა და იგი დაგვიცვამს. ნუ ჰვონებთ მტკიცედ საქმესა, თუ ღმერთი არ წარმართებს მას. მოიხსენეთ რუსთველისა სიტყუანი:

„განგებასა ვერ ვინ შეცვლის, არ საქმნელი არ იქმნების“ (192).

„იგი მიენდოს სოფელსა, ვინცა თავისა მტერია“ (1382).

„მაგრამ ღმერთი არ გაწირავს კაცსა შენგან განაწირსა“ (981).

„დაესხენ, სხვანი სხვად ჰფიქრობდენ. ჩვენ, ჩემო მოძღვარო, — უბრძანა ევთიმის თვისსა საყვარელსა — ჩვენებურად ვიფიქროთ, როგორც გვიწირავს ისე ვსწიროთ. შოთამაც ასრე სთქვა ლექსად:

„ზოგთა აქვსთ საღმთო სიახლე დაშვრების აღმა ფრენითა, კვლავ ზოგთა ქვეუძსთ ბუნება, კეკლუცთა ზედა ფრენითა“ (29).

CXXI

სიყრმიდან განსწავლული სამღრთოა და საეროა წერილითა, უყვარდა დიდად კითხვა ვეფხის-ტყაოსნისა, ზებირად, ძველ-დროთა ჩვეულებრივითა წესითა, წარმოთქმიდა ოცდაათსა და მეტთა მუხლთა, ეტრფოდა ლექსთაწყობასა და გულმხიარულებითა გასაგონად, ტკბილად აბოლოებდა შოთასა ტკბილთა ნათქვამთა. კათოლიკოსსა ანტონის პირველსა, რომელსაცა არა სწყალობდა სიყრმიდგანვე, ვითარცა კაცსა პაპისაგან მისისა თეიმურაზისა შეძულებულსა, — მოიხსენებდა არა კეთილად, რადგან ვერ სცნო ღირსება შოთასი, რადგანცა დღესა ერთსა 80 დაბეჭდილი წიგნი ვახტანგ მეფისავე დროსა, შთააყრევინა მტკვარსა, ვითარცა წიგნი მავნებელი მკითხველთათვის და მომწამე-ლელი ქრისტიანეთა გონებისა და გრძნობისა. დიდად ეკვირვებოდა ესრეთსა ბრძნისა კაცისაგან მოქმედებასა. „წიგნი შოთასი, — იტყოდა მეფე, — არის მახვილი სახმარი თვისსა დროსა. გონიერი მოიხმარებს და უგუნური მითვე საქურველითა თავსა თვისსა განიგმირავს. ღვინო არის სამკურნალო, და უგუნური გარდააქცევს საწამლადად, სალოთავად. სიმდიდრე არის ნიჭი ღვთისა: ერთი მოიხმარებს კეთილად და მეორე წარსაწყმედელად თავისა თვისისა. ნუუმე ცეცხლი მათფობელი და დამწველი, არის რამე საგმობელი? ბატონი კათოლიკოსი, არა ჩემგან საკიცხველი, შეიქმნა მართლად საძრახისად მწერალთაგან. შოთას თქმულნი ატკობდენ სულსა, ასუქებენ გონებასა, ამაღლებენ გრძნობასა, ავრცელებენ გულსა, ამხიარულებენ კაცსა, დიდებულ

ჰყოფენ ქართველთა ენასა, ამუსიკებენ ქალთა და კაცთა, თუმცა არ არის ბევრთათვის დიწერილი, გარნა არა უხმარი ბევრთათვისცა მწერალთა სახედ მწერლობისა, ლექსთა ხმათა შეწყობისათვის, ასოთა დანაკეთობისათვის. აჰა ერთი ესე გვარი ლექსთაგანი:

„ლაშქარნი და დიღებულნი მოდრკეს, მდაბლად ეთაყვანნეს, მოახსენეს; მიწად ვეჭმნეთ, ვითარც მიწად მიგვიყვანნეს. მორჩილ ქმნილნი დაგვადიდნეს, ურჩნი მკვდართა დაგვაგვანნეს, მტერთა მკლავნი შეაბუნტეს, გულნი ჩვენნი აგულვანნეს (1684).

ხშირად იტყოდა ევთიმისათვის მოძღვარისა თვისისა, რომელსაცა არა უყვარდა ლექსთა კითხვა სოფლიოთა, შოთას თქმულთა:

„ანუ არის ბრძენი ვინმე, მალალი და მალლად მხედი, არცა ლხინი ლხინად უჩანს, არცა ჭირი ზედა-ზედი, ვით ზღაპარი ასე ესმის, უბედობა თუნდა ბედი, სხვაგან არის, სხვაგან ფრინავს, გონება უძს ვითა მტრედი (1219)-

CXXII

1799 წელსა, თთვესა ნოემბერსა 26 შემოვიდა თფილისსა ჯარი რუსისა ე. ი. პოლკი ლაზარევისა. მეფის ძენი დავით და იოანე წინა უძღოდენ მას დარიალისა გზით. მეფის ძე აღმასხან ანუ ვახტანგ, უნებლიეთ მიეგება ანანაურსა და თან ჰყვა 30 აზნაური კარისა თვისისა კაცი და მოხელენი: გოშპარ დიმიტრი და დურმიშხან კობიაშვილნი; გლახა ქილაშვილი და გრიგორი ყარანგოზიშვილნი პირველობდენ მათ შორის ⁴⁷. გონიერთა ქართველთა უხაროდათ რუსთა ჯარისა შემოსვლა, ვითარცა ერთ მორწმუნისა ერისაგან ელოდნენ ქვეყნისა დაცვასა. მემბოხენი და მეფისა იღუმალ წინააღმდეგნი იტყოდენ სხვად: განმარტებდენ ბოროტად და ჰგონებდენ მეფობისა და სამეფოჲსა ლალატობასა; მეფემან წინათ ცნობილმან მოუშადა 4,000 კოდი პური, რომელიცა ეშკაბაშმან თამაზ ორბელიანმან

⁴⁷ გოშპარ, დიმიტრი და დურმიშხან კობიაშვილნი და გრიგოლ ყარანგოზიშვილი 1803 წელსა იყვნენ აშფოთებულისა არაგვისა წინამძღომელნი 1803 წელსა. მერეთ შეიპყრეს რუსთა და დაბორკილნი დაატუსაღეს ანანაურისა ციხეში. აღდგომისა დღესა ესენი გადმოცვივდენ მაღლისა კოშკიდან და ივლტოდენ მთიულეთისა მთებში, ფეხ მოტეხილი გოშპარ იბრძოდა პირისპირ რუსთა. უკანასკნელ შემოირიგეს და დამშვიდებულნი ცხოვრებდენ სახლთა შინა თვისთა.

და სვიმონ ანდრონიკაშვილმან, მეფისა სიძემან, მოატანინეს ურმე-
ბითა. სადგურად ჯარსა დაუნიშნეს საბურთალო ახლოს მტკვრისა, 12
ხაბაზნი აცნობდნენ ჯარისათვის პურსა თფილისს და გოდრებით ურ-
მითა მიაქენდათ. მესამესა დღესა სალდათთა თვით იწყეს ცხოზა
პურისა ფეჩში მომკავოდ: ვერ იამათ ჩვენებურად მცხვარი პური.
დიღმისა მოურაენი დღე-ყოველ უზიდავდენ შეშასა... მასვე დროსა
მიეწერა ფიცხელი ბრძანება ნინია სუმბათიშვილსა ნათლუხის მოუ-
რავსა, კომლზედ სამოურავოჲსა მისის შესწერდეს თვითო ურემი შეშა
რუსისა ჯარისათვის და მომზადდეს ესე დეკემბრისა თთვისათვის
1800 წლისა. მეფე განვიდა ცხენითა საბურთალოს, მიბრძანდა და
ნახა; დაიკრა მუხიკა, გამოეჭიმა ჯარი; ღენერალმან მოართვა რაპორ-
ტი რუსულად და ქართულად დაწერილი. — მიახლოვდა მეფე და
უბრძანა მალღის ხმითა: „გამარჯვება ქრისტეს მოყვარესა მხედრო-
ბასა“, მაშინ შეპკვილა ჯარმან სიმრთელე მეფისა, რუსთა ჩვეულე-
ბითა. „ვეცდები ღენერალო, არა დავაკლო არა რაჲ ჯარსა; რასაც
მოითხოვთ აღვისრულებთ!“ — ესე იყო დილით. რავედენნიმე ასნი
კაცნი დააყენეს თფილისსა, სადაცა შემოვიდა ჯარი მუხიკითა, და
წინა უძლოდა 15,000 კაცი მცხოვრებთაგანი და იყო ციხილამ სრო-
ლა ზარბაზანთა და რეკა ზართა.

ამასვე დღესა საღამოზედ კვალად წაბრძანდა მეფე სანახავად
მათისა ბანაკისა, და ისიამოვნა დიდად ხილვა სალდათთა, თავისუფ-
ლად, კარგათ ჩაცმულთა და მომღერალთა. სიმღერანი მათი ბოხისა
ხმითა ყვირილითა, ცქეიტად წარმოთქმული, მოიყვანდა მეფესა გან-
ცვიფრებაში, — „გმირული მღერაა, რუსთა სიმღერაო, სარდალო, —
უბრძანა იოანე ორბელიანსა, — მხნენი უნდა იყვენო. ახლა ვხედავ
და მრწამს, რომ აღვილად შეგვიშინებს და მოერევიან ჩემთა მტერ-
თაო. ამათ ვერ დაუდგებე ვერცა ლეკი. ვერცა] სპარსი და თურქიო.
ჩემისა ქრისტეს ძალითა, განსვენებით ვიქმნებით ამიერიდგანაო. —
მაცხოვარო! შენ შეგვეწიე!“ — წარმოსთქვა მეფემან ქულ მოხლითა.

შემდგომად ათისა დღისა იწება მეფემან, მოსმენა რუსულად წირ-
ვისა. მოვიდა ბატალიონისა მღვდელი და მგალობელნი სალდათნი
სასახლისა წმინდისა გიორგისა ეკლესიისა. ყოველივე იყო რუსუ-
ლად. დიდად მოეწონა მეფესა წირვისა წესი, მგალობელთა მოიყვა-
ნეს მეფე ლმობიერებასა და ბრძანა: „უცხოთ სცოდნიათ გალობა“. მოხსენებისა დროსა იმპერატორისა და სახლეთულთა მისთა მღვდელ-
მან მოიხსენა მხოლოდ მეფე და დედოფალი. მემკვიდრემან დავით
იწყინა ესე და აყვედრა მღვდელთა რუსულის ენისა მცოდნეთა ზაქა-
რია სიღამონსა, იოსებ წინამძღვარიშვილსა და იოანე ქართვე-



ლოვსა ⁴⁸ დაეწიებინათვის მისისა, ოდეს მისცემდენ ივინი რუსისა მღვდელსა წირვისათვის დარიგებასა. — შემდგომად წირვისა მეფემან მიიწვია ლენერალი და მღვდელი თვისთანა სადილად და მგალობელთა რუსთა სალდათთა თვით თვისის ჯიბილამ მათთან ამოღებული უბოძა 4 მანეთი ფულად წერილისა აბაზებისა.

CXXIII

მომწონებელი რუსეთისა ჯართა წყობისა, ჰგონებდა წარველინა შვილი თვისი უფროსი პირმშო მეორისა ცოლიდამ მიხაილ, იმპერატორისა პავლესადმი. დროსა ამას იყო ესე, ვითარცა თვით მიამბო, 17 წლისა. დაიბარა კავალენსკი, რეზიდენტი და უბრძანა მომზადება შესაბამისა წერილისა. ნოემბრისა თთვისა 8, დღესასწაულსა მთავრანგელოსისა მიხაილისასა, წარიგზავნა წერილი ესე; გარნა მასვე წელსა გარდაიცვალა მეფე გიორგი და ორის თთვისა შემდეგ თვით იმპერატორიცა პავლე. ამისთვის დაშთა ჰაზრი ესე და განზრახვა უქმად. მეფის ძე მიხაილ თვით ბრძანებითა დედოფლისა დედისა, წარვიდა რუსეთად და არაა მხილველი სამშობლოასა ქვეყანისა, გარდაიცვალა 82 წლისა ქალწულებითისა ცხოვრებითა 21 ნოემბერს, 1861 წელსა და დასაფლავდა ოქროპირისა ეკკლესიასა ალექსანდრე ნეესკისა მონასტერსა, სამარხოსა ძმათა და ნათესავთა თვისთა.

CXXIV

დიდ-მარხვის 5 კვირიაკესა, მწუხრად მიბრძანდა მეტეხსა, დღესასწაულობისა გამო ტაძრისა დაუჯდომლობისა. მოიხილა ადგილი გარემო ტაძრისა და ძველნი ნეშტნი ძველთა მეფეთა სასახლისა. თვით ამოწმებდა საძირკველთა დანაშთენთა იმ გერგელივ კლდოვანისა მის ადგილისა, რომელსა ზედაც ვახტანგ გორგასლანისა დროდ-

⁴⁸ ამით ესწავათ რუსული ასტარხანში. იოსებ წინამძღვრიშვილი იყო მოძღვრად, საქართველოისა განმგებისა კნიახის ციცი ნოვისა და გარდაიცვალა მოზუცი 1827 წელსა. იოანე ქართველოვი იყო მასწავლებლად თფილისის საკეთილშობილოსა, რომელიცა გამართა კნიაზმან ციციანოვმან 1403 წელსა და გარდაიცვალა 1816 წელსა. ზაქარია სიღამონიშვილი კახელი გადაყვა მეფის ძეს მიხაილს და რადგან ორჯერ მიიღო საჩუქრად ჯვარი ოქროსი, ეწოდა მას: „ორჯვარადეკანოხი“. მოკვდა მოზუცი 1834 წელსა თელავს უკუმოქცეული რუსეთით.

გან როსტომ მეფისა დროდმდე (455—1630) იყო სასახლე საქართველო-
ლოასა მეფეთა, და თვით ეკლესია ვითარცა კარის საყდარი.

ბრძანა და განაჩინა დაფუძნება მუნ სასახლისა და განწმენდა ადგი-
ლია მცხოვრებთაგან, რომელთაცა აქვნდათ მუნ სადგურად დროე-
ბითად მიცემული, ანუ ეკლესიისა მსახურთა, ანუ ეკლესიისა ყმათა,
ანუ სასახლისადმი მიწერილთა მოხელეთა და მხლებელთა.

განსაკვირვებელად მეფისა და ქალაქისა მცხოვრებთა პასექისა
შემდგომად, ოდეს განსწმედდენ ადგილსა აღშენებისათვის ჯერეთ
ახლოს ეკლესიისა 300 ჯაზანდრისა ადლისა სიგრძეზედ, მტკვრისა
მხარეს, პლანისამებრ ანუ სახისა, ხატულისა მეფესთან მყოფისა ნემე-
ცისა დეიტრიხისა (?), დაეცა მეხი თვით ადგილსა მას. შეშინებულ-
მან მეფემან შეაყენა შენობა მუნ თავისდა სასახლისა. მცხოვრებნი
თფილისისა მორწმუნენი და ურწმუნონი, ბუნებისმეტყველნი და
ღვთისმეტყველნი, თვისებრ, სხვად და სხვად განმარტებდენ ესრეთსა
შემთხვევასა. თვით მეფე მიეცა შიშსა და ოცნებასა; ბნელი იგი რა-
ცალა საიდუმლოობითი კაცთა ბუნებისა, შთაუხდა გონებასა და
სულსა მისსა და მორჩილმან მარადის უხილავისა ხელისა, ხელითა
ხილულითა ეძებდა მარადის სამკურნალოსა მოწყალეებითა, რომლი-
საცა იწყო გაცემა უხვად ქვრივთა, ობოლთა და გლახაკთადმი. მაშინ
შიშმა ღვთისა დამატა ლოცვასა ლოცვა, ვედრებასა ვედრება და
კრემლთა ლოცვითთა, კრემლნი.

CXXV

„ღღესა ერთსა მოახსენეს მეფესა, — იტყოდა იოანე მდივანი ბეგ-
თაბეგიშვილი, — უხვებამან თქვენმან და გაცემემან გამოლივა საქუჭ-
ნაო თქვენო“, მეფემან უბრძანა პასუხად: „უხვსა მეფესა არ მოაკლ-
დება საუნჯე; ვითარცა შიოს მარანსაო“. მოწყალეება, — კარიოა სა-
სუფეველისა განმღები. მოწყალესა კაცსა, მოციქული პავლე, შეადა-
რებს თვით ღმერთსაო“.

CXXVI

ჯერეთ მეფისა ირაკლისავე დროსა აქვნდა შეტყობილი, რომელ
რუსთა მეცნიერებათა აკადემიისა კალენდარში, მოიხსენებდენ საქარ-
თველოასა მეფეთა სახლისა წევრთაცა. დროდგან, ოდეს საქართვე-
ლოასა მეფემან ირაკლი აღიარა ტრაქტატითა (1783 წ.) ვასსალობა

რუსეთისა და სამეფოცა საქართველოესა დაიდვა ვალისტანათ რუსეთისა. მარადის აცნობებდენ ახალთა დაბადებულთათვის და მიცვლილთათვის. ესე იყო მიზეზი, რომელ მეფისა გიორგისა შემდგომად მისწერეს, რათა მეფისა რძალი ელენე, მეუღლე მემკვიდრისა ჩაეწერათ 1801 წლისა კალენდარში, პასუხად ესე ვითარისა წერილისა სწერს მამასა ჩემსა ეგნატის ძმა მეფის რძლისა ელენესი თავადი სვიმონ აბა-მელიქი, შემდეგსა:

„ჩემო უსაყვარელესო მოწყალეო უფალო ნათლიაე! ⁴⁹.

ამ ჩემს ჰაზრს ასე შემოკლებით მოგახსენებ. ღმერთი არ წარმწყმენდს და ჩემს უდიდესს სასურველთ ხილვას მალირსებს, რაც შენი სიკეთე და ღვაწლი არის ჩემზედ და ჩემს ოჯახზედ, რომ ვარ სარწმუნო ჩემს გულში ჩამარბული და ჩამკვიდრებული არის. დიდათ მინდა რომ შევიძლო წიგნის მოწერა; დაეწერო და მოგახსენო, იცოდე, რომ ასე ვიცი. მაგრამ რა ვჭქნა არც დაწერა შემიძლია და არც წერილით მოხსენება, თუ ღმერთი მალირსებს თქვენს ხილვას, მაშინ მოგხსენდებათ.

თქვენს ნათლიდედას, ჩემს სიციცხლეს ასე მოვახსენებ: ყოველნი წამებულნი უზომესი და უდიდესი ტანჯვის მიღებით, ღირსებულან მეფობასა. ასრეთვე ეგზომი შენი ჭირი და ნალევლი რაც გაგიწევია ღმერთი და ჩვენი მრავლად მოწყალე წმინდა გიორგი გვალირსებს სააქავო სოფლის სიხარულს და ბედნიერებას და საიქავოსაც სარწმუნო არს რომ უმოწყალოთ არ დაგვაგდებს.

ჩემი ხელმწიფე შვილის სახელისა კალანდარიში ჩაწერინება გიბრძანებიათ; ამ წლისა აღრიდგანვე დაბეჭდილი გამოსული გახლავთ, რომ ამას აღარა ეწამლება-რა, ათის მარცვლის და ოცისათვის აღარ დაბეჭდვენ. ღვთით მეორე მომავალის წლისა იქნება ღვთით სხვა უკეთესს და უდიდეს გვარათ ჩაიწეროს.

სხვა ამბავი აქ ჩვენთვის არა კეთილი და არცა არა მშვიდობა და სიხარული. ღვთით და წმინდის გიორგის შეწევნით მანდედამ მოველით ჩვენს სიხარულსა, ნუგეშსა და ბედნიერებასა. დავშთებით ჩემის უსაყვარელეს მოწყალის ხელმწიფის მონა თავადი სვიმონ აბა-მელიქოვი.

ქ. მათსა უგანათლებულობასა ჩემს უდიდეს სასურველს და სანახავ სანატრელს მეფის რძალსა ელენეს ლამაზ პირს კოცნას მოვახსენებ.

წელსა 1801

იანვრის...7.

ვასტრახანს“.

⁴⁹ უწოდებს ნათლიად, რადგანაც ძმა ჩემი ქრისტეფოთე, გარდაცვლილი 1808 წელსა და თვით მეცა, მისის დისა მეფის რძლის ელენესაგან ვართ მონათლულნი.

CXXVII

მეფის გიორგისა სიცოცხლისავე დროსა ძმა მეფის რძლისა ზურაბ სწერს ქ. ასტარხნივან შემდეგსა წერილსა მამასა ჩემსა:

„ჩემო ხელმწიფევე ეგნატი!
უფალო ნათლიავ!

ამას წინა ფოშტით კნიაზმან მაგათსა უგანათლებულესობასა არზა მოართვა და მცირე ხანს დაცლა სთხოვა იმ ნივთისა; ეს ნუ მომიკვდება და შენმა მშემა ყოვლის ცდით ვცდილობთ, რომ ამ შენობის ცოტა რომ გაკეთება დაეანახოთ ქვეყანასა და მერე სახელმწიფო ხაზინიდან თეთრი ავილოთ პირველათ მაგათს უგანათლებულესობას ვაახლებთ. ამაზედ ხათრიჯამი იყავით და ნუ სწუხართ ³⁰.

ამ თთვის 23 მაგათ უგანათლებულესობას კნიაზისათვის ბაბახანის შეილის თავრიზსა მოსვლა ებრძანა; აქაც ბევრის ამბავს აჭორებენ ბაბა ხანისასა; ღმერთმან ქნას, რომ ამათი დიდებულებიდან სამხედრო წარმოველინოს ჩვენს ხელმწიფეს. ღრაფ-კამერლერი მუსინ-პუშკინი მოვიდა პეტრებრუხიდან. ვოენი გუბერნატორთან კორინლთან მიდის. ასე მოგახსენებენ, რომ ოსეთის გზა უნდა დაჩხრიკოს ორი დღის მოსულ არის, ჯერ კნიაზს არ უნახავ; თუმც უნდოდა, რომ მაშინვე ენახა, მაგრამ თავის შეუძლებლობისა მიზეზით ვერ ნახა და ასეთს ყოფაში ბრძანდება, რომ შეგებრალებათ და დღისით შენობისა მიზეზით ადგება, გაეა სალამოზდინ ოსტატებს თავს ადგავ; ძალიან ბეჯითად ვამუშავებთ იმ ზემო აზრის მიზეზით ³¹.

ჩვენს ხელმწიფეს ბატონის რძლისათვის მეფისაგან სოფლის ბოძება ებრძანა. ღმერთმან ბედნიერებაში მოახმაროს; ვიცი ესეც შენი გარიგებული იქნება ³².

³⁰ ძმანი მეფის რძლისა ჰპირდებოდენ ფულისა გამოგზავნასა, ნაცვალ გებითა წოდებისათვის თავადობისა, ოდეს მამა მათი სვიმონ ალა წარვიდა რუსეთად დიდისა საუნჯითა თვალთა და მარგარიტთა ნადირ-შაისაგან ნაქონთა. იმპერატრიცამან ეკატერინა ანუ იმპერატორმან პავლე შეისყიდეს ესე და უბოძეს მამული პოლშისა მხარეს. და თვით წოდებისაგამო მათისა, მეფისა წერილსა შინა, თავადად დარჩნენცა კნიაზად რუსეთისა.

³¹ ვინ არის ესე კნიაზი? არ ვიცი.

³² მეფემან გიორგი უბოძა პირის სანახავად თვისსა რძალსა გურჯაანი, სახასო კაცები, მარცანი სოფელი და ქარვასლა ქ. თფილისს.

ბატონიშვილისაგან გამოგზავნილი არეშაშვილი მარტირუხას აქ მოსვლა. ამას წინათ მოვახსენე რომ ჩვენსა ჩამოვახდინეთ, კარგის პატივით მიენდო ალა, ურმის ქირა ჩვენ მიგვაცემინა. მაშინვე ხუთ მინალიუნიათი ჩექმა უყიდეთ და ჩავაცვით. ახლა ამბობს, რომ აქ აშრაბანს (sic) ქორწილი მინდა ვქნაო, დანიშნული ვარო. ესე თუ რამე ქორწილისათვის მოსულა და მანდ ბატონიშვილი მოუტყუებია და აქ ჩვენ მოტყუებას გვიპირობდა, რომ ბატონიშვილმა იკისროს ახლა ჩემი თავიო. ამისი მოსვლა იყო და აქ რაგინდარა ქორების დაყრა, რომ ბატონიშვილს სხვა საქმეხედ გამოუგზავნიაო და რასაც ამბობდნენ, როგორ შემძლიან მოხსენება.

ამას წინათ მაული ბათისტი და ტემლაკი გეთხოვანთ. თეთრი მაული აქ არ იშოვება და მაშინვე მოსკოვს მივწერეთ, რომ წინას ფოშტით გამოგვიგზავნონ; იმედი მაქვს ჩქარა მოგვივიდეს ჩქარა გაახლოთ.

ახლაც შლაპა ებძანა, მაშინვე ვიყიდეთ კარგი შლაპა; გუშინ კვირა იყო და გუშინ წინ პრაზნიკი: იაშვიკი ვერ გაუკეთებინეთ და ვაახლებთ⁵³. ამას წინათ ას ხუთი მარცვალი ბაჯალლოს ოქრო გამოვგზავნეთ, როდესაც მოგერთვით გვაცოდინეთ და მე თქვენს მონასნუ დამაგდებთ თქვენის გულისაგან.

მისს უგანათლებულესობას ჩემს ხელმწიფეს ბატონის რძალს და თქვენ ნათლი დედას სურვილით ხელს ვაკოცებ. ქ. ბატონს მამა თქვენს, ქრისტეფორეს დედას ქრისტეფორეთ და მიათი მრავალს მოკითხვას მოვახსენებ. თქვენი და დაქორწინეთ, თუ არა?⁵⁴

მათი მონა ზურაბ სვიმონის ძე აბი-მელიქოვი

ჩემს სიძეს მირზას წიგნი ებოძებინა, იმ წიგნის პასუხს სხვას დროს მოვახსენებ. წყალობას ვითხოვ სიძეც მომიკითხო და მიააც შაქარადი. ჩვენი ეთერა სისუაც მომიკითხე⁵⁵.

წელსა 1800.
ივნისის 25
ვისტრაბანს.

⁵³ შლაპა ლენერლისა მემკვიდრისა დავითისათვის.

⁵⁴ ქრისტეფორე იყო ჩემი ძმა; მათა არის ჩემი დაი დღესცა ცოცხალი; დაი, რომელსაცა კითხულობს, იყო მამიდა ჩემი თინათინ.

⁵⁵ სიძე მირზა იყო... გულასპაშვილი ბეხირგანა თფილისისა; შაქარა იყო შვილი მისი; და მათა დედა შაქარასი და დაი ლეიძლი მეფის რძლისა ელენესი.



Օ ՆՍՅԵՐՄԱՆ ԲՆԱԿՆԵՐՈՒՄ

CXXVIII

აპრილისა თთვისა დღეთა შინა მოუვიდა მეფეს წერილი ომარ-ხანისა ავარიელისა, სადაცა იყო შეხიზნული მეფის ძე ალექსანდრე-ომარხანი, მცოდნე საქართველოსა შინა გზათა და კეალთა, ამოხრებელი სურამისა, ქალისა, — აბაშიძეთა სოფლისა და ახტალისა, — მელიქიანთა სადგურისა, — სთხოვდა მეფესა, რათა მისცეს წილი სამეფოჲსა ძმასა თვისსა ალექსანდრეს; რათა კავშირისა გამო ჯერეთ მამისა დროსავე მისისა ირაკლისა, ეგზავნოს საყოველ წლოდ დანიშნული საჩუქარი ანუ ხარჯი მას ავარიისა ბატონსა და ოსოქოლისა * პატრონსა. — დიდათ მიაჩნდათ სოფელი ესე ოსოქოლა, სადგური ხანთა, შეუვალი მტერთათვის, ექვსასისა კომლისა შეჭურვილისა ლეკისა ბოლაზი და ნაყოფიერებითა მდიდარი მათათა ადგილთა შორის. თვით ომარ იყო ბრძანებელი და თავად მრთელისა დროთა ამათ დაღესტანისა.

მეფე ერიდებოდა ავარიისა ხანსა; იცოდა ძალი მისი და ხმა. რომელიცა აქენდა დაღესტნელთა ზედა. ხანი ესე ადვილად შეპყრიდა 20,000 ლეკსა. 6,000 ლეკი ცხენოსანი, გულხადარა მზად იყვნენ ბრძანებასა ქვეშე მისსა. გარდა ამისა აქენდაცა დიდი ნათესაობითი კავშირი ერთობისა ყარაბაღისა ხანთან, იმ დროითგან, ოდეს გამა-ოხრებელმან ქალისა, წარიყვანა ტყვედ ორნი დანი აბაშიძისა ქალნი და მათგან ერთი თვით ჰყვა ცოლად და მეორე მიართვა ძღვნად ყარაბაღისა ხანსა.

მეფემან მისწერა წერილი ერთი არაბულად თვით ომარ ხანსა და მეორე ძმასა თვისსა ალექსანდრეს. პირველისა წერილითა აღუწყა ომარ ხანს, „რომელ კავშირი მასთან მას არ დავიწყებია; ელის დროსა უკეთესსა, რათა უფრო მტკიცედ დაამყაროს იგი მასთან. დაღესტანი სიმტკიცეა ჩემიო, — სწერდა მეფე, — უკეთუ ავარიისა ხანთა შეწყენითა და ძალითა დამშვიდდება ლეკი და არღა შემოვა თარაფ-თარაფად (გუნდ-გუნდათ) ასაოხრებელად სოფელთა, მე ვარ პირმშო შვილი მამისა ჩემისა, მეფედ დამტკიცებული რუსთა, სპარსთა და თურქთაგან. ძმათა ჩემთა და თვით ალექსანდრემან, არა ინებეს ჩემი მეფობა, გამექცნენ და მით აშუღოთებენ ქვეყანასა. ურჩივით თქვენცა მას, დამემორჩილოს და მივსცემ მას სოფლებთა და ადგილთა

* ოსოქოლა (ონსოქოლა, უნცუქულ) — სოფელია დაღესტანში (ყოფილებული შედის). ი ე დ.

სარჩოდ რაცა ვერ მისცა მას მამამან ჩვენმან. თუ დამშვიდდება ალექსანდრე, მე და ჩემი ქვეყანა გავმდიდრდებით და მაშინ კავშირი და ერთობა თქვენთანა უფრო მეტი იქმნება; — დაეხლოვდებით ძველთა ჩვეულებისამებრ და სარგებლობაცა ჩვენგან ყოველთვის ექმნება დალისტნელთა, — ესლა მდგომარეობა ევეყანისა ცუდად არის: აღრეულებისა გამო გაღარიბდა ერი ჩემი. რუსთა მფარველობისა არ უნდა ეშინოდეს არცა ძმასა ჩემსა, არცა დალისტნელთა“.

მეორითა წერილითა ძმასთან, ამცნებდა მას ტკბილად ქრისტეს სიყვარულისათვის დასცხრეს, მოვიდეს მისდა და მიიღოს ყოველივე რასაცა შეიძლებს მეფე მისდა მისანიჭებულად. მისცა აღთქმითი პირობა შეფიცებითა წინაშე ძელისა ჭეშმარიტისა, ჰყოს იგი კმაყოფილი. „მეფობისა დათმენა არ შეიძლება, ძმაო ალექსანდრე, — სწერდა მას, — დაეცემა მეფობა. უკეთუ განუყოფ მე სამეფოსა ძმათა ჩემთა. ვის უქმნია ესე და არ უნანია? ნუ ექმნები მტერი ოჯახსა და საქრისტიანოსა. დამიახლოვე ავარიისა ხანი: შენზედ უკეთესსა შუამდგომელსა მასთან კაცსა, მე ვერ ვიპოვნი. — ნუ იქმნები ორგული ქვეყანისა: აჩვენე ერთგულობა მეფობასა გაოხრებულსა და ამით აღიდე შენი სახელი. ამ ჩემ წერილთან მოგივა კათოლიკოსისაცა წერილი ვედრებითი. ამბორს გიყოფ შორიდამ და გელი მალე. მომეშველე და ვიყენეთ სიყვარულით [სიყვარულისათვის] * ქვეყნისა“.

პასუხი წერილთა ამათ არა მოერთო მეფესა. ომარხანსა მოუკვდა დროთა ამათ ცოლი აბაშიძეთა ასული და იგლოვდა. ალექსანდრე ჭარიდამ ნუხისა გზითა წარვიდა სპარსეთად და ელოდდა მალე ლექთა ჯარითა კახეთში შემოსვლასა.

⁵⁵ ესე წერილი დაწერა მეფისა მდივანმან იოანე ბეგთაბეგოვმან, რომელიცა გარდაიცვალა 1838 წელსა. თვით მისგან ვიცი ესე.

მანვე მიამბო, რომელ მეფე გიორგი ხშირად მათქმევიებდაო ძველად თქმულსა სიტყვასა მოლექსისაგან:

როსტომ სთქვა, სიბერკაცითა სიტყვა სათქმელად გაჭირდაო,
ასსა ლიტრასა რკინასა კბილ-ქვეშ შევიდებ, კნატს ვუხამო,
ალაზანსა და იორსა დავეწაფები ყლაპს ვუხამო,
იქით მთასა და აქეთსა ხელს მოვუჭირებ რახტს მე ვუხამო,
თავსა მოსულსა დიაცსა, მე იმა ვერას ვუხამო.

* ფრჩხილებში შეტანილი სიტყვა არის წ. კ. საზ. ხელნაწერ 3053-ში. ავტორს ის რატომღაც გამორჩენია საბოლოო რედაქციის დროს. რ ე დ.

ჩერქეზ ქირვანის ბატონმან შუკმან, ალექსანდრე მეფის ძის სიმამრმან და მეფეთა თანა დაახლოვებულმან აღრითვან. მოართვა მეფესა ვიორგის ნ ცხენი ყაბარდოელი, ორი თეთრი და ოთხი სხვისა ფერისა, ტანოვანნი და ძლიერნი. დიდ სხეულოვანობისა გამო მეფისა, ვერ სადამე უძლებდნენ მას ცხენები და ამისთვის გამოჩვევით, მცნობმან მოყარემან მოართვა ძღვენად. — იამა მეფესა და მიუძღვნა ნაცვლად გებისა საჩუქარი მას და რიცხვით სახლეულობისა მისისა ქალთა ოთხი ბეჭედი აღმასისა იავუნდ მოდებულნი თანასწორისა ფასისა და ხელოვნებისა და გულსაკიდი მარგარიტისა ძეწკვი. თვით მას წარუვლინა დიდი საგზაო აზარფეშა ვეცხლისა შიგნით მოოქროვილი და თოფი, რომელიცა ადრევე აქვდა ნაჩუქრად ინგლისისა ვაქრისავან, თფილისს მოსულისა მეფისა ირაკლისავე დროსა.

კაცთა, საჩუქარისა მომტანთა უბოძა ტანსაცმელი მდიდარი და შესაბამი მათდა იარაღი და გაისტუმრა ლიახვისა ხეობითა, იმავე გზითა, რომლითაცა მოვიდნენ. — ესენი ჩააბარა მშვიდობითისა მგზავრობისათვის იასე მაჩაბელსა, ლიახვისა ბატონსა და დავით ამირეჯიბსა, იმერეთისა მესამზღვრეთა და მოყვრობით იმერეთისა და მეგრელებისა თავადთა თანა დამოკიდებულთა. ამბავი ესე მიაშვო მეფის ძემან მიხაილ დამსწრემან საქმისა ამის. ერთი ცხენთა ამათვანი იყო თვით იგი, რომელიცა შემდგომად ლეკთა ჯარისა და ალექსანდრე მეფისა ძისა მათათანა ყოფისა ომსა საგარეჯოსა ახლოს (ნიახურას) დამარცხებისა წარუვლინა თვისისა უნაგირითა ლენერალსა რუსისა გულაკოვსა ძღვენად, და მიაგება ავლაბრისა თავსა. ესრეთ, ვითარცა ძღვეა მოსილი შეჯდომით მეფისა ცხენზედ შემოვიდა ქალაქსა და პირდაპირ წარდგა იგი მეფესთან, სნეულებით საწოლსა ზედა მდებარესთან და მიულოცა ერთობ ქართველთა და რუსთა ჯარისავან გამარჯვება პირველი, და ძლიერი, სახელოვანი და საიმედო შემდეგთა დროთათვის. ლეკთა ბაირალები მოტაცებულნი მძღვევლთავან, მოაქვნდათ თვით ლეკთა ტყვედ შეპყრობილთა, ეგრეთვე ზურნა და დაფი ლეკებისა. მცხოვრებნი ქალაქისა ავლაბრიდამ სასახლედმდე მოჰყვებოდნენ ძღვეა მოსილსა ლენერალსა ზურნითა, და დაფითა და საყვირითა; მეფის ძენი იოანე და ბაგრატ, — რომელნიცა დაეწსრნენ ბრძოლასა ამას დიდსა და სახელოვანსა და რომელნიცა დააჯილდოვა იმპერატორმან პავლე ბოძებულთა მათდა 2 ხარისხისა იოანე ერუსალიმელის ორდენითა, — იდგნენ მარჯვნივ და მარცხნივ ლენერლისა:

დიდი და ვრცელი ღროთა ამით მოედანი სასახლისა გაივსო მაყურებელთაგან. დედოფალი მარიამ, და მეფის ასულნი მუნ დამწრენი შეხაროდენ მძლეველთა. განმხიარულებულმან მეფის ასულმან რიფსიმე, აღრევე მცნობმან ლენერლისა, წაიძრო თითილამ, ვათარცათვით მიამბო, ბეჰედი ფირუზისა და უბოძა მას საჩუქრად. მიხედვით მაგალითისა ამის დედოფალმან უბრძანა მოხელესა თვისსა მოართვან ბეჰედები და ერთიცა სამ-იაგუნდ სმული ოქროს ბეჰედი ხელითა თვისითა უბოძა ლენერალსა. თვით მეფემან, ოდეს ლენერალი მოვიდა და აკოცა მკერდსა, აკოცა თვით ლენერალსა შუბლზედ და უბრძანა სიტყვანი ტკბილნი. „მისწერე იმპერატორსა პავლესაო მხნეობა შენი: იმედი მაქვს დაგაჯილდოოსო დიდად“.

აქავე იყვნენ შეკრებილნი კათოლიკოსი ინტონი, არსენი თფილელი, იუსტინე მთავარ ეპისკოპოსი და სომეხთა ეპისკოპოსი ოპანეზ თფილისისა.

ესრეთითავე დიდებითა და დღესასწაულობითა წარუძღვნენ მას სახლად თვისად, რომელიცა იყო ახლოს მეფის ძის დავითის სასახლისა მტკვარისა კიდესა ზედა. ესე იყო დილით 11 საათსა, დღე იყო, თუმცა ნოემბრისა თთვისა, მზიანი, მშვიდი და თფილიო, — მიამბო მანვე მეფის ასულმან რიფსიმე.

აქავე დაუვიწყებლობისათვის ვიტყვი ამასაცა, რომელ მეფემან ირაკლი იბილა შვილბ თვისი ალექსანდრე, არა კეთილად მტკევეი და მოუძებნა ცოლად ქალი ქირმანის ბატონითა ყაბართოდამ. მოიყვანეს ქალი ესე თორმეტი მოახლითა 14 წლისა თფილისს, წითელისა თალათინითა მშვენიერად წელ-რტყმულითა ზორტებითა, იშვიათისა მშვენიერებისა. შემდგომად ორის კვირისა ნათელ სცეს მას სასახლისა ეკლესიასა, უწოდეს სახელად ნინა. მეფის ძე ალექსანდრე ცივად ეტკეოდა სასძლოსა თვისსა და ქალმან, ჯერეთ ჯვარ-დაუწერავმან იგრძნო ობლობა თვისი და მწუხარებითა დუმლითა განატარა 6 თთვე, მოწყლული გულითა დაქლექდა და გარდაიცვალა და დასაფლავდა თფილისს, მეტეხისა ეკლესიასა შინა.

CXXX

შემდგომად რუსთა და ქართლისა ჯარისაგან ნიახურას გამარჯვებისა, მეფემან გიორგი სნეულად საწოლსაზედა მდებარემან, მისწერა დესპანთა თვისთა შემდეგი წერილი:

„ჩვენ მაგიერად მისს ბრწყინვალებასა ქავჭავაძეს, უფალს ეშიკა-ლაბაშს, ყაზახის მთავარს და ამირას გარსევანს და კნიაზს ავალოვს,—

თანა განზრახსა ჩვენსა გიორგის, და კნიაზს ფალავანდოეს ⁵⁷, მდიანს ელიაზარს, მრავალი მშვიდობითი სუფევა და სიყვარული ეუწყოსთ: აქაურს ამბავს აქიდვანვე თქვენც კარგად შეიტყობდით. დაფარულად რაოდენს საქმეს ცდილობდნენ, მოწერა აღარ ვინებეთ საქმით გამოცხადება შეუწყენს. ბაბა-ხანისშვილი და მისი სარდარი როსსიისა მხედრობისა ამო[საწყვეტ]ათ და საქართველოსა დასაპყრობად, რომ მოვიდნენ ერევანს, ალექსანდრე იმათთან მივიდა აქედგან გაქცეული. იმათ იქიდვან წიგნი და კაცი მოსდიოდათ; ჯარი შეიყარეს ამათ, მოვიდნენ, მაგრამ ღვთისმშობლისა მოწყალებამან განაქარვა იმათი განზრახვა. მათისა დიდებულებისაგან როსსიის მხედრობის მოშველება რომ შეიტყეს ყიზილბაშთ წავიდნენ შეშინებულნი. იქიდვან უქმათ დარჩომილი ალექსანდრე შუშის ხანთან მივიდა; ომარ-ხან დაბარებული ჰყვანდათ; ომარ-ხან რომ ჩამოვიდა, ალექსანდრე, იბრაიმ-ხანის-შვილიც იმასთან ომარ-ხანთან მივიდნენ; დიდი ჯარი შეიყარეს; ჯარის მნახავნი კაცნი ასე ამბობდნენ: ოცდაათი ათასი არისო, რომელნიც გაღმიდგან გამოდიოდნენ, მაგრამ ათასი კი მეტი იყო. ომარ-ხან, ალექსანდრე და მათთან სხვანი წამოვიდნენ საგარეჯოს, მარტყოფს დამდგარიყვნენ; აქედგან ესენი მისულიყვნენ ვისთანაც შეთქმულობა ჰქონდათ; იმათით როსსიის მხედრობა და ჩვენ ამოვეწყვეტენით; ომარ-ხანს და იმათ საქართველო დაეპყრათ, მაგრამ ეს კი არ იცოდნენ, ომარ-ხან და კარელნი საქართველოს იმათ აღარ დაანებებდენ. ნიახურას რომ მოვიდა ომარ-ხან უფალნი ღენერალნი ⁵⁸ ქიზიყს მისულნი, რაოდენისამე როსსიისა მხედრობით და ჩვენი შვილები იოანე და ბაგრატ კახეთისა მხედრობითა ნიახურას მოეწივნენ; ნოემბრის შვიდს სამი საათი დღისა დარჩომილი იყო, რომ მოეწივნენ და მყის თანა შეებნენ; სადაც ბინა ჰქონდათ და განზრახვა მისვლისა, იქ არ მიესწრათ, ქრისტეს ღვთისა და ღვთისმშობლის მოწყალებით შეებნენ და სძლიეს და ფრიად მრავალი მოსწყვიდეს. ჯონგათაის თავი აქ მოგვივიდა; ომარ-ხანის დიდათ დაკოდვას ანობენ იმათის ჯარით მოსრულნი ⁵⁹. ჩვენ ახლა ამისთვის გწერთ ამ წიგნსა, ამათ ამისთანა მაგათის დიდებულების სამუხანათო საქმე და

⁵⁷ მოხსენებულნი აქა გვარნი ავალიშვილისა და ფალავანდიშვილისა არიან თქმულნი რუსულისა ენისა მიბაძვით „ავალოვად“ და „ფალავანდოვად“. ესე ნამდვილი, რომელიცა აქვს დღეს უჯანათლებულეს ირაკლის ალექსანდრეს ძეს, არის დაწერილი კიკოლა დიაკვნისაგან. (იხილეთ სხოლიო 6).

⁵⁸ გულიაკოვი და ლაზარევი. ესე ომი აღარ აღვსწერე, რადგან რუსთაცა აქვსთ აღწერილი და ქართულადაცა არის აღწერილი.

⁵⁹ ომარ-ხან დაჭრილობითა ამით მოკვდა ზაქათალას და მუნვე მერითში დასაფლავდა.

ჩვენი ამოსაწყვეტი განზრახვა არ მოიშალეს. ჩვენი თავისა რომ დავუთმოთ, მაგათის დიდებულების მედრობის ამოწყვეტა როგორ და ვითმინოთ? მაგათის დიდებულების საფარველი რომ მოაკლდეს საქართველოსა, საქართველოდგან ქრისტიანობის ნათელი აღსდგება⁶⁰. კურთხეულის მეფის მამის ჩვენისა ანდერძიც ასე გვაქვს, თქვენც კარგათ იცით. ამ ჟამად ღვთის-მშობლის მოწყალებით შიძიმეს სნეულებისაგან განვთავისუფლდით; სრულიად სიმრთელეს რომ მივიღებ ქრისტეს ღვთის მოწყალებით, არავეს ავალ, არავესა და საბატონი-შვილოებს ჩამოვართმევ; ვიდრე ჟამდამდე დავდუმდები, მაგრამ ამათის მხრისაგან მეშინის მტერთა ჩვენთაგან შემწეობით, როსისინ მხედრობას შესცოდონ რა; ვინ იცის ამათგან მოხსენდეს რა მაგათის დიდებულების დიდებულსა კარსა. თქვენ იცოდეთ მიზეზი საქმისა ამის. ჭეშმარიტებაა, ვიდრე აქამდისინ მრავლისაგან მრავალი დამითმენია; მაგათის დიდებულებისა და მხედრობისა მუხანათობა და მაგის უძლეველის მხედრობისა ვნება კი ჩვენგან არ მოითმინება. ჩემი სული უნდა დავსდვა მაგათის დიდებულებისა და მხედრობისათვის მათისა; ღვთის შემდგომად მაგათი დიდებულება არის ყოვლის მხრით ჩვენი შესავედრებელი. წელთა ჩუ. ნოემბრის იბ. ქართლისა და კახეთისა და სხვათა მეფე გიორგი. უვარგობა კი არ იქმნება, ასე იცოდეთ, გიორგი“⁶¹.

- CXXXI

დღეთა ამათ შფოთისა და ამბოხისა ძმათაგან და ვარე მტერთა, მოერთვა მეფესა, ოთხთავე მართლ-მადიდებელთა პატრიარქთა კურთხევითი წერილი და ნაცვლად-გებითი საჩუქრებითი და ხატები ვაგზაენილთათვის საჩუქართა და შესაწირავთა, ვითარცა მოსახსენებულად განსვენებულისა მეფისა ირაკლისა, ეგრეთვე წარსამართებულად გამეფებულისა გიორგისა. სამი ესეთი ხატთაგანი დღესცა იპოება ჩემსა სახლში და მაქენან თაყვანისსაცემელად; ესე არის კვიპაროზისა ფიკარხედ ამოქრალი ხატები საუფლოთა დღესასწაულთა, მეორე

⁶⁰ ე. ი. განქარდება.

⁶¹ ესე მიმატებული ესრეთ თვით მეფესა მიეწერა. აქა იგულისხმებს მეფე, რომელ მოღება საუფლისწულოთა და არაგვისაცა ძმათაგან. უვარგისი ანუ უსარგებლო არ იქმნებაო; წერილსა ამას ნამდვილსა, რიცხვი არ უზის. მხოლოდ გარსევან ჭავჭავაძეს მეორეს გვერდზედ დაუნიშნეს რიცხვი მიღებისა: „28 დეკემბერსა 1800 წელსა მივიღე“. დღე ესე არაის დღე მეფის გარდაცვალებისა.

ჯვარი, და მესამე სადაფისა ხატი... სხვანი ესე ვითარნი ჯვარნი და ხატნი წარავლინა მეფემან ეკლესიათა შინა კახეთისა და ქართლისა და ჯვარნიცა მოსახმარებელად ტრაპეზთა ზედა. გამიგონია 200 თუმანისა ნივთნი ვეცხლისა და ოქროსი წარავლინა საბერძნეთსა მეფემანო და ფულად 80 თუმანი, დროთა ამათთვის უფულობისა და ქვეყნისა გაოხრებისათვის ლეკთა და სპარსთაგან, — არა მცირედი ამასვე დროსა მოერთვა კონსტანტინოპოლით პატრიარქისაგან ხატი ფიცარზედ ნახატი „წყარო ცხოვრებისა“. დღესცა ჰვიეს ესე წმინდის გიორგის კარის ეკლესიაში.

CXXXII

ამასვე დროსა პატრმან დამიანე ანკონელმან, მოსრულმან რომითა თფილისად, მიართვა მეფესა წერილი პაპისა პიოს მეექვსისა. წერილითა ამით სთხოვდა პაპა მაგალითისმებრ მამისა მისისა გარდაცვალებულისა, აქენდეს მფარველობა მღვდელთა ზედა გამოგზავნილთა მოციქულთა ქალაქიდამ საქართველოს. სწერდა მადლობასა პატივისცემისათვის მათისა კათოლიკეთა სამწყსოჲსა და ეკლესიისა განმგეთა. ლათინთა ზედა ენასა დაწერილი ეპისტოლე ანუ ბულა გარდმოიღეს ქართულად ექიმმან რომში აღზრდილმან კათოლიკემან სომეხთა გვარისა შარიმანაშვილმან⁶², რომელიცა მოკვდა თფილისსა 1836 წელსა. წერილი ესე ნამდვილი და თარგმნილიცა ქართულად აქენდა დავით თუმანიშვილისა, ეგნატი თუმანიშვილისა ძმასა (გარდაიცვალა 1832 წ.). ვის დაშთა იგი, არა ვუწყი.

იოანე ყარაევმან კათოლიკემან ექიმმან მეფისა გიორგისა, მომითხრო ამბავი ესე და სთქვა: „დიდად იამა მეფესა, წერილი პაპისაო, და იკითხა, რატომ არ იციან ხატითა ანუ ჯვართა დალოცვაო. თუმცა არა ვარ პაპისა სარწმუნოებისა, გარნა ვარ მეფე ქრისტიანეო და თვით პაპა არის მღვდელმთავარიო. რიგია იცოდეს მეფეთა პატივიო“.

პატრი დამიანე, მიმრთმევი წერილისა შეწუხდა მეფისა ესრეთითა სიტყვათა გამო. მაშინ მეფემან განამხნო და ბრძანა ნუგეზად პატრისა აცნობონ თვისსა ენაზედ პატრსა, რომელ მეფესა დიდათ ეყოლები

⁶² ვჰკონებ ვრკვა მას სტეფანე, ამან შეადგინა ლექსიკონი ბოტანიკური მცირე ბალახთა და მცენარათათვის სამეურნალოთა. შემდეგ იოანე მეფის ძემან დაურთო ესე თვისგან ქმნილსა ლექსიკონსა. ნ. დ. ჩუბინოვმან შეიტანა ლექსნი ესენი თვისსა ლექსიკონსა, რომელიცა დაბეჭდა შემდეგ დავით ჩუბინოვმან.

პატივითა და სიყვარულითა. „არაეარ თქვენისა სარწმუნოებისა, — ბრძანა მეფემან, — ვარ ორთოდოქსი (ხშირად ხმარობდა ლექსისა ამას ბერძულსა, რომელიცა ნიშნავს „მართლ-მადიდებელსა“). გარნა მიყვარან პატრნი სწმინდითისა მათისა ცხოვრებისათვის, გულისა კეთილისა ქონვისათვის, ქველისმოქმედებათათვის, რომელსაცა იქონიებენ, გლახაკთა, ობოლთა და სნეულთა მზრუნველობისათვის. — ჩემო პატრო, იყავ განსვენებით, დაახლოებით ჩემისა კარისა. შემიწიეთუ საჭიროება რაამე გაქვნიდეს“.

განმხიარულებული პატრი წარვიდა სახლად თვისსა და შემდგომად გარდაცვალებისა მისისა, მწუხარე და კურთხევითა მომხსენებელი მეფისა, 1801 წელსა თვითცა გარდაიცვალა ქ. თფილისსა.

მისსა მოადგილედ დაშთა პატრი ფილიპე, კაცი მაღალისა სათნოებისა და აღმაშენებელი ლათინთა ეკკლესიისა თფილისსა და დამაფუძნებელი სასწავლებელისა ყრმათათვის ფრანგთა, სასტუმროსა სახლისა, — შესაწყნარებლად უცხოთა კაცთა და სასნეულოსა, — საკურნებლად სნეულთა უპოვართა. 1859 წელსა გარდაიცვალა 77 წლისა და დასაფლავდა აღმენებულსა მისგანვე მცირესა ქვა-კუთხიანსა ეკკლესიასა ზოგადსა ფრანგთათვის სასაფლაოსა სოლოლაკის მთისაყენ, მშვენიერსა და თვალსაჩენსა ადგილსა.

CXXXIII

სნეულობისა დროსა მოუბარმან მეფემან ინება გამოკითხვა ლექსისა „მღვდელი“ მნიშვნელობისა. მოახსენა იოანე ოსესშვილმან განმარტება ლექსისა, გაგონილი მზე-ქაბუჯ დიაბეგისაგან ორბელიანისა⁶³, რომელსაცა წარეკითხა ესე წერილთა შინა თფილისის მეტროპოლიტისა ნიკოლოზისა⁶⁴: „ლექსი „მღვდელი“ არის იგივე „ლთვისა“

⁶³ ესე მზექაბუჯ იყო ორბელიანი (ყაფლანიშვილი) კაცი რიტორი, მცოდნე ძველისა და ახლისა ფილოსოფიისა. განსწავლეს იგი ვინცდა ისე დიაკონმან (ვინ იყო ვერ ვსცან, — ესრეთ ადვილად იკარგება ახალთა დროთაცა ამბაენი) — მოძღვრად მისსა იყვნენ ზაქარია სომეხთა ვართაპეტე იტალიაში აღბრდილი და ზაქარია გაბაშვილი მოძღვრად წოდებული. — იყო ტანით და სახით სრულიად ეხოპე. გარდაიცვალა 1794 წელსა. მოწაფე მისი იყო მამა ჩემი ეგნატი.

⁶⁴ მისგან დაწერილისა წიგნისა ბოლოს სწერია ესეცა:

„ქართული ქორონიკონი ჯდებოდა ოვე მეთათომეტეს მოქცევაში ვიყავით. მთავარნი ესე ასოთანი ძველადვე ქართველთ ეწერათ და არღარავინ სწავლულიყო ამისა, თვინიერ უხუცესისა ძმისა ჩემისა სულხან საბა ორბელის ძისაგან კიდე. მასცა მამისა ჩემისაგან ესწავა და მან მე მასწავა ჟამსა მას რომელთა ინებეს, ხელთაგან ჩემთა ისწავეს, არამედ ვერ სწორო ქმნულთა ჩემთასა! მას ჟამისა

ლექსიდგან წარმოებულო ე. ი. ღვთელი, ღვთელი, მღვდელი
 ანუ ღვდელი. აქედამვე წარმოსდგა ესეცაო. რომელ მეფენი
 ღვთისა ცხებულნი იყვნენ მასვე დროსა გვამნი ღვთისანიო ე. ი.
 საღმრთონიო. აქედამვე შენოვიდა თქმულობა დიად ძველი ქარ-
 თველთა შორის და ხმარებული გლეხთაგანგანცა სოფლებში;
 „მღვდელთა და მეფეთა“ — ამით იგულისხმებოდა არა უპირა-
 ტესობა მღვდელთა მეფეთა ზედა, ვითარცა აწცა ჰგონებენ მრავალნი
 შეცთომით, არამედ ესე, რომელ თვით მეფენი იყვნენ ერთსა და
 მასვე დროსა მღვდელნიცა და მეფენიცა დროთა წარმართობისა.

მეფე გიორგი, ოდესცა მოისხამდა სუფრაზედ მღვდელთა, უჩვე-
 ნებდა მარადის ახლოს თვისსა ადგილსა და უბძანებდა ყოველთვის
 „მღვდელთა და მეფეთა!“ — „მაღალი ხარისხი არის მღვდელთ-
 მთაგრობა, — ბრძანა მეფემან თვით, — აქვს უფლება შეკრვისა და
 გახსნისაო. ესე უფლება არ მისცემია არცა ანგელოსთა და არცა
 მთავარ ანგელოსთაო. სამოსი მათი ბისონი არის სამოსი მეფეთა,
 დიდისა წმინდისა კოსტანტინე კეისრისაგან მირთმეული. ამითა აღი-
 ყვანა ეპისკოპოსი ერთსა და მასვე თვისთანა სამეფოსა პატივსა;
 ამისთვის გამოიგონია პატრთაგანა, მრავალთა არა უწყვიან, სად და რით
 თავდება უფლება მათი. ესე იყო მიზეზი, რომელ წმინდათა პაპათა
 აღიარეს თავი თვისიო უფლად და მსაჯულად მეფეთა და თავად
 ეკკლესიისა და მოადგილედ ქრისტესა ქვეყანაზედ“.

მეფენი და შემდგომნი მათნი მოწლედ (?) ჰყვარობდენ ამა წერასა. მე ქართველთა
 იმერელთა და კახთა მეფეთ დედის ძმისწულმან და საქართველოს მოსამართლეთ
 უზუცესის ორბელის ძემან მროველ ეპისკოპოსმან და აწ თფილელ მიტროპოლიტ-
 მან, უღირსმან ნიკოლოზო ანბანი ესრეთ დაეწერე; ტრფიალე მსწრაფლ გულისხმა
 ჰყოფს და მოსურნე ადვილ მიხვდების. — ურთიერთარს დაქსელვა და გვარ-კეთი-
 ლობა საჩინო მიქმნიეს, და უმეტესსა გვარსა ნუ ვინ შესძინებს. ჩემსავე ცხოვრე-
 ბასა ვიხილე ჩემ მიერ სწაელულის ზიერ, ვითაც სხვა თვით მოიგონოს და ჩვენსა
 პირველად მყოფსა შლად არა ჯერარს. გვარი და ერთმანერთში დაქსელვა ესრეთ
 ხამს გულისხმიერისაგან სხვა და სხვა რიგად დაიქსელვის, ტანის სისხთ ყოველ-
 თავე სწორედ ჰხანს. მე თხოვებულის თვალთ დაესწერე: რამეთუ ვიყავ ორმო-
 ცდათთექვსმეტისა წლისა მის წერაშია, მხილველთაგან შენდობასა ვითოვ,
 ღვთის სიყვარულისათვის ჩემი სიმძიმე იტვირთეთ და სჯული ქრისტესი აღასრუ-
 ლეთ. ქალაქსა დიდსა სამეფოსა შინა მოსკოვს, 1728. აგვისტოსა“.

დაუქარგველობისათვის ამისსა, ესე აქა დავსდევ, ნუ მრისხვენ მკითხველნი
 „მეფისა ცხოვრებისა“ მწერალსა.

CXXXIV

ლექნი მოწოდებულნი ქალაქსა მეფისა მცველად, ითხოვედნ და-
ნიშნულსა ჯამაგირსა. თფილისისა ქალაქისა შემოსავალი არა ეკმადა
ამათ. ამისთვის ებრძანა მელიქსა დარჩიას შეაწეროს მოქალაქეთა და
უფრორე შემძლეთა კაცთა ფული. სომეხნი დრტვინივიდენ, გარნა
მისცეს საკმაოდ და არა გაწერილებისაებრ. მეფემან უბრძანა მელიქ-
სა, გამოუცხადოს სომეხთა ვაჭართა რომელ „შემოხიზნულნი საქარ-
თველოსა დაიცვებიან ქართველთა ძალითა. აქვსთ ვალი ეწეოდენ
გულითა ქვეყანასა გაჭირვებისა დროსა. შეუწუხებლივ არა იქმნებარა:
ერბო-კვერცხისა ქამისა მოსურნემან უნდა გატეხოს კვერცხი. — გამო-
უცხადე მათ არ იყვნენ უმადლონი ქართველთა“.

ჰკონებდა სადამე მეფე, რომელ სომეხთა შფოთისა იქნებოდა
თანაზიარი ყორღანაშვილი ოსეფა, მილახვარი დედოფლისა დარე-
ჯანისა. მაშინ მოახსენეს მეფესა, რომელ თვით ყორღანაშვილმან
მოსცა მელიქსა ოთხი თუმანი. სდუმნა მეფემან და არა მომლოდ-
ნელმან მისგან, ესრეთისა მოქცევისა, — რათა არა აწყინოს დედო-
ფალსა უბრძანა საიდუმლოდ მელიქსა: „გულითა ჰქმნა ესე, თუ ჩემსა
მოსატყუებელად?“ პატივცემულად მეფისაგან იყვნენ მოქალაქენი
გურგინბეგი სტეფანე, ფითუაშვილი და მუნთაშვილი. სომეხთა გვა-
რი ემდურებოდა ამათ, ვითარცა მეფისადმი დაახლოებულთა კაცთა
და დამჩაგვრელთა დანაშთენთა სომეხთა. — ხშირად სადმე ეტყოდა
სომეხთა თფილისელთა ფითუაშვილი უფრო მიჩნეული: „ძალი ქარ-
თველთა მეფისა, ჩვენი ღონიერებაც არისო. რატომ არა ხედავთ და
არ სინჯავთ: ერთს ბედნიერებაში ვართ ჩვენ სომეხნი აქა და სპარ-
სეთსა და ოსმალოში“?

ესრეთ ლექთა ჯართა დაცული მეფე იყო მწუხარედ და მაშინ
შევიდა კოვალენსკი და მხართვა წერილი იმპერატორისა პავლესი.
წერილითა ამით სთხოვეს მეფესა სომეხთა მელიქსა ჯიმშიდ შახნაზა-
როვსა და ფრიდონ ბეგლაროვსა. სურვილისამებრ მათისა უბოძოს
ადგილი ხაზახში, რათა დაასახლონ თვისნი ყმანი სომეხნი, დევნილნი
სპარსთაგან. „ამისთვის იკვირან ესენი პირობითაო, — სწერს პავლე, —
დაიცვან ძალითა თვისითა სამეფო თქვენიო, კეთილობისათვის სამე-
ფოასა თქვენისა და სიბრალულისაგამო ვითარცა ქრისტიანეთა მი-
ვილე მე ესენი ჩემდა ქვეშევრდომად და მოვაჩემებ საქმესა აჰას,
მიიღოთ იგინი ვითარცა სტუმარნი და უბოძოთ დასახლებელად
ადგილი თხოვილი და უფლებაცა თვისთა სომეხთა ზედა, ვითარცა

აქვნდათ მათ თვისსა ქვეყანასა. 3 იენის, 1799 წელსა“. — მეფემან ესე ვერ პქმნა და უბრძანა მინისტრსა სიძნელე საქმისა და ესეცა, რომელ თვით სომეხთა არა სურდათ მათი ბატონობა ჩემს ქვეყანაშიო. გარნა აღსასრულებლად პავლეს სურვილისა უბრძანა გრამატა, რომლითაცა აძლევს ლორესა, დაპირებულსა შამირალისათვის კალკუტელისა სომხისა. თუ ეს შამირალა მოვა, ანუ მისი შვილიო, მაშინ, — სწერს მეფე, — ლორეს მას მივცემ და სამაგიეროსა თქვენაო.

CXXXV

1200 კაცსა ლეკსა მეომარსა ეძლეოდა თთვე და თთვე ჯამაგირი თვითოს თთვეში 30 მანეთი. — მესამესა თთვესა მათისა თფილისსა ყოფნისსა, გაუორგულეს ძმათა იულონმა და ალექსანდრემან. ბელადი მათი, ერთგული კაცი მეფისა, მივიდა და მოახსენა ესე მეფესა. მეფემან არა შეამცნევინა შიში, რომელსაცა მიეცა თვით. უბრძანა ბელადსა მადლობა და სიტრთხილე. მეორესა დღესა დილით, ახლად გაღვიძებულმან მეფემან იხილა 150 ლეკი სასახლისა თვისისა წინარე მისრული და რეცა მთხოვნელი დაპირებულისა ჯამაგირისა. გამობრძანდა გადმოკიდებულისა მოედნისაკენ ბალკონსა და იქიდამ დიდისა ზახითა უბრძანა, — შედგნენ და მაშინვე მოუწოდა ქართველთა ქეშიკთა ანუ მხლებელთა. ესენი მსწრაფლ ყოვლისა კუთხისა სასახლისა გამოცვიდნენ ხანჯლებითა, კეტებითა და გაყარეს ლეკები შეშინებულნი. ღროსა ამას გააფრთხილა მეფემან, არავინ მოკლან ლეკი. იქმნა ძიება. ბელადმან გამოაცხადა ლალატი ძმათაგან მეფისა და გარია ლალატობაში კუზიანი ნელიქი, მაღალქელაშვილი და შიო თუმანიშვილი. ძიებიდამ გამოცხადდა, რომელ სამთა უკანასკნელთა პირთა იცოდნენ ესე და შიშისათვის ძმათა მეფისა ვერ მოახსენეს მეფესა; გარნა ლალატობასა შინა და ორგულებასა არა ერივნენ. ამისთვის უბრძანა ჯარიმისა გარდახდა და წაართვეს მათ 400 თუმანი ფულად და ვეცხლად. ამ ფულითა მიეცათ ჯამაგირილექთა და დანაშთენისა ჯამაგირისა გარდასახდელად დიდძალი ვეცხლისა ნივთნი საკუთარნი, დააშლევიან და მოაქრევიან ფულად. ლეკები დაითხოვა, რადგან შემოდირდა რუსისა ჯარიცა. მეშანდერათ ლექთა იყო მიჩენილი ხიდისთაველი თომა მელვინეთხუცესიშვილი, მცოდნე კარგად ლექურისა ენისა.

ძმა თვისი იულონ დატუქსა ქათოლიკოსისა პირითა და განაძია თფილისიდამ. „ნუ მიმიყვანს იქამდინ, რომ სპარსთა და მეფეთა უფლებითა დავთხარო თვალები“, — შეუთვალა მეფემან. მაშინ წარ-

ვიდა იულონ ქართლისაკენ. ალექსანდრე, მამისავე თვისისა დროსა-
გაქცეული და ახალ მეფობაში უკუ მოქცეული თფილისად და მიღე-
ბული კეთილად მეფისა გიორგისაგან, შეშინდა და კვალად გაექცა
სპარსეთად.

შიომ თუმანიშვილმან ⁶⁵ მილალქელაშვილმან და კუზიანმან მელიქმან
დარჩია, მეორედ შეფიცეს ერთგულობაზედა და ჩამოართვეს წერი-
ლი მათ მოლნინისა სომეხთა ეკკლესიაში თანა დასწრებითა მათისავე
ეპისკოპოსისა ოჰანეზისა, ქალაქისა მოურავისა ევსტატი ციციშვი-
ლისა და ეშიკაბაშისა ასლან ორბელიანისა. მილახვარი ყორღანაშვი-
ლი იღუმალ გარეული ამა საქმეში, არა დასაჯა მეფემან დედოფლისა
გამო დედინაცვალისა და ბრძანა მისთვის: „მაგისსა ფიცსა არა მივი-
ღებ. ეგ არის მყარალი ფატრუქი, ბეჟუტავს და აყროლებს. მაგისი
რიდი არავის უნდა აქენდეს, თვით მოჰკლავს თავსა თვისსა. ახლდეს
დედასა ჩემსა. მეფისაგან მოძულეებული, ღვთისაგანაც არის მოძულე-
ებული. არა გავერევი მისსა სისხლშია. სისხლსა სისხლითა არ დაიბა-
ნენო. ვარ მეჟე და ვიქონიებ მოთმინებასა და სულგრძელებასა, რომ-
ლითაცა განშვენდებიან მეფენი, ღვთისაგან დადგინებულნი მალლად“.

CXXXVI

ჯერეთ მეფისა ერეკლესავე დროსა 1767 წელსა მოახსენეს იმპე-
რატრიცასა ეკატერინას სიმდიდრისათვის ოქროსსა და ვეცხლისა და
სხვათა მადნებისა საქართველოსა შინა. ღრადმან აპოლო[ნ] მუსინ-პუშ-
კინმან მოსთხოვა იმპერატორსა პავლეს 20 სეკდემბერს 1799 ბრძა-
ნება წასვლისა საქართველოდ. მოსვლადმდე მისსა თფილისსა მეფე-
მან გიორგი სცნო მისვლა მისი ღინიასა, უბრძანა გარსევან ჭავჭა-
ვაძეს წარმოაეღინოს მუსინ-პუშკინი მასთან. მოსრულმან ახტალას
განიხილა ალავერდისა მადანი და ჰპოვა, რომელ ერთსა წელიწადს
მოსცა ბერძენთა მემადნეთა 445 ლიტრა (ლიტრა 9 ფ.), და ყოველ
თთვე გამოჰქონდათ 30 ლიტრა და 2,000 ფუთი რუსული ტყვია.
ამავე ვეცხლიდამ გამოარჩევდენ ლიტრიდამ 30-მდე მისხალსა ოქრო-
სა. 800 კაცი მუშაობდა მუნ მეფისა ხარჯითა. მეფემან გიორგი გასცა
ესე იჯარით და ბერძენნი თვითოსა ლიტრისათვის აძლევდენ მე-
ფესა 160 ფ.

18 სეკდემბერს 1800 წელსა გრადმან მუსინ პუშკინმან აცნობა
იმპერატორსა პავლეს. მაშინ იმპერატორმან უბრძანა გამოსთხოვოს

⁶⁵ ...[ეს შენიშვნა პ. იოსელიანს შეუვსებელი დარჩენია. რ ე დ.]

მეფესა, რათა პირობებითა გარდაეცეს მადანი ესე და სხვანიცა რუსთა მემადნეთა უფლებასა. მეფემან გიორგი ინება მოურიგდენ სომეხთა მოიჯარადრეთა, რომელნიცა აძლევდენ წელიწადში 12,000 მანეთსა, რათა გარდასცეს ესე თვით გრაფსა მუსინ-პუშკინსა. 8 ოკტომბერსა 1800 წელსა მოვიდა ბრძანება იმპერატორისა, რათა შეიკრას პირობები მეფესთან.

ლრაფმან პუშკინმან მოსწერა წერილი ლინიით მეფესა 16 ნოემბერს 1800 წელსა განსწავლულისა მემადნისა ეიხვალდისა ხელითა და პირობებიცა:

- 1) გარდაეცეს რუსეთსა მადნები საქართველოსა სამეფოსა.
- 2) მიეცეს საუკუნოდ საჭირო მადნებთათვის ტყე, წყალი, და ესე ვითარნი სახმარნი.
- 3) მიეცეს უფლება ციხეთა და სიმაგრეთა აშენებისა და მიენიჭოსთ მუშაკთათვის მემადნეთა საკმაო სახნავი მიწა პურისა მოსაყვანათ და სათიფეებიცა.
- 4) გარდაეცესთ მადნებიცა ესრეთნი, რომელთაცა იპოვიან სადმე რუსნი.
- 5) ჩააყენონ მადნებში მუშაკნი იმერელნი, ქართლელნი, კახელნი, ოსნი, ყაზახელნი ბორჩალოელნი და სხვანი და დაბინავებისათვის მუნ მათისა, მიეცესთ ცხოვრებისათვის შეწყენა.
- 6) ეძლეოდეს[თ] პური ქართლიდან, ყაზახ-ბორჩალოდამ ფასითა, როგორც ფასობდეს ადგილობრივ.
- 7) უკეთუ მემატონებთა მამულებში გამოსჩდეს მადანი, ესეცა მათ მიეცესთ.

პირობებთა ამათ მეფე იყო თანახმა და აღსასრულებელად დაუდგა თვით შემდგენიცა პირობები:

- 1) დაიცვას სამუდამოდ რუსეთმა სამეფო მისი მტერთა დაცემისაგან.
- 2) მიეცეს მეფესა ერთ-დროებით ფული ნაცვლადი.
- 3) მოეცეს მადანთა დასაცველათ 3000 რუსთა ყარაული.

მაშინ მეფემან დაამტკიცა კონტრაქტი და დაუსვა მას ბეჭედი მეფისა და დედოფლისა. მოაწერეს მას ხელი ლენერალმა ლაზარევმან და მღვდელმან მადნისა იოსებ წინამძღვარისშვილმან.

ლრაფმან მუსინ-პუშკინმან 5 იანვარს 1801 წელსა წარადგინა ესე ხელმწიფესთან შემდგომად მეფისა გარდაცვალებისა და შეიცვალა ახლისა მთავრობისაგან ჰაზრიცა მეფისა და მდგომარეობაცა ქვეყანისა განმგეობითი (პოლიტიკური).

1801 წელსა მუსინ-პუშკინმან იწყო მუშაობა მადნებისა და 3 წელსა ვერა რაჟ ჰქმნეს. კნიაზმან ციციანოვმან 1803 წელსა იხილა

ესე მძიმედ მმართველობისათვის და უნებდა შეეყენება მუშაობისა. მუსინ-პუშკინი მწუხარებითა მოკვდა თფილისს და დასაფლავდა ჯვარის-მამის ეკკლესიასა. მუშაობა შედგა ვითარცა დღეინდელად დღედმდე,

კნიაზმან მ. ს. ვორონცოვმან განიხილა ესე ადგილი და საქმეცა დაწყობილი ძველად. მეცა მიახლო თვისთან (მასთან მოგზაურობაცა ჩემი აღესწერე და დავბეჭდე რუსულად თფილისს 1850 წელსა) * და გამოძიებით გზათა ცულთა მუნ მისასვლელად, არღა ინება დროდმდე განახლება მადანთა ამათ მუშაობისა.

CXXXVII

დედოფალმან დარეჯან, მჯდომარემან დედოფლისა მარიამისათანა რძლისა თვისისა, რომელიცა მშობიერად იყო ირაკლიზედ, უკანასკნელსა შვილზედ, მოახსენა მეფესა სამღურავი კარისა კაცთათვის, რომელნიცა ატარებენ ენათა და იქმონენ ამბოხთა. „იმდღესაც მოგართვი ხოხბებო და კარისა კაცთა გაებედნათ და ეთქოთ არ მიირთოთ, მოწამლულნი იქმნებიანო. აბა რა სათქმელია და როგორ მოსათმენია? უნდა მოვკლა და ვინა? შვილი ჩემი და მეფე. შვილი ხარ ჩემი და რა პასუხი უნდა მივსკე ღმერთსა, რომ ესე ვიფიქრო? — იმღურებით ჩემს შვილებზედ. რა ვქჷმნა, აგერ ორი თვეა აღექსანდრე გამეჭკვა. მიხარია ესე? მიმართა თათარსა და მე ხელს მოუმართავ როგორმე? რომელი შვილი დავწყევლო? რომელი შვილი მოვჭკლა? თქვენცა გყვანან შვილები. რომელსა გაიმეტებთ მოსაკლავად და შესაძულებელად?“ — მეფე შესწუხდა და მოვიდა ღმობიერებასა და იტყოდა დედოფლისა დასამშვიდებელთა სიტყვათა.

დედოფალი დარეჯან ჰგონებდა მეამბოხედ და აღმაშფოთებელად სამეფოასა სახლისა მაყაშვილსა აღექსანდრეს, რომელიცა იყო დიდად მიჩნეული მეფისა გიორგისაგან და მისგან მეგობრად ხადილი.

მეფემან შემდგომად ვრცელისა საუბარისა ინება და სთხოვა დედოფალსა დედინაცვალსა თვისსა, დაშთეს მათთან სადილად და განატაროს მათთან დღე. დედოფალმან პატივისცა და დაშთა სადილად. სადილზედ გამზიარულებულმან დარეჯან უბრძანა მეფესა „შვილო ჩემო! 4 წლისა დამხვდი, როდესაც შემოვედ სამეფოსა სახლსა, შვილი იყავ ჩემი და მე დედა ვიყავ, არ უნდა მალე დაივიწყო წარ-

* იგულისხმება პ. იოსელიანის წიგნი: Путевые записки от Тифлиса до Ахталы. ტფილისი, 1850. რ ე დ.



დარჯან დოდოშვილი

სული დრო, და არცა აღერსი ჩემი შენდა ყმაწვილობისა დღეთა-სხვა რომ არა მჭქონდეს რა შენთან ამაგი, ეს ხომ არის დაუფიწყებელი ჩემგან. ავად შეიქმენ 4 წლისა და რა გვართა მეცადინეობითა, მოგიარე და მოგარჩინე. არც ერთს ჩემ შვილზედ ესოდენი ამაგი არ მიმიძღვის“. მაშინ, დედოფლისა დარეჯანისა მუნ მეფესთან ყოფნისადროსა, მოართევს მეფესა ბრძანება იულონთან, ააზლოს ეშიკაბაშსა თვისსა აღექსანდრე მაყაშვილსა დავით აბაზაძე, რომელიცა მიდიოდა იმერეთსა წერილითა სოლომონ მეფესთან. იკითხა დედოფალმან ჰაზრი დესპანობისა; მეფემან მრისხანედ ბრძანა პასუხად: „სოლომონ მეფესა წაურთმეფია ხატი ჩემისა სიძისა დადიანისათვის ხატი ვლახერნისა. თუ არ უბრუნა და არ დასცხრა სოლომონ, ამოვავდებ მეფესა იმერეთილამ“. დიდი ფიცხელი მიწერა იყო ესე მეფისა გიორგისაგან, და კვალად უფიცხელესი თვით იულონთან, მე პირნი მათნი არა მაქვს და წამიკითხავს იულონის შვილთან, ლუარსაბთან, რომელსაცა აქენდა იგი. დამსწრე ამა მოთხრობისა ეგნატი იოსელიანი იტყოდა: „ამოიხრა მეფემან და მოახსენა დედოფალს დარეჯანს: „მაწუხებენ და მოთმინებილამ გავყვეარ ამათაო“.

CXXXVIII

მეფე იქმნა სნეულებითა დამძიმებული. მოახსენეს ბრძანოს გათხოვება მეფის ასულის თეკლასი. ბრძანა, დალოცა, აკურთხა და დასწერა ჯვარი ვახტანგ ყაფლანიშვილზედ, რომელიცა იყო ძე თავადის დიმიტრისა. ესე ქორწილი იყო 7 სექტემბერს 1799 წელსა. მეფესა უყვარდა დიდად და გამორჩევით დაჲ თვისი თეკლე⁶⁶. თვით მეფისა ასულისაგან თეკლასა გავიგონე ესე, ოდეს მობრძანებულმან ჩემსა სახლსა იწება და ნახა 1829 წელსა სნეულად მდებარე მამაჩემი ეგნატი: „მპირდებოდა და უეჭველად დამზითევდაო, უკეთუ დაეცალა ღმერთსა მეფისათვის, ძმანი ჩემნი და დანი მართლად სძულობდნო მას; — შური მეფობისა იყო მიზეზი ესრეთისა სიძულილისაო. ვერ გავამართლებო ვერცა დედასა ჩემსა დედოფალსა დარეჯანსაო, ვერც ძმათა და დათა ჩემთაო. კარგად ვიცი, რომ აწუხებდენ მეფესაო. უბედურება იყო მოსული ჩვენსა სახლზედაო, ვიყავით ღირსნი დასჯისაო და დავისაჯენითო. ვიტყვით მრავალსა, ვაბრალებთ მრავალთა, ვეძებთ მიზეზთა, რომელთაგანცა რა მოხდა, მხოლოდ განგების

⁶⁶ გარდაიცვალა 11 მარტსა 1846 წელსა და დიდისა პატივითა დაასაფლავებდნენ უგანათლებულესმან კნიაზმან მ. ს. ვორონცოვმან.

საქმე გვაეიწყდებო: კურთხეულ არს ღმერთი მამათა ჩვენთაო. რუსთა მთავრობა საჭირო იყო ქვეყანისათვის, დევნილისა თათართაგან და ქრისტეს სახელისა მოძულეთაგან, სცდებიან იგინი და სკოდვენ ღმერთსა, რომელნიცა აბრალებენ ძმასა ჩემსა გიორგის ქვეყანისა ვაცემასა და სამეფოასა დაცემასა. ამას კი ვაბედვით ვიტყვიო, რომ რუსეთსა არა ეკადრებოდა, რომელ დასტოვა სამეფოასა სახლისა წევრნი ულუკმოდ. არავინ იყო მთქმელი და მომხსენებელი დიდისა რუსთა ხელმწიფისა, — მიეხედნათ რა გვარად უზრუნველჰყო დიდმან პეტრე მეფე ვახტანგ, ძენი და ასულნი მისნი, თავადნი და აზნაურნი, მეფისა მზღებელნი, — ძნელია მამაშვილობამ, ჩვენი მდგომარეობა და რა გაეწყობა? კვალად და კვალად იკურთხოს ღვთისა სახელიო“.

მამა ჩემი ეგნატი დიდად იყო ფრთხილი, სიტყვისა წარმოქმისა. გარნა მოსრული გრძნობათა სისავსესა, ესრეთისა მეფის ასულისა საუბარისა გამო, აღიმაღლა ხმა და მოახსენა:

„ბატონიშვილო! მესმის ყოველივე და ვიტყვი მოკლედ გოდებით-საცა ჩემსა სიტყვასა: არვინ ველოდით რუსთაგან ამას, რასაცა თქვენ მიბრძანებთ; ახლა ვჰხედავთ რაოდენ ძნელი ნათესავი ყოფილა. ძლიერნი ძალთა სიმრავლითა, თურმე ყოფილან სუსტნი ზრდილობითა, უცნობნი კაცთა, არა დამფასებელნი ღირსებათა, ცივად მხედველნი ცივად მგრძნობელნი; მეფენი მათნი თვისთა ერთაგან დაშორებულნი, და ვითარცა ტყვენი ვეზირთა ხელთა შინა, რომელთაცა უწოდებენ შინისტრებად. მიხედეთ ამათ მართალმსაჯულებასა? განა კაცი დააწყობს ესრეთსა სამსაჯულოსა? აზიურთა და ძველთა ჩვენთა სჯულის-დებათა ეცინიან რუჲნი. განიხილონ რომელია უკეთესი, უმოკლესი და უმეტეს მართლ-მსაჯულებითი? ქრთამიო, იტყვიან, გარნა ესოდენი და ესრეთი მექრთამობა შესაძლებელია სადსამე? რა გაეწყობა! ესრეთ კეთილად დაწესებული სამეფო, ვითარცა საქართველოასა, სარწმუნოებითა, ეკლესიებითა, მონასტრებითა, მდივან-ბეგობითა, სწავლითა და ხელოვნებითა, გუთნითა და ხენითა, თესვითა და მკითა, პატიოსნებითა და ზრდილობითა აღსავსე, ესრეთ ბრწყინვალე სამეფოასა ტახტითა და თავად-აზნაურობითა, სამღვდელოთა წესითა და საეროასა სიმდიდრითა: თოფითა, ზარბაზნითა და ხალხისა სიმზნითა და ვაჟკაცობითა ჩაბარდა სადამე დიდსა რუსეთისა იმპერიასა?! — მივიღოთ ყოველივე სიმდაბლით და დავემორჩილეთ განგებისა ხელსა. ღვთისა განგებისა ხელსა ვერ ვნახავთ. ვხედავთ განგებისა კვალსა და კმარა ესე ჩვენთვის. დუმილი და კვალად დუმილი, მეფის ასულო, გემართებს მუნ, სადაცა ცხადად და ნათლად ვხედავთ ყოველსავე. მოვიხსენიოთ სიტყვა მოციქულისა იაკობისა; აჰა,



თეკლე ბატონიშვილი

რასა იტყვის იგი! ჩამოიღე შვილო პლატონ, — მიბრძანა მე მამამან მწოლარემან, — სახე იგი რომთა პაპისა პიოს მერვისა, და მიართვი ბატონიშვილსა წარიკითხოს თვით ქვესახისა წერილი იაკობ მოციქულისა“; — მივართვი და წარიკითხა მამისა ჩემისა ხელითა მიწერილი სიტყვა მოციქულისა, რომელიცა ზე ამა წერილისა, იყო ნემეცურადცა ნაბეჭდი“.

„ნეტარ-არს კაცი, რომელმან დაუთმოს განსაცდელსა; რამეთუ გამოცდილ-იქმნას და მოილოს გვირგვინი ცხოვრებისა, რომელიცა აღუთქვა მოყვარეთა თვისთა“⁶⁷.

დღესაცა მაქვს სახე ესე მე.

დიდსა დროსა დაჰყო მეფის ასულმან თეკლე და მერმეთ ფარნითა წაბრძანდა სახლად თვისად, რომელიცა დიდად ახლოს იყო სახლისაგან ჩემისა.

CXXXIX

შიში იყო დიდი სპარსთაგან და ომარხანისა. შიშსა ამას დაერთო ძმათა ამბოხი. იულონ, ვახტანგ და ფარნაოზ აორგულებდნენ ქართლსა და არაგვსა. ორჯერ მოუხდნენ ქალაქსა 4,000 კაცითა და უნებდათ დედისა თვისისა, დედოფლისა დარეჯანისა წაყვანა თფილისიდან. მეფემან არ მისცა ნება დედინაცვალსა ქალაქიდან გასვლისა. დაჰყენა მცველად 800 კაცი თვისისა ჯარისა და რუსთა სალდათნი. განმგედ ყოველისა ამის დანიშნა კოვალენსკი და მეფის ძე იოანე.

დაბარებული ჯარი რუსთა კვალად შემოვიდა. გულიაკოვი ღენერალი მას მოუძღვა 23 სეკდემბერს; მეფე თვით გაბრძანდა ტრახტევანდით გარე ქალაქისა და მიეგება თუმცა სნეული, ჯარსა და ესრეთვე შემოუძღვა ქალაქსა. იყო მეფესთან დედოფალიცა მარიამ და სხვანიცა მრავალნი ქალნი. ზარბაზანთა სროლითა ციხიდან და ზარებისა რეკითა დაუხვდნენ ქრისტეს მოყვარესა მხედრობასა. მხედრობა ესე დააბინავეს ავლაბარსა, კუკიასა და ვიეთიმე როტანი ლილოსა და მარტყოფსა. შეშინდნენ მეფის ძენი და განმზნევედა მეფე.

მეფემან კვალად სულგრძელებითა მოინება დამშვიდება ძმათა. ამისთვის უბრძანა კოვალენსკის, კათოლიკოსსა და მეფის ძეს იოანეს, დააბოლოოს საქმე ესე მეფესთან მორიგებისა. ფარნაოზ უმეტეს სხვათა ძმათა დამთა შეურთგებელად. ამას ალექსანდრეზედ აქენდა დიდი იმედი, რომელიცა სწერდა სპარსეთით წერილთა დედოფალსა

⁶⁷ იაკობ. 1, 12.

დარეჯანს, იმერთა მეფეს სოლომონს, ძმათა: იულონს, ვახტანგს, ფარნაოზს და მირიანს; ეგრეთვე ბოდბელსა იოანეს, თამაზ ყაფლანიშვილს და სხვათა. ჰგონებდენ ლექთა ჯარისა და სპარსთა შემოსვლასა მალე საქართველოდ; გარნა რუსთა ჯარმან, — საკმაოდ თფილისსა მყოფმან, შეაშინა ყოველნივე. დარჩათ მათ იმედათ სნეულება მეფისა სასიკვდინე, ჰგონებდენ შემდეგ მისსა იულონისა გამეფებასა და რუსთა ჯარისა დათხოვნასა. ჯერეთ მეფისა სიცოცხლისა დროსა, მტერთა მისთა განთესეს ხმა გარდაცვალებისა და ეხაროდენ დროთა ცვლილებასა. ესე იყო მიზეზი, რომელ ვერცა კოვალენსკიმ, ვერცა შემდეგ მისსა ლაზარევმა, ვერცა მეფის ძემან იოანე, ვერ დაამშვიდეს მეფის ძენი იულონ და ფარნაოზ. უმეტეს ფარნაოზ იყო შფოთისა მიზეზი, ამისთვის რომელ მეფემან მისწერა ფიცხელი წერილი ოთარ ამილახვარსა, სდევენოს ფარნაოზ და უბრძანოს სოფლისა მოხელეთა არ მიუშვან იგი არსადა.

ბრძანებამან ამან ჰქმნა ესე, რომელ ფარნაოზ გაჭირებული უსარჩოობითა მოდრკა და მოსწერა რუსისა ღენერალსა ლაზარევსა, შევიდეს მისსა მდგომარეობასა და ჰქმნას მან თვით სამართალი.

პასუხად მისისა წერილისა, იყო მოწოდება მისი თფილისად და დამორჩილება მეფისა.

ესრეთივე აღრეულობა იყო კახეთსა, რომელსაცა განაგებდა მეფის ძე ბაგრატ. ესე ითხოვდა, რათა მეფემან მიაშველოს მუნ დასამშვიდებელად აღრეულობისა მეფის ძე დავით.

თუმცა მეფე იყო დროთა ამათ დიდად სნეული, გარნა საქმობდა დიდად. იყო მიწერ-მოწერასა შინა ყოველგან და მხნედ და დაუღალველად ზრუნვიდა. რათა რუსთა ჯარსა აქვენდეს პური მხად თფილისსა, გორსა, თელავსა და სიღნაღსა. მახლობელნი მისნი დიდისა განკვირვებითა ძოუთხრობდენ მისსა დროთა ამათ მეცადინებასა, რათა დაეწყო საქმე რიგიანად და მტკიცედ. მარადის საქმისა დაწყებისა წინათ და დაბოლოებისა დროსაცა ბრძანებდა სიტყვასა თვისსა და თქმასა ჩვეულებრივსა: „ქრისტეს ღვთისა მადლითა!“.

CXL

დღეთა ამათ მწუხარებისა, თხოვითა დედოფლისა მარიამისა, კათალიკოს-პატრიარქმან ანტონი მისწერა ქართლისა და კახეთისა მღვდელმთავართა და მონასტრისა წინამძღვართა ილოცვიდენ მეფისა სნეულისა განკურნებისათვის, და ჰყოფდენ ვედრებასა წესისაებრ წმინდისა ეკკლესიისა. თვით თფილისსა, დღე ყოველ ეკკლესიათა



ბაგრატ ბატონიშვილი

შინა იყო ვედრება. დედოფალი მარიამ მხლებელბითა თვისითა ფერხშიშველი ვიდოდა ანჩისხატისა ეკკლესიასა, და წინაშე ხელთუქმნელისა ხატისა დაზოქეთა, ცხარითა ცრემლთა დინებითა, წვრილთა შეილთა ილიასი, ოქროპირისა, ირაკლისა და თამარისა მუნ დასწრებითა ევედრებოდა ღმერთსა განაგრძოს დღე მეფისა, დროთა ამათ მწარეთა ამბოხთა დასამშვიდებელათ, საჭიროჲსა. იტყვიან მუნ დამსწრენი მოხუცნი: გრგვინავედა ხმა გოდებისა და ტირილისა გარემო დედოფლისა მწარედ მტირალისაო. ძნელი დღე იყო, დღე ესე ცრემლთა და ვაებისაო. შემდგომად პარაკლისისა, რომელიცა გარდაიხანდა იუსტინე მთავარ-ეპისკოპოსმან, განბანეს ხატი და ნაბანი ხატისა, თვით ხელითა თვისითა თეთრისა მინისა ჭურჭლითა წარიღო დედოფალმან და მიართვა მეფესა. მეფემან, ჩვეულებისაებრ თვისისა, ცრემლითავე მიიღო, იხმია, ისხურა წყალი პირსა თვისსა და გულ-მკერდსა წარმოთქმელი მხურვალედ ლოცვისა და ვედრებისა და თვით წმინდისა ხატისათვის თქმულისა ტროპარისა, რომელიცა იცოდა მტკიცედ ზეპირად მეფემან მორწმუნემან.

CXLI

მეფემან, მდებარემან საწოლსა უიმედოსა განკურნებისა წყალმანკისა ვამო განძლიერებულისა, — ინება და სთხოვა კათალიკოსსა ანტონის განხსნას საფლავი და ლუსკუმა წმინდისა¹ იოანე მანგლელისა.

22 დეკემბერსა, მიბრძანდა სიონისა ეკკლესიასა კათალიკოსი ანტონი და თანა დასწრებითა იუსტინე მთავარ-ეპისკოპოსისა, იოანე ბოდბელისა მიტროპოლიტისა და სტეფანე რუსთველისა იწყეს პარაკლისისა გარდახდა. შეიკრიბენ დროსა ამას მუნ სიმრავლე ერისა, კაცთა და ქალთა. მუნ დაესწრნენ მარიამ და მეფის ძენი და მეფის ასულნი და მეფის რძალნი.

ქალაქისა მცხოვრებთა შორის განვიდა ხმა, რეცა დღესა ამას შეიყარნენ სიონსა, რათა შეჰფიცონ მეფის ძეს დავითს ვითარცა მეფესა. ღენერალი ლაზარევი, ცნობილი საქმისა ამის გამო, მსწრაფლ წარვიდა ეკკლესიად და იხილა მუნ სიმრავლე ერისა და მუშაკნი საფლავისა განხსნისათვის, სადაცა იყო ლუსკუმა წმინდისა გვამისა. პარაკლისი გალობითა განგრძელდებოდა მრთელსა საათსა. ლაზარევი დარწმუნდა, რომელ მიზეზი სიონისა ეკკლესიასა შინა შეკრებისა არის აღსრულება პარაკლისისა და არა შესახები მეფობისა, ვამოვიდა და წარვიდა.

ამოიღეს ლუსკუმა და ესრეთ ზდილობითა და ლოცვითა წარიღეს იგი და შეიტანეს მეფისა საწოლსა. მეფე განმზნედა, წარმოდგა და უბრძანა: დააჩოქონ წინაშე ლუსკუმისა. დიდითა ვედრებითა და ცრემლთა დენითა და სარწმუნოებითა ემთხვია წმინდათა ნაწილთა. დედოფალი მარიამ და მზღებელნი სტიროდენ მწარედ და ატირებდენ სხვათაცა. ლენერალი ლაზარევი თვით დაეწრო მუნ დროსა ამას და ამასცა, მწუხარესა ცოლისა და შვილისა, სიკვდილისაგამო მასვე დეკემბრისა თთვესა, განუახლეს ტკივილი გულისა და ატირეს მრავლად. მაშინ მივიდა მუნ დამსწრესთან დეკანოსთან იოსებ წინამძღვრის შვილთან, რომელმანცა იცოდა რუსულიცა და ჰრქვა: „ახლა ვხედავ რომელ მეფე გიორგი მალლად სდგას ღმერთთანაო!“

შემდგომად ლოცვისა, წარასვენეს ლუსკუმა წმინდისა და დასდევს თვისსა საფლავსა დიდითა კრძალვითა და თაყვანისცემითა.

მეფე შეიჭმნა უკეთ და მასვე დღესა ლაზარევმან აცნობა ამბავი ესე ლენერალსა კნორრინგსა.

CXLII

22 დეკემბერს სნეულმან მეფემან თვით მოინება, რათა აღასრულონ მას ზედა საიდუმლო ზეთის კურთხევისა, ამისთვის შეკრბენ სახლსა მისსა კათოლიკოსი ანტონი, მთავარ ეპისკოპოსი იუსტინე, მიტროპოლიტი იოანე ბოდბელი, არქიეპისკოპოსი რუსთველი სტეფანე, მიტროპოლიტი თფილელი არსენი, არქიმანდრიტი და მოძღვარი მეფისა ევთიმი და მღვდელი სასახლისა ონისიმე იოსელიანი. მოყვარე ქრისტესი მეფე გიორგი, მდებარე ცხედარსა ზედა, ილოცვიდა და ევედრებოდა ღმერთსა, რათა სცეს მას კურნება სულიერი და ხორციელი. ცრემლთა დენითა თვალთაგან, ცოდვათათვის მტირალთა, მოიყვანდა ლმობიერებასა თვით მვედრებელთა განკურნებისათვის სნეულისა. შემდგომად სრულყოფისა ზეთის კურთხევისა მოეცა შვება მეფესა მწუხარესა. განატარა ღამე მშვიდობით და დღესა მეორესა დილით, ოდეს შებრძანდა დედოფალი მარიამ სანახავად მეფისა, იხილა მეფე თვალეზ შერეული და რეცა მატრიალებელი თვალთა უჩვეულოასა მისთვის სახითა. შესწუხდა და მოახსენა გაბედვით ცრემლმორეულმან მეფესა:

„ბატონო, რას უბრძანებთ შვილებსა ამათ? ვის აბარებთ, თუ გვეწვია უბედურება რაჲმე? დავით უნდა იყოს ამათი პატრონი? ანუ თქვენი ძმები? ანუ დედოფალი (დარეჯან, — არლა ახსენა სახელით, ქართველთა ზრდილობისა გამო)? — „ბატონო დედოფალო, გაიგონე

რო ვიამბო; მე აუჩენ მათ პატრონსა დიდსა და ძლიერსა, — უბრძანა პასუხად დედოფალსა ცოლსა თვისსა. — ბრძანა მეფემან. მსწრაფლ აცნობეს ლენერალსა და მივიდა მეფესთან. მეფემან სთხოვა დაწეროს წერილი იმპერატორსა პავლესთან, აცნობოს უკანასკნელი დღე მისისა ცხოვრებისა, და ესეცა, რომელ: ჩამიბარებია ანდერძად ცოლშვილი ჩემი და საქართველო. — ეხლავ დასწერეთ წერილი ჩემ მაგიერ მოკლე! — დაუწერეს წერილი მოკლე, და მოაწერა ხელი და დაასვა ბეჭედი თვისი.

ესე ამბავი ვიამბო ექიმმა იოანე ყარაევმან, მუნ დილით საღამომდინ მყოფმან და ყოვლისა ამისა ამბავისა მცოდნემან და თანადამსწრემან. — მაშინვე იოანე ყარაევი დაუმატებდა მხიარულებით და ყელ-მოღერებით სიტყვათა: „სწორე მეფე იყო, უხვი, ძლიერი სიტყვით, მლოცველი, უტყველი, წმინდა ფიქრითა, ბევრით უკეთესი მამაზედ ქცევითა, თუმცა არა სიმხნითა“.

CXLIII

შობისა დღესა 25 დეკემბერსა, დასდგეს კარავი ნაკურთხი პირი-პირ ოთახისა მისისა, და იწყეს წირვა; თვით მეფე მწოლარე ცხედარსა, დიდისა მხურვალეებითა ისმენდა ლიტურგიასა და თვით წარიკითხა დღისა ამის სამოციქულო რაოდენ შეეძლო ხმითა დიდითა სამეფოასა კილოთი, მტკიცედ ლექსთა გამოთქმითა, ჰაზროვანად, ძლიერითა ბაგეთა ბევრითა, თანხმად მალალთავე ჰაზრთა სიტყვათა თვით ზეცით გარდამომეტყველისა მოციქულისა.

ლიტურგია აღასრულა მოძღვარმან მისმან არქიმანდრიტმან ევთიმი, იოანე ნათლისმცემელისა უდაბნოასა წინამძღვარმან; — და მასვე დღესა ეზიარა ცრემლითა და დიდისა ვედრებითა ღვთისადმი ხორცსა და სისხლსა ღვთისა მაცხოვრისა ჩვენისა.

მასვე დღესა წირვისა შემდგომად, მოახსენეს მეფესა ახლად მოყვანილთა ინდოეთისა ქათამათვის თფილისს, უცხოდ სადამე სანახავისა. ინება რათა აჩვენონ მას. მსწრაფლ აცნობეს რუსისა სალდათსა, ქათამთა ამათ რუსეთით მომყვანსა და მოჰგვარეს მეფესა 2 მამალი და 4 დედალი. მუნ მხლებელთა კაცთა დაუსტვინეს და ქათამთა გაშალეს ფრთები, დაუშვეს ბოყვნი, იწყეს ხმაურობა თვისებრი. განცვიფრებით მსინჯველსა მათსა მეფეს, მოახსენეს ღირსება და გემოვნება ინდოეთისა ქათმის ხორცისა. „ნუ უმე სჭამენ ამათსა ხორცსა?“ — იკითხა მეფემ. — „დიახ, ეეფე! დიდსა ხმარებაშია რუსეთში

ხორცი ინდოეთისა ქათმისა“. — „ღმერთმან დამიფაროს მაგათის ქამისაგან“, — ბრძანა მეფემან და მაშინვე დაიწერა პირჯვარი ხელითა, რომლითაცა მარადის ჩვეულებისამებრ პირჯვარის გამოსახვისა დროსა, ხედებოდა ცხვირსა მისსა. ესრეთ წარიყვანა ინდოეთისა ქათმები რუსისა სალდათმან და აქედამ განითესა საქართველოში ინდოეთისა ქათმისა სიმრავლე და ეწოდა მათ დღედმდე ინდოური. ესე მიამბოებისკობოსმან ნიკიფორე ჯორჯაძემან, რომელიცა დღესა ამას იყო დამსწრე წირვისა, ვითარცა არქიდიაკონი მიტროპოლიტისა იოანე ზოდბელისა. და შემდგომად გარდაიცვალა ვიკარად ექსარხოსთა.

CXLIV

26 საღამოს იქმნა შეყრილობა 40-დმდე კაცთა თავადთა და აზნაურთა სარდლისა სახლში. სარდალმან იოანე ორბელიანმან სთქვა: „ბატონებო! ძნელს[ა] მდგომარეობაში არის დღეს ქვეყანა ჩვენი. ბატონი მეფე უკურნებელითა სენითა მწოლარე, დღეს ანუ ხვალ მიგვეცვალების. შემკვიდრე მისი დავით გვექადის მეცა და მუხრანის-ბატონსა შეურაცხებით განდევნასა ჩვენისა ღირსებისაგან. მე მყვანან ნამდვილნი სარდალნიო, არა ერთხელ ბრძანა დავითმან საეროდ და ვასაგონად. — იგივე დავით ექადის ცუდად დედინაცვალსა თვისსა, დედოფალსა მარიამს და იგიცა მწუხარე, დნება ვითარცა სანთელი და არ იცის რა ჰქმნას. — მგონია დამშვიდებისათვის ქვეყანისა და ჩვენისა საკუთარისა პატივისა დასაცველად, ვისურვოთ, — დაშთეს რუსეთისა მეფობა: ნურღა გვინდა მეფედ დავით“. — დროსა ამას შევიდა მუნ მუხრანის-ბატონი, ჯერეთ ჭაბუკი კონსტანტინე, კაცი გვარ-შთამოებით სხალთ-ხუცესი, გარნა გამოუცდელი, ვითარცა სარდალი. მიიღეს პატივითა დიდითა და დაითანხმა იგი სარდალმან იოანე ორბელიანმან, ვითარცა უფროსმან უმცროსი. მუხრანის-ბატონსა თანა ახლდენ დროსა ამას: ზედგინიძე, ვითარცა ლალა ანუ მრჩეველი და ერთგული სახლისა მისისა, და რატიშვილი... მუხრან-ბატონისავე აზნაურშვილი. ესენი აღრვევ ჩაგონებულნი მეფის ასულის ქეთევანისაგან, დედისა მუხრან-ბატონის კონსტანტინესსა, — იტყოდენ და წარმოსთქმიდენ სიტყვათა მკვახეთა დავითისათვის. მაშინ მუნ მყოფმან მღვდელმან თურქისტანიშვილმან იოსებ გაბედვით სტუქსა რატიშვილი და აყვედრა მას კანდიერებითა მის მეფის ძის დავითისათვის სიტყვა. — ზრდილობითი საუბარიცა დაიკარგა დროთა ამით შინაო, — იტყოდა ეგნატი იოსელიანი. ვერვის გაებედნა ქეშმარიტების თქმა. სოლომონ ლიონაძე, ვითარცა ლომი ვარემოცული

მტერთაგან, იბრძოდა ქვეყანისათვის, მეფობისა და უკარგველობისათვის. ლექსი „მეფე“ დაღუპდა აქა? ბატონებო, იყვენით ფხიზელად; ჯვარცმულისა მადლმა, ილუპება ქვეყანა უშველებელად. იქით სარდლები იწევენ, აქეთ მეფის ძენი; მელიქი და სომხოზა გველურად იქცევიან. მოდით გონებასა. დაფიქრდით და შედით საქმისა ბჭობაში. დავითისა მემკვიდრისა მტერობისათვის, რათ უნდა შეექმნათ მტერი ქვეყანასა! ნამუსიანად უნდა ვიყვნეთ ქვეყანისათვის და მეფობისათვის. დასაწყობელად საქმეთა და შინა აღრეულებათა კმარან რუსნი და ტრაქტატი მეფისა გიორგისა. ღვთისგულისათვის მოითმინეთ და სულგრძელებით და დამშვიდებით მოვილაპარაკოთ და დავაწყოთ საქმე საქვეყნო თვით დავით მემკვიდრისა სახლში“.—

სარდალმან არ უსმინა ლიონიძესა, კაცსა მას მხოლოსა, რომელსაცა ესმოდა ყოველივე და რომელიცა ხედავდა შორს. ხმა მისი იყო ნამდვილი ხმა ღალატებისა უდაბნოსა. ვერარაახსა მოქმედი მივიდა ლიონიძე დავითთან; ესაუბრა მას და ვითარცა მეგობარსა ურჩია მრავალი რაჟმე. — დავით, მერყევი ჰაზრითა და აღშფოთებული, არ ისმენდა სიტყვათა ბრძნისა თვისისა მეგობრისა. მან არა ინება, — მიეწოდა თვისთანა სარდალი და სხვანი პირნი საქვეყნონი; არცა აჩვენა ვითამც თავი თვისი სუსტად და მოკლებულად მეფობითისა ძალისა, ვითარცა ჯერეთ მემკვიდრე და მომლოდინე მეფობისა გვირგვინისა, ტრაქტატისა ძალითა რუსეთისა ხელმწიფესთან. „ამიერიდგან, — იტყოდა დავით, — ჩემი სახლი დახშულია სარდლისათვის და მისთა მეგობართათვის, ვითარცა ქვეყანისა მტერთათვის. მე გავხდი მას მელიქისა სარდლად და დავანახვებ მას მალე, — ვარ ანუ არა მეფე ნამდვილი?“ — კათოლიკოსი ანტონი, დროსა ამას მიბრძანდა მეფის ძეს დავითთან და სთხოვა, რა სურს მას იმა დროესათვის, უკეთუ არღა იქმნება მამა მისი მეფე, უიმედო ცხოვრებისა? დავითმან პასუხ უგო მას: „თვით იცით ვინ ვარ და რა მეკუთვნის, მოვალეობა თქვენი გაქმნევიანებსთ მას, რაცა იქმნება საქმელი. წინათ ვერა რას მოგახსენებ“. იოანემან ძმამან დავითისა მუნ დამსწრემან დაუმატა ესეცა; „როგორ უნდა წაერთოს მეფობა დავითსა, ჩემსა ძმასა, არ ვიცი? არ არის პირშეო მეფისა? არ არის მემკვიდრე თვით რუსეთისაგან აღსარებული? როგორც მამა ჩემი გამეფდა, გამეფდება დავით შემდეგ მამისა თვისისა. — საწყენი იქმნება ესე ანუ სასიამოვნო მრავალთათვის, საქმე ესე ესრეთ მოხდება. მეფისა გიორგისა შემდეგ არის დავით მეფე საქართველოსა“.

კათოლიკოსი იქცეოდა დროსაცა ამას და შემდეგცა ესრეთ, ვითარცა ეკიდებოდა მისსა ხარისხსა. ვერ სძლია ჰაზრი მისი ვერცა დედოფალმან დარეჯან, ე. ი. დედამან მისმან, ვერცა ძმათა და ვერცა

სხვათა მეფისა გიორგისა წინააღმდეგთა. — ესრედ მტკიცედ და შეურყეველად იყო კათოლიკოსი, აღმასრულებელი მხოლოდ მოვალეობისა თვისისა კათოლიკოსობისა.

CXLV

27 დეკემბერსა დილით მეფესა დაეკარგა შადა. არღა ინება არცა წვნიანი, არცა ჩაი პატრისაგან მომზადებული, არცაღა მიიღებდა წამალსა თათულა ექიმისაგან და იოსება აქიმზაშისაგან (ყარაევისა). წყალმანკი გაძლიერდა, მოაწვა გულსა და დააწყებინა ქშენა, დროთი-დროდ მოითხოვდა ალიბუხარისა წყალსა. მაშინ მოუწოდა მოძღვარსა თვისსა წინამძღვარსა ევთიმის; სთხოვა უკითხოს ლოცვანი ანგელოზისა მფარველისა, ავედრებდა სულსა მოძღვარსა თვისსა, რომელსაცა ესავდა დიდად, ვითარცა კაცსა წმინდასა და ქვეყნიერად ანგელოზად ხმობილსა მეფისაგან და ესრეთვე ცნობილსა ყოველთაგან. დილითვე 8 საათსა უბრძანა წაუკითხოს დაუჯდომელი, — ლეთისა დედისა ქებანი. 9 საათსა დილით დასდევს კარავი და სწირა თვით ევთიმემან და კვალად ეზიარა მეფე დიდითა ცრემლთა დენითა და ვედრებითა. შემდგომად მიღებისა სამღრთოთა საიდუმლოთა, ხმითა ძლიერთავე სთქვა: „ხორცი და სისხლი მაცხოვრისა შემეყვანს მე სასუფეველსა. ქვეყნიერსა მე ველარასლა ვიტყვი. თვით მაცხოვარი იზრუნებს სამეფოსათვის, არღა ჩემისა. რუსთა ხელმწიფესა ვუტევებ პატრონად ქრისტიანობისა. იგი განაგებს ყოველსავე. — დედოფალო, ნუ სტირ ჩემთვის. იესო ჩემი ტკბილი, დავატკბობს შენ და შვილთა ჩემთა. მოსავი ქრისტესი, არა სადა დაეცემის. — დიახ, დედოფალო! არა სადა დაეცემის“.

სალამოსა მწუხრისა ლოცვისა წინათ შემძიმდა მეფე. მოვიდა კათოლიკოსი და იამა ნახვა მისი. მობრძანდა დედოფალი დარეჯან და იამა მისიცა ნახვა. მოსთხოვა მას ხელი და ამბორ უყო. აკოცა დედოფალმან შუბლზედ. „მომიტვევ დანაშაული, დედაო ჩემო, — სთხოვე ძმათაცა ჩემთა მომიტეონ ბრალი ჩემი მათთან!“ აღივსნენ თვალნი ცრემლითა გარე მოდგომილთა მეფისა საწოლისა. შეიქმნა მსახურთა და მხლებელთა ქალთა და კაცთა გრგვინვა გულთა მწუხარეთა. „ნუ სტირიან, — ბრძანა მეფემან, — ილოცონ ჩემთვის, რათა კეთილად და სათნოდ წარვსდგე ღმერთთან!“ — იწყეს მწუხრი და შეიქმნა მცირედ უკეთ და მოხედვით. წაბრძანდა დედოფალი დარეჯან, წარვიდა კათოლიკოსი. დაშთა მოძღვარი და აქიმნი თათულა, პატრი ნიკოლა და ოსეფა. ლამე ესე განვლო მეფემან ღუმილითა,

ვითარცა მისუსტებულმან და ხშირად, ნახევარ ფხიზელი, იტყოდა: „კირიელეისონ, უფალო შემიწყალე“. მერეთ: „ღვთისა ღედაო, მიიბარე სული ჩემი!“

CXLVI

28 დილით მეფესა, გონებისა არა დამკარგავსა, ულოცეს ცისკარი და მერეთ წირვაცა და 11 საათსა დილით შემდგომად ჩამოლოცვისა განუტევა სული. — ვითარცა ცხოვრება მისი იყო ქრისტიანებრი, იტყოდენ ხშირად მუნ დამსწრენი, ეგრეთვე აღსასრულიცა მისი იყო ქრისტიანეთა ვედრებისა გვარი: „ქრისტიანობითი აღსასრული ცხოვრებისა ჩვენისანი, უჭირველნი, ურცხველნი, მშვიდობითნი, — უფლისა მიერ თხოვილნი“⁶⁸ — ნამდვილ მიენიჭა მეფესა ქრისტეს მოყვარესა.

აცნობეს გარდაცვალება მეფისა ლაზარევსა და სასახლისა კაცთა: წარგზავნეს კაცი საუწყებელად ქართლისა და კახეთისა; და კუროერი მასვე დილით გაიგზავნა ს. პ. ბ. საუწყებელად იმპერატორისა პავლესსა. ლაზარევმან აცნობა ესე წერილითავე თვისითა ქალაქისა მელიქისა დარჩია ბებუთაშვილისა და ყოველგანცა და მისწერა საცნობელად, რომელ ყოველივე განკარგულება და ბრძანებები, — დამტკიცებადმდე შემკვიდრისა დავითისა მეფედ იმპერატორისაგან — იქმნება ბეჭედ სმულნი სამთა პირთაგან, ე. ი. მეფის ძის იოანესი, ეგნატე მდიენისა თუმანისშვილისა და ჩემისაო.

მასვე ღღესა მოძღვარმან მისმან ევთიმი გამოუცხადა ანდერძი მეფისა დასაფლავებისა გამო მისისა, რომელიცა იყო დაცული ვეცხლისა კანდელსა შინა, კიდულსა წინაშე იოანე ნათლისმცემელისა ხატისა უდაბნოსა შინა იოანე ნათლისმცემლისა. წარავლინეს კაცი და მოიტანეს ანდერძი თვით მეფისა ბეჭდითა დაბეჭდილი და მისგან დაწერილი და ხელმოწერილი. კანდელი ესე ვეცხლისა შეწირული მეფის ძის გიორგისაგან, არის ღღესცა მუნ კიდულად⁶⁹. ლაზარევმან,

⁶⁸ ლიტურღია იოანე ოქროპირისა ანუ ვასილისა. კ ვ ე რ ე ქ ს ი პ ი რ ვ ე ლ ი.

⁶⁹ საფლავსა შინა, დანიშნულსა მეფისათვის, დასაფლავდა თვით ევთიმი მოძღვარი მისი. ზედ-წარწერა თვით ვეცხლისა კანდელისა, ოქროთ დაფერილისა, დღედმდე კიდულსა წინაშე ნათლისმცემლისა ხატისა არის შემდეგი:

„ქ. წინამძღვრობასა ევთიმისასა. ჩვენ ყოვლად უღირსმან საქართველოსა მეფის ძემ გიორგიმ, შემოგწირე მცირე ეს შესაწირავი კანდელი ვეცხლისა, შენ, სასოსა და მეოხსა ჩვენსა, ნათლისმცემლის მონასტერს, მრავალ-მთისასა, რათა



აღრეულები და გამო სამეფოდასა, ვერ გაბედა რათა მიეცა ჯარი უდაბ-
ნოდმდე: მეფის ძე ალექსანდრე მიმალული თვით დავით გარესჯისა
მონასტერსა, შემდგომად ნიახურას დამარცხებისა, ჰგონებდა თფი-
ლისად ჯართა მოსვლასა და უწოდდა ძმათაცა თვისთა: იულონს,
ვახტანგს და ფარნაოზს ჯარებითავე. ამისთვის დაეკითხა ცა კნორ-
რინგსა. ესრეთ დაგვიანდა დასაფლავება მეფისა.

მაშინ დედოფალმან, მეუღლემან მისმან, თვით რუსეთისა ლენე-
რალმან და კარისა კაცთა, — არღა ინებეს აღსრულება ანდერძისა
სურვილისამებრ თვით მეფისა და დასდევს, რათა მეფეთა საძვალესა
შინა იქმნას გვამი მისი დასაფლავებული.

CXLVII

30 დეკემბერსა გვამი მეფისა, მდიდრად კუბოსა შინა მორთული,
მიასვენეს სიონისა სამღვდელმთავროსა ეკკლესიასა. მიცვალებულსა
მიუძღოდა ჯარი რუსთა და ქართველთა, ზარბაზნები, დროშა სამეფო
და ლერბი სამეფო და იკვროდა მუზიკა საგლოველი. გარემოადგნენ
კუბოსა რუსთა სალდათნი და ქართველთა ქეშიკნი. ყოველ დღეს
გარდაიხდებოდა პანაშვიდი; მდივანბეგთა ძველთა წესითა, დაჰყარნეს
ეკკლესიისა იატაკსა, საწერელნი და ყალამნი, — ნიშნად შეეცნებუ-
ლისა ბრძანებათა მწერლობისა; ხელ-ჯოხიანთა სასახლისა კვერთხნი, —
ნიშნად გაუქმებულისა მათისა ხელობისა; მზარეულთა — ქვაბი, ფლა-

მფარველ მექმნა მრჩობლსავე ცხოვრებასა შინა მეუღლით ჩემით, ძეგბითა და
ასულელებითა. წელსა ჩღბ. მისხალი ო“.

სხვანი იტყვიან, რომელ ვეცხლისა ხომლისა ბუშტში იყო ჩადებული
ანდერძი მეფისათ. ხომლსა ამას აქვს ზედა წერილი შემდეგი: „ქ. ვინადგან ყო-
ველნი მორწმუნენი ქრისტეს-მიერნი, ქრისტეს მიმართ აღსულად მოსწრაფე არიან
თვითოველნი სიმკაცრისამებრ თვისისა, ამათ ხატისა მიმხედველმან, ყოველისა სა-
ქართველთა მეფისა ირაკლისა ძემან გიორგი, მეცა ვიგულისმოდგინე შეწირვად
შენდა ზეცათა მეფისა წინამსრბოლო, ხომლი ვეცხლისა კეთილად ქმნილი სახე-
ნებელად საუკუნოდ, სულისა ჩემისა და სხეულთაცა ჩემთა სიმართლედა და ვგრეთ-
ვე მეფის რძლის ქეთევანისა მეუღლისა ჩემისა სადღეგრძელოდა, და ძეთა და
ასულთა ჩემთათვის, — შეიწირნე ესე მცირედი წვლილი ქრისტეს წინამორბედო
და შენ გვაგენ ნაცვალი ბერ წილად მერმესა მას ცხოვრებასა და აქა სამარადისო
საფარველი შენი; — და რომელმან ამის დაშლად ხელ-ჰყოს ან წარიღოს იგიმცა
შეიშლებს რისხვითა ღვთისათა. ნომბრის 29. ქრისტეს აქეთ 1776 წ. მისხალი
ტნა. გარესჯის ნათლისმცემლის უდაბნოსია ესე ხომლი“.

ესე მშვენიერი ხომლი აწ ორად გაუყვია ვისლაც და ესრეთ ჰკიდინ მუნ
ნათლისმცემლისა ეკკლესიაში.

ვის საწურავი და ესე ვითარნი, — ნიშნად უჭმთალა მათთვის ნივთთა; პირის მწდემან მეფისა ოქროსა და ვეცხლისა და სხვათა გვარისა სასმელისა ჭურჭელნი, — ნიშნად არლა სახმართა მათთვან; მილახვარ- მან ძვირფასნი აღვირნი ცხენთა. თვით ადგნენ თავსა, ნივთთა ამათ მიყრილთა გუნდ-გუნდად აქა იქა. ეკკლესია გალობდა პანაშვიდსა საგალობელთა. სასახლისა კარისკაცი იგლოვდენ მეფესა; დედო- ფალი მარიამ და შვილნი სტიროდნენ ობლობისა მწუხარებასა; რუსთა ჯარი დაიცვამდა ქალაქსა; ძმანი მეფისა, მტერნი მისნი, განბნეულნი სხვათა და სხვათა სამეფოჲსა კერძოთა, ეხაროდენ დროთა ცვლი- ლებასა; დედოფალი დარეჯან მწუხარებდა არა ეგოდენ მეფისა გი- ორგისათვის, რაოდენ შვილთათვის თვისთა განბნეულთა და მისთვის- ცა უმეტეს; რომელ არა იცოდა რაჲ შეუდგებოდა ქვეყანასა რუს- თაგან დაკულსა, მეფის ძისა დავითისაგან, რუსთა იმედითა, დაპურო- ბილსა. დავით მემკვიდრე მეფისა, გარე ქალაქისა თვისსა სასახლესა, განიზრახვიდა მეფობასა და ელოდა მეფისა დასაფლავებასა. სარ- დალნი და თავნი კაცი მეფობისა, დამთვრალნი ურჩებითა დავითი- სადმი მემკვიდრისა, უკეთესისა მომლოდნენი, მეფეთა არლა მოსურ- ნენი, იყვნენ დუმილსა შინა. — მღვიძარენი დაუკარგველობისათვის მეფობისა მეფის ძენი იოანე, ბაგრატ, თეიმურაზ და მიხაილ, სარ- დალი იოანე ყაფლანიშვილი, ალექსანდრე მაყაშვილი, იოანე ანდრო- ნიკაშვილი, ეგნატე იოსელიანი, მეითარი თარხნიშვილი და მათ შო- რის უბრძნესი და ნათლად მხედველი მყოობადისა და მომავალისა სოლომონ ლიონიძე, — დიდი მტერი და მოძულე ლაზარევისა, სთხოვ- დნენ და ევედრებოდენ დავითსა წარვიდეს ცხეთას და დაგვირგვინ- დეს მეფეთ. დავითმან ესე არა ინება, ელოდა სამეფოთა ნიშნთა რუსეთიდამ, და მიიღო მოსვლადმდე ბრძანებისა, მხოლოდ წოდება ნაცვლად მეფისა, რეღენტობისა ანუ სამეფოჲსა განმგისა. შემდგომად სამისა დლისა მემკვიდრე დავით აშფოთდა იოანე სარ- დალზედ და მუხრანის - ბატონს კონსტანტინეზედ, რომელთაცა უგვა- ნად მოეხსენებინათ დავით საუბარსა შინა მეფობისათვის. მაშინ წარ- ვიდა სოლომონ ლიონიძე და მოახსენა დავითს: „დასამშვიდებლად მეფობის და აღრეულობისა დასაცხრომელად, მიიღეთ ზომა მტკიცე. ჰქმენით რაცა არის საქმელი. აჩვენეთ ძალი და ძლიერება თქვენი. გმართებსთ აწ გმირობა; დუმილი თქვენი და სისუსტე, რაცალა აძლი- ერებს თქვენთა მეტოქეთა. დაეც ზარი და მეხი შიშისა მუხრანის- ბატონსა და სარდალსა; ეხლავ უბრძანე დაიფიცონ მორჩილებაზედ. ნუ ჰკარგავ მეფობასა და ნუ ღუბავ ქვეყანასა. ვინ არის მოცილე მეფობისა? რუსეთმან ადრევე აღვიარა მემკვიდრედ და პირშობითა გაქვს უფლება მიიღო კვერთხი მეფობისა“. — ესრეთ მტერნი იღუ-

მალ მოქმედებდენ; თვით ლენერალი ლაზარევი არა მეგობრად ხადი-
ლი არ ურჩევდა, რათა მიეღო წოდება მეფისა. ურჩება განდიდებ-
ბოდა; მოხელენი გაუქმდებოდნენ და თვით ზედა წარწერაცა ამილახ-
ვარისა ბეჭდისა: „მეფისა მტრისა ლახვარი, ვამტკიცებ ამილახვა-
რი!“ — შეიქმნა საცინელად! თვით მზღებელნი მისნი და მრჩეველნი
სუსტდებოდნენ. ვითარცა მეხცემულნი, ვერსადა ჰპოობდენ კურნე-
ბასა. არცა ოქმთა ზედა და ბრძანებათა დაეთისაგან ბეჭდილთა, არც
ეკლესიასა შინა მოხსენებისა ადგილთა, არცა მოედანთა და არცა
სახლსა შინა არლა ისმოდა ლექსი „მეფე“. დაუშთა ესე წოდება
გარდაცვალებულსა გიორგისა და ისტორიისა შემდეგთა დროთათვის
საუწყებელად იგივე წოდება „მეფისა“ დამატებით „უკანასკნე-
ლისა“

მტერნო, გიხაროდენ! იწყო გლოვისა ხმამან, ვაებამან მეფობისა-
თვის. დაუშთა ღვთისა განგებასა, რადა კეთილად სცვალოს ბოროტი,
ზნელი გარდააქციოს ნათლად, და წყლული ჰკურნოს!

რუსეთისა მეფეთა, მეფობისა მფარველთა ხედა წილად, მოსცეს
ღირსებითი მნიშვნელობა ქართველსა ერსა მორწმუნესა; და ესე იწყო
ღლიდგან გარდაცვალებისა „უკანასკნელად“ წოდებულისა მე-
ფისა გიორგი მეათცამეტისა და მომდინარებს დიდებულად*, ერისა
სიმრავლითა, სიმდიდრითა და სწავლითა, — ვიდრე დღეინდელად
დღედმდე.

CXLVIII

დაყუდებულმან ბერთუბნისა კოშკსა ზედა იოანიკემან კახმან, მბა-
ძაემან სვიმონ დიდისა მესვეტისა, სცნო გარდაცვალება მეფისა და
მოსწერა დედოფალსა მარიამსა შემდეგი წერილი:

„... სიკვდილი მეფისა ქრისტეს მოყვარისა, არის ვაება ქვე-
ყანისა, საგლოველი ეკლესიისაგან წმინდისა; გარნა, ბატონო დედო-
ფალო! მიიღე ნუგეშად და ირწმუნე ესე, რომელ დაახლოებული
ღმერთთან, უმეტესად ექმნების მფარველად სამეფოსა თვისსა. ლოცვა
მისი, ვითარცა კიბე იაკობისა, შთამოიყვანს ზეგარდმო კურთხევასა
თქვენზედა და შვილთა თქვენთა ზედა ქვეყანასა ზედა საქრისტიანოსა.
შეუდევით კვალსა მისსა ლოცვითსა; იყვენით პატრონად ობოლთა
და ქვრივთა და ამით იხილავთ და იყოლიებთ ცოცხლად მეფესა გი-
ორგის, არა ვითარცა არა მყოფსა, არამედ, ვითარცა გარდასრულსა

* ხელნაწ. „დიდებად“.

ამიერ სოფლით, მას სოფელსა მზე დაუვალსა. ჩვენ ცოდვილნი ვერ დავივიწყებთ მას მოხსენებითა სახელისა მისისა და სულისა მისისა სამღრთოაჲსა უსისხლოაჲსა მსხვერპლისა შეწირვისა დროსა. მრავლი კეთილი გვახსოვან მისგან მამათა და ძმათა მეუღაბნოეთა. კურთხევა უფლისა იყოს თქვენთანა; მადლი და მშვიდობა უხვად ნუ მოგაკლოსთ თქვენ... მდაბალი და უნდოჲ სულითა გლახაკი ბერი იოანიკე“.

ბერი ესე იყო კოტორისა სოფლიდამ; სიყრმიდგან ახლდა ზაქარია მოძღვარსა ვაბაშვილსა და მასთანა მოესმინა ფილოსოფია და ღვთისმეტყველება. განდევნილსა ზაქარიასა გარდაყოლოდა იმერეთს და მუნით მღვდელ-მონაზონათ შემოსილი წარვიდა ცხოვრებად ბერთუბანსა დიდისა მოღვაწებითა. იტყვიან მისთჳინ, ვითარცა კაცისათვის წმინდისა და ღირსისა, გულთა და ჰაზრთა გამომთარგმანებელისა. მამანი მონასტერთა ხადოდენ მას, ვითარცა ახალთა დროთა ქართველთა ეკკლესიისა მნათობს. გარდა ლოცვათა ლოცვანთა შინა მოღებულთა, თვით სადამე დღე და ღამე თხზვიდა და შეადგენდა ზებირად გონებითა ლოცვათა და იტყოდა მათ. ესრეთ განატარა ცხოვრება თვისი და სარბიელი სოფლისა მწირობისა 1802 წელსა ღრმად მოხუცმან. ბოდბელმან იოანე, დროსა ამას ნათლის-მცემელისა მონასტერსა ყოფილმან, დაასაფლავა მუნვე მისსავე სასვეტოსა. ვაბრიელ მონაზონმან ნათლისმცემელისა, აღმწერელმან „ჯვარ მოსილისა“, ცრემლით წარსთქვა ქებითი მისთვის სიტყვა, რომელიცა შინაბავს იოანე რუსთავეისა არქივბისკოპოსთან. ვისა აქვს იგი დღეს, არა ვუწყი.

CXLIX

გარდაცვალებულისა მეფისათვის სამწუხარონი ანუ სამძიმარისა წერილნი მრავლად სადმე მოერთენენ დედოფალსა: გურიიდაჲ, მეგრელიიდაჲ და იმერეთიდაჲ. ხანთა ერევნისა, ყარაბაღისა იბრაიმმან, ჯავთხანმან განჯისა, მუსტაფა-ხანმან შაქი-შირვანისა მოართვეს წერილნი და ძღვენი, რომელთაცა უწოდებდენ ძველთავე ლექსითა „შესაწევარად“. დღესაცა არს ადგილ-ადგილ ჩვეულება ესე ძველივე. ამასვე დროსა მოუვიდა წერილი ომარხანისა, რომელსაცა ყოველწლივ ეძლეოდა მეფისაგან 5.000 მანეთი ჯამაგირისა სახითა.

ესრეთივე წერილი მოეწერათ ახალციხისა ფაშასა, ძველთა ათაბაგთაგან გვარისა ჩამომავალთა, რომელთანაც იყო მეფე დაკავშირებული მეგობრობითითა მიწერმოწერთა.



მოსრულთა თფილისად მიუტირეს მეფე-დედოფალსა; იხილეს და ვით განმგედ მეფობისა და ჯერეთ არ მეფედ. სამეფო ქართველთა ეჩვენებოდათ მათ უდაბნოდ, — მოკლებულად მცხოვრებთა ხმაურობისა; მინდვრად-თვალთათვის მიუწოდომელად და დასალაღველად; გვამად კაცისა, — თავმოკვეთილისა; მზედ ზამთრისა, — არ მათბობელისა; ტყედ მალნარისა, — ცულით დაკოდილისა და მკვიდრად არღა მფეზინავად. მწუხარებისა ამისა დღეებში მიიღო დედოფალმან დაწერილი იმპერატორისა პავლესი, მეფე გიორგისთან მოწერილი 23 ნოემბერს 1800 წელსა, რომლითაცა უცხადებს მეფესა უსიამოვნებასა თვისსა სნეულებისა და უძლებობისა გამო თვით მეფისა. წერილი ესე წარუკითხეს დედოფალსა 14 იანვარს.

ნეშტნი მეფობისა და კარისა სამეფოჲსა ფიქრმორეულნი, ვიდოდნენ ვითარცა აჩრდილნი მთვარისა ღამისა. საუბარი მათი იყო ვითარცა ბგერა ზარისა, ჰერისა მხოლოდ შემარყეველისა; საქმე მათი და დაწყობანი საქვეყნოთ, იყვნენ ვითარცა ქსელი ბაბაჭუისა სუსტთა ბუზთათვის გაბმულისა და ქსოვილისა. შეყრილება მათი მოსაზრველად უმჯობესისა, დაბადებდა შფოთსა და უთანხმოებასა.

საბატონი კაცი შეირყნენ და დაეცნენ, ვითარცა სვეტნი შენობათა ძვრისაგან შერყეულნი და დაცემულნი. მაშინ ვითარცა მიძინებულთა განიღვიძეს, იხილეს და იგრძნეს მრავალთა უბედურობათვისი მაშინ, ოდეს მწუხარებამან, ვითარცა მახვილმან განვლო გულთა მათთა. ურჩებამან დაბადა სინანული ესე; ჰამეს კაწახი და მოსპრნეს კბილნი, — სიტყვისამებრ წინასწარმეტყველისა.

CL

რუსთა მთავრობა, რუსთა ენა, სჯული და წესი მათი დაშთა იმედად. იმედითა ამით სასოებს ქვეყანა განმტკიცდეს მშვიდობა, დაეცხროს მტერი შინა და გარე, მოეძიოს სამზღვარი თვისი ძველი, ჯერეთ თურქთაგან პყრობილი; განახლდეს ვაჭრობითი ერთობა, ვითარცა ძველად, ფინიკელთა ტვიროს და სიდონისა, ფრილიისა და კაპადოკიისა, მისირისა და ეგვიპტისა, ლიბანისა და ბალდადისა, ლიბიისა და ბაქტრისა, სამარყანისა და ინდოეთისა, ბიზანტიისა და ათინისა; აღყვავდეს სწავლა და ხელოვნება; დაფუძნდეს ძირმტკიცედ ქრისტიანობა მართლმადიდებლობითი მკვლავითა მტკიცითა დაცული, კვალად შეიმკოს მეფობითი გვირგვინი ქვეყანისა, ვითარცა ქრისტეს ვენახისა, მეფეთა და წამებულთა ურიცხვთა სისხლითა მორწყულისა;



და ესრეთ დიდებასა, სიმდიდრესა, ერთა სიმრავლესა და ქართველთა თემთა და ტომთა ერთობასა მოყვანიტა განახლდეს ვითარცა ორბისა სიჭაბუკე მისი და მოიგონონ ძველნი სამეფოსათვის მოღვაწენი მეფენი.

CLI

დიდი იყო აღრეულება დროთა ამათ ამბოხისა და შფოთთა, და ამასთანავე დიდი სიცილი და შექცევა ქართველთა დიდთა და მცირეთა. არ ეკვირვებოდენ ამას მრავალნი და არცა ჰგონებდენ ამას უშვერად. ჭირსა და ლხინსა აერთებდენ. ესრეთ იყო მაშინ და ესრეთვე არს დღეს. ქართველთა ერჲ ძველი და მრავალთა ჭირთა და შეიწროებათა მნახველი, ადვილად მიიღებდა მწუხარებასა და ადვილად განიკურნებდა თავსა, ვითარცა ჭირნახადი. გავლილი ცეცხლსა, ვითარცა ბრძმედსა შინა, ოქრო იყო ნათლად და წმინდად საჩვენებელი: ქსერსისავე დროსა 400 წლით წინათ ქრისტესსა, შეეგვია სპარსთა უფლებასა და ჰქელავდა მათთანა ერთად ეგვიპტისა და ატტიკისა მათათა და ბართა, ვითარცა სწერს ლეროდოტი. ხმალი ქართველთა ღელავდა ომსა და ბრძოლასა პირისპირ მაკედონელთა დროსა გმირისა მათისა მეფისა ალექსანდრესსა. შეჩვეულნი არაბთა უფლებასა, ვერ დამორჩილდა მათ სრულითა მონებითა. მორჩილი ქრისტეს მცნებათა, იყო ურჩი ბერძენთა ანუ ბიზანტიისა იმპერატორთა, რომელნიცა იპყრობდენ ზღვისა შავისა პირთა, მოსცემდენ მეფეთა ქალთა და წარიყვანდენ მეფისა ქალთა თვისდა სასძლოდ. ჩინგიზი და თემურლანგი უქცევდენ ქართველთა მეფობასა და ქართველნი კვალად განახლდებოდნენ. მიძინებულნი მტერთა და უცხო ნათესავთა ზედა დასმისაგან, კვალად განიღვიძებდენ. პოლტიკა შაჰაბაზისა ამოფხვრისათვის ქრისტიანობისა ქართველთა შორის, რომელთაცა მოსცემდა 200 წლისა განგრძობასა მეფეთა მაჰმადიანთა, — დაშთა უნაყოფოდ. ხმალი ქართველთა ტრიალებდა აევანისტანისა მთებზედ, ვაჟაკობა მათი და გმრობა განაკვირვებდა სპარსთა და ყაენთა. ყანდარი და ხოროსანი ერიდებოდა მათ, ვითარცა კავკასიისა გმირთა. თვით ყაენი მიუწოდებდა ქართველთა მეფესა დასასჯელად მეამბოხეთა აევანთა. თურქნი, მეზობლად მოკრულნი ქართველთა, იშიშვოდენ შემოსვლასა შინა ქართლსა და კახეთსა შეუვალსა. ქართველთა ესრედ მრავალ საუკუნოებითა, გამოცდილთა და ცეცხლში ვითარცა პური გამოცხვართა, ვერ ერეოდა ვერცა შინაგანი, ვერცა გარეგანი მწუხარება. გაღელებული თავისუფლებითა და განლაღე-

ბული მთებითა, ეცინოდა ბელსაცა და უბედობასაცა. ქართველთა გამოსწოვეს ტვინი სპარსთა, შექამეს იმპერია რომისა, ვითარცა იტყვის პლინიოს, შექამეს ბიზანტია და თვით დაშთა შეუქმელად მათთვის, რომელნიცა ჰგონებდენ მათსა შექმასა.

მახესა დაგებულსა მტერთაგან, თვით მტერნი გაეზნენ. საბრზე შეიმუხრა და ჩვენ განვერენით, — იტყოდენ და იტყვიან ქართველნი დღემდე, წერილისა სიტყვასა.

ესრეთი არს თვისება და ხასიათი ქართველთა ნათესავისა, ძველისა კაცთა ნათესავთა შორის!

CLII

მეფის ძე იულონ აღირებდა თავსა თვისსა მეფედ შემდგომად ძმისა თვისისა გიორგისა. დარეჯან დედოფალი სიტყვითა და საქმითა და წერილითა რუსთა ღენერალთა თანა, მეცადინებდა მისსა დადგინებასა. ამისთვის მისწერა წერილნი ქალაქისა მელიქსა დარჩიას და ოთარ ამილახვარსა და კახეთსა, აღიარონ იგი მეფედ. ამასავე დროსა მოსწერაცა წერილი ბელოტიდამ, სადაცა სადგურებდა იგი, თვით ლაზარევსა. ლაზარევი ფრთხილი ჰყვედრიდა მას წერილითავე და სთხოვა კათოლიკოსსა ანტონის აღუკრძალოს ქართლისა მღვდელთა მოხსენება მისი მეფედ. ამასავე დროსა 9 იანვარსა 1801 წელსა მისწერა წერილნი იულონსა, ვახტანგსა, მირიანსა და ფარნაოზს მოვიდნენ თფილისს და მოისმინონ ბრძანება იმპერატორისა პავლესი დადგინებისა გამო მეფის ძისა დავითისა განმგედ საქართველოჲსა და არა მეფედ. გრამატა ესე მოიტანეს ს. პ.—ბურლით დესპანთა გიორგი ავალიშვილმან და ელიაზარ ფალავეანიშვილმან 8 იანვარსა. 14 იანვარსა წმინდისა ნინოს დღესასწაულის დღესა გამოცხადდა გრამატა ესე თფილისს და სცნესცა ყოველგან. გარნა არა მიიღეს არცა ბიძათა მისთა და არცა დედოფალმან დარეჯან. „როდესაც დაიწერა გრამატა, მაშინ იმპერატორმან პავლემ არ იცოდა გარდაცვალება მეფისა გიორგისაო — იტყოდენ ივინი, — და არცა იყო ცნობილი ჯერეთ ანდერძი განსვენებულისა ირაკლისა. მეფის ძენი იულონი, ვახტანგ, მირიან, ფარნაოზ შეგროედნენ ღუშეთს, აქედამ მივიდნენ მუხრანს და უნებდათ დაეგვირგვინებინათ მეფედ იულონ მცხეთას. ლაზარევმან, რჩევითა თვით მემკვიდრისა დავითისა, წარგზავნა მუნ 250 სოლდათი. ამან დააბრკოლა განზრახვა მათი, ამისთვის წარვიდენ მარტყოფისა გზით კახეთსა და მუნით ბოდბესა. აქედამ მოუწო-



იულიან ეგვიპტის ბატონიშვილი

დებდენ ომარხანსა და ლეკთა. მეფის ძე იოანე სდევდა მათ თვისისა და რუსისა ჯარითა. ლეკნი ვერ შეერთდნენ მათ და მეფის ძე ალექსანდრე, მაშფოთებელი ყაზახისა, ვერარასა ბედავდა. ესე იყო მიზეზი, რომელ მეფის ძენი იულონ და ძმანი მისნი წარვიდენ ღუშეთისა გზით ქართლადვე და ამბოხებდნენ მუნ. მეფის ძემან დავით გამოსსთხოვა ჯარი და აპირებდა თვით სლვასა და წარიყვანა ლენერალი ლაზარევიც დასამშვიდებლად ქართლისა და დასასჯელად მათ, რომელნიცა ლალატობდენ მას. მაშინ იულონ და ფარნაოზ გავიდენ 18 ფებერვალსა 1801 წელსა იმერეთსა და შეეხიზნენ მეფესა სოლომონს.

გარდასვლამან მათმან იმერეთად, დაამშვიდა ქართლი მცირედ, მისცა დრო მეფის ძეთა მეფისა დასაფლავებისა, რომელიცა იქმნა 20 ფებერვალსა. მეფის ძე ალექსანდრე ჰგონებდა შეიწიოს მეფე სოლომონ სუსტი ძალითა, ანუ თურქნი, ანუ ლეკნი, ანუ სპარსთა ჯარი. ესე ყოველი ღაშთა უნაყოფოდ. ბრძანება დავითისა მრავლად განთესილი 15 იანვრიდამ ქართლსა და კახეთსა, დადგინებისა გამო მისისა განმგედ, აშინებდა მრავალთა, გარნა ვერ დაუმორჩილებდა დიდთა და მცირედთა. მომლოდინე თვით რეგალიისა სამეფოაჲსა, არა ინებდა მეფედ წოდებასა და არცა აძლევდა ნებასა ლენერალი ლაზარევი მოსვლადმედ იმპერატორისა სურვილისა და განჩინებისა. ლაზარევი სძაგდა მეფის ძეს დავითს და თვით ლაზარევს არ უყვარდა დავითი, მოძულე მისი და მაყვედრებელი მრავლად უშვერთა რომელთამე საქმეთათვის.

ღროთა ამათ მოიყვანეს მარტყოფით პურობილი სიონის დეკანოზი იოანე ოსეშვილი, ერთგული მეფის ძისა ვახტანგისა და სტუქსეს დიდად, რომელ დაუტევა მოვალეობა თვისი და ლტოლვილი ღუშეთს, ერეოდა ქვეყნისა ორგულობასა.

მრავლითა მეცადინებითა თვით დედოფლისა დარეჯანისა, გამოიყვანეს საპურობილით დეკანოზი იოანე და იხილა თვით დედოფალმან. ამიერიდგან არლა იქმნებოდა დედოფალი ღუმლითა. სწერდა ყოველგან წერილთა, მიუხედევლად რუსთა ჯარისა, გაამეფონ იულონ და ანუ ითხოვონ რუსთაგან დამტკიცება იულონისა მეფედ. ამას იტყოდა და სწერდა დაუცხრომელად.

დედოფალი განფიცდა უმეტეს მაშინ, ოდესცა რუსთა ლენერალი არ აძლევდა ნებასა, რათა წარსულიყო თფილისით სოფლად შვილთა თვისთადმი და არცა მოუშვებდენ შვილთა მისთა დედისადმი ჯარით მომავალთა მისსა წასაყვანად. მხოლოდ მეფის ძე მირიან იყოფოდის მისთანა ოდესმე. სიტყვითა მისითა აშფოთდა კახეთი, ვადვიდნენ იულონისაკენ ბოდბელი იოანე და დიდნი თავადნი. ესენი ითხოვდენ

რუსთა ლენერლისაგან იმპერატორისა უფლებისა ქვეშე მეფესა და მოსწერესცა წერილი, რათა უმეტეს 1000 წლისა ჰყოლიათ მეფე ბაგრატიონთა გვარისა, რომელთაცა მათთან ერთად იყვნენ ქვეყანისათვის თავდადებულნი, წმინდანი და მოწამენი და რათა არ მოეღისთ მათ მეფე.

განმგემან მეფობისა, მიწერითა კათოლიკოსისადმი, ჩამოართვა მღვდელმთავრობა ამბროსი ნეკრესელსა და სტუქსა ნიკოლოზ ბარკაშნელი. მასვე დროსა შეიპყრეს და მისცეს პურობილებას ოთარ ამილახვარი, ვითარცა მოურავი გორისა და ივანე ამილახვარი, არქიმანდრიტი ბარსანოფე ავალიშვილი, ნათლისმცემლისა უდაბნოსა შინა მყოფი, ელევთერი მღვდელი, იოსებ ჭავჭავაძე და თვით დავით ალექსიშვილი, რექტორი თელავის სემინარიისა.

დესპანნი გიორგი ავალიშვილი და ელეაზარ ფალავანიშვილი წარსრულნი თფილისით 20 იანვარსა 1801 წელსა და 12 სხვანი, — დაშთენ ქართველთა საუბრად და გამოცანად: „რაჲ უნდა შეუდგეს ქვეყანისა მდგომარეობასაო?“ — მოლოდინი კახელთა და ქართლისა ითხოვდა მეფედ იულონსა ანდერძისამებრ ირაკლისა; განმგე დავით თვისდა სამეფოჲსა რეგალიასა, ვითარცა ადრევე აღსარებული მემკვიდრედ თვით რუსეთისაგან და თვით კნორრინგი და ლაზარევი [ცდილობდენ] დამშვიდებისათვის ქვეყანისა, გუბერნიისა განხსნასა, ყოვლადობით რუსეთასა მმართველობისა დადგინებასა და სამეფოჲსა სახლისა წვერთა კაცთა და ქალთა გარდაყვანასა რუსეთად, — დაწყნარებისათვის და განქარვებისათვისვე ამბოხისა ქართველთაგან.

ჰაზრი ესე დაბოლოებითი იყო რუსთა განმგეთა აქა და მასვე ჰაზრსა შეუდგნენ მრავალნიცა ქართველთაგანნი, მტერნი მეფისა სახლისა.

CLIII

ესრეთსა მდგომარეობასა შინა მოსული ქვეყანა ელოდდა პატრონსა. მეფის ძენი იულონ, ვახტანგ, მირიან, ალექსანდრე, იოანე და ბაგრატ დაიყვნენ: თვითოეულსა ამათგანსა ჰყვანდნენ ოც-ოცნი დიდთა კაცთაგანნი მხლებელნი. ერთი წილი, განსრულთა ერთობისაგან, ერიდებოდა მეორესა; ერთი მეორესა ეწინააღმდეგებოდა; ერთი მეორესა ეცინოდა. ვიეთთამე უნებდათ მეფედ იულონ, ვიეთთამე დავით, ვიეთთამე სურდათ აღსრულებულიყო მეფისა ირაკლისა უგვანი ანდერძი დასალუჰავად ქვეყანისა შედგენილი. ანდერძითა ამით უნდა მისცემოდა მეფობა პირველად იულონსა, მერეთ ვახტანგსა, მერეთ



იოანე ბატონიშვილი

პირიანსა, მერეთ ალექსანდრეს, მერეთ უკანასკნელსა შვილსა ირა-
კლისსა ფარნაოზს. — შემდეგ ამათსა უნდა გარდასულიყო გვირგვინი
მეფობისა მეფისა გიორგისა შვილებზედ ე. ი. პირველად უნდა მისცე-
მოდა მეფობა დავითის, მერეთ იოანეს, მერეთ ბაგრატს, მერეთ
თეიმურაზს, მერეთ მიხაილს და სხვათა. შემდეგ ამათსა მეფობა უნდა
გარდასრულიყო იულონისა შვილზედ, მერეთ ვახტანგისა შვილზედ
და სხვა.

იტყვიან, ანდერძი ესე შეადგინა ოსეფა ყორღანაშვილმანო და
იყო თანახმა თვით დედოფალიცაო. დარეჯანს დედოფალსა მხოლოდ
სურდა დასამშვიდებელად შფოთისა თვით ემეფა, ვითარცა იყო
ოდესმე რუსეთსა იმპერატრიცა ეკატერინა მეორე.

მეფესა გიორგის სხვაცა აქვნდა ანდერძი მამისაგან დაწერილი.
ამა ანდერძითა ირღვეოდა ანდერძი, გამოცხადებული დარეჯან დედოფ-
ლისაგან. ესე იყო მიზეზი, რომელმანცა დაბადა შფოთი ძმათა შო-
რის და გადაუყენა ერთგულობიდან მრავალნი. ესრეთ, რომელ დი-
დისა მეცადინებითა მეფის ძემან თეიმურაზ დაუახლოვა მემკვიდრესა
დავითს სიმაზრი თვისი სარდალი ოთარ ამილახერიშვილი, ესე ოთარ,
ადრითვე ემდუროდა მეფის ძესა დავითს, რომელიცა იყო დანიშნუ-
ლი მისსა ქალზედ და არღა დაიწერა მასზედ ჯვარი (იხ. LXXXII).
გარნა შემდეგ მისცა საპყრობილესაცა დროებით, სხვათა თანა, და
ესრე იქმნა მიზეზად, რომელ მეფის ძე თეიმურაზ, სიძე ოთარისა,
გაიქცა სპარსეთსა და ეახლა ყეენსა.

CLIV

უთანხმოობისა დროთა ამით ქალაქი თფილისი ღელავდა. გაჩნ-
დნენ მემამოხენი, რომელთაცა ზოგთა სურდათ რუსნი, ზოგთა უნებ-
დათ მემკვიდრე დავით, ზოგთა არცა იულონ და არცა სხვანი, ზოგთა
უნებდათ იქმნეს აღრჩევით მეფე მიუხედეველად პირმშობისა; და
ვიეთთამე დასაწყენარებელად შფოთისა სურდათ მეფედ დედოფალი
დარეჯან.

იოანე სარდალი, განღვიძებული სხვათაგან და დამშვიდებული
მეფის ძის იოანესაგან და ალექსანდრე მაყაშვილისაგან, მივიდა და
წარსდგა დავით მემკვიდრესთან და მოახსენა: „ბატონიშვილო და
ბიძავ! ნუ ჰკარგავ მეფობასა, მიბძანე და გამოუცხადებ რუსისა აქა
ჯარსა წარვიდეს რუსეთად და თუ არა იქმს რუსისა ღენერალი, ადვი-
ლია მისი აქედამ განდევნა. დავიცვით მეფობა და განვამტკიცოთ მე-

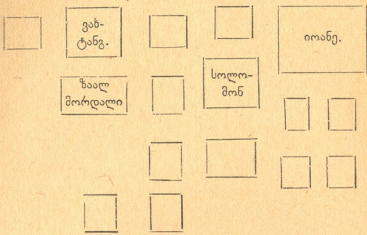
ფობითი სახელი ჩვენი. როგორც გვიმეფნია, ისევე ვიმეფოთ“. მეფის ძემან დავით, მიუთხრა ესე ამბავი ლენერალსა ლაზარევსა და კოვალენსკის. მათ დაიბარეს იოანე სარდალი და გამოჰკითხეს ესე. სარდალმან აღიარა, არა ბრალი თვისი, არამედ სიტყვა თვისი. „მე მოვახსენეო, — იტყოდა სარდალი, — დავითს ჩემი რჩევა დასაცველად მეფობისა, ნიშნად ერთგულობისა, ვითარცა ფიცითა შეკრული მეფეთათვის ქართველთა. რადგანაც არა სურს მას დავითის მეფობა, როდესაც მივსცემ ფიცსა რუსეთისა იმპერატორსა, ვექმნები ერთგული და მოვკვდები მისთვის ერთგულობაშიო“. — ესე იკმავეს ლენერალთა რუსეთისა. სარდალი იოანე ამიერიდგან უკუ-უდგა მემკვიდრესა დავითს. არლა გაერია არა რასამე საქმეში, არცა შევიდა იმა შეთქმულობაში, რომელიცა ჰქმნეს თავადმან დუცალ ბარათაშვილმან და სხვათა. დასარღვეველად ესრეთისა შეთქმულობისა და სხვათა შფოთთა დასაწყნარებელად განეფინა საქართველოს მიწერილი ყველგან შემდეგი ეპისტოლე.

„ბატონო საქართველოს თავადნო და აზნაურნო! თქვენი მუჯალობა გვებოძა და მართებული ესე იყო, რადგან მეფე გიორგი მიიცივალა, აქ შემოყრილიყავით და გეტირნათ, წაგეხურათ და მერე დიდნი დიდად შეყრილიყავით და მცირენდ მცირედ და საზოგადო ქვეყნისა კეთილმდგომობა გამოგერჩიათ. ამ ჟამად ზოგიერთნი სხვანი და როსტომ ბეგთაბეგიშვილი, ელიზბარ თუმანიშვილი და დუცალ⁷⁰ შეგიყრიათ და რესპუბლიკის თავად გაგიკეთებიათ. აბა სად მივიდეთ. ეს თქვენის კეთილშობილებისათვის დიდად აუგია და სათაკილო. თუმცალა ჩვენ ქართველთა მეფე გვეოლია, მაგრამ ოდესმე საბერძნეთის ყმანი ვყოფილვართ და ოდესმე სპარსეთისა, და ახლა მეფე თეიმურაზმან, მეფე ერეკლემ და მეფე გიორგიმ ეს ქვეყანა რუსეთის ხელმწიფეს მისცა. დაგიჟინიათ* მეფის ერეკლეს ანდერძზედ დავდგეთო. მეფე ერეკლემ დასტოვა თავისის ანდერძის დამარღვეველი ანდერძი, რომელიც მეფეს გიორგის მისცა, ის ანდერძი გარსევანმა წაიღო იმპერატორთან. მოიცადეთ, ნუ აჩქარებულხართ, ნურც თქვენს სოფლებს ახდენთ, და ნურც ჩვენი ბატონიშვილების ოჯახს აქცევთ და სისხლს უღდებთ ერთი ერთმანეთში. რაც იმპერატორის ნება და ბრძანება მოვა, თქვენც იმაზედ დადევით. და ჩვენც იმის პირდაპირი, ხომ იცით, არავის შეუძლიან. და მერმე ერთი რამ

⁷⁰ როსტომ ბეგთაბეგიშვილი გარდაიცვალა 1836 წელსა. ელიზბარ თუმანიშვილი . . . წელსა და დუცალ იყო თავადი იოანე ბარათოვი, ზედ დამატებით დუცალიშვილი, ესე გარდაიცვალა 1810 წელსა.

* ხელნაწ. „დაგინიჟიათ“. რ ე დ.

რომ გარდამავლობა ვქმნათ და ძალით გვაქმნევენონ, სირცხვილი იქმნება საზოგადოებისათვის, ჩვენი რჩევა ეს არის და ახლა ნება თქვენია. იანერის ია ქრ. უპთ. ⁷¹.



⁷¹ ნამდვილი ესე, რომელიცა მე მაქვს არის ბეჭედ-სმულნი. — ზოგიერთი ძნელი გასარჩევია და რაედენიმე მხოლოდ წარვიკითხე. გვანში ესენი არიან:

- მეფის ძე იოანე.
- მონა ღვთისა გაბრიელ.
- დიმიტრი (თუმანიშვილი მდივანი).
- ალექსანდრე (მაცაშვილი, ეშიკალაბაში მეფისა).
- სოლომონ მეითარი (თარხნიშვილი).
- ზაალ მორდალი (ბარათაშვილი, მოკლული ყმათავან თვისთა 1810 წელსა).
- ვანტანგ (ორბელიანი, ქმარი მეფის ასულის თეკლასი).
- დავით (რექტორი ალექსიშვილი).
- ნიკოლოზ.
- ფარსადან.
- დავით (მიმბაში, თარხნიშვილი).

მეფისავე გიორგისა დროთა ერისკაცობაში და მერეთ შესული სამღვდელოსა წოდებაში ეგნატი იოსელიანი, იყო მიწერ-მოწერაში დაეით სომეხთა კათოლიკოსთან. ერთმან ესე ვითართა წერილთაგანმან მოაწივა ჩემდა და ამისთვის დაუკარგველობისათვის დროთა წარსულთა მოთხრობისა, დაუფრთებ აქა მას მიწერილსა სომეხურად, მისგანვე თარგმნილსა ქართულად ⁷²:

„უწმინდესო მეუფეო

უმაკურთხეველესო უფალო!

ვინაიდან არა არს ხელმწიფება, გარნა ღვთისაგან, ამისთვის ღვთისა მიერ განფესულ-განძილურმან მპყრობელმან ხელმწიფეთა შორის იმპერატორმან და იმპერატორთა შორის ხელმწიფემან პავლემ პირველმან აღგაგო და აგანთო შენ უწმინდესი ეგე ვინმე სანთლად მთებარედ, რომელიცა დაგადგინა არა ხვიმირსა ქვეშე დაფარულად, არამედ სასანთლესა ზედა განბრწყინვალეზულად, რათა ნათობდე ყოველთა, და მით პირსა ყოველისა ქვეყანისასა ბრწყინავდე და უსაკუთრესად ნათესავსა ზედა ჰაოსთასა, რომელთაცა საზოგადოდ მამად და მწყემსად იხედ იწოდე შენ. ამიერიდგან ხარ შენ, ვითარცა ქალაქი მთასა ზედა დაშენებული იმპერატორისაგან, რომლისაცა ნათელსა არა ძალუძს დაეფაროს ვინმე; ესე ყოველი იქმნა ხელმწიფებითა სულისა წმინდისა ღვთისათა, რომელმანცა სცხო გონებასა იმპერატორისასა უხილავად ვიდრემე მავალისა ფრთისა კალმითა; და

⁷² ესე დაეით იყო სოფლისა ენაგეთიდამ, ახლოს თფილისისა, მცნობი მეფისა გიორგისა და მეგობარი მეფის ძისა დავითისა. ოდეს სომეხთა კათოლიკოსი იოსებ არღუთაშვილი მოსრული რუსეთით მოვიდა თფილისს და მოკვდაცა აქა 11 მარტსა 1801 წელსა, მაშინ მეცადინობითა მეფის ძისა დავითისა და მამამადხან ერევნისა ხანისა დამტკიცდა კათოლიკოსად სომეხთა და ეთ ენაგეთელი. შემდეგ 1804 განაგდეს სომეხთა და დასვეს ბრძანებითა ალექსანდრე იმპერატორისა დანიილ სტამპოლელი.

[შენი შენა: პ. იოსელიანი შეცდომით ასახელებს ერევნის ხანად მამამადხანს (?). იგულისხმება ჯავათხანი, რომელიც მოკლეს 1804 წ. 3 იანვარს. რ ე დ.]

ვინადგან იცის მოწყალებამან ლეთაებრივმან, კვალად შემდგომად რისხვისა შეიწყალებს შერისხულთა. ამისთვის ჩვენ შერისხულთა მტერთაგან სიყმილითა, სრვითა და პატრონთა მამათა ჩვენთა ხელმწიფეთა მეფეთა გარდაცვალებათაგან აღგვედგინა უხელმწიფესი და უთვითმპყრობელესი იმპერატორი, რომელმანცა შეგვიწყალა და განგვაშვენა მემკვიდრისა აღდგინებითა და თქვენი უწმინდესისა აქა მონიჭებითა, რათა აკურთხო შენ მემკვიდრე ჩვენი ივერიელთა გვარისა, და მყოფნი ივერიისა შინა მონანი მისნი და მეცა უმონაესი მონა თქვენისა უწმინდესობისა.

ეგნატი იოსელიანი.

20 აპრილსა 1801 წელსა.

თფილისით*.

CLVI

ღლიდგან გარდაცვალებისა მეფისა არა დასცხრებოდა ღელვა აღრეულობისა ქ. თფილისს. არცა დავით მემკვიდრე, არცა შვილნი სხვანი მეფისა და არცა რუსთა ჯარისა მბრძანებელნი არა აბოლოებდენ მეფისა გვამისა დასაფლავებისა საქმესა. ლაზარესა მომლოდინესა ბრძანებისა კნორრინგიდამ და შიშმან ძმათაგან მეფისა, რომელნიცა აგროვებდენ ჯართა დასაცემად თფილისზედ, ვერ გააბედვინა მიცემა ჯარისა, რათა წარეღოთ გვამი უდაბნოდ, მოშორებულისა თფილისიდან 60 ვერსტითა. ესე იყო მიზეზი რომელ 20 ფებერვალმდე 1801 წლისა ესვენა გვამი მეფისა სიონისა ეკლესიასა და სხეულისა ხრწნილებასა იმაგრებდენ და ეშველებოდენ კუბოსა შინა ყინულთა შთადებითა. თავადნი და აზნაურნი ქართლისა და კახეთისა, მომავალნი თფილისს, მიმოვიდოდნენ კუბოდ მისსა, სტიროდენ, ემთხვევოდენ ხელთა მისთა და ესალმებოდენ საუკუნოდ. უკანასკნელ, გასულმან მოთმინებიდამ მეფის ძემან იოანე, დაუდევნელობისაგამო* მეფის ძისა და მემკვიდრიანა დავითისა, თვით იზრუნვა და დაასკენეს უკანასკნელი ანდერძის აგება 20 ფებერვალსა და მასვე დღესა წასვენება გვამისა მცხეთას. შემდგომად წირვისა და ანდერძისა გამოასვენეს ეკლესიით კუბო მეფისა. კუბოსა ამას, რომელიცა ეპყრათ თავადთა ურჩეულესთა, უძლოდენ წინა ჯერეთ თავადნი და

* ხელნაწ. „დაუდევნელობისა გამო“. რ ე დ.

აზნაურნი, მათ შვეუდგენენ ეკკლესიისა მსახურნი ხატებითა და სან-
თლებითა; მერეთ ორდენნი: ალექსანდრე ნეველისა და წმინდისა ან-
დრია პირველ წოდებულისა, ხმალი, სკიპტრა, გვირგვინი, ბაირაღი.
მარჯვნივ იყო კათოლიკოსი ანტონი სამღვდელოთი და მარცხნივ
იოსებ კათოლიკოსი სომეხთა თვისითა სამღვდელოთი. ბალდახინისა
ქვეშე გარემო კუბოასა მიუძღოდენ მეფის ძე და მემკვიდრე დავით,
იოანე და ბაგრატ. დიღმის კარითა გაასვენეს მიცვალებული და გარე
ქალაქისა დასდევს გვაში, სთქვეს პანაშვიდი და მაშინ დაცალეს 6
ბატალიონმან თოფები და 3 პოლკის ზარბაზანთა სამ-გზის ჰქმნეს
სროლა. მასვე დროსა ციხის მეზარბაზნეთა ისროლეს 31 სროლა.
ქაშოეთისა წინ გამოეთხოვა სამეფო ქალაქი თფილისი მეფესა თვისსა.
დადუმდა ხმა საგლოველი ბარაბანთა და მუსიკისა და ხმა ზარბაზან-
თა. ჯარი რუსისა უკუ იქცა ქალაქად და გვაში მეფისა წარიღეს
მცხეთას. ესე იყო დღე ოთხშაბათი, მესამისა, დიდმარხვისა კვირისა.
მეორესა დღესა, შემდგომად ლიტურგიისა, კათოლიკოსმან ანტონი
და მღვდელმთავართა დაასაფლავეს მარცხნივ აღსავალისა კარისა.
მუნ იყვნენ და დაესწრნენ მეფის ძენი იოანე, ბაგრატ, თეიმურაზ,
მიხაილ და ილია, თავადნი და აზნაურნი და მოხელენი მრავლად.
დედოფალი და ქალნი, ქართველთა წესითა, დაშთენ თფილისსა, ვი-
თარცა მგლოვარენი და მხოლოდ სალამოსა დროსა წაბრძანდნენ.

მეფე გარდაიცვალა 56 წლისა შობიდან. განმგემან საქართვე-
ლოასა მარკის პაულუჩჩი * 1812 წელსა უქმნა ტაგრუცი და დაასდვა
თითბრისა ფიცარზედ რუსული ზედა-წარწერა:

Здесь покоится царь Георгий, родившийся в 1750 году,
который взошел на престол Грузинской в 1798 году, и ко-
торый из любви к благу своих подданных, желая на всегда
обезпечить их благосостояние, 1799 году уступил Грузию
Российской Империи и скончался 1800 году. Дабы предать
потомству память о последнем Грузинском Царе, именем
Его Императорскаго Величества Александра,
главнокомандующий в Грузии Маркиз Паулуччи ** соорудил
ему сей памятник в 1812 году“.

მოხსენებული აქა წელიწადი ცხოვრებისა არის ყოველად შეცთო-
მილი.

* ხელნაწ. „პაულუჩჩი“.

** ხელნაწ. „Павлуччи“. რ ე დ.

CLVII

დედოფალმან მარიამ და მგლოვარეთა შვილთა მისთა გარდაიბადეს ორმოცი. კათოლიკოსმან და მღვდელმთავართა და ერთგულთა გარდაცვალებულისა მეფისა კვალად დაურთეს დედოფლისა ცრემლთა ცრემლნი თვისნი. მცხეთას მიბრძანდნენ დედოფალი და შვილნი, გარდა მეფის ძისა დავითისა. განმგედ ვალდებულებისა ამის, წესისამებრ ეკლესიისა, იყო მეფის ძე იოანე. მარჯვე საქმეთა შინა, მხოლოდ ესე მეფის ძე, შეექმნა ქვეყანასა და სახლულობასა თვისსა, მისაყრდნობელად. მორიდებაცა დიდი აქენდათ ყოველთავე ამისი. სარდალი იოანე ორბელიანი ექმნა მორჩილი და იახლაცა თვისთანა მცხეთას სახლულობით. ქალაქისა მცხოვრებნი ურმებითა, ცხენებითა და ქვეითითა მივიდნენ მრავლად მცხეთასა და დაესწრნენ წირვისა და ორმოცისა გარდახდასა. მოივლიჯნენ სოფლებიდაც ქალნი და კაცი და სტიროდენ მეფესა და ობლობასა. ოთხი ათასი და მეტი ქალი და კაცი ისტუმრა ტრაპეზითა მეფის ძემან იოანე. მასპინძელნი სანოვაგითა უხვად იყვნენ თვით კათოლიკოსი ანტონი, მთავარ ეპისკოპოსი იუსტინე, სტეფანე რუსთველ ეპისკოპოსი და არსენი თფილელი. იყო 21 ფებერვლისა და დღე თფილი, უტალახო და მშვიდი. წანამძღვარმან ჯვარის მონასტრისა ტრიფილე წირვისა შემდგომად სთქვა ქადაგებთი სიტყვა, რომელსა შინა გამობატა ღირსება მეფისა გიორგისა, ვითარცა ნამდვილისა ქრისტეანისა, წმინდისა ჰაზრითა და გონებითა, წმინდისა ცხოვრებითა განკრძალულითა და წმინდისავე ქრისტიანებრითა აღსასრულითა.

ტრაპეზისა შემდგომად წარვიდნენ თვისდა მცხოვრებნი და სამეფო სახლი და დედოფალი წამობრძანდნენ თფილისად მეორესა დღესა, შემდგომად ლიტურგიისავე აღსრულებისა დილით ზედმობით ცისკრისა.

CLVIII

მეფის ძე და მემკვიდრე დავით, ვითარცა რეგენტი ანუ განმგე საქართველოჲსა ელოდდა წერილთა თვისთა მიწერილთა იმპერატორისადმი პავლესა, პასუხთა. შესული, რეცა სრულსა განმგეობითსა ძალსა, იქმოდა სამართალსა, მიიღებდა მოჩივართა და უძღვიდა სამეფოსა. განრისხებულმან ვიეთთამე გვამთა ზედა ვითამცა ურჩთა,

ბრძანა და მისცა საპყრობილესა სარდალი ოთარ ამილახვარი და სხვა-ნიცა. ამათ შორის იყო თვით უუგონიერესი სოლომონ ლიონიძე. ესე თვით საპყრობილესაცა შინა არა დასცხრებოდა სიტყვითა და თქმითა გლოვითითა: „დავითმან დალუპა ოჯახი მეფეთა, გამოსკრა ყელი მეფობასა და დაამცირა ერი თვისი და თვით თავი თვისი“. დასაღუმებულად მწარედ მოუბარისა ენისა ამის ურჩივეს მემკვიდრესა დავითს, მისცეს მას შემთხვევა ლტოლვისა საპყრობილედამ. მაშინ მიუჩინეს იღუმალ კაცნი და აღუთქვეს გააპარონ იგი იმერეთსა. ეთან-ხმა სოლომონ ლიონიძე, გამოვიდა იღუმალ ციხიდან და წარვიდა ქუთაისს და შეეხიზნა იმერეთისა მეფესა სოლომონს.

ვუწოდებ მას, პატიოსნებისა გამო მალალისა დროთა ამით, ფაბრიციოდ ქართველთა; და ვითარცა მტკიცე და შეურყეველი, იქმნა ნამდვილ ქართველთა ერისა და ისტორიისა კატონად.

CLIX

შეატეების ჩანაწერი

14 ფებერვალსა მოვიდა რუსეთით ორი რესკრიპტი იმპერატორისა პავლესი: ერთი ქართველთა სახელზედ და ერთი სახელსა ზედა დავით მემკვიდრისა, ესრეთ ქართულად თარგმნილი მასვე დროსა: ⁷³

რესკრიპტი 1.

„წყალობითა ღვთისათა ჩვენ პავლე პირველი იმპერატორი და თვითმპყრობელი ყოვლისა როსიისა და სხვათა.

ადრიდ დროთაგან საქართველოჲსა სამეფო შექირებულყო უცხო თესლთაგან, რომელთაცა მეზობლობით განელიათ ძალი დაუცხრო-მელითა ბრძოლითა საკუთრითა დამცველობისა თავისა თვისისათა და განმხილველნი განულტოლველობისა შედგომილებაჲ აქენდათ უბედურად. ამასთანავე შეერთდა უთანხმოება სახლსა შინა სამეფოსა

⁷³ ორივე ესე რესკრიპტი მაქვს მე მამისავე ჩემისა ხელითა ნაწერი. რუსული ვერ ვბოვე. ვინ სთარგმნა ქართულად, არ ვიცი. ამისთვის ისევე დავსწერე, როგორც იყო დაწერილი და არა შევებე გასწორებასა.

[შენიშვნა: მონოგრაფიის ხელნაწერში რესკრიპტი სხვისი ხელით არის დაწერილი, რომელიც შემდეგ პ. იოსელიანს გაუსწორებია.

სამუქაროა სრულ ყოფად დაცემისა სამეფოა და ამისდა იშვა ურთი-
ერთარს შორის ბრძოლა. მეფემან გიორგი ირაკლის ძემან იხილა
მოახლოვება დასასრული დღისა თვისისა. ჩინებულნი გვამნი და თვით
ერი საქართველოა მოლტოლვილი იქმნეს საფარველსა ქვეშე ჩვენსა
და არა რაამე განიხილეს განჩინებისათვის თვისისა დაუსრულებელი-
საგან წარწყმედისა და დამორჩილებისადმი მტერთა თვისთა, ითხოვეს
წარმოგზავნილთა მიერ ელჩთა სხვისა ძალისა მქონებელთაგან უსა-
შვალოდ მონება იმპერატორისა ყოვლისა რუსეთისა ტახტისა. ამის-
თვის ყურად-ვიღევით თხოვა მათი მეტრ-თან-შობილისა მოწყალებისა
ჩვენისა ერთმორწმუნეთა ერთა ზედა. და სამარადისოთა ზრუნვითა
სარგებელისათვის საქართველოსა ერთასა, განვსაზრეთ ჩვენ აღსრუ-
ლება სურვილისა მეფისა გიორგისა ირაკლისა ძისა და ერისათვისისა.
და ამისთვის ებრძანეთ რაოდენ დაპყრობისათვის შინაურისა დაწყნა-
რებისა, ეგოდენ გარე მოზღუდვისათვის მისივე გარეგანთაგან დაცე-
მათა და ვუბრძანეთ შეყვანება მხედრობისა ჩვენისა საპყრობელოსა
საქართველოსა და ამით გამოუცხადებთ იმპერატორულისა ჩვენისა
სიტყვითა ვითარმედ შეერთებისაზე სამეფოსა ქართლოსისა საუკუ-
ნოებითითა დროათა, მპყრობელობასა ქვეშე ჩვენსა. არა თუ ოდენ
დატყვევებულ იქმნებიან (საყვარელ სიმართლესა შინა დაცვისა ჩვენი-
სასა კანონნი მათნი) საყვარელ სარწმუნოათა ახალნი ყმანი ჩვენი
სამეფო ქართლოსი და სამფლობელონი მისნი; არამედ წარმატებუ-
ლება და საკუთრად სჯულიერი თვითოეული შესაბამობა, რომლისა-
განცა თვითოეულისა დროსა დანიშნულება შედგომილება ერისა სამ-
ფლობელოსაცა აქვს სარგებლობად ყოვლითა მით კანონითა, რომ-
ლითაცა რუსეთისა ძველნი ყმანი წყალობითა ჩვენითა წინაპართათა
და ჩვენითა დატკბებოდნენ თავისუფლებითა და წარმატებულებითა
საფარველსა ქვეშე ჩვენსა. სხვებრ ვეგებით რწმუნებულნი, ვითარმედ
ესე ახალნი ყმანი ჩვენი და შემდგომნი ძენი მათნი დაცულ იქმნებიან
შეურყვევლითა დარწმუნებითა ჩვენთა და მოსაყდრეთა ჩვენთაგან და
ვიმედოვნებთ, რომელ იქმნებიან მცდელ ერთგულებისა ჩვენისა და
სარგებლობისა იმპერიისა ჩვენისა ყოვლისა უმაღლესისა განზრახვითა
და მონარქულისა კეთილმნებებელობისა ჩვენიისა. გამოცხადდა სანკტ-
პეტერბურლსა შინა წელსა 1801 იანვრის 18 დღესა. წელსა მეფო-
ბისა ჩვენისა 5 და დიდისა მაგისტრობისა ჩვენისა წელსა 3.

პ ა ვ ლ ე “.

რესკრიპტი 2.

„უფალო ლენერალ-ლეიტენანტო, მეფის ძეო დავით! წერილნი თქვენნი ოცდა ოთხით და ოცდა რვით დეკემბრით ჩვენგან მიღებულ იქმნეს. თანა ამს უწყებად უგანათლებულესობასა თქვენსა თხოვა ნეტარხსენებულისა მამისა თქვენისა, დიდებულთა, და ერთა საქართველოსათა ჩვენდამი გამოცხადებულისა მიღებისათვის სამეფოსა საქართველოსასა საუკუნოობითსა მონებასა შინა იმპერიისა ჩვენისასა, რომლისა თვისცა გამოცხადებულ იქმნების ნება ჩვენი მდებართა ამას უკვე წერილსა შინა გამოცხადებულთა მანიფესტითა, რომელნიცა თვის (sic) ეყვიან პატივცემულსა გვამსა თქვენსა, წარმოგზავნილითა აქადგან სრულისა ძალისა მქონებათა საქართველოსა დესპანიითა ძალ-ედვით უწყებად თქვენდა წინადადებულთათვის ჩვენთა, რომელთაცა შინა ჰპოებთ თქვენ საკუთარსა მტკიცედ დამტკიცებასა მზრუნველობისა ჩვენისასა თქვენდამი. ვით თქვენთვის, ეგრეთვე საზოგადოდ კეთილობისათვის საქართველოჲსა განკუთვნითა მოწყალებითა, თქვენდამი კეთილმნებებელობითა.

პ ა ვ ლ ე ო .

რესკრიპტი პავლესი წარიკითხეს სიონისა ეკლესიასა შინა. შემდგომად წირვისა აღსრულებულისა არსენი თფილელისაგან, კათოლიკოსმან ანტონი აღასრულა პარაკლისი. მუნ დაესწრნენ მეფის ძენი: დავით, იოანე, ბაგრატ, მიხაილ და სარდალნი სამეფონი და მოხელენი. მასვე დროსა იმპერატორმან მოსწერა ლენერალსა კნორრინგსა, რათა სიმტკიცისათვის ერთგულობისა, წარგზავნოს ს. პ. ბ. ქართველთაგან დეპუტატნი, დასაფიცებელად მათ[ი]სა მუნ.

CLX

მეფის ძე დავით, დაშთომილი განმგედ საქართველოჲსა, ვითარცა მოადგილე იმპერატორისა, განაგრძელებდა მოქმედებასა თვისსა დაწყობისათვის ქვეყანისა. მეფის ძენი ⁷⁴ იოანე, ბაგრატ და მიხაილ

⁷⁴ წერილი მეფის ძისა მიხაილისა ს. პ.-ბურღით მამაჩემთან, რომელიცა იყო მასწავლებელი მისი და ძმისა მისისა მეფის ძის ილიასი:

წარვიდნენ რუსეთად და გზაზედ გიორგიევსკის სცნეს გარდაცვალება იმპერატორისა პავლესი 11 მარტსა 1801 წელსა. მოვიდა ამბავი ესე თფილისსა და შემოვიდაცა თფილისს დასაწყობელად საქმეთა და დასაცველად სამეფოჲსა საქართველოჲსა ლენერალი კარლე კნორრინგი 9 აპრილს, 1802 წელსა. ამან იხილა დიდი და დაუბოლოებელი აღრეულობა ქართველთა და მოახსენა იმპერატორს ალექსანდრე პირველსა მდგომარეობა ქვეყნისა. ალექსანდრე, მზრუნველი ქვეყანისათვის, ჰგონებდა რუსთა ჯარისა შემოსვლითა შფოთთა დაცხრომასა. კნორრინგმა კვალად მოახსენა დაუცხრომელობა ამბოხთა, უსურველობა ქართველთაგან თვისთა მეფის ძეთა და წადილი დიდთა და მცირედთა, რათა განცხადდეს საქართველოსა შინა ყოვლადი მმართველობა რუსეთისა. რუსთა დაადგინეს დავით და განხსნეს მმართველობა დროებითი, სადაცა იხხდნენ ლენერალ-მაიორი ლაზარევი და თავადნი ზაალ ბარათოვი, იოანე ჩოლაყაევი, სულხან მდივანი თუმანოვი და ეენატი მდივანი თუმანოვი.

მაშინ იმპერატორმან ალექსანდრემ გამოსცა მანიფესტი, რომლითაცა საუკუნოდ შეერთდა საქართუელო რუსთა იმპერიასა. მანიფესტი ესე მაშინვე ითარგმნა ქართულად და დაიბეჭდაცა. აჰა თვით ნამდვილი რუსულად და ქართულადაცა თარგმნილი:

„უფალო პროთოდიაკონო ეენატი!

მრავალი მოკითხვა მოგხსენდესთ. ჩვენ მშვიდობით გახლავართ. შენს ფილონს დიმიტრი თუმანოვი მოგიტანს. ესე მარტივი წიგნი ანუ პროსტოი არ გეწყინოს. თუ მეგობრად არ გრაცხდე, ასე არ მოგწერდი.

თქვენი მეგობარი მეფის ძე მიხაილი“.

1806 $\frac{9}{5}$

წერილსა ამას მოხსენებული თუმანიშვილი არის ძე მდივანისა იოსებისა, მოლექსე და მწერალი. გარდაიცვალა თფილისს 1821 წელსა. თვით მაშაჩემი გარდაიცვალა 77 წლისა 22 ივლისს 1844 წელსა.

Божиею Милостию
Мы

Александр первый

Император и Само-
держец

Всероссийский

и прочая, и прочая, и прочая.

Объявляем всем обитателям царства Грузинскаго, кому о том ведать надлежит.

Покровительство и верховная власть Российской Империи над царством Грузинским всегда налагали на монархов Российских и долг защиты. В 1796 году, против сильного нападения к вам Аги-Мегмед Хана, в Бозе почившая Великая Государыня Императрица Екатерина Алексиевна послала часть войск своих. Столь успешное тогда не токмо спасение царства Грузинскаго, но и счастливое покорение всех областей и народов от берегов Каспийскаго моря до рек Куры и Аракса, ограждали вас от всяких опасностей; оставалось токмо внутренним благоучреждением благоденствие ваше утвердить на веки. Но внезапное и скоропостиж-

წყალობითა ღვთისათა
ჩვენ

ალექსანდრე პირველი

იმპერატორი და თვით-
მპყრობელი

ყოველისა რუსეთისა

და სხვათა, და სხვათა, და სხვათა.

განუცხადებთ ყოველთა საქარ-
თველომსა სამეფოსა შინა მყოფთა
ვისდამიცა სათანადო არს ცნობად
მისთვის.

მფარველობა და უზენაესი ხელ-
მწიფება რუსეთისა იმპერიისა სა-
მეფოსა ზედა ქართველთასა, სდე-
ბენ მარადის ერთ მთავართა ზედა
როსიელთასა, ვალსაცა ხელის აპ-
ყრობისასა. ჩღვე წელსა პირისპირ
ძლიერად დაცემისა თქვენზედა აღა-
მაჰმად-ხანისა ღვთისადმი განსვე-
ნებულმან დიდმან ხელმწიფა იმპე-
რატრიცა ეკატერინა ალექსიევნამ
წარგზავნა ნაწილი მხედრობათა
თვისთა. ესე ოდენი წარმართებაჲ,
მაშინ არა თუ ოდენ განარინებდა
საქართველომსა სამეფოსა, არამედ
ბედნიერებითი დაპყრობა ყოველთა
სამფლობელოთა და ერთა კიდურსა
ზედა კასპიის ზღვისასა მდებარეთა
ვიდრე მტკვრად და არეზადმდე,
შეგზულდვიდენ თქვენ ყოველთა
საშიშოთა გამო; დაშთებოდა ოდენ
შინაგანითა კეთილ დაწესებითა
დამყარება კეთილდღეობისა თქვე-

ное отступление войск Российских из Персии, Армении и из пределов ваших, испровергли справедливое ожидание ваше. Все потом претерпенныя вами бедствия, — нашествие неверных и иноплеменных народов, раззорение городов и селений, порабощение и увлечение в плен отцов, матерей, жен и детей ваших, наконец раздор царской фамилии, и разделение народа между разными искателями царскаго достоинства влекли вас в междоусобныя брани. Окружающие вас хищные народы готовы были напасть на Царство ваше и ненаказанно разтерзать его остатки. Соединением всех сих зол не токмо народ, но даже и имя народа Грузинскаго, храбростью прежде столь славнаго во всей Азии, истребилось бы от лица земли. Стоя в бездне сей, не неоднократно призывали вы покровительство Российское. Вступление войск Наших и поражение Омар-Хана Аварскаго приостановили гибель вашу, устрашив всех хищников, наполняющих горы Кавказския и тех, кои раздирают область Персии и Великой Армении; затихли крамолы по среде вас, и все вы единодушно и торжественно воззвали власть Российскую управлять вами

ნისა საუკუნოდ. გარნა მეყვსეულად მსწრაფლ მოწვევნითმან გამოსვლამან რუსეთისა მხედრობისამან სპარსეთით, სომხითით და საზღვრით გამო თქვენით აღმოფხვრეს სამართლიანი ლოდინი თქვენი. შემდგომად ყოველმან თქვენ მიერ მოთმენილმან განსაცდელმან მოსვლამან სხვათა სარწმუნოებისა ერთმან, დაქცევამან ქალაქთა და შენობათა, და მონებამან და წარზიდვამან მამათა, დედათა, ცოლთა და შვილთა თქვენთა; უკანასკნელ უთანხმოებამან მეფისთა სქესთამან და განყოფამან ერთა. სხვათა და სხვათა მეფობისა ღირსებისა მეძიებელთა შორის მიგზიდნეს თქვენ ურთიერთისა საბრძოლველად. გარემოსნი თქვენნი წარმტაცნი ერნი იყვნენ მზა და ცემად სამეფოსა ზედა თქვენსა და დაუსჯელად განგლეჯად დაშთომილთა მისთა. შეერთებითა ყოვლისა მის ბოროტებისათა არა თუ ოდენ ერი, არამედ თითქმის სახელითა ქართლოსანთა პირველვე გულოვნობითა დიდებული ყოველსა აზიასა შინა, აღიფხვრებოდაცა პირისაგან ქვეყანისა. მდგომელნი უფსკრულსა ამას შინა არა ერთგზის უწოდდით თქვენ მფარველობასა როსსიისასა. შესვლამან სპათა ჩვენთა და დაწყევლამან ომარხან ავარიისა დააყენეს წარწყმენდა თქვენნი, შეაძრწუნნა ყოველნი წარმტაცნი კავკასიის მათა აღმავსებელნი, და იგინიცა, რომელნიცა ჰკვრებენ სამფლობელოსა სპარსეთისა და დიდისა სომხითისასა; დამყუდრდა შორის

непосредственно. Мы, вступая на Всероссийский престол, обрели царство Грузинское присоединенное к России, о чем и Манифест в 18 день Генваря 1801 года издан уже был во всенародное известие.—Вникая в положение ваше, и видя что посредство и присутствие войск Российских в Грузии и донныне одно удерживает пролитие крови нам единоверных и конечную гибель, уготованную вам от хищных и неверных сопредельных вам народов, желали мы испытать еще, нет ли возможности возстановить первое правление под покровительством Нашим и сохранить вас в спокойствии и в безопасности.—Но ближайшая по сему изследования наконец убедили нас, что разные части народа Грузинскаго, равно драгоценныя Нам по человечеству, праведно страшатся гонения и мести того, кто из искателей достоинства царскаго мог бы достигнуть его власти, поелику против всех их большая часть в народе столь явно себя обнаружила. Одно сомнение и страх сих последствий возродив безпокойства, неминуемо были бы источником междоусобий и кровопролития. Сверх того, бывшее правление даже и в царство царя Ираклия, который

თქვენსა მიმგვირიობა და თქვენ ყოველთაცა ერთსულობითა და დღესასწაულებითა ლალადჰყავით, რათა ხელმწიფება რუსეთისა გმართვედესთ თქვენ უსაშვალოდ. ჩვენ აღსრულთა ყოვლისა რუსეთისა საყდარსა ზედა ვჰპოეთ სამეფო საქართველოასა, შეერთებული რუსეთისადმი, რომლისათვისცა გამოცხადება იყო უკვე იანერის იმ დღესა წელსა ჩყა, საყოველთაოდ ცნობისა; მიმწოთმან მდგომარეობისა თქვენისა, და მხილველმან ვითარმედ ღონიერება და ყოფნა რუსეთისა მხედრობათა საქართველოსა შინა იპყრობს მხოლოდ იგი დათხევესა ჩვენთა ერთსარწმუნოთასა სისხლსა და ნამდვილსა წაწყმედასა განმზადებულსა თქვენთვის სხვათა ნათესავთა მესაზღვრეთა თქვენთა ერთაგან,—და ვისურვეთ ჩვენ გამოცდა, ვალად არს შეძლება აღდგინებად პირველისა მმართველობისა მთარველობასა ქვეშე ჩვენსა და მით დაცვად თქვენდა უშიშრებასა და განსვენებასა შინა.—გარნა უახლოესმან გამოძიებამან ამისმან მიგვიზიდნეს ჩვენ, ვითარმედ პირად პირადი ნაწილი საქართველოს ერისა, თანასწორ უძვირფასესი ჩვენთვის კაცობრიობისა ძლით, იშიშვის სამართლად დევნულებისა და ნაცვალგებისა მის, რომელიცა მეძიებელი მეფობისა ღირსებისა შეიძლებდაცა მიწოდომასა ხელმწიფებისა მისისასა; ვინაჲდგან პირისპირ ყოველთა მათ უფროსმან ნაწილმან ერთაგან ესოდენ ცხად-ჰყო თავი თვისი; მხო-

духом и достоинством своим соединил все под власть свою, не могло утвердить ни внешней, ни внутренней безопасности; напротив столькократно вовлекало вас в бездну зол, на краю коей и ныне вы стоите и в которую по всем соображениям должны вы будете низвергнуться, если мощная рука справедливой власти от падения сего вас не удержит. Сила обстоятельств сих, общее посему чувство ваше и глас Грузинскаго народа преклонили нас не оставить и не предать на жертву бедствия язык единовѣрный, вручивший жребий свой великодушной защите России. Возбужденная надежда ваша сей раз обманута не будет.— Не для приращения сил, не для корысти, не для распространения пределов и так уже обширнейшей в свете Империи, приемлем Мы на Себя бремя управления Царства Грузинскаго;—единое достоинство, единая честь и человечество налагают на Нас священный долг, вняв молению страждущих, в отвращение их скорбей учредить в Грузии Правление, которое могло бы утвердить правосудие личную и имущественную безопасность, и дать каждому защиту закона. А по сему, избрав нашего ген.-л. Кнор-

ლო მან ექვემან და შიშმან შესადგომელთა ამათ ჰშვა განუსვენებლობა, და უცილებელად იქმნებოდაცა წყაროდ ურთიერთისა შორის სისხლთ მთხვეელობისა; გარდა ამისა მმართველობამანცა მეფობასა შინა მეფის ირაკლისასა, რომელმანცა სულითა და ღირსებითა თვისითა შეაერთა ყოველი ხელმწიფებასა ქვეშე თვისსა, ვერ ხელიეწითა (sic) დამტკიცება ვერცა გარეგანისა და ვერცა შინაგანისა უშიშროებისა. პირისპირ ესოდენ გზის მიგზიდნათ თქვენ ფსკერსა შინა ბოროტებისასა, რომლისა კიდურსა ზედაცა დღეს სდგებართ თქვენ, და რომელსა შინაცა ყოველთა გამოხატვათამებრ გშვენისთ თქვენ შთაცვიგნა, უკეთუ ძლიერი ხელი მართლისა ხელმწიფებისა არა შეგიპყრობსთ თქვენ დაცემისა ამისაგან. ძალმან გარემოებათა ამათ, ზოგად ამის ძლით გრძნობამან თქვენმან, და ხმამან საქართველოჲსა ერისამან, მოგვზიდნეს ჩვენ, არა დაუტეოთ და არა მიესცეთ მსხვერპლად განსაცდელისა ენა ერთმორწმუნეთა, მომცემელთა ხვედრისა თვისისა დიდ სულისა რუსეთსა საფარველისადმი. განღვიძებული იმედი თქვენი არა იქმნების მოტყუებული ამ გზის. არა აღორძინებისათვის ძალთა, არა ნივთათათვის, არა განვრცელებისათვის საზღვართა, და ესრეთცა უკვე ვრცელისა ქვეყანასა ზედა იმპერიასა შინა, მივიღებთ ჩვენთვის ზედა ტვირთსა საქართველოს სამეფოსა მართველობისასა. მხოლოდ პატივი დაკა-



ринга быть главноуправляющим по среде вас, дали мы ему полныя наставления открыть сие правление особенным от имени Нашего объявлением и привести в силу и действие предначертанное от Н а с постановление, к исполнению коего приобщая избранных из вас по достоинствам и по общей доверенности, уповаем, что вы вверяясь правлению сему, несомненно, под сению онаго начально спокойствие и безопасность обряцете а потом и благоденствие и изобилие.

Все подати с земли вашей повелели Мы обращать в пользу вашу, и что за содержанием Правления оставаться будет, употреблять на восстановление раззоренных городов и селений. Каждый пребудет при преимуществах состояния своего, при свободном отправлении своей веры и при собственности своей не прикосновенно. Царевичи сохраняют уделы свой кроме отсутствующих; а сим годовой доход с уделов их ежегодно производим будет деньгами, где бы они ни обретались, лишь бы сохраняли, долг присяги. Во взаимность сих великодушных попечений Наших о благе всех и каждого из вас, Мы требуем, чтобы вы для утверждения постановленной над вами власти дали

ცობრიობა სდებენ ჩვენზედა საღრმეთოსა ვალსა. მსმენმან ვნებულთა ვედრებისა განსადვენელად შექირვებათა მათთა დავაწესო საქართველოსა შინა მმართველობა, რომელსაცა ეძღოსცა დამყარება მარლმსაჯულებისა, ნივთისა და საქონლისა უშიშროებისა, და მიცემად თვითოეულისა დაცვა სჯულისა. ხოლო ამისათვის გამომრჩეველმან ჩვენისა ლენერალ-ლეიტენანტისა კნორრინგისა, რათა იყოს უპირატეს მმართველად თქვენ შორის, მივეციით ჩვენ მას სრული მოძღვრება გამოაცხადოს მმართველობა ესე საკუთრად სახელითა ჩვენითა და მოიყვანოს ძალსა და მოქმედებასა შინა ჩვენ მიერ დათხზული განწესებაჲ, რომლისა სრული საყოფელადცა უზიარებთ თქვენ მიერ ღირსებათა და საზოგადოდ ნდობათამებრ გამორჩეულთა, ვსასოებთ, ვითარმედ თქვენ მორწმუნენი მმართველობისა ამის უეჭველად სიგრილისა ქვეშე მის დასაბამსავე მოიპოვებთ განსვენებასა და უშიშროებასა და შემდგომად კეთილდღეობასა და უხვებასა.

ყოველნი ხარკნი თქვენისა ქვეყანისანი, ვუბრძანებთ ჩვენ, რათა მიაქციონ სასარგებლოდ თქვენდა და რაჲცა სახარჯოდ მმართველობისა დარჩების აღსადგინებელად დაქცეულთა ქალაქთა და შენობათა. თვითოეული დარჩების უპირატესობათა თანამდგომარეობისა თვისისათა, თავისუფლად და შეუხებელად სარწმუნოებისა და საკუთრისა თვისისა თან.

присягу в верности по форме, при сем приложенной. Духовенство яко пастыри душевные, первые должны дать пример.

Наконец, да познаете и вы цену добраго правления, да водворится между вами мир, правосудие, уверенность как личная, так и имущественная, да пресекутся самоуправство и лютыя истязания, да обратится каждый к лучшим пользам своим и общественным, свободно и невозбранно упражняясь в земледелии, промыслах, торговле, рукоделиях, под сенью законов всех равно покровительствующих. Избытки и благоденствие ваше будет приатнейшею и единною для Нас наградою.—Дан в престольном граде Москве, сентября 12-го дня 1801 года.

Подлинный подписан собственною Его Императорскаго Величества рукою так:

Александр.
(м. п.)

მეფისძეინი დასცვენ მამულთა თვისთა, გარდა განშორვებულთა, და განშორვებულთა მათ მიეცემისთ მამულთა თვისთა გამოსავალი ყოველ წლივ თეთრად, სადაცა იქმნებიან ივინი, ოდენცა სციდენ ვალსა ფიცისასა. — ნაცვლად დიდსულობითთა ზრუნვათა ამათ ჩვენთვის, ვითხოვთ ჩვენ თქვენგან, რათამცა თქვენ დამტკიცებისათვის თქვენზედ დაწესებულისა ხელმწიფებისა ჰყოთ ფიცი ერთგულებასა ზედა, ამასთანა მდებარისა სახისამებრ. სამღვდელთა ვითარცა მწყემსთა სულისა თანა პირველად შვენისთ მიცემა მაგალითისა.

უკანასკნელ, რათა სცნათ თქვენ ფასი კეთილად მმართველობისა, რათა დაეშენოს შორის თქვენსა მშვიდობა, მართლმსაჯულება, რწმუნება, ვითარცა ნივთთა, ესრეთვე საქონლისაცა, რათა მოისპოს თვითმმართველობა და მხეცებრივი უთანხმოება, რათა იქცეოდეს თვითოეული უმჯობესთა სარგებელთა თვისთა და საზოგადოებისადმი თავისუფლად დაუბრკოლებლად, შრომის მოყვარებდეს მიწისა მუშაკობასა, განზრახვათა (?), ვაჭრობათა და ხელთსაქმეთა შინა, საგრილსა ქვეშე სჯულთა ყოველთა თანასწორ მფარველთასა. ნაშთი და კეთილდღეობა თქვენი იქმნების მხოლოდ ჯილდოდ ჩვენთვის. მიეცა საყდროსანსა ქალაქსა მოსკოვს სეკდემბრის იბ. დღესა ჩყა წელსა.

ნამდვილზედ ქვემო წერილ არს, საკუთართა ხელითა მათისა იმპერატორების დიდებულებისათა ესრეთ:

ალექსანდრე.
(ადგილი ბეჭდისა).

CLXI

მანიფესტისა ამის გამოცემისა დროსა, დაესწრნენ მოსკოვსა დესპანი, მეფის გიორგისაგანვე გაგზავნილნი გიორგი ავალიშვილი და ელიაზარ ფალავანდიშვილი. მუნვე იყვნენ 12 დეპუტატად ქართველთაგან მისრულნი თავადნი და აზნაურნი გიორგი თუმანიშვილი⁷⁵, გიორგი ერისთავიშვილი⁷⁶, გლახა ვაჩნაძე, ოთარ ქობულიშვილი, აბესალომ ბებუთოვი, გაბრიელ რატიშვილი, რომელიცა ახლდა იოანე მეფის ძეს, იაია ავალიშვილი, ძმა გიორგი ავალიშვილისა, იოანე მალალოვი; პავლე წინამძღვრიშვილი, დავით ხანდუკელი, გრიგორი ოქრომჭედლიშვილი, ნიკოლოზ ონიკოვი.

ამათგან ორთა გიორგი ავალიშვილმან და ელიაზარ ფალავანდიშვილმან იმპერატორისა ბრძანებითა წარმოიღეს საქართველოდ მანიფესტი ესე, რათა მიართონ მემკვიდრესა დავითს I საცნობელად ქართველთა.

CLXII

მასვე დროსა კნორრინგმან, განმგემან საქართველოჲსა გამოსცა ქართულად დაბეჭდილი თფილისს თვისი გამოცხადება ქართველთადმი შემდეგი:

„მისის იმპერატორებითისა დიდებულებისა თვითმპყრობელისა ყოვლისა როსიისა ღენერალ-ლეიტენანტი, კავკასიისა ინსპექციისა ინსპექტორი, უპირატეს მმართველი საქართველოჲსა, ასტრახანისა მხედრობითა ლუბერნატორი, მემთავრე ასტრახანისა ლუბერნიასა შინა საქმეთაცა სამოქალაქოთა, კაზანის მუშკეტერის პოლკისა შეფი და ორდენთა: წმინდისა ალექსანდრე ნეველისა, წმინდისა ანასი პირველისა ხარისხისა, სამხედროსა წმინდისა დიდისა მოწამისა და ძღვევამოსილისა გიორგისა მეოთხისა ხარისხისა, და მპყრობელობითისა წმინდისა იოანე იერუსალიმელისა უფროსისა ჯვარისა კავალერი.

⁷⁵ ესე იყო შვილი ეგნატი თუმანიშვილისა, მოღვესე და მოყვარე ქართველთა მწერლობისა. გარდაიცვალა სტატსკი სოვეტნიკად 1837 წელსა.

⁷⁶ გიორგი იესეს ძე ერისთავი. ამან შეირთო ცოლად მეფის გიორგის ქალი გაიანე. მექონი ღენერალ-ოტინფანტერისა ჩინისა და ლურჯისა წმინდის ანდრიასი ღენტისა. გარდაიცვალა 1863 წელსა.



კარლ ფონ. კნორინგი

განუტყხადებ ყოველთა საზოგადოდ ქართლსა და კახეთსა შინა მცხოვრებთა:

ვიწყებ რა აღსრულებად მოყვანება უმაღლესისა ნებისა მისისა დიდებულებისა ყოვლისა როსიისა იმპერატორისა, მაქვს მე ვალი და შეკრულება, რათა განვაწესო კვლავ ჟამდამდე თფილისსა შინა უზენაესი საქართველოჲსა მმართველობა ჩემსა ქვეშე პირველ მჯდომარეობასა; ხოლო ქალაქთა შინა და მაზრათა, ვითარცა სასამართლო და განმგებლობა, ეგრეთვე კეთილწესობაცა, რომლისა გამო, განმცემი აწ საყოველთოდ უწყებად განწესებისა შინაგანისა საქართველოჲს მმართველობისა, რომელიცა დამტკიცებულ არს სამღროთთა ნებითა ხელმწიფისა იმპერატორისათა, შეკრულ ვარ მე, რათა შევზღუდო სამფლობელონი ესე გარეშეთა დაცემათა გამო, დავიცვა მცხოვრებელნი მათნი უშიშროებასა შინა თვით თავისა მათისა და ქონებისაცა, და მივაწიო ყოველთადმი დაფარვა, რწმუნება და განსვენება მმართველობითა მღვიძართა და ძლიერთა, მარადის განმზადებულითა, რათა მისცეს მართლმსაჯულება დაჩაგრულსა, შემწე ექმნას არა ბრალულებასა, და სამაგალითოდ ბოროტთა დაისაჯოს კანონთ გარდამავალი. ამისთვის უკვე ნუ ვინმე იკადნიეროსმცა თავნებად და მძლავროებით კმაყოფიერება საძიებელისა თვისისა, არამედ თვითოეულმან წარადგინოს საჩივარი თვისი განწესებულთა მისთვის ადგილსა შინა, მსასობებლმან უეჭველად, რომელ მიიღებს მსწრაფლსა და პირ-მიუფერებელსა სამართალსა. მოგონებანი განსაცდელთა მათ, რომელნიცა განზავებულ იყვნენ საქართველოჲსა შინა, წარმოადგენენ სარწმუნოსა ყოველთა მისთა მცხოვრებელთათვის თავედებობასა, რომელ იგინი სავსითა სასობითა აღიარებენ ხელმწიფებასა განმზადებულისა მფარველობისასა, რომელიცა განზდევნის მათგან უფსკრულისა ბოროტებისა მათდა გარერტყმულსა და ყოველთა მათთა საზღვართა ზედა განაპყრობს დაფარვასა მშვიდობისა და უშიშროებისასა, რომელ მიჩნევა საკუთრისა კეთილდღეობისა თვისისა აღსძრავს გულთა მათთა საუკუნოსადმი მადლობის ცემისა და შევრდომილებისა, და რომელ სრულიადითა მორჩილებითა განამართლებენ იგინი ზრუნვათა ნებისა კეთილმდგომარეობისა მათისა დამამყარებელისათა. მოყვარენი მშვიდობისა და კაცობრივობისანი იძულებულ იქმნან, რომელ მოხალისობა და შრომანი და არა მანქანებანი; უხვება მცხოვრებელთა, და არა სიგლახავე მათი; მტკიცე და შეურყვეველი სასობა სახიერებისადმი უფლისა, და არა სასოწარკვეთილება; უკანასკნელ არა მზაკვრობა, სისხლისა თხევა, სულელობა, უწყალოება და არცა სიგლისპე; არამედ წრფელ სულიერობა, კაცთმოყვარება და შებრა-

ლება, ქველის მოქმედებანი, რომელთაცამებრ შვენი სქრისტიანესა ჩინებულ ყოფა, არიან წყაროდ ერთა განსვენებისა და კეთილდღეობისა. მიცემულ არს თფილისსა მაისის ზ დღესა, ჩუბ წელსა.

მოწერილ არს: კნორრინგი“.

CLXIII

4.000 ეგზემპლარი გამოცხადებისა ამის და ესოდენივე რიცხვი იმპერატორისა მანიფესტისა მხოლოდ ქართულად დაბეჭდილი თფილისს მეფის გიორგისაგანვე გამართულსა სტამბაში, — განეფინა და განითესა ქართლ-კახეთისა ადგილთა.

სცნეს ესე დიდთა და მცირედთა, მოხარულთა და არა მოხარულთა დროთა ცვლილებისა. სცნო ყაენმან ფათალიშაჰმან და სულთანმან თურქთა სელიმმან, ხანთა და ფაშათა მეზობელთა. მეფე იმერეთისა სოლომონ შედგა და შესწუხდა: იწყო განმაგრება სამზღვართა თვისთა და დაკავშირება თურქთა ფაშებთათანა მესამზღვრეთა. დალესტანი შეძრწუნდა რუსთა მეზობლობითა.

მეფის ძენი იულონ და ფარნაოზ, მოძულენი ძმისწულისა თვისისა დავითისა, იყვნენ ქართლსა და განიზრახვიდენ რუსთა მთავრობის ურჩებასა. ვერა-რახსა მქმნელნი, ვერცა იმერთა მეფისა შეწევნითა, რომელსაცა შეეხიზნენ ცოლ-შვილითა, და ვერცა ერთა აშფოთებითა, — მოეცნენ რუსთა და წარვიდენ რუსეთად 1805 წელსა და აღსრულდენ ს.-პ. ბ. იულონ 23 აგვისტოს 1816 წელსა და ფარნაოზ 30 მარტს 1852 წელსა.

მეფის ძე ალექსანდრე, გაქცეული მეფისავე დროსა სპარსეთად, დაშთა მუნ; ვითარცა მიტრიდატე ქართველთა ისტორიისა — სიძულვილითა რუსთა მთავრობისა და დაუძინებელითა მათდამი მტერობითა, აღსრულდა თავრიზის ახლო 1844 წელსა.

დედოფალი დარეჯან გარდავიდა 1804 წელსა რუსეთსა და, მიღებული პატივითა იმპერატრიცასაგან, გარდაიცვალა ს.-პ. ბ. 1807 წელსა და დასაფლავდა ალექსანდრე ნეველისა მონასტრისა ხარებისა ეკლესიასა, თვით საფლავსა მას, რომელიცა იყო უქმი და ცარიელი შემდგომად გარდასვენებისა მუნით იმპერატორთა საძვალესა გვამისა იმპერატორისა პეტრე მესამისა იმპერატორისა პავლესაგან 1796 წელსა.

CLXIV

აღსასრულბელად ესრეთისა მანიფესტისა, განმგემან საქართველოჲსა კნორრინგმან, შეჰყარა თავადნი და აზნაურნი ქართლისა და კახეთისა ქ. თფილისს და გამოუცხადა მათ ნება იმპერატორისა. სიონისა საკათედროსა ეკკლესიასა შინა კათოლიკოსმან ანტონი წარაკითხა ქართულად არქიმანდრიტსა თვისსა ტრიფილეს. შემდგომად წარკითხვისა დასდევს საწიგნე და მასზედა დაბეჰდილი პეტერბურღსავე რუსულად და ქართულად ფიცითი აღთქმა შემდეგი:

Клятвенное обещание.

Я нижеименованный обещаю и клянусь Всемогущим Богом пред святым его Евангелием в том, что хочу и должен Его Императорскому Величеству Великому Государю Императору Александру Павловичу Самодержцу Всероссийскому, и Его Императорского Величества Всероссийского Престола наследнику, который назначен будет, верно и нелицемерно служить и во всем Высочайшей ЕГО воле повиноваться, не щадя живота своего до последней капли крови; все изданные и впредь издаваемые от постановленной Его Величеством власти узаконения или учреждения принимать с должным послушанием и оныя по крайнему разумению, сил и возможности предосте-

ფიცითი აღთქმა

მე ქვემო სახელდებული აღესთქვავე და ვფუცავ ყოვლისა შემძლებელითა ღვთითა შინაშე წმიდისა სახარებისა მისისა ნას შინა, ვითარმედ მნებავეს და თანამად მათის იმპერატორების დიდებულებისა აღექსანდრე პავლოვიჩისა თვითმპყრობელისა ყოვლისა რუსეთისა და მათის იმპერატორების დიდებულების ყოვლისა რუსეთისა საყდრისა მემკვიდრისა, რომელიც იქმნების დანიშნულ, ერთგულად და პირუთენლად ვმსახურო და დავემორჩილო ყოველსა შინა უმაღლესსა ნებასა მისსა, არა დავზოგო ცხოვრება თვისი ვიდრე უკანასკნელ წვეთად სისხლისა, ყოველი მოცემული და შემდგომად მოსაცემელი მათის დიდებულების დაღვინებულისა ჰელმწიფებისაგან სჯულის დება ანუ განწესებაჲ მივილო სათანადოჲთა მორჩილებითა, და მათცა უკიდურესისა გულისხმისყოფისა, ძალისა და შემძლებლობისამებრ გავუფრთხილდე და მივაქ-

რეგატა და დაცვა; აღდგინებულისა მათის იმპერატორების დიდებულებისაგან მამულსა შინა ჩემსა განსვენება და მყუდროება უკიდურესისა შეძლებისამებრ ჩემისა დავიცვა და არავითარიმე მიწერ-მოწერა აღმრეველთადმი ჩემისა მამულისათა სწორედ ანუ საშუაელით, საიდუმლოდ ანუ ცხადად არა თუ ოდენ საქმით, არამედ მხილებითცა ანუ სხვითა რაჟთამე მოგონებითა, მშეკმობითა * და განზრახვითა არა ვიქნაო. ხოლო ვნებასაცა მათის დადებულების ** სარგებლისა, ანუ საზოგადოსა შესამატისასა, ვითარცა ვსცნობ რა, არა თუ ოდენ ცხად ვჰყოფ აღმსობითვე, არამედ ყოვლითა ზომითა გარე ვაქცევ და არა მიუშვებ და ესე ვითარითა ხატითა მოვაქცევ თავსა, ვითარცა სარწმუნოსა მათის იმპერატორების დიდებულების ჩემზედა დადგინებულისა ხელმწიფებისადმი, და მშვიდისა მოქალაქისა კეთილშესაბამ და თანამდებ არს, და ვითარცა ჯერმიჩნს მე წინაშე ღვთისა და საშინელისა მსჯავრისა მისისა მარადის მას შინა სიტყვის გება, რომელსა შინაცა მწე მეყოს მე უფალი ღმერთი სულიერად და ზორციელად. დასამტკიცებელადცა ფიცისა ამის ჩემისა ამბორსუყოფ სიტყასა *** და ჯვარსა მაცნობვარისა ჩემისასა ამინ.

ციო; აღდგინებულისა მათის იმპერატორების დიდებულებისაგან მამულსა შინა ჩემსა განსვენება და მყუდროება უკიდურესისა შეძლებისამებრ ჩემისა დავიცვა და არავითარიმე მიწერ-მოწერა აღმრეველთადმი ჩემისა მამულისათა სწორედ ანუ საშუაელით, საიდუმლოდ ანუ ცხადად არა თუ ოდენ საქმით, არამედ მხილებითცა ანუ სხვითა რაჟთამე მოგონებითა, მშეკმობითა * და განზრახვითა არა ვიქნაო. ხოლო ვნებასაცა მათის დადებულების ** სარგებლისა, ანუ საზოგადოსა შესამატისასა, ვითარცა ვსცნობ რა, არა თუ ოდენ ცხად ვჰყოფ აღმსობითვე, არამედ ყოვლითა ზომითა გარე ვაქცევ და არა მიუშვებ და ესე ვითარითა ხატითა მოვაქცევ თავსა, ვითარცა სარწმუნოსა მათის იმპერატორების დიდებულების ჩემზედა დადგინებულისა ხელმწიფებისადმი, და მშვიდისა მოქალაქისა კეთილშესაბამ და თანამდებ არს, და ვითარცა ჯერმიჩნს მე წინაშე ღვთისა და საშინელისა მსჯავრისა მისისა მარადის მას შინა სიტყვის გება, რომელსა შინაცა მწე მეყოს მე უფალი ღმერთი სულიერად და ზორციელად. დასამტკიცებელადცა ფიცისა ამის ჩემისა ამბორსუყოფ სიტყასა *** და ჯვარსა მაცნობვარისა ჩემისასა ამინ.

ფიცითსა აღთქმისა ფურცელზედ, მოაწერეს ხელი კათოლიკოსმან ანტონი, მთავარეპისკოპოსმან იუსტინე, თფილელმან არსენი, ბოდბელმან იოანე, რუსთველმან სტეფანე, წილქნელმან გერვასი,

* უ. ი. „მოქმედებითა“.
 ** უ. ი. „დიდებულების“.
 *** უ. ი. „სიტყვასა“.



ფარნაოზ ბატონიშვილი

ნეკრესელმან ამბროსი, ნიქოზელმან ათანასი, წინამძღვარმან ნათლის-მცემელისა ევთიმემან და სხვათა სამღვდელთა. მათ შუედგნენ მუხრანის-ბატონი კონსტანტინე, სარდალი იოანე ორბელიანი, მორდალი ზაალ ბარათაშვილი, აბელ ჩოლაყაშვილი, ალექსანდრე მაყაშვილი, სვიმონ და იოანე ანდრონიკაშვილი, გიორგი ავალიშვილი, ელიაზარ ფალავანდიშვილი და სხვ.

ქნორრინგი თვით დაესწრო მუნ და ლენერალნი რუსთა ჯარისა ლაზარევი, გულიაკოვი, კარიაგინი და კოვალენსკიცა აღრითვე ელჩად რუსეთისა ყოფილი თფილისს მეფისა კარზედ. 10.000 რუსეთისა ჯარი ღდგა და იცვევდა საქართველოსა.

1803 წელსა, აპრილის 18 წარიყვანეს რუსეთსა დედოფალი მარიამ, მეუღლე მეფისა გიორგისა მოკვლისაგამო ლენერალისა ლაზარევისა. თანა ჰყენენ მას შვილნი: ჯიბრაილ, ილია, ოქროპირ, ირაკლი და ქალნი ანნა და თამარ. თვით დედოფალი, ვითარცა პურობილი, დააბინავეს კურსკისა გუბერნიისა ბელგოროდისა დედათა მონასტერში, სადაცა დაჰყო 1811 წლადმდე. მერეთ მივიდა მოსკოვს, გარდაიცვალა 30 მარტსა, 1851 წელსა. მოასვენეს გვამი მისი საქართველოს და დაასაფლავეს მცხეთას.

მეფის ძე თეიმურაზ წავიდა სპარსეთსა და ეახლა ყაენსა. მოიქცა მუნით და წარვიდა რუსეთად 1810 და მუნ გარდაიცვალა 25 ოკტომბერსა 1846 წელსა.

თვით მეფის ძე და მემკვიდრე დავით და ბიძა მისი ვახტანგ წარვიდენ რუსეთად 18 ფებერვალსა 1803 წელსა. მისრულთა მცხეთას მოეგებნენ შიომღვიმისა ბერნი და მათ უბოძა თოფი თვისი „გველტუჩა“, რათა დასდევან უდაბნოსა და გაემგზავრა. ვახტანგ გარდაიცვალა ს.-პ.-ბურღს 23 ოკტომბერს 1814 წელსა, ხოლო თვით დავით ს.-პ. ბ. 50 წლისა, 13 მაისს, 1819 წელსა.

CLXV

დავით, ვითარცა ლენერალ-ლეიტენანტი და სენატორი, იყო მიწერ-მოწერასა შინა მამაჩემთან და დავით რექტორთან. მცოდნე რუსულისა ენისა თარგმნიდა წიგნთა ქართულად და უგზავნიდა ამათ, ვითარცა კაცთა განსწავლულთა. საქართველოჲსა საქმეთა შინა არღა ერეოდა. იყო მორიდებული და მომღურავიცა ქართველთა.

1819 წელსა, იანვრისა 8 მოსწერა წერილი, და ესეცა იყო მისგან უკანასკნელი, მწიგნობრობისა და მწერლობისა მასწავლებელსა

თვისა და ვით რექტორს. წერილსა ამას შინა სხვათა შორის იტყვის შემდეგსა:

„ჩემო ლალაჲ! ყველას მოკითხვა უბრძანეთ, ვინც ჩემზედ იცინის და ვინც ჩემთვის სწუხს, იმათ წაუკითხე ლუკას თავი კბ, კზ, — ვიდრე ლბ-მდის“.

ვჰმადლობ ღმერთსა, სუყველას მოვრჩი!“

დასრულდა ესე ამბავი, ვითა სიხმარი ღამისა.

რ უ ს თ ვ ე ლ ი .

“ადვილობენისათვის წმინდისა სახარებისა მუხლთა ამათ, და ვუმატე აქა ესე: „26. და შეუდგა მას სიმრავლე ერისა და დედებისა, რომელნი ეტყუებდეს და სტიროდეს მას.

27. მიექცა მათ იესო და ეტყოდა: ასულნიო ერუსალიმისანო ნუ სტირთ ჩემზედა, არამედ თავთა თქვენთა სტიროდეთ და შვილთა თქვენთა.

28. რამეთუ აჰა ესერა მოვლენან დღენი, რომელთა შინა სთქვან, ნეტარ არიან ბერწნი და მუცელნი, რომელთა არა შენეს, და ტუძუნა, რომელთა არა განზარდნეს.

29. მაშინ იწყონ სიტყვად, მათა და მეცენით ჩვენზედა და ბორცვთა დამფარებით ჩვენ.

30. რამეთუ ნედლსა ხესა ესრეთ უყოფენ, ხმელსა მას რამე ეყოს?

31. მაშინ მოჰყვანდეს სხვანიცა ორნი ძვრისმოქმედი მოკლეად მისთანა“.

ესე სწერია ბოლოს წიგნაკისა მის: „ჰინდთა ღვთისმეტყველება“, მისიონერისა მამა-ბუშესაგან მოწერილი ეპისკოპოსთან აგრანშის მონასტრისა“ და რომელიცა ეთარგმნა რუსულისა გაზეთით „ინველიდით“ თვით დავითს და მეფის ძეს ბაგრატს გარდაეწერა მისთვისვე ძმისათვის თვისისა დავითისა 8 ივლისსა 1817 წელსა ს.-პ. ბ. მეფის ძეს დავითს ადგილ-ადგილ თვით გაუსწორებია რვეულისა (12 ფურცელი in 8^o) წიგნაკი და გამოუგზავნია დავით რექტორისათვის. რვეულისა ამის ბოლოს ფურცელზედ, რომლისა შესამედი არის მოგლუჯილი, სწერს მეფის ძე დავით შემდეგსაცა: „...ცოტა შვინდის კურკა წამოიღოს... ელვეტერს (იხ. ზევით სხოლიო 12) ხელს აკოცე. შვინდის—ჩურჩა და კუნელი გამომიგზავნე. წამლათ მინდა კუნელი. ჩემო ლალაჲ, ცოტა რაჭული წამალი კრიბული გამომიგზავნე... ფიას და.....“

ამისთან არის მოხსენებული წიგნისათვის „ანსილიონისა“ მის მეფის ძის დავითისაგან თარგმნილისა ქართულად და გამოგზავნილისა ერთი დავით რექტორთან და ერთი ეგნატი იოსელიანთან. აჰა რასა სწერს მეფის ძე დავით: „მამაო ეგნატი! წმინდას მარჯვენეს გიამბორებ. კარგა-ხანია თქვენი ამბავი არა მსმენიარა, არცა თქვენგან და არცა სხვათაგან. ანსილიონისა რა ჰქენით, ვერცა რა ამისი გავიგეთ, და ვერცარა თქვენ ანაფორისა გაიგვეით. თქვენ, ამიტომ უფრო, რომ არ ვიცი ჰიბნეულისა გინდათ თუ მატყლისა.

ანსილიონში მეხუთე თავში, სადაც სხუაოღისათვის ძველისა და ახლისა პოეზიისა სწერია, ჩაიკითხეთ და იპოვენეთ ის მუხლი.

ვგვონებ არცა ერთი ლექსთაგანი არს სხვათა შორის ესოდენ ხმეული ძვრისყოფასა შინა, ვითარცა ლექსი ესე რომელ არს ბუნება. ჩაჰყვეით და იპოვენეთ:

დაბოლოება

ღვთისა განგებასა ვერვინ შეაყენებს. განიხილონ მკითხველთა წიგნისა ამის, ვის შეეძლო ქართველთა სამეფოჲსა დაცვა, გარდა რუსთა. თვით რუსეთი, ვითარცა კოლოსი დიდი, ებრძოდა 70 და მეტსა წელსა კავკასიისა მთისა მცხოვრებთა, თათრობისა გამო მათ შინა შესულისა, ქართველთა ქრისტიანობისა გამო მტერთა. განგებამან ღვთისა ქმნა ესე, რომელ რუსთა ძალითა დამშვიდდნენ მთისა მცხოვრებნი, თემნი თვით ქართველთა სამეფოჲსა დაგლეჯილნი და დანაწევრებულნი გაუქმდნენ და მცხოვრებნი თემთა ამათ: იმერელნი, მეგრელნი, გურულნი, სვანნი, რაჭველნი და სამცხენი ათაბაგათა, შეიქმნენ და იწოდნენ ქართველებად.

განგება ღვთისა რუსთავე ძალითა მოიყვანს ნათესაობითსა ერთობასა ქობულეთსა, აქარასა, ლივანასა, ჯერეთცა თურქთაგან ჰყრო-

ულისე და მწყემსი აპოლონ. ნეფიკა და ცოლი მისი სწერია. — ასე უნდა: ნავიკა და ცოლნი მისნი. მრავლობითად უნდა.

გთხოვ გახსოვდე.

1817 ივლისი 22*.

ამათ გაქცეულთა და ლტოლვილთა რუსთაგან და თვით დავითისაგან მემკვიდრისა, იახლეს თვისთანა თამაზცა ორბელიანი. მაშინ გამოსთქვეს ლექსი დასაცინებელი და წარუვლინეს მათ:

ლომნი კატურად გარბიან, ერთითა შეძახილითა,
ამილახვარი მოჰყვანდათ, ერთითა შეძახილითა,
იულონ თქმით, თამაზ ბანით, ფარნაოზ მოძახილითა.

აქ უნდა ესთქვა 1) რომ თუმცა ამილახვარი არ გარდაჰყვა მათ, გარნა დიდად ეწინააღმდეგებოდა დავითს, და მოიყვანეს მაშინვე თფილისს და უბრძანეს აქა დასადგურება; 2) თამაზ, შეილი მეფის ასულისა ანნასი, დისა მეფისა ირაკლისა, იყო კარგი ბანისა მთქმელი გალობაში; 3) ფარნაოზ საკვირველი და ტკბილი მოძახილი გალობაშივე (ბანი და მოძახილი არიან გალობისა კილონი ანუ ტონნი ვეროპულად) და 4) დავითმან მემკვიდრემან დაწერა ესე ლექსით, — იტყვიან.

ნაცვლად-გებითი პასუხი დაცინებისა მოერთვა მათგან დავითს, ლექსადვე დაწერილი თანახისგან სხვათა შორის ესეღა მრავალთაგან დახსოვნილი:

დავით პლუტეს, ბაგრატ ცუდეს და ივანე მოგვიკუნტეს,
დარბაისელთ გამორჩევით, ხათა — გოგიამ ვ... უკუ სცეს.

[ეს შენიშვნა (№ 77) გამოტოვებული იყო მთლიანად და მხოლოდ აქ იბეჭდება პირველად. რ ე დ.]

ბილთა. განგება ღვთისა შეიტანს და განფენს ქრისტიანობისა ნათელსა მათათა შინა, სადაცა მკვიდრობენ ლეკნი, ჩეჩენნი, ქისტნი, ჩერქეზნი და აფხაზნი. ნათესაობითი ერთობა ქართველთა გვარისა, განტკიცდება სარწმუნოებითითა ერთობითა მათთან. მართლმადიდებლობა რუსეთისა, ვითარცა შუქი მზისა მაცხოველებელისა და მანათობელისა, მოჩანს ვითარცა განზნეველად მაჰმადიანობისა სიბნელისა, ბოროტისა კაცთა ნათესავისათვის და მარადის უნაყოფოა. — ესე ყოველი ხედა წილად რუსეთსა და აღსრულდებაცა ესე ვითარი ქრისტიანობითი და მოქალაქობითი განახლება კავკასიისა, სასიქადულოდ ქვეყანისა და კაცთა ნათესავისა.

მაშინ ქვეყანა კავკასიისა, საესე ქვეყნიერთა და ზეციურითა მადლითა, უხეებითა, სიმდიდრითა, მშვენიერებითა, შეიქმნება ერთი და ყოვლადი. მცხოვრებნი ქვეყანისა ამის, შორის ორთა ზღვათა, მაერთებელთა ევროპისა და აზიისა, მოიგონებენ მაცხოვრისა ნუგეშინისცემითსა სიტყვასა: „და იყვენენ ერთი მწყემსი და ერთი სამწყსო“.

საქმიანობის დამატებითი შენიშვნები

სამეფო და ნაღარა-ხანისა პირნი:

1) იოსებ ბარათაშვილი, ზედამხედველი, შემდეგ უზბაშად დადგენილი ალავერდისა და ახტალისა მადნებზედ 1809 წელსა. მოკვდა 1811 წელსა.

2) მედაფენი: ივანე კოტეტიშვილი.
დავით ოჯალაშვილი.

ფილიპე გოციროძე და 4 სხვანი.

3) მებუკენი: სტეფანე ნორიელი.
შიო ბორაშვილი, დიდი ფალავანი და მოკრივე.
ქრისტესია კავთისხეველი.

4) მეზურნენი: დათია ლოლოლაშვილი.
პაატა ამისხაშვილი.
არუთინა ტაგრუციშვილი და 3 სხვანი.

5) მექოსენი: პავლე სოზაშვილი.
სოლომონ . . . კუკიელი და 2 სხვანი.

6) მენალარე: დავით ირემაშვილი.
სესია
როსტომა გელიაშვილი.

7) ტაბლაკი

8) ჯიმჯიმი

თოფხანისა მსახურნი.

1) განმგე ჯაბახანისა მეფის ძე იოანე. 2) იოანე ქობულიშვილი.
რუსთა მიიღეს იგი პოდპოლკოვნიკად.

2) ზედამხედველი თავადი... გურამიშვილი და მის შემდეგ... ნაზარაშვილი, ხუმრობით კნიაზად წოდებული თვით ახლად მოსულთა რუსთავან.

3) . . . ყალამთაროვი. ესე დაესწრა ნიახურას ომშიაცა. რუსთა მიიღეს იგი არტილერიისა კაპიტნად.

4) გიორგი ჩემსურაშვილი, — ხირსელი.

მსროლელნი: ა) ზურაბა ხიდისთაველი. ესე ცხოვრებდა მეფის ძეს იოანესთან ს.-პ. ბ. მერეთ მეფის ძეს ბაგრატთან. 1834 მოვიდა საქართველოს და მოკვდა ხიდისთავს 1837 ღრმად

მოხუცი. მან შესწირა აქა თვისსა ეკლესი[ა]სა ზარები ზედა წარწერით: *

b) ზურაბა ხაჩიშვილი ბოდბისხვეელი. ამას მოხუცსა მეც მოვესწარი. მოკვდა 1826 წელსა ქ. თფილისს, იყო ყმა ნათლისმცემლის უღაბნოჲსა. c) კაპიტა... კაცი მეხუმარი და მოხუცებაშია ცა ცქვითი. მოკვდა 1824 წელსა. d) 40 სხვანი, რომელთა სახელი და გვარნი დავიწყდნენ დროთაგან.

ასოცი ხარი და კამბეჩი იყო მზად ზარბაზანთათვის დანიშნული და მათნი მეხრენი.

თოფის წამლისა მკეთებენი.

1) ზედამხედველი ერასტი სოროლაშვილი, ნალეკარი, ხერთვისი-დამ ტყვედ მოყვანილი 1770 წელსა. მისი თანაშემწე;

2) პეტრე ხიზაბარელი და 10 სხვანი.

წამლისა კეთება არავესა ჰქონდა აღკრძალული. ყოველს სოფელში აკეთებდნენ თვისთვის სახმარსა და ჰყიდდნენცა თავისუფლად.

ზარბი-ხანა

ფულის მოპკრე[ლ]ი.

ფულსა სჭრიდენ მეფისა გიორგისა დროსა ვეცხლისა აბაზიანსა, ორ-აბაზიანსა, ორ-შაურიანსა და ერთ-შაურიანსა, და შავი ფულიდამ ორ-ფულიანსა და ერთ-ფულიანსა.

ლექთა გამო, რომელნიცა თხოულობდენ ჯამაგირსა, მეფემან უბოძა ვეცხლის ბადიეები და ვეცხლის კოკები და აქედამ მოაპკრევინა 700 თუმანი.

მუსინ-პუშკინისა დროსა, 1800 წელსა, მასვე ზარბი-ხანაში, რომელსაცა უწოდეს მონეტნი დვორი, ახტალისა მადნებიდამ გამოტანილისა ვეცხლისა მოსპკრეს სახედ და საჩვენებელად რუსთა და ქართველთა რაედენიმე ბრონზისა ფულნი; მათზედ იყვნენ გამოჩენილნი ერთსა მხარეს არწივი რუსეთისა და მეორესა ღერბი ქართველთა მეფისა, ესენი შემდგომათ წარუვლინეს რუსეთისა დიდთა კაცთა. გარდა ამა დაწყებისა დროსა რუსთაგან ფულის მოპკრისა, არა რაჲ მოუპკრიათ 1802-მდე. 1802 იწყეს მოპკრა ორაბაზიანისა და აბაზიანისა, ესრეთვე სპილენძიდამაც ორ-კოპეკიანისა და ერთ-კოპეკიანისა.

* ხელნაწერში ეს „ზედა წარწერა“ არაა მოყვანილი. რ ე დ.

დროთა მეფობისა მისისა გვამნი, წარჩინებულნი გვარ-შთამოებითა საქმიითა, სიტყვიითა, ცხოვრებითა იყვნენ შემდეგნი:

1) მუხრანის-ბატონი იოანე, სიძე მეფისა და მეუღლე ქეთევან მეფის ასულისა, — მექონი ხმისა და პატივისა..., სალთ-ხუცესი სასახლისა; არა ცხადად, გარნა არა მყვარებელი მეფისა, მორიდებულად მეფისა მცხოვრები მუხრანსა, შეშინებული მეფისაგან, რომლისაგანცა ჰგონებდა, რათა მოუღებს მას სალთ-ხუცესობასა მიტაცებულსა მეფის ირაკლისა მიერ დავით სარდლისაგან ორბელიანისა. ესე გარდაიცვალა 1798 წელსა. მისმან შვილმან ჯერეთ 16 წლისამან კონსტანტინემან დაიმკვიდრა ადგილი მისი დამტკიცებითა თვით მეფისა გიორგისაგან და გარდაიცვალა 1843 წელსა*.

2) დავით სარდარი ყაფლანიშვილი, სიძე მეფისა გიორგისა, ქმარი დისა მისისა თამარისა ერთისა დედიდამ... ამას ჰყვანდა ცოლად... და იყო კაცი მხნე და ძლიერი სიტყვიითა. ამან დააშენა სომხითი მტერთაგან გაობრებული. გარდაიცვალა 1796 წელსა.

3) ოთარ ამილახვარი, სარდარი [საამილახვროსი და ლიახვზედ საერისთოსი]. მოურავი გორისა; ქალი მისი ელენე იყო ცოლი თეიმურაზ მეფის ძის გიორგისა შვილი. გარდაიცვალა 1827 წელსა.

4) გიორგი ციციშვილი ეშიკაღაბაში მეფისა გიორგისა. გარდაიცვალა 1850 წელსა, ღრმად მოხუცი.

5) ლუარსაბ თარხნიშვილი, ქმარი სრფიო მეფის გიორგის ასულისა, გარდაიცვალა . . . წელსა.

6) ევსტატი ციციშვილი [ქალაქისა მოურავი, ნაშობი მეფის ირაკლისა ასულისაგან], მეგობარი კათოლიკოსისა** ანტონისა მეორისა. გარდაიცვალა ნიჟნი-ნოვგოროდსა 1828 წელსა და მექონი ჩინისა დ. სტ. სტვ., კაცი წერილთაცა შინა დახელოვნებული.

7) დავით თარხნიშვილი, მიმბაში მეფის კარზედ მყოფი. გარდაიცვალა 1847 წელსა.

* ხელნაწერში ამ სიტყვებს მიჰყვება ბარბარე ქობულაშვილის მინაწერი, რომელიც მჭრალი ფანქრით არის გადახახული: „ყველა სარდალ[თ] შორის და მბრძანებელი ომში. ეს იყო სომხითის ამშენებელი, რომ აღარსად იყო შენობა გარდა კუმისისა. იქაც კლდის შემწობით შვიდი კომლი ესახლა. დავით სარდალმან გააკეთა ტაბახმელას კოშკი. კოდაზედ კოშკი და გალაგანი ეკლესია“. ქვევით, ყველგან, ქობულაშვილის ხელით შესრულებული ადგილები შეტანილი გვაქვს კვადრ. ფრჩხილებში. ცარიელი და უბრალო ფრჩხილები კი ავტორის ვკუთვნის. რედ.

** აქ ქობულაშვილის მიერ ჩამატებულია სიტყვა „პოეტა“. რედ.

8) ნიკოლოზ ხიმშიაშვილი, რომელმანცა მოკლა ლენ-
რალი ლაზარევი; [იყო ყულუხჩი მარიამ დედოფლისა. გადავარდა
ახალციხეს და მუნ მოკვდა].

9) როინ ამირეჯიბი, დიდი მხნე და ვაჟკაცი, ერთგული
მეფისა.

10) ფარსადან მაჩაბელი, შინა ყმა მეფისა, ოვსთა ჯარისა
მკრებელი, და ხარკისა სახასოს მომგროვებელი.

11) ელვაზარ ფალავანდიშვილი, რომელმანცა მოაწერა
ხელი ტრაქტატზედ, პავლეს იმპერატორისა და მეფისა.

12) შანშე ერისთავი, შინა მეფესა ახლდა. მოკვდა 1831
წელსა.

13) ელიზბარ ერისთავი ყულასალარი. ესე იყო სიძე იმერე-
თისა მეფისა სოლომონისა დიდისა. ქალი ამის ანნა იყო ცოლი მე-
ფის ძის ფარნაოზისა. მოკვდა . . . წელსა.

14) . . . შალიკაშვილი, მხნე და ვაჟკაცი, მტერთა უში-
შარი, გამბედავი მეომარი. — მეფე ირაკლი იტყოდა: „სამისა შალიკა-
შვილითა 500 კაცს მტერს არ შეეუშინდებო“.

15) ზაალ ბარათაშვილი [ყმაწვილი კაცი, მაგრამ მაინც
მეფე გიორგიმ ისევე უბოძა მამის ადგილი სუფრაჯობა და ემსახურე-
ბოდა].

16) გიორგი ბარათაშვილი (სუფრაჯი... გარდაიცვალა
1854 წელსა)*... ახლდა განუშორებლივ მეფესა.

17) ზაზა სოლოდაშვილი, — ლექთა აიკლეს მისი სოფელი,
დაასახლა გლეხნი, ალაშენა კოშკი. მიუხედავად ახალციხის ფაშა რეასის
კაცითა; გაუმავრდა კოშკში და მოუკლეს შეილი ფაშასა. ზაალ [sic]
გამოუხედა კოშკით, მოსტაცა მოკლული შეილი და შეითრია. ფაშა
სირცხვილეული დაბრუნდა. ამას ზაზას ჰყვანდა ძმა სვიმონ რუსეთისა
კარზედ ცერემონიამეისტერი.

18) ვახტანგ ყაფლანიშვილი ანუ ორბელიანი, იყო
ქმარი თეკლა მეფის ასულისა, მოკლული კახეთსა 1812 წელსა. ამას
ებარა ყარაბულახი და გარემო სოფლები და იფარვიდა საგარეჯოს,
მანავს ლექთა დაცემისაგან. უდაბნოს ბოლოს დაამარცხა ბელადი ერთი
და მოსჭრა თავი.

19) თამაზ ყაფლანიშვილი. ეშიკალაბაში, მამიდაშვილი მე-
ფისა. გაიქცა იმერეთსა და მერეთ მობრუნდა და მოკვდა თფი-
ლისს ().

* ჩვენ მიერ ფრანგულენოვან შეტანილი სიტყვები ავტორს მელნით გადაუხაზავს.
რ ე დ.

20) ზაალ ორბელიანი. მეომარი, თანაშეზღილი ირაკლისა ().

21) ჭაბუა, ანუ იოანე ყაფლანიშვილი, მდივანბეგი, ფილოსოფოსი, მოღვესე, მწერალი სამღრთოთა და საეროთა წერილთა. სიტყვა მკვერი.

22) ეგნატი თუმანიშვილი, მდივანი მეფისა, კაცი გონიერი და მწერალი და მწიგნობარი.

23) სოლომონ ლიონიძე. მაღალის გონების კაცი. ერთგული ქვეყანისა, დიდი მრჩეველი და უცთომელად შემმეცნებელი საქმისა.

24) შიო სიდომონიძე, საყვარელი მეფისა. ამას ჩააბარა მეფემან გრემის ეკლესია, სადაცა დაუმტკიცა მამულებიცა; მოკვდა 1810 წელსა.

25) იესე დეკანოზი, იყო სასახლისა. მეფემან გიორგიმ უბოძა მას აზნაურობა; შვილი მისი ეფრემ, მოხსენებული ზევით ().

26) იესე იესეს-შვილი, გვართ ბართაშვილი [მსაჯულობით ხმობილი. მისსა ბეჭედზედ ესრეთ ეწერა: „უმი ესეცა წარვლის“. აქვდა მას სხვაცა ბეჭედი წარწერითა: „პირი ესეცა მტკიცე არს“. მტერთა დააბეზღეს მეფესთან, რომელ იესე მსაჯულს ორი ბეჭედი აქვს და ასვამს ზოგსა ქალაღზედ ერთსა და ზოგზედ მეორესაო. მეფემან მიიხმო და მოსთხოვა პასუხი: „ღიახ, ბატონო მეფევ! თქვენს განჩინებაზედ, ვითარცა მტკიცეზედ და სამართლიერზედ ვსდებ სიმტკიცისა ბეჭედსა და სხვათა წერილთა ზედა ადვილ დასარღვეველთა მეორესა. ორთავე ბეჭედთა ზედა წარწერიდამ სჩანს ლექსი სახელისა მისისა „იესე“.—მეფემან გაიღიმა და სდუმნა. იხილა, რომელ არა რაჲ იყო უგვანი ბეჭედთა მისთა გამო.

27) ეგნატი იოსელიანი, მწერალი მეფისა, მისგანვე მიბარებული სომხისა მოძღვართან სასწავლებელად ენისა და სომხურისა ენისათვის მოხმარებული მეფისაგან, მწერალი წიგნთა. გარდაცვლილი 1843 წელსა, 77 წლისა.

28) გლახა ქილაშვილი, მილახვარი მეფის ძის ვახტანგისა ანუ აღმასხანისა, აზნაურშვილი არაგვისა. მობრუნდა რუსეთით და მოკვდა 1815 წელსა.

29) ადამ ყარანგოზიშვილი [ვაჟაკობით ცნობილი], მოკლული ლეკთაგან ნაოხასა 1801 წელსა.

30) გრიგორი ყარანგოზიშვილი, მებრძოლი რუსთა.

31) იასე ძმა მისი, დიდივე ვაჟკაცი.

32) გოშპარ კობიაშვილი ().

33) ზაალ ტერიშვილი, მეფისა კარზედ აღზრდილი და მეფისა გიორგისა საყვარელი, მოკვდა 1824 წელსა.

[გედევანიშვილი, საკათოლიკოსო აზნაური და სარდალი საეკლესიო ყმათა]*.

34) ბეცია კობიაშვილი. მეფემან გიორგიმ მიანდო გზაზედ დარიალისა დახვედრა და გამოდლოლა რუსთა ჯარისა. თუმცა იწყინა ესე ძმამან მისმან ვახტანგ, გარნა ვერა ჰქმნა წინააღმდეგი.

35) ზაალ გურამიშვილი. მისსა სახლში ქვემო ავჭალას გაატარა მეფემ სახლობით თვისით ორი ზაფხული. ცოლი მისი ნინო დღესაც ცოცხალია 104 წლისა. თვით მოკვდა 1804 წელსა.

36) იოანე კვეჭერელი, არა აზნაურთაგანი, მეფის სადილზედ განუშორებელი. იყო ერთგული მეფისა, შესაუბრე კარგი და მლოცველი. კარი მეფისა იყო მისთვის ღია მარადის.

37) იოსებ ზეიდლიშვილი, წინამძღვაროვი გვართ, რუსულისა ენისა მცოდნე. მერეთ მოძღვარი კ. ციციანოვისა. მოკვდა 1827 წ. თვით მე გამიგონია მისგან შემდეგი ამბავი: „მოკვდა აფიკარი ლუტერანი 1801 წელსაო; არ ვიცოდი როგორ უნდა დავემარხაო. მიბრძანეს დაასაფლავეო. გადვიკიდე ოლარი და გავყევ მიცვალებულსაო, მოთქმით გალობისა: „არც ჩენია, არც სხვისია, ეშმაკმან იცის ვისია“-ო. ესრეთი ხუმრობა მრავალი იცოდა მან მოხუცმან.

38) ზაქარია სიდომონი ().

39) იასე სულხანიშვილი.

40) თეიმურაზ ციციშვილი, მდივანბეგი, დიდი ჭკვიანი კაცი, ორჯერ სტამბოლში ელჩად გაგზავნილი. მოკვდა 1802 წელსა.

41) ბარძიმ, (მოკვდა მოხუცი ღრმად 1827; ახლდა სპარსეთს მეფეს თეიმურაზს) და ზაზა მიმბაში ბორტიშვილები მაჩაბლები. ბარძიმს მეფე უწოდებდა „უმანკო ტრედი“, და ზაზას „შეგარდენი“. ზაზა დაესწრო ასპინძის ომში, როდესაც მეფის ძეს გიორგის არ დაუჯერა ტოტლებენმან მიშველება, მაშინ ზაზამ შეჰკივლა: „დაანებე მაგ მ. . . d. წამობრძანდით, ჩვენ შევებმით და გავიმარჯვებთო“. შემდეგ რუსთა შეიპყრეს ზაზა და ბაადურ მაჩაბელივე და ორნივე ციხეში დაიხოცნენ 1810. ამ ზაალს (?) უბოძა კეხვის ციხე, — მეფის ძემან დაეით.

42) ზურაბ ფალავანიშვილი, მამა მიხაილისა. მეფემან გიორგიმ მიუჩინა რუსისა ჯარსა საგზლისა მისაცემად. მისცეს პირდაპირ ჩინი ტიტულიარნის სოვეტნიკობისა. მოკვდა მოხუცი 1819 წელსა, ანუ 1820 წელსა.

43) ნიკოლოზ ელიოზიშვილი, ნაზირი კათოლიკოსისა ანტონი მეორისა. თანა ჰყვა მას რუსეთს და უკუშტეული მუნით მოკვდა 1857 წელსა ღრმად მოხუცი.

* ჩამატებულია ქობულიშვილის მიერ უადგილოდ.

44) კათოლიკოსი ანტონი მეორე, [მეფის] ირაკლის ძე. უყვარდა მეფეს, ვითარცა ძმა თვისი და კაცი განკრძალული. საკვირველი სასოებინანი მწირველი. იონა მიტროპოლიტი და ექსარხი, ხშირად მეტყოდა ხოლმე მისთვის: რუსეთში მისგან ვისწავლე წირვაო. თვით იონა იყო დიდად სასოებინანი მწირველი. ვარეგანსა ცერემონიასა გარდაემატებოდა მარადის ღირსებითა ცრემლთა დენითა და კრძალვითა აღსრულება სამღრთოასა ლიტურლიისა მისგან აღსრულება.

45) იუსტინე, მთავარ-ეპისკოპოსი [მალალაშვილი, კაცი ფილოსოფოსი და გაზრდილი დიდის კათოლიკოსისა]გან. წირვისათვის მისისა იტყოდა მეფე გიორგი: „წირვა იუსტინესი არის გარედგან რაამე საჩვენებელი დიდისა საიდუმლოასა, რომელიცა არის ლიტურლია; კეთილი და პატიოსანი; მაგრამ გვაფიწყებს და არა გვაგონებს ლიტურლიისა სიღრმესა; ვითარცა მზე ზამთრისა ანათებს და არ გვათბობს. წირვა უნდა ხედებოდეს გულსა და არა თვალსა“. ესე ვიცი თვით მიტროპოლიტისა იოანე ბოდბელისაგან, და ხშირად მეტყოდა მეფისა თქმსა ამას იმერეთისა მიტროპოლიტიცა დავით წერეთელი.

46) არსენი თფილელი [ქართველთ მეფეთ ჩამომავლობა]. მოკვდა განდევნილი კათედრიდამ 1813 წელსა. ესე არა უყვარდა მეფეს გიორგის.

47) ვარლაამ, შემდეგ ექსარხოსად ყოფილი, ქსნის ერისთვის-შვილი; მცოდნე ებრაულისა ენისა, დეკანოზი და მასწავლებელიცა ხელმწიფე იმპერატორისა ალექსანდრე მეორისა გერასიმე პავსკი, მასწავლებელიცა ჩემი ს. პ.-ბ. ებრაულისა ენისა მეტყოდა ვარლაამისთვის (1834 წელსა), რომელმან მისისა თხოვნითა თარგმნა რუსულად ქადაგებები ვარლაამისა, რომელიცა დაიბეჭდაცა. მისგანვე ვარლაამისა ესწავა მრავალთა ქართულთა ლექსთა, ებრაულის ენისა სახმართა.

48) იოანე ბოდბელი [მაყაშვილი]. ამას არ უყვარდა მეფე გიორგი და მარადის მოიხსენებდა არა კეთილად. იყო ორგული მეფისა, თუმცა მიმალული. ძმასა მისსა ალექსანდრესთან აქენდა იღუმალ მიწერ-მოწერა. ღრმად მოხუცი გარდაიცვალა 1837 წელსა; იყო დიდი პურადი, დიდი ეკლესიათა ძველთა განმანახლებელი. დიდად მეცადინებდა შემდგომად თვისსა ყოფილიყო ვინმე მღვდელმთავრად ბოდბეს და ვერვის დააჯერა. მრავალი ვიცი მისგან ძველი ამბავი და მრავალი მაქენდა მასთან ბაასი მრავალთათვის საგანთა.

49) მიხაილ ნინოწმინდელი, არ უყვარდა მეფესა გიორგის. მოკვდა 1813 წელსა ბრმად. იყო მოწაფე ანტონი კათოლიკო-

სისა. ამან უქმნა სარდალსა დავით ყაფლანიშვილსა ზედა წარწერა, ღვთისა დედისა ხატზედ:

„სიტყვისა ღვთისა დედაო, ძღვენს მცირეს გაგიბედაო, როს აწყურს მექმენ მწედაო, მუნ შოვნით გიმკობ ზედაო. შენდა ვითხოვ ქამსა არ ღრობით ვინ გამკობ არ დარიღობით“.

ხატი ესე დღესცა აქვს კ. მანანა ორბელიანსა, ვითარცა სამკაული და საუნჯე ოჯახისა. არის სახე ივერიისა ანუ კარისა ღვთისმშობლისა და გარემო 26 უსხედან წმიდანი ნაწილნი, ზედა წარწერებითა თვით წმიდათა მათ, რომელთაცა ნაწილნი განაშევენებენ ხატსა წმინდასა.

50) ამბროსი ნეკრესელი, ნამღვდელოა, მოკვდა თფილისს 1799 წელსა. ქალი მისი თინათინ იყო დედა ნ. ო. ფალავანდოვისა ლუბერნატორად ყოფილისა 1837 წელსა. ესე ამბროსი იყო უკანასკნელ ეპისკოპოსი ნეკრესისა, ლეკთაგან გაოხრებულისა.

51) გერვასი წილქელი, გვარით მაჭავარიანი, ესე ეკურთხა მეფისა გიორგისა დროსა, რომელიცა მას ვერა სწყალობდა. რად? ვერ ესცან; მოკვდა 1817 წელსა. ამის მეტი მეფის გიორგის დროს არ ეკურთხებულა ეპისკოპოსად.

52) . . . მროველი.

53) ევთიმი, არქიმანდრიტი წინამძღვარი ნათლისმცემლის უდაბნოსი, მოძღვარი მეფისა. მისი იყო ხშირად საუბარში თქმა: „ქრისტეს ღვთის მადლითა“. ესე თქმა მიიღო თვით მეფემან გიორგი მისგან და ხშირად ხმარობდა საუბართა შინა და წერილთაცა თვისთა და თვით მიწერმოწერასაცა შინა სამეფოასა საქმეთა გამო.

54) იოანე ქარუმიძე, სამთავნელი, მერეთ მთავარ-ეპისკოპოსი, კაცი ნასწავლი. მოკვდა თფილისს და დაასაფლავა არსენი თფილელმან თვისსა სამეტოქოსა კვირა-ცხოვლისა ეკლესიასა 1804 წელსა.

55) იულოს ურბნელი, თუხარელი. კაცი მაღალისა სათნოებისა, ღირსი ვითარცა მეუღაბნოე. მომზილველი ტრაპეზუნტისა და აღკვეცილი ახლოს მისა ნათლისმცემლისა უდაბნოასა; წინამძღვარმან უდაბნოასა ამის უწოდა სახელი თვისი და მოვიდა ახალციხით თფილისად. იყო არქიმანდრიტად დიდისა ანტონისაგან ნაკურთხი. მანვე მიუბოძა ურბნისელობა.

56) სერაპიონ, წინამძღვარი დავით გარეჯისა.

57) ნეოფიტე, არქიმანდრიტი და წინამძღვარი მცხეთის დაუჯდომლობისა ეკედერისა, დაქცეულისა 1838 წელსა. მოკვდა უადგილო, თფილისს 1841 წელსა.

58) ნიკოლოზ შუამთისა [მოძღვართ მოძღვარი, ნიკოლოზ ქობულაძე] * მოკვდა 1803 წელსა.

59) ნიკიფორე შიო მღვიმისა, რომელიცა დაიკეტა ლეკთა ვამო 1800 წ. 1802-დმდე ().

60) გამალიელ, წინამძღვარი იკორთისა, მოკვდა 1816 წელსა. არ უყვარდა ამას ვარლამ ექსარხოსი, რადგანაც ებრძოდა ერისთვიანთა ყმათა და მამულთათვის ძველად შეწირულთა და მისგან ექსარხისა მიმალულთა.

61) ათანასი ჯვარის-მამა, ბერძენი, მოკვდა პატრიარქად იერუსალიმისა 1834 წ.

62) ნიკიფორე, არქიდიაკონი იოანე ბოდბლისა; მერეთ არქიმანდრიტი ხირსისა, მერეთ ეპისკოპოსი გორისა და ვიკარი ექსარხოსთა. მოკვდა 1850 წელსა. სნეულმან მდებარემან სარეცელსა მრავლად ეცადა ენახა და მიელო კურთხევა ექსარხისა, ისიდორესი, ვარნა ამან არ ნახა, მტერობისა ვამო მისდა და მეშურნეობისა, რომელ მას უმეტესსა უძღვიდენ პატივისცემასა კ. ვორონცოვი და სხვანიცა. — მე თვით ვარ მოწამე ამისი და თვით ვიყავ შუამავლად რათა ენახა მას იგი.

63) სინა-მთისა.

64) ათონისა.

65) იოაკიმ ვიკარი კიპრიისა მონასტრისა. იქმნა ეპისკოპოსად ახტალისა 1803 წელსა, მოკვდა 1829 წელსა. ამას ახლდა დიაჩოქად ვასილი... რომელმანცა მიიღო დეკანოზობისა ხარისხი და ალაშენა ხარტუხს თფილისს ეკკლესია გუმბათიანი წმინდისა ნიკოლოზისა სახელზედ.

66) ტრიფილე, აღმწერელი წიგნთა, წინამძღვარი ჯვარისა მონასტრისა, არაგვს გაღმა პირის-პირ მცხეთისა. მოკვდა 1818 წელსა.

67) იოსტოს, მღვდელ-მონაზონი ანდრონიკაშვილი [კაცი ფილოსოფოსი და ერთგული მეფეთა]. მოკვდა ვეჯინსა კახეთში.

68) იოანე ოსეშვილი [სიონის მღვდელი იყო] * ().

69) ონისიმე იოსელიანი [საყვარელი მეფის გიორგისა] იოსებ კათოლიკოსისაგან ნაკურთხი. მამა მისი ჭრისტეფორე გადმოვიდა

* პ. იოსელიანს ბარბარე ქობულიშვილის ჩანაწერი (შეტანალია კვადრ. ფრჩხ-ში) შემდეგ შეუსწორებია. რადგან სიტყვა „ნიკოლოზ“ თვითონ მას დაუწერია ნომრის (№ 58) შემდეგ, ამიტომ ეს სახელი ქობულიშვილის ფრაზიდან ამოუგდია. ჩვენ ის აღვადგინეთ. (შდრ. ძვ. გამოცემა, გვ. 315). რ ე დ.

** ხელნაწერში, ქობულიშვილის ამ ფრაზაში, პ. იოსელიანს წაუშლია სიტყვა „მღვდელი“ და მის ნაცვლად დაუწერია „დეკანოზი“. (შდრ. ძვ. გამოცემა, გვ. 316). რ ე დ.

იმერეთით წყალ-ტუმბოდგან. ორნი ძმანი მისნი დაიხოცნენ ჭარის ომში. კათოლიკოსსა ანტონის უნებდა, რათა მიჰყიდოს მან მამული თვისი და ვენახი მარტყოფს „სესიაური“ სხვასა. უარისათვის გადააყენა მღვდელობიდან. მეფემან თეიმურაზ იწყინა და კვალად გახსნეს კრულებიდან.

70) სოლომონ დეკანოზი ანჩის-ხატისა [ალექსიევი]. მწერალი და მწიგნობარი; ძე ალექსი დეკანოზისა, მწერალისავე ჩინებულია. მოკვდა 1808 წელს; ამან 1795 წელსა ზურგით გაიტანა ხატი პირის მღვთისისა ქალაქიდან, დაუდვა ურემსა მცხეთაში და აქედამ გასული არაგვსა წარვიდა თელავსა და დახიზნვა მუნ იგი წინ ქეთევან დედოფლის ეკლესიასა.

71) კეკელიაშვილი მარტყოფელი, მბექდავი წიგნთა.

72) აბრამ, გვარით ურიათყოფილი, მოუსტვინეშვილად წოდებული, მბექდავი წიგნთა, პატივცემული მეფისაგან; მეგობარი დავით სარდლისა ორბელიანისა; მშრომელი მეტეხისა ეკლესიისა განახლებაზედ სოფელსა მეტეხს. დიდი მლოცველი და მემარხულე, და მღვდელი განკრძალული. იდგა მარტყოფს.

73) ხაქარია სულხანოვი, მბექდავი წიგნთა, მოძღვარი დედოფლისა დარეჯანისა. დაახლოვებული მეფისა გიორგისა. მოკვდა 1820 წელსა.

74) ისაკ მწიგნობარი, სიონისა თფილისს ეკლესიასთან მცხოვრები. მოკვდა 1799 წელსა. მეფემან გიორგიმ თავისის ხარჯითა დაასაფლავა იგი მუნვე. მეფის ძემან დავით იახლა თვისთან, ოდეს მოიხილა ერევანი და განჯა, ეჩმიაწინისა ეკლესიასა შინა შესულმან, არ დაიწერა პირჯვარი და ამით აწყინა სომეხთა ოქქევარტერსა ლუკას, ამან არ მიიღო მღვდელობისა ხარისხი სიმდაბლისა გამო და იმავე მწიგნობრისა ანუ მკითხველისა ხარისხითა აღსრულდა.

75) ჰარონ მღვდელი ალექსიევი. ეახლა კათოლიკოსსა ანტონის მეორეს. არ უყვარდა ესე მეფეს. მოკვდა თფილისს 1827 წელსა.

76) ელევთერი, საყვარელი მეფის გიორგისა მღვდელობაში. 1804 ბერი და არქიმანდრიტი. 1812 წელსა წინა უძღოდა კახეთისა დამამშვიდებელსა, გარნა მრავალთა თავადთა, აზნაურთა და სამღვდელთა ბოროტად და შეუწყალებელად დამსჯელსა ღენერალსა დიმიტრი ორბელიანსა. აქა შეიძაგეს იგი. შეიძაგა თვით ერმალოვმაცა. გარნა უყვარდა მრავალთა პურადობისათვის და ტკბილისა ხაჩიათისათვის. მოკვდა 1825 წელსა.

77) გოგია დიაკვანი [საყვარელი მეფის გიორგისა]. სახლობა მისი ახლდა მას და დედოფალსა მსახურებად. იყო გარკვევით ლექსთა

და აზრთა გამოხატვით მკითხველი ეკლესიისა წიგნთა. ხმა მისი არის, — ბრძანებდა მეფე, — ხმა ლოცვისა და ვედრებისა, ხმა საგალობელისა ხმათაო.

78) და ვით მღვდელი ჩუბინიძე, ნათლისმცემლის ეკლესიისა აწ დაქცეულისა, და იესე დეკანოზი, შვილი მისი. ამას აქვნდა მუნ სასწავლებელი, სადაცა მეცა ვსწავლობდი ქართულისა კითხვასა და წერასა ხარისა ბეჭის ძვალზედ დროთა ჩვეულებისა გამო. 1817 გაუქმდა სასწავლებელი ესე და გადაგვიყვანეს სემენარიასა, რომელიცა განხსნა მასვე წელსა 1 ოკტომბერსა ექსარხოზმან თეოფილაქტე. კარგად მახოვს დღე ესე 8 წლისას, ოდეს რექტორმან პირველმან ვიტალი კურთხევისა დროსა და სხურებისა გვიბრძანა ვუყრიდეთ თეოფილაქტეს ყვავილოვანთა ბალახთა.

79) ზოსიძე, ბერი დავით გარესჯელი, გამომკვეთელი სენაკისა და კანკელისა, თფილისს სიონისა შემშაადებელი.

80) ილარიონ არქიმანდრიტი, ვაჩნაძე; — მრავალი დასდვა ამაგი საბა წმინდის მონასტრის განახლებაზედ კახეთს.

81) დარჩია მელიქი ბებუთაშვილი, კუზიანი ტანით და ფრთხილი საქმეში კაცი. პატივს სცემდა მას მეფე გიორგი, თუმცა ვანარისხაცა ორგულობისა შეწამებისაგამო. მოკვდა 1827 წელსა.

82) სტეფანე გურგინბეგიშვილი, კაცი მდიდარი და დარბაისელი, მოკვდა 1808 წელსა.

83) ოსეთა ბებუთაშვილი, მიშკარბაში, მამა ვასილისა ლენერალ ოტინფანტერისა. ელჩად ხმარობდა მას ეჩმიაწინსა და ერევანსა. მოკვდა 1807 წელსა.

84) აღა და დანიელ ფითუაშვილ [ნ] ი, მოქალაქენი დარბაისელნი.

85) . . . მუნთუაშვილი.

86) მიკირტუმთაყუაშვილი, სასახლისა კაცი და მოქალაქე.

87) აღალო ოქუაშვილი, დიდი მდიდარი საკათოლიკოსო ყმა.

88) რევაზ და ზაქარია ანდრონიკაშვილი, ქიზიყისა მოურავნი ().

89) იოანე ანდრონიკაშვილი ეშიკალაბაში; მეგვიდრისა მახლობელი და ერთგული. გარდაიცვალა 1830 წელსა.

90) სვიმონ აბაშიძე, მეფის გიორგისა მძახალი და მისგან პატივცემული.

91) სვიმონ ბებურიშვილი, დიდი და გამოჩენილი ვაჟკაცი, გმირთა გმირი. ესე ვაიქცა 1803 წელსა და მივიდა თვისსა ძმასთან ადამთან, რომელიცა ახლდა მეფის ძეს ალექსანდრეს. დამსწრემან რუსთა თანა სპარსთა ომისა, შეიძინა სპარსნი მხლალნი. ამისთვის უიმედო მათგან გამოვიდა რუსთან და გამოიყვანა ცმა თვისი.

92) თაღია ჩოლაყაშვილი, — გაიქცა სპარსეთსა აღექსანდრესთან და მერეთ მობრუნდა. მოკვდა 1836 წელსა. მეფე გიორგიმ მიანდო მზრუნველობა რუსთა ჯარისათვის, რომელიცა იღვა საგარეჯოში და ახლო მისსა სოფლებში.

93) ჰუსეინოლლი სულიანი, ბორჩალოელი, მეფისა მცნობი; საქმეთა შინა მრავალთა მისგან ხმარებული. შემდგომად მეფისა არ დამორჩილდა რუსთა და ივლტოდა სპარსეთად.

94) ალიბეგ, სულთანი ყაზახისა, მდიდარი საქონლითა, შემნახვი მეფისა გიორგისა, ცხვრისა და ძროხის არვეთა. ივლტოდა სპარსეთად.

95) იბრაღიმ, სულთანი შამშადილისა. ამას ებარა მეფისა ჯორები და აქლემები.

96) პეტრე ლარაძე, მოლექსე და მწიგნობარი, შვილი მღვდელთა ხარებისა ეკლესიისა, რომელიცა თეიმურაზ მეფემან მოულოფრანგთა. მოკვდა 1837 წელსა.

97) დავით რექტორი ალექსიევი. მოკვდა 1825 წელსა.

98) ომან ხერხეულიძე, აღმწერელი მეფის ირაკლის ცხოვრებისა; მოკვდა 1805 წელსა. ახლდა იულონსა და მომღურავი მისი ეახლა მეფეს გიორგის, რომელმანცა უბოძა მდიენობა კახეთისა ოქმითა.

99) სტეფანე ფერშანგი, გორელი სომეხი, მოლექსე. ამან ტყვედ მოყვანილსა ლეკსა ოსოქოლელსა ასესხა ფული რვა თუმანი და დაიხსნა მაჩაბლისაგან, პირობითა, რომ გამოუგზავნის. ლეკმა დაიცვა სიტყვა მიცემული და გამოუგზავნა რვისა ნაცვლად ათისცნო ესე მეფემან და იამა მეფესა. — იყო სტეფანე მოიჯარადრე ბურნუთისა და თამბაქოსი თფილისს. მრავალია მისგან დაწერილი ლექსი. მოკვდა თფილისს, 1839 წელსა, ღრმად მოხუცი.

100) დიმიტრი, იოსებ მდიენის შვილი, გვართთ თუმანიშვილი. მოლექსე. მოკვდა 1821 წელსა. ახლდა მეფის ძეს მიხაილს. ს.-პ. ბ.

მისგან დაწერილსა ლექსსა სიყვარულითსა:

„სიცოცხლეს შენგან მოველი,
უკვდავება ხარ ცხოველი“.

უქმნა დაწუნება ლექსადვე მღვდელმან ეგნატე იოსელიანმან. ამას შეუდგინეს ბაასი. მიწერ-მოწერისა ესე წიგნაკი, წარკითხული ჩემსასიყრმეში, ველარსად და ვერვისთან ვპოვე. დიდის გონიერებით იყო ორთავე მხრიდგან ნაწერი. — იყვნენ სიყრმით მეგობარნი და მეზობელნი სახლთა სადგურით, მეფეთა სასახლისა.

101) ბესიკი ანუ ბესარიონ გაბაშვილი, მოლექსე, მოკვდა 1799 წელსა *; ამაზედ მრავალი სწერია და მე არღა განვიმეორე.

102) სოლომანა აბამელიჭი, ბიძა მეფის რძლის ელენესი. დავით მემკვიდრის ცოლისა. მეფე გიორგი პატივს სცემდა, პატივისცემისათვის თვისისა რძლისა. მოკვდა ბრმა, ღრმად მოხუცი 1823 წელსა.

103) საათნავა, სომეხი თფილისელი, ცნობილი გვამი, გამოჩენილი მოლექსე. მოკვდა 1801 წელსა; იყო მწერალი მარტივითა საუბარისა ენითა, გარნა ჰაზრთა მკვეთრთა მექონი. მისთა თქმათა დღესცა იგავად იტყვიან ქართველნი; იყო მომღერალიცა, იყო სომეხი და სძაგდა სომეხი; ამისთვის ემღუროდენ სომეხნი.

104) ოთარ ქობულიშვილი, სოფლისა კისისხევისა, დესპანი ქართველთა მოსკოვისა, ოდეს შეერთდა საქართველო რუსეთსა 1801 წელსა. გარდაიცვალა 1830 წელსა; იყო ესეცა მოლექსე სიყვარულისა და მიჯნურობისა. ლექსთა მისთა იმღერდენ ქართველთა მოსაკრავენი და მეჭიანურენი.

105) გიორგი ავალიშვილი, ცოლისძმა გარსევან ჭავჭავაძისა.

106) იაია ავალიშვილი, ძმა გიორგისა, ცოლის ძმა გარსევან ჭავჭავაძისა. იყო დესპანად, ოდეს შეერთდა საქართველო რუსეთსა 1801 წელსა. მოკვდა კახეთს 1837 წელსა.

107) გარსევან ჭავჭავაძე, გვამი ცნობილი.

108) პაატა ჭავჭავაძე. ამას მიანდო მეფემან ირაკლი გამოყვანა 900 ლეკისა და სარდლობაცა იმერეთისაკენ, მუნ მისრულთა ლეკთა შესაწევნელად ქართველთა ჯარისა, ოდეს დასვეს მეფედ სოლომონ. ლეკთა ალაოხრეს იმერეთი, დაიტაცეს ეკკლესიათა სამკაულნი და ბარძიმ-ფეშხუმი ჰქმნეს ჭურჭელად ჭრაქისა ასანთობელად. ესე იწყინეს იმერთა და დიდად ემღუროდეს მისსა სარდლობასა. იტყვიან დღემდე იმერელთა თფილისისა ალებისა დღესა სპარსთაგან, მაგიერი გარდუხადეს ქართველთაო: ე. ი. გაცარცვეს თფილსიო.

109) ნიკოლოზ მხატვარი აბხაზი, შვილი მისი იოანე იქმნა შემდგომად ლენერალი (). დედოფალმან დარეჯან დაახატვინა ამას კანკელი ანანურისა ეკკლესიისა და სხვათაცა ეკკლესიათა, ამანვე განაახლა სიფრთხილით ანანურისა ეკკლესიისა კედელზედ დახატულნი ძველად 13 ასურელთა მამათა ხატნი. დღეს არღა არიან ესენი.

110) იოსებ კალატოზიშვილი, ახლდა მეფესა გიორგის და მერეთ დედოფალსა მარიამს; ამან ვასცა დედოფალი, რომელსაცა

* ბესიკი გარდ. 1791 წ. იანვარში.

უნებდა გაქცევა ქალაქიდან თუშეთსა ანუ ფშავ-ხევსურეთსა. კნიაზმან ციციანოვმან დაასაჩუქრა იგი; მოკვდა 1834 წელსა. მრავლად ემღეროდა მას მეფის ძე თეიმურაზ; როტიე გოლლანდიელი სწერს მისთვის თვისსა წიგნში. თუმცა ახსენებს მას გვართ და არა სახელით.

111) იო ან ე ა ბ ხ ა ზ ი კარდნახელი, კაცი ქრისტიანე და პატივცემული; მოკვდა 1828 წელსა (). ესე გაგზავნა მეფემან გიორგი თელავსა ორჯერ და გაატანა სანთლები კელაპტრები, რათა დღესა ქეთევან დედოფლობისსა, დაესწროს წირვისა ჟამსა მცირესა ეკლესიასა შინა, აღშენებულსა მუნ თეიმურაზ მეფისაგან პირველისა. ესე ეკლესია არის პირველი, ნაკურთხი ქეთევან დედოფლისა წამებულისა სახელზედ.

112) ალექსანდრე მაყაშვილი, ეშიკაღაბაში მეფისა გიორგისა, ძე გამდელისა მისისა სვიმონისა. გარდაიცვალა 1823 წელსა ცხენიდან გამდმოვარდნით, ოდეს მიეგებებოდა მისულსა კახეთად და მიმავალსა გომბორისა გზით ექსარხოხსა იონას. ამანვე დაასაფლავა იგი იყალთოს მონასტერსა.

113) სვიმონ მაყაშვილი, ლალა მეფისა გიორგისა, დასაფლავდა იყალთოს მონასტერსა ().

114) დავით ჯიმშერიშვილი, ჩოლაყაშვილი, დიდად ნიქებული კაცის სიტყვითა და მწერლობითა ().

115) გიორგი თუმანიშვილი, ძე ევნატი მდივნისა, მოყვარე მწიგნობრობისა და მწერლობისა, ამან შეკრიბა ერთ წიგნად ლექსნი ძველად თქმულნი და უწოდა ქართველთა მწერლობისა ამის საუნჯესა „მრავალ-ყვავილოვანი“. დღესცა აქვს იგი შეილსა მისსა ლენერალ-მაიორსა ალექსანდრეს. მოკვდა 1837 წელსა.

116) იო ან ე ა ბ ა მ ე ლ ი ქ ი, ძმა მეფის რძლის ელენესი ().

117) სოლომონ (სოლომონ) აბამელიქი, ბიძა მეფის რძლის ელენესი, მოკვდა 1827 წ.

118) მირზა აფრიამა ენაკოლოფაშვილი, სპარსეთიდან მოსული. მეფემან გიორგიმ სამჯერ წარავლინა ერევნის ხანთან და მუნით შირვანსა ტყვეთა ქართველთა, დაშთენილთა მუნ დროსა თფილისის აოხრებისა, მოსაყვანად. მოკვდა 1824 წელსა.

119) შიო მექიანური, ქებული მრავალთაგან და მომღერალიცა. მოკვდა 1828 წელსა, გვებული დროთა ცვლილებისაგან, მტირალი წარსულთა ჟამთათვის, მისთვის ტკბილთა და ცრემლით მოსაგონთა. თვით პოეტი, გოდებით ჰკრავდა ჩანგთა და აგოდებდა თვით ჩანგსა.

120) დავითა მეთარე, წავეისელი.

121) [ალაჯა, მომღერალი], სომეხი თფილისელი.

122) [ალავერდა მომღერალი], თფილისელი თათარი.

123) ნინია, დურგალი ლალიაშვილი, ჩინებული ხელოსანი*.

124) გლახა კალატოზი ზაზიაშვილი, სომეხი. ამან ააშენა ეკლესია მარტყოფს გუმბათიანი და იქვე დაასაფლავა რუსთველმან სტეფანე 1826 წელსა.

125) ოქრომჭედელი [გაბრიელ მასხალოვი], (აწ ბასხაროვი), მისგან მრავალი ნაკეთები ბარძიმ-ფეშხუშნი, ჯვარნი და ხატნი შემკულნი. ალევის სამების ეკლესიაში არის ერთი მისგან გაკეთებული სასანთლე ვეცხლისა ბატკნად ანუ ცხვრად ნაკეთი ვეცხლისა. ესე შეუწირაგს მეფისა გიორგის ძეს იოანეს, როგორც სჩანს ზედა წარწერიდამ.

126) სამართებლების** მკეთებელი ივანე ზოტიშვილი. ქალაქსა ს.-პ. ბ. გავიციან 1843 წელსა. . . . სლივიცი მოხუცი, მამა მის სლივიციისა, რომლისაჲცა ძეგლად სიმხნისა იმპერატორმან ნიკოლოზ უწოდა სიმავრესა ერთსა პოლშაში „ფორტი სლივიციისა“. ესე მოხუცი სლივიცი იყო ზუბოვისა ადიუტანტი დერბენტსა და როდესაც იმპერატორმან პავლე დააბრუნა ჯარი რუსეთად, მაშინ მოვიდა იგი თფილისს 1797*** წელსა და მოისყიდა სამართებლები****, ეგონა კიდევ იყო ხელოვნება ესე მუნ და მთხოვედა დაუბარო მას რავედენიმე. თვითოში მივე თვითო აბაზიო. არცა ერთი ევროპაში ნაკეთი არ შეედრება თფილისისა სამართებლებსაო*****.—ესრეთ ადვილათ იკარგება ხელოვნება?

127) ასლან ორბელიანი, ეშიკალბაში მეფისა; მცოდნე სპარსულისა ენისა, დასაფლავდა მთაწმინდას თფილისში.....წელსა 1826. ერმოლოვისა თხოვითა დაამშვიდა აღრეულობა ყაზახში და არცა მიუდგა მეფის ძეს ალექსანდრეს, რომელთა წერილთა არ უმაღევდა ერმოლოვისა. შემდგომად სპარსთა დამარცხებისა შამქორს ერმოლოვმან ჰკითხა ასლანს: „მითხარ, გიყვარვარ თუ არაო?..“ ასლანმან

* № № 122 და 123-ის შორის წაშლილია სიტყვები:

[საათნავა მოღვექსე და მომღერალი]

ზაალ, პაატა, ოტია	}	მომღერალნი ქართველნი
ისმაილა, უსეინა		თათარნი
თარუმა, პოლოს		სომეხნი.

პირველი სტრიქონი (კვ. ფრჩხილებში) ეკუთვნის ბარბარე ქობულაშვილს.

** ხელნაწ. „სამართებლისა“. რ ე დ.

*** ხელნაწ. 1897.

**** ხელნაწ. „სამართებლები“

***** ხელნაწ. „სამართებებსაო“.

უპასუხა: „სარდალო, არც მყვარებიხარ და არც მიყვარხარო“. — მოიწონა ესე სწორე მისი თქმა და უთხრა: ერევანსა რომ შემოვადგებით, მაშინ შევრიგდებითო.

128) იოანე სარდალი, ოდესკ. ციციანოვისა დროსა წარვიდა ჯარში, მაშინ ესე და ასლანცა და სხვანი თავადნი იგდეს ტყვედ სპარსთა. ფათალიშახმანნახა ესე იოანე და ოდეს იხილა მისსა გულზედ ვარსკვლავი ანნასი, ბოძებული იმპერატორისაგან, მაშინ ჰყვედრა მრავალი, მისწვდა თვით ვარსკვლავსა, მოგლიჯა იგი და გარდაავდო და უბრძანა: „ამისთვის უღალატე შენს მეფესა და ქვეყანასაო?“ — მოქცეული თვისდა გარდაიცვალა თფილისს . . .

129) აბელ ჩოლაყაშვილი, მეფისგან გიორგისა შერისხული თელავს, სადაცა მოვიდა გვიან და არა უნებდა მოწერა ხელისა ფიცისა ქალალღზედ. 1812 წელსა უღალატა რუსთა, რომელთაცა გაგზავნეს სიბირს; უკუ მოქცეული მოკვდა კახეთს 1838 წელსა.

130) აბელ ანდრონიკაშვილი, მიმბაში მეფისა გიორგისა, აღმშენებელი ქოდალას ღეთაებისა გუმბათიანისა ეკლესიისა ქაშოეთისა თფილისს ეკლესიისა პლანისა. 1812 წელსა ბუნტისა გამო გაგზავნეს სიბირსა და უკუმოიქცა 1817 წელსა. იყო სიძე სარდლის იოანესი. მოკვდა და დაეფლა მუნვე 1835 წელსა.

131) თომა ანდრონიკაშვილი, შვილისშვილი მეფისა მეფის ასულის ბარბარესაგან, ჯერეთ ყრმა იზრდებოდა მეფესთან. მოკვდა 1847 წელსა.

132) დავით მიმბაში თარხნიშვილი. ცოლი ამისი მაკრინა იყო ცოლის და დადიანის ლეონისა, და დედიდაა დავით უკანასკნელისა დადიანისა. გარდაიცვალა 1837 წელსა. ესე იყო მიმქმელი მეფის რძლის ელენესი, მეფის ძის დავითის ცოლისა (მემკვიდრისა), ოდეს მიიღო მართლმადიდებლობითი სარწმუნოება.

133) გიორგი ჩოლაყაშვილი, შერჩა მეფესა გიორგის, ვითარცა მეფის ძის ბაგრატის ნათესავსა ცოლით, და ვერ შერჩა რუსთა, რომელთაცა უღალატა 1812 წელსა; ამისათვის პყრობილი თფილისის ციხესა, მოკვდა 1813 წელსა.

134) აღამ ანდრონიკაშვილი, მილახვარი მეფის გიორგისა. 1801 წელსა გაჰყვა სპარსეთსა მეფის ძეს ალექსანდრეს. მოვიდა მუნით 1804 წელსა. მოხუცი 80 წლისა მოკვდა 1854 წელსა ვეჯინში.

135) ბეცია თურქისტანიშვილი, ესე იყო მოურავად ტირძნისა სოფლისა, მეფისაგან გიორგისა დადგენილად.

ტირძნისისათვის, სადაცა იყო ეგნატი იოსელიანი, სწერს შემდეგსა:

„ტირძნისი ყოფილა არაგვის ერისთვის საპურე სოფელი და მეფემ ირაკლი არაგვთან ტირძნისიცა ჩამოართვა არაგვის ერისთავთა.

„მაშინ ტირძნისი მისცა სარჩოდ ხერთვისისა ბეგსა ახალციხიდან აქ გადმოვარდნილსა. მას ბეგს გამოართვა მეფემ ერეკლემ და მისცა სამოურაოდ დავით ვისმე აბაშიძეს, და შემდგომად აბაშიძისა, მისცა მეფემ ერეკლემ მეთოდი რაჭის ერისთავს. შემდგომად გარდაცვალებისა მეფის ირაკლისა, გამეფებულმან მეფემან გიორგი წარგზავნა გამგედ მის სოფლისა ბეცია თურქისტანიშვილი და როდესაც ახალსა დროსა მეფისა გიორგისა გამეფებისა, დავით ბატონიშვილი გადმოვიდა რუსეთით და ლაშქაროვის მაგიერ სოფელი სთხოვა მეფესა, მაშინ მეფემან დაუწერინა სიგელი ტირძნისისა რომ არის ლაშქაროვისაო. მაშინ ის სოფელი მიაბარა მეფემან სიგლითურთ დავით ბატონიშვილსა. დავით ბატონიშვილმან გამგზავნა მე განმგედ მის სოფლისა და მე გამოვსცვალე ბეცია და ვიყუვ ორს წელს გამგე მისი ჩღუც და ჩყუთ და რაც გამოსავალი იყო სოფლიდან ჩემს სარგოს მე ვიღებდი და საბატონოს ვუგზავნიდი დავით ბატონიშვილსა. მერმე მე გამომცვალა სვიმონ გაბაშვილმან 1799 წელსა. 1802 წელსა რუსეთით მოვიდა ნიკოლოზ-ონიკოვი და ლაშქაროვსა ტირძნისი მიებარებინა მისთვის. ამისთვის მან ონიკოვმან გამოსცვალა სვიმონ გაბაშვილი და მიიღო ონიკოვმან ტირძნისი. შემდგომად მისსა მიიბარა ლაშქაროვისაგან და ონიკოვისა იოსებ დეკანოზმან წინამძღვრიშვილმან. ამისისა მოქმედებითა გაისყიდა ტირძნისი და მიესყიდა სულხანოვს.“

136) იოზ ზედგინიძე. ესე იყო მოურავი და სალთხუცესი მუხრან-ბატონისა; მეფე გიორგი სწყალობდა მას ვითარცა მეფეთა ერთგულსა და უბრძანებდა ყოველთვის საამოდ მისდა სიტყვათა. თვით მუხრან-ბატონი ექცეოდა მას ვითარცა კაცსა დარბაისელსა. მოკვდა მოხუცი 1819 წელსა.

137) დიმიტრი საგინოვი. ზედამხედველი ქ. თფილისის თამბაქოს იჯარისა მეფისა გიორგისა დროს. ნაცვლად ამისა მიეცა რუსთაგან პენსია. მოკვდა 1821 წელსა.

138) შიოშ თუმანიშვილი, ძე სულხანისა. მეფე ირაკლი სწერს მამასა მისსა სულხანს შემდეგსა წერილსა, რომელსა შინა მოიხსენებს შიოშსაცა:

„ჩვენ მაგიერად თუმანოვს მდივანს სულხანს მრავალი მოკითხვა ეუწყოს. მერე შენი წარმოგზავნილი მაიორის დისწული დავით, მრავლის საქმეების გამო აქამომდე ვერ გამოვისტუმრეთ. რომელიც ამ დროს ჩვენის ქვეყნის ამბის ვითარება იყო; ჩვენი წიგნები მოგივა და ყოველსავე იმით სცნობ. ამ დავითის ხელით რომ წიგნე-

პი წარმოგეგზაუნა შენის ძმის წიგნში, შენი დიახ შეწუხება მოგეწერა ულუფის მოუცემლობის მიზეზზედ, და ჩვენ ამისთვის წარსულს ჟამს ერთი წიგნი მოვსწერეთ აშტარხანს თარხან-ალაშვილს სტეფანეს და სამოცს თუმანს დავესესხენით, რომ მანდ შენთვის უნდა გამოგზაუნა და მაგიერი ჩვენგან მიელო, და ერთი წიგნიც იოსებ არქიერს მივსწერეთ და იმასაც ასს თუმანს დავესესხენით შენთვის მოსაცემად და ჯერეთაც არ ვიცით ჩვენის მიწერილობისამებრ ხელი გაგიმართეს თუ არა, რადგანც აქაური ამბავი ყოველივე ამ ახლის ჟამში მოწერილი გვქონდა, რომელსაცა ჩვენის წიგნებითა სცნობ; ამისათვის ამ წიგნით ამბავს აღარას მოვიწერეთ: აქაური ნაღველი ნურა გაქვს რა, ღვთის მოწყალებით ვინცა ვინ შენიანი არიან, ყველანი მშვიდობით იმყოფებიან, და შენს შვილს შიოშს ჩვენ ფეშქაშ-ნივისობა ვუბოძეთ ქართლისა.

წელსა 1791.
აგვისტოს 20.

ირაკლი

“

ესე შიოშ იყო შემდეგ გუბერნიისა გახსნისა მიღებული რუსთა მთავრობისაგანცა; მოკვდა 1829 წელსა.

139) იოსებ მელიქიშვილი, ხაზინადარი. ამას უბოძა მეფემან ვიორგი ლაშქარ-ნივისობა სომხითისა და საბარათაშვილოსი *. მოკვდა 1830 წელსა.

140) სოლომონ ავალიშვილი, კახელი; 1800 წელსა, ოდეს რუსის ჯარი წარვიდა ყაზახსა, მაშინ წარატანა ჯარი ქართველთა 600 კაცი არაგველი სოლომონს. შვილი ამისი ივანე იყო ლენერალ-მაიორი და მოკვდა 1861 წელსა.

141) ზურაბ ყაფლანიშვილი, იყო ზედამხედველი თფილისის ბაჟისა, მოკვდა 1827 წელსა. ესე იყო მამა ლენერალ-ოტინფანტერისა კ. გრიგორი ორბელიანისა.

142) გიორგი ყაფლანიშვილი, ნაზირი მეფისა ვიორგისა, მცოდნე არაბულისა, სპარსულისა და თათრულისა ენათა. მოკვდა 1810 წელსა.

143) ელიზბარ ერისთვისვილი, ყულარალასი. ესე გადვიდა იმერთსა და მუნ შეირთო ცოლად ქალი იმერთა მეფისა სოლომონ დიდისა. დაახლოვებული იმერთა მეფისა დავითისა, ურჩევდა მიწერა-მოწერასა რუსეთთან და ჰგონებდა ამით ქსნის საერისთავოასა

* ხელ. „საბარათაშვილისა“.

მოპოვებასა, ჩამორთმეულისა ქართლისა მეფისაგან. მეფემან სოლო-
მონ მეორემან ჩამოართო სოფლები იმერეთსა ნაშოენნი და მიუბოძა
რა იგინი მალხაზ ანდრონიკაშვილსა, რომელიცა იყო ქმარბ მე-
ფის ძის არჩილის ქალისა მარიამისა. გადმოსრული იმერეთით მო-
კვდა ქართლსა 18 . . . წელსა.

144) მალხაზ ანდრონიკაშვილი, ამას ჰყვანდა ცოლად მე-
ფის ძის არჩილის ქალი მარიამ და სცხოვრებდა იმერეთსა. შემდგო-
მად მეფისა გიორგისა ებრძოდა რუსთა, ვითარცა ერთგული იმერთა
მეფისა სოლომონისა. 1811 წელსა წარვიდა სპარსეთად და უკუ-
მოქცეული მივიდა ახალციხეს და ტრაპეზუნტსა. აქა მოკვდა მე-
ფე სოლომონ 1815 წელსა. მალხაზ მერეთ მობრუნდა კახეთსა და
მოკვდა აქა 18 . . . ; ლენერალ ლეიტენანტი იოანე მალხაზიჩი
ანდრონიკოვი—დღესცა ცოცხალი არის შვილი მისი.

145) ნინია ჩერქეზიშვილი, კაკაბეთის მოურავი. დამსწრე
ნიახურას ომშია. საყვარელი მეფისა.

146) ზაალ ანდრონიკაშვილი, სალთხუტესი მეფის ძის იო-
ანესი. დიდი ერთგული მეფისა.

147) დიმიტრი ჩოლაყაშვილი, ფშავისა, ხევსურისა და
თუშეთისა მოურავი.

148) იოსებ ჭავჭავაძე, ნაზირი მეფისა.

149) ადამ ვაჩნაძე, დიდი ვაჟკაცი. ამან მოკლა თოფითა ჯუნ-
გუთაი (?) დაღესტნელი, რომლისა თავი მოართვეს მეფესა შემდგომად
ნიახურას ომისა.

150) ილია ავალიშვილი. ესე გაგზავნა მეფემან გიორგი ძმას-
თან ალექსანდრესთან ჭარსა წერილითა მასთან და ომარხანთან წი-
ნათ ნიახურას ომისა. წერილითა ამით მოუწოდებდა ძმასა დამორ-
ჩილდეს და არა შევიდეს ქრისტიანეთა სისხლის ღვრასა ლეკთა
შეწევნითა.

151) პაატა აბაშიძე ქართველი, ნაზირი; ამან შეიპყრა გზა-
ზედ კაცი, ძმისაგან მეფისა ალექსანდრესაგან გაგზავნილი იმერეთსა
და მოართვა მეფესა თფილისს. წერილითა ამით სთხოვდა მოსცეს
ჯარი თვისი იულონს, რათა განაძიონ მეფე გიორგი მეფობიდან
და მისდა ნაცვლად დასვან იულონ. ამასავე დროსა უნიშნავდა ღლე-
სა, როდესაც უნდა შემოვიდეს ლეკთა ჯარი და განაძიონ თფილი-
სიდან თვით რუსნიცა, მეფისა გიორგისაგან მოყვანილნი საქართვე-
ლოსა.

მეფემან აჩვენა ესე რუსისა ლენერალსა და თვით ნამდვილი უბრ-
ძანა კაცა ძმისა თვისისა ალექსანდრესსა, წარიღოს და მიართვას
მეფესა სოლომონს.

152) გიორგი ხერხეულიძე. მეფემან წარავლინა ესე და ზაალ ბარათაშვილი მდივანბეგი დემურჩალოს, ბრძანებითა, რათა ჩამოართოს მოურავობა ესე მემამოხესა თამაზს ყაფლანიშვილსა და მიიბაროს ზაალ ბარათაშვილმან. დარეჯან დედოფალმან იწყინა ესე და იქმნა დიდი შფოთი წინათ გარდაცვალებისა მეფისა. ამისთვის მინვარსა 1801 წელსა მოვიდა ალექსანდრე ყარაბაღით ყაზახში და აცნობა დედასა წერილით, რას მიბრძანებთო. მეფე გიორგი, გარდაცვლილი 28 დეკემბერსა, ჯერეთ არ იყო დასაფლავებული.

153) გაბრიელ რატიშვილი. ამას ვითარცა ომში ნიახურას დასწრობილსა, გაატანა მეფემან წერილი, ერთი ხელმწიფე იმპერატორთან და ერთი კნორრინგთან ლინიაზედ. წერილებითა ამით მოახსენებდა პავლეს მადლობასა ჯარისათვის და გაუგზავნა ლექთა ბაირაღები; და ითხოვდა, რათა დაჯილდოვდენ ლაზარევი, გულიაკოვი, მეფის ძენი იოანე და ბაგრატ და სხვანიცა. ამასვე გაატანა საკუთარი მოხსენება, ვითარცა განმგემან ჯაბახანისა, თვით მეფისძემან იოანე, ლენერალ კნორრინგთან.

154) ზაზა ანდრონიკაშვილი, წარსრული ს.-პ. ბ. 1800 წელსა დესპანთა თანა, ზრუნვიდა დიდად მეფობისათვის ქართველთა, და ამისთვის არ მოეწონა მოხსენება ლენერალისა კნორრინგისა, მისრულისა 1801 წელსა ს.-პ. ბ., ვითამც ქართველთა არა სურდესთ თვისი მეფე. მასვე დროსა მისწერა წერილი იოანე სარდალსა ორბელიანსა და ურჩევდა არა ქმნან ამოვარდნა მეფობისა საქართველოში. წერილი ესე ივდეს რუსთა და აღუქრძალეს მოსვლა საქართველოდ. 1818 ესე ზაზა და დოსითეოს ეპისკოპოსი ფიცხელაური წარვიდენ ნევისა მდინარისა შესართავსა ფინის ზღვის პირსა, და აქა ბანაობდენ ცურვითა; მსწრაფლ აღელდა ზღვის-პირი. დოსითეოს ცურვითა გამოვიდა წყლისა პირსა და ზაზა მოტაცებული ღელვისაგან დაირჩო. ვერღა იპოვეს ვერცაღა გვამი მისი. იყო წლისა 50 და სცხოვრებდა იულონ მეფის ძესთან მისსა მწყალობელთან, რომელთაცა უყვარდა იგი, ვითარცა კაცი დიდად სიტყვა მკვერი და აზრთა დიდთა და საფუძვლიანთა მექონი.

155) გიორგი ამილახვარი, ამას ჰყვანდა ცოლად დამ სარდლისა დავით ორბელიანისა. 1801 წლისა იანვრის დამდეგს, იულონმან მოიტაცა ტყვედ ცოლი ესე მისი ქეთევან და მიიყვანა თვისდა სოფელსა ბელოტს. მემკვიდრე მეფის ძე დავით აპირებდა რუსთა ჯარითა ზედა დასხმასა. მაშინ გაიქცა იმერეთსა იულონ და განთავისუფლდა დისწული მემკვიდრისა ტყვეობისაგან.

**მოხელანი მოუკავად მუზისა გიორგისა ღროსა იყვანი
უმადავნი პირანი:**

მოურავნი ქართლისა:

ერასტი ამილახვარი	სოლანლულს
ქაიხოსრო სუმბათოვი მოლა- რეთხუცესი	ნავთლულსა დიდუბეში
ბარამ გურგენიძე ნაზირი	წინწყაროს ორსავე ავლაბარში
ალექსანდრე მაყაშვილი	კუკიას
ფარსადან ქარუმიძე	ახალ სოფელში
გიორგი ამილახვარი	გორში
ლუარსაბ ლოლაძე და გოგია ბეგიაშვილი	მეჯვრისხეცს
გოგია ბეგიაშვილი	მეჯულაში
დავით ბიბილური	სათემოს
ფირან ჩერქეზიშვილი	კიწნისში და ტყვიავში, ლეი- დისში
გოგია ფურცელაძე	პატარა ლიახვსა და ოსებისა
გოგია მირზაშვილი	ვანათსა, არბის, შინდისს
ევნატი იოსელიანი (ორჯერ)	ტირძნისში
ნინია ამილახვარი	ცხინვალში და ქარელში
მიმბაში ზაზა მაჩაბელი	ქელვი და აჩაბეთი
ნაყსიდა ზარდიაშვილი	მალრანდოვლეთში
ევგენი აბაშიძე	ალსა, სურამსა და ქეფინის- ხეცსა
ნიკოლოზ გლურჯიძე მოლა- რეთხუცესი	ხიდისთავსა
დომენტი წინამძღვრიშვილი	გლურჯეთსა
დავით აბაშიძე ქეშიქჩი-ბაში	ბორჩალო და შილიხოს
შანშე ერისთვისიშვილი	შულავერსა
რევაზ ვახვახიშვილი	ახატელისა თათრებისა
თამაზ ორბელიანი	დემურჩასალის
ადამ ანდრონიკაშვილი	კახეთში თათრებისა ქირჩხლის
ოსეფა ბებუთაშვილი მიშკარ- ბაში	ბაადარსა

სოლომან არლუთაშვილი	სარვანში
სამ ბარათაშვილი	ძველს თაქლასა
პაატა აბაშიძე	ახალს თაქლასა
სოლომან გაბაევი	მულანლოსა
გიორგი ციციშვილი სარდალი	ელეებისა, ქოლაგირისა, მულან- ლოსა, ქოშქილისისა, აყლი- ლისა, უზუნლარისა და დი- სილისა
ოსეთა ყორღანაშვილი მილახვარი	ჰასან-ხოჯალისა
გარსევან ქავჭავაძე	ყაზახის თათრებისა
გიორგი ციციშვილი სარდალი	ფამბაკისა

მ ო უ რ ა ე ნ ი კ ა ხ ე თ ი ს ა :

ნიკოლოზ ჩერქეზიშვილი	მანავში
თადია ჩოლაყაშვილი (მის ნაცვ- ლად ვახტანგ ორბელიანი)	თვალ-საგარეჯოს,სართიქალაში
დავით მაყაშვილი	უჯარმასა
ზაალ ანდრონიკაშვილი	ორსავე მარტყოფში
გოგია ნათალიშვილი	ლილოსა
დიმიტრი ჩოლაყაშვილი	თიანეთში და მარილისში
გლახა საგინოვი აზნაური	ქისტაური
ალექსანდრე მაყაშვილი	ბოჭორმას
დავით და იოანე ქობულოვი	ზემოხოდაშენსა
ალექსანდრე მაყაშვილი *	ძველის გალავნისა თელავსა
იროდიან გურგენიძე	თელავსა
გიორგი ვახვახიშვილი	კალაურსა
იოსებ ქავჭავაძე	ირაკლის ციხისა
სტირიდონ ჯანდიერიშვილი	ქვემო ხოდაშენსა და შაშიანსა
ომან ჯანდიერიშვილი	ურიათუბანსა
დიმიტრი ანდრონიკაშვილი	ველისციხეს
დავით ჯანდიერიშვილი	გურჯაანში
დურმიშხან ჩოლაყაშვილი	პანკისში, ბახტრიონსა და ქორ- ბალას
ალათანგო პეტრიაშვილი	მალრიანში
ნიკოლოზ ჩოლაყაშვილი	ლალისყურსა
თამაზ ჯორჯაძე	შაქრიანსა
დიმიტრი ჯორჯაძე	ენისელსა
დავით მაყაშვილი	აღდგომას

* ორივე სიტყვა გადახაზულია ხელნაწერში.

გიორგი ნოდარიშვილი და ფა- რეშხუცესი ანდრუყათარ ბანცუ- რიშვილი	შილდას
კირილე ავალიშვილი	ლომის-ციხეს
დავით ჩოლაყაშვილი	ვეფხვის-ციხეს
ლუარსაბ თარხნიშვილი	ფაშაანსა
იმონ ქობულიშვილი	სანავარდოს
გარსევან ვაჩნაძე	კუჭავანსა და ორსავე გავაზას
სპირიდონ თარხნიშვილი	ვანთას
ლუარსაბ თარხნიშვილი	აკურას
ომან მაყაშვილი	ყარაჯალას პირაქეთ თათრებისა და კახეთში მცხოვრებთა
დავით და იოანე ქობულიშვილი	თათრებისა ყიზილ-აჯილისა
რევაზ ანდრონიკაშვილი სარ- დალი	ქიზიყში
როსტეფ ჯანდიერი ნასახჩი-ბაში	ჯიმიტსა და ყანდაურას
ნინია ჩერქეზიშვილი	კაკაბეთსა
დურმიშხან ჩოლაყაშვილი	თუშებისა
დიმიტრი ჩოლაყაშვილი	ფშავისა და ხევსურებისა

ს ა მ ლ ვ დ ე ლ ო წ ე ს ი

მეფისა გიორგი XIII დროსა სამღვდელო წესი იყო
შემდეგი:

- 1) კათოლიკოსი
- 2) ქართლსა მიტროპოლიტი: სამთავროჲსა
თფილისისა
რუისისა
- 3) არქიეპისკოპოსნი: წილკნისა
მანგლისისა *
- 4) ეპისკოპოსნი: ურბნისისა
სამთავეისისა
ნიქოზისა
- 5) კახეთისა მიტროპოლიტი: ალავერდისა
ბოდბისა
ნინოწმინდისა

* ამ სიტყვის წინ სწერია „არქიეპისკოპოსი“, რაიც ზედმეტია. რ ე დ.

6) არქივისკოპოს[ნი]:

რუსთავეისა
ნინოწმინდისა

7) ეპისკოპოსნი:

ნეკრესისა
ხარკაშნისა

მეფისა ღროსა იყვნენ მონასტერნი:

ქართლისა:

შიომღვიმისა.
მეტეხისა
იკორთისა
ანანურისა
ჯვარისა
მღვიმისა
ლარგვისისა
ხოზისა
ულუმბიისა
გეთსამანიისა
თირისა

კახეთისა:

12-გან ორნი: { დავით გარესჯელისა
 { იოანე ნათლისმცემ-
 { ლისა

შუამთისა { ალავერდელი განაგებ-
ბოქორმისა { და

წ. საბასი {
ხირსისა { განიგებოდა
ღვთაებისა ვეჯინსა { ბოდბელისა-
ნათლისმცემლისა { გან

ქართლისა მღვდელთმთავარნი:
კათოლიკოსი ანტონი II.

კახეთისა
ალავერდელი,—განმგედ თვით ან-
ტონი.

მთავარ-ეპისკოპოსი იოანე (მო-
კვდა 1802 წ.)
თფილელი არსენ
მროველი იუსტინე

ბოდბელი იოანე
ნინოწმინდელი მიხაილ
რუსთველი სტეფანე

წილკნელი იოანე (შვილი სქემოს- ნეკრესელი ამბროსი; ესე შილ-
სანისა ონისიფორესი 38 წლი- დას იღვა.
სა, ქარუმიძე.)

ჟრბნისელი იულიოს
სამთავნელი გერვასი
ნიქოზელი ათანასი

წიანხურისა ომში დასწრომზილნი და მხეოპიტი ა
ბამოჩენილნი მუნ პირნი იყვნენ:

- შეფის ძენი: იოანე
ბაგრატ
- ქართლისა თავადნი: პაატა აბაშიძე, ნაზირი მეფისა
ზაალ ბარათაშვილი მდივანბეგი
ვიორგი ხერხეულიძე
ვაბრიელ რატიშვილი
- კახეთისა: რევაზ ანდრონიკაშვილი, ქიზიყის მოურავი
ზაზა ანდრონიკაშვილი, სალთხუცესი მეფის ძის
იოანესი
იოანე ზურაბიშვილი
ზაზა ზურაბიშვილი
იოანე ანდრონიკაშვილი
როსებ ჯანდიერიშვილი
ვიორგი ჯანდიერიშვილი
ადამ ვაჩნაძე
იოსეს ვაჩნაძე
ასლან ონანაშვილი
ვიორგი ჩოლაყაშვილი
დიმიტრი ჩოლაყაშვილი, ფშავის და თუშის
მოურავი
ლუარსაბ სუმბათიშვილი, მიმბაში
იოსებ ჭავჭავაძე, ნაზირი მეფისა
ილია ავალიშვილი
იოანე ქობულთიშვილი, პოლკოვნიკი ქართველთ
თოფხანისა
ალექსი ყალათრიშვილი, კაპიტნად წოდებული
ქართველთ ჯაბახანისა და
ვიორგი ჩამბურიშვილი კაპიტანივე ჯაბახანისა

ამასვე ომში დაესწრნენ ექიმნი ქართველთა შეფისა, ფრანგნი
სარწმუნოებით:

ოსეთა ყარაშვილი და შვილი მისი იოანე

სამოხელონი მუჟისა ბიოგვისა XIII:

სამხედრონი:	სარდალი სარქარდარი მიმბაში პუნსედ-ბაში უზბაში ფანჯაბაში დელ-ბაში
სასახლისა:	სალთხუცესი ვეზირი მდივანი ფეშქაშ-ნევისი მუსტოუფი მოლარეთ-ხუცესი ნაზირი სალაროს ნაზირი მოლარე სალაროს მუშრიბი მუშრიბი თუმშალი
სამეფოჲსა:	ყულაჩ-ალასი ეშიკ-ალაბაში ქეშიქჩი-ბაში ქორიასაული ნასახჩი-ბაში მირისშქარ-ბაში ბოქოულთ-ხუცესი-
სამოქალაქონი:	მოურავი მელიქი მამასახლისი ნაცვალი ქეთხუდა თავი ქეთხუდა მეორე

სამოურავონი:

თფილისისა
ქიზიყისა
თუშისა
ბევსურეთისა
ფშაფისა
სამშადილისა
ბორჩალოსი
ფამბაკისა
გორისა
თელავისა
საგარეჯოსი
სურამისა

— ❦ —

რედაქტორის შენიშვნები

I. ტექსტისათვის

პლატონ იოსელიანის მონოგრაფიას „ცხოვრება მეფის გიორგი მეცამეტისა“ თავისი ისტორია აქვს. ეს წიგნი ავტორმა 60-ან წლებში დასწერა. 1867 წელს ზელნაწერი უკვე დასაბუქდად ჰქონია გამზადებული და წაუტოხავს ალექსანდრე ვახტანგის ძე ორბელიანს (1800—1869). ეს უკანასკნელი თავის პოლემიკურ წერილში „პლატონ იოსელიანს“ (იხ. წ. კ. საზ. № 1646) სწერს:

„პლ. იოსელიანმა წამიკითხა, 1867 წელსა აპრილის თუესა, თავისი ამ ახლო ხანებში თხზულება საქართველოს მეფის გიორგის მეცამეტეს ცხოვრება“ (გვ. 1). იმავე წელს ზელნაწერის ერთი ასლი, საკუთრივ მის მიერ შესწორებული (ამ ზელნაწერის შესახებ დაწვრილებით ქვემოთ), ბროსესათვის გაუგზავნია ქ. პეტერბურგს, იოანე ბატონიშვილისათვის გადასაცემად. თავდაპირველად კი მას განზარაზხა ჰქონია პირდაპირ თავისი ადრესატისათვის გადაეგზავნა ზელნაწერი. ეს ჩანს ბროსესადმი მიწერილ ბარათებიდან (იხ. პლ. იოსელიანის წერილები ბროსესადმი წ.-კ. საზ.-ის № 4797); 1867 წლის 22 აპრილის თარიღით პ. იოსელიანი სწერს ბროსეს ბარათის post-scriptum-ში:

„მეფისა გიორგი მე-XIII ცხოვრება ქართულად შევასრულე. ორ კვირაზედ ვუგზავნი კ. იოანე გრუზინსკის. ეს ამას თქუენ გარდმოგცემსთ. ვჭგონებ საჭირო იყოს აღსავსებად ქართულთა მეფეთა ცხოვრებისათვის, თქვენგანვე დაბეჭდილისა“ (იქვე... პ. იოსელიანი გულისხმობს ბროსეს შრომას: *Histoire de la Georgie, I—II, 1849...*).

მეორე ბარათში კი პ. იოსელიანი სწერს ბროსეს:

„უფალო ბროსეტ!

მოწყალო ხელმწიფე!

ამასთან მოპირთმევია „ცხოვრება მეფისა გიორგი XIII“ ჩემგან შედგენილი. გთხოვ განიხილო და მერეთ გარდაჰსცეთ უკანათლებულესსა იოანე გრუზინსკის, რომელიცა ჯერეთ არ არის პეტერბურლსა. იქმნება ამა ცხოვრებამან — უკეთუ თქუენცა დაუმატებთ თქუენთა სწოლიოთა, — შეავსოს პერიოდი ქართულთა მეფეთა.

თქუენი მორჩილი

პლატონ იოსელიანი

9 მაისს 1867

თ ფ ი ლ ი ს ი თ

მარი ბროსესა (1802—1880) და პლატონ იოსელიანის მეცნიერული ურთიერთობა არ არის შემთხვევითი. ეს ურთიერთობა იწყება 40-ან წლებიდან და გრძელდება 70-ან წლებამდე. როგორც მათი მიწერ-მოწერიდან ჩანს, პლ. იოსელიანი ბროსეს აწვდიდა საინტერესო ისტორიულ დოკუმენტებსა და ზელნაწერებს, გადაჰ-

ქონდა სხვადასხვა ტაძრის წარწერები და თავის გამოკვლევებთან ერთად უგზავნიდა პეტერბურგში, სადაც გამოჩენილი ფრანგი მეცნიერი ნაყოფიერ მუშაობას ეწეოდა ქართული ისტორიოგრაფიის დარგში. პლ. იოსელიანი აფასებდა „პირველი უცხოელი“ (მისივე სიტყვებია) დაინტერესებას საქართველოს წარსულითა და ლიტერატურით. თავის მხრით, მარი ბროსეც უგზავნიდა საკუთარ შრომებს პლ. იოსელიანს და აძლევდა რჩევებს ისტორიისა და გრამატიკის საკითხებში. ბროსე პირდაპირ გამოსთქვამდა ხოლმე თავის აზრს პლ. იოსელიანის შრომებზე (ამ უკანასკნელისადმი მიწერილ ბარათებში). როგორც ჩანს, პ. იოსელიანის გრამატიკა მას არ მოსწონებია (ამას ცხადყოფს პლ. იოსელიანის მკაცრი პასუხი, რომელიც მიწერ-მოწერაშია დაცული). „გიორგი მეცამეტეს ცხოვრებას“ შესახებ კი ბროსეს აზრი უცნობია.

მონოგრაფიის ხელნაწერი, რომლის შესახებაც პ. იოსელიანი სწერს ბროსეს, ამჟამად დაცულია საქ. მუზეუმში (იხ. საისტ.-საეთნ. სახ. № 2301). ის ხელთ ჭჭონია გრიგოლ ორბელიანს, რომელსაც ამ ხელნაწერის ასლი თავისთვის დაუტოვებია. ეს არ არის შემთხვევითი მოვლენა, თუ გავითვალისწინებთ იმ ლიტერატურულ ურთიერთობას და მეგობრობას, რომელიც ამ ორ არქაისტს შორის არსებობდა. პლ. იოსელიანი ავტორიტეტული პიროვნება იყო გრ. ორბელიანისათვის ისტორიისა, ლიტერატურისა და გრამატიკის საკითხებში. მათ შორის არსებობდა ურთიერთ რჩევის ტრადიცია და გაუგებარ საკითხების ახსნა-განმარტებისათვის გრ. ორბელიანი ხშირად მიმართავდა ხოლმე მას. ამ მოსაზრებას ადასტურებს ერთი დოკუმენტი—გრ. ორბელიანის წერილი პლ. იოსელიანისადმი—რომელიც აქ მოგვყავს:

„ჩემო მოწყალეო ბატონო პლატონ!

გთხოვთ მიბრძანოთ, სად იყო კარანუ ქალაქი და ანუ ამჟამად რას ეძახიან? ძალიან საჭიროა ჩემთვის, ესე იგი ჩემის ტოლუმბაშისათვის.

თქუენი გულითადი პატივისმცემელი

თ. გრიგოლ ორბელიანი

30 აპრილს 1870

[იქვე მიწერილი პ. იოსელიანის მიერ]:

კარანუ ქალაქი იყო ძველად სომხითისა. თეოდოსი დიდმან ვიზანტიისა იმპერატორმან (346 — 395) განაახლა და უწოდა სახელი თეოდოსიპოლი. თურქთა უწოდეს აზრუმი.

პ. იოსელიანი

[post-scriptum-ში]:

რომელთა დროსა ეწოდა ამას Arx Romanorum, ე. ი. სიმაგრე ანუ ციხე რომაელთა. აქედამ შედგა სახელი ქალაქისა: არხ-ურუმი, ე. ი. ციხე-ურუმი თა ანუ რომაელთა“ (იხ. საქ. მუხ. № 1839)“.

ამიტომაც სრულიად ბუნებრივია თუ პ. იოსელიანის ხელნაწერის ასლი ორბელიანს თავისთვის დაუტოვებია.

როცა ილია ჭავჭავაძემ მოისურვა „ცხოვრება“-ს დაბეჭდვა ჟურნალში 1878 წელს, გრ. ორბელიანმა მას გადასცა ხელნაწერის ასლი. აი გ. ორბელიანის წერილიც ილიასდამი (იხ. წ.-კ. სახ.-ის № 2660):

„ჩემო ბატონო,
კნიაზო ილიაე!

სიხარულით მომიბრძნებია მეფე გიორგის ცხოვრება თქუენის ახალის ჟურნალისათვის. მოიხმარეთ, თუ გამოგადგებათ, მაგრამ კი თავის დროზე ისევ და-მიბრუნეთ

თქუენი მარადის ბედნიერების მსურველი

თ. გ რ ი გ ო ლ ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი

27 დეკემ: 1878.

„ცხოვრება“ პირველად დაიბეჭდა ჟურ. „ივერიაში“ 1879 წელს (იხ. № № 9—10). ცალკე გამოსცა ზ. ჭიჭინაძემ 1895 წელს. ეს გამოცემა წარმოადგენს ივერიის ტექსტის განმეორებას და შეიცავს ყველა იმ შეცდომებს, რომლებიც „ივერიაში“ დაბეჭდილ ტექსტში მოიაპოვება—გამომცემელს უცვლელად გადმოუბეჭდავს მონოგრაფია ჟურნალიდან. ამის შესახებ სწერს თვითონ გამოცემელიც: „გიორგი მეფის ცხოვრება“ დაიბეჭდა დედანზედ სასტიკის შეთანხმებთ და შედარებით. ბევრს ალაგას ჩვენ შეცდომებიც შევამცინეთ, მაგრამ ამას ჩვენი კალამი არ შეხებია, არსად წერტილი, მძიმეც კი არ შეგვიცვლია. მხოლოდ ჩემის ავადმყოფობის მეოხებით ერთს ფორმაში შეცდომა მოუხდა კორექტორის (ric) მსწორებელს და ერთს ალაგას ჰაბუას (ორბელიანი) მაგიერ ჰაბუა ნახმარი“ (იხ. ცხოვრება მეფე გიორგი მეტამეტისა და საქართველოს რუსეთთან შეერთება. აღწერილი პლატონ ეგნატის ძის იოსელიანის მიერ. ტფილისი, 1895. გვ. 1, ბოლოში).

„ცხოვრება“-ს დედნის ის ასლი (ორბელიანისეული), რომელიც ივერიაში დაიბეჭდა, ამჟამად უცნობია. საქ. წ.-კ. სახ.-ის № 3053 წარმოადგენს მონოგრაფიის პირველი ვარიანტის ასლს, რადგან მასში არ მოიაპოვება ის ადგილები, რომლებიც პ. იოსელიანს დაუწერია უფრო გვიან. ქრონოლოგიის აღმნიშვნელი ციფრები ბევრ ადგილას არ არის დასმული და მონოგრაფიის მხოლოდ შემდეგ თავებს მოუღწევია ჩვენამდე: VII, XXVIII, XXIX — XXXII, XXXIV — LXIII, LXVI, LXXVIII, LXXIV — LXXXI, LXXXIII — C, CII — CXI, CXIII — CXV, CXVII — CXXV, CXXVII — CXXXI, CXXXIII — CXXXIV, CXXXVI — CXXXVII, CXXXIX, CXLI — CXLIV, CXLVI — CXLIX, CLII; ამრიგად, წ.-კ. სახ. № 3053-ს მნიშვნელობა არა აქვს მონოგრაფიის ტექსტის დადგენისათვის. მაგრამ ამ ხელნაწერთან ერთად დაცულია ორიგინალები ზოგიერთი დოკუმენტისა (მაგ. ბარბარე კობულაშვილის წერილები და სხვ.), რომელიც მონოგრაფიის პირველ გამოცემაში იყო დაბეჭდილი დიდი შეცდომებით.

მონოგრაფიის ტექსტის გასწორებისას ჩვენ მივმართეთ სარსტ.-სავთ. სახ.-ის, ხელნაწერს № 2301; ეს ხელნაწერი, როგორც აღნიშნული იყო, წარმოადგენს მონოგრაფიის ძირითად დედანს, თუმცა მონოგრაფიის უმეტესი ნაწილი გადაწერილია სხვისი ხელით, რომელიც შემდეგ ავტორს გაუსწორებია. ეძღვნება ის ითანე გრუზინსკის და ჩასმულია კარგ ყდაში. მე-2 ფურცლის პირველ გვერდზე სხვისი ხელით დაწერილია სათაური:

ც ხ ვ რ ე ბ ა

მ ე ფ ე ს გ ი ო რ გ ი XIII-ის ა

თ ფ ა ლ ი ს ი

(შავი კორპუსით აწყობილი ასლები დაწერილია ხუცური ასომთავრულით)

შე-3 ფურცლის 1-ლ გვერდზე მეორდება სათაური:

ცხოვრება,
მეფისა გიორგი მეათცამეტისა
აღწერილი,

პლატონ ეგნატის ძის იოსელიანის მიერ

თფილისი
1867

შემდეგი ფურცლის ცალკე გვერდებზე დაწერილია მიმართვა იოანე გრუზინს-კისადმი (ხელი პლატონ იოსელიანისა):

„მათს უგანათლებულესობას

მეფისა გიორგი XIII ძის იოანეს ძის ძეს

იოანე გრიგორის ძეს გრუზინსკის

დაეპსწერე ცხოვრება ესე მეფისა გიორგი XIII ვიტყვი სეინდისით, პირუთ-ნებელად, მოვიღე ცნობანი ესენი ჭეშმარიტთა მომთბრობთა პირთაგან და წე-რილთაგან ნამდვილთა, რო[მელ]თაცა მოაწიეს ჩემადმდე. შევისწავლე საქმენი ესენი კაცთაგან, თანადამსწრეთა დროთა მათ და თვით მოქმედთა გვამთა და პირთაგან. პირნი ესენი, მომთბრობელნი საქმეთა ამათ იყვნენ დააბლოვებით ცნობილნი ჩემგან მეუღლე თვით მეფისა ბატონი დედოფალი მარიაჲ; ძმანი თვით მეფისა მირიან და ფარნაოზ, ძენი მეფისა ბაგრატ, თეიმურაზ, მიხაილ, ილია, ოქრობირი და ირაკლი; ქალნი მისნი მეფის-ასულნი სოფიო, დედოფალი მეგრელიისა ნინა, რიფსიმა და თამარ; მეფისა დანი ანასტასია და თეკლა; მე-ფისა რძალნი ანა მეუღლე ფარნაოზისა, ელენე მეუღლე მეფის-ძის თეიმურაზისა პირმშობასა შვილისა თვით მეფისა, ელენე მეუღლე მეფის-ძის თეიმურაზისა, შვილის-შვილნი მეფისა და ძმისწულნი მისნი; მძახალნი და მოყუარენი მეფისა ეპისკოპოსნი და მღვდელნი, ბერნი და ერის-კაცნი, მეფესთანა ჯდომილნი, მესაუბრენი მისნი და მასთან მოხუშარნი, მასთან მოგზაურნი და თანა-მხრახველნი მისნი, შემატკვევლნი და მსახურნი მისნი, მასთან ზოგად მლოც-ველნი და დამტირებელნი მისნი, მტერნი მისნი და ოდესმე მაყუდებელნი საქმეთა მისთა და მისთვის არა კეთილისა ჰაზრისა მექონი.

მეფეთა ისტორია, მეფემან უნდა ჰსწეროსო, — ხშირად მეტყოდა მეფის ძე თეი-მურაზ. თქმასა ამას აქუს თავისი ჰაზრი, ძალი და მნიშვნელობა. მეფემან, უეჭ-ველად, უკეთ იცის, რასა რაჲსათვის იქმს. ჩუენ მწერალნი, არა მეფენი, ადვი-ლად შეეპსცდებით საქმეთა მომდინარეობისა კულახედ და გზახედ; ადვილად ვერ-გპაოვებთ მიხეზთა, რ[ომე]ლთაცა აწარმოეს ანუ ამიხეზეს საქმე რაჲმე.

მაშა ვითარ ვჭბედე წერა ცხოვრებისა ამის? მე მამა-პაპითა ვეკუთუნოდი მეფეთა სასახლესა გუარისა-გამთ ძუელისა. 1560 წლიდამ, ვითარცა ფიცისა კაცნი ვიყუენით სუანეთსა, ოდიშსა, იმერეთსა და ქართლსა. ვითარცა სასახ-ლისა კაცნი ვახლდით მთავართა და მეფეთა იმერეთისა და ქართლისა დასრუ-ლებადმდე მეფობისა. მეცა თვით, ვიყავ დააბლოვებელი [ხელნაწ. „დააბლო-ბეული“] მეფის-ძეთა ვითარცა მათთანა შინაური, მათთან დაბინავებული, მათთან გამოკუთხებული და შენაზული. მათთანა ოთხსა წელსა (1831 — 1835) და კჳალად ორიცა წელი (1843 — 1844) ვითარცა მეგობარმან მათმან და გამოი-კითხულემან დროებათა წარსრულთა საქმეებისა, ვასცან მეფობითი მნიშუნე-

ლობა და ღირსება, მეფეთა მოვალეობა, მეფეთა მოთხოვნილება, ძალი, სიმტკიცე და სისუსტე მათი. შვეისწავლე მეფეთა საუბარი, რისხუა მათი და აღერსი და ატიკურნი ოდესმე თქმანი.

ვიტყვი აქა ქვეშმარიტად, რ[ომელ] მეფისა სასახლისა წვერნი ესენი, თუმცა დიდსა ნაკულუღევანობასა შ[ინ]ა მყოფნი ს.-პ. ბ. და მოსკოვს და აქაცა, იყუნენ სიტყვისამებრ

1) რუსთაველისა:

[იყო არაბეთს როსტევან მეფე] ღუთისაგან სვიანი
მაღალი, უხვი, მდაბალი [ლაშქარ-მრავალი, ყმიანი]
მოსამართლე და მოწყალე. [პორტმული, განგებინანი]
[თვით მეომარი უბბრო] * კულავ მოუბარი წყლიანი.

32.

2.) ანუ ბუნებით და სისხლით მეფურნი, სიტყვისამებრ ჩახრუხადისა:

სიუხუდ ზღუებრი, სიმაღლით ცებრი,
მდაბლად მოწყალე, ჭურტად ნარნარი.

22.

3.) ანუ კულად სიტყვისამებრ შავთელისა:

თული ხარ ბრმათა, თვით შრდელი ყრმათა,
მშიერთა პური, უსახლთ სართული,
მამა ობოლთა, მსაჯული ჭურივთა,
შიშუელთ სამოსად მინიჭებული.
მოხუცებულთა, შრომით რებულთა,
სიმტკიცის კუერთხად მისაყრდნობელი
მოგუფენ სიბრძნესა, წერილთ სიდრმესა,
თვით განგვიმარტებ მადლთა მთხრობელი

63.

4.) და არა-ოდეს არ შემიმჩნევია იგი, რასაცა იტყვის ბაგრატიონთათვის იოსებ თფილელი.

ზოგთ ბაგრატიონთ ასე ჰსკირთ, არ ახსოვთ სამსახურია,
რა გინდ რომ ბევრი ამო, ბოლოს არ გიგდონ ყურია,
მაზეზლარს სიტყვას უსმენენ, ვის ვისთვის რომ აქუსთ შურია,
ვის რა გაოდა ქართლშია, მეც რომ მეჭამა პურია.

279

ესრეთი მათთან დაახლოება, და დაახლოებებისა-გამო მათთან შემცნება ამბავთა და მოთხრობათა იყო მიზეზი, რომელ ესრეთ გაბედვით აღუსწერე ცხოვრება ესე მეფისა.

მოთხრობათა ამით ჩემთა ნაწილ-ნაწილ და ნაჭერ-ნაჭერ შეკრებილთა და დაწერილთა უძღურებისა-გამო და თუაღთა სისუსტისა, ვერ მივეც სისტემა სინქრონიზმისი: ამისთვის ვითხოვ მკითხუელთაგან მოტყუებასა. ამასთან ვიტყვი ამასაცა; რ[ომელ] რუსთა არზივასა, ჩემგან უცნობსა და არა-ადვილ მოსაძიებელსა, არა შევეხე.

* ფრჩხილებში შეტანილი სიტყვების ნაცვლად ხელნაწერში წერტილებია რ ე დ.



მეფე გიორგი XIII იყო პაპისა თქუენისა მამა. ამისთვის, თქუნ, ვითარცა უფროსსა, პირშვოსა სახლისა მისისა შთამომავალსა და მემკვიდრესა, — გიძლუნი ცხოვრებასა ამას მისსა.

უგანათლებულესობისა თქუენისა
ერთგული და მორჩილი

პლატონ ეგნატის-ძე იოსელიანი

„25“ მარტი 1867 წელსა
ქ. თფილისს

დღე ესე,—დღე ხარებისა ვ[ოვლა]დ წმინდისა ლუთისშვობელისა, რ[ომ]ლისა წილხდომილად იწოდება ძუელთაგან ქართულთა სამეფო; დღე ესე, — დღე ძეგლისა ქ. თფილისს დღესასწაულებით აღმართვისა პატივად უგანათლებულესისა კნიაზის მ. ს. ვორანცოვისა; და ამისთვის დღე ესე, — დღე მრავლისა კეთილისა მომასწავებელისა შემდეგთა მოსალოდინებულთა დროთათვის“ (ეს მიმართვა, ივ. ბერძენოვის შესავალი წერილით, დაბეჭდილია 1868 წლის „ცისკარში“ (იხ. № 12) სრულიად უცვლელად. შდრ. „ბიბლიოგრ.“ № 36).

ამ მიმართვის შემდეგ ცალკე გვერდიდან იწყება თვითონ მონოგრაფია. პირველი პარაგრაფის ხემოთ პ. იოსელიანს თავის ხელით დაუწერია სათაური:

„ცხოვრება მეფისა გიორგი XIII“

მონოგრაფიის თავებად დაყოფა (რომაული ციფრებით) ეკუთვნის ავტორს. მასვე ჩაუწერია საკომენტარო ციფრები ხელნაწერში. შენიშვნები („სხოლინი“) კი მოყვანილია მონოგრაფიის ბოლოში და შესრულებულია ავტორისავე ხელით (თუმცა ზოგან გადაშფერიც დაუხმარებია).

მონოგრაფიის მთელი რიგი აბზაცები (და ზოგჯერ თავებიც) პ. იოსელიანს დაუწერია, როგორც ჩამატებანი. უმთავრესად კი მონოგრაფია სხვისი ხელით არის გადაწერილი. როგორც ჩანს, ავტორს ის ცალკე ფურცლებზე და ცალკე თავებად უწერია (ისტორიულ ამბავთა თბრობისას პ. იოსელიანი არ იცავს მკაცრ ქრონოლოგიურ რიგს. ამის შესახებ თვითონაც სწერს მიმართვაში). მონოგრაფიის ეს დამოუკიდებელი თავები შემდეგ სხვას გადაუთეთრებია. გადათეთრებული ადგილები ავტორს თვითონ გაუსწორებია.

ხელნაწერი ჰქონია გრ. ორბელიანს, რომელსაც მონოგრაფიის აშიებზე წითელი ფანქრით მიუწერია შენიშვნები. მოგვყავს რამდენიმე მნიშვნელოვანი შენიშვნა:

1. ხელნაწერის ფურც. 130. გვ. 2. თავი CXXVII. ომარ-ხანის შესახებ გრ. ორბელიანი შენიშნავს:

„ომარ ხანი, ანუ როგორც ლეკნი ეძახიან უმახან იყო მხოლოდ ხანი ავარიისა, და სხუანი დალისტნელნი პატივს მსცემდენ ვითარცა დიდსა ვაჟკაცსა“.

2. იმავე თავში, აშიაზე:

„ომარ ხანმა აიღო ვახანის ციხე და იქიდან გამოიყვანა ტყვედ ორნი დანი აბაშიძისა, რომელნიცა იყუნენ ბებიის ჩემის დები. — მე, როდესაც ვიყავ ავარიის მმართველად, ვდგე იმ სახლში, სადაცა მსცხოვრებდა მათა, ომარ ხანის ცოლი, ბებუის ჩემის და. ზოგნი ერთნი მათს მსახურნი, იყუნენ ისევ კოცხალნი და მე მსახურებდენ“.

3. იმავე თავში პ. იოსელიანის სიტყვებს: „ომარ ხანს მოუყვდა დროთა ამით ცოლი აბაშიძეთა ასული“, გრ. ორბელიანი შენიშნავს:

„არა! აბაშიძის ქალი, ომარ ხანისა სიკუდილისა შემდეგ, გამოვიდა საქართუელოში და არ მახსოვს რომელი თავადიშვილი შეირთო იმერეთში. — დაუვიწყებლობისათვის ვიტყვი: ორნი დაუძინებელნი მტერნი და საქართუელის დამამხოვებელი ომარ ხან მარხია ზაქათალის მეჩითში, და თავი აღამაჰმადხანისა ცა იქავე. — თავი ესე მორათვეს იბრაიმ ხანსა ყარაბაღისა ბელაქანში, სადაცა იყო ლტოლვილი შიშისა გამო ყაენისა. — თავი ყაენისა ეგდო უპატიურობით და ფეხსა ჰსცემდენ მუნ [?] ლანძღვითა. მაშინ ჭარელები მოვიდნენ იბრაიმ ხანთან და მოჰსთხოვეს თავი ყაენისა, ამ სიტყვით: თუმცა აღამაჰმადხანი იყო მტერი ჩუენი, მაგრამ იყო დიდი ყაენი და არა შეეფერება ეგრეთი გინება მკვდარსა. არცა თქუნ, არცა ამისსა დიდსა სახელსა. — იყო კაცი და მოკუდა. — ჭარელებმა წაიღეს თავი აღამაჰმადხანისა დიდის პატივით და დამარხეს თავის მეჩითში. — ომარ ხანსა ჰყუნდა პირველ ცოლად იბრეიმ ხანის ქალი, და ხსენებულს დროს უმკუველად ეს ქალი მოკუდებოდა“.

4. ხელ. ფურც. 133. გვ. 2, თავი CXXVIII: ომარხანის დამარცხების გამო გრ. ორბელიანი შენიშნავს ამაზე:

„დამარცხებული ომარ ხან მივიდა, მხოლოდ მცირედის ჯარით, ზაქათალს და იქ მოკუდა მწუხარებითა და სირცხვილით დამარცხებისა გამო. — აგარიი-დამ მოვიდა აქა მათა სატირულად ჭმრის საფლავსა ზედა და აქედამ, დიდის მეცადინეობით და მოხერხებით, საქართველოს“.

5. თავი CXXIX. მეფის წერილში სიტყვებს: „ჯონგუთაის თავი აქ მოგვივიდა“ გრ. ორბელიანი შემდეგ შენიშნავს უკეთეს:

„ჯუნგუთაის თავი? — ჯუნგუთაი არის სოფელი მეზთულის სახანოსი; მაშინდელი მეზთულის ხანი, ჰახსანხან, ცოცხალი დაბრუნდა ამ ომიტგან“ (იგულისხმება ნიაზურას ბრძოლა. რე დ.). და სხვ.

გრ. ორბელიანის შენიშვნების შესახებ პ. იოსელიანი სწერს მონოგრაფიის ბოლოში:

„წითელის კარანდაშით შენიშვნანი არიან ღენერალ-ოტინუანტერის კ. გრიგორი დიმიტრის-ძის ორბელიანისაგან. კოპიო ამისი [ე. ი. მონოგრაფიის, რე დ.] ამასაცა აქვს“.

მაშასადამე, ილიას დაუბეჭდავს ამ ხელნაწერის ასლი (ჩუენის ფიქრით შეცდომებიც ამ ასლში უნდა ყოფილიყო უმთავრესად. აქედან ისინი ივერიისა და ზ. ჭის ტექსტში გადასულა).

რამდენიმე სიტყვა მონოგრაფიის 1895 წ. დაბეჭდილი ტექსტის შესახებ. მას აბასიათებს:

1. უადგილოდ ხმარება მძიმეებისა და წერტილების, რომლებიც აბნელებენ ფრაზის აზრს ან სხვაწარად განმარტავენ მას.

2. ქარაგმების არა სწორი გახსნა (მაგ. ზოგან „წ-დ“ გახსნილია, როგორც „წმინდა“. უ. ი. „წმინდანად“ ან „წმინდანებად“ და სხვ.

3. სიტყვების მრავალწარად ხმარება ხელნაწერსაც აბასიათებს, მაგრამ დაბეჭდილ ტექსტში ის უფრო ხშირი მოვლენაა (მაგ. პ. იოსელიანი არსად სწერს „თბილისს“. ზ. ჭის გამოცემაში კი გვხვდება როგორც „თბილისი“, ისე „თფილისი“. აგრეთვე კათოლიკოზი || კათოლიკოსი და მრ. სხვ.)

4. მთელი სიტყვების, ფრაზებისა და აბზაცების დაკლება ან უადგილო-ადგილას ჩამატება. ამის მაგალითები მრავალია.

5. შენიშვნათა რიგის არევა ზოგიერთის მთლიანად გამოტოვების გამო. საისტ. საუნ. სახ-ის ხელნაწერ № 2301-ის მიხედვით ჩვენ გვახსოვრეთ მთელი მონოგრაფია. შეცდომების სიჭარბე, რომელიც დაბეჭდილის ხელნაწერთან შედა-

რებისას გამოირკვა, უეჭველია ახასიათებდა „ივერიის“ რედაქციის განკარგულ-
ბაში მყოფ ასლს (ეს ასლი ამჟამად უცნობია). დამახინჯებანი იმდენად ბევრია,
რომ მათი ამოწერა შეუძლებელია. ფრაზებისა და აბზაცების დაკლება გადამწერის
უნებლიე შეცთომითაც უნდა აიხსნას. ასეთი დაკლება ხშირად სრულიად ბუნდო-
ვანს ხდის კონტექსტის შინაარსს და ამ მხრით კუროიზული შემთხვევაც მოიპო-
ვება. მაგ. ზ. ჭიჭინაძის გამოცემაში (იხ. გვ. 185) ვკითხულობთ:

„წერილნი ესენი * არღა არიან შემდგომად აოხრებისა წინანდალს მისისა**
სახლისა ლეკთაგან, რომელნიცა [sic] 1854 წელსა დაუწვეს სახლი და წარასხეს
სახლობა ჭავჭავაძისა. ხშირად განმხნევედებოდა მეფისაგან, რათა ჰპატრონობ-
დეს მისსა სამკვიდრებელსა კახეთსა დროდმდე შესრულებისა საქმეთა რუსეთი-
სათანა“.

გამოდის, თითქოს მეფე ამხნეებდა ალექსანდრე ჭავჭავაძეს 1854 წელს ლეკ-
ბის მიერ წინანდლის აოხრების გამო. როგორც ვიცით ალ. ჭავჭავაძე გარდაიც-
ვალა 1844 წელს, ხოლო გიორგი XII — 1800 წ. ხელნაწერი ამ გაუგებრობას
ჭუნატავს. იქ და ჩვენს გამოცემაში სწერია:

„წერილნი ესენი არღა არიან შემდგომად აოხრებისა წინანდალს მისისა სახ-
ლისა ლეკთაგან, რომელთაცა 1854 წელსა დაუწვეს სახლი და
წარასხეს სახლობა ჭავჭავაძისა დავითისა, ძისა მის
ალექსანდრესი.“

ავალიშვილი გიორგი, ცოლის ძმა გარსევან ჭავჭავა-
ძისა, — ხშირად განმხნევედებოდა მეფისაგან, ჰპატრონობ-
დეს მისსა სამკვიდრებელსა კახეთსა დროდმდე შესრუ-
ლებისა საქმეთა რუსეთისათანა“ და სხვ.

მონოგრაფიაში დაბეჭდილი ზოგი დოკუმენტი (მაგ. ქობულიშვილის წერილები,
მეფის მიმოწერა და სხვ.) გასწორებულია წ.-კ. სახ.-ის № 3053-ში დაცულ ორი-
გინალებისა და ასლების მიხედვით. ძველი ტექსტის მე-78 გვერდზე, ქობულიშვი-
ლის წერილში, თვით ბარათის ბოლო აბზაცი გადატანილია ზევით და ჩაკერებუ-
ლია შუაში (სიტყვების „...როგორც მამს იამებოდა“—შემდეგი „მეფის სასახლის
ღვინის ქება“... ვიდრე სიტყვებამდე „...და მიუციაო“). ჩვენ ეს აბზაცი წერილის
ბოლოს გადავიტანეთ (იხ. ჩვ. გამოც. გვ. 64—65), ხოლო შენიშვნაში დაბეჭდილია
დასასრული წერილისა. წინანდელ გამოცემაში კი ქობულიშვილის ორი წერილი
ერთი მთლიანი ბარათის სახით იყო დაბეჭდილი. მათ გამოსაყოფად სათანადო
ადგილას ჩვენ ნომრები ჩავსვით კვადრატ. ფრჩხილებში (ბ. ქობულიშვილის მეორე
პატარა ბარათი ცალკე ფურცელზეა დაწერილი და „ცხოვრება“-ს ადრინდელი
ვარიანტის ასლთან ერთად არის დაცული. (იხ. წ.-კ. სახ.-ის № 3053. ჩვ. გამოც.
გვ. 65).

სოლომონ ლეონიძის სიტყვა „მოთქმით ტირილი“... მეორედ დაიბეჭდა „ანთო-
ლოგიაში“ 1928 წელს; ამ წიგნში „სიტყვა“ იბეჭდება წ.-კ. სახ.-ის 50-ისა და „ანთო-
ლოგიის“ ტექსტთან შედარებით. ზოგ ადგილას ჩვენ ვიცავთ აბზაცთა იმ რიგს,
რომელსაც № 50-ი მისდევს. ამ ხელნაწერის მიხედვით დატოვებულია ზოგიერ-
თი სიტყვა და წაკითხვა, რომელსაც პლ. იოსელიანის რედაქციაშიც ვხვდებით.

ცალკე უნდა შევნიშნოთ მონოგრაფიაში მოყვანილ ალექსანდრე I-ის მანიფეს-
ტისა და ავტორის დამატებითი შენიშვნების შესახებ.

* იგულისხმება გარსევან ჭავჭავაძის არქივი.

** იგულ. ალექსანდრე ჭავჭავაძე.

მონოგრაფიაში მოყვანილია მანიფესტის რუსული ტექსტი, რომლის პარალელურად ქართული თარგმანიც არის წარმოდგენილი. ეს უკანასკნელი ძველი თარგმანია და სხვისი ზეღიით არის გადაწერილი (პ. იოსელიანს შემდეგ ის გაუსწორებია). თარგმანი არ არის ადექვატური და მასში საკმაოდ ბევრი ბუნდოვანი ადგილი მოიპოვება, რის გამო ბოლოს, აშიაზე, გრ. ორბელიანს მიუწერია: „ბნელად არის ნათარგმნი“. მასვე (გ. ორბელიანს) გაუსწორებია წითელი ფანქრით მთელი რიგი ადგილები თარგმანისა. „ივერიის“ მიერ დაბეჭდილ ტექსტში მანიფესტის თარგმანი დაბეჭდილია ამ გასწორებათა თანახმად, რაიც კიდევ ერთხელ ცხადყოფს იმას, რომ „ივერიას“ სწორედ ამ ხელნაწერის ასლი დაუბეჭდავეს. ჩვენ აღვადგინეთ თარგმანის პირვანდელი სახე, შესაძლოა — უფრო დაშორებული რუსული ტექსტის შესატყვის ადგილებიდან.

რაც შეეხება პ. იოსელიანის დამატებით შენიშვნებს (მონოგრაფიაში მოხსენებულ ქართულ პირთა შესახებ), აქ შემდეგი თავისებურება იქცევა ყურადღებას:

როგორც ჩანს, პ. იოსელიანს ზოგიერთ პიროვნებათა მხოლოდ სახელი (ან გვარი) აღუნიშნავს თავდაპირველად ხელნაწერში, ცნობებს კი მათ შესახებ ის ჰკრებდა სხვადასხვა პირთა დახმარებით. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი დახმარება გაუწევია მისთვის ბარბარე ქობულაშვილს, რომელსაც მრავალ ალაგას შეუესია შენიშვნები (ალბათ, თვითონ პ. იოსელიანის თხოვნით). ბარბარე ქობულაშვილის მიერ შესრულებული ადგილები ჩვენ ყველგან კვადრატ. ფრჩხილებში შეიტანეთ და მკითხველს საშუალება აქვს ტექსტიდან მათი გამოყოფისა.

ხელნაწერში შენიშვნათა ნომრები ყველგან არ არის დასმული, რაც გამოწვეულია შემდგომი ჩამატებებისაგან. ზოგ ადგილას ავტორი ახალ ნუმერაციას მიმართავს. ჩვენ თავიდან ბოლომდე ერთი რიგი დავიცავით.

ძირითად ტექსტში დაბეჭდილი სჭალიოები (სულ 77 №№) ხელნაწერში მოყვანილია ბოლოს, ავტორის დამატებითი შენიშვნების წინ. ჩვენ დავიცავით „ივერიის“ მიერ მიღებული სისტემა და შენიშვნები დავტოვეთ ტექსტშივე. გამოტოვებული შენიშვნები ყველგან აღგნილია და ამრიგად ჩვენი გამოცემა ახალ მასალას შეიცავს (ნახე შენიშვნები №№ 38, 77 და სხვ.).

რამდენიმე შენიშვნა მართლწერისა და ორთოგრაფიის შესახებ.

ხელნაწერში ცალკე სიტყვების დამწერლობისა და მართლწერის მხრით დიდი მერყეობაა. ხელნაწერის სახის ზუსტი დაცვა ყოველად მიუღებელ სიჭრელეს დაჰბადებდა. მხედველობის სისუსტის გამო (ნახე მიმართვა გრუზინსკისადმი ზემოთ) პ. იოსელიანს კარგად ეგრ მიუდგენებია თვალი ხელნაწერისათვის (ასლის სწორებისას). ხელნაწერში გვხვდება პ. იოსელიანის სტილისათვის მიუღებელი სინტაქსური ფორმები („მეფემან ირაკლიმ“, „კათოლიკოსმან ანტონიმ“ და სხვ. ნაცვლად კონსტრუქციისა „მეფემან ირაკლი“, „კათოლიკოსმან ანტონი“ და სხვ. პლ. იოსელიანი ასეთ შემთხვევებში არასოდეს არ ათანხმებს პირველ სიტყვას მეორესთან). ცალკე სიტყვებიც სხვადასხვანაირად არის ნაწმარი, თვით ავტორის მიერ შესრულებულ ადგილებშიც (კათოლიკოსი || კათოლიკოზი; პატრიარქი || პატრიარხი; დაჰსწერა || დასწერა; იშვიათად — დაწერა. მაგ. ხელნ. გვ. 234 „ესე წერილი დაწერა“). არის გამონაკლისიც: პ. იოსელიანი და გადამწერი ყველგან ხმარობენ „თფილისს“, რომელსაც წინა გამოცემები არ იცავდნენ (იქ ხშირად გვხვდება „თბილისი“). ჩვენ დავტოვეთ ის ფორმები, რომლებიც უფრო დამახასია-

თებელია პ. იოსელიანის მართლწერილსათვის (მოყვანილ დოკუმენტებში კი ორი-გინაღის სტილია დაცული). პ. იოსელიანი ყველგან ჰყოფს კომპოზიტებს, განსაკუთრებით გვარებს (გურამის-შვილი, თუმანის-შვილი, ციციის-შვილი, ყაფლანის-შვილი, გულ-საკიდი და ა. შ.). ჩვენს გამაცემავში უარყოფილია ასეთი დაყოფა (ზოგი გამონაკლისის გარდა) და ამოვადებულია უადგილო ს-ნი (არც პ. იოსელიანი იცავს მას ყველგან). უარყოფილია აგრეთვე ვ-ის, კ-ის, ჭ-ის ფორმები, აგრეთვე უფუნქციო ჰა- ზმნებში (ჰსწერს, ჰსწუხს, დაჰშთა და მისთ.) პ. იოსელიანის ისედაც არქაულ სტილსა და ენას ამ ნიშნების დაცვა ძალზე დაამძიმებდა (არც ზელნაწერის რეტოგრაფულ ადგილებში გვხვდება ის ყველგან).

პუნქტუაცია და მოქმედ პირთა სიტყვების საერთო თხრობიდან გამომყოფი ნიშნები ნაწილობრივ „ივერიის“ რედაქციას ეკუთვნის, ნაწილობრივ კი წინამდებარე გამაცემის რედაქტორს.

ქარაგმები ყველგან გახსნილია.

რამდენიმე სიტყვა სათაურის შესახებ.

ჩვენს გამაცემავში ძირითადი ტექსტის წინ მიდის სათაური, რომელიც მონოგრაფიას აქვს წამძღვარებული ზელნაწერში (ფურც. მე-3, გვ. 1). ეს სათაური თუმცა სხვისი ხელით არის დაწერილი, მაგრამ სავსებით იცავს ავტორის სტილს (პ. იოსელიანი ხმარობდა „მეათეცამეტეს“ მეცამეტეს ნაცვლად). შესავალი წერილების წინ და ყდაზე კი სათაური მიდის შემოაკლებით. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ავტორი შეგნებულად წერს მეფის ტიტულად „მეცამეტეს“... ამის შესახებ თვითონ პ. იოსელიანი მიუთითებდა თავის ადრინდელ გამოკვლევაში „Описание древностей города Тифлиса (1866, გვ. 32, შენიშვნაში):

„Георгий XII, тот самый, который по смугам в крае от персов два раза восходил на троне Карталинскаго царства и это подало повод историкам считать его царем того же имени одинадцатым и двенадцатым. На этом основании, получившем исторический авторитет, царь Георгий последний, вручивший судьбу царства великодушной защите России, именовался и именуется тринадцатым“.

ამასვე იმეორებენ: ადოლფ ბერჟე („აქტებში“), ივ. ბერძენოვი (იხ. ცისკარი, 1868 № 12) და ნ. დუბროვინი (ხაზე მისი Георгий XII, последний царь Грузии и присоединение ея к России, изд. II, СПб. 1897 გვ. IX). აქ მოვიყვანო „აქტების“ რედაქტორის სიტყვებს, რომელსაც ჩვენის მხრით არაფერს ვუმატებთ:

„Грузинский царь Георгий XII часто называется писателями XIII-м, но ошибочно, так как в Истории Грузии упоминается только 12 царей под этим именем. Это произошло оттого, что Георгий XI, сын Шах-Наваза, воцарился два раза, в 1676 и 1703 годах“ (იხ. Акты кавк. арх, ком., 1866, ტ.-I, გვ. 93. შენიშვნა).

დასასრულ ვრთი შენიშვნაც:

პ. იოსელიანის მონოგრაფია შეიცავს ზოგიერთ ადგილებს, რომელნიც განსაკუთრებული სიცხადით ააშკარაებენ ავტორის ანტისემიტურ და შოვინისტურ მსოფლმხედველობას (იხ. §§ LXXXV და LXXXVIII). საბჭოთა მკითხველისათვის ეს ადგილები აშკარად მიუღებელია და მათ მხოლოდ ისტორიული მნიშვნელობა თუ აქვთ: ახასიათებენ ქართული ინტელიგენციის გარკვეული ფენის დამოკიდებულებას ამა თუ იმ ერისადმი წარსულში.

II. უცხო პიროვნებანი

კომენტარიების ამ ნაწილში მოცემულია მოკლე ცნობები იმ უცხო პირებზე, რომლებიც მონაგრაფიის ტექსტში გვხვდებიან. სახელები მოყვანილია ისე, როგორც ავტორს აქვს ნახმარი (ფრანგიებში გასწორებულია წაკითხვა ან სრულად არის მოყვანილი გვარი და სახელი). პირთა სახელების დალაგებისას გვარები ცალკე არ არის გამოყოფილი (მაგ. „აპოლონ მუსსინ-პუშკინი“ შეტანილია „ა“-ზე დალაგებულ სახელებში).

გეოგრაფიულ სახელებიდან აქ შემოტანილია მხოლოდ ორი: 1) „თებაიდა“, რადგან ტექსტში ის შედარების მიზნით არის ნახმარი და 2) ოლიმპია—რომლის განმარტება საჭიროა კონტექსტის მნიშვნელობის გასაგებად.

კარგად ცნობილ პირების (მაგ. ნაპოლეონის, არისტოტელეს, ნერონის და სხვ.) შესახებ ცნობები მოკლეა, რადგან მათი ვინაობა ასე თუ ისე ნაცნობია საშუალო ცოდნის მქონე მკითხველისათვის).

* *

ა ბ ა ს მ ი რ ზ ა — ირანის მეფის ფეტ-ალი შაჰის (იგივე ბაბახანი) შვილი 1783—1833). მონაწილეობას იღებდა რუსეთ-ირანის ომში 1811—12 და 1826—28 წლებში. მისი შვილი მაჰმად მირზა გამეფდა 1834 წ.

ა ბ რ ა ა მ ი — ბიბლიური პატრიარქი, ებრაელთა ერის მამამთავარი, რომელმაც პირველად უარყო კერპთაყვანისმცემლობა, დაიბ. დაახლ. 2040 წ. ახალ ერამდე.

ა ლ ე ქ ს ა ნ დ რ ე [მ ა კ ე დ ო ნ ე ლ ი] — უდიდესი სამხედრო მოღვაწე ანტიური ეპოქისა (356—323).

ა ლ ე ქ ს ა ნ დ რ ე I — რუსეთის იმპერატორი (1777—1825).

ა ნ ტ ი პ ა ტ რ ე (ანტიპატროს)—გამოჩენილი მაკედონელი სარდალი (გარდ. 319 წ. წ.გ. ერამდე) თუ ანტიპატროს—ბოსტრელი ეპისკოპოსი (წ. მე-VI საუკ.

ა ნ ტ ო ნ დ ი დ ი მ ე გ ვ ი პ ტ ე ლ ი — დაიბადა დაახ. 251 წ. ვეგვიტეში. გარდ. დაახლ. 356 წელს 106 წლისა. ცნობილი ასკეტი. ცხოვრობდა ძველი კონსტანტინოპოლის ნანგრევებში. კათოლიკური ეკლესია დიდს პატივს სცემს მის ხსოვნას.

ანტონ მეგვიტელის ასკეტური ცხოვრება მრავალჯერ არის აღწერილი ჰაგიოგრაფიულ ლიტერატურაში. მხატვრულ ლიტერატურაში ანტონზე ლეგენდა დასწერა გუსტავ ფლობერმა („Le Tentation de Saint Antoine“).

ანტონ მეგვიტელს შემდეგში გამოუჩნდნენ მიმდევრები, რომელთაც მთელი ორდენი შექმნეს მისი სახელწოდებისა.

ა პ ო ლ ო ნ მ უ ს ს ი ნ - პ უ შ კ ი ნ ი (გარდ. 1805 წ.)—რუსი მეცნიერი, ფიზიკოსი და მინერალოგი. მოლაპარაკებას აწარმოებდა რუსეთის მთავრობის სახელით გიორგი მე-XII-სთან მადნებისა და სხვა ნედლეულის ექსპლოატაციის პირობების შესახებ 1799—1800 წ.წ. (პირობები იხ. А. Цагарели-ის წიგნში: Грамоты... том II, вып. I. გვ. 295—6, 1902; უფრო დაწერილებით: Акты, I, გვ. 513—524), რუსეთის მიერ საქართველოს ანექსიის მომხრე (იხ. М. Полиевктов: Европейские путешественники XIII—XVIII вв. по Кавказу, ტფ. 1935, გვ. 49—50).

ა რ ი ო ხ ი — ალექსანდრიელი მწველბელები; მის სახელთან არის დაკავშირებული ერთეული მიმდინარეობა, რომელიც ქრისტიანული ეკლესიის ისტორიაში ჩაისახა. ქრისტიანულმა ორთოდოქსიამ უარყო არიოზის შეზღუდულება, მიმართული ღმერთ-მამისა და ღმერთ-ძის ერთარსობის წინააღმდეგ (არიოზის აზრით, ქრისტე ღვთაებრივი პიროვნებაა, მაგრამ წარმოადგენს გარდამავალ საფეხურს ღმერთსა და ადამიანს შორის).

არისტოტელი—საბერძნეთის უდიდესი ფილოსოფოსი (384—322 წგვრამდე). ფილოსოფიისა და მეცნიერების მრავალი დარგის მამამთავარი.

ბაბახან—ირანის მეფე. გარდ. 1834 წ. (იგივე ფეტ-ალი-შაჰ).

ბასილი დიდი (იგივე—ვასილი დიდი)—კესარიის (კაბადოკია) არქიეპისკოპოსი, ღვთისმეტყველი (329—397 წენი ერთ). ბასილი დიდის კალამს ეკუთვნის ასკეტური წესდებანი, მრავალრიცხოვანი ქადაგებანი და სხვ. ერთერთი გამოჩენილი წარმომადგენელი ქრისტიანული ჰომილეტიკისა. ქართულად თარგმნილია მისი „ეპისტოლენი“ და მრ. სხვ. [კეკელიძე: უცხო ავტორები ძველს ქართულ მწერლობაში, ტფილ. უნივ. მოამბე, 1928. ტ. VIII, გვ. 109—111].

ბაუმეისტერი (ფრიდრიხ ქრისტიან) — გერმანელი ფილოსოფოსი (1709—1785), ვოლფის სკოლის მიმდევარი. მისი თხზულებანი და სახელმძღვანელოები პოპულარობით სარგებლობდნენ ევროპაში მე-18 საუკუნეში და ითარგმნებოდნენ რუსულადაც, რუსულიდან კი ქართულად (კერძოდ ანტონ I კათოლიკოსმა სთარგმნა ბაუმეისტერის „ლოგიკა“, „მეტაფიზიკა“ და რამდენიმე წიგნი ფილოსოფიის ისტორიიდან და ეთიკიდან)

ბეზბოროდკო (ალ. ანდრეას ძე)—სახელმწიფო მოღვაწე ეკატერინე II-სა და პავლე I-ის მეფობის პერიოდისა. თავის დროზე გააღწიანი დიპლომატი (1747—1799).

ბეზბოროდკო ზღმძღვანელობდა რუსეთთან საქართველოს დაკავშირების საქმეებს პავლე I-ის დროს.

ბოსვეტი (ჟან ბენინ ბოსუეტი)—ფრანგი ისტორიკოსი, ღვთისმეტყველი და ქადაგი (1627—1704). მის კალამს ეკუთვნის მრავალი ნაშრომი თეოლოგიისა, ისტორიისა და ეთიკის საკითხებზე. კლასიკური (ბერძნული და რომაული) კულტურის დიდი მცოდნე. თავისი დროისათვის საუკეთესო ორატორი. ქართულად თარგმნილია მისი „მოძღვრება“.

გაიოზ ასტრახანელი (გაიოზ რექტორი)—ასტრახანის არქიეპისკოპოსი, ქართველი (1750—1821). ეწეოდა პედაგოგიურ მოღვაწეობას საქართველოში. რუსეთში გამოსცა „კიტიის სიბრძნე“ (მოსკ. 1777), „ქართული ღრამატიკა“ (კრემენჩუგი, 1789) და სხვ. უთარგმნია ბასილი დიდის „ქადაგებანი“, მარკ ავრელიუსის „საყოფაქვევო სჯა“ და სხ. მისი ლიტერატურული მოღვაწეობისა და ცხოვრების მიმოხილვა იხ. კ. კეკელიძის „ქარ. ლიტ. ისტ-იის“ პირველ ტომში (იქვეა დასახელებული კრიტიკული და ბიბლიოგრაფიული წყაროები. დამატებითი ლიტერატურა: პ. იოსელიანის *История грузинской церкви*, Спб. 1843, გვ. 135; В. Шереметевский-ს წერილი „Рус. Биогр. Словарь-ში 1914, გვ. 115—117).

გაიოზ მოძღვარი—[იგივე გაიოზ ასტრახანელი.]

გობბონი (ედუარდ)—ინგლისელი ისტორიკოსი (1737—1794). მის კალამს ეკუთვნის მონუმენტალური შრომები რომის იმპერიისა და ბიზანტიის ისტორიაზე. გობბონის შრომები ფრანგულ ენაზე გადათარგმნა გიზომ. არსებობს რუს. თარგ-იც.

გრიგოლ ნოსელი (ნისელი)—ქალ. ნისის ეპისკოპოსი, ბასილი დიდის უნცროსი ძმა (335—394?). ღვთისმეტყველი და პოეტი-მოაზროვნე. ფილოსოფიური ერუდიციის მხრით ბადალი არ ჰყავდა IV საუკ. ქრისტიანე ღვთისმეტყველთა შორის.

გრიგოლ ნოსელზე დიდი გავლენა მოახდინა პლატონის, პლოტინის და ორი გენის თხზულებებმა. ანტიერესებდა ანთროპოლოგიის, ესქატოლოგიის და გნოსეოლოგიის საკითხები. გიორგი ნოსელის ლიტერ. მემკვიდრეობა დიდია რუსულად თარგმნილია მისი ეგზეგეტიკური და დოგმატიკური ნაწერების ნაწილი

(8 ტომად). ძველად ნოსელის ნაწერები ქართულადაც უთარგმნიათ [კეკელიძე, უცხო ავტორები... 117—119].

გრიგორი ნაზიანზელი—ღვთისმეტყველი, შვილი ქ. ნაზიანზის ეპისკოპოსისა (329—390). ცნობილი საეკლესიო ნოღაწე, რომელიც ეძებდა დასავლეთის ეკლესიასთან აღმოსავლეთის ეკლესიის შემავრთებელ ხაზს. რუსული თარგმანი მისი შრომებისა (6 ნაწილად) გამოვიდა 1889 წ.

გრიგოლ ნაზიანზელის ღვთისმეტყველური შრომების ნაწილი ძველად ქართულადაც უთარგმნიათ [კეკელიძე, უცხო ავტორები... გვ. გვ. 120—130].

გრიგორი დთისმეტყველი [იგივე—გრიგოლ ნაზიანზელი].

გულიაკოვი—ვისილი სიმონის ძე, გენ.-მაიორი (1751—1804). 1800 წ. მონაწილეობა მიიღო ლეკებთან ბრძოლაში მდინ. იორთან. 1803 წელს პავლე ციცი-შვილის (კავკ. მთავარ მართებელი 1803—1806 წ.წ.) ბრძანებით მოაწყო ექსპედიცია ჭარ-ბელაქანში ლეკების წინააღმდეგ. მოჰკლეს 1804 წ. 8 ოქტომბერს ზაქათალას ხეობაში.

დავითი—ებრაელთა მეორე მეფე, რომელმაც დიდი როლი ითამაშა ქრისტიანულ მოძღვრების ისტორიაში. მისი „ფსალმუნები“ (6. ბიბლიაში) უდიდესი პოეტური და რელიგიური ძეგლია... მეფობდა 980—950 წ.წ. ჩვენს ხანამდე.

დიოსკორე—ალექსანდრიელი პატრიარქი, რომელიც მფარველობდა მწვალებელ ევტიქის (ე. ქვემოთ).

დიოკლიტიანე (გაი-აერელი-გალერი დიოკლეტიანე) — რომის იმპერატორი (?—ტარდ. 313 წ. ჩვ. ერამდე). თავის ნებაყოფლობით დაუტევა იმპერატორის ტახტი 315 წელს და უკანასნელი 8 წელი გაატარა მარტობაში.

დუბუა (ფრედერიკ დეჟუბუა დე მონპერე)—ფრანგი ბუნებისმეტყველი და არქეოლოგი (1798—1850). სწავლობდა უმთავრესად კავკასიას და ყირიმს. პო. იოსელიანი გულისხმობს მის შრომას: Voyage Autour du Caucase... Par Frédéric Dubois de Montpereux. ტტ. I—VI. Paris, 1839—1843 (საქარ. შესახებ. 5. I, II, III და IV ტომებში. სიონის შეს. 5. I, 410; III, 42;—Descript. 222.—inser. rem. 214).

ევტიქი—კონსტანტინოპოლელი არქიმანდრიტი, მწვალებელი (ცხ. მე-V საუკ. პირველ ნახევარში). ევტიქი იზიარებდა და იცავდა კამათს ქრისტეს შესახებ, რომელიც ერეტიკოსებისაგან მომდინარეობდა; მის მიმდევრებს უწოდებენ ევტიქიელებს ან მონოფიზიტებს.

ეზოპე—ბერძნული მწერალი (მე-VI—საუკ. ჩვენ ერამდე), ე. წ. ეზოპურ იგავ-არაკთა მამამთავარი. ცნობილი იყო თავისი სიმახინჯით. მოჰკლეს დედფში. ეზოპეს იგავ-არაკები თარგმნილია ყველა ევროპულ ენაზე. 40 არაკი უთარგმნიათ ქართულადაც (იხ. კ. კეკელიძე: ქართ. ლიტ. ისტორია, II, გვ. 313—314; აგრეთვე „იგავნი იეზოპის ფილოსოფოზისანი“, ვენეცია, 1859).

ეიხვალდი (ედუარდ ივანეს-ძე) — ცნობილი ბუნებისმეტყველი (1795—1876), 1826—1827 წ.წ. იმოგზაურა კავკასიაში, ამ მხარის ფლორა-ფაუნის შესწ. მიზნით. მის მრავალ ნაწერებს შორის აღსანიშნავია: Raise auf dem Kaspischen Meere und in den Kaukasus, Unternommen in den Jahren 1825—1826 (შტუტგ. 1834—1837). რუსული თარგმანი: Путешествие по Каспийскому морю и по Кавказскому краю. Библиотека для чтения, 1838, ტ. 26.

ერმოლოვი (ალექსეი პეტრეს ძე)—არტილერიის გენერალი (1777—1861). „საქართველოს კონსული“ (მმართველი) 1816—1827 წ.წ.

ვალერიან ზუბოვი—გენერალ-ანშეფი (1771—1804). ალექსანდრე I-ის გამეფების შემდეგ (1801 წლიდან) მოღვაწეობდა კავკასიაში, აზიასთან საჯარო

ურთიერთობის მოწესრიგების მიზნით (1706 წელს დაიპყრო ბაქო და დერბენდი).

ვიქტორ კოხუბეი (პავლეს ძე)—რუსეთის ცნობილი სახელმწიფო მოღვაწე (1768—1834). პირველ ხანებში ეწეოდა დიპლომატიურ მოღვაწეობას თურქეთში. 1798 წელს დაინიშნა საგარეო სამინისტროს კოლეგიაში, იმავე წლის ოქტომბერში კოჩუბეის ჩააბარეს ვიცე-კანცლერის თანამდებობა და საგარეო სამინისტროს საქმეთა დროებითი მმართველის ადგილი. 1799 წელს ებოძა გრაფის წოდება. 6 აპრილს კოჩუბეიმ ითხოვა შეგებულება (ბეხზოროდკოს სიკვდილის გამო). იმავე წლის აგვისტოში კოჩუბეი გათავისუფლებულ იქნა სამსახურიდან (ვ. კოჩუბეის წერილი გიორგი მეთორმეტისადმი დაწერილია 1799 წ. 22 აპრილს).

ალექსანდრე I-ისა და ნიკოლოზ I-ის მეფობის წლებში კოჩუბეის რამდენჯერმე ეკავა ჯარეუმი და შინაგან საქმეთა მინისტრის პოსტები (დაწვ. იხ. Н. Чечулин: Кочубей, Русский биограф. словарь, 1903, გვ. 366—382. იქვეა დასახელებული ბიოგრაფიული ლიტერატურა).

ვოლტერი—საფრანგეთის უდიდესი მწერალი და მოაზროვნე (1654—1778), ე. წ. „განმანათლებელთა“ პლედის შესანიშნავი წარმომადგენელი. ვოლტერის ნაწერები განსაკუთრებულია მკაცრი რაციონალიზმით. მისმა ლიტერატურულმა მოღვაწეობამ ბევრი აწყო ეკლესიას და კლერიკალიზმს საერთოდ. საქართველოში ვოლტერიანობის ისტორიის შესახებ იხ. ლ. ასათიანის წიგნში „ვოლტერიანობა საქართველოში“, ტფილისი, 1933.

თეზაიდა—ქალაქი ძველს საბერძნეთში (იხ. Der Grosse Brochhaus. XVIII Bnd. 1934, 603).

თემურ ლენგი (კოკლი თიმური)—სახელგანთქმული დამპყრობი. მონღოლი (1333—1405).

ივლიანე (იულიანე განდგომილი)—რომის იმპერატორი 361—363 წლებში. დაიბ. 331 წ. კონსტანტინეპოლში. მიიღო კარგი განათლება. სწავლობდა ელინურ ფილოსოფიას და რელიგიას). გატაცებული იყო პლატონის იდეებით და ბავშობაშივე იჩინდა დიდ სიყვარულს ელინიზმისადმი. იმპერატორობის პერიოდში მის იდეალად იქცა—პაგანიზმის (წარმართობის) რესტავრაცია და ქრისტიანობის იდეოლოგიური განადგურება (ივლიანე რეპრესიებს არ მიმართავდა). ამის გამო მთელი ქრისტიანული მსოფლიო გადაიმტერა,

იულიანე ერთმანეთს უპირისპირებდა ელინიზმსა და იუდაიზმს, რომლის სახეობად სთვლიდა ის ქრისტიანობას. მე-IV საუკუნეში, როცა ქრისტიანობა და ეკლესია ძლიერი ავტორიტეტით სარგებლობდა, იულიანეს რეფორმები „სატიკ გულისწყრომას იწვევდა კლერიკალურ წრეებში. მას რაცხდნენ „განდგომილად“. იულიანეს სიკვდილის (363 წ.) შემდეგ იმპერატორის იდეებს მიმდევარი არ გამოჩენია... იულიანე განდგომილზე არსებობს ვრცელი ლიტერატურა.

ივლიანე მდევნელი—[იგივე იულიანე განდგომილი].

იზაბელა— ისრაელთი მეფის აზავას ცოლი, რომლის მოთხოვნით სამარაში ააშენეს წარმართული სამსხვერპლო ვაალის პატივსაცემად. იელოვას (ებრაელთა პირველი დეოთაბა) რელიგიას მოელოდა აუცილებელი კრახი, რომ მის დასაცავად არ გამოსულიყო (ბიბლიის წარმოდგენით) ილია წინასწარმეტყველი.

იოანე კლემაკსი—ასკეტი. 20 წლისა აღიკვეცა ბერად. მრავალი წელი გაატარა მარტოობაში. მცირე ხნით მოღვაწეობდა სანაიის მონასტერში. გარდ. 649—50 წ.წ.

იოანემ დასწერა ბერმონაზნობის ცნობილი სახელმძღვანელო ბერძნულად „სამღვთო კიბე“ („კლემასი“, „Scala paradisi“). მისი აზრით სულიერი განწმენდის კიბის საფუძვლად გავლა შეიძლება საკუთარ ვნებებთან და ნაკლულევანებებთან ბრძოლის პროცესში. ბერი ყოველივე ამას აღწევს სიკვდილზე განუწყვეტელი ფიქრით და სხ. „კლემასი“ შესდგება 30 საუბრისაგან (არს. რუსული თარგ.).

იოანე მოწყალე—ალექსანდრიის პატრიარქი 610—619 წლებში. ცოლ შეიღის სიკვდილის შემდეგ ბერად აღიკვეცა, ხოლო პატრიარქად არჩევის შემდეგ მთელი თავისი ჯონება ღარიბებს დაურიგა. მისი ცხოვრების აღწერა კრიტიკულად გამოსცა გერმანულ ენაზე ჰ. გელცერმა 1893 წ. (არსებობს რუსული თარგ.).

იოანე ნათლისმცემელი—უდიდესი ასკეტი, რომელმაც მონათლა ქრისტე. მისმა მოღვაწეობამ და განსაკუთრებით ახალი მესიის „წინასწარმეტყველება“ გამოიწვია მეფის იროდ ანტიპას მრისხანებმა: ამ მეფის ბრძანებით იოანეს თავი მოჰკვეთეს.

იოანე ოქრობერი — აღმოსავლეთის ეკლესიის ცნობილი მოღვაწე, კონსტანტინეპოლის არქიეპისკოპოსი და ქადაგი. დაიბ. 447 წ. ანტიოქიაში. სწავლობდა ორატორობის ხელოვნებას იმ დროს ცნობილ რიტორის ლივანის სკოლაში. სწავლის დამთავრების შემდეგ მივირე ხანს ეწეოდა ადვოკატობას. ხელი მიჰყო ქრისტეანულ ღვთისმეტყველების შესწავლას ანტიოქიის ეპისკოპოს მილეტის დახმარებით, რომელმაც მონათლა ის 370 წელს. რამდენიმე წელი გაატარა უდაბნოში, ასკეტურ მარტოობაში. ამ ხანებში დასწერა რამდენიმე წერილი ბერმონაზნობის დასაცავად. ბოლოს ისევ დაუბრუნდა ანტიოქიას და საეკლესიო მოღვაწეობა დაიწყო. 397 წელს იოანე აირჩიეს კონსტანტინეპოლის არქიეპისკოპოსად. მისმა საჯარო სიტყვებმა, ჰომილიებმა (საუბრები), რომლებშიაც ის თავისი დროის ყველა წარჩინებულთა ზნეობრივ დაქვეითებას ამხელდა, სამეფო კარის დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია. 404 წელს იოანეს ჩამოართვეს არქიეპისკოპოსის თანამდებობა და გადაასახლეს ქ. კუკუზში (მცირე სომხეთში), სადაც ორი წელი დაჰყო. აქედან იოანე უნდა ჩასულიყო ბიჭვინთაში, მაგრამ გზაზე გარდაიცვალა 407 წელს.

იოანე ოქრობერი წინააღმდეგი იყო: წარმართულ კულტურა ყოველგვარი ნარჩენების (მაგ. თეატრის), თავისი დროის კაპიტალისტებისა და სხვ. ეკლესია მასში ხედავს რელიგიური მორალის კლასიკურ განსახიერებას. იოანე ოქრობერის ჰომილიები იხ. Migne-ს Patrologia graeca-ში (ტ.ტ. XLVII—LXIV). არსებობს რუსული თარგმანები. ქართულად თარგმნილია მრავალი მისი „სწავლანი“, „სიტყვა მღვდელთმამისათვის“ (მოსკ. 1744) და სხ. ბიოგრაფიული და კრიტიკული ტრაქტატთა იოანე ოქრობერის შესახებ საკმარის ვერცელია (ვერობულ ენებზე). ქართულად იხ. „ცხოვრება და მოქალაქობა წმ. ნეტარისა მამისა ჩვენისა და მოძღვრისა ყოვლისა სოფლისა იოანე ოქრობერისა, კონსტანტინეპოლელ მთავარეპისკოპოსისა“, „ცხოვრება და ნეტარება იოანე ოქრობერისა“ და სხვ. (თარგმანების შეს. იხ. კეკელიძე, უცხ. ავტ..., 158—172).

იროდიადა—იუდიელთა მეფის იროდ დიდის შვილიშვილი და გალილესა და პირეის მეფის იროდ ანტიპას მეუღლე; იროდიადას კარნახით მოაკვლევინა იროდ ანტიპამ იოანე ნათლისმცემელი (იროდიადა მეფეს ცოლად გაჰყვა ამ სასჯელის შესრულების შემდეგ).

ისაია წინასწარმეტყველი (მე-VIII საუკ. ჩვენს ერამდე)—ებრაელთა მეფის იეზეკიას მრჩეველი. გადაარჩინა იერუსალიმი სენაკერიმის შემოსევი

საგან. ძველს აღთქმაში მის ნაწერებს (66 თავისაგან შესდგება) მნიშვნელოვან ნაწილი უჭირავს და წინასწარმეტყველთა წიგნებს შორის საუკეთესოდ ითვლება (იხ. ბიბლია).

კასიანე უმწერალი — იგულისხმება იოანე-კასიანე (დაიბადა დაახლ. 360 წ. გარდ. 335 წ. ჩე. ერამდე). წარმოშობით სკიფიელი. ასკეტიზმის იდეოლოგი. ქართულად ნახვ: კასიანე რომაელის — „რვათა მათ ბოროტთა გულის სიტყვათათვის“, წ. კ. სახ-ის № 3344 და სხვ. შდრ. კ. გველიძე: უცხო ავტორები... 175—176).

კატონი (მარკ პორცი კატონი) — რომელი ტრიბუნი (95—96 წ.წ. ჩვენს ერამდე). მომხრე იყო კატილინას მიმდევართა დასჯისა, რის გამოც ცეზარის სიძულელი დაიძახურა. კეთილსინდისიერი, ზნეობრივად ფაქიზი და დიდი პატრიოტი მოქალაქე თავისი ქვეყნისა. მოუსყიდველი რესპუბლიკელი და ცეზარის ოპოზიციონერი. მისი ბიოგრაფია დასწერა პლუტარხმა.

კნორინგი (კარლ ფედ. ძე) — გენ.-ლეიტენანტი (?—1805). 1799 წელს დაინიშნა კავკ. ქვეითა ჯარის ინსპექტორად, ხოლო 1801—1802 წ.წ. — საქართველოს მთავარმართებლად ითვლებოდა.

კოვალენსკი — სამოქალაქო ნაწილის მმართველი საქართველოში 1801-2 წლებში.

კონსტანტინე კეისარი — რომის გამოჩენილი იმპერატორი (დაიბ. 285 წ., გარდ. 337 წ.). აღიზარდა დიოკლეტიანეს კარზე. მისი მეფობის დროს მოხდა ქრისტიანობის ოფიციალურ რელიგიად დაკანონება (თვითონ კონსტანტინე ქრისტიანობას სახელმწიფოებრივ კულტად სთვლიდა).

კუვიე (ეროვ ლეოპოლდ კიუვიე) — გამოჩენილი ფრანგი მეცნიერი (1669—1832), რომლის კალამა ეყუთვნის მრავალი შრომა ბუნებისმეტყველების, ხოლოგიისა და ანატომიის დარგებში.

ლაზარევი (ივანე პეტრეს ძე) — გენ.-მაიორი. 1800 წ. 7 ოქტომბერს დაამარცხა თმარ ხანი ავარიელი მდ. იორთან. მოკლულ იქნა 1803 წ. 18 აპრილს გიორგი მე-XII-ის მეუღლის მარიამ დედოფლის ხელქეითის მიერ. ნე-17 ეგერ. პოლკის შეფი.

ლუდოვიკო XIV — საფრანგეთის მეფე (1638-1715). მის კარზე დადი უფლებებით სარგებლობდნენ კლერიკალური წრეები, გამსაკუთრებით იესუიტები. ლიუდოვიკო XIV თვითონ არ იყო ფანატიკოსი, მაგრამ სხვა რელიგიურ მიმდინარეობათა არსებობას არ ითმენდა.

მარკის პაულუჩი (მარკიზ ფილიპე ოსიპის ძე პაულუჩი) — გენ.-ადუტანტი (1779 — ?), კავკასიის მთავარმართებელი 1811-1812 წ. წ.

მაქსიმე აღმსარებელი (დაიბ. დაახლ. 580 წ. კონსტანტინეპოლს, გარდ. 662 წ.) — ასკეტიზმის იდეოლოგი. დიონისე არეოპაგელის, გრიგოლ ნაზიანზელისა და სხვა ღთისმეტყველთა ნაწერების კომენტატორი. მის ნაწერებში იგრძნობა ნეოპლატონიზმის ჯავლენა.

მაქსიმე აღმსარებელის ნაწერები ძველად უთარგმნიათ ქართულადაც [კ. კეკელიძე, — უცხო ავტორები... გვ. გვ. 186-188]

მიშლე (იული მიშლე) — ცნობილი ფრანგი ისტორიკოსი (1798 — 1874); ჯიზოს სკოლის მიმდევარი ახასიათებდა ვოლტერული დამოკიდებულება კლერიკალიზმისადმი. თავის დროზე გახმაურებულ ნაწარმოების „Des Jésuites“ ავტორი.

მიტრიტადე (მიტრიტადე VI, ეპატორი დიდი. დაიბ. 132 წ., მოკლეს 63 წ. ჩვენს ერამდე). ანტიური ეპოქის ერთერთი დიდი მეფე (როდესაც ის რომის სარდალმა პომპეუსმა დაამარცხა დროებით თავი შეაფარა კოლხიდას).

მოსე (წინასწარმეტყველი) — ისრაელთა ერის ბელადი. უდიდესი საბედი ებრაელთა ისტორიაში. მათი წარმოადგენით ებრაელთა მხოლოდ ამ წინასწარმეტყველს იცნობდა ღმერთი პირადად.

ნაპოლეონი [იგივე ბონაპარტი] — საფრანგეთის იმპერატორი (1768—1821).

ნერონი — რომის იმპერატორი (37—68). ცნობილი იყო თავისი სისასტიკით. 64 წელს მისი ბრძანებით გასწყვიტეს აუარებელი ქრისტეანე, რომელთაც მან რომში ხანძრის გაჩენა დააბრალა.

ოლიმპია — ადგილი ძველს საბერძნეთში, სადაც იმართებოდა ე. წ. ოლიმპიის წარმართული დღესასწაულები და თამაშობანი.

ორიგენი (დაიბ. 185 წ. ალექსანდრიაში. გარდ. 754 წ. ტირში). მის კალამს ეკუთვნის ეგზეგეტიკური, დოგმატიკური და აპოლოგეტური ხასიათის ნაწერები (კერძოდ ეგზეგეტიკური ნაწერები შეიცავს უთმავრესად ძველი და ახალი აღთქმის კომენტარიებს), პრაქტიკული ხასიათის საუბრები ანუ ჰომილიები და სხვ. მასვე ეკუთვნის საბარების ბერძნული თარგმანი.

გრიგოლ ნაზიანზელი, ბასილი დიდი, გრიგოლ ნოსელი და სხვ. ღთისმეტყველნი უხვად სარგებლობდნენ ორიგენის თხზულებებით. მე-VI საუკუნეში მოხდა მისი გადაფესება.

რუსულად არსებობს თარგმანები ორიგენის ზოგიერთი თხზულებისა.

პავლე I — რუსეთის იმპერატორი (1751—1801).

პეტრე მკაწვრალი [იგივე ამბინელი (Ambinensis), მწირი, Hermetia] — ასკეტი, რომელმაც პირველად მოუწოდა დასავლეთ ევროპის ქრისტიანეთ ჯვაროსანთა ომისაკენ. თავისი ქადაგებებით საფრანგეთში ამოძრავა გლეხების ყმებისა და მათხოვრების მასები. ამ ხალხით მან გაიარა გერმანია, გადავიდა დუნაიზე და მიადწია კონსტანტინეპოლს. დაამარცხეს სულჯუკებმა 1096 წ. ამის შემდეგ მიემხრო გოტფრიდ ბულლონს და იერუსალიმის აღების ექვსე დაბრუნდა სამშობლოში. გარდ. 1115 წ.

პიი VI — რომის პაპი 1775—1799 წლებში.

პლატონი — საბერძნეთის უდიდესი ფილოსოფოსი, წარმოშობით არისტოკრატი (დაიბ. დაახ. 427 წ. გარდ. 347 წ. ჩვენს ერამდე). ფილოსოფიური იდეალიზმის მამამთავარი.

პლინიოს (კაი პლინიუსი) — რომაელი მეცნიერი (23—79 ჩვენი ერით). ენციკლოპედიური განათლების მქონე ისტორიკოსი (აღწერა გერმანულთა ომები და ნორონის ეპოქა), ავტორი ცნობილი წიგნისა „Historia naturalis“.

პეტრე ბაგრატიონი (ივანეს ძე) — რუსეთის ცნობილი სამხედრო მოღვაწე, ინფანტერიის გენერალი (1765—1812). სასიკვდილოდ დაიჭრა ბოროდინოს ომში. წარმოშობით ქართველი.

რენანი (ეოზეფ ერნესტ რენანი) — ფრანგი ორიენტალისტი, ისტორიკოსი და მწერალი (1823—1892). ებრაული, ქალდეური და სირული ენების პროფესორი Collège de France-ში. გახმაურებული წიგნის „Vie de Jésus“ („ქრისტეს ცხოვრება“. 1863. არსებობს ქართ. თარგმანი) ავტორი. თავის დროზე ამ წიგნმა დიდი აღშფოთება გამოიწვია, რასაც მოჰყვა Collège de France-დან რენანის გარიცხვა (მხოლოდ 1871 წელს დართეს ნება ლექციების კითხვისა). დაწერილი აქვს მრავალი ლინგვისტურ-ფილოლოგიური, ისტორიული და ფილოსოფიური ხასიათის შრომა, მონოგრაფიები (წმ. პავლეზე, მარკ ავრელიუსზე და სხ.), ფილოსოფიუ-



რი დრამები და სხ. რენანის, როგორც სტილისტი, დახასიათება იხ. დ. მერვე კოვსკის წიგნი „Марк Аврелий“ (წიგნი „Вечные спутники“, მოსკოვი, 1811, გვ. 14-35).

როზესპიერი (მაქსიმილიან მარი ისიდორ) — გამოჩენილი სახელმწიფო მოღვაწე საფრანგეთის დიდი რევოლუციისა (1758—1794), იაკობინელი. ჟირონდის დამხობის შემდეგ (1793) სათავეში ჩაუდგა პარლამენტს და ხელმძღვანელობდა სასტიკ ტროის „რევოლუციის მოღალატეთა“ წინააღმდეგ (როზესპიერის ბრძანებით გილიტინია მოკვდებოდა თავები ყოფილ მის მეგობრებს — დანტონს, შომეტს და სხვ.). 1794 წელს პარლამენტმა ის დაატყვევა და უმრავლესობის სურვილის თანხმად თავი მოკვდებოდა.

როტიე ვოლანდიელი (იგივე—როტიერ).

როტიერ (იხ. გვ. 116: „...დაბეჭდილსა ფრანციზულად წიგნსა შინა როტიერსა“). იგულისხმება: „Intinéraire de Tiflis a Constantinople; par le Colonel Rottiers... Bruxelles, 1829. პლატონ იოსელიანის მიერ თარგმნილი „ზრნი და მუხლი“ შეიცავს ამ წიგნის 68, 69 და 70 გვ. გვ. თარგმანსა და ფრანგულ დედას შორის მცირედი განხილვებიანი მოიპოვება (შდრ. დასაწყისი: II-e Traite, conclu a Tiflis, antre sa majesté l'Empereur Paul I-er, et le Czar George XI, fils d'Héraclius. 1799.—23 novembre (V. st). ბოლოში არ უთარგმნია: „Etait signé-ხელმოწერილია“ (გამოცემაში ჩვენს მიერ არის შეტანილი) მინა: სვიმონ მესვეტე (Stylita, Столпник)—ცნობილი ასკეტი (356—459) წარმოშობით კილიკიელი. ცხოვრობდა ანტიოქიაში. მთელს რომის იმპერიაში ცნობილი იყო, როგორც გულთმისანი მრჩეველი. (ააგო სვეტი, რომლის ზემოთ, სიპრტყეზე, ლოცულობდა და უკადაგებდა ხალხს. სვეტი შემოფარგლული იყო კედლით, რომლის გადაბიჯება აკრძალული იყო. ასეთ ყოფაში მან მთელი 40 წელი გაატარა).

სვიმონ მესვეტეს ბიოგრაფია შეადგინა ანტონ მეგვიპტელმა. ცნობილია ინგლისელი პოეტის ტენისონის პოემა მისი ცხოვრების შეს. („St. Simeon the Stylite“), (ნახე აგრეთვე კ. კეკელიძე: უცხო ავტორება, გვ. 198).

სოკრათი —საბერძნეთის გამოჩენილი ფილოსოფოსი (დაიბ. დაახლ. 469 წ. გარდ. 399). ანტიური ეპოქის დიდი მოაზროვნე, პლატონის მასწავლებელი (მისმა მოძღვრებამ ჩვენამდე მოაღწია პლატონისა და სხვა მოწაფეების მიერ შეკრებილ „საუბრების“ სახით).

სტეფანე — ამ სახელს პ. იოსელიანი იხსენიებს კიევესთან (იხ. ზემოთ) ერთად-ამიტომ, ჩვენს ფიქრით, ავტორი არ გულისხმობს ამ სახელით ცნობილ „წმინდანებს“ ან პოლიტიკ. მოღვაწეებს. უნდა იგულისხმებოდეს სტეფანე (Ioseph Stephan)—ფიზიკოსი და მათემატიკოსი (1835—1893), უფრო კი: სტეფანე (ქრისტიან ფრიდრიხ) — გამოჩენილი ბოტანიკოსი და ბუნებისმეტყველი (1757—1814).

სუაროვი (ალექსანდრე ვასილის ძე სუვოროვი)—რუსეთის არმიის გენერალისიგუსა, ფელდმარშალი (1730—1800). პავლე პირველის გამეფების შემდეგ მას სამეფო კარი არ სწყალობდა. 1797 წელს პავლემ მოხსნა სამსახურიდან და გაგზავნა მისივე მამულში, სადაც ორი წელი დაჰყო პოლიციის ხელმძღვანელობის ქვეშ. 1799 წელს კი სამხედრო წრეების თხოვნით იმპერატორმა ისევ დააბრუნა სამსახურში და საგრანჯეთთან გამართულ ომში ავსტრო-რუსეთის არმიის სარდლობა ჩააბარა. ამ ომში სუვოროვს უდიდესი გამარჯვებანი ხვდა წილად. ცნობილია მისი ლაშქრობა იტალიასა და შვეიცარიაში, სადაც მან ალპების მთები გადავლო (სუვოროვის ლაშქრობის ეს პერიოდი იგულისხმება მონოგრაფიის ტექსტ-

ში). პავლე I-მა სუფორავი „იტალიის თავადის“ ტიტულით და გენერალის-მუსის წოდებით დააჯილდოვა.

სუფორავზე არსებობს ვრცელი ბიოგრაფიული ლიტერატურა.

სოლომონ (სოლომონ ბრძენი)—ქართველი მეფე, დავითის შვილი (ნ. ზემოთ); მეფობდა 993—953 წ. წ. ქრ. დაბადებამდე. მას ეკუთვნის ცნობილი „ეკლეზიასტე“ და „ქებათა-ქება“ (ნახე ბიბლიაში).

ტაციტი (კორნელი ტაციტი)—რომაელი ისტორიკოსი (ცხ. დაახლ. 55—120 წლებში ჩვენი ერით). გრანდიოზული შრომის „Annales“ (მოიპოვება რუს. თარგ-მანი, ნაწყვეტები—ქართულადაც) ავტორი. ისტორიულ პირთა ფსიქოლოგიური პორტრეტებისა და ხასიათების გამოსახვის დიდი ოსტატი. შეადგინა აგრიკოლას, ნერონის და სხვათა ბრძოლების ისტორია. ავგუსტის ეპოქის პანეგირისტი.

ტოტლებენი (გოტლები ჰაინრიხ)—რუსის გენერალი (1710—1773). კავკასიაში მისი სახედრო მოღვაწეობის შესახებ იხ. ე. ვეიდენბაუმიის წერილში: „Закавказский поход графа Тотлебена 1769—1771 г. г.“ (წიგნში: „Кавказские этюды“, ტფილ. 1901), და პ. ცხვილოელი: გენერალ-მაიორი გოტლები გენრიხის-ძე, გრაფი ტოტლებენი და ირაკლი მეფე (ივერია, 1891, № 11).

ფაბრიციოსი (კაი ლუსცინი ფაბრიციოსი)—რომაელი სარდალი (მე-3 საუკ. ჩვენი ერით). ცნობილი იყო, როგორც მოუსყიდველი ადამიანი, დიდი პატრიოტი და იშვიათი მამაცი მეთმარი.

ფლავიანე მოწამე — კონსტანტინეპოლელი ეპისკოპოსი. გარდ. 449 წ. მან გარიცხა ეკლესიიდან მწვალებელი ეტიქი ერთიკული მოღვაწეობისათვის, მაგრამ ეპისკოპოს დიოსკორეს შემწევობით საეკლესიო კრებამ (რომელსაც შემდეგ „ავახაკური“ ეწოდა) აღადგინა ის ძველს უფლებებში (დიოსკორეს მფარველობდა იმპერატორ ფეოდოსი მეორის მეუღლე ევდოკსია). დამარცხებული ფლავიანე ისე ძლიერ აცემინა დიოსკორემ, რომ ის სამი დღის შემდეგ გარდაიცვალა. მისმა სიყვდილმა დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა იმპერატორ ფეოდოსზე, რომელიც თავისი დის, პულხერიას დიდი გავლენის ქვეშ იყო. ეს უკანასკნელი კი მფარველობდა ფლავიანეს. ამის გამო მღვდელთაფარის გვამი განსაკუთრებული პატივით დასაფლავეს მოციქულთა პანთეონში (კონსტანტინეპოლს), ხოლო ეკლესიამ ის წამებულებში ჩარიცხა.

ქსერსი (ქსერსი I)—ირანის მეფე (ტახტზე ავიდა 485 წ. მოჰკ. 465 წ. ჩვერამდე). შვილი მეფის დარიოს გისტასპისა და მეფის კიროსის ასულის. ეგვიპტისა და ნაწილობრივ საბერძნეთის დამპყრობი.

ღეროდოტი (ჰეროდოტი)—საბერძნეთის დიდი ისტორიკოსი (მე-V საუკ. ჩვენს ერამდე). მის ნაწერებს საერთოდ ახასიათებს მიუკერძოებლობა. ბევრი იმოგზაურა აზიასა და ევროპაში. ეხება ძველს კოლხეთსა და იბერიას თავის ნაწერებში. ითვლება ისტორიის „მამად“ (არსებობს რუს. თარგ. მისი ისტორიის ნაწერებისა 2 ტომად, მოსკ., 1880).

ღიზო (ფრანსუა-ჰიერ-გილჰომ გიზო)—ფრანგი ისტორიკოსი და სახელმწიფო მოღვაწე (1787—1874); მრავალრიცხოვანი ისტორიული შრომებისა და მონაგრაფიების ავტორი.

ჩინგიზ ხანი („ძლიერი ხანი“)—ცნობილი დამპყრობი (1160—1227).

შატობრიანი (ფრანსუა რენე)—ფრანგი მწერალი და სახელმწიფო მოღვაწე (1768—1848). ქრისტეანობის აპოლოგეტი, ავტორი რომანებისა „ატალა“, „რენე“ და სხვ.

შ ა ჰ ა ბ ა ზ ი (შაჰ-აბას დიდი)—ირანელთა გამოჩენილი მეფე სეფევიდთა დინასტიიდან (1587—1628). ქართლ-კახეთის ამოხრებელი.

შ ლ ე ი ე რ მ ა ზ ე რ ი (ფრიდრიჰ დანიელი) — გერმანელი ფილოსოფოსი, თეოლოგი და ქადაგი (1768—1834). თავისი დროისათვის სახელგანთქმული მისტიკოსი. წინააღმდეგი იყო გარეგანი რელიგიური კანონმდებლობისა. ავტორი მრავალრიცხოვანი შრომებისა რელიგიის, ფილოსოფიის და თეოლოგიის საკითხებზე. დიდი გავლენა იქონია გერმანულ რომანტიკოსებზე, განსაკუთრებით—ნოვალისზე.

III. ცნობები პლ. იოსელიანის უცნობი და გამოუქვეყნებელი ნაწარების შესახებ

პლატონ იოსელიანის მუშაობა ისტორიისა და არქეოლოგიის დარგში მრავალმხრივი და ნაყოფიერი იყო. როგორც ქვემოთ დაბეჭდილ „ბიბლიოგრაფიიდანაც“ დაინახავს მკითხველი, მან საკმაოდ ბევრი გააკეთა საქართველოს სიძველეთა შესწავლის მხრით.

თავის ნაწერების გამოქვეყნებისათვის პლ. იოსელიანს შესაფერი პირობები ჰქონდა, მიუხედავად ამისა, ხოცი რამ დაუბეჭდავი დარჩა.

მოკლედ პლ. იოსელიანის ამ უცნობი მემკვიდრეობის შესახებ.

ტფილისში რუსული პრესის დაარსებამდე პლ. იოსელიანი თავის ნაშრომებს უმთავრესად რუსეთის პრესაში (ორგანოებში—„სახ. განათ. სამინისტროს ყურნალი“ და „შინაგ. საქმ. სამინისტროს ყურნალი“) ათავსებდა, ცალკე წიგნებად ასცემდა თავის ნაშრომებს ყოფ. პეტერბურგში და სხვ. ახლო ურთიერთობა ჰქონია პლ. იოსელიანს სამეცნიერო აკადემიასთან, რომელსაც ის მარი ბროსეს მეშვეობით აწვდიდა სხვადასხვა მასალას და დოკუმენტებს.

როგორც ბროსესადმი მიმართულ ბარათებიდან ჩანს, 1838—1839 წლებში პლ. იოსელიანს დაუწერია „საქართველოს ისტორიული და დეოლოგიური აღწერა“ (რუსულ ენაზე), რომელიც გადაუგზავნია აკად. შეგროვინისათვის (1794—1855); თავისი დროისათვის ცნობილი ლინგვისტი, ავტორი წიგნისა: *Osetische Sprachlehre*, 1844) სამეცნიერო აკადემიისათვის გადასაცემად. პლ. იოსელიანი დაჟინებით სთხოვდა ბროსეს გაეგო—იყო თუ არა სამეცნიერო აკადემია ამ შრომის დაბეჭდვის თანაბმა. მათი მიწერ-მოწერიდან ირკვევა, რომ აკადემიას უარი უთქვამს „აღწერის“ დაბეჭდვაზე. პლ. იოსელიანმა შემდეგ უკანვე გამოითხოვა თავისი ნაშრომი. აკადემია დათანხმებულია ხელნაწერის დაბრუნებაზე, მაგრამ გამოურკვეველია, მიიღო თუ არა პლ. იოსელიანმა თავისი ხელნაწერი. ტფილისის მუზეუმში დაცულ პლ. იოსელიანის ნაწერებს შორის ასეთი ნაშრომი არ მოიპოვება. შეიძლება ხელნაწერი აკადემიის არქივში ინახებოდეს.

კ. მამაცაშვილის ცნობით (ნ. ჯაზ. დროება, 1881, № 206) ორმოციან წლებში, ნ. ბარათაშვილის სახლში პლ. იოსელიანისათვის დაუვალდებიათ საქართველოს ძველი ისტორიის დაწერა. ამ ცნობას იმეორებენ: ზ. ჭიჭინაძე („პლატონ იოსელიანი“, გვ. 12) და გ. თუმანიშვილი („Характеристики и воспоминания“, ტფ., 1901, გვ. 154). სამეცნიერო აკადემიისათვის გადაცემული „აღწერა“ ეგებ ამ დავალების შესრულების ნაყოფი იყო?

პლ. იოსელიანი საერთოდ დიდ ყურადღებას იჩენდა სამეცნიერო აკადემიისადმი. 1840 წ. 22 თებერვლის თარიღით ის სწერს ბროსეს:

„აკადემიისათვის მაქუს საჩუქარი კარგი: ჰაზრი ჯერეთ ახალი, არავისაგან ქმნილი, სრულებით *свежий*, როგორც ახალი თევზი. თქვენც მოიწონებთ. მაგ-

რამ ჯერ არ შესრულებულა, და ამისათვის არ გეტყვი. ესე იყოს თქვენთვის საიდუმლოდ! — ერთს თთუეს შემდეგ გაცნობებთ და გამოვიგზავნიცა. — ეს იქმნება

არც ქალაღდი არცა წიგნი
 არცა ჩემი, არცა შენი
 ყოველთათვის საჭირონი
 სამუდამოდ დასაშენი

გ ა მ ი ი ც ა ნ ი თ რ ა ?

[მისივე მინაწერი კუპლეტის მარცხნით, აშიახუე]:

არა ეძიოთ ამ ლექსებში პოეზია* [იხ. წ. კ. საზ-ის № 4797]

1840 წ. 5 სექტემბერ, პლ. იოსელიანს გაუგზავნია დაპირებული საჩუქარი ბროსესათვის:

„ამასთან ერთად გამოვისტუმრე მძიმეს ფოშტით ადრევე სიმვოლიკად აღთქმული საჩუქარი. ეს არის ქართული ახალი შრიფტი ნუსხური. გთხოვ აკადემიას მიართოთ ჩემ მაგიერ. რაც შეიძლება კარგნი არიან და [პირველ] შემთხვევისათვის, და საჭიროცა იქმნება აკადემიის ტიპოგრაფიისათვის. თქვენ იცით რომ ჯერეთ ნუსხური არა გუქონია ქართულად სტამბათა შ[ინ]ა ხმარებული... ასოებისა თანა ჰპოებთ ნუსხისათვის სახმართა ქარაგმათაცა. — მაგალითად მცირე დაბეჭდილი კუპლეტი აქვე მდებარებს ამ წერილთან. პირველ შემთხვევაზე არ არიან ასოები დასაწუნებელი“.

შემდეგ წერილის მე-3 გვერდზე დაწებებულია პატარა ქალაღდი, რომელზედაც დაბეჭდილია მხედრული ასოები და კუპლეტი. აი ისიც:

ა ბ გ დ ე ვ ზ თ ი კ ლ მ ნ ძ ო პ ჟ რ ს ტ უ ვ ფ ქ ლ შ ი ც ძ წ ზ ხ კ ჯ ჰ

რომელ უანება რომელ უანება შენოდენ გქონდეს მაიცსკრებარე
 არა გეთნია არა გეთნია მნათობნი მიუ ვსცენ, დამბლენებარე,
 მანათოვლითა, მანათოვლითა, ღაწუმულ ღაზარობ გამლმებარე
 ვინატრიდია, ვინატრიდია, ძე ლუთისა შენდა ძეღ მწოდებარე*.

[წ. კ. საზ-ის 4797]*

გარდა ამისა პლ. იოსელიანს პეტერბურგს მცხოვრებ ბატონიშვილებისათვის გადაუგზავნია ხელნაწერები (სია იხ. პლ. იოსელიანის წერილში ბროსესადმი 1838 წ. 1 სექტემბრის თარიღით). როგორც ჩანს, ამას თავის დროზე დიდი უკმაყოფილება გამოუწვევია (ზ. ჯ. კპლ. იოს., გვ. 22).

პლ. იოსელიანის გარდაცვალების შემდეგ მისი არქივის დიდი ნაწილი დაიფანტა. გადარჩენილა ნაკლებ მნიშვნელოვანი ხელნაწერები, რომელიც საქ. მუზეუმშია დაცული. პლ. იოსელიანის ძვირფასი ბიბლიოთეკა კი ინახება ტფილისის სახ. უნავერსიტეტის წიგნთსაცავში.

90-ან წლებში პლ. იოსელიანის არქივის ბედის საკითხი ისევ წამოიჭრა. 1894 წელს გაზ. *Новое Обозрение*-ში დაიბეჭდა წერილი: *Вопрос о исчезновении рукописей П. Иоселиани* (იხ. № 3521), სადაც უცნობი ავტორი მოითხოვს — გამოიკვეთოს იქნას, სად ინახება პლ. იოსელიანის ხელნაწერები და საისტორიო ხასიათის დოკუმენტები. ავტორი ბრალს სდებს თედო ქორდანისადაც. ამ უკანასკნელმა იმავე წლის „*Новое Обозрение*“-ში

* ეს კუპლეტი ვეჟუნის ჩაზრუხაძეს (იხ. თამარიანი, ს. კაკაბაძის გამ. ტფ., 1913, გვ. 10, ხანა 30).

დაბეჭდა ორი ფელეტონი სათაურით: „Где рукописи П. Иоселиани?“ (№№ 3535, 3536) და შეეცადა დემტკიცებია (თვითონ იოსელიანის ისტორიულ-არქეოლოგიური გამოკვლევების ანალიზის საფუძველზე) მნიშვნელოვანი ისტორიული დოკუმენტები პლ. იოსელიანს არ უნდა დარჩენოდაო. მიუხედავად ამისა პლ. იოსელიანის მდიდარი არქივის განიავების ფაქტი ფაქტადვე რჩება.

IV. პლატონ იოსელიანის შრომებისა და წერილების ბიბლიოგრაფია

1. საქართველოს კალენდარი [ტფილისი, 1839]
2. პირველ დაწყებითი კანონი ქართულისა ღრამატიკისანი [ტფილისი, 1840 მეორე გამოცემა—ტფ., 1851; მესამე გამოცემა—ტფ., 1863]
3. Краткая история грузинской церкви [СПб, 1841 მეორე გამოცემა—СПб, 1843]
4. Михетский храм в Грузии [Жур. Мин. Нар. Просвеш., 1842, № 36, Ноябрь; Кавказский Календарь, 1847]
5. Грузины и древния их наименования [Журн. Мин. Внутр. Дел, 1843, Апрель]
6. Исторический взгляд на состояние древней Грузии [Жур. Мин. Нар. Просвеш. 1843, Февраль]
7. Древние памятники Тифлиса [Жур. Мин. Внут. дел, 1844, кн. 1. Январь ცალკე ამონაბეჭდი — СПб, 1844]
8. Летосчислени Грузинское [Закавказский Вестник, 1845, № 3]
9. Древн. груз. названия месяцев [Зак. Вестник, 1845, № 5]
10. Грузинский устный Календарь [Зак. Вестник, 1845, № 7]
11. Описание Шио-Мгвимской пустыни в Грузии, Тиф., 1845 [Зак. Вест. 1845, №№ 12-14, 16]
12. Приезд Наместника Закавказского Графа М. С. Воронцова в Тифлисе, 23 марта 1845 года [Закавк. Вестник, часть неоффиц., 1845, № 8; იგივე წიგნ-ში: Опис. древн. гор. Тифлиса, 279-285]
13. Кацхский храм в Имеретии [Тиф., 1845, Зак. Вест., 1845, № 16]
14. Путевые записки по Кахетии [Тиф., 1846]
15. Различныя наименования Грузинов [Тиф., 1846; Жур. Мин. Нар. Просв., 1844, кн. 6]
16. Алавердский храм [Кавк. Календарь, 1846]
17. Описание марткопского монастыря [Тиф., 1847. Зак. Вест., 1045, №№ 3, 4; Жур. Мин. Внутр. дел, 1845, № 9]
18. Жизнь Великого Моурава кн. Георгия Саакадзе, родоначальника князей Тархан-Моуравовых, с приложением описания Эртациминдск. храма и Кватахевск. монастыря [Тиф. 1848. Зак. Вестник, 1848, №№ 32-37]
19. Исторический взгляд на состояние Грузии под властью царей магометан [Т. 149 Зак. Вест. 1849, №№ 1, 3, 5, 7]
20. Жизнеописание святых, прославляемых православною грузин. церковию [Тиф., 1850]
21. Жизнь святых Грузинской церкви [Тиф., 1850]
22. Нечто о городах грузинских [Зак. Вест., 1850, № 12]

23. Города, существовавшие и существующие в Грузии [Тиф., 1850.—Жур. Мин. Внутр. дел, 1844, ч. VI, кн. 6; Зак. Вестн., 1844, №№ 1, 3, 5, 10, 12]
24. Путевые заметки от Тифлиса до Ахталы, [Тиф. 1850; Зак. Вестник, 1850, №№ 16-18]
25. Генатский монастырь [Кавказский Календарь.. Тиф., 1852]
26. Описание Кабенского монастыря [Кав. Кал., Тиф., 1854]
27. Гора св. Давида в Тифлисе [Тиф., 1858; Кав., 1858]
28. Речь П. И. Иоселиани о значении грузинского дворянства Кавказ, 1861, № 13]. სიტყვა, წარმოთქმული ტფილ. გუბერნიის თავადაზნ. კრებაზე 1861 წ. 3 თებერვალს.
29. Описание города Душета [Тиф. 1860]
30. Путевые записки по Дагестану в 1861 году [Тиф., 1862]
31. Прибытие Его Императорского Высочества Великого Князя Михаила Николаевича в Душет и Тифлис, в 1863 году [Кавказ, 1863, № 23. იგივე წიგნში: Опис. др. гор. Тиф., 279—285]
32. Приезд ея императорского высочества Великой Княгини Ольги Федоровны в Тифлис, 16 Апреля 1863 г. [Кавказ, 1863. № 30 იგივე წიგნში: Опис. др. гор. Тиф., 286-292]
33. განხილვა რადენთამე ქართულთა ზედწარწერათა [ცისკარი, 1865, მაისი]
34. Икортский монастырь в Карталини [Тиф., 1865]
35. Описание древностей города Тифлиса [Тиф., 1866]
36. Род князей Чолокаевых и мученик Св. Бидзина Чолокаев [Тиф. 1866, Кавказ, 1866, № 24]
37. Речь, произнесенная в зале Тифлисской духовной семинарии по поводу торжества пятидесятилетия, 1 акт. 1867 г. [Тиф., 1867]
38. Отклик кавказца, кавказцам Петербурга (по случаю обычного кавказского 4-го февраля) [Кавказ, 1868, № 15]
39. Открытие судеби. учреждений в Тифлисе [Кавказ, 1868, №№ 28-29]
40. მათს უგანათლებულესობას მეფისა გიორგის მეთაცამეტის ძის იოანეს ძის ძეს, იოანე გრიგორის ძეს გრუზინსკის [ცისკარი, 1868, № 12. ნახე წერილში: „ტექსტისათვის“. „ცისკარში“ დაბეჭდილ მიმართვას წინ უძღვის ივ. ბერძენოვის წერილი]
41. სიტყვა, საყოველთაოდ საუწყებელი წიგნთა ქართულად ბეჭუდისა გამო [ცისკარი, 1869, მარტი]
42. შოთა რუსთავი (1174—1212) [Кавказ, 1870, № 13; ცალკე წიგნად: Тиф., 1870]
43. Храм в Покарно [Кавказ, 1870, № 78]
44. Святыня Мамеба [Кавказ, 1871, № 6]
45. Алеевская святыня [Кавказ, 1871, № 12]
46. Мысли Ламартина об укреплении Парижа, высказанные 6 и 7 мая 1845 года [Кавказ, 1871, № 12]
47. Библиографическая заметка [Кавказ, 1871, № 22. რეცენზია გრ. ორბელიანის პოემა „სადღეგრძელო“-ზე]
48. Путевые записки от Тифлиса до Мухета [Тиф., 1871; Кавказ, 1870, №№ 19, 24, 40, 45, 48]
49. Пшавия [Кавказ, 1872, № 134]



50. ბრძოლა ბერძენთა, პირისპირ ოსმალთა (1826 წელსა) თქმული ლამარ-ტინისაგან. ნათარგმნი პროზად 15 თებერვალს, 1872 წელს, ქ. დუშეთს. [ცისკარი, 1872, მაისი]

51. კაბენისა მონასტერი [მისი რუსული წერილის თარგმანს წარმოადგენს-ცისკარი, 1873, იანვარი]

52. ცხოვრება მეფე გიორგი მეცამეტისა [ივერია, 1879, №№ 9-10. ცალკე გამოცემა ზ. ჭიჭინაძის, ტფ. 1895 წ. რეცენზია ამ გამოცემაზე ოცნებელი სა-იხ. ივერია, 1895, № 144]. მეორე გამოც. „ფედერაცია“. 1936.

კლატონ იოსელიანის ბამოცემანი:

1. ჩაბრუნების — თამარიანი; ტფილისს, 1838.
2. შავთელის — აბდულ-მესია; ტფილ., 1838.
3. იოსებ ტფილელის — დიდმოურავიანი; ტფილ., 1851.
4. ტიმოთე გაბაშვილის — მოხილუა წმიდათა და სხუთა აღმოსავლეთისა ადგილთა. ტფილ., 1852.
5. იონა რუსის მიტროპოლიტის — მიმოსვლა ანუ მგზავრობა... ტფილ., 1852.
6. ანტონ კათოლიკოსის — წყობილ სიტყუაობა. ტფილ., 1853.
7. არჩილ მეფის — ცხოვრება მეფის თეიმურაზ პირველისა. ტფ., 1853.
8. [პლ. იოსელიანის წინასიტყვაობით გამოვიდა გ. ერისთავის კომედიისა: „გაყრა“, 1850 წელს ქ. ტფილისს.]

სურათების სია:

1. კლატონ იოსელიანი (გვ. VII-ის წინ).
[უცნობი სურათი. გადაღებულია 70-ან წლებში. ორიგინალი ინახება მეტეხის მუზეუმში].
2. გიორგი მე-XII (გვ. 5-ის წინ).
[იხ. АКТЫ., ტ. II].
3. მარიამ დედოფალი (გვ. 13-ის წინ).
[იხ. АКТЫ., ტ. II].
4. დავით ბატონიშვილი (გვ. 71-ის წინ).
[АКТЫ., ტ. III, 420 შმდ.].
5. დარუჯან დედოფალი (გვ. 203-ის წინ).
[С. Эсадзе: Летопись Грузии, вып. I ტფ., 1913].
6. ერეკლე II. (გვ. 51-ის წინ).
[Эсадзе: Лет. Гв.].
7. ალექსანდრე ბატონიშვილი (გვ. 189-ის წინ).
[АКТЫ, ტ. V. გვ. 360 შმდგ.].
8. რუს. ეგერ. პოლკის შემოსვლა ტფილისს. 1799 წლის 26 ნოემბერს (ბოლო ფორბაცი).
[მნატ. რუბოს სურათი. იხ. Эсадзе: Альбом картинной галле-реи Кавк. Военно-Истор. Музея. вып. I, ტფ., 1911].
9. ილია ბატონიშვილი (გვ. 163-ის წინ).
[Б. Эсадзе: Летопись Грузии].
10. გარსევან ჭავჭავაძე (გვ. 87-ის წინ).
[С. Эсадзе: Лет. Гр.].

11. იოანე ბატონიშვილი (გვ. 223-ის წინ).
[Акты..., III, გვ. 164 შემდეგ].
12. ვახტანგ ბატონიშვილი (გვ. 147-ის წინ).
[Акты, III, გვ. 236 შემგ.].
13. იულონ ბატონიშვილი (გვ. 221-ის წინ).
[Акты, III, 744 შემდეგ].
14. ფარნაოზ ბატონიშვილი (გვ. 245-ის წინ).
[Акты..., IV, გვ. 124 შემდეგ].
15. ბაგრატ ბატონიშვილი (გვ. 207-ის წინ).
[Акты..., ტ. IV, გვ. 404 შემდეგ].
16. თეკლე ბატონიშვილი (გვ. 205-ის წინ).
[ორიგინალი დაცულია მეტეხის მუზეუმში].
17. ტფილისი 1796 წელს (წინა ფორზაცი)
[წიგნიდან: Приключения Артемия Араратского, СПб. 1813
გადწოგვცა მოქ. არტ. ეაზუნიაშვილი]

დ ა მ ა ტ ე ბ ა:

ქორონიკონების (წელთაღრიცხვის ქართული ნიშნების) გაგებისა და წაკითხვის გასაადვილებლად აქ ვებეჭდავთ ცხრილს, რომელიც საჭირო შემთხვევებში დაეხმარება მკითხველს.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
ერთეულები	ა	ბ	გ	დ	ე	ვ	ზ	თ	თ
ათეულები	ი	კ	ლ	მ	ნ	ძ	ო	პ	ჟ
ასეულები	რ	ს	ტ	უ	ფ	ქ	ღ	ყ	შ
ათასეულები	ჩ	ც	ძ	წ	ჭ	ხ	კ	ჯ	პ



ს ა რ ჩ ე ვ ი

ა. გ. წინასიტყვაობა	VII — XII
აკ. გაწერელია: პლატონ იოსელიანი	XIII — XL
ცხოვრება მელქისეა გიორგი მეთაფრისა	1 — 248
ავტორის დამატებითი შენიშვნები	249 — 277

რედაქტორის შენიშვნები:

1. ტექსტისათვის	281 — 290
2. უცხო პიროვნებანი	291 — 300
3. ცნობები პ. იოსელიანის უცნობი და გამოუქვეყნებელი ნაწერების შესახებ	300 — 302
4. პლატონ იოსელიანის შრომების და წერილების ბიბლიოგრაფია	302 — 304
პლატონ იოსელიანის გამოცემანი	304
სურათების სია	304 — 305
დამატება	305

შეცდომების გასწორება

გვერდი:	სტრიქონი: (ზემოდან ქვევით)	დაბეჭდილია:	უნდა იყოს:
XIII	19	ზოგიერთი წყაროს	ზოგიერთი წყაროების
XIV	38	ანგლიჩანებით	ანგლიჩნებით
XIX	36	ჩეჩნეთში და დაღისტანში	ჩეჩნეთსა და დაღისტანში
XX	7	გაჩეხვას, და ადამიანების	გაჩეხვისა და ადამიანების
XXXIII	21	შემოკლება სიტყვასა	შემოკლება სიტყვისა
XXXIV	2	ადგილები გაზეთებიდან	ადგილები გაზეთიდან
63	37	აუმატებია გადაწერისას დაკუმენტში	ჩაუმატებია გადაწერისას დოკუმენტში
65	37	განჯის ალებისას 1803 წ.	განჯის ალებისას 1804 წ.
86	21	ქვეყნის სიძულეთა	ქვეყნის სიძველეთა
93	33	Inteneraire de Tiflis...	Intinéraire de Tiflis...
115	19-21	„მოწყალებათა, გარწმუნებ, რომელ განსაკუთრებითისა მისის დიდებულებისა ყოვლად მოწყალებისა ხელმწიფისა, მოწყალებათა, გარწმუნებ რომელ განსაკუთრებითისა მისისა დიდებულებისა თქვენდამი განწყობილებისა...“	განწყობილებათა, გარწმუნებ, რომელ განსაკუთრებითისა მისის დიდებულებისა თქვენდამი განწყობილებისა...“
185	5	ლაშქარნი და დიდებულნი	ლაშქარნი და დიდებულნი

გვ. 116. პ. იოსელიანი შენიშვნაში წერს: „... ქურონალში: ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო -
 ჯ ს ა მ ა ხ ა რ ე ბ ე ლ ი, წელიწადი 18... თთვე...“ იგულისხმება — „საქართველოს
 სასულიერო მახარობელი“-ს 1865 წ. ნომბრის წიგნი, სადაც დაბეჭდილია მისი
 „იკორთის მონასტერი ქართლში“ (შდრ. რუსული გამოცემის გვ. 96; „ბიბლიოგრაფია“ № 34).

რედაქტორი — ვ. ლუარსა-
მიძე, ტექრედაქ.—შ. დემეტ-
რაძე, მხატვარი—ლ. ზაალი-
შვილი, კორექტორი — ნიკ.
ფერაძე

* *

მთავლიტის № 13615. შე-
კვეთის № 464. ტირაჟი 4000
გადაეცა წარმ. 15/V-36 წ.
დასრულ. ბეჭდვა 25/XI-36 წ.

* *

გამომცემ-ბა „ფედერაცია-ს“
სტამბა, პლენხანოვის პროსპ.

329/182





— 1880 —